

શ્રી કલાપીનો કેકારવ

ઝરલે

સંસ્થાન લાડીના સ્વ. ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરસિંહજી
તખ્તસિંહજી ગોહિલની તમામ કવિતાઓનો
સંશોધિત, સંવર્ધિત અને સંદિગ્ધ ગ્રન્થ

સંશોધક, સંવર્ધક અને ત્રીકાકાર

સ્વ. શ્રી સાગર-જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાડી.

: મુખ્ય વિક્રેતા :

પુસ્તકાલય સહાયક સ. મંડળ લિ.

પો. બો. ૧૦, વડોદરા.

કિંમત સાત રૂપીયા

પ્રકાશક :

શ્રી કલાપી સમારક

કે'ડના દ્રસ્ટીઓ વતી

વાઘજીભાઈ ના. ચામીન.

મંત્રી, પુ. સ. સ. સંડળ જિ.

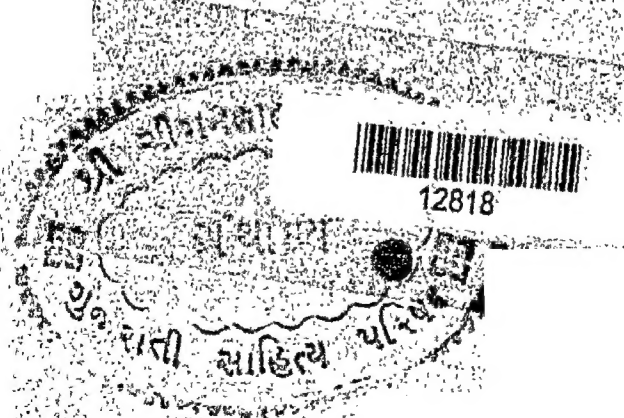
ગો. ગો. ૧૦, વડોદરા.

સર્વ હજી શ્રી કલાપી સમારક કે'ડના દ્રસ્ટીઓને સ્વાધીન

પ્રથમ આવૃત્તિ વિ. સં. ૧૯૮૭ પ્રત ૨૧૦૦ ૧૯૩૧

આવૃત્તિ બીજી વિ. સં. ૨૦૦૨ પ્રત ૨૨૫૦

આમંત સરકાર મુદ્રા અંક

નં. D/23/19

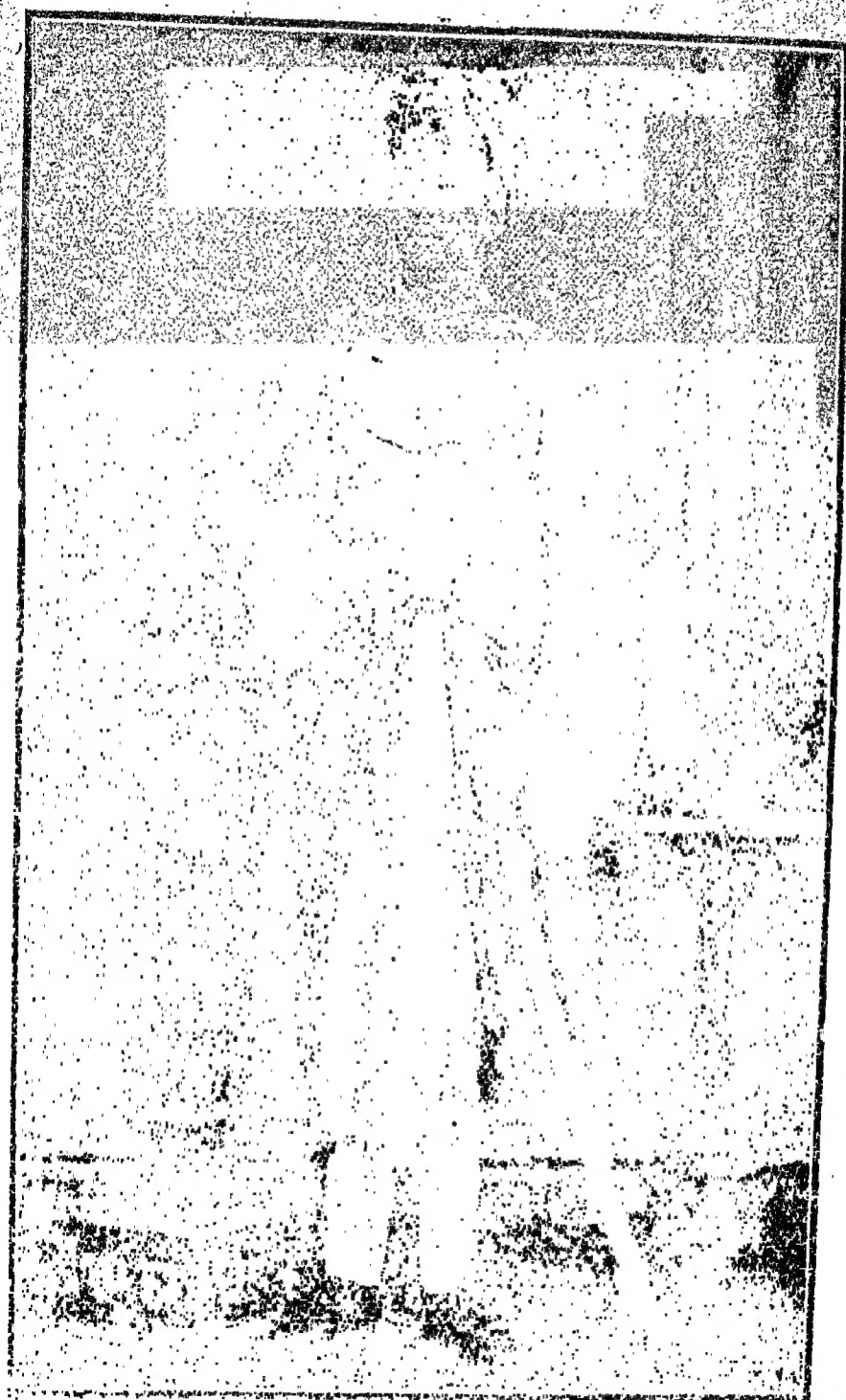
તા. ૨૦-૬-૮૮ અનુસાર

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :

મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ

નવજીવન પ્રિ. પ્રેસ, વડોદરા.

શ્રી કલાવીને સ્નેહાંજલિ

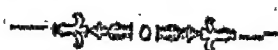
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !
અલખ પુરુષ હો અવતારી સાક્ષાત્ જો !
કૃષ્ણ અનલહકના ઓ અવધૂ ઓલિયા !
ઘેલી રે ઘેલી કીધી ગુજરાત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

અમરા રે પુરીના હો જંગી જોગિયા !
થાક્યાં ને તરસ્યાંના તારણદાર જો !
સુતી રે સુતી આ આલમ મોતમાં
સિંચ્યો તે પર સ્નેહામૃતરસસાર જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

“જલમાત્મા પ્રજ્ઞેમાસ્પદ” રસરૂપતા !
પૂર-ચદશીતું મીમાંસક ઓ સૂકત જો !
પીધું ને પાયું ઓ સારા દેશને !
અજાની, યોગી તો યે રસયુક્ત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

સ્વીકારે સ્વીકારે આ સ્નેહાંગજલિ !
આસ જનોના મોથેરુ ઓ લ્હાવ જો !
નિત્ય નિરન્તર, નાથ અભેદ લઘાવજો !
નથી ઊણા ઉર સાગરના સદ્સાવ જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી મુરસિંહજી !

પ્રકાશકનું આદિવચન

આજે સ્વ. રાજવી કવિ શ્રી કલાપીનો આ કેકારવ સંશોધિત સંવર્ધિત બીજી આવૃત્તિમાં પ્રવેશે છે. શ્રી કલાપીનાં કાવ્યો માટેનો કાવ્યરસિકો, અભ્યાસીઓ અને અન્ય જનતાનો સ્નેહ ભેટાં, અને નવી આવૃત્તિની આવશ્યકતા જણાતાં આ પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા લાઠી રાજ્યે નિર્ણય કર્યો, અને તેનું પ્રકાશનકાર્ય અમને સોંપ્યું તે બદલ અમે શ્રી કલાપીના સાહિત્યપ્રિય પૌત્ર લાઠીના નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદસિંહજી સાહેબના ઋણી છીએ.

યુદ્ધકાળના કપરા સંજોગોને અંગે આવતી અનેક મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં પણ આ આવૃત્તિનું કાર્ય વડોદરાના પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળે હાથ ધરી લીધું અને તેનાં પ્રૂફ સુધારવાનું કઠિન કામ તેમણે જ કર્યું હોવાથી તે સંસ્થાના સંચાલકોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તક માટે સુંદર કલાલયું જેકેટ તૈયાર કરી આપવા બદલ લાઠીના કુમાર કલાકાર શ્રી મંગલસિંહજીનો આભાર માનીએ છીએ.

પ્રકાશકો

કલાપી સમારક કંડના ટ્રસ્ટીઓ,

કલાપી : એક અભ્યાસદૃષ્ટિ

:૧:

કલાપી અને તેનો સમય

ઓગણીસમી સદીનાં છેલ્લાં પચાસ વર્ષ એ વર્તમાન ગુજરાતી સાહિત્યનો સ્પષ્ટ ધડતરકાળ. ગુર્જર સાહિત્ય ધણું શાલ્યું ફૂલ્યું છે, અને હજી પણ ફૂલશે-ફાલશે; છતાં ઓગણીસમી સદીના આ વિકાસે વિકસાવેલાં તેનાં સ્વરૂપોમાં જ ગુર્જર સાહિત્યની સઘળી ખિલાવટ થઈ છે, એ સત્ય કદી ભુલાવાનું નથી. એ યુગના કેટલાએ સર્જકો વીસમી સદીમાં જીવંત હતા અને જળવંતરાય ઠાકોર, ન્હાનાલાલ કવિ, કૃષ્ણલાલ ઝવેરી જેવા યુગના સાહિત્યસર્જકો વીસમી સદીના સાહિત્યને પણ સર્જી રહી આપણી વચમાં હજી વિરાજે છે, એ સદ્ભાગ્યની વાત છે.

પરંતુ ઓગણીસમી સદીની છેલ્લી પચીસીમાં પોતાનું જીવન અને કવન પૂર્ણ કરી, જીવન પૂર્ણ કર્યા છતાં વીસમી સદીનાં પચાસ પચાસ વર્ષ સુધી, પોતાના ભૌતિક જીવનની સિદ્ધરશ વગર જીવંત રહેનાર એક સાહિત્યવ્યક્તિ અને તેનું જીવન બહુ જ વિશિષ્ટ અને અદ્ભુત સ્થાન ભોગવે છે: એ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ તે કલાપી.

કલાપીના નામની આસપાસ જેવો જાદુ છે તેવો જાદુ ભાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિની આસપાસ વીંટળાએશે હશે. સ્થૂળ દૃષ્ટિને જેમ રંગ-રંગના અંબાર સરખો મથૂર મોહિત કરે છે, તેમ કલ્પનાદૃષ્ટિને પણ અવનવારંગોથી શોભી ઉઠતો કલાપી મોહિત કરે છે. નર્મદ-દ્વપતથી શરૂ થયેલી આપણી નવી ગુજરાતી કવિતા નવનવાં સ્વરૂપો ધારણ કરતી દશકે અને વીંશીએ નવનવા રંગો ધારણ કરતી આજ વાસ્તવવાદના કલ્પનારંગે રંગાઈ ચૂકી છે. કવિતાને નર્મદ-દ્વપતે એક ઝોક આપ્યો; નરસિંહરાવે તેનો ઝોક બદલી પાશ્વિમાત્મ ઢગનો આકાર અર્પી નવીનતા ઉપજાવી; ગોવર્ધનરામ અને જળવંતરાયે તેમાં ચિંતન અને વિચારભારનાં ઉંડાણો આપ્યાં; કાન્તે મૃદુતા અને કલાની તેમાં ઝાંખી કરાવી; મણિલાલ નલ્લભાઈ અને બાલાશંકરે કવિતાને મસ્તીભર્યો વેગ આપ્યો; અને આમ કવિતાના એ આલ્પ-યોજકોએ આજ આપણે કદાચ કિંમતી ન ગણીએ એવા છતાં ઐતિહા-

શિક્ષક દષ્ટિએ અત્યંત કિંમતી એવા વહનમાર્ગ આપી, ગુર્જર કવિતાને સાચી હૃદયવાણી અનામવાના યશસ્વી પ્રયાસો કર્યા. એ પ્રયત્નો હજી ચાલુ જ છે, અને સુંદરમ-ઉમાશંકરની જેમની આગળ તે અટક્યા નથી, અને કોઈ આગળ અટકશે પણ નહિ !

છતાં એ આખા કવિતાપ્રવાહમાં એ કવિઓએ જે ઉંડાણ, દર્દ, ચિંતન, ઉદ્બુદન અને ઉચ્ચાર આખ્યાં છે તેવાં ખીજ કોઈ કવિએ હજી સુધી આખ્યાં નથી; તેમની પહેલાં સમ અથવા તેમ જ તેમની પછી થઈ ગયેલા કોઈએ પણ ! આ એ કવિઓમાંના એક ન્હાનાલાલ અને ખીજ કલાપી. આ બંને કવિઓમાં ગુર્જર કવિતા જેટલો સુંદર ઉચ્ચાર પામી છે તેટલો સુંદર ઉચ્ચાર ખીજ કોઈ કવિમાં જડતો નથી એમ નિશ્ચય-પૂર્વક કહેતી વખતે અન્ય કવિઓ પ્રત્યે અણગમો કે અભાવતી જરાય હસિ નથી.

ન્હાનાલાલ અને કલાપી બંનેની પ્રતિભા જુદી જુદી છે; બંને વચ્ચે ખાસ સામ્ય જ કશું નથી; છતાં એ બંને વર્તમાન ગુર્જર કવિતાનાં ઉચ્ચતમ શિખરો છે, એની ખીજ શિખરપ્રેમીઓથી પણ ના પાડી શકશે નહિ. કલાપી અને ન્હાનાલાલે વીસમી સદીના ત્રણેક દસકા સુધી તો પોતાની પાછળ ગુજરાતને લેહું બનાવ્યું હતું, હવે ગુર્જર રુચિ એ બેયની કવિતાથી પર જવા માગતી દેખાય છે, છતાં એ યુગલે જેવો ગુર્જર રસિકતાને સંતોષ આપ્યો એવો સંતોષ હજી ખીજ કોઈથી આપી શકાયો નથી. ન્હાનાલાલને યાદ કરતાં પ્રાચીન ગુર્જર કવિ પ્રેમાનંદ યાદ આવે છે; કલાપીને યાદ કરતાં પ્રાચીનોમાં છેલ્લો અગ્રકી ગયેલો રસકવિ દયારામ યાદ આવે છે, એ બંને પ્રાચીનોએ ગુર્જર પ્રજા ઉપર પાડેલી અસરનો પડો ન્હાનાલાલ અને કલાપીની ઉપજાવેલી અસરોમાં આપણને સંભળાય છે.

કલાપીનો જાદુ જેમ તેના કવનમાં છે, તેમ તેના જીવનમાં પણ છે. જીવન અને કવનની સામ્યતા કોઈ પણ કવિમાં કલાપી જેટલી ચોખ્ખી રીતે ખીલી નીકળેલી નથી. જીવન અને કવન વચ્ચે, જીવન અને સાહિત્ય વચ્ચે, જીવન અને વાણી વચ્ચે જાદુ જ શાદ સંબંધ છે એ સદુ બાજે છે, એમ છતાં સાહિત્યકારોનાં જીવન અને એમની કૃતિઓ વચ્ચે સુધી વાર મેળ પાડવાનું કામ મુશ્કેલ બની જાય છે. કલાપીના જીવન અને કવન વચ્ચેની સામ્યતા જાદુ જ અદ્ભુત છે, બંનેના પ્રવાહ એવા નિર્મળ અને પારદર્શક

અની રહ્યા છે કે તે અરસપરસનાં પ્રતિબિંબ છે એમ સહજ જોઇ શકાય. કલાપીની એ એક લગ્ય વિશિષ્ટતા છે. અમુક કાળ કે અમુક કડી વાંચતા બરોબર તેના રચનારની સાચામાં સાચી આકૃતિ વાંચનારની નજર આગળ ખડી થાય એવું કોઈપણ સાહિત્યકારને માટે આપણે કહી શકીએ તો તે કલાપીને માટે જ.

: ૨ :

કલાપીનું જીવન

કલાપીનું જીવન એટલે? ૧૮૭૪ માં જન્મ અને ૧૯૦૦ માં અવસાન. છઠ્ઠીસ વર્ષની આખી જીવનરમત. રાજકુટુંબમાં જન્મ. રાજ્ય ભણે મોડું ન હોય; પરંતુ રાજકુટુંબની સર્વસામાન્ય સમૃદ્ધિ અને ઉપાધિ પૂરેપૂરી અનુભવી શકાય એવડું રાજ્ય તો ખરું જ. ગુજરાતનાં ઇતિહાસમાં વિશિષ્ટ ભાગ ભજવી ગયેલા ગોહેલ રાજપૂતવંશમાં તેમનો જન્મ. ન્હાનપણમાં જ કલાપીએ માતૃપિતા ગુમાવ્યાં. આઠ વર્ષની વયે રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં વિદ્યાર્થીજીવન શરૂ કર્યું. એ કોલેજમાં અભ્યાસ કરી ગયેલા સેંકડો રાજકુમારોએ ગુજરાતને સારી માઠી ફેંક બક્ષિસો આપી હશે એ ખરું, પરંતુ કલાપીએ આપેલી બક્ષિસ સરખી અમર બક્ષિસ હજી સુધી બીજા કોઈ રાજવી-રાજકુમાર કોલેજના વિદ્યાર્થીએ આપી બક્ષી નથી. ખાતરીપૂર્વક એકાદ કલાપી ઉપજાવતી રાજકુમાર કોલેજ પાછળનો ખર્ચ અને શ્રમ સફળ છે!-એ કે કલાપીના જીવનમાં રાજકુમાર કોલેજે ખાસ Creative-સર્જનાત્મક ભાગ લીધો હોય એમ દેખાતું નથી.

પિતા અને ગઠિલ ભાઈનું અવસાન થતાં કલાપીએ રાજગાદી મેળવી. પરંતુ સગીર અવસ્થામાં મળેલી ગાદી રાજ્ય સાથે કેટલીયે પરાધીનતા આપે છે. ગાદી મેળવતાં રાજવહિવટ અને પોતાની અંગત સંભાળ બ્રિટિશ સલ્તનતની એક મહા જોરદાર શાખા 'એજન્સી'ને સોંપાઇ! બાર વર્ષ પિતા અને ચૌદ વર્ષ માતાના વાતસલ્યને ગુમાવી ચૂકેલા કલાપીના પંદરમે વર્ષે તેમને 'લગ્ન એ પત્નીએ આપી.' કલાપીના સાહિત્યજીવનમાં રમાને નામે ઓળખાતાં કલાપીનાં રાસીની શોભના નામે ગુર્જર સાહિત્ય-પ્રસિદ્ધ દાસી પ્રત્યે કલાપીને કેટલેક વર્ષે ખૂબ આકર્ષણ થયું, એ પણ એક મહત્ત્વનો જીવનપ્રસંગ. એ આકર્ષણમાંથી ઉગરવાના તેમના ભગીરથ પ્રયત્નો, એ પ્રયત્નોની નિષ્ફળતામાંથી જિભો થયેલો શોભના સાથેનો લગ્નપ્રસંગ, એ કલાપીની અપૂર્વ માનવતાનું એક કેન્દ્ર પ્રકરણ છે. 'કેકારવ' એટલે મોટે ભાગે આ પ્રેમ અને નીતિનાં મથનોનો કાવ્યપદ્ધતિ.

સંભવ છે કે એ આખા પ્રસંગમાં કદાચ કોઈને ખાસ વિશિષ્ટતા ન લાગે. હિંદુઓના લગ્નમાં એકપત્નીવ્રત ઇષ્ટ ગણાય, પણ આવશ્યક નહિ. અને રાજકુટુંબોમાં રાજકીય દષ્ટિ પણ એક કરતાં વધારે પત્ની સાથેનાં લગ્નને સામાન્ય વ્યવહાર બનાવી દે છે. આજ સુધી આ પ્રથા ચાલી આવી છે.

પતિ-પત્ની વચ્ચે અણબનાવ થતાં અથવા જરા જરામાં અણબનાવ આવતાં આખા લગ્નને ફેક કરી બીજાં લગ્નોના અખતરા કરવા અને તેને એક પતિ-પત્નીવ્રત કહેવું એ પ્રશ્નની વિચારસરણી વધારે સારી છે કે એક કરતાં વધારે પત્નીઓ સાથે લગ્નજીવન ગુજારી રસિકતા કેળવવાના અતિ મુશ્કેલ અખતરાઓ કરવા-એ પૌર્વાત્ય પદ્ધતિ વધારે સારી છે, એ બદલ મતભેદને અવકાશ છે. જે રૂઢિમાં આપણા ઉછેર હોય એ રૂઢિ આપણા જીવનને ઘડવામાં ઘણા મોટા ભાગ ભજવે છે, એટલે એક હિંદુ અને એક રાજવી તરીકે કલાપીએ એ પત્ની સાથે લગ્ન કર્યાં અને પત્નીની એક દારી સાથે પણ લગ્ન કર્યાં, એમાં કશું 'અવનવું' બન્યું હોય એમ માનીને ચમકી ઉઠવાની જરૂર નથી. ચમકી ઉઠાય છે ત્યારેજ કે જ્યારે રૂઢિ-રિવાજથી રક્ષિત એક રાજવી પોતાના હૃદયને ન્યાયાસન આગળ બેસું રાખે છે ! કુશળમાં કુશળ વકીલની ઢાંચે પોતાનાં કાર્યની અસર નીચે આવતી વ્યક્તિઓના હૃદયનું નિષ્પક્ષપાત નિરૂપણ; સમ્યાધ-પૂર્વક સહુને ન્યાય આપવાની તાલાવેલી; અમાનુષી હજીને ફેંકી દેવાની ઉદારતા; અને પોતાની માનવતા કે માનવનિર્બળતા ઉપર અપરાધની જવાબદારી નાખી સર્વોં પરિણામ સહન કરવાની તૈયારી અને નમ્રતા એ ગુજર જીવનમાં કદી નજરે ન પડેલું પ્રેમદ્રશ્ય છે. શ્રીરીન ફરહાદ, સ્વયં મળનું, કહાન ગોપી કે રામ સીતાના પ્રેમની યાદ કરાવતો આ કલાપીનો જીવનપ્રસંગ દેહસંબંધમાં ઝટ બિતરો પડતા પ્રેમનું દ્રશ્ય નથી જ; એ લાંબી તપશ્ચર્યા છે. સામાન્ય માનવીના માપથી એ ન જ મપાય.

બહુ જ થોડા માનવી, બહુ જ પુણ્યશાળી માનવી આ રીતે પોતાના હૃદયને કસે કસે ન પાડે છે, વ્યથા ભોગવે છે અને પરિણામની સંપૂર્ણ જવાબદારી ઉપાડી લે છે. કલાપીના આ જીવનપ્રસંગમાં આપણે એક પ્રેમકથા-Romance નાંચવા સ્વયંચાલે છીએ, એ સાચું છે; છતાં પ્રેમકથા કરતાં એ સમ્યાધભરેલા, વ્યથાભરેલા હૃદયની એક રુદનકથા છે, એ આપણે બૂલવા સરખું નથી. 'હૃદયત્રિપુટી' પ્રેમકથિતા કહે હોય;

જીવનને, જીવનના પ્રસંગોને એક સુઘડ હૃદયે આપેલી કલ્પના કવિતા ભલે હોય; એ પ્રેમકવિતા ઉપરાંત સત્યના, ન્યાયના સમુદ્રમંથનની પણ કથા છે. કલાપીના જીવનની એ એક વિશિષ્ટતાને લખાણુ નર્મ્યનની જરૂર નથી. કલાપીના પત્રોમાં એનો જેટલો સ્કેટ થાય છે તેટલો કોઈ પણ વિવેચકના કથનમાં થઈ શકે એમ નથી. કાન્તનું કલાપીને સંબોધન, કાન્તની પ્રસ્તાવના અને કાન્તે આપેલી કલાપીની પત્ર કથા કરતાં કલાપીના જીવનને ઓળખાવતાં ખીન્ન વધારે તરવો હજી આપણને મળ્યાં નથી; મેળવવાની જરૂર પણ નથી.

કલાપીએ લગભગ આખા હિંદની મુસાફરી કરી છે અને તેના હૃદય ઉપર કારિમરના સૃષ્ટિસૌંદર્યે ભારે છાપ પાડી છે.

એકવીસમે વર્ષે કલાપીને સાઠીનું રાજ્ય સ્વતંત્ર અધિકારથી સોંપવામાં આવ્યું. પાંચ વર્ષ સુધી રાજ્ય ભોગવનાર કલાપી વૈભવવિલાસપ્રિય મોજપુરુષ ન હતા; શિક્ષાના શોખીન અમલદારશિરોમણિ ન હતા; સત્તાના શોખીન સરસુખત્યાર ન હતા; “ સત્તા વાપરવાની ટેવથી તેઓના ચહેરા ઉપર જ મગફળીની એવી છાપ બેસી ગયેલી હું જોઉં છું કે તેઓથી હું અને તેટલો દૂર રહું છું અને રહીશ. ” સત્તાધારીતરીકેના તેમના આ શબ્દો. રાજગૌરવ ખરું; રાજગુમાનનો અંશ પણ નહિ ! ઉપરાંત એના જીવનની આવી સમા પ્રસંગને એક વાર જતો કરી પોતાના રાજવીપણાને પણ કસોટીએ ચડાવનાર કલાપી સત્તા-રાજસત્તાનાં ઝેર કેટલાં પી જતો હતો તે એના એક પત્રથી આપણે સમજી શકીશું :

‘ અન્યની સ્ત્રીને ઉપાડી જનાર રાજ પ્રજાને કેમ ન્યાય આપી શકશે ?

પ્રજા એવા રાજ પાસેથી શી આશા રાખી શકે ? મને તેમ કરવાનો શો હક્ક છે ?’

આ સાચા ઉદ્દગારમાં કલાપીના રાજવીપણાનો-સત્તાશોખનો ખ્યાલ આપણને આવી જાય છે. રાજ્યો જરૂર સત્તાશોખીન છે, અને એકટનના મત પ્રમાણે સત્તામાં કાંઈ એવું તત્ત્વ રહેલું જ છે કે જે સત્તાધારીને ભ્રષ્ટ કરે જ. છતાં એમાં અપવાદ નથી એમ કહેવું એ કલાપીના અસ્તિત્વને ભૂલવા સરખું છે.

એના શાસનકાળમાં ગુજરાત-કાઠિયાવાડનો ભયંકર ‘છપ્પનિયા’ને નામે ઓળખાતો દુષ્કાળ પડ્યો હતો. તે વખતના ‘કલાપી’ના ઉદ્દગાર એક સાચા રાજકર્તા તરીકેના ઉદ્દગાર છે:—

“ એક પણ માણસ આ રાજ્યમાં ભૂખથી ન મરે તો પ્રજાનો મોટા ઉપકાર. ”

રાજખટપટ અને ગૃહખટપટનો કલાપીને બારેમાં બારે કંટાળો હતો. પરદેશી બ્રિટિશ સત્તા રાજવીઓની પરાધીનતાનો રફોટ પણ દર્શાવતી હતી. કયાં કરતી હતી તેનું કલાપીને હિત બાન હતું. રાજ્ય કરતાં ત્યાગ કલાપીને વધારે પ્રિય હતો. કલાપીને કંટલાક કવિ કહે છે, કંટલાક સ્નેહી કહે છે; પરંતુ એ સ્નેહીઓ અને કવિઓના મંડપમાં શોભતો એક ભવ્ય ત્યાગી હતો, એ વાત ભૂલી જવા સરખી તો નથી જ ! કલાપી કવિ હતો, સ્નેહી હતો, ત્યાગી હતો !

જે સ્નેહમંથન, સત્યમંથન તેના હૃદયમાં ચાલી રહ્યું હતું તેનું પરિણામ સને ૧૮૯૮માં શોભના સાથેના લગ્નમાં આવ્યું. એ પરિસ્થિતિ અટકાવવા માટે તેણે કરેલા ગંભીર પ્રયત્નો તેની પ્રમાણિકતાનો અચૂક પુરાવો છે. શોભનાને તેણે તેની કામના એક સુવક સાથે પરણાવી પણ દીધી અને પોતાના આકર્ષણ વચ્ચે પોતે હાથે કરીને એક વજ્ર-દિવાલ બની કરી દીધી. ભાગ્યે જ કોઈ રાજવી, ભાગ્યે જ કોઈ માનવી આવો ભીષણ ત્યાગ કરી શકે ! સહુ સહુના હૃદયને પૂરે અને પછી કલાપીના કામને ન્યાયને ત્રાજવે તોળવા એસે !

વજ્રદિવાલ પીગણી મઘ અને ઝેડાછટકાનો આશ્રય લઈ શોભનાને છૂટી કરી કલાપીએ તેની સાથે ખુલ્લું લગ્ન કર્યું. કલાપી માત્ર સૌંદર્ય-શોખીન માનવી કે રાજવી હોત તો તેને આ લગ્ન કરવાની જરૂર રહેત નહિ. લગ્ન કર્યા પછી તે પોતાનો શોખ પૂરો કરી શક્યો હોત. પરંતુ એ સામાન્ય માનવી ન હતો; એ સામાન્ય રાજવી ન હતો; એ સામાન્ય દેહ-શોખીન પ્રેમી ન હતો. એનો રાગ પણ અત્યંત સુવક, સ્વચ્છ, ટેકીસો અને સર્વાર્પણ કરવાની તાકાતવાળો હતો. એનો રાગ ત્યાગનો જ એક ભાગ હતો.

રાજવી કલાપીનું મિત્રમંડળ પણ વિશેષતઃ રાજરંગિત ન હતું. તેના એક રાજમિત્ર શ્રી વાજસૂરવાળો હજી આપણી વચ્ચે છે અને 'કલાપી' ની સ્મરણ દેરી રચી તેમણે પોતાની મૈત્રીને મૂર્તિમંત પણ કરી છે. એ અપવાદ. પરંતુ એ યુગના વિચિત્ર, વિશિષ્ટ, છતાં સમાજને દોરનાર સાહિત્યકારોમાંથી ઘણાની સાથે કલાપીને મૈત્રી હતી. મણિલાલ નંદુભાઈ, કાન્ત-મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, લલિત, મસ્તકવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર, જરિલ, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, અળવંતરાય ઠાકોર એવી આજ પણ માનપોત યતી રહેલી વ્યક્તિઓ કલાપીના મિત્રમંડળમાં હતી. નવયુગરાતને ધડતી વ્યક્તિઓનું આકર્ષણ કરનાર કલાપી પોતે પણ નવયુગરાતનો એક ધડતરો જ છે, એણે પોતાના યુગને પોતાનામાં સમાવ્યો છે અને નવીન

બળપ્રવાહોને ઝીલ્યા છે. કલાપીનો દરબાર એ કાંઈ રાખને તાઝીમ ભરવાનું, ચમકતું, નાટારંગી ગાઝતું, એવકો કે ખુશામતીઆગોથી ઉભરાતું દીવાનખાનું ન હતું; ગુજરાતના સાચા ધડવૈયાઓની એ મજલિસ હતી.

એક વિશિષ્ટ ઘટનાની નોંધ લેવાનું અત્રે મન થાય છે. કલાપી અને ન્હાનાલાલ વચ્ચે અંગત કે સાહિત્યવિષયક સંબંધ બાંધ્યો નથી. છતાં કલાપીના પૌત્ર 'રાજહંસ' ની બહાકલારી છતાં ગૌરવશીલ અને ગંભીર બનતી સાહિત્યસૃષ્ટિ પોતાના આકારધરતરમાં ન્હાનાલાલ-શૈલીની બહુ પરોશમાં આવી ગઈ છે !

કલાપીનો વાંચનશોખ પણ બહુવિધ અને વિશાળ હોવાય. રાજકુમાર કાલેજે તો કાંઈ બહુ જ્ઞાનભાર તેના મનમાં ભર્યો દેખાતો નથી કે સાહિત્યનો શોખ ઉપજાવ્યો દેખાતો નથી. છતાં અંગ્રેજી ગુજરાતી સંસ્કૃત અને ઉર્દૂ ભાષાનો તેને ભારે શોખ હતો. તે સમયે ઉચ્ચતમ અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત ભાષાના કવિઓનો તેણે જીડો અને સદ્ભાવભર્યો અભ્યાસ પણ કર્યો હતો. સંસ્કારને-વિદ્યાને તે રાજગાદી કરતાં પણ જીવે સિંહાસને બેસાડતો હતો:—

“ વડવાના હેઠળજે મેળવેલી રાજગાદી કરતાં મારા પોતાના બળેથી મેળવેલી વિદ્યા હજાર દરજ્જે ઉત્તમ. ”

આ વાક્ય કલાપીના અભ્યાસપ્રેમ ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પાડે છે.

અને સને ૧૯૦૦ માં તો કલાપીનું અવસાન થયું ! દકત એક રાતની જ માંદગી ! માત્ર જીવીસ વર્ષનું જ જીવન ! પરંતુ એ જીવીસ વર્ષમાં સાઠ વર્ષે પણ ન મળી શકે એવા રસઅનુભવ અને તપઅનુભવની સમૃદ્ધિ મેળવી અવસાન પછીની અર્ધી સદી સુધી કલાપી સાહિત્યદેહે તો સજીવન રહ્યો છે. જીવીસ વર્ષના ટૂંકા જીવનની તેની ક્ષણે ક્ષણે ભાવભરી, રસભરી અને અનુભવભરી હતી. તેમ ન હોત તો કલાપીએ જે સાહિત્ય સંબંધી છે તે સર્જી શકાત જ નહિ. કલાપીનું જીવન, કલાપીનું અવસાન અને કલાપીનું સાહિત્ય, એ ત્રણે સરખાં જ રોમાંચક છે. એ ત્રણે અરસપરસનાં પ્રતિબિંબ હોય એમ લાગે છે—જીવન, મૃત્યુ અને સાહિત્ય ! કલાપીને, કલાપીના ટૂંકા જીવનને યાદ કરતાં શેલી, કીટ્સ, તરુ દત્ત અને રૂપક સુકસનાં ટૂંકાં જીવન યાદ આવે છે, અને એક અકસ્માત દુઃખભર્યો વિષાદ હૃદયમાં જવાઈ જાય છે.

કલાપીનું આ ટૂંકું જીવન-જીવીસ વર્ષનું. અંગ્રેજોની જાલિયામાં યોજાત મહત્વના પ્રસંગો તો મહારાજાઓના પણ જીવનમાં બનવા સંભવિત નથી; કલાપીના જીવનમાં આથી શું વધારે માગીએ ? એ જીવન

દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્યે નવાં નવાં બળ ઝીલ્યાં, નવાં નવાં અખતર રાખ્યાં. ઠર્યાં અને નવીન ગુજરાતી સાહિત્યને માનહાર્યો આકાર આપ્યો. સરસ્વતીચંદ્ર, કુસુમમાળા, અલોકાર્મિ, કુંજવિહાર, લદ્રંભદ્ર, ચક્રવાક-મિથુન, કાન્તા નાટક અને ગીતગોવિંદનાં લાપાંતર જેવાં ગૌહરોથી ગુજર સાહિત્ય એ વખતે સગળ થતું હતું. એ ટૂંકી પચ્ચીસીમાં કલાપીનું જીવન ઝળક્યું અને અંત થયું. આમ કલાપીની સાહિત્યરચના ઓગણીસમી સદીની ખરી, પરંતુ કલાપી સાચી રીતે વીસમી સદીના સાહિત્યકાર ગણાય. ઓગણીસમી સદીમાં તેમને ન મળેલું સ્થાન વીસમી સદીએ આપી એ સત્ય પૂરવાર કયું છે. ભૌતિક દેહ અદ્રશ્ય થયા પછીજ અક્ષરદેહે ઓળખાઈ આજસુધી જીવંત રહેનાર સાહિત્યકાર કલાપીનું આ ભૌતિક જીવન પણ રોમાંચક છે. આ જીવનને પડછે આપણે એમના સાહિત્યને જોઈ લઈએ.

: ૩ :

કલાપીનો સાહિત્યકાલ

કલાપીએ જે સાહિત્યકાલ સંજોઈ છે એ કાલની વિપુલતા આપણને આશ્ચર્યમાં નાખી દે છે. ‘કેદારવ’ એ તો બાળીતી કાવ્યરચના છે જ. તે ઉપરાંત તેમણે ‘મહાકાવ્યો’ની શ્રેણીમાં પોતાના પૂર્વજ હમીરજી ગોહલનું અધૂરું છતાં અનેાણું કાવ્ય આપણને આપ્યું છે.

‘સાલા’ અને ‘મુદ્રિકા’ એ તેમની લખેલી લાંબી કથા-અનુવાદકથા બંને કહેા!

એમણે પ્રવાસવર્ણન પણ લખ્યું છે, જે ‘કાશ્મીરના પ્રવાસ’ ને નામે પ્રવાસવર્ણનના સાહિત્યમાં કદાચ આદિસ્થાને આવી શકે.

સંવાદોનું વણખીલેલું ક્ષેત્ર પણ તેમણે ખીલવવા સફળ પ્રયાસ કર્યો છે.

પત્રલેખનનો સાહિત્યપ્રકાર ગુજરાતી ભાષામાં સાહિત્ય તરીકે ગણાવાને પાત્ર હોય તો તે કદાચ એકલા કલાપીનો જ. આપણે ત્યાં પત્રલેખન સાહિત્યસ્વરૂપે હજી વિકસ્યું નથી. પરંતુ પત્રલેખન સાહિત્ય ખની શકે છે એવું ગુજરાતી ભાષામાં જો કોઈએ પણ સચોટ રીતે સાબિત કર્યું હોય તો તે કલાપીએ.

તેમની ‘નોંધપોથી’ પણ એક સાહિત્યકૃતિ છે. નર્મદ અને નરસિં-રાવ સરખા કેટલાક સાક્ષરોએ પોતાની નોંધપોથી લખી છે. એ સાહિત્યપ્રકાર પણ હજી આપણે ત્યાં બહુ ખીલ્યો નથી. એમાં અંગત તત્ત્વોનું પ્રાધાન્ય હોવાથી, અને દિનચર્યામાં આવી જતા પ્રસંગો કે વિચારોનાં ટાંચણ થતાં હોવાથી એનું સાત્તાલિન પ્રકાશન બહુ શક્ય ન પણ લાગે.

છતાં નોંધપોથીના લેખકના સમગ્ર જ્ઞાનસંવિદ્યાસને સમજવા માટે તેમ જ લેખકના સમયને પિછાનવા માટે એ સાહિત્યપ્રકાર પણ બહુ ઉપયોગી નીવડ્યો છે. આત્મકથાને નામે વિકસતું જતું સાહિત્યઅંગ અને આવી નોંધપોથી એકબીજાની બહુ નજીક આવી રહે છે. એ સાહિત્ય અંગમાં પણ કલાપીએ પોતાનો ફાળો નોંધાવ્યો છે.

માત્ર ફાળો નોંધાવવા ખાતર નહિ ! કલાપીને સાહિત્યકાર થવાની ધગશ ન હતી; ઇતિહાસમાં નામ અમર કરવાની લોલુપતા ન હતી; પરંતુ એનું હૃદયતંત્ર જ એવા પ્રકારનું હતું કે જે વાકત થયા વગર રહી શકે નહિ. ઊર્ધ્વગામી આત્માએ માટે હૃદય વ્યક્ત કરવાના માર્ગ કલા અને સાહિત્યમાં સહજ મળી રહે છે. કલાપીને સાહિત્યકાર થવાની તલપૂર પણ લોલુપતા ન હતી; છતાં, એ ગુર્જરગિરાના સદ્ભાગ્યે સાહિત્યકાર બની રહ્યા. કવિતા, મહાકાવ્ય, નવલકથા, પ્રવાસવર્ણન, સંવાદ, પત્રલેખન, નોંધપોથી અને નિબંધ જેવાં સાહિત્યનાં વિવિધ અંગોને પોતાના વ્યક્તિ-વૈશિષ્ટ્યની છાપ આપી ખીલવનાર સાહિત્યકાર ઇતિહાસમાં તો અમર છે જ. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આમ કાવ્ય અને ગદ્યના જુદા જુદા સાહિત્ય-પ્રકારો કલાપીએ ખીલવી તેમનો સાહિત્યમાં પ્રવેશ અને સત્કાર પણ કરાવ્યો છે.

: ૪ :

સ્નેહી ? કવિ ? બન્ને.

કલાપીના મિત્ર શ્રી. રૂપશંકર કહે છે તે અંશતઃ ખરું છે કે, 'કલાપીના આંતરસંસ્કાર સિવાય કલાપીની વ્યાવહારિક રિતિ ઠાઠરીતે અસાધારણ ન હતી.' પરંતુ એના આંતરસંસ્કારે એના વ્યવહારને—સાધારણ વ્યવહારને પણ એટલા અસાધારણ બનાવી દીધાં હતાં કે કલાપીનું સામાન્ય જીવન, નિત્યજીવન, ક્ષણે ક્ષણનું જીવન પણ કલામય, ઉર્મિમય, ચિંતનમય જીવન બની રહ્યું હતું. સાહિત્ય અને જીવનને કલાપીએ એવા અસાધારણ ગાઠ સંબંધમાં મૂકી દીધાં છે કે એના સાહિત્યને સમજવા માટે એના જીવનની આછી રૂપરેખા સમજવી બહુ આવશ્યક બની ગઈ છે—મીઞ કાઠ પણ સાહિત્યકાર કરતાં. અને 'કલાપી સ્નેહી છે કે કવિ ?' જેવા ગુર્જર સાહિત્યમાં ઉત્પન્ન થયેલાં વાદનાં મૂળ પણ કલાપીના જીવન-કવનમાં રહેલી અભિન્નતામાં જ રહેલાં છે. 'સ્નેહી' અને 'કવિ' એ બન્ને પરસ્પર ન સમાય

એવાં તત્ત્વ નથી. જે કવિ હોય તે સ્નેહી ન થઈ શકે, અને સ્નેહી હોય એ કવિ ન થઈ શકે, એવો કાંઈ કુદરતનો, સમાજનો, માનસશાસ્ત્રનો કે રસ-શાસ્ત્રનો નિયમ નથી. બલકે, સાચો સ્નેહી સાચો કવિ બની શકે અને સાચો કવિ સાચો સ્નેહી બની શકે ! કલાપીના અન્ય અંગત મિત્ર 'કાન્તે' કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે એવું એક કથન ચલણી બનાવ્યું એમાં કાન્તનો ઉદ્દેશ કલાપીના સ્નેહજનન ઉપર લાર મૂકવાનોજ હતો; નહિ કે કલાપીના કવિરચાત્રને ડગમગાવવાનો. પાછળથી 'કાન્ત' ને એની સ્પષ્ટતા પણ કરવી પડી હતી અને સ્નેહીને કવિ કરતાં ઉચ્ચ આસને બેસાડી કવિને માત્ર કવિતાના જીવન-વ્યવસાયીની કક્ષાએ ઉતારી મૂકવો પડ્યો હતો. 'કવિતા' એ જેની ઝીન્દગીનો સર્વોપરિ સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઈ શકે એવું નવું વાદઅસ્ત કથન પાછું તેમને પ્રચારમાં લાવવું પડ્યું ! એ સંબંધમાં વધારે દલીલબાજી જરૂરી નથી. કલાપી સ્નેહી પણ હતો અને કવિ પણ હતો.—કદાચ, એ સ્નેહી હતો માટે જ એ કવિ થયો એમ કહેવામાં 'કાન્ત' ના કથનનો ઉદ્દેશ આપણે વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજી શકીએ એમ છે. કલાપીએ કવિતા લખી એ તેના સ્નેહીપણાની ઉચ્ચતામાંજ, કવિતા લખવા ખાતર, કવિ તરીકેની કીર્તિ કે માવા ખાતર નહિ; શુદ્ધર સાહિત્યને ઉન્નત કરવાની બાવનાથી નહિ. એની નમ્રતા એવાં લઘુ દંશને પોષે એમ હતું જ નહિ. એની અસાધારણ નમ્રતાએ તો એને પોતાની જ કવિતાનો કાતિલ વિવેચક બનાવ્યો છે. પોતાની કવિતા માટેના કલાપીના સુપ્રસિદ્ધ ઉદ્દગારો આ રહ્યા :

'કવિતા' મહારી કવિતાને કવિતા કહેતો નથી. હું કવિ છું એવું હું માની જ શક્યો નથી...મને વિચારો ગાકવતાં આવડતું નથી. મહારા જીવનમાં કલા નથી, માત્ર લાગણીઓ જ છે, અને મહારી કવિતા પણ તેવીજ છે. હું જે કંઈ લખું તે મહને જ આનંદ આપી શકે તેવું થ થઈ નથી. હું શેલી કે શેક્સપીયર વાંચતો હોઉં છું ત્યારે ઘણી વખત મને થઈ આવે છે, બહુ મહારી કવિતાને—એ કાગળોને બાંજી નાખું.'

શુદ્ધરાતના સદમાએ કલાપીએ પોતાના મન ઉપર અકુશ મૂકી પોતાની કવિતાને બાળી મૂકી નથી ! કલાપીના પોતાની કવિતા માટે જીવ્યરાયલા મત સાથે હજી સુધી કાંઈ સંમત થયું નથી. એની કવિતામાં કલાના અંશો કેટલા છે, એની ચર્ચા કરવાને બદલે આપણે એટલી જ હાકલ વિચારી લેઈશું કે એ કવિતાનો આદરપૂર્વક સંબંધ થયો છે, એ

કવિતા સુખપાઠ થઈ છે, પાઠ્ય પુસ્તકોમાં દાખલ થઈ છે, અભ્યાસક્રમોમાં ઉતરેલી છે, એના ઉપર વિવેચનો થયાં છે અને હજી આજ પણ એ કવિતા લાવપૂર્વક વંચાય છે !

એટલું ખરું કે કલાપીની કવિતા લખવા ખાતર લખાઈ નથી, અને તેથી એની કવિતાના આધારને શૃંગારસર્વો બનાવવાની ખાસ કાળજી લેવાઈ નથી; લામણીના વેગની આસપાસ સુંદર આરા-દિતારાની નકશી ઉપસાવવા પ્રયત્નો થયા નથી, અને કલાની ચાપલુસીએ તેના ઉપર મરામત કરવા મથન કર્યું નથી. કવિતાના કડક વિવેચકો રથળે રથળે ખામીઓ દેખાડી શકે એવું અસાધ્યપણું પણ એ કવિતા રચવામાં નથી જ, એમ કહી સકાય નહિ. અને સર્વ વિવેચકોનું માન સંપાદન કરે એવી સર્વાંગ સુંદર કવિતા તો કાલિદાસ કે શેકસ્પીયરની પણ ક્યાં છે ?

છતાં પચાસ વર્ષથી ગુજરાતના હૃદયને ઝોક આપી રહેલી કલાપીની કાવ્યવાણી કવિતા નથી, એમ કહેવાતો અધિકાર એકલા કલાપીને જ હોઈ શકે ! એ આપણી સાચી કવિતા છે, આપણી પ્રિય કવિતા છે, આપણા હૃદયને એ સુંદર લાવ-એક આપી રહેલી કવિતા છે; આપણી ગુન્ગરગિરાને સ્પર્શ કરી રહેલી કવિતા છે, એમાં જરાય શંકા નથી, એનો લખનાર ભણે સ્નેહી હોય, કવિ હોય કે બંને હોય ! સાહિત્યને પાને કલાપી કવિ છે, અને એનો ‘કેકારવ’ કવિતા છે. વધારામાં એટલું કે કલાપી એવો કવિ છે કે જેણે પોતાની કવિતાને પોતાના હૃદયનો નિર્મળ અરીસો બનાવી દીધી છે. અને કલાપીનું હૃદય એટલે ? ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે ઓળખેલી ઊર્મિઓ, ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે ઓળખેલું ચિંતન ઉદ્ભવન અને ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે ઝીલેલા સુઘડ સંસ્કારોનો એક ભવ્ય સંગ્રહ !

આજ વીસમી સદી એ સંગ્રહને પ્રેમપૂર્વક, માનપૂર્વક સાચવી રહી છે ! ઓગણીસમી સદી પાસેથી વીસમી સદીએ મેળવેલો એ ડામતી વારસો છે !

એ સંગ્રહમાંથી કલાપીનો કેકારવ આજ અનેક આવૃત્તિએ પહોંચે છે. અદ્ધ થોડા કાવ્યઅંગ્રેહનું આવર્તન થાય છે. આટલી આવૃત્તિઓ

મેળવતી એ ગ્રંથતી લોકપ્રિયતાનું સાચું માપ છે. કલાપી લોકપ્રિય પણ છે, અને વિદ્વદપ્રિય પણ છે. વચમાં એક એવો યુગ આવી ગયો કે જેમાં લોકપ્રિય નહિ પણ લોકોત્તર હોય તેવું સાહિત્ય સાચું સાહિત્ય ગણાવા લાગ્યું. હજી એ માન્યતાના ઓળા આપણા સાહિત્યમાં ફરતા રહે છે ખરા, છતાં સુધંડ અનેતી જતી લોકરુચિ હવે પોતાની અસ્પૃશ્યતા સામે વાંધો ઉઠાવતી થઈ છે અને સામાન્યતાની કક્ષામાં ન ઊતરતી વિદ્વદ-અધોળાને જ આહ્વાન આપવા જેટલું જાંડજોરપણું ફળવતી બની છે. જનરુચિ હવે અવગણી શકાય એટલી નથી ઊતરતી રહી નથી. એટલે સાહિત્યમાં પણ લોકપ્રિયતા હોવી એ હલકું મનાતું અટકી ગયું છે. કેકારવને આપણે લોકપ્રિય કવિતાનો સુંદર નમુનો કહી શકીએ.

અને એ વિદ્વાનોને પણ પ્રિય છે એની સાબિતી અનેક વિદ્વાનોએ આજ સુધીમાં આપણને આપી છે. સમકાલીન વિવેચકોએ કેકારવ અને તેને ટફકનાર કલાપી પ્રત્યે જેટલું ધ્યાન આપ્યું છે એટલું બીજા કવિ પ્રત્યે ભાગ્યે જ આપ્યું હશે. અમુક દશકામાં નરસિંહરાવ કે મણિલાલ, અમુક દશકામાં ખજુરદાર કે મેઘાણી, અમુક દશકામાં સુંદરમ કે ઉમાશંકરે વિવેચકોનું વધારેપડતું ધ્યાન ખેંચ્યું હોય એ સંભવિત છે; પરંતુ સતત જેના ઉપર ધ્યાન આપ્યા વગર આપણા વિવેચનને ચાલ્યું ન હોય એવા આપણા એક એ કવિઓમાં ન્હાનાલાલ અને કલાપી છે, એ સાહિત્યના ઇતિહાસમાં ન વિસરાય એવી ઘટના છે. કલાપી સંબંધી વિવેચન-સાહિત્ય વિપુલ બની ગયું છે. એ જ વિદ્વદોઆપણું ! નહિ ?

કેટલાક ગ્રંથો માટે વિવેચન નિરર્થક બની રહે છે. કેકારવ એવો જ એક ગ્રંથ છે. વિવેચનનો ઉદ્દેશ સાહિત્યગ્રંથોની ખામીઓ અને ખુમીઓનો અભ્યાસ કરી તે જનતા સમક્ષ રજૂ કરવાનો અને જનતાની રુચિને એ વિવેચન દ્વારા સાચા સાહિત્યસિદ્ધાંતોનો સ્પર્શ કરાવી જોડે લઈ જવાનો હોય છે. કેકારવ માટે ઘણું કહેવાઈ ગયું છે. એનું વધારે વિવેચન એ માત્ર જુદી દમ, જુદી દષ્ટિ કે અદ્વાતા જતા કાળમાનની જ ઓળખાણ આપે. એવી ઓળખાણ બહુ જરૂરી નથી હોતી એવા ગ્રંથો માટે કે જે સ્વયં લોકપ્રિય અને વિદ્વદપ્રિય બાળા સમય સુધી રહી શક્યા હોય. બીસમી સદીની ઝડપમાં પિસ્તાલીસ વર્ષની સતત લોકપ્રિયતા ચિરંજીવી વાગે એવી છે. કલાપીના કેકારવે તે અનુભવી છે. કેકારવનું વાંચન એ જ એનું

: ૫ :

કેકારવ અને નીતિ

છતાં સમય કેકારવની જુદી જુદી પરીક્ષા લીધા જ કરશે. દીર્ઘજીવી અને ચિરંજીવી સાહિત્યને પણ સમય સમયના પ્રશ્નપત્રો રહામે જવાળા લખવા પડે છે. જવાળા જેટલો સંતોષકારક એટલી સાહિત્યની મહત્તા. કલાપીના સમકાલીન મિત્રોએ તેના સમયને જવાળા આપ્યા છે; વર્ષો પછી કલાપીના ભક્તોએ તેમના યુગને જવાળા આપ્યા છે; વિરોધી તો કલાપીને કોઈ મંજ્યો જ નથી ! છતાં એની ખામીઓ નિહાળનાર પણ કોઈ હશે ખરા !

નીતિની ભાત્ર મૂર્તિપૂજન કરનાર અને પ્રેમના ખુલ્લા સાદને ખીલત્સ અનીતિ માનનાર કોઈકોઈ ચોખલિયાને મુખેથી કેકારવે સીત્કાર કદાવ્યો પણ હશે-જેણે ખીલ જ ક્ષણે રાધાકૃષ્ણનાં શૃંગાર-ગીતમાં નીતિની પરાકાષ્ઠા નિહાળી એ ગીતમાં પોતાનો સાદ પણ પુરાવ્યો હશે જ !

‘કેલીરમરણ’ની

‘લતા મુખુની ચઢતી વિદાસે;
પયોધરો ગાઠ હલે હુલાસે’.

અથવા ‘જ્યાં તું ત્યાં હું’ની

‘હા હા ! દેહ કલિ દિગમ્બર બેની ખારી ખીલી નીલળા !’

કે ‘સાકીને ઠપકો’ નામની ગઝલની

‘સરખાં બને બન્ને જરા,
ત્યાં તો શરાણીની મઝા,
હલદી ફરી તહે તો સન્ન !
નયને સનમ ખેલી નહીં !’

જેવી ફરીઓ નીતિયુક્ત માનસને આંખ મીંચવા કદાચ પ્રેરે ખરી !

પરંતુ નીતિયુક્તોને થોડા પ્રશ્ન પૂછી લેઈએ:

(૧) નીતિની કોઈ સર્વમાન્ય કસોટી હશે ખરી ?

(૨) સંસ્કૃત કવિઓએ રચેલાં સંભોગ-શૃંગારનાં કાવ્યો વાંચ્યા પછી કલાપીનાં કાવ્યોમાં અનીતિ દેખાય છે ખરી ? નિદાન યોગી ભર્તૃહરિનું ‘શૃંગાર શતક’ તો જોયું છે ને ?

(૩) સાહિત્યમાં શૃંગાર ખીલત્સ ક્યારે બને ? એ બન્ને રેખાઓ યુગે યુગે, અરે દસકે દસકે શું ફરતી રહેતી નથી ?

(૪) દેહ અને દેહને રૂપરૂપનો આધાર બનાવતો કામ એ બન્ને શું ઉત્તરરહત બક્ષિયો નથી ? પ્રેમ-કામ થ હોત તો માનવદેહ જેવા માટીના માળખાને ડાણ સુંદર માનત ?

(૫) સૌંદર્યવર્ણન-વિગતભર્યા સૌંદર્યવર્ણન અતીતિમય શા માટે ? સૌંદર્ય એ સર્જનનું સ્તૂત સ્વરૂપ : બીજું પાસું ! સૌંદર્ય વગર સર્જન નથી જ ! એ સૂત માન્ય છે ? એ જ કલાપીનું સૂત.

પરંતુ એ પ્રશ્નો પૂછવાનો કશો અર્થ નથી. આગળીસમી સદીનો પાછલો ભાગ અને પીસમી સદીની શરૂઆતનો સમય Prudery-એક પ્રકારનું સુગાળવાપણું-શીખવી રહ્યો હતો. આંખ સંસ્કારતી એ અંધાર ! વિડેટોસ્પિન મુજતા સંપર્કનું એ પરિણામ ! કલાપી મુજરાતને એ પરદેશી કૃત્રિમતાની પાર લેઈ જતો હતો.

અને કલાપીનો દેકાર જોવો બબ્બે વિરાગપદ્યો પાડે છે ! તેવો વિરાગપદ્યો બીજા કયા સાહિત્યગ્રંથમાંથી આપણને મળે છે ?

‘એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?
આત્મા પરે પ્રેમની શું ન ઠામ ?
માની હતી પ્રીતિ વિશાળ કાયા,
તહાય આની લક્ષ્મી ભરેલી સી ?

X X X X

અમેને સ્પર્શન્તાં-અરર ! પાણુ ખારામ મળ્યો,
અમેને સ્પર્શન્તાં સદૃષ્ટિ સધળો આ કંટુ બને.

X X X X

વળી

તથી નથી મુજ તત્ત્વો નિમિત્તી જેક હેતા,
હૃદય મમ પ્રદાણુ અન્ય કો વિષ્ણુ મારે !

X X X X

મળ્યું, રતિ, દયા કે સ્નેહ ને જ્ઞાતલાવ,
અરર ! તહિ સદુ એ રવાણ ના મુ મિલખા !

જેવા વેરાઅવર્ણન કાવ્યમાંથી બીજાબીજા અરેશો દેકારના એ એટલી સામ્ય મારેની આંગ નથી જ !

પ્રેમનાં સદૈવ ગીત ગાતો આ 'સ્નેહી' પ્રેમનાં તોછડાં સ્વરૂપને ઝટ
ઓળખી ઓળખાવે છે અને વ્યક્તિપ્રેમને વિરાટ બતાવવા મથે છે.
એ સત્ય જોવા કલાપીનું ગમે તે કાંવ્ય વાંચવું બસ થઇ પડશે.
કેકારવ વાંચી માનવી વિષયી નહિ પરંતુ વિરાગી અને એમ છે—જો કે
એ વિરાગ Orthodox રૂઢિમાન્ય વિરાગ નહિ, પરંતુ માનવતા, મૃદુતા,
અનુકંપાથી ભરેલો સાચો વિરાગ !

: ૬ :

કેકારવમાં અનુવાદ, અનુકરણ અને સૂચન

કલાપીનાં કાવ્યોની મર્યાદા-ખામી શોધવા માટે એના અનુવાદો
તરફ પણ દૃષ્ટિ જવાનો સંભવ છે. કલાપી અનુવાદપ્રિય છે, એમ
પણ કહેવાયું છે—મનાયું છે. આપણે સહુ જાણીએ છીએ
અને કેકારવની નોંધ ખુલ્લેખુલ્લું જાહેર પણ કરે છે કે 'પ્રેમ
અને મૃત્યુ' 'પ્રેમ અને શ્રદ્ધા' 'ચંચલ પ્રેમસુખ' 'રસેચ્છા'
'સમુદ્રથી છંટાતું બાલક' 'વૃદ્ધ ટેલિયો' 'વૃદ્ધ માતા' 'પહાડી
સાધુ' 'પ્રભુ-અનાલાપી ગાન' જેવાં કેટલાંક કાવ્યો અંગ્રેજ કવિ
ટેનિસન, ટોમસ મૂર, શેલી, મેથ્યુ આર્નોલ્ડ, વર્ડઝવર્થ, ગોલ્ડસ્મીથ,
અને જર્મન કવિ ગેટેનાં કોઇ કોઇ કાવ્યોના અનુવાદરૂપ છે; સંપૂર્ણ
અનુવાદ નહિ હોય તો સૂચિત તો છે જ. અનુવાદ કે સૂચનમાંથી જન્મ
લેતાં કાવ્યો સ્વયંભૂ-અદ્યતન ગણાય નહિ, અને તેટલે દરજ્જે
કવિપ્રતિભા ઊતરતી ગણાવી જોઇએ. આવી પણ માન્યતા કદી કદી
કલાપીને અંગે ઉચ્ચરાયલી છે.

અનુવાદ કે સૂચનસર્જિત કાવ્ય સામાન્યતઃ સ્વયંસ્પુરિત
કાવ્ય કરતાં પ્રતિભામાં ઊતરે એ સાચી વાત છે. પરંતુ સૂચન
જિંચકી લેનાર કવિ એટલા જ કારણે સર્વથા ઊતરતો જ ગણાવો
જોઇએ, એ કથન જોડી વિચારણા માગે છે. આમ તો જગતમાં કશું જ
નવીન નથી. એક કલ્પના, એક ભિમ્મિ, અને એક ચિંતન આપણને
ચમકાવતાં આપણી ભાષામાં આજ મળી આવે ! એનાં એ જ
કલ્પના, ભિમ્મિ, અને ચિંતન આપણાથી તદ્દન વિભિન્ન ભાષામાં પણ
હોઇ શકે ! એટલું જ નહિ, પરંતુ તે હજારો વર્ષ ઉપરના કોઇ કાવ્યમાં
જડાયલાં હોય એમ પણ બને ! માનવએકતાની સાક્ષી પૂરતાં આવાં
સામ્ય એ કાંઇ આજની જ શોધજોળ નથી. સ્વતંત્ર રીતે પણ જુદા જુદા

માનવસમૂહો સરખામણી કરી શકાય એવા ભર્મિ કે ચિંતનવિકાસને સાધી શકે છે. આજનો અને પૂર્વકાલનો માનવી સર્જનક્રમમાં તો એક જ છે ને ?

આવા પ્રસંગે માનવી ભૂલ ખાય છે અને સહવિકસિત ભાવને અનુકરણ તરીકે ઝાળખાવવા લલચાય છે.

અને સંસ્કારની આપ-લે પણ એટલી સૂક્ષ્મ છતાં એટલી પ્રમળ હોય છે કે આપણે જાણતા હોતા નથી છતાં સંસ્કાર ઝીલાયે જાય છે. સૂરીવાદ અને વેદાંત એનું જાણીતું ઉદાહરણ છે. આજની આપણી ઉગ્ર રાષ્ટ્રીય ભાવનામાં પશ્ચિમની કેટલી પ્રમળ અસર છે એનો ઇતિહાસ સ્વરાજ્ય મેળવ્યા પછી ભલે આપણે વિગતથી લખીએ ! પરંતુ 'જય જય ગરવી ગુજરાત' ગાઇ ગુજરાતને અંગર 'વંદેમાતરમ્' ગાઇ હિંદને માતાનું સુંદર કલ્પનાસ્વરૂપ આપી તેની આસપાસ આપણા દેશાભિમાનની છત્રછાયા કરતી વખતે આપણને કદી યાદ આવ્યું છે કે સિંહશોભિત ધ્રિટાનિયાની ત્રિશૂળધારી મૂર્તિમાં એ બંનેનાં પ્રેરણાઝરણ હોવાનો પૂરો સંભવ છે ? આપણે અનેક દેવીઓને સૈકાઓથી પૂજીએ છીએ, હિંદ દેવીનું કે ગુર્જર માતાનું સર્જન સો વર્ષ કરતાં વધારે જૂનું નથી ! જનની જન્મભૂમિના વારંવાર કરવામાં આવતા ઉલ્લેખે પણ આપણને ધ્રિટિશ સંસર્ગ પહેલાં માતૃભૂમિની આટલી સ્પષ્ટ અને મૂર્તિવિધાનમાં ઊતર્યા વગર રહી શકે નહિ એવી ઉગ્ર ભાવના આપી ન હતી. યુદ્ધ કે વિરોધ પણ આ સંસ્કારની અણધારી અસરને અટકાવી શકતાં નથી.

અંગ્રેજ સાહિત્ય-પશ્ચિમનું સાહિત્ય-આજની નહિ પરંતુ યોગણીસમી સદીની શરૂઆતથી આપણા સાહિત્યને ઘડી રહ્યું છે, એ બલવા સરખું નથી. આપણા સર્વ સાહિત્ય આકારો અને પ્રકારોને પશ્ચિમ ઘાટ આપી રહ્યું છે. અને આપણા સર્વ સાહિત્યકારો એની અસર નીચે આવી ચૂક્યા છે, એ પૂરવાર કરવાની જરૂર નથી. શેલીના Cloudsમાંથી નરસિંહરાવનાં 'મેઘ' અને 'ચંદા' જન્મ્યા, અને એ ચંદાની અસર નીચે કલાપીનો 'કમલિની' છંદસહ સર્જન પામી એમ કહેવામાં આપણે સંસ્કારસ્પર્શનો ઇતિહાસ જોઈએ છીએ, નહિ કે પરસ્પર ચતાં અપહરણોનો. નરસિંહરાવ અને કલાપી બંનેની પ્રતિભા જુદા પ્રકારની છે. નરસિંહરાવ 'કમલિની' લખી શક્યા ન હોત; કલાપી 'ચંદા' લખી શક્યો ન હોત. છતાં એ બંને સ્વરૂપમાં સામ્યતાવાળી કવિતાનાં મૂળ અંગ્રેજ કવિ શેલી સુધી પહોંચે છે. અનુકરણ ગ્રામ એક રીતે વિકાસ અને પ્રગતિનો એક સાહિત્યમાર્ગ બની રહે છે. જગતને એક બનાવવાના ઉદ્દેશમાં સાહિત્ય-અનુકરણ એક મોટું સાધન છે.

આપણા સાહિત્યકારો ઉપર અનુવાદ અને અનુકરણ કે સૂચિત વિચાર સંબંધી ઠીક ઠીક આક્ષેપો મુકાયા છે, અને વચ્ચે વચ્ચે સાહિત્યજગત જંગી જાય એવા સાહિત્ય-ઉલ્કાપાત પણ થયા છે. ખીજાનું કાવ્ય કે અન્યની કૃતિ પોતાને નામે ચડાવી દેવી એમાં એક પ્રકારની હલકાઈ જરૂર દેખાઈ આવે છે; પરંતુ અનુકરણ કે સૂચનને ડગલે પગલે નોંધવાનું કાર્ય લેખકો માથે લે તે તો તેઓ ઝડપથી લેખક બનતા મરી જશે! મુનશી, મેઘાણી, ન્હાનાલાલ કે નરસિંહરાવ સરખા અત્યંત માન્ય સાક્ષરો પણ એ ટીકામાંથી બચી શક્યા નથી. પ્રતિભાશાળી લેખકોનાં અનુકરણ કે અનુવાદ પણ ઘણુંખરું Original-અદ્યતન કૃતિ બની રહે છે, એમાં શક નહિ. ડ્યુમાની છાપ મુનશી ઉપર પડી છે એમ માન્યા છતાં મુનશીને ગુજરાતે અનુવાદકારનું સ્થાન આપ્યું નથી. ‘દોષનો લાડકવાયો’ ભલે ‘Some body’s darling’માંથી જન્મ્યો હોય. એ પૂર્ણ અને શુદ્ધ હિંદી છે. એ વાતની ના પાડવી એ ટીકાખોરપણાનું લક્ષણ બની જાય છે. પ્રતિભાશાળી સાહિત્યકારોનાં હૃદયમાં એક ક્રીમિયો રહેલો હોય છે. એ ક્રીમિયો પરકીય સંસ્કાર કે પરકીય ઊર્મિને એવાં પોતાનાં બનાવી દે છે કે એની પરકીય છાપ સમૂળ ટળી જઈ એ સ્વતંત્ર, પરકીય છાપથી મુક્ત કૃતિ બની જાય છે. નાની નાની લીટીઓ, અક્ષરો, શબ્દો કે ભાવને શોધી ખોળી એની જ ખીજની લીટીઓ, અક્ષરો, શબ્દો કે ભાવને સામે મૂકી કહેવા મથવું કે આ અપહરણ છે, અસ્વીકૃત અનુવાદ છે, એમાં સાક્ષરતા કરતાં લેખકને ચીડવવાનું મર્કટપણું વધારે દેખાઈ આવે છે.

સૂચનો તો કોણ ક્યાંથી નથી લેતું? હોલીનશેડના ફકરા અને ફકરા શેક્સપીયરનાં નાટકોમાંથી ટાંકી ખતાવાય છે. પરંતુ એથી શેક્સપીયરની કલા ઊતરતી કોટીની બની જતી નથી. કલાપીએ તો પ્રમાણિકપણે અનુવાદનો સ્વીકાર કર્યો છે. અને તે પણ કેટલા થોડા? પાંસસોપંદર પાનમાં ભાગ્યે આવા અનુવાદો પંદર વીસ પાન લીધાં હોય!)

અને એ અનુવાદો પણ કેવા છે? ‘વૃદ્ધ માતા’ એ વર્ડઝવર્થના [Sorrows of Margaret કાવ્યનો અનુવાદ છે, એમ આપણે જાણીએ કે ન જાણીએ તો ય વાચકને આંસુ પડાવે એવો એ વાતસલ્યનો આર્તનાદ તેને અનુવાદની છાપથી પર લેઈ જાય છે.

‘એવો તોયે ડરીશ કદી ના માતની ખુપડીથી,
કાલો ઘેલો નિરખીશ તને, બાપુ ! હું આંસુકાંથી !’

x x x x

જે ધંડીને દળી દળી તને પોષતી હેતથી હું,
નહોના તહારા સહજ કનિયા પૂરતી કોડથી હું;
હોસે ધંડી દળીશ ફરી તે જોઈ મહોં બાપ ! તહાર,
ન્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધાર.’

એ શબ્દો અનુવાદના હોય તોયે અપૂર્વતાની છાપવાળા છે. એવું
અને એવું ‘વૃદ્ધ ટેલિયો’ નામનું કાવ્ય ભલે અનુવાદ હોય; અંગ્રેજી
ભાષાના કાવ્યે સૂચવેલો ભાવ એ ભલે હોય ! ખંડેર સરખી વૃદ્ધાવસ્થા
અનુભવતો એ વૃદ્ધ ટેલિયો સ્મૃતિખંડેરો ઉઘાડી પોતાની સ્વીકારી લીધેલી
જીવનનાં સ્મરણમાં વગર આંસુ પાડયે સાંભળનારને આંસુ પડાવે છે ત્યારે
કલાપીનું આ કાવ્ય વર્ડઝવર્થનો અનુવાદ છે એવો વિચાર સરખો પણ
સ્ફુરતો નથી અને

‘રે મહેરબાન ! નદી મૃત્યુ ભલાનું બહેલું;

ને શુષ્કને સળગવા બહુ કાલ લાગે !’

જેવાં હૃદયપ્રાવક ચરણો આપણી સ્મૃતિમાં ગુંજી રહે છે. આવા
અનુવાદને અનુવાદ કહી ઉતારી પડાય તો નહિ જ. અનુવાદમાં પણ અપૂર્વ
કવિત્વ કેટલું સ્ફુટ થાય છે એનો આનંદવિસ્મય જ આવા અનુવાદનું
વિવેચન હોઈ શકે !

અનુવાદને જ આ હથે ઓળખ્યા પછી સૂચનો શોધવાની વૃત્તિ
ધટી જશે અને

‘અમારાં મીઠાં તે રૂદનમય છે ગીત સઘળાં.’

જેવાં વાક્યોમાં

Our Sweetest songs are those,
That tell of saddest thought.

સરખા શેલીના પદ્યા સાંભળવાની નિદ્રાસા ભાગ્યે જ રહેશે.

વળી અનુવાદ ધણાય કવિઓને exercise - અભ્યાસપાઠ સરખા
નીવડે છે. અનુવાદ, અનુકરણમાંથી અપૂર્વતાની પ્રાપ્તિ અસંભવિત નથી
જ. એના કાવ્ય ઉપરથી સૂચિત થયેલું કહેવાનું ‘અનાલાપી ગાન’ જે

‘સુખાભિજ્ઞામાં કે અવર સઘળું ભાન વિસરી
ભરી તેથી લેને તુજ જીગર પૂરું છલકતું’ :
પછી તેને કહેજે ‘પ્રણય’ ! ‘પ્રભુ’ ! ‘હેયું’ ! ‘સુખ !’ અને
કહેજે ચાહે તે અગર સુખમાં જે ચઢી ગયું.’

જેવું ભવ્ય ચિંતન આપી શકતું હોય તો આપણને આવાં અનેક
સૂચનજન્યમાં કાવ્યો ભલે મળે ! અપૂર્વતાની ખોટ પછી પડશે નહિ.
કલાપીના અનુવાદનો મોટો ભાગ, કલાપીનાં સૂચિત કાવ્યોનો મોટો
ભાગ અનુવાદની શિથિલતા કે રહેતેલપણું જરાય દર્શાવતો નથી.
એમાં તાઝગીભરી ભિમિ છે. કલાપીને હાથ ચઢતાં ઉછીના વિચારો કે
કલ્પના આપણી સ્વચ્છ ગુજરાતી કવિતા બની જાય છે.

આપણી અનુવાદચર્યા પાછળ સંસ્કાર મિલકતના ઉછીનાપણા ઉપર નજર
ભલે થાય, પરંતુ એ ઉછીની મિલકતને સુધારી વધારી શોભાયમાન બનાવી
રહેલી તાકાત તરફ પણ સાથે સાથે નજર જવી જોઈએ. અનુવાદ કે
સૂચન એ સર્વથા છંડામણ નથી. હમીરજી ગોહેલ જેવા મહાકાવ્યની
રચનામાં વોલ્ટર સ્કોટના Lady of the Lakeની આકારછાયા, સર્ગ-
રચના અને વીણાના સંબોધનસ્વરૂપને જેવા આપણે લલચાઈએ ત્યારે
એમાં રહેલી વિશિષ્ટતા જેવાનું પણ ન જ વિસરીએ. હમીરજી
ગોહેલ એ ‘લેડી ઓફ ધી લેક’નો માત્ર પડછાયો નથી જ — પછી
ભલે એના આકારસામ્ય તરફ આપણી નજર જાય. આકારસામ્ય
અપૂર્વતાને ઓછી કરતું નથી.

: ૭ :

કેકારવ — સમયના સંસ્કારો ઝીલતી વાણી

કલાપીના યુગને આપણે એક ત્રિવેણીસંગમ કહી શકીએ. ગુર્જર —
ગિરાનો પ્રવાહ તો ચાલુ હતો જ. દયારામથી જૂની ગુજરાતીની સીમા
પૂરી થતાં દલપત — નર્મદનાં વહેણે ગુજરાતી ભાષામાં પૂર ચડાવી નવી
સીમા શરૂ કરી. એ સીમાથી શરૂ થતા વહેણમાં અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત
સાથે ફારસી સંસ્કૃતિના પ્રવાહો ભળ્યા અને આપણી ગુર્જરગિરા ઊંડી,
વિશાળ, સ્થિરતાભરી અને માગ મુકાવે એવી પ્રબળ બની. સંસ્કૃતની
અસરે છંદરચના, ચિંતન અને શબ્દવૈવિધ્ય આપ્યાં. અંગ્રેજીની અસરમાં

‘એવો તોયે ડરીશ હદી ના માતની છુ’પડીથી,
કાલો થેલો નિરખીશ તને, બાપુ ! હું આંસુડાંથી !

X X X X

જે ઘંટીને દળા દળા તને યોષતી હેતથી હું,
નહાના તારા સહુજ કળિયા પૂરતી કોડથી હું;
હોંસે ઘંટી દળાશ ફરી તે જોઈ મહોં બાપ ! તાર,
જ્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધાર.’

એ શબ્દો અનુવાદના હોય તોય અપૂર્વતાની છાપવાળા છે. એવું
અને એવું ‘વૃદ્ધ ટેલિયો’ નામનું કાવ્ય ભલે અનુવાદ હોય; અંગ્રેજી
ભાષાના કાવ્યે સૂચવેલો ભાવ એ ભલે હોય ! ખંડેર સરખી વૃદ્ધાવસ્થા
અનુભવતો એ વૃદ્ધ ટેલિયો સ્મૃતિખંડેરો ઉઘાડી પોતાની સ્વીકારી લીધેલી
ખડેનનાં સ્મરણમાં વગર આંસુ પાડયે સાંભળનારને આંસુ પડાવે છે ત્યારે
કલાપીતું આ કાવ્ય વર્ણવર્થનો અનુવાદ છે એવો વિચાર સરખો પણ
સ્ફુરતો નથી અને

‘રે મહેરબાન ! નહી મૃત્યુ લદાનું જોડું;
ને શુષ્કને સળગવા બહુ કાલ લાગ્યા !’

જેવાં હૃદયદ્રાવક ચરણો આપણી સ્મૃતિમાં શુંજ રહે છે. આવા
અનુવાદને અનુવાદ કહી ઉતારી પડાય તો નહિ જ. અનુવાદમાં પણ અપૂર્વ
કવિત્વ કેટલું સ્ફુટ થાય છે એનો આનંદવિસ્મય જ આવા અનુવાદનું
વિવેચન હોઈ શકે !

અનુવાદને જ આ હમે ઓળખ્યા પછી સૂચનો શોધવાની વૃત્તિ
ધરી જશે અને

‘અમારાં મોઢાં તે રૂદનમય છે ગીત સઘળાં.’

જેવાં વાક્યોમાં

Our Sweetest songs are those,
That tell of saddest thought.

સરખા શેલીના પદ્યા સાંભળવાની જિજ્ઞાસા ભાગ્યે જ રહેશે.

વળી અનુવાદ વણાય કવિઓને exercise - અભ્યાસપાઠ સરખા
નીવડે છે. અનુવાદ, અનુકરણમાંથી અપૂર્વતા નથી, આસપાસની
જ, ગોટલા કાવ્ય ઉપરથી સૂચિત અંગેલું કહે

‘સુખાભિલામાં કો અવર સઘળું ભાન વિસરી
ભરી તેથી લેને તુજ જગર પૂરું છલકતું’ :
પછી તેને કહેજે ‘પ્રણય’ ! ‘પ્રભુ’ ! ‘હૈયું’ ! ‘સુખ !’ અને
કહેજે ચાહે તે અગર સુખમાં જો ચઢી ગયું.’

જેવું ભવ્ય ચિંતન આપી શકતું હોય તો આપણને આવાં અનેક
સૂચનજન્મ્યાં કાવ્યો ભલે મળે ! અપૂર્વતાની ખોટ પછી પડશે નહિ.
કલાપીના અનુવાદનો મોટો ભાગ, કલાપીનાં સૂચિત કાવ્યોનો મોટો
ભાગ અનુવાદની શિથિલતા કે રહેતેલપણું જરાય દર્શાવતો નથી.
એમાં તાઝગીભરી ઊર્મિ છે. કલાપીને હાથ ચઢતાં ઉછીના વિચારો કે
કલ્પના આપણી સ્વચ્છ ગુજરાતી કવિતા બની જાય છે.

આપણી અનુવાદચર્યા પાછળ સંસ્કાર મિલકતના ઉછીનાપણા ઉપર નજર
ભલે થાય, પરંતુ એ ઉછીની મિલકતને સુધારી વધારી શોભાયમાન બનાવી
રહેલી તાકાત તરફ પણ સાથે સાથે નજર જવી જોઈએ. અનુવાદ કે
સૂચન એ સર્વથા છંડામણ નથી. હમીરજી ગોહેલ જેવા મહાકાવ્યની
રચનામાં વોલ્ટર સ્કોટના Lady of the Lakeની આકારછાયા, સર્ગ-
રચના અને વીણાના સંબોધનસ્વરૂપને જેવા આપણે લક્ષ્યાઈએ ત્યારે
એમાં રહેલી વિશિષ્ટતા જેવાતું પણ ન જ વિસરીએ. હમીરજી
ગોહેલ એ ‘લેડી ઓફ ધી લેક’નો માત્ર પડછાયો નથી જ — પછી
ભલે એના આકારસામ્ય તરફ આપણી નજર જાય. આકારસામ્ય
અપૂર્વતાને ઓછી કરતું નથી.

: ૭ :

કેકારવ — સમયના સંસ્કારો ઝીલતી વાણી

કલાપીના યુગને આપણે એક ત્રિવેણીસંગમ કહી શકીએ. ગુર્જર-
ગિરાનો પ્રવાહ તો ચાલુ હતો જ. દયારામથી જૂની ગુજરાતીની સીમા
પૂરી થતાં દલપત — નર્મદનાં વહેણે ગુજરાતી ભાષામાં પૂર ચડાવી નવી
સીમા શરૂ કરી. એ સીમાથી શરૂ થતા વહેણમાં અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત
સાથે ફારસી સંસ્કૃતિના પ્રવાહો ભળ્યા અને આપણી ગુર્જરગિરા ઊંડી,
વિશાળ, સ્થિરતાભરી અને માગ મુકાવે એવી પ્રજા બની. સં-
અસરે છંદરચના, ચિંતન અને શબ્દવૈવિધ્ય આપ્યાં. અંગ્રેજીની

આપણી કલ્પના ઉત્તર, જીવંત અને રસતિયાળ બની, આપણને પ્રકૃતની રંગીન વિવિધતા પાસે લેઈ ગઈ. દારસીએ ગઝલ આપી : હિંદુ મુસ્લીમ સંસ્કારના વિનિમયની — કહો કે અભેદ મિલનની એક ચાવી આપી. કલાપી એટલે ખુદશી ત્રિવેણીમાં સતત સ્નાન કરી રહેલો સાહિત્યસાધુ !

સંસ્કૃત અંગ્રેજીની ભેગી અસરથી ઘડાયેલાં ખંડકાવ્યોના આદ્ય સંજ્ઞાનું માત્ર કાન્તને ફાળે બધું છે. કાન્તે જ સુંદર ખંડકાવ્યો આપણને આપ્યાં છે : ‘વસંત વિજય’ અને ‘ચક્રવાક મિથુન’. પરંતુ એ ખંડકાવ્યોના સમગ્ર જુમલામાં સંખ્યા અને વિવિધતાની દૃષ્ટિએ વધારેમાં વધારે ફાળો કોઈએ આપ્યો હોય તો તે કલાપીએ જ, બીજા કોઈ પણ સમકાલીનની સાથે કલાપીને સરખાવી શકાય એમ નથી. બીજા સમકાલીનોનું અહીં તેમને એક જ ચીજે ચાલવા દેતું હતું — તેમણે પોતે પસંદ કરેલો ચીજો. કલાપીનું અહીં એટલું સૂક્ષ્મ, એટલું પ્રવાહી, એટલું સર્વાનુકૂળ હતું કે એનો પગ પડતાં બધાય ચીલા એના પોતાના બની જતા. ‘કાન્તે’ પ્રગટાવેલા ખંડ — કાવ્યપ્રકારને કલાપીએ પોતાની બતાવ્યો, અને ‘સારસી’, ‘ગ્રામ્ય માતા’, ‘ગિલ્ત્વમંગલ’, ‘કન્યા અને કોચ’, ‘મહાત્મા મૂળદાસ’, ‘ભરત’, ‘પ્રપાત’, ‘વીણાનો મૃગ’, ‘અસ્વસ્થ ગૃહિણી’, ‘નહાસી જતી મૃગી ને ધવાયેલો મૃગ’, ‘જેવાં સોહામણાં હૃદયપ્રાવક ખંડકાવ્યો’ આપણને આપ્યાં, જેમનાં મુકુટ સરખા ‘હૃદય ત્રિપુટી’ કલાપીનું પોતાનું જ જીવનકાવ્ય કહો શકાય એમ છે. ‘વૃદ્ધ દેવિયો’ અને ‘પહાડી સાધુ’ ને આ ગણનામાંથી અનુવાદના પાપે બાતલ કરીએ તોય ખંડકાવ્યોની આ શ્રેણી સમોવડી શ્રેણી બીજા કોઈ કવિએ આપી હોય એમ દેખાતું નથી.

ખંડકાવ્યની અત્રે ચર્ચા જરૂરી નથી. ગુર્જર સાહિત્યે અપનાવેલો આ કાવ્યપ્રકાર સર્વ કવિઓને પ્રિય થઈ પડ્યો છે, છતાં તેનું કલાવિધાન એટલું કૌશલ્ય માગે છે કે એ ઝટ ઝટ સૌને હાથ ચડી જતો નથી. વસ્તુ અને પ્રસંગ કે પ્રસંગની પરપરામાં ભિન્ન અને કલ્પનાને ગૂંચી દેવા; લાગણી અને પ્રકૃતિ વર્ણનને એકરસ બનાવી વસ્તુ અને પ્રસંગને બીલવવા અને બહુ ટૂંકી નહિ તેમ જ બહુ લાંબી નહિ એવી કાવ્યમૂર્તિ ઘડી એમાં પ્રાણ પૂરી અંતિમ રુદન, વિપાદ, વિરાગ, કે ધેલછાનો એવો લેવડાવડો એવાં લક્ષણોવાળી રચના તરીકે કાંઈ ખંડકાવ્યને

પરિચય આપણે કરી કરાવી શકીએ. એ શાસ્ત્રીય સંસ્કૃત કે અંગ્રેજી ખંડકાવ્યનું માત્ર ગુજરાતી રૂપાંતર નથી. એ આખું નવીન ગુર્જર સર્જન છે. કલાપી લાંબુ જીવ્યો હોત તો એ સંવ્યસાયી કવિ બની શક્યો હોત. કપરા ખંડકાવ્યને સરળતાથી પોતાનું બનાવી લેનાર કલાપી અનુપમ કૌશલ્યની સાક્ષી પૂરે છે.

નરસિંહરાવે પ્રકૃતિ અને માનવભાવ વચ્ચે એકરાગ ઉપજાવી, છંદ-રચના દ્વારા સ્વાતુલ્યવરસિકતી છાપ પામેલાં ટુંકાં કાવ્યોને ગુર્જર ભાષામાં પ્રવેશ કરાવી સંસ્કારી ગુજરાતનું એક વાર થોડા સમય સુધી મન હરણ કર્યું હતું. એ પ્રયાની પ્રાથમિક કૃત્રિમતા ઘટી જઈ હવે એ કાવ્યસ્વરૂપ ગુજરાતમાં સર્વમાન્ય બની ગયું છે. કલાપીને નરસિંહરાવ કે એમને વખાણનાર વર્ગ સાથે અંગત પરિચય થયો હોય એમ દેખાતું નથી. ઉલટ, તેમના પ્રતિસ્પર્ધી મણિલાલ નલુભાઈ સાથે કલાપીને ગાઠ સંબંધ બંધાયો હતો, અને તેમના પેદાનત, પ્રાણુવિનિમય, અધ્યાત્મ કે ચિંતોસાશીના સિદ્ધાંતો પ્રત્યે તેને ખૂબ આકર્ષણ હતું. છતાં નરસિંહરાવે સ્વાતુલ્યવરસિક-આત્મલક્ષી કાવ્યોની દાખલ કરેલી લઠણ કલાપીને જાણ્યે અજાણ્યે ઘણી જ ફાવી ગઈ છે, અને પ્રકૃતિનો ઊંડો જીવંત શોખ તેની પાસે સચોટ આત્મલક્ષી કાવ્યો મોટા પ્રમાણમાં લખાવી શક્યો છે. 'કમલિની' કાવ્યમાં નરસિંહરાવની 'ચંદા' જેવું સજ્જવારોપણ વિષમ હરિગીતમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે; ઉપરાંત 'તુષાર' કાવ્ય અને તેની કડીઓમાં

‘હું છું જિલ્લો ગિરિતણા શિખરે ચઢીને,
કલ્લોલ માલ સમ ગીચ તુષાર નીચે-
મેદાન નીલવરણા ઉપરે ઝુમ્યો છે:
જાણે જડયું સર રૂડું નલની તળે તે’

તથા નરસિંહરાવને પ્રિય ઉદ્યોર છંદમાં રચાયેલા ‘તહારો ખોલ’ નામના કાવ્યમાં

‘સૂતું નીલવરણું ઘાસ,
ઝાકળ મોતીડાં ચોપાસ,
ગણતી ખિન્ડુડાં તું જાય,
તે મુજ મ્હેં ભણી મલકાય,
તે દી એમનો તે કોલ,
દીધો તહે મને અણમોલ.’

અને 'ખે કળી' નામની રચનાની કહીઓ;

મિત્રે! ત્રીજમતાણી હતી દહાય,

આપણે ફરતાં કુંજની મહાય;

જેવી કહીઓમાં આછો આછો નરસિંહરાવનો ભણકાર આપણે સાંભળીએ છીએ. આવી અસરો સમકાલીનોમાં હોવી એ નવું નથી. સમકાલીન કવિતાપ્રવૃત્તિના વિધવિધ રંગો સાથેની એ રમત છે, કહેા કે પરિચય છે. નરસિંહરાવનો તોટક

રમતાં ભમતાં કદી દિવ્ય વને,

કુલહાં ફુલહાં જડિયાં મુનને.

પણ કલાપીને તોટક છંદની કેટલીક રચના તરફ દોરી ગયો હોય એ સંભવિત છે.

‘કર તું કંઈએ ! કર તું કંઈએ !

મધુ તેથી અને વધુ શું કદીએ ?

તુજ વાણી સદા મુણતોજ રહું,

જરતાં ફુલ એ વીણતોજ રહું.’

એ પણ એક ભાષાંતર કહેવાયું છે ! શેક્ષ્પીયરનું, નહિ ? ‘કાવ્ય માધુર્ય’નો સંગ્રહ કરનાર શ્રી. અંબરીઆ આ કાવ્ય માટે કહે છે :—

‘આ ભાષાંતર તો એટલું બધું રસમય અને ભાવોર્મિતું તદ્દાકાર ચિત્ર બહું કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી ... રસ, ભાવ અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયાં છે. ક્યાંઈક આ લેખકની કલ્પના સહેજસાજ ભળી છે ખરી, પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે.’

આ કથન કલાપીનાં લગભગ બધાં જ કહેવાતાં ભાષાંતરોને લાગુ પડે એમ છે. એણે પોતાની કલ્પના ‘સહેજસાજ’ નહિ પણ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ભેળવી છે, અને તે એવી રીતે કે મૂળ માધુર્ય વધી આપું ભાષાંતર કલાપીની છાપવાળી સ્વતંત્ર કૃતિ બની રહે છે. ઉપર બોધે ગયા એ આપું “અનાલાપી ગાન” ગેરેના અંગ્રેજી તરજુમા કરતાં ઘણું ઉચ્ચ કોટીનું કાવ્ય છે. એની ઉત્પત્તિ ‘Fount-દાઉસ્ટ’માં નથી; કલાપીના હૃદયમાં છે. ‘દાઉસ્ટ’ તો માત્ર અકરમાત છે — પડેા હલાવી નાખી પાછળ રહેલી સૃષ્ટિને ખુલ્લી કરનાર પવનની લહેર જેટલો અકરમાત !

કલાપીનાં ધ્વનિકાવ્યો — Lyrics એટલાં બધાં છે, એટલાં બધાં

એટલે જ એ યુગની લગભગ અધી જ લહરિઓને કલાપી સ્થાવકારતો હતો. કાન્તનાં ખંડકાવ્યો અને કલાપીનાં ખંડકાવ્યોનો સંબંધ આપણે જોયો. મહારાષ્ટ્રીય ભાષામાંથી ઉતારેલી 'અંજની ગીત' નામની કાવ્યરચના પણ કદાચ કાન્તને આભારી છે, એમ કહી શકીએ. એનો આછો આછો છતાં રીક રીક ઉપયોગ આપણું સાહિત્ય કરી રહ્યું છે. કલાપીએ અંજની ગીતની અન્યતા અનુભવી અને એનમૂન અંજની ગીતોની ગુર્જર સાહિત્યને બહિસમાં આપી. કલાપીનાં ગેયકાવ્યો, રાસ, ભજન કે રાગદારીવાળાં, બહુ નથી એમ આજ આપણને લાગે. 'પ્રેમીની આશિષ' એ નામવાળો પીલુ, અને 'સ્વજનને સાદ' સરખા આછા અપવાદો આપણે ગણાવી શકીએ. છતાં એ ઓછાં, નહિ જેવાં છે એમાં શક નથી. પરંતુ તેના ગેય કવિત્વે શ્રી પ્રમાણમાં અંજની ગીતો આપી કલાપીનો ગેય કાવ્યોમાં પણ સારો ભાગો નોંધાવ્યો છે. કોઈ પણ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો ગેય કાવ્યરાંગલ 'દેશવટો' નામક અંજની ગીતને વિસરી શકે એમ નથી.

ઝરમર અધરે વરસે મોતી,
કુલહાં આંખડીને ખૂણેથી,
એ મુખડાનું વાસી દિલડું
દેશવટે ઉદાસી રે !

એ જેવ કવિત્વપ્રવાહ બીજી કક્ષીમાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે.

જિંડા, છૂપા છતાં. ઉચ્ચાર માગતા ભાવોને વ્યક્ત કરતાં આવાં કંઈક સુંદર અંજનીગીતો કલાપીએ આપ્યાં છે.

પરંતુ આ અંજનીગીતોનું મહત્ત્વ એક એવી દૃષ્ટિએ પણ છે કે જે વિસરાઈ જવાનો સંભવ છે. 'કાન્ત'ના સંસ્કારજીવનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મે બહુ મહત્ત્વનો ભાવ બળવ્યો હતો. આપણે અંગ્રેજી ભાષા અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનું મહત્ત્વ સ્વીકારેલું છે, પરંતુ એ ભાષા અને સંસ્કૃતિ ખ્રિસ્તી ધર્મને અવલંબી રહેલાં છે, એનું ઘણી વાર વિસ્મરણ થઈ જાય છે. અંગાળના બ્રહ્મસમાજની મારફત પ્રાર્થના સમાજ દ્વારા ખ્રિસ્તી અસર આપણા ગુર્જર જીવન ઉપર થઈ છે. ઉપરાંત એ અસર ગાંધીજી સુધી પહોંચી છે, એમ નિહાળતી વખતે ગુજરાતના એક સંસ્કાર-પ્રતિનિધિ 'કાન્ત' ઉપર તેણે ઉપજાવેલી અસર એક સાચા પ્રતીકરૂપ છે અને તે ભૂંસાઈ ન શકે એવી છે એ સત્ય આપણે ભૂલવાનું નથી. બેખીત્રમ લેઈ ગુજરાતીઓની ફેટલી સંખ્યાએ ધસુનો કોસ પહેર્યો, એ પ્રશ્ન સંસ્કાર દૃષ્ટિએ ખીનમહત્ત્વનો છે. ગુજરાતના સંસ્કારમાં ખ્રિસ્તી-સંસ્કૃતિએ શો ભાગ બળવ્યો એ બાણુનું મહત્ત્વનું છે. ભુલાઈ જતો, ભૂંસાઈ જતો, આર્ય સંસ્કૃતિની સર્વગ્રાહકતામાં સમાઈ જતો છતાં નાની પણ મહત્ત્વની છાપ પાડી શકેલો ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિએ બળવેલો ભાવ જિંડો અને સહાનુભૂતિભર્યો અભ્યાસ માગી રહે છે. અત્યારે તો પ્રાર્થના સમાજ, કાન્ત - મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ અને તેમનું શિષ્યમંડળ, જેમાંના કુરુણાશંકર મારતર છેક હંમણાં જ સ્વર્ગવાસી થયા તે, અને ગાંધીજી, એ ત્રણે સંસ્થા કે સંસ્થાદેપે બની ગયેલી વ્યક્તિઓ તરફ દૃષ્ટિ કરી ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિ - ખ્રિસ્તી ધર્મની સચોટ પણ ટૂંકજીવી અસર સમજવી બસ થઈ જશે.

તેમાં જે સ્વીડનબોર્ગનો અધ્યાત્મલક્ષી ખ્રિસ્તી માર્ગ ભક્તિ અને વેદાન્તની હવામાં ઉછરેલા કાન્તને — હરકોઈ સંસ્કારી હિંદીને — અનુકૂળ પડી જાય, એ સમજી શકાય એમ છે. કાન્તના જીવને કયા કયા ધાર્મિક પક્ષના લીધાં એ પણ અહીં જોવા બાણુવાની જરૂર નથી. પરંતુ કાન્તના અંગત મિત્ર જિંડા ધર્મ તરીકે નહિ પરંતુ ભાવના તરીકે

ઉપરાંત અંજની ગીતોમાં પણ પડી છે, એ તરફ ધ્યાન દોરવું જરૂરી છે. 'સ્વર્ગગીત'ની સામાન્ય અને વિગતવાર છાપમાં આ ખ્રિસ્તી કલ્પના ખુબ જ સ્પષ્ટ ફૂટી નીકળે છે :

ખોવાયેલાંને ખોલાવો :

સ્વામીનો સન્દેશો કહાવો :

પગ ધોવાને પાણી લાવો

ખોવાયેલાંને માટે.

ભૂખ્યાંને ભોજનમાં લાવો :

તરસ્યાંને દ્રાક્ષાસવ પાઓ :

પાથરો હૈયાં થાક્યાંને —

લાવો ખોવાયાં સૌને.

આર્થ સ્વરૂપ ધારણ કરીને ખ્રિસ્તી કલ્પના 'સ્વામી,' 'સંદેશો,' 'ખોવાયેલાં,' જેવાં રૂપકોમાં પ્રવેશ પામે છે એ નિહાળવું એ એક રસમય દ્રશ્ય છે. સંસ્કારો આમ અપાય છે, અને લેવાય છે. કલાપીની માનસમુરલી એની વીણા માફક

‘કમ્પી ઊઠી ઝણઝણ થતી વાયુની દહેર દહેરે!’

૮

કલાપીની ગઝલો

એની ઝણઝણી ઊઠતી વીણાનું ખીજું સચોટ દૃષ્ટાંત એની ગઝલો પૂરું પાડે છે. ગઝલ પણ આપણી ઓગણીસમી સદીના ફારસી ઉર્દૂ અભ્યાસે આપેલી સાહિત્યસિદ્ધિ છે. કલાપીના 'કાન્ત' સરખા ખીજા મિત્ર મણિલાલ નલુભાઈ તથા બાલાશંકર અને દેરાસરીનો ગઝલરચનાના ગુર્જર સ્વીકારમાં સરસ ફાળો છે. ખુબ જ નવાઈ ઉપજાવે એવું લાગે છતાં એ સત્ય છે કે બ્રહ્મનિષ્ઠ તરીકે ઓળખાયલા મણિલાલ નલુભાઈ યાવની ગઝલોના એક આદ્ય ઉત્પાદક હતા ! અને કલાપીએ કાન્ત કરતાં જેમ વધારે પ્રમાણમાં અને ઘણાં સારાં ખંડકાવ્યો આપ્યાં, નરસિંહરાવ કરતાં જેમ વધારે પ્રમાણમાં અને ઘણી જિંચી પ્રતિનાં આત્મચક્ષી ગેય કાવ્યો આપ્યાં, તેમ મણિલાલ, બાલાશંકર કે દેરાસરી કરતાં પણ વધારે પ્રમાણમાં અને ઉચ્ચ કક્ષાની ગઝલો કલાપીએ ગુર્જર સાહિત્યને અર્પી છે.) કલાપીના

ભિન્ન ભાનસને ગઝલનું બિચારવાહન બહુ જ અનુકૂળ આવી ગયું છે.

સૂરી ચિંતને ગઝલને આર્થ ચિંતનની પણ બહુ જ પાસે લાવી મૂકી છે. છતાં હિંદી - ઉર્દૂ અપાન સિવાય હિંદની બીજી કોઈ ભાષાએ ગઝલને સ્વીકારી હોય તો તે માત્ર ગુજરાતી ભાષાએ. ગુજરાતીની એ ગ્રાહકતા પણ ધ્યાન ખેંચે એવી છે; અને એ કાવ્યપ્રકારને ગુર્જર ભાષામાં સ્થિર કરવા કલાપીએ કરેલો પ્રયત્ન એને બહુ જ યશસ્વી સ્થાન આપે એમ છે.

કલાપી આમ અનુકરણ કરનાર, ગતાનુગતિક ચાલનાર સાહિત્યપ્રકારોમાં ન હોતો. કલાપી એક ભવ્ય પ્રયોગશીલ સાહિત્યકાર હોતો, જેના હાથમાં સહજ આવી ચડેલું સાહિત્યસ્વરૂપ સુવર્ણ બનીને જ બહાર આવતું હતું. પ્રેમ, દુઃખ, મસ્તી, નિરાશા, કુરબાની અને એકતાભરી સમાધિ એ ગઝલને ઝીલે ચડાવતા ભાવ છે. કલાપીનું માનસ આવા ભાવનો પડઘો સંપૂર્ણપણે પાડે એવું કામળ અને વિશુદ્ધ હતું. એટલે જ આપણા માન્ય ગઝલકારોમાં કલાપીનું સ્થાન મોખરે છે.

✓ કલાપીની ગઝલો વિષે મારા 'જીવન અને સાહિત્ય' નામના ગ્રંથમાં વિસ્તૃત વિવેચન મેં કર્યું છે. એમાં દર્શાવેલો મારો અંતિમ મત અત્રે ટાંકું છું :

“ગઝલ એક વિશિષ્ટ કવિતાપ્રકાર છે. ઉછળતી ભિન્નિઓનું ગઝલ સુંદર વાહન છે. કલાપીની ગઝલોમાં પ્રાથમિક ભૂમિકાની ભૂલો દેખાઈ આવે છે; છતાં ભિન્ન અને કલ્પનાની વિશુદ્ધિ અને વિવિધતા તે બહુ ઝડપથી સાધે જતો હોતો, એ પણ આપણને સહજ દેખાઈ આવે છે. નાન્ટુક રંગાર, અસલ પ્રેમવેદના, પરિતાપ, મસ્તી અને વિરાગની અનેક ઉત્તમ પંક્તિઓ તેની ગઝલોમાં વેરાયલી પડી છે, અને કેટલીક ગઝલો તો ગુજરાતી કવિતાને દીપાવે એવી ઉત્તમ પ્રતિની છે. ‘ફરી હાલ’માં ‘અયે હક્કત! અયે બેગમ!’નાં સંજોધનોથી પોતાની કવિતાનું મંગલાચરણ કરતો કવિ વિવિધ લાગણીઓની પરિક્રમા કરતો શાંત રસના સાગરરૂપ ‘આપની યાદી’માં વિરામ પામે છે !

ગઝલ કેવા શાંત રસને ઝીલી શકે છે તેનો ‘આપની યાદી’ ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો છે. રસિકતા અને ફિલસૂફી, આસ્તિકપણું અને ભાવનાં ઉદયન તથા ભાવની વિપુલતા બેગાં રહી શકે, એટલું જ નહિ, આત્મપ્રીત બની જાય, અને વિશુદ્ધ, ડોલતી છતાં સંયમભરી વૈષ્ણવીમાં ઊતરે ત્યારે કવિતા બહુ ઉચ્ચ દશાએ પહોંચી જાય છે. શાંત રસમાં એવી ઉચ્ચ દશાએ પહોં-

ચતી કવિતાના ઉત્તમ નમૂનાઓમાં આપણે ‘આપની યાદી’ને જરૂર ગણાવી શકીશું...એ અપૂર્વ ગઝલનાં ચરણો એક ખરા પ્રેમીની, એક ખરા ફકીરની, એક ખરા સંતની વાણી છે એમ આપણને લાગ્યા વગર રહેતું નથી. એ ગઝલમાં વિરામ પામતી વાણીમાં ગુજરાતી ભાષાને ખડું જ ઉચ્ચ સ્થાન અપાવે એવી કવિતા હતી. એ વાણીનો વિરામકાળ છઠ્ઠીસ વર્ષે ન આવતાં વધુ લંબાયો હોત તો ગુર્જર સાહિત્ય હજી કેટલું વધારે સમૃદ્ધિવાન બનત એ વિચાર કાવ્યરસિકો પાસે હજીયે પુકાર કરાવે છે કે

“ આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની ! ”

:૯:

હમીરજી ગોહેલ-મહાકાવ્યનો પ્રયત્ન ?

‘હમીરજી ગોહેલ’ની રચનાને અપણે કયું નામ આપીશું? એ વિશિષ્ટ રચના છે. એને અમુક ખાનામાં ગોઠવી દેવાય એમ નથી. કાવ્યનાં આપણે ગમે એટલાં ખાનાં ઘડીએ તો ય તે સર્વદા અંધમેસતાં આવે જ નહિ. કાવ્યનાં રૂપ, આકાર, પ્રકાર ખદલાતાં જાય છે, મિશ્રિત બનતાં જાય છે, નવાં રચાય છે. નાનકડાં ‘મુક્તકો’ ઓળખાઈ આવે છે; પરંતુ પેલું સુપ્રસિદ્ધ ‘વિધવા ખડેન ખાખાને’ અથવા Prophetic-ભાવિ સૂચન કરતું ‘જન્મદિવસ’ નામનું કાવ્ય કયી ચિટ્ટી ચોડયે ઓળખાશે? સ્વાતુભવ, આત્મલક્ષી કાવ્ય? Lyric - ધ્વનિકાવ્ય? ખંડકાવ્ય? એમ તો ઘણાંય કાવ્યો ખંડકાવ્ય બની જશે! જ્યારે આપણે ખંડ-કાવ્યમાં કોઈ પ્રસંગ કે વાર્તાનું ખીજ માગતા છતાં ટૂંકા કાવ્યને ખંડકાવ્ય કહીએ છીએ! હજી એવાં કાવ્યો માટેનાં સાચાં નામ જડ્યાં નથી, છતાં એ કાવ્યો તો છે જ.

ગુજરાતીમાં વાર્તા ઉપર અવલંબન કરી રહેલાં કાવ્યોને આખ્યાન અગર વાર્તા કહેવાનો જૂનો ચાલ હતો. પ્રેમાનંદનું ‘નળાખ્યાન’ કે ‘ઉષાહરણ’ એ આખ્યાન અને શામળની ‘મદનમોહના’ એક વાર્તા.

આખ્યાનની ગંભીરતા ‘હમીરજી ગોહેલ’માં છે; વાર્તાની ઉટંગ કલ્પના એમાં નથી-જે કે વાર્તારસ એમાં રહેલો છે.

એથી પ્રાચીન વસ્તુ જેવા જમ્યે તો જૈન કવિઓના રાસા અને હિંદુ કવિઓના પ્રબંધ આપણી સમક્ષ રજૂ થાય છે.

સંસ્કૃત ભાષાનાં પુરાણો અને મહાકાવ્યોને સ્પષ્ટ બંધારણ હોય છે. કારસી ‘શાહનામું’ પણ મહાકાવ્ય તરીકે અમુક રચનામાં ગોઠવાઈ ગયું છે અને પશ્ચિમના Epics - મહાકાવ્યો - ઈલીયડ, ઓડીસી, ગેર-ડાર્ફિંગ લોસ્ટ - પણ વિશિષ્ટ ઢાળની રચના માગે છે.

મહાકાવ્ય કરતાં વધારે શિથિલ રચનાવાળી Romance-રોમાન્સની રચનામાં પણ એક વાર્તાસૂત્રને પકડી તેના ઉપર વિવિધ કાવ્યરચનાઓ- વર્ણન, સંવાદ, ચિંતન, ગીત, પરાવવામાં આવે છે. મહાકાવ્યની શાસ્ત્રીય વિશુદ્ધિ અને કડક રેખાઓ હળવી કરી વસ્તુને લોકલોગ્ય, લોકપ્રિય બનાવવાનો ઉદ્દેશ આ Romanceની રચનામાં દેખાઈ આવે છે, જે રચના સાથે આપણી વાર્તા કવિતા - સામળબદ્ધની રચના સરખી - કે જૈન રાસા આકૃતિ વધારે મળતાં આવે છે.

કાવ્યવાર્તા અને મહાકાવ્ય એ બંને સાહિત્યસ્વરૂપો વચ્ચે દુનિયાનાં સર્વ સાહિત્યોમાં આપ લે ચાલ્યા જ કરે છે, અને એ બંને સ્વરૂપો એક બીજાની નજીક આવવા મંથન કર્યા જ કરે છે. આખ્યાન પણ એવો જ એક મધ્યપ્રયત્ન કહી શકાય. મહાકાવ્યને લોકલોગ્ય બનાવવાની વૃત્તિ અને લોકમાન્ય બનેલી વાર્તાને મહાકાવ્યની પ્રતિષ્ઠાએ પહોંચાડવાની વૃત્તિ એ સાહિત્યજગતની બહુ સૂક્ષ્મ પણ બહુ જ પ્રબળ પ્રવૃત્તિ છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યે પણ તેનો આછો અનુભવ કર્યો છે. ગુજરાતી ભાષાને મહાકાવ્ય આપવાની ઇચ્છા કવિ નર્મદથી - એટલે ગુર્જર સાહિત્યના પ્રથમ વર્તમાન જનગૃતિસમયથી - શરૂ થઈ છે. પરંતુ વચમાં ગદ્યનો પ્રભાવ ધણો વધી જવાથી મહાપ્રસંગને, મહાવાર્તાને કવિતા કરતાં ગદ્યમાં ઉતારવાની સગવડ મળી ગઈ અને મહાકાવ્ય તરફથી દૃષ્ટિ ખસી જઈ મહાકથાઓ, નવલકથાઓ તરફ સાહિત્યે ઝોક લીધો. એટલે ગુજરાતને મહાકાવ્યની રચનાનો મોહ ઘટી ગયો.

છતાં મહાકાવ્યની રચનાના જે ત્રણ પ્રયત્નો થયા, તેમાં કલાપીનું સ્થાન છે.) નર્મદ, દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા, ભીમરાવ દીવેટીયા અને ન્હાનાલાલના પ્રયત્નો લગભગ ઇતિહાસ કહી શકાય, એમાં કલાપીને હિમેરવાની જરૂર ઉભી થાય છે. કલાપીનું સાહિત્યમાં મહત્ત્વ સમજવા માટે કલાપીના ‘હમીરજી ગોદિલ’ કાવ્યને સમજવું જરૂરી છે. નર્મદ, કલાપી, દોલતરામ, ભીમરાવ અને ન્હાનાલાલ, એ પાંચે ત્રિશિષ્ટ વ્યક્તિઓએ આ પ્રયત્નો કર્યા તે સદખ છે

કે અક્ષણ એની ચર્ચા અત્રે જરૂરી નથી. પોતાની કવિતાને જ કવિતા કહેતાં અચકાતો સન્ન જલાપી એટલો ધગંડ રહિત હતો કે તેણે ધારીને વિચારપૂર્વક મહાકાવ્ય લખ્યું હોત તોપણ તે એને મહાકાવ્યની મોટાઈભરી છાપ આપતાં સંકોચ પામત. સાહિત્યમાં પણ બ્યારે ધમંડ, તામસ, ગુંડાગીરી અને ગર્વ પ્રવેશ પામે છે ત્યારે કલાપીની સૌમ્ય, વિનયી, સંકોચ સેવતી સન્નતાભરી છબિ યાદ આવ્યા કરે છે. સાચું સાહિત્ય સાહિત્યકારના લેશ પણ પ્રયત્ન વિના, તેના અવસાન પછી પણ કેમ જીવતું રહે છે તેનો સારો બોધપાઠ કલાપીનું સાહિત્ય આપે છે. કલાપીનો વિનય, કલાપીનો સંકોચ, કલાપીની નમ્રતા એ સાહિત્યકારોએ નિત્ય નજરમાં રાખવા જેવાં છે. કલાપીએ લખેલું 'હમીરજી ગોહેલ'નું કાવ્ય નોંધમાં ખંડકાવ્ય અને છેલ્લી પ્રસ્તાવનામાં મહાકાવ્ય તરીકે ઉલ્લેખ પામ્યું છે. હમીરજી ગોહેલના શરૂ જીવનને કલાપી ચાર સર્ગો જ આપી શક્યા. એ અધૂરું કાવ્ય છે. છતાં એનો ઉદાવ અને આખી કહેણીનો પ્રકાર એને મહાકાવ્યની નજીક લેઈ જાય એમ છે. સ્કોટની Lady of the Lakeની નવલકવિતા ઉપર હમીરજી ગોહેલના કાવ્યનો આકાર ભલે રચાયો હોય. આકાર અને વીણાના પ્રારંભ સંબોધન સિવાય સ્કોટની ખીજી કશી જ અસર કલાપી ઉપર પડી નથી. ગુણભાર ભરેલા એ કાવ્યમાં રજપૂત અને ભીલ સંસ્કૃતિના સમન્વયની રસભરી પ્રેમકથા ઉપરાંત, એમાં વીરરસશોભન પ્રસંગો પણ એવું નિરૂપણ પામ્યા છે કે રુદન અને નિઃશ્વાસના શોખીન ગણાતા કલાપીને વીરરસની કવિતા રચવાની અશક્તિના આરોપમાંથી સદંતર ઉગારી લીધો છે. દેશભિમાની કવિતા ન લખે તે કવિ જ નહિ, એવી એક માન્યતા 'હમીરજી ગોહેલ' અહાર પડ્યો ન હતો ત્યાં સુધી કલાપીને પ્રેમ, દુઃખ, દર્દ અને હાથપુકારના કવિ તરીકે માનવા લલચાવતી હતી, જેકે

‘ભલે કૂંડે કૂંડે પવન તમ જવાલા સળગતી !

ભલે વંદોળાની ગગન પડમાં ધૂળ ઉડતી !

અગર

હું ભઉં છું, હું ભઉં છું, ત્યાં આવશો કોઈ નહીં !

સો સો દીવાલો ખાંધતાં ત્યાં જાવશો કોઈ નહીં !

જેવાં ઉચ્ચારણ પામતી કવિતા વીરરસને આકાર ન આપી શકે એમ મનાય જ નહિ. તો પણ 'હમીરજી ગોહેલ' લખીને કલાપીએ શૈય-કથનની શક્તિ સાખીત કરી આપી છે.

આમ 'હમીરજી ગોહેલ' મહાકાવ્યનો ખૂંડ છે; મહાકાવ્ય તરીકે રસવેતાઓ - રસશાસ્ત્રીઓ - તેને સ્થાન ન આપે તોય તે એક રસ-ભરેલો પ્રખંધ છે, જેની જોડ વતમાન ગુર્જર સાહિત્યમાં તો નથી જ; અને કલાપી નાનકડાં ખંડકાવ્યો કે ઘેલછાભરી ગઝલો ફેંકનાર, સમયાનુકૂળ કવિતા જોડનાર કવિપણથી નહિ પરંતુ કલાવિધાનનું કૌશલ્ય સાધ્યે જતો ઝડપથી મહાકવિનું સ્થાન મેળવી લેવાની શક્તિ ધરાવતો આજન્મ કવિ હતો, એટલું પૂરવાર કરતો એ ગ્રંથ છે એમ તો જરૂર કહેવું પડશે.

: ૧૦ :

કલાપી : પ્રગતિશીલ ખરો ?

'હમીરજી ગોહેલ'ની કે ખીજ કોઇપણ કલાપીકૃતિની વિગતવાર ચર્ચા અત્રે થઈ શકે નહિ. તેવી ચર્ચાઓ થઈ ગઈ છે અને હજી પણ અભ્યાસીઓ વધારે ચર્ચા કરે એવો કવિતારસ કલાપીના કેકારવમાં રહ્યો છે. નવા વાદ પણ આપણાં વિવેચનોમાં ઊભા થયા છે અને થશે, તેમ જ એ વાદ સાહિત્ય તથા સાહિત્યકારોને પણ કસોટીએ ચડાવ્યા કરશે. વાસ્તવવાદને નામે જાત્રા થતી એક ભાવના, પ્રગતિશીલતાને નામે ઝાંખી ઓળખાતી એક ભાવના આજે જુદી જ દૃષ્ટિએ સાહિત્યને તોળવા મથે છે. એ દૃષ્ટિ પણ

‘રહેવા દે, રહેવા દે, આ સંહાર યુવાન તું !

ઘટે ના કૂરતા આવી ! વિશ્વ આશ્રમ સંતતું.’

કે,

રમતી’તી અહો ! વિશ્વખાગમાં !

શીતળ છાંયડો ત્યાં મને હતો !

જેવા ઉદ્દગારો ભરેલી કવિતામાં, તેમ જ

જો ઈશક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી તોયે લલે !

જો ઈશક ના તો શું જહાં ? એને ખુદાએ શું કરે ?

તથા

બ્રહ્માડ આ તો ગૃહ તાતતું છે,

આધાર સહુને સહુનો રહ્યો બચા;

લે છે સહુ દેં સહુને દહ કેં,

આલાર સહુનો સહુ ઉપર છે.

જેવી ભાવનામાં, તથા

અહો, કે' એ'ચાણો તુજ ઉદરમાં આથડી રહ્યાં,
વલોવાતા ગોળા ગણતરી વિનાના ઘૂમી રહ્યા;
ક્યાં એ કે' કોશો અગણિત ફરીને લય થશે,
હતા જે સ્થાને ત્યાં ફરી નવ અહ્યા વા ન અહશે.

જેવી વિજ્ઞાનવલોવતી પંક્તિઓમાં વાસ્તવતા કે પ્રગતિશીલતા - પૂરી નહિ તો આછી અધૂરી - જેવાની ઉદારતા દર્શાવી શકશે એમ લાગે છે. અલખત, આજની પ્રગતિશીલતાને પ્રિય એવા વર્ગવિરોધ તેણે તીવ્ર બનાવ્યા નથી. વર્ગવિગ્રહ એ તેના યુગની વાસ્તવતા કે પ્રગતિશીલતા ન હતી.

હૃદય વીંધી આરપાર ઊતરી જાય એવી અનેકાનેક પંક્તિઓ કલાપીએ આપી છે. વાસ્તવતા એ પણ એક સાપેક્ષ ભાવના છે. આજની વાસ્તવતા એ ગઈ કાલની વાસ્તવતા ન હતી, આવતી કાલની પણ તે વાસ્તવતા નહિ જ હોય. પ્રગતિ પણ એવો જ શબ્દ છે. આજ જેને આપણે પ્રગતિશીલતા કહીએ છીએ તે આવતી કાલના પ્રગતિશીલોને ભ્રમ પણ લાગે. માનવીને વધારે સચોટપણે માનવતાનું દર્શન કરાવે એ | પ્રત્યેક યુગનો વાસ્તવવાદ. માનવી હોય ત્યાંથી એક ડગલું આગળ વધે એવી વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ પ્રેરનાર જે કાંઈ હોય તે જે તે સમયની પ્રગતિ-શીલતા. કલાપીએ એના યુગનાં પ્રગતિશીલ બળોને ઝીલ્યાં છે, પોષ્યાં છે, વધાર્યાં છે. કલાપીએ ગુજરાતી સાહિત્યને એક ડગલું નહિ, એક કરતાં | વધારે ડગલાં આગળ ભરાવ્યાં છે. ગુજરાતની માનવતાને, સહૃદયતાને, સંસ્કારને એણે વિશુદ્ધ બનાવ્યાં છે. વાસ્તવવાદ કે પ્રગતિશીલતા એથી બીજું શું વધારે માગે ?

કલાપીની કવિતા શું સમગ્રપણે સર્વોગ સુંદર છે? કલાના શું એમાં ઉત્તમોત્તમ નમૂના છે? એના કરતાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં વધારે ઉન્નત કવિતા નથી શું? આપણે કલાપીને સમજતી વખતે એને સાહિત્યના અગડમાં ઉતાર્યો નથી કે સાહિત્યકારોની ઘોડદોડ સહુ નથી કે જેમાં શતોં જીતવાનાં ક્રમ આપવા પડે! કશી પણ સરખામણીના ઉદ્દેશ વગર, કોઈ પણ કવિને અવગણ્યા વગર મારો નમ્ર મત તો એ થાય છે જ કે ખામી-ઓના ભાન સાથે પણ ઓગણીસમી અને આજ સુધીની વીસમી સદીના

કેંક માન્ય કવિઓ થયા તેમાં ન્હાનાલાલ અને કલાપીની જોડ જડવી અશક્ય છે; મને તો જડતી નથી. કલાપીની કવિતામાં ખામી નથી. એમ કહેવું એ વાસ્તવિક નથી. છતાં 'કાન્ત', ત્રિભુવન પ્રેમશંકર - 'મસ્ત કવિ', 'લલિત', 'સાગર', 'સ્નેહજ્યોતિ' એ સર્વેએ કલાપીને અંજલિ આપી છે. કલાપીને અંજલિ એટલે કલાપીની કવિતાને અંજલિ. અન્ય અનેક સાક્ષરો, લેખકો, વિવેચકોએ તેની કવિતાની ચર્ચા કરવામાં માન ગણ્યું છે. સાહિત્ય પરિષદોમાં બાંએ જ કલાપીની કવિતાનો ઉલ્લેખ થયા વગર રહ્યો હોય. સાહિત્ય સભાઓમાં તો કલાપી સંબંધે વ્યાખ્યાનો હોય જ હોય. આજ સુધી કાવ્યોના સંગ્રહમાં કલાપીનાં કાવ્યોને માનભર્યું પ્રશસ્ત સ્થાન મળે છે. યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં અને પાઠ્યપુસ્તકોમાં કલાપી વગર ચલાવી લેવાયું હોય એમ દેખાતું નથી. કવિ તરીકે કલાપીનું મહત્ત્વ આના કરતાં કયા વધારે ચશસ્વી રીતે સ્વીકારાય ?

અભ્યાસની દૃષ્ટિ બાજુએ મૂકીએ. શોખની દૃષ્ટિએ પણ કેકારવ જેટલો વંચાય છે એટલો ખીજો કોઈ કાવ્યગ્રંથ વંચાતો હોય તો તે બહાર થવાની જરૂર છે. કેકારવ જેટલો લોકપ્રિય કાવ્યસંગ્રહ ખીજો થયો નહયો નથી. હશે તોય એક-બે.

એટલું તો સૂચન એમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિદ્વાન અને શોખીન બંને વર્ગમાં માન્ય થયેલો 'કેકારવ', ખામીઓ હશે છતાં, કોઈ એવું ઉચ્ચ કવિતાલક્ષણ ધરાવતો કાવ્યગ્રંથ છે કે હજી પચાસ પચાસ વર્ષો એ રવ શમ્યાને થયાં છતાં હજી એનો પડવો ગુન્ગરાતને મન જૂનો થયો નથી.

અભ્યાસ દૃષ્ટિ કદાચ કહેશે કે,

(૧) કલાપીનાં કાવ્યો બધાં ય સરખાં સારાં નથી. છે કોઈ ખીજો કવિ જેને માટે આપણે એમ કહી શકીશું ?

(૨) કલાપીનાં કાવ્યો કલાની સદ્ગતિ પામ્યાં નથી. કલાપી પોતે જ તે વસ્તુ સ્વીકારે છે. આપણે પણ કહી શકીશું કે કલાપીએ કુદરત-દીધી કલા ઉપર સહજ મનુષ્યકૃત સદ્ગતિ કરી દીધી હોત તો ઘણાં કાવ્યોની ચમક ઔર વધી જાત; નિરર્થક લખાવલાં કાવ્યો દૂકાં બની શકત; દૂકાં કાવ્યોને સહજ પ્રલબ્ધ બનાવી શકાયાં હોત; કેટકેટલાં ચરણો બાદ થઈ શક્યાં હોત; કેટકેટલી અસ્પષ્ટતાને કાર કિનારી ઘોડી વધારે કપાળી અને સ્પષ્ટ બનાવી શકાઈ હોત.

(૩) કલાપીની ભિમિમાં સંયમ ઓછો છે; પ્રેમ - કામ - સ્વચ્છંદ તરફ તે વેઈ જાય છે. ભિમિમાં સંયમ હોય ખરો? પ્રેમ અને કામના તફાવત ઉપર માનવી છેવટ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છે શું?

(૪) Majestic - ભવ્ય કવિતા કલાપીની છે એમ લાગતું નથી. 'બિલ્વમંગળ'ની શરૂઆત વાંચી છે? 'વૈરાગ્ય' નામક કવિતા જોઈ? ભવ્યતાની હથોટી તો કલાપીને આવી જ છે.

આ સર્વ ટીકાની સામે જવાબમાં મૂકી શકાય એવાં કંઈક કાવ્યો કલાપીએ લખ્યાં છે. સૃષ્ટિસૌંદર્યે તેને સરસ કવિતા આપી છે : 'કુદરત અને મનુષ્ય,' 'મનુષ્ય અને કુદરત,' 'એક વેલીને'.

નિરાશામાંથી કેટલીએ અણુધારી Majestic - ભવ્ય કવિતા તેણે મેળવી છે: 'વિષપાન,' 'વિધવા બહેન બાબાને,' 'ત્યાગ,' 'પ્રવૃત્ત થવા કહેતા મિત્રને,' 'પરવાર્યો.'

કરુણપ્રસંગો તો કલાપીના શબ્દોમાં એવી કવિતા મૂકતા કે તે આજ પણ વાંચનારની આંખને ભીંજવે એમ છે : 'પુત્રીમરણથી હસતો પિતા,' 'એક ધા,' 'મૃત પુત્રી લાલાંની છપી દષ્ટિથી ખેસવતાં.'

પ્રેમનાં ગીત કલાપી જેવી મસ્તીથી સ્વાભાવિકપણે ગાય છે તેવી મસ્તી અને સ્વાભાવિકપણે બહુ ઓછી પ્રેમકવિતામાં હશે - અને એ પ્રેમ-કવિતાના તો કલાપીએ ઘોઘ વહાવ્યા છે: 'જ્વરમાં પ્રિયાને,' 'પ્રિયા કવિતાને,' 'પ્રેમની મૂર્તિપૂજા,' 'સુકાની શબ્દ,' 'સ્મૃતિ ચિત્ર,' 'ચુપ્પન વિશ્લેષ.'

એની કલ્પના પણ ઝટ કવિત્વમય બની જાય છે : 'આકાશને,' 'ઝણ,' 'એક આગીઆને,' 'ભવિષ્યના કવિને' 'પુનરુદ્ધાહ,' 'બાલક,' 'દિલને દિલાસો.'

એની ભિમિ ભવ્ય ચિંતનો તરફ પણ કવિતાને વાળે છે. 'સતભેદ,' 'જન્મદિવસ,' 'હમારી પિછાન,' 'ભાવના અને વિશ્વ,' 'જીવનહાનિ' 'તવો સૈકો' 'આપની યાદી.'

એનાં ખંડકાવ્યોમાં એ બધાં જ તરવો ભરપૂર ભર્યાં છે. હમીરજી ('ગોહેલતું' મહાકાવ્ય જ કલાપીનાં એ લગભગ બધાં કાવ્યલક્ષણોનો સંગ્રહ છે એમ કહીએ તો ચાલે. કલાપીની ખામીઓ છે; પરંતુ ખામીઓ કરતાં ખુબી વધારે છે. અભ્યાસદષ્ટિ બ્યારે ખામીઓ શોધવા મથે ત્યારે

કેંક માન્ય કવિઓ થયા તેમાં ન્હાનાલાલ અને કલાપીની જોડે જડવી અશક્ય છે; મને તો જડવી નથી. કલાપીની કવિતામાં ખામી નથી. એમ કહેવું એ વાસ્તવિક નથી. છતાં 'કાન્ત', ત્રિભુવન પ્રેમશંકર - 'સરત કવિ', 'લલિત', 'સાગર', 'સ્નેહજ્યોતિ' એ સર્વેએ કલાપીને અંજલિ આપી છે. કલાપીને અંજલિ એટલે કલાપીની કવિતાને અંજલિ. અન્ય અનેક સાક્ષરો, લેખકો, વિવેચકોએ તેની કવિતાની ચર્ચા કરવામાં માન ગણ્યું છે. સાહિત્ય પરિષદોમાં ભાગ્યે જ કલાપીની કવિતાનો ઉલ્લેખ થયા વગર રહ્યો હોય. સાહિત્ય સભાઓમાં તો કલાપી સંબંધે વ્યાખ્યાનો હોય જ હોય. આજ સુધી કાવ્યોના સંગ્રહમાં કલાપીનાં કાવ્યોને માનલયુક્ત પ્રશસ્ત સ્થાન મળે છે. યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં અને પાઠ્યપુસ્તકોમાં કલાપી વગર ચલાવી લેવાયું હોય એમ દેખાતું નથી. કવિ તરીકે કલાપીનું મહત્ત્વ આના કરતાં કયી વધારે યશસ્વી રીતે સ્વીકારાય ?

અભ્યાસની દૃષ્ટિ બાજુએ મૂકીએ. શોખની દૃષ્ટિએ પણ કેકારવ જેટલો વંચાય છે એટલો બીજો કોઈ કાવ્યગ્રંથ વંચાતો હોય તો તે જાહેર થવાની જરૂર છે. કેકારવ જેટલો લોકપ્રિય કાવ્યસંગ્રહ બીજો થયો જાણ્યો નથી. હશે તોય એક-બે.

એટલું તો સૂચન એમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિદ્વાન અને શોખીન બંને વર્ગમાં માન્ય થયેલો 'કેકારવ', ખામીઓ હશે છતાં, કોઈ એવું ઉચ્ચ કવિતાલક્ષણ ધરાવતો કાવ્યગ્રંથ છે કે હજી પચાસ પચાસ વર્ષો એ રવ શમ્યાને થયાં છતાં હજી એનો પડઘો ગુજરાતને મન જૂતો થયો નથી.

અભ્યાસ દૃષ્ટિ કદાચ કહેશે કે,

(૧) કલાપીનાં કાવ્યો બધાં ય સરખાં સારાં નથી. છે કોઈ બીજો કવિ જેને માટે આપણે એમ કહી શકીશું ?

(૨) કલાપીનાં કાવ્યો કલાની સદ્ગામિ પામ્યાં નથી. કલાપો પોતે જ તે વસ્તુ સ્વીકારે છે. આપણે પણ કહી શકીશું કે કલાપીએ કુદરત-દીધી કલા ઉપર સહજ મનુષ્યકૃત સદ્ગામિ કરી દીધી હોત તો ઘણાં કાવ્યોની ચમક ઔર વધી જાત; નિરર્થક લંબાયલાં કાવ્યો ટૂંકાં બની શકત; ટૂંકાં કાવ્યોને સહજ પ્રલંબ બનાવી શકાયાં હોત; કેટકેટલાં ચરણો બાદ થઈ શક્યાં હોત; કેટકેટલી અસ્પષ્ટતાને કાર કિનારી ચોરી વધારે સ્પષ્ટ બનાવી શકાઈ હોત.

(૩) કલાપીની ભિમિમાં સંયમ ઓછો છે; પ્રેમ - કામ - સ્વચ્છંદ તરફ તે ક્ષેપ જાય છે. ભિમિમાં સંયમ હોય ખરો? પ્રેમ અને કામના તફાવત ઉપર માનવી છેવટ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છે શું?

(૪) Majestic - ભવ્ય કવિતા કલાપીની છે એમ લાગતું નથી. 'ખિલ્લમંગળ'ની શરૂઆત વાંચી છે? 'વૈરાગ્ય' નામક કવિતા જોઈ? ભવ્યતાની હથોટી તો કલાપીને આવી જ છે.

આ સર્વ ટીકાની સામે જવાબમાં મૂકી શકાય એવાં કેંઈક કાવ્યો કલાપીએ લખ્યાં છે. સૃષ્ટિસૌંદર્યે તેને સરસ કવિતા આપી છે : 'કુદરત અને મનુષ્ય,' 'મનુષ્ય અને કુદરત,' 'એક વેલીને'.

નિરાશામાંથી ફેટલીએ અણધારી Majestic - ભવ્ય કવિતા તેણે મેળવી છે: 'વિષપાન,' 'વિધવા બહેન બાળાને,' 'ત્યાગ,' 'પ્રવૃત્ત થવા કહેતા મિત્રને,' 'પરવાર્યો.'

કરુણપ્રસંગો તો કલાપીના શબ્દોમાં એવી કવિતા મૂકતાં કે તે આજ પણ વાંચનારની આંખને ભીંજવે એમ છે : 'પુત્રીમરણથી હસતો પિતા,' 'એક ઘા,' 'મૃત પુત્રી લાલાંતી છખી દૃષ્ટિથી ખેસવતાં.'

પ્રેમનાં ગીત કલાપી જેવી મસ્તીથી સ્વાભાવિકપણે ગાય છે તેવી મસ્તી અને સ્વાભાવિકપણું બહુ ઓછી પ્રેમકવિતામાં હશે - અને એ પ્રેમ-કવિતાના તો કલાપીએ ધોધ વહાવ્યા છે: 'જવરમાં પ્રિયાને,' 'પ્રિયા કવિતાને,' 'પ્રેમની મૂર્તિપૂજા,' 'સુકાની શબ્દ,' 'સ્મૃતિ ચિત્ર,' 'ચુંબન વિધવ.'

એની કલ્પના પણ ઝટ કવિત્વમય ખની જાય છે : 'આકાશને,' 'ઝરણુ,' 'એક આગીઆને,' 'ભવિષ્યના કવિને' 'પુનરુદ્ધાહ,' 'બાલક,' 'દિલને દિલાસો.'

એની ભિમિ ભવ્ય ચિંતનો તરફ પણ કવિતાને વાળે છે. 'મતભેદ,' 'જન્મદિવસ,' 'હમસી પિછાન,' 'ભાવના અને વિશ્વ,' 'જીવનહાનિ' 'નવો સૈફો' 'આપની યાદી.'

એનાં ખંડકાવ્યોમાં એ બધાં જ તત્ત્વો ભરપૂર ભર્યાં છે. હમીરજી (ગોહેલતું) મહાકાવ્ય જ કલાપીનાં એ લગભગ બધાં કાવ્યલક્ષણોનો સંગ્રહ છે એમ કહીએ તો ચાલે. કલાપીની ખામીઓ છે; પરંતુ ખામીઓ કરતાં ખુબી વધારે છે. અભ્યાસદૃષ્ટિ જ્યારે ખામીઓ શોધવા મથે ત્યારે

તે જરૂર શોધવા દેવી. કલાપીની કહેવાતી કે કલ્પાતી ખામીઓ આપણે જોઈ તેમનો વિચાર પણ કરી ગયા. એની કવિતા અણીશુદ્ધ નથી એ પણ સાચું. છતાં એના જેવી હૃદયદ્રાવક બીજી કયા કવિતા ગુજરાતીમાં છે? એના કરતાં વધારે અણીશુદ્ધ બીજી કયા કવિતા ગુજરાતીમાં છે? કલાપીમાં ન હતાં એવાં કેટલાંક તત્ત્વો સમયાનુસાર કવિતામાં પ્રવેશ પામતાં હશે, અગર કલાપીએ ભાર ન મૂક્યો હોય એવાં કેટલાંક લક્ષણો ઉપર આજની કવિતા ભાર મૂકતી હશે. પરંતુ સમય - કાળ સહુને જ ઇતિહાસ બનાવી મૂકે છે; એકલા કલાપીને નહિ.

: ૧૧ :

કેકારવની ભવ્ય સમાપ્તિ

અને એ રોમાંચક માનવીની - એ કરુણતા વર્ષાવતા કવિની રોમાંચક કથની અને રડાવતી કવિતામાં ખામી નિહાળતી વખતે આપણે એક કૂર સત્ય કેમ ભૂલી નહીંએ છીએ કે એ માનવી અને એ કવિતા અને એક પચ્ચીસીનો જ પરિપાક છે? છવીસ વર્ષે જીવનખેલ સમેટી લેનાર કલાપીની કવિતા સામે છવીસ વર્ષ અંદરની ઉગતી વયમાં લખાયેલી બીજા કોઈ પણ કવિની કવિતા મૂકી સરખામણી કદી કરી છે?

એવી apology ની, એવા બચાવની, નાની ઉંમરની દલીલની પણ કલાપીની તરફેણમાં જરૂર નથી. જેવી છે એવી એની કવિતા અને જેવી છે એવી એની જીવનકથની ગુજરાતની રોમાંચક મિલકત છે, ગુજરાતી સાહિત્યની સમૃદ્ધિ છે, ગુજરાતી માનસને એક ભૂમિકા બીચે ચડાવતી સંસ્કારલક્ષ્મી છે. એનાજ પત્રોમાં એનું જીવન એણે પ્રમાણિકપણે કથ્યું છે. એની કવિતામાંથી જ ફિલસૂફી, એની ભાવના, એનાં સ્વપ્ન અને એની નિરાશાની કથની ગોઠવી શકાય એમ છે. એણે તે સને ૧૮૯૬ થી કહી રાખ્યું હતું કે :

નથી નથી મુજ તત્ત્વો વિશ્વથી મેળ લેતાં,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે !

બીજે વર્ષે એના માત્ર ત્રેવીસમા વર્ષે એ મોતાને જ પૂછે છે :

ત્રેવીસ વર્ષ મહી સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં,
વીતી અનેક દુઃખનીય પરમ્પરા ત્યાં;
શું તેટલો જ ઇતિહાસ હશે અમારો ?
શું દહાણુ કાળની મળી ખસ એટલી જ ?

મૃત્યુના પડઘા ઘેરા બને છે, અને કવિતાનો પ્રવાહ પણ ઘટ, ઘેરો,
ખલવાન અને કલામય બનતો જ જાય છે. અનુભવોની, લાગણીઓની,
પ્રયોગોની ઘટમાળ ક્યાં જ કરે છે છતાં ચોવીસ વર્ષમાં તો કલાપીનું
હૃદય જીવનભરતી ભિમિઓ શમાવી જગતની પાર જોયા કરે છે, અને
એક અનુભવી વૃદ્ધની અદાથી કહે છે :

‘ખાલ્યા ગઈ જ, ગત ચૌવન છે થયું’, ને
મૃત્યુ તણાય પડઘા શ્રવણે સુણાતા !
ત્હોંચે રડે તરસમાં મરતો બપેચો—
ને પિંજરા હૃદયને ફરિયાદ રોવી. ’

રખે કોઈ એમ માની કલાપીને અન્યાય કરે કે મૃત્યુ નિહાળતો એ
કવિ માત્ર રોતલ, માંદો, થાકેલો, મૃત્યુમાં વિશ્રામ શોધતો કાયર
માનવી હતો ! એ પ્રયોગશીલ સૂરી તો

✓ ‘ચેદા થયો છું હુંબા તુને સતમ !’

કહી મૃત્યુને પણ પ્રયોગની એક ભૂમિકા ગણીને જ ચાલે છે.

‘મૃત્યુ તો અનુભવે સુખથી લે’

કહેનારો એ મહાન ગુજરાતી પ્રેમી—સ્નેહી તો મોતને પણ મહેશીલ
માને છે. એનો સિદ્ધાંત મોતની પરંપરાને પણ આત્માની વિકાસશ્રેણી
ગણે છે !

‘આત્મા અધિપતિ મધુષ અનન્તતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે નહિ જ તે યુગને-ક્ષણોને,
ક્યાં દેશકાળ ? સઘળે જ વસન્ત જામી !’

છવીસમું વર્ષ ઝડપથી આવતું હતું. પ્રેમ અને નીતિનાં ખેંચાણમાં
સદૈવ ખેંચાતું હૃદય પ્રેમમાં સર્વ નીતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે એવો
એક ખલુ જ સાચો અનુભવ એ વર્ષ માત્ર સ્થિરતાથી કરી શક્યું ! શોભના

સાથેનું કલાપીનું લગ્ન માત્ર બે જ વર્ષ રહ્યું ! અને ‘અનન્ત યુગનો તરનાર યોગી’ છવીસ વર્ષ થતામાં તો માત્ર ‘યાદી’ બની ગયો !

છવીસ વર્ષ લંબાઇ છત્રીસ કે છેતાળીસ થયાં હોત તો ? સળી છે તેના કરતાં કેટલી વધારે, કેટલી વધારે લવ્ય, કેટલી વધારે કલામય કવિતા ગુજરાતી સાહિત્ય પામ્યું હોત !

દુઃખમય કેલ્પનાને બાજુએ મૂકીએ. છે એટલી પણ કલાપીસર્જન સમૃદ્ધિ ક્યાં ઓછી યશસ્વી છે ?

સંભવ છે કે વર્ષો, યુગો વીત્યે કલાપીની કવિતા વંચાતી ઓછી પણ થાય. એ પણ એક વિકાસક્રમ છે. એણે ગુજરાતઅધ્યુ સંસ્કાર-ધન વધારીને ગુજરાત આગળ વધી રહે તો એણે અપેલાં સંસ્કારતત્ત્વો ગણાવવાની જરૂર ન પણ રહે, અને એવી પણ સ્થિતિ આવે કે કેકારવ માત્ર અભ્યાસીઓનો ઇતિહાસગ્રંથ જ બની જાય. તોય શું ? કલાપીએ આપણે માટે આશ્વાસન પણ મૂક્યું છે :

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામટી :

જેયું ન જેયું છો બને બે એક યાદી આપની. {

‘અયે ઉદ્ધત ! અયે બેગમ !’ થી શરૂ થતો કેકારવ ‘આપની યાદી’માં સમાપ્તિ પામ્યો. છવીસ વર્ષની જીવનરમત ! છ આઠ વર્ષની કાવ્યરમત ! ‘કેકારવ’ના પડવા હજી શમ્યા નથી. એ સાચી સુરાવલિના પડવા શમતાં હજી ઘણી વાર લાગશે ! — શમશે તો ચ ! ત્યારે પણ ‘કલાપી’ ભુલાશે નહિ. એની કવિતા કરતાં એ વધારે મોટો માનવી !

કલાપીએ માત્ર કવિતા લખી નથી : એ કવિતા જીવ્યો છે !

એણે ટૂંકા જીવનની ક્ષણે ક્ષણમાંથી રસ પીધો છે !

પરંતુ માત્ર રસ પીનારા તો સ્વાર્થી કહેવાય !

કલાપીએ તો રસ લુટાવ્યો છે !

કલાપી તો રાજા હતો, નહિ ? એનું નામ સૂરસિંહ, ખરું ?

સૂરસિંહ એ જ ‘સૂરતાની વાદી’નો આપણો ગિરજવી કલાપી !

એણે એક બાદશાહની ઉદારતાથી રસલહાણ કરી છે !

અમારાં પ્રકાશનો

પુસ્તકાલયસાહિત્ય	બાળકેળવણી	૦-૧૩-૦
૮૦૦૦ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત નામાવલી ૭-૦-૦	તારાશાસ્ત્ર	૦-૧૨-૦
૪૦૦૦ " " " ૫-૦-૦	રામાયણ રહસ્ય	૦-૬-૦
વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ૩-૦-૦	આર્યોની ઓળખાણ	૦-૫-૦
વાર્તાનાં પુસ્તકોનો પરિચય ભા. ૨ જો ૦-૮-૦	સારી રીતભાત	૦-૪-૦
અર્વાચીન સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો ૨-૦-૦	વૈયાસિક ન્યાયમાળા	૧-૮-૦
પુ. પ્રવૃત્તિ, ભાષણો ને લેખો ભા. ૧ જો ૧-૮-૦	ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિહાસ	૦-૧૪-૦
જીવનચરિત્રો	ભૂરચના	૦-૧૧-૦
ભારતના સંતો ૧-૮-૦	માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણકળા	૦-૧૪-૦
વીર ગાર્દીક ૧-૮-૦	માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ	૦-૧૩-૦
ખુકર ટી. વોશિંગ્ટન ૧-૧૨-૦	વિદ્યાશાળા	૧-૧-૦
વૈદક આરોગ્ય	શિક્ષણનો શાસ્ત્રાર્થ	૦-૧૧-૦
કસરત અને આરોગ્ય ૧-૧૪-૦	સિંહ	૦-૬-૦
ફેટલાક રોગો ભા. ૨ જો ૧-૧-૦	હિંદના ઇતિહાસની વાતો	૦-૧૨-૦
રોગ અને આરોગ્ય ૧-૫-૦	બાલસાહિત્ય	
આહારશાસ્ત્ર ૦-૧૪-૦	બાલવિજ્ઞાન ભાગ ૩ જો ૧-૮-૦	
હાડપિંજર ૦-૮-૦	બાલકુંજના પાઠો ૦-૪-૦	
શિક્ષણ-ઇતિહાસ-વિજ્ઞાન	પરિમલ	૦-૫-૦
લીંતપત્રો દ્વારા લોકશિક્ષણ ૧-૮-૦	પ્રકીર્ણ	
અમારી ઈંદુનું શિક્ષણ ૨-૦-૦	કુમારનાં સ્ત્રીરત્નો (સામાજિક) ૧-૮-૦	
	કલાપીનો કેકારવ (કાવ્ય) ૭-૦-૦	

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મં. લિ.

પો. બો. નં. ૧૦, —વડોદરા.

અમારી એજન્સીનાં પુસ્તકો

કુલીન વિધવા	૦-૮-૦	ફલછાપ્પ	૨-૦-૦
ગ્રામચિત્રો ઈશ્વર પેટલીકર	૨-૮-૦	કુમારી હેલન	
સોરઠરાણી ગો. ઠા. રાયચુરા	૧-૮-૦	દરસૂલભાઈ વેરા	૦-૨-૦
નગાધિરાજ	,, ૧-૮-૦	જાતકકથાઓ ચંદ્રશંકર ભટ્ટ	૦-૧૦-૦
કુળદીપક	,, ૧-૮-૦	રામસિંહ રાઠોડ	,, ૦-૬-૦
સોરઠપતિ	,, ૧-૮-૦	કુમાર વીરસેન ભા. ૩	,, ૦-૬-૦
સોમનાથની સખાતે	,, ૧-૮-૦	કીરેટોદર કોલમ્બસ	,, ૦-૬-૦
નવલખ સોરઠ	,, ૧-૮-૦	ચાંદરણાં પ્ર. ગિ. મહેતા	૦-૮-૦
સોરઠી વીરાંગનાની વાતો	,, ૨-૦-૦	વગર દોઢડાનો વેલ	૨-૦-૦
દાલચીવડાનું હાર્યદેવતર	,, ૧-૮-૦	પ્રભાત પ્રાથનામાળા	૨-૦-૦
કાઠિયાવાડની લોકવાર્તા		અ. સો. કુમારી	
ભા. ૨ જો ૧-૮-૦		યશવંત પંડ્યા	૧-૦-૦
દુહાની રમઝટ રાયચુરા	૧-૮-૦	જીવનસંભારણાં	
કૃત્યગીતો	,, ૦-૧૨-૦	(શારદા મહેતા)	૨-૮-૦
રાયચુરાની રસકથાઓ	,, ૧-૮-૦	ખાલસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ	
ગાંધીયુગની વાર્તાઓ	,, ૦-૧૨-૦	ભા. ૧-૨	૨-૨-૦
દાલચીવડાની દશ વાર્તાઓ	,, ૧-૮-૦	છત્રપતિ શિવાજી	
પ્રેમલીલા-ભાગ ૧	,, ૧-૪-૦	વા. મુકાદમ	૫-૮-૦
લખેશરી	,, ૨-૮-૦	સામાજિક શૃંગારો	૦-૮-૦
રાસમંદિર	,, ૧-૦-૦	મંદન મંદિર યશવંત પંડ્યા	૦-૧૦-૦
રસિયાના રાસ	,, ૧-૦-૦	ગજવે ધૃમતા ગુજરાતી	
સોરઠને સીમાડે	,, ૧-૮-૦	શબ્દકોષ	૧-૪-૦
મો. ન. અમીન,		જીવનિક રેખા કાર્યાલય	૦-૧૨-૦
જીવન અને કાર્ય	૨-૮-૦	હંસી (નાટક) બી. પી. વેલ	૧-૦-૦
Gems of Health	૨-૦-૦	જૂની ગુજરાતી ભાષા	૧-૧૨-૦
ઉનનું ગૂંથણકામ	૧-૪-૦	જાપાનની કેળવણી	૦-૮-૦
		કાર્યા કળ	૦-૮-૦

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. પો. જો. વડોદરા.

આગલી આવૃત્તિના પ્રકાશકની

પ્રસ્તાવના

પરમાત્માની અતિશય કૃપાથી, અમારા પરમ પૂજ્ય પિતાદેવ શ્રી કલાપીદેવ, જેમને આખો દેશ-ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ-ધણા સ્નેહથી અને માનથી આડી રહ્યો છે, તેઓ શ્રીની બધી જ કવિતાનો આવો અપૂર્વ સંગ્રહ સંશોધિત, સંવર્ધિત અને સત્રીક અન્યના કેવળ નવીન રૂપમાં વાંચનાર સમક્ષ પહેલી જ વાર મૂકવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી કલાપીદેવની કવિતાનો સંગ્રહ સૌથી પહેલો ઇ. સ. ૧૯૦૩માં અસિદ્ધ થયો હતો, પરંતુ કેટલાંક કારણવશાત્ તેઓ શ્રીનાં બધાં જ કાવ્યો તે પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ શક્યાં નહોતાં.

અમારા પરમ પૂજ્ય પિતાજીના સ્નેહી રા. બ. રૂપશંકર ઉદયશંકર ઓઝા એટલે શ્રી સંચિત (બાલુભાઈ) પાસે શ્રી કલાપીદેવની પાંચ સ્વહસ્તલિખિત હાયરીઓ તેમ જ બીજી કેટલીક હસ્તલિખિત કવિતાની નોટબુકો વગેરે સાહિત્ય હતું - તેમ જ શ્રી કલાપીદેવના મિત્ર સ્વ. મણિશંકરના પુત્ર રા. રા. ભાઈ સુનિકુમાર પાસે એક સ્વહસ્તલિખિત હાયરી હતી. તેઓએ પોતાની પાસેનાં આ સર્વ સાધનો કૃપા કરીને અમને સ્નેહથી સુપ્રત કર્યાં છે અને તે માટે આ સ્થળે એમનો બેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

ખાસ બાબત એ છે કે અમારા માનવન્ત પ્રિય ભગીન હાલના નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહ્લાદસિંહજીએ, કૃપા કરીને, ગાદી ઉપર બિરાજતાની સાથે જ શ્રી કલાપીદેવના, સાહિત્ય સંબંધી ઘણા હસ્તલિખિત કાગળો અને કવિતાની નોટબુકો અમારે હસ્તક સુપ્રત કરીને તે અસિદ્ધ કરવાનો અમને હક આપ્યો છે. તેઓ શ્રીની આવી સ્નેહપૂર્ણ કૃપાથી જ સંશોધનનાં તથા સંવર્ધનનાં પૂરેપૂરાં સાધનો મળી શક્યાં છે અને તેથી જ આવો સંપૂર્ણ અંથ વાંચનાર સમક્ષ મૂકવાને અમે સદ્ભાગી થયા છીએ.

આ ઉપરાંત, નામદાર મોરબી મહારાજ સાહેબ બહાદુર શ્રી લખધીરસિંહજી સાહેબે પણ શ્રી કલાપી પ્રતિ પોતાની સ્નેહભાવ ભરેલી લાગણીને લીધે, આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં કિંમતી સલાહ તથા પ્રેરણા આપવાને કૃપા કરી છે. આ ગ્રન્થપ્રકાશન નિમિત્તે લીધેલી તસ્વી માટે તેઓ નામદારનો પણ ધણો જ આભાર થયો છે.

હમીરજી ગોહિલનું મહાકાવ્ય, જે આ ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ ક્યું છે, તેનો ગ્રોથો સર્ગ આ નવીન પ્રાપ્ત થયેલા હસ્તલિખિત સાધનોમાંથી જ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી તે પણ આવી રીતે તો પહેલી જ વાર બહાર આવે છે. આ સર્વ માટે દીર્ઘાયુષ્ય નામદાર ઠાકોર સાહેબનો તેમ જ નામદાર મોરબી મહારાજ શ્રીનો જ વાંચનારે આભાર માનવાનો છે. અમારા બધા રાજકુટુંબે પણ આ કાર્યમાં સાહાય્ય અને સહભાવ દર્શાવ્યા છે, તે પણ અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર સાથે અહીં નોંધીએ છીએ.

શકુન્તલોપ અને અતિશય આવશ્યક કાવ્યો ઉપર માર્ગદર્શક ટીકા લખવાનું કાર્ય શ્રી કલાપીના પૂર્ણ અભ્યાસી અને પેરમ ભક્ત શ્રી સાગરે ક્યું છે અને બધાં હસ્તલિખિત સાધનો ઉપરથી સંશોધનનું, સંવર્ધનનું અને ગ્રન્થનો આમુખ તથા ઉપસંહાર લખવાનું કાર્ય પણ તેઓ-શ્રીએ જ કર્યું છે. આમુખ, કોષ અને ટીકા તથા ઉપસંહાર એ તેમની સ્વતંત્ર કૃતિઓ છે અને તે ઉપર તેમનો પોતાનો જ હક છે.

ગ્રન્થપ્રસિદ્ધિમાં કંઈ દોષ રહ્યા હોય કે યથા હોય તો તે દરથુજર કરવાને વાંચનાર કૃપા કરશે એવા પૂરો વિશ્વાસ છે. ॥ ૐ સદગુરુ ॥

વસન્તભુવન, રાજકોટ;

૨૨ : ૯ : ૧૯૩૧

જોરાવરસિંહજી સુરસિંહજી ગોહિલ
લાલી.

॥ ૐ સદગુરુ ॥

॥ ॐ સદ્ગુરુ ॥

ગુરુદેવને ચરણે

મહારાજ ! મહાર્ મુવનજહાઝ આપ તારનાર છો :
ગુરુ દયાલ સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો !
મહારાજ ! મહાર્ મુવનજહાઝ આપ તારનાર છો .

મુખ્ય હૃદય પ્રણયહૃદય મુજ ઉગારનાર છો :
ભ્રમિત માર્ગ : ત્રુટિત નાવ : પણ બચાવનાર છો !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો .

રુદિત ઉર નવીન નૂર આપ આપનાર છો :
પ્રીતિપુષ્ટિ , શાંતિતુષ્ટિ આપ સ્થાપનાર છો !
મહારાજ ! મહાર્ મુવનજહાઝ આપ તારનાર છો .

ઝખ્મી જિગર - આંસુધાર - દર્દ જાણનાર છો ,
ફિલ્સુફી સૂફી તણી તમે ખડાવનાર છો :
ગુરુ દયાળ ! સુર કૃપાલ જીવ્યું જીતાડનાર છો .

હૃદયનમન : નેત્રદ્રવણ - નયન આંજનાર છો :
પ્રણયધર્મ પરમ ગૂઢ , મર્મ ભાજનાર છો !
મહારાજ ! મહાર્ મુવનજહાઝ આપ તારનાર છો .

ખાક છાંટી પક્ષધાતીને મટાડનાર છો :
જીવાડનાર શબ સમાન ! અજબ મન્ત્રકાર છો !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો .

૧૨૧૧૬

ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રાચીન ઇતિહાસ
વ્યવસ્થાવાદ ૩૮૦૦૦૬.

હૃદયવૈદ ! આત્મવૈદ ! પ્રેમશાસ્ત્રકાર છે :
 માટીમાંથી માનવી નવીન બનાવનાર છે !
 મહારાજ ! મહાર્ મહાર્ જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .
 બિન જરૂરી શિષ્યવિધિ : હૃદય સમજનાર છે :
 બાપુજી ! ગુરુજી ! આપ જીવન બચાવનાર છે !
 ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યુ જીતાડનાર છે .
 અનન્ય ભક્તિ એકની ઉરે અપાવનાર છે :
 પ્રેમબ્રહ્મજ્યોતિ હૃદયમાં બતાવનાર છે .
 મહારાજ ! મહાર્ મહાર્ જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .
 લાજ રાખી ખાકી જિગર હજી ચ રાખનાર છે :
 હજી , ગુરુજી ! વસ્ત્ર નવું શું સજાવનાર છે !
 ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યુ જીતાડનાર છે .
 એલિયા કલાપીદેવ ! ગુરુજી ! શ્રેયકાર છે :
 દાસ સાગરે હમેશ પ્રેમજ્યોતિકાર છે !
 મહારાજ ! મહાર્ મહાર્ જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .
 દીવાને સાગર

ટીકાકાર શ્રી. સાગરનો
 આ મુખ્ય

પૂરમ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલાપીના કેકારવને કોઈ
 નવીન ઉપોદ્ધાતની તો હવે જરૂર જ નથી; કેમકે, તેનું
 પ્રકટીકરણ થયે ત્રીસ વર્ષનો એક જમાનો પૂરેપૂરો બ્યતીત
 થઈ ચૂક્યો છે. ગુર્જર સાહિત્યના પ્રત્યેક સાહક્ય
 અભ્યાસીને વિદિત છે તેમ, એ આખા જમાનાએ શ્રી
 કલાપીની કવિતાને સ્નેહ અને આદર આપીને પોતાની
 માનીતી વસ્તુઓમાં તેની હૃદયપૂર્વક સ્થાપના કરી છે.
 હરકેઈ કવિ કરતાં શ્રી કલાપીને ગૂંજરાતે અધિકતર
 માન આપ્યું છે એ જ એની મહત્તા છે.

શ્રી કલ્યાણીને સહુ કોઈએ આવું અપૂર્વ માન આપ્યું છે એનું કારણ શું? એનું કારણ એ છે કે સામાન્ય મનુષ્યજીવનને તેની સામાન્યતાથી તે ઔદિક માર્ગે -
૫/ ધર્મમાર્ગે - પરમાત્માને માર્ગે લઈ જાય છે. ખરું લેતાં, કાવ્યસાહિત્યના નવા દિશાસમાં શ્રી કલ્યાણીની કવિતા ગોચર ધર્મગ્રન્થ જ છે. અસ્તુ.

શ્રી કલ્યાણીનાં જે હસ્તલિખિત સાધનો પ્રાપ્ત થયાં છે, તેના સંશોધનમાં પોતાના કાવ્યસંગ્રહની સ્વહસ્તાક્ષરે ખુદ શ્રી કલ્યાણીએ જ લખેલી પ્રસ્તાવના મળી છે ને અને આ પ્રમાણે છે:—

“ પ્રસ્તાવના

“ તા . ૮ , જાન્યુઆરી , ૧૮૯૩

“ પ્રેમ ” વૃક્ષનાં સુગંધ સુમન-કાલિદાસ, ભવભૂતિ, બાણ વગેરે કરમાઈ ગયાં, ખરી પડ્યાં, તો પણ તેના મધુર મકરન્દના લોભી ભૂંગ તો તેની વાસનામાં જ ગુંળ્યા કર્યાં, તેના ગુણગુણ પર જ ગણગણ કર્યાં ગયાં. તે “ આર્ય હૃદય !! ” તે હૃદયની, તે ઉચ્ચ, કોમળ - કુમળી, ઊંડી, શાન્તમસ્ત લાગણી સજીવ રહો ! ચિરંજીવ રહો ! અરે, પણ, - અહક ! - મુસલમાનનાં હિમનાં સખ્ત કાપટાં, પરેશાનીના દવખળતા અંગારા ! તેણે તે હૃદયને દાખી દીધાં, તે લાગણી પ્રદીપ્ત સૂર્ય હતી; ચન્દ્ર બની, તારા થઈ, ખલોત થઈ ગઈ !! સુરદાસ, પ્રેમાનન્દ, જગન્નાથ જેવાં પુણ્ય પણ કાંઈક પરાગ છાંટતાં ગયાં. અરે ! મિયાણે પ્રેમાળ “ આર્ય હૃદય ” ! હજી તેની ખુરી હાલત જોઈ જોઈ રોતું બાકી રહેલું ! કાલિદાસની મકુન્દલા, ભવભૂતિના ઉત્તરામચરિત અને બાણની કાદમ્બરીથી કાવ્યરસિકતા ભોજ્ય ભક્તના ચાખખા અને - સ્વામીનારાયણનાં ભજનિયાંમાં આવી પડી ! કેવો મોટો પાત !! કેવો સજ્જત માર !! માળાનો મણકો જેટલું નીચે જવાય તેટલું ગયો. હવે ઉંચો આવવો જ જોઈએ અને આવ્યો. “ સુદર્શન ”, “ ચન્દ્ર ”,

“સ્નેહમુદ્રા” પારા પછી પારા ફરવા લાગ્યા, ચડવા લાગ્યા. દેવની બલવાન ગતિને બલિહારી છે !

“અરે, પણ આ સુરસિંહ તો નહિ તે સૂર્ય કે ચન્દ્ર, નહિ ઉડગણુ કે ખદોત ! તે શાની કાવ્ય કરે ? આડયાડ બળી જઇ હોંગારે હીમ ધસું ! સૂઠનો ગાંગડો મળ્યો એટલે ગાંધી થઇ જોકે ! - તો પણ : -

‘ મહોટાં ન્હાતાં વધુ મહોટામાં

“ તો ન્હાતાં પણ મહોટાં ,

‘ બ્યોમદીપ રવિ નભખિન્દુ -

“ તો ધરદીવડાં નહીં ખોટાં .”

(ગોવર્ધનરામ)

તો ભલે અજ્ઞાન કોઇ પણ, સુરસિંહ કે સાંગાભાઈ, મહોટામાં મહોટાં કામ માથે લે અને મંડ્યા રહે - સારા વિચારમાં ઇશ્વર પ્રેરે અને મદદ આપે.

✓ “કાવ્યનું મૂળ “આદ્રતા - પ્રેમ” છે; આદ્ર - પ્રેમી, હૃદયને કાવ્ય દ્વિભાવ, ત્રિભાવ, ચતુર્ભાવ, આદ્ર અને પ્રેમી, કોમળ અને રસમય કરે છે. હું કાવ્ય લખું કે ટાયલા લખું પણ તેથી મહારા હૈયાના ઉમળકા બહાર પડે અને કાવ્ય લખવાની મહારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય તો બસ છે.

✓ “જો ઘડી ગઇ આનન્દમેં જીવનકા ફલ સોહી” ! કેવું રમણીય સિદ્ધાંત છે ! દુનિયાનાં દુઃખ કવિતા કરતી વખતે દૂર થાય અને આત્મા “રસ”મય બને એ જ “આનન્દ” મહેત મળી શકે ! તો મહારાં મહદ્ભાગ્ય ! “એકાન્તસુખ” દુનિયાદારીના જીવડાને “કળા” વિના ક્યાંથી મળે ? “એકાન્તઆનન્દ” મહાઈ તો બનવું એ કળા. અસ્તુ.

“ મહે જે લખ્યું છે અને જે હું લખીશ તે આ ચોપડી પર ચિતરાશી - ફેટલોક લાગ “સુદર્શન” માં પ્રસિદ્ધ થશે તેથી મહેત અને ફેટલોક બીજાને પણ “આનન્દ” મળશે.

“ મંડ્યા રહેવું ” એ ગુણ પરમાત્મા મ્હને શિખવે અને ખીજાં કાર્યમાં તેમ જ “ કાવ્ય ” માં તે ગુણથી મ્હારા માર્ગ રસમય અને એ જ મ્હારી ઇચ્છા અને વામ્નના.

સુરસિંહ. ”

શ્રી કલાપીએ આ પ્રસ્તાવના ઈ. સ. ૧૮૯૩ માં લખેલી છે, આટલી વાત લક્ષમાં રાખતાં, એમાં જણાવેલા વિચારો માટે આપણને અવશ્ય જ સ્નેહ અને માન થાય છે, તેમ જ કવિતા વિષે શ્રી કલાપીની કેટલી બધી ઉચ્ચ ધારણા છે તે પણ આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આ ઉપરાન્ત, સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર સાક્ષર સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ એટલે આપણા માનવન્ત પ્રિય બન્ધુ કાન્ત જેમણે કેકારવના નામથી શ્રી સુરસિંહજીની “ લગભગ બધી કવિતાઓ ” નો સંગ્રહ પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, તેમણે શ્રી કલાપી વિષે ઈ. સ. ૧૯૦૬ માં અહમદાબાદ મુકામે શ્રી કલાપીનું જીવન એ વિષે એક વ્યાખ્યાન કરેલું અને તે પણ શ્રી કલાપીને સમજવાને ઘણું ઉપયોગી છે. તેઓશ્રી કહે છે:—

“ છેલ્લા જમાનામાં આપણને એક સર્વોપરિ કવિ મળ્યા. આ સર્વોપરિ કવિને આપણે આખો દેશ જાણે છે — હૃદયથી ચાહે છે. તે કવિ નર્મદાશંકર; કવિ દક્ષપતરામ નહિ. હૃદયમાં સર્વોપરિ તે જ સર્વોપરિ.

“ કવિઓ તે પયંગમ્બરો, એ વાત આપણા ધણા બન્ધુઓ સમજતા નથી. કવિઓ દૂરના ઉંચા મિનારા પરથી પ્રકાશ લાવી આપણ બન્ધુઓને તે પ્રકાશનાં દર્શન કરાવે છે — પ્રકાશ આપી શકે છે.

“ આપણા દિશમાં જે સહવાર થવાનું છે — આપણા દેશનો હૃદય થવાનો છે તે સંબંધી તે કહે છે:—

“રાત પીતી ને વાયુ” બહાણું : અમરજીવન દીપતો આ !
 પ્રકાશ કુમળો, સુતું ઓપતું, શકુત સહુ શુભ સોલા !
 ધાયલ જંગી ઓ ! રણમાં જીત દિસે જી !”

“ઓ બન્ધુઓ ! આપણે બધા ધાયલ છીએ; પરંતુ જંગી નથી ! આપણને રણમાં જીત નથી દિસતી, આપણે હારી જઈશું એમ આપણને લાગે છે; પણ રણમાં જીત છે એ નક્કી છે. રણમાં જીત છે એ નિર્વિવાદ છે, કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થઈ ઉલ્લાસભર્મી વચનો સાંભળ્યા છે :—

“જય જય ગરવી ગુજરાત !

“ધ્વજ પ્રકાશશે ઝગળ કુસુમી પ્રેમશૌર્ય” અકિત !

તું લાણલ લાણલ નિજ સન્નતિ સૌને પ્રેમભક્તિની રીત !”

“પ્રેમભક્તિની રીત શિખવાને તે આપણને આસ શિક્ષણ આપે છે, પ્રેમભક્તિનો ઉદય હજારો મનુષ્યોમાં એક સાથે પણ થઈ શકે : એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર આપણે અહીં તો થઈ ચૂક્યો છે.

“એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર કલાપીમાં થયેલો છે એમ મહાર કહેવું છે. ઓ બન્ધુઓ ! કલાપીના જીવન વિશે હું જાહેરમાં કદાપિ બોલ્યો નથી. એ વિષય એટલો બધો વિસ્તીર્ણ છે કે, હું એને અહીં પૂરેપૂરો ઇન્સાફ આપી શકીશ નહિ. શી રીતે બતાવી શકું — એમના હૃદયને ?

क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषयामतिः ।

तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

“કલાપીનું હૃદય તો સાગર જેવું છે. તેને હું વાતમાં શી રીતે બતાવી શકીશ ? આપને સમજાવી શકીશ — એમના ગુણોને ?

“કલાપી વિષે કહેતા પહેલાં મ્હારે એમની ઝિન્દગી વિષે આપને કહેવું જોઈએ.

“કલાપીના લગ્ન થયાં ત્યારથી એક કન્યા ઉપર એમનો રમેલુ થયેલો. કલાપીને રથાને બીજો કોઈ ગૃહસ્થ હોત તો તેની

સાથે કદાપિ લગ્ન ન કરત. એવું આખું જીવન તે બગાડી નાખત. હજારો માણસો એવા હશે કે જે એક સ્ત્રીની આખી જિન્દગી પાયમાલ કરી નાખી પ્યારમાં પડે. પણ, બન્ધુઓ, કલાપી તો અસાધારણ પુરુષ હતા.

“આપણા કેટલાક બન્ધુઓ કલાપીની નીતિ વિશે શંકા લાવી મ્હોટાં બ્યાખ્યાનો આપે છે - લેખો લખે છે, જાણે કે પોતે તેમનાથી વધારે નીતિમાન હોય !

“પરંતુ, ઓ બન્ધુઓ, આપણે કલાપીના હૃદયની એટલી ઝડપથી પરીક્ષા ન કરો. કલાપી આપણા બધા કરતાં હજાર દરજ્જે વધારે ઊંચા આદમી છે. હું આપને કલાપીએ લખેલો એક પત્ર વાંચી સંભળાવું છું. એ પત્ર સ્વર્ગવાસી પ્રૉ. મણિલાલ જે તેમને યોગ્ય સલાહ આપવાને શક્તિમાન હતા, તેમને લખેલો છે. મ્હારા શબ્દો નહિ, પણ તેમના પોતાના જ શબ્દો,

સ્વ. કાન્ત આગળ કહે છે:—

“ઓ બન્ધુઓ, અન્તઃકરણના પ્રતિધ્વનિ માટે તેને કેટલો આગ્રહ છે ! ‘Love is love for ever !’ ‘Love is not love which alters when it alteration finds.’ “સ્નેહ તે હમેશ માટે સ્નેહ જ છે. વિકાર દેખે ત્યારે પણ વિકાર પામે તે સ્નેહ નથી,” એવું શેક્સ્પિયરનું વચન છે. સામા પાત્રોમાં બેહયાદ છે કે નહિ તેની પણ તેમને બિલકુલ પરવા નહોતી.

✓ “કલાપીનું જીવન’ આપને, “હમારી પિછાન” એ એના પોતાના કાવ્યમાંથી જણાશે.

“ગમે તે બેહયાદને ઈર્ષ માયું ધરી બોળે—

“હમે આરામમાં ક્યાંએ સુખેથી જીવનારાઓ !”

“એ સંબંધમાં એક ત્રાસંગિક વાત કહું છું. કલાપીનું હૃદય

એટલું તો નિર્દોષ હતું કે તેણે મિનિટમાં બીધી જતા. ‘પરમાત્મા પોતાના બહાલાને નિદ્રા આપે છે.’ અસ્તુ.

“અનુઓ! આપ વિચારો કે કવિ નમ્રદાશ કરને જે “પ્રેમભક્તિ” માટે ચાહના હતી, તે પ્રેમભક્તિ કલાપીમાં અવતરેલી હતી. કલાપીમાં પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમશૌર્ય છે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય – જે મનુષ્યને સાંભળવાને કાન અને જોવાને આંખ હોય તો : હું બાલ નહીં, પણ આન્તરની વાત કરું છું.

“કેટલાક પોતાના નહિ, પણ પોતાના અનુઓના દોષો કાઢે છે. કાર્લાઇલ એક સ્થળે લખે છે કે “દોષ એમ કહેનાર એ તમે !” તમે પોતે ક્યાં નિર્દોષ છો ?” દોષરહિત તો પરમાત્મા એક જ છે. જે પોતે પોતાને માટે એમ બોલે છે કે, હું નિર્દોષ છું, તે એક ધોર નારકી છે. દોષ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન ખરા હૃદયનો (Sincere) છે કે નહીં તે જોવાનું છે. કેટલાક રૉબર્ટ બર્ન્સ માટે તે દૂષિત હોવાનો મત ઉચ્ચારે છે, પણ રૉબર્ટ બર્ન્સ ઘણા વધારે શુદ્ધ હૃદયનો પુરુષ હતો, અને તે તો પ્રભુ બને છે.

“અનુઓ, કલાપીનું જીવન એ સ્નેહી જીવન હતું. જે પાત્રોમાં એમનો સર્વોપરી વિશ્વાસ હતો તે બધાં તેને યોગ્ય નહોતાં. મનુષ્યો તો મનુષ્યો જ છે; પરંતુ આ દુનિયામાં કલાપી સુરતાની વાડીનો મોરલો છે. માનુષી સ્નેહમાંથી તે એકદમ છૂટી બંધ છે, તેનું હૃદય પ્રભુ તરફ વળે છે.

“પ્રેમ અને તેમાંથી પ્રેમભક્તિ શી રીતે થઈ છે તે તેમના પોતાના શબ્દોથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ. (જુઓ, સનમને)

“તેનું હૃદય કેટલું ઉદાર, કેટલું દયાળુ, કેટલું મધુર છે, તે શું એમનાં કાવ્યોમાં આપ સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી ?”

“હું આજા તારું છું, આપ કલાપીની કવિતાના અભ્યાસ દ્વારા કલાપીનું જીવન ઉદ્ધવવાને પ્રયત્ન કરશો.

“કલાપીથી ગુજરાતને જે લાભ થયો છે તેનો વિચાર કરતાં મહેને કવિ કીટસનું સ્મરણ થાય છે. કીટસ પચીસ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો, તે જીવ્યો હોત તો એ પ્રવાહ કેવો મહોટો થાત.

“અન્ધુઓ ! કલાપી તો અમૃતના પાણીનો મીઠો ઝરો છે, જેમાંથી આપ બ્યારે ચાહો ત્યારે મધુર સુધાનું પાન કરી શકો.

✓ “કોઇ પણ કવિ કેટલું કામ કરી શકે છે તે જોવાને તેણે આપણા હૃદયને કેટલું પોષણ આપ્યું તે જોવું જોઈએ. કલાપીએ ગુજરાતના હૃદયને પોષણ આપ્યું છે જે બીજા કોઇ કવિ આપી શકે તેમ નથી.

કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે, એમ કહેવામાં કેટલાકો મહારો દુરાગ્રહ માને છે. હકીકત એ છે કે, જે કવિતાઓ લખે તે કવિ એમ નથી. કવિતા એ જેની જિન્દગીનો સર્વોપરિ સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઈ શકે. કવિ કવિતાનો જ હંમેશાં દાસ છે. કવિ કવિતામાં જ હંમેશાં આનન્દ માને છે અને બીજા બધું તેને મન સર્વદા ગૌણ હોય છે. તેના હૃદયમાં હંમેશાં કમિતા જ હોય છે.

“કવિ નર્મદાશંકર પછી એવા કોઇ કવિ થયા નથી. ‘કકારવ’ ના ઉપોદ્ધાતમાં—મેં કહ્યું છે તેમ, મણિલાલ, હરિલાલ, લીમરાવ વગેરેએ કવિતાઓ લખી છે, પણ તે કોઇ કવિ નહોતા. પ્રસંગોપાત્ત કવિતાઓ તો આપના સેવકે પણ લખી છે ! પણ હું કવિ હોવાનો દાવો કદાપિ કરતો નથી. [કવિનું દિલ કવિતામાં એટલું બધું લાગેલું હોય છે કે તેમાંથી પુષ્કળ વહ્યાં કરે; અને એ રીતે જોતાં રમણલાલ, લલિત વગેરે કોઇ કવિ નથી, કવિ નર્મદાશંકરની કવિતા જોતાં શું આપને નથી લાગતું કે તેનો પ્રવાહ (નર્મદા જેવો છે ?)

“અન્ધુઓ, કલાપીના જીવનનો અભ્યાસ કરતાં આપને અવશ્ય સમજશે કે તે કવિ નહિ પણ સ્નેહી જ છે.

“હું એમ કહેવા માગતો નથી કે કવિઓ જ જીવ્યા અને બીજા બધા નીચા. કાર્ડિનલ ન્યુમેન એક ધર્મોદ્દેશક—એક ધર્મ-

ભક્ત હતા, તે કવિ નહોતા, તેમના હૃદયનું વધણું ઈશ્વરભક્તિ તરફ હતું - કવિતા તરફ નહિ.

“બન્ધુઓ, કલાપીની કવિતા હું ઉચ્ચતર ગણું છું; જેને / હું કવિ કહું છું તેની કવિતા કરતાં પણ વધારે ગણું છું. કવિ એ શી વસ્તુ છે અને તેની ખરી કદર શી રીતે કરવી જોઈએ તે આપણુ બન્ધુઓ હજી જાણતા નથી. કલાપીનો કવિતા તરફ સર્વોપરિ સ્નેહ નહોતો, એટલા માટે જ તે કવિ નથી એમ હું કહું છું.

“બન્ધુઓ, કલાપીનું હૃદય એટલું શુદ્ધ હતું, એટલું સરળ હતું, એમાં એટલા બધા ગુણો હતા કે જેનો આપણને ખ્યાલ સુદ્ધાં ન આવી શકે.

જેવટે, હું આપને કલાપીનું “હમારા રાહ” નું કાવ્ય સંભળાવું છું - જેમાં આપ કલાપીનું જીવન જોઈ શકશો. તેના રાહ આવા છે - અને જે આપણા બધાના હોના જોઈએ.

* * * *

(જ્ઞાનસુધા, ઇ. સ. ૧૯૦૬)

કાન્ત.

કવિતા વિષે અને કવિ વિષે શ્રી કલાપીના અને શ્રી કાન્તના વિચારો આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આ ઉપરાન્ત, શ્રી કલાપીએ “પ્રિયા કવિતાને” તથા સ્વતન્ત્ર કાવ્યો લખ્યાં છે, તે ઉપર પણ અમે વાચકનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શ્રી કલાપી કવિ નથી, છતાં, કવિ કરતાં તેઓશ્રી અલગત, વધારે છે. સ્વ. કાન્તના આ વિચારો સાથે અમે, જોવાશક, સંમત છીએ; તો પણ, શ્રી કલાપી ઉપરનાં બન્ને કાવ્યોમાં, કવિતાને પોતાની “પ્રિયા” કહે છે, તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે, એમ અમે વાચકને સૂચવીએ છીએ.

પોતે ગર્ભયોગી એટલે જન્મસિદ્ધ મહાત્મા સન્ત
પુરુષ હતા, એમ તેઓ શ્રીનો પ્રત્યક્ષ પરિચય પામેલા
“મસ્ત કવિ” સ્વ. ત્રિભુવન પ્રેમશંકરના શ્રી “કલાપી-
વિરહ” ઉપરથી પણ આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. મસ્ત કવિ
શ્રી કલાપી મહારાજનો વિરહ પુકારે છે :—

“હું દુહાગી ફરી શહેનશાહ મુરસિહનો ;

“રેકું રોજ રુધિર બાંગેબાંગ પુકારતો .

*

*

*

*

“જનમ જનમ રહ એહ , સુરચરણને સેવનાં ;

“પડી જવ છો દેહ , દિલથી દેશુ વંદના .

*

*

*

*

“મહેમાન રાજહંસ એક દિન થઇ ગયો ;

“પ્રસારી પ્રેમધર્મ પાંખી ચાલતો થયો .

“સુંદર પુનિત દષ્ટિ એણે એવી તો કરી ;

“હમારું ચમન તે દિનોથી સહુ ગયું ફરી .

“તે દિનોથી આભલાંની માળ ગઇ ઉડી ;

“જાગી રહી છે દિવ્ય રોશની હમેશની .

*

*

*

*

“અલખ સુરદરબાર ચિત્તવૃત્તિ નવ સંચરે ;

“બંધ થયેલા બાર કેમ કહું કહે ઉઘડે !

અલખ નિરંજન આવો , મહારા દાતા ! હીપક કરો રે ૭ .

*

*

*

“નજરે તરે રે , નકલકં નજરે તરે ,

“તેણાંભર નજરે તરે ,

“મહારો અવધૂત નકલકં નજરે તરે એ ૭ . ટેક .

“પૃથ્વીના આ પડ મહીં રે , અનંત પરે ,

“તીવ્ર ગતિએ તારલો એનો એ અટન કરે ;

“મહારો અવધૂત નકલકં નજરે તરે એ ૭ .

“રમણ પથને રેલતો રે સરવર સરિતા ભરે,

“મેઘાકંબરમાં જો વહી ઝરમર મોતીમાં ઝરે;

“મહારા અવધૂત નકલક નગરે તરે જો છ.”

શ્રી કલાપી સહારાજીના અંગત પરિચયમાં આવેલા પોતાના સ્નેહી રા. રા. રૂપશંકરભાઈ (સંચિત) શ્રી કલાપીના સાક્ષરજીવનમાં વાસ્તવવિક જ કહે છે કે :—

“કલાપીનાં આંતર - સંસ્કાર સિવાય કલાપીની વ્યાવહારિક સ્થિતિ કોઈ રીતે અસાધારણ ન હતી. છતાં પરચીસ વર્ષની દૂંઝી વયમાં - અને તેમાં પણ બચપણનાં અને શાળાના અભ્યાસનાં સોળ સત્તર વર્ષ બાદ કરતાં, માત્ર સાત આઠ વર્ષમાં એમણે લગભગ પંદર હજાર પંક્તિ ઉત્તમ પ્રકારના કાવ્યની અને તે સિવાય મહોટા પ્રમાણમાં ગદ્ય - લેખો : સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવના પ્રેરે તેવા અને બ્રહ્માંડના પરમ રહસ્યને રસિક અને આકર્ષક શૈલીથી બોધનારા લખ્યા, એ થોડી આશ્ચર્યની વાત નથી!!! પરંતુ એથી પણ વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ છે કે :—આત્મનિરીક્ષણની એક પણ તક જવા ન દેતાં અને એ સત્ય - ભાવનાઓનો સ્વાભાવિક કરતાં કરતાં છેવટ એવી સ્થિતિએ એ આવી પહોંચ્યા હતા કે, જો એઓ પોતાના નિર્ણયનો અમલ કરવાને વધારે વખત રહ્યા હત તો, એક અત્યુત્તમ દૃષ્ટાન્ત અને સિદ્ધાન્ત દુનિયાને આપી જત એમ હું તો ખાતરીપૂર્વક માનું છું. એમનું સાધુજીવન મહારી દૃષ્ટિ આગળ તર્યો કરે છે.”

પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી શ્રી કલાપીની બધી કવિતા ઉપરાન્ત બીજી પણ કેટલીક કવિતા તેઓ શ્રીની સ્વહસ્ત-લિખિત નોટબુકોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. આમાંની ઘણીક તે પોતે તેમ જ મહુમ પ્રો. મણિલાલે, સ્વ. જટિલે તેમ જ સ્વ. કાન્તે પ્રસિદ્ધિ યોગ્ય ગણી નથી અને તેના પર તેવી નિશાનીઓ કરેલી છે. “ફકીરી હાલ” ની પહેલાંની આવી કવિતા પણ અહીં ઉતારીએ છીએ :—

૧ કાશ્મીરનું સ્વપ્ન, ૨ કાશ્મીરમાં વિયોગ,

૩ બીડી અને બીડીના પીનાર,

૪ સુષુપ્ત પ્રિયાનું દર્શન,

૫ પ્રીતિની રીતિ,

૬ ખુશી દુનિયા ફકીરીમેં.

૧ - કાશ્મીરનું સ્વપ્ન

શાહુલલિખીત ૫

ક્યાંઈ છે ખુખ ધીટ ઝાડ વનનાં ઝાઝાં ફૂલોથી ભર્યાં,
વેલીના નવરંગથી લટકતાં સારાં પટોળાં ધર્યાં;
ક્યાંઈ છે તુટીને પડેલ લુખરાં પાતો વિના ઝાડવાં,
જોગીનો ધરી વેષ લેખ લઈને જાણે ગિયારાં પડ્યાં.

ક્યાંઈ છે સુધરી તણા લટકતા માળા નદીની પરે,
નીચે મોર કળા કરે પ્રિય કને લીલા ગલીયા પરે;
ક્યાંઈ છે ફરતાં ચૂથો ગજ તણાં ભાંગે ઘણી ડાળાને,
તેઓનાં બચલાં રમે જલ ત્રિષે માતા કને દોડીને.

છે ક્યાંઈ અતિ ઘોર ગંભીર ગુફા, કાળી ઘટા ઝાડની,
કાળી તે દિસતી છવાઈ જઈને અંધારી છે તે ઘણી;
ઠહે છે જોસ ભરી નદી અહિં તહિં, નાળાં પડ્યાં વિખરી,
કુંજોમાં ઝરણાં વહે બળકતાં, છોળો ઉડે પાણીની.

જ્યાં છે એવી નદી ઘણી, ઘરફના ઝાઝા જ્યહાં કુંગરા,
એવો કાશ્મીર દેશ છોડી દઈને જાહિં હવે હું ક્યાં?

ખારી વેગવાળી પ્રાણ, પોટેલી છે પ્રેમવેલી,
સુખનને ધચ્છતી આ આંખ એની બંધ છે;
અંશુલી અક્ષર પર, આંખે જરા ઉંચો રહ્યો,
રામા બહાલી સુલી સુલી “પ્રભુ, પ્રભુ” બોલે છે.

પ - પ્રીતિની રીત

સોરઠ

ધન, તન હેતાં નવ ડરવું, ભાઈ, મનને વિચારીને ધરવું,
ચંદન વૃક્ષને બ્યાલ વિંટાયા, સાચવી તેને લેવું;
રત્ન પ્રથ્થર કુંદનને કથોરમાં રત્ન કુંદનથી જડવું,
કરી કસોટી કરવી ખરીદી, પાછળ ના પરતાવું.

ધન, તન હેતાં ૦

પ્રીતરીત તે પ્રેમી પિછાને, સાગરે મોતી અમાણું,
જો દીધું દિલ કોઈને પ્રેમે, તેને તો નિજવું ગણવું;
એક જ રંગ નિભાવવો નિત્યે, તવરંગી નવ થાવું.

ધન, તન હેતાં ૦

✓ આ એક ઉર્દુ ગઝલ :—

ફ-ખુશી દુનિયા ફકીરીમે

અગર કાયમ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમે;
ફખ્ક હોવે ન રંજોગમ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમે! અગર
નહી કિસીસે કછુ લેના, નહી કિસીસે કછુ દેના;
ખુદા દિલમે રહે હરદમ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમે! અગર
નહી મે-મે! નહી તે-તે-નહી કોઈ ન દૂખ તે તે-
હયે વો-વો અયે આદમ! ખુશી દુનિયા ફકીરીમે! અગર
લગાઈ ખાક કયા તનમે, નહી જો ધરિક હે મનમે!
અગર કાયમ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમે! અગર

ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં ત્રોટક વૃત્તમાં આવી ચાર લીટીઓ
પણ લખાયલી છે:-

— ૭ —

✓ કવિતા સરિતા ! વહતી વહતી
કણથી કણથી ! ઊર આ ભરજો,
કવિતા સરિતા ! રડતી રડતી
ચડજો, વસજો, હૃદયે હૃદયે.

કુમુદીભૂંગની એક ખીજી કવિતા પણ એ જ વૃત્તમાં
અને એ જ દિવસોમાં લખાયલી છે:-

૮ - કુમુદીભૂંગ

તોટક

લટકે મટકે ભટકો ભમરા !
લટુડાં મટુડાં કરજો ભમરા !
વિધિની મરજી દમવા, ભમરા !
તું ભમજો, તુજ કોઈ નથી હો !
પુલડાં ભટકી દશધાર ભમ્યો !
કરમાઈ ગયાં તવ છોડી ગયો !
તુજ પ્યાર ઘડી પણ ના વિરમ્યો !
પ્રેમની આશ ન રાખ હવે તું !
પલમાં નવરંગ કરે, ભમરા !
ગજબી ઠગ તું બગલો ભમરા !
તુજ કાળજકું કપટી ભમરા !
ચણું છ છે, ખર દોઢ ખરો તું !
હઠે જા, ભમરા ! પટકું, ભમરા !
મુજ પ્રાણ રહ્યા લટકી નભમાં !
તુજ પ્રેમ વૃથા ભરવો મુજમાં !
સ્નેહની રીતિ ન જાણ કદિ તું !

મંદાકાતા

ખેલી બાલા, જીવત જનીને, મહેલની બારીએ તે
 બેઠી દીલી હૃદય મુજતા ઉપરે હાથ દાખી ;
 હા - હા ... બહાલા ! તુટક લવતી, ભાંગ જાણે પીધેલી !
 સ્વેદે ભીની લથડી પડીને ચેતના સર્વ ભૂલી .

નહાની હોડી સરજલપરે ચાલતી જેમ હીચે ,
 વાતો જાણે શય જલપરે ડેલતું કોઇ એક
 મૂર્ચ્છા પામી રસઉદ્ધિમાં તેમ લે હીચકે છે ,
 હાંફે , તાણે સ્તરીર સઘળું , મહોં થયું ગાલરું છે .

ઉપેન્દ્રવજ્રા

ભડી ઉભી તે નિજ આંખ ચોળે ,
 નમથુ દેખે અકળાઇ ત્યારે
 પડી ઉઠી ને લથડી પડી તે ,
 વળી ઉઠી ને નલમાં જીએ છે .

માલિની

અમકે અમકે દોડે વીજળી વઢળામાં ,
 ધર ધર ધર ઘોરે અબ્રમાં મેઘ કાળો ;
 તડ તડ તડ વર્ષે ગિદ્દ મોઢાં નભેથી ,
 ધુધુધુ ધુધવે છે એક બેળું વહેતું .

ઉપેન્દ્રવજ્રા

“ હવું વિચારું , સુખમાં રહેયું
 થયું ન ધારું ! વિધિએ શું ધારું ? !
 અરે ! અરેરે ! હજ્યે ન કાટયું ! ”
 લતી , સુમીને , મુજથી બગાસું .

૧૮૯૫ માં મિસીસ બ્રાઉનિંગના A Valediction
 ઉપરથી એક કવિતા આ પ્રમાણે લખી છે:—

૧૧ - છેલ્લી સંલગ્ન

હરિગીત

પ્રભુ પાસ , પ્યારા , તુજ રહે ! પ્રભુ પાસ , પ્યારા , તુજ રહે !
નહિ તો , અરેરે ! એકલો તુજ મ્હોં કરી ઉત્તર ભણી ,
તું પહોંચ ને જંગલ મહીં ક્યાં વનવને ભટકી રહે ?
તનહા વળી હું આથકું વેરાનમાં તુજ શોધમાં —

તે વ્યર્થ દિલની વેદના ને વ્યર્થ હું ભટકું , અરે !
પહોંચી શકું નહીં હું ત્હને , રખડી શકું નહીં થાકથી ,
તોએ ભલા રડતાં અને મરતાં તને શોખવી શકું :—
“ પ્રભુ પાસ , બહાલા ! રાખજે ! પ્રભુ પાસ , બહાલા રાખજે ! ”

શિખવી શકું હું આ ત્હને ? શિખવી શકું હું શું ત્હને ?
ને હું કહું ‘ દક્ષિણ તરફ ’ કે વામ બાજુ તું જળે—
દીક્ષા નકામી એ થશે , મમ ધૂળમાં શબ્દો જશે ;
મુજ બુદ્ધિ , રે ! રે ! બાપડી તે શું તને શિખવી શકે ?

ને હું કહું દક્ષિણ તરફ તો વામ બાજુએ જશે ,
ને સાંભળે તું શબ્દ મહારા તો નકી દુખિયો થશે ;
રુચશે મ્હને જે દીવડો તુજ માર્ગ સૂચવવા ત્હને ,
તે કાયલાવત્ ભાસશે તુજ નેત્રને , બહાલા સખે !

હું માત્ર તુજને દઈ શકું આશિષ , ઓ બહાલા ! અરે !
“ પ્રભુ શીખવે તુજને સખે ! પ્રભુ શીખવે તુજને , સખે ! ”
આશિષ તુંજને દઈ શકું ? આશિષ હું શું દઈ શકું ?
મમ આંસુડાં ગળતાં રહે , તે તો બધી આશિષ છે .

એ કેમ સૂકાવી શકું ? એ કેમ સૂકાવી શકું ?
તુજ કાળ હાર ખનાવવા મુજ બાગમાં પ્રલડાં નથી ;
મહારી ભલાઈ નયન ત્હારામાં બુરાઈ થઈ વસી ;
ક્ષોભ તુજને આપશે અક્ષોભતા આ દિલ તણી .

મમ હૃદયની મૃદુતા તને કટો થઇને લાગતી ,
મમ શપથ પ્રેમની પ્રાંચિનો પણ દમ તોડશે તૂટશે ?
આશિષ દઇ હું ના શકું ! હું તો ત્હને ચાહી શકું !
“ આશિષ , પ્યારા , દે પ્રભુ ! આશિષ તુંને દે પ્રભુ !

ચાહી શકું શું હું ત્હને ? શું હું ત્હને ચાહી શકું ?
પ્યારા અરે ! પ્યારા અરે ! શું પ્રેમ જેવું આ હશે --
કે મત્યુવત્ કે આશ્વતો તુજ મસ્તકે ઘૂમી રહી ,
તે એક્કલી રડતી રહું રે ! સર્વ સાધનહીણ હું !

મુજ પ્રેમચુંબનની નોંચે કડવાં ભર્યાં છે આંસુકાં ,
તે દાહ મ્હોડાથી ભરી મમ સ્વપ્ન જેવી કલ્પના :
અભદ્ર જે ચારે દિશે તુજને વીંટાઇ છે ગયું ,
તે પ્રતિજ્ઞા મમ પ્રેમની જેદી શકે નહિ ! દૂર તું !

તુજ ભય છે જીવ જે દુઃખે , તે હું કશું બાણ નહીં !
મુજ ભય છે જીવ જે દુઃખે , તે તું કશું બાણ નહીં !
મરી હું શકું ! મરી હું શકું ! ચાહી શકું નહીં હું ત્હને !
“ બહાલા ! ત્હને ચાહે પ્રભુ ! ચાહે પ્રભુ ! બહાલા ! ત્હને ! ”

આ ઉદગારો પણ ઇ. સ. ૧૮૯૫ ના અરસાના છે :

૧૨ : મુદર્દા આશક—ગઝલ.

૧૩ : આધુનિક પ્રેમ—ગઝલ.

✓ ૧૨—મુદર્દાઆશક

આ પહેલો અંજનમનો પ્યાલો , અયે દિલગર ! ૧

ઈઝરાલ ! રહમ લાવી ઘડીભર સખૂર કર .

આશકને , સાકી ! તું દે પેગામ મહારો એ—

“ દિલારાયે મુદર્દા આશકની તું ખાતર લે .

શીરીન તારા લખની વિઝુંત દે ભલા આખર !
 હુશ્ન ! તારા ગાલ છેલ્લે રાખ સીના પર .
 હા હા ! મ્હને તે યાદ છે , તું જ ઝૂલ્ફની ખુશખો ;
 ઘૂમી રહ્યો આ કાનમાં તું જ શુકતનો પડખો .
 પરિંદા ઝૂંટી જશે આ બાઝ હુદમગર ,
 રહેલત સાઝ કર , બેનાલે ખતમ કર . ?
 રકમ આ અન્દામનો ઝખે થશે , મહેબૂબ !
 ભટકશે અમગીન આ બેહોશ મહાઈ નૂર .
 ધરિકના આ બાગમાં ફા શુલ નથી બેખાર ,
 અયે સનમ ! તું બેરહમ કાં બની સિતમગાર ?
 મોતી સમું તું જ ચક્કમાંથી અચ્ચ એક પાડ !
 યાદ કર તું , યાદ કર મહમ તારો ધાર . ”

૧૩ - આધુનિક પ્રેમ

દુનિયામાં નથી પ્રીતિ , હતી કંઈ તે ગમ્મ હી ;
 રહી છે સ્વાર્થની વાતો , ગયો તે તો ગયો નાતો .
 લાગ્યો સ્નેહને લૂણો , હિચ્ચો છે પ્રેમમાં પૂજો ;
 નથી વટ સ્નેહમાં ક્યાંઈ , નથી પ્રેમી હવે ટેપી .
 હતો જે સ્નેહ હૈયામાં રહ્યો તે હાલમાં હાવાં ,
 હૃદય રોતાં ! હૃદય રોતાં ! હવે તે ક્યાં ? હવે તે ક્યાં ?
 અરેરે ! પ્રેમ બાપુડા ! જમત છોડી ગયો તું ક્યાં ?
 રહ્યું પ્રેમી હૃદય આ છે , વલે તેની ખૂંટી થાયો .
 હૃદય ! દુઃખિયું રહે શાને ? જમત જેવું બની જતે !
 રહેવા દે , સહાવા દે , ન અડ તેને , તું ભોળું છું .
 બધાં ગાંડાં તું ડાહ્યું તો , બધાં ડાહ્યાં તું ગાંડું હો !
 થઈ શેલું તું આ ડાહ્યું , જવા દે પ્રેમ તારો તું .

નાડી જો તું નેવડરતે, દયા કર તારી તું પોતે ;
ઔપધ તું જ થા તાર, ઔપધનો નિધિ છે તું .

કહે, જહાલા ! કહે, પ્યારા ! શાની છે તહને ઇચ્છા ?
બળ તારે કાં ભૂલી જા ? કહે શું ન્યૂન છે અહીંયાં ?

ચડે તું આલમાં બીચે, રવિનું તેજ જ્યાં ચળકે—
કરે આકન્દ ફેકટ ત્યાં, નથી ત્રેમી પ્રડ્યાં નભમાં .

ઉડે છે એક પાંખે તું, પડે ઉડે પડે પાંખું !
સાંધી તો ન સંધાઈ, હવે તું ઉડ મા, ભાઈ !

થવાનું તે જ થાશે હો ! બન્યું ના તે બને ના હો !
રડે તો શું ? રડે તો શું ? ફાંફાં માર મિથ્યા તું .

આ બધા ઉદ્દગારો તો ઇ. સ. ૧૮૯૨ - ૯૩ - ૯૪
અને ૯૫ ના અરસાના છે ; એટલે જાણે બિગતી તરુણાવસ્થાના
છે; પણ તેથી એ પહેલાં, હિન્દની મુસાફરીને પ્રસંગે
ઈ. સ. ૧૮૯૧ ના આકટોબરની ૩૭ તારીખે, ગુજરાતના
પાયતખત અહમદાબાદની મુલાકાત લેતાં નીચેના
મુન્દર અને ઉપયોગી વિચારો પેઠે જણાવે છે:—

“ત્યાર પછી અમે મગનભાઈનું ગાલીયા અને લાકડાના કોતરણીકામનું
કારખાનું જોવા ગયા. ગાલીયા ઘણા જ સારા અને છે અને તેઓને
અમેરિકામાં મોકલી આપે છે. મહારા સાંભળવા પ્રમાણે, આખું કામ
આખી પુરવીમાં બનતું નથી. કોતરણી કામ પણ અતિ ઉત્તમ છે.
સાધારણ ગાલીયા રૂ. ૧૨૫ માં વેચાય છે અને અમેરિકામાં દોઢી કિમ્મતે
વેચાય છે. અરે હિન્દુસ્થાન ! તું ઉદ્યોગ કર. કુદરતની કૃપાનો ઉપયોગ
કર. બીજાની મદદ તરફ દષ્ટિ ન રાખી પોતાની મહેનત પર આધાર રાખતાં
શિખ. જૂનું એ જ સારું, એ પ્રત મનમાંથી કાઢી નાખ. દુનિયા અગાડી
વધે છે. તું કે જે એક વખત શિરામણિ હતો, તેને આવી રીતે પાછળ
નમાલા થઈ પડી રહેતાં શરમ નથી આવતી ? જો તું થોડી મહેનત કરીશ
તો કુદરત હંમેશાં પ્રમાણમાં વધારે ફળ આપવા તૈયાર છે. તો તું પણ કમ્મર
કરી તૈયાર થઈ જા. લાઈ, બેનો, દીકરી, દીકરાને કામ કરતાં શિખવાડ

અને શીખ. જે કોઈ અમદાવાદમાં નહો, તેમણે આ કારખાનું ખસૂસ
જેલું અને જોઈને વિચારવું કે ઉદ્યોગનાં પરિણામ કેવાં છે ! આ ગાદીયાના
કારખાનામાં ૧૦ - ૧૧ વર્ષના છોકરાઓ કામ કરે છે. મેટ્રિક્યુલેશનની
પરીક્ષા આપવા કરતાં છોકરાઓને આવાં કામ શિખવાડે, આથી
મહાર કહેવું એમ નથી કે વિદ્યા નકામી છે, પણ વિદ્યા મેળવ્યા પછી
ચાકરી જ કરવી એ વિચાર ખરાબ છે. આ વિચારથી જ હિંદુસ્તાન-
માં કોઈ સારો કારીગર નીકળતો નથી. * * *

આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે શ્રી કલ્દાપીએ
આવિર્ભાવ પામતી તરુણાવસ્થામાં જે વિચારો દર્શાવ્યા છે,
તે જ વિચારોને ખરાખર એક જમાના પછી, આજે તો
આખો હિંદુસ્તાન દેશ ખોતાના વિચારો કરવા, ખોતે
સૂચવે છે તેમ, 'કમ્મર કસીને' મંડી રહ્યો છે. સૌ
કોઈ જાણે છે તેમ, શ્રી કલ્દાપીના આ વિચારો આખા
દેશના હૃદયમાં અત્યારે તો ખરેખર દાખલ થઈ ચૂક્યા છે
અને તેથી વિશેષ વિવેચન અનાવશ્યક છે. હવે કવિતા
તરફ : —

ઇ. સ. ૧૮૬૬ ની : — ૧૪ - ગ્રેમીનું સ્મરણ

૧૫ - ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

તથા, ઇ. સ. ૧૮૬૭ ના જન્મજયંતીની : —

૧૬ — આશા

એ જ વર્ષના ફેબ્રુઆરીની

૧૭ — ભવિષ્યના કવિને

અને, એ જ વર્ષના મે માસની

૧૮ — દૂર છે !

૧૯ — ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

આ ચાર કવિતા આ ગ્રન્થમાં ઉમેરેલી છે. તે ઉપરાંત, આ ૪ વર્ષમાં લખાયેલી નીચેની ૩ કવિતા પણ છે :—

૨૦ — મહાબળેશ્વરને

૨૧ — તરુ અને હું

૨૨ — નિર્વેદ

૨૦ — મહાબળેશ્વરને !

શાદ્ધંલવિકીર્તિત

ત્હારી નીલમ કુંજ ઉપર સદા હોળે ઘટા મેઘની,
વૃષ્ટિથી તુજ ખેલ એ અમર હો, હોળે કૃપા ધરની;
તે પ'ખી તુજ વાસણી મધુરવી, ભંજુ પરે ઝૂલળે,
સંખ્યા હાલરહું સદૈવ તુજને એ ગાઈ પોઢાડળે.

એ શેવાલભરી વિપુલ વિટપો હોળે સદા કાલતી,
તેની તે કવિતા બળેલ ઉરને હોળે સદા કારતી;
હોળે અર્પતી કો નવીન ઝરણી કાંઈ કમિના ઉરે,
મીઠું કાંઈ ભૂલેલ કો પ્રણયી તે તાજ સ્મૃતિમાં ગજે.

થાશે સર્વ સદૈવ એ મધુરતા ત્હારી મૃદુ હૃદમાં,
જેને જે કરવું ઈર્ષ્ય કરી જશે કો અતની લ્હાણમાં;
હું મહારો પકડીશ રાહ-પ્રિય તું ! ત્હારા સમાર્જે જજે,
ત્હારી એ સુરોલી મીઠાશ કરુણા તું રેડનારી હજે.

હું ના રોઈ શકું ત્હને ત્યજી જતાં-છો આંસુ આ સકતું,
બહાલાં સોખતીને ય અશ્રુથી વધુ અર્પી ન કાંઈ શકું;
નિસારો તુજ કાજ એક બસ છે છોડી ત્હને ચાલતાં,
અશ્રુ માનવિમિત્ર કાજ નયને છો ગુપ્ત આળે રહ્યાં.

૨૧ - તરુ અને હું

શિખરિણી

તરુ તે ખૂલતાં ગિરિ પર હતો હું નિરખતો ,
અન્યાં નેત્રો મ્હારાં કંઈક દરદે ત્યાં ગળગળાં ;
તરુ તો ખૂલતાં હજી ય દિસતાં સૌ સુખ હયાં ,
નિસાસા આવા એ મુજ હૃદયનાં તો સુખ હયાં .

“ તરુના જેવાં એ જનહૃદયને શું સુખ નહીં ?
હશે શું દેવોને જનસુખ થકી ન્યૂન સુખડાં ?
અગાડી જાતાં શું અધિક અધિક છે વિપત્તિ ?
ગયેલી વેળા શું મધુતર હતી આ સમયથી ? ”

જડાત્મા થાવાને મુજ જીગરમાં હોંશ ઉલટી ,
અકારી લાસી આ જનહૃદયની જ્ઞાનચિન્તમ્બી ;
અયાં મ્હારાં નેત્રો જલમય થતાં કેં વધુ વધુ ,
અને ધીમે ધીમે હૃદય પર મૂર્ચ્છા પણ ઢળી .

અયો જાણે જીવે ક્ષણ મહીં તજી આ શરીરને ,
અન્યો જાણે કોઈ તરુ ઉપરનું ખીજ ઉડતું ;
પડ્યું ક્યાં એ , જીગ્યું દુઃખ પણ અને કાળ વહતાં ,
મહેકંતો લાગ્યો વિટપ વિટપે મોર નવડો .

દુઃખે સામે ખીજે ઝુકી રહી હતી યૌવન દશા ,
હતી તેની સાથે મુજ વિટપને ખાથે ભરતી ;
હતી ત્યાં મ્હારે આ નવીન રજા મ્હારી અપરવી ,
હતી વિશ્રાંતિની ઉલટ ઉર છાયા સર્થ દઈ .

“ હતું કે કાળે હું જનહૃદયમાં વાસ વસતું ,
કહી , રોઈ , ગાઈ , કંઈક દુઃખ ઓછું ય કરતું ; ”
સ્મૃતિ એવી તાજી હતી પણ રહીતી હૃદયમાં ,
હતાં મ્હારાં પંથો ખિલખિલ થતાં સૌ દરદમાં .

ન એ આવે પાસે, નવ પિય કને હું જઈ શકું,
વહે વાયુ ઉઘા, નવ રજ સખીને દબ શકું;
જનોના બંધો શા તુટી પળ શકે બંધ નવ આ,
વળી આ સ્થિતિમાં નહીં જરી દશાનું પલટવું.

ગયા દહાડા વીતી, સ્મૃતિ પળ એ ગઈ જગતની,
સહી એ સૌ જાતાં નવીન નવ ઈચ્છા પળ રહી;
રહી અંગે અંગે મુજ શરીરમાં વ્યાપ્ત જડતા
વહતાં વર્ષોમાં કરી ય નવ બાસે નવીનતા.

દિને ઠોઈ માથે ધડધડ થતી વિદ્યુત પડી,
ગઈ મૂર્છા, પાછું હૃદય પળ ત્યાં નવગ્રત થયું;
અહોહો! હું આવો ગતિમય થતાં માનવ ફરી,
પ્રભુની લીલાની ઉપકૃતિ તણું ગાયન કરું.

મહે તો ના બાસી કરી ય જડતામાં મધુરતા,
પ્રભુની લીલાને નિરખી શકતી જ્ઞાનમયલા;
સહેતાં વહેતાં સૌ કઠિન કટુ સીમા ટપી જશે,
અને છે તે સર્વે ઉચિત જ્ઞાતું સૌ નિરખશે.

૨૨ - નિર્વેદ

શિખરિણી

હવે મહારાં દહો રસમય પ્રવાહી નવ અને,
ઉરે જામી જામી પડ પર હનનિ પડ ચડે;
અરે! નિઃશ્વાસો એ દખલ કરનારો થઈ રહ્યા,
હવે વૂડું વૂડું મુજ જીમરના થાય પડદા.

ગયા એ અશ્રુના મધુર સઘળા ભાવ શિશુના,
હતા તે ના બાસે રુદન કરવાને મૂઠું સખા;
ન દેખું સંસારે નયનજલ માટે સફલતા,
કહી દષ્ટિ નાખું? સહુ ગમ ભરી એ કલુષતા.

કવિતા ગમિતે મુજ હૃદયને ના મક્કા રહ્યું,
તહીં ગમ્તાં પૂરં પૂદિ પણ નથી અંતર ઠયું;
જમોતી લોપામાં જ્વલતવિષ્ણો ગંધ અસર્જે,
ન શબ્દે કો પૂજો કદિ પણ મળ્યો માર્દવ ભર્યો.

ન ભાવે તારા ને ઉદ્ધિ નહીં વા આ તરુ નહીં,
ભરી ભાસે ત્યાં એ કપટ - ચતુરાઈ જન તણી!
ન કોઈ ઠેર છે મૃદુ હૃદયની વાત સુણવા,
ભરેલી છે વિશ્વે કદિન સધળે ગ્રામ્યમયતા.

ગયો આંહીં ને ત્યાં ગરલ નિજ નાખી સરપ કો,
વિસામાને માટે જરીય અપવાદે નવ ઠર્યો;
નશા ઝેરીમાં આ જગત સધળું છે લથડતું
ન અર્પાતું પૂરં - કંઈ કંઈ બધે ખાનગી રહ્યું.

મહને તે આ શાને રુધિર, નસ, અસ્થિમેય ધડયો?!
અરે! એવામાં શું રુદ્ધ કરતો આ રસ કર્યો?
ન જાણ્યું ક્યાં બેસું? સમજણ નહીં, ક્યાં શિર ધરું?
અરે રે! ના જાણું કયમ, શું કરવું આ ઉર તણું?

ઈ. સ. ૧૮૯૮ ની સાલમાં લખેલી કેટલીક કવિતા
વાંચનારને નવી છે.

૨૩ — ઊંઘ લે તું નીરાંતે

૨૪ — તું વિણ, મેઘલ વાજસુર!

આ બે ઉપસાંત, નીચેની પણ મહત્ત્વની છે:—

૨૫ — ખૂની બહાલા!

✓ ૨૬ — ખુદાની મઝા

૨૭ — અસ્થિર મન.

રથ - ખૂની બહાલા !

શિખરિણી

ખૂની બહાલા ! ના ના કહીશ મુજને “ માફ કરજે , ”
ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહીં તું નમીશ ના ;
સખે ! આવી રીતે રડ નહીં છુરાધ નસીખની ,
હશે તારા લાગ્યે જખમ કરવે નિર્મિત થયો .

“ખૂની” ને “બહાલા” - એ સુખદ સૌ સંબોધન મહને ,
નથી દેતું કે આ હૃદય ઠપકા એમ વદતાં ;
ખૂની તું થાતાં તો વધુ પ્રિય તહને હું થઈશકું ,
સખે ! એથી તો જરૂર વધતી કે નિકટતા .

મહને જે માયો તે જખમ તુજને શું નવ થયો ?
ખૂની માયાળુ એ નયન તુજ ભૂલી નવ હળું ;
નકી હું જાણું છું તુજ હૃદય જે ભાર વહતું ,
અને ત્યારે એ જે ઉર તુજ થયું છેક ટૂંકડા .

અરે ! જોને ! પ્યારા ! તુજ મુખ ફરું આમ સઘળું !
પડી મીઠે ચહેરે સહન કરનારી કરચલી !
ભુલાવે દેનારે તુજ મુખ થયું આપત જનને !
પિછાની તુંને લે કમનસીબ તો આ જ નયનો !

પિછાની તુંને લે ! કંઈ પણ નવાઈ નહિ જ એ ,
હતા મહારી સાથે પ્રભુ તરફનાં દિવ્ય સ્વપ્નાં ;
હતી તારાં અંગો સહુ ય કરમાતાં નિરખતી ,
વધુ હું જાણું છું તુજ જીગરની દહાય તુજથી .

સખે ! બાલાઓને પૂછીશ જગમાં હું લમી લમી -
“ ખૂની બહાલો તુંને હળુ મુઠી મળ્યો કે નવ મળ્યો ? ”
મળ્યો જેને એ ના - પ્રણય પણ તેણે નવ દીઠો ,
ખૂની કેવું ચહાયે - સમજી નવ એ વિશ્વ શકતું .

વને સીતાને તું જઈ પૂછ પ્રીતિ રામઉરની,
મંજા એ પૂછી જે જખમ કરતા ખંજર તણી;
અરે! ભોળા! તારા જૂલમ મહીં જે માર્દવ ભયોં -
અળણી તેથી તો ભગિની તુજ આ ના રહી શકે.

અંદા તારી, મધુ! ફરજ કરજે પૂર્ણ સધળી,
સખે! ન્યાં વેચાયો તહીં તુજ હલાલી ભજવજે;
અરે! મહારા બહાલા! ફરજ તુજ જે એ જ હજુ એ,
રહી આ છાતી - જે! તુજ કર મહીં ખંજર રહું.

ધો ઓ મહોં સામે નહીં નહીં જરા યે નિરખવું,
નકી આનદે હું સહન સધળું એ કરી શકું;
સખે! તારાં પેલાં મધુર સહુ એ સુખન હતાં,
પરંતુ, આ તારાં મધુર મળ્યું ખંજર હવે.

ઉછેરી જે હાથે કુસુમકલીઓ જે મહકતી,
ચુંટી તે હાથે તે કુસુમકલી માળી લખ શકે;
પરાવી માલા તે પ્રભુઉર તણી તું પણ, સખે!
અરે! ત્રોશી દેને મુજ શિર ઉપાડી શરીરથી.

અહો! યરે! પ્યારા! બલિ મધં શક્યું તે અમર છે,
અને હોમી દેતાં પ્રભુકર મળી ખાંચ પકડે;
અહીં બહાલાઓનો વધુ ન ઉપભોગે મધુર કો,
હસી હોમી દેને તુજ બલિ ઇચું હું અગર કો.

હશે તારા ભાગ્યે જખમ કરવો નિર્મિત થયો,
અરે! ગા હું સાથે ઉપકૃતિ હરિની મુજ ભણી;
કૃપા એની કે ના મુજ કર મહીં ખંજર ઇચું,
નકી બાલાઓનો પ્રભુ ય ઉપયોગે સમજતો.

વિધિની કાર્તિ તો જગત પર છે એવી જ બધે,
તહીં યોગ્યાયોગ્યે નવી જ નકી કે થાય તુલના;
મહેને તુને ભાસે અધટિત અને કૂર સધળું,
તહીંની તો, પ્યારા, જરૂર સહુ તે યોગ્ય કનુણા!

સખે! આવી રીતે રડ નહીં પુરાઈ નશીબની,
ધટે આ રીતે ના જીવિત વહતાં કાયર થવું;
અહીં તો જોતી છે જરૂર ફલ તો ઉપર રહ્યાં,
સુખે ના રહેથું કાં ક્ષણિક સહુ આ તોઢ તડકા?

ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહીં તું નમીશ ના,
અરે! સંભારી જો નમન તુજ તે તે દિવસનું;
અહો! એવી દહેરી મધુ સમયની અન્ય નવ કો,
સ્મૃતિ એ વેળાની જીવિત ધરવા શું બસ નહીં?

હતાં કેવાં ગાત્રો! તુજ સહુ ય આધીનમયતા,
સખે! ચુંબીનાં એ તુજ નયન શાં માચક હતાં!
હતું તહાર હૈયું પ્રથમ જ શીખ્યું પાદ નમવા!
હતી પેલી કેવી મધુર મગફરી ગળા જતી!

નથી ભૂલી મીઠા તુજ અધર પેલા ફરકતા,
નથી ભૂલી તે જો સમજણ પડી કંથની મને;
અહો! હું ભીરુ જો ચડી ગઇ હતી સ્વર્ગ જશમે -
નથી એ ભૂલી ને સ્મરણ તુજને ના કયમ દઉં?

ખૂતી બહાવા! ના ના કહીશ તુજને “માફ કરજો”,
નથી છે આ વેળા તુજ કરે મહીં લોડ રમવા;
રમાડી ત્યાં લેવી હજી પલ રમાડી અહીં ય લે,
ફુલો ને ખડ્ગોમાં ફરક બહુ તો, બધું! નવ છે.

✓૨૬ - ખુદાની મઝા!

ભલાઈ ને પુરાઈથી, દલાવાનું લખ્યું જ્યારે -
ખુદાએ હાથમાં લીધી, કલમ શયતાનની ત્યારે!

બિયારાં ભીખ માગે તે, સદા એ ભીખ ન કેં પામ્યાં;
બધાં ઝાલિમ ઉપર પુખ્તો સદા આરામનાં નામ્યાં!

મઝાઓ “આજ” ની લૂંટી ગયેલા છે ઝુલમગારો ;
લલાંઓને મળી જૂડી બધી એ “આવતી કાલો” !
✓ શુભાવી આજની મીડી મઝા શી કાલના બ્યાજે ?
ખુદની શાહુકારી એ વળી દેવાળિયાની છે !

અહીં દૂરી રૂપાળીને નજરને ચોરવા નાખી ;
તહીથી આંખ ઉઠાવા નહીં તાકાત પણ આપી !
છતાં એ દષ્ટિને માટે સજ દોઝખ તણી સ્થાપી ;
અને તાબે હમોને તો થવાનું ચૂપકી રાખી !

ખુવારીમાં અહીં આવ્યા : હમે માગ્યું હતું ક્યારે ?
ઉપાડી જાય છે ત્યાં એ હમારી માગણી ક્યાં છે ?
અરે ! આ આવવું શું ? ને જવું શું ? ને સજ શી આ ?
ખુદાને આ હામોમાં તે મદદની આમ શી આશા !

લલાઇ આ હમારી કેં નહીં આકાશનો ટેકા ;
ખુરાઇથી ન યાં શીટ ખુદાઇ કારખાનું કે !
લલાઇ ને ખુરાઇ આ હમારી છેક છે નહાની ,
ખુરાઇને હમે રહેતાં , ખુદાને ખીક છે શાતી ?

હમે આત્મા બગાડ્યો છે ખુરાઇને સદા ધ્રુવિ ;
મગર છૂપી જગર માંહી લલાઇનો રહ્યો વીંછી !
ખુરાઇ આવડી ના ના ! લલાઇમાં સદા સાંખ્યું ;
હવે એ શીખવું બાકી હમે તો મોતમાં રાખ્યું !

ખુરાઇનું સદા ખંજર , લલાઇની ઉપર દીકું !
ન લેવાતું ! ન રહેવાતું ! ન પીવાતું કરી મીકું !
ખુદા ! તહારી મજેદારી , ખુરાઇ શીખવે આવી ,
લલે તો એ હમારે યે શિખી શિખી સદા ગાવી !

૨૭ - અસ્થિર મન

મન સ્થિર કર્યું, ગાને, ખ્યાને, પ્રિયાવદને, વને,
મન સ્થિર કર્યું, તોયે જ્યાં ત્યાં કર્યું, ન કર્યું બને;
જગત પર તો કોઈ વહાલું સદા નવલું નહીં,
પ્રિય સદા છતાં હૈયું ધીમે પડે શ્રમની મઠી!

કુસુમરજ જ્યાં મોતીડામાં રવિ ઝુકતો ભરે,
ધ્રુવલ સરલા હંસી ગ્રીવા નમી ચળ આદરે;
તહીં જઈ સુણ્યા હસોને ચે સુમાનસને જળે,
પણ સુખ તહીં નિત્યે સીધું ન બોમ થકી ઢળે!

ગિરિવર રડો કૈલાસે હું ચડ્યો શશિકાન્તનો,
અરધ ઉમયા સંલુગના વિહાર મહીં ભળ્યો;
રુધિર પણ જ્યાં વહાલીતું એ ફરે પિયુષગમાં,
તહીં પણ રલો ભાસે તે એ શશી સરખો કચહાં!

વન વન ફરી ઉડી ઉડી મુસાફર કોકિલા,
મધુ સમયની પામી આજે સુઆમ્રતણી લતા;
સહુ મન ગમ્યું પીતાં પીતાં નશો રસનો ચડ્યો,
પણ ટહુકતાં ચીડાતાં એ તૂટે સ્વર કેટલો!

સ્થિર નહીં અહીં જોઈ ક્યાં એ હજુ સરણી સુખી!
પલ પલ મહીં પાળે બાંધી છતાં પલટી જતી!
અરર! પલટે તેમાં તે શું મળે સુખ કોઈને?
સરખી પડતી ધાત્રુ ના ત્યાં યુએ દવ કોઈ શે?

ખડખડ હસે તેને રોવું મળે અળખામણું!
ખળખળ રડે તેને અશ્રુ નથી સ્થિર સાંપડ્યું!
“પગ જરી ધર! હોડીવાળા! ઉભું કર નાવને!”
જલ સ્થિર નહીં : નૌકા ક્યાંથી પછી સ્થિરતા ધરે?

સ્થિરરસ થવા ઘેલી નાચે અહીં કવિતા બધી!
સ્થિરરસ થવા યોગી તાપે અનેક નવી ધુણી ;
સ્થિરરસ થવા બહાલાં પંખી , જનો , જડ , સૌ મથે ,
પણ કુદી રહ્યાં આ બહાડો ! નથી સ્થિરતા રસે .

સ્થિરરસ થવા મહેં બહાલીના કપોલ જલે ભર્યા ,
સ્થિરરસ થવા તેણે એ આ ઉરે જખમો કર્યા ;
સ્થિરરસ થવા બહાલાં ! આહો ! ચુકે નિજ બહાલને !
પણ ચપલતા ચલે ચલે વધ્યા જ વધ્યા કરે .

રસ મુજ જતો રાખી લેવા પ્રિયા ખડકો ચણે ,
પણ ગરીબડો ઉઘે એ તો પ્રયોગ પડ્યો , અરે !
વહન વહતું - તેને રોક્યે શિલા વચમાં ધરી ,
જલ તુટી પડી તોફાને આ નદી ઉલટી ચડી !

સરલ વહતું બહેણું ત્યારે હતી તરુછાંચ શી !
સરલ વહતાં ચોખ્ખી કેવી હતી જલઆરસી !
નહીં નહીં હવે સ્નાને આંહી કદી ચ બની શકે !
જલ પર હવે રંગીલી એ ન ઝાંચ તરી શકે !

અરર ! પ્રિયની એ તો પેલી શિલા હિરલે જડી ,
કમલ લઇને કુંજે હાથે સુઅશ્રુમયી ઘડી ;
પણ વહનને તે એ તોડી જવું જ પડે નકી ,
ઉપર ઘન ને નીચે સિંધુ : ધલાજ કરશે નહીં !

સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા શોધે સદા દગપૂર્ણતા ,
સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા માટે દગો ચ કરે કર્યા ;
પ્રભુ પર છતાં શ્રદ્ધા-દષ્ટિ ન પૂર્ણ પડે અને -
સહુ ચપલતા ચલે ચલે વધ્યા જ વધ્યા કરે !

તરુવર બધું કંપાવીને વહે પ્રતિ હરેકી ,
પણ થડ જરા ધ્રુજે ત્યાં તો શિખા ઝુલતી બની ;
તુજ નયનમાં એવા ભેદો બધા અમથા ભરે ,
સ્થિરરસ થવા જ્યાં ત્યાં સર્વે સમાન મથ્યા કરે !

મધુર અધરે ગાલે પેલી કુબાસ મળ સમી,
સ્થિરરસ થવા તેને એ આ ઉરે ત્યજતી કરી!
મુજ ગુને કહે તે મારે મ્હે જરા પગલું ભયું,
સ્મિત ઉડી ગયું! રાવું ખોયું! છતાં સ્થિર શું થયું?!

નકી નકી ખરું આનંદી છે ન અસ્થિરમાં કશું,
મુજ હૃદયના એ તો લાંબા અનુભવથી કહું;
પણ સ્થિર થવા જેવું ભાસ્યું - તહીં પણ શું વળ્યું?
જીવન્મય ને પાપાણીમાં ફરી ભળવું મળ્યું!

પ્રભુથ વહેતો કારે મૂકી બધા ઉપયોગ ન્યાં -
વગર સમળ્યે ન્યાં ચાલે છે દયામય આંસુડાં!
ફરજ પણ ન્યાં ટીંગાખરને જરી રમતે ચડે,
ઉપકૃતિ તણાં શ્લેષી નીચે જહીં પદમાં પડે!

ચમન મધુરો એ તો જો કે ભલે સ્થિર ના જરી,
પ્રિય ગુરુ! અહીં રહેવા દેને! વિરામ મળે જરી;
પણ - અરર! ત્યાં પેલી મહારી કલી કરમાય છે!
ઉઠ ઉઠ - ગુરુ! લેયારી છે! છતાં, અટકાય છે!

જલ વિણા સ્કંદાં નેત્રો થાશે, વિનાં સ્મિત મોં લુખાં -
પણ જઈ તહીં લેવાનાં છે ક્યાં સુખજૂખમાં?
મુજ હૃદયનો આંહી પૂરો વિહાર નથી થયો,
મુજ હૃદયને આ બાગેથી હજી રસ ના થયો!

અરર! નિરખે શાને હૈયાં જહીં જઈ ના શકે!
રજ પણ - અરે! શાને જોવી વિહાર બહાર જો!
મધુર ફલ છું તેહી લે ને, ન દેખ કરો મહેને,
ફલ અમર છે, હું આંહું છું: ન કાળ બહુ જશે.

રહી રહીશ તો રહેવું હાવાં પ્રચાહપતિત છે,
પણ નવીન આ જોયું તેની કહી ચિનગી જશે?
નવ મળી શકે તેની અંખ કફીથીય ચે પડે!
પછી સ્થિરમાં ખેતાના એ જહાં તકડ્યા કરે!

જગત સઘળું ખ્યા સ્વરે સ્વરથી ભર્યું !
પણ, સ્થિર નહીં એકે વીણા, અધું અસુરું અન્યું !
ભુલભુલ અહીં, આ કોકિલા, મથૂર તહીં લવે !
પણ સહુ ય એ ભાષા જાણે કંઈક છુપું રહે !

મુજ ગુરુ અહીં, આ એ જાલી ! તહોં સખી આપડી !
મુજ શ્રવણ રહે જૂદા અધાં નવી વાતડી !
પણ હૃદય તો મહારૂં જૂદા સિતાર, મહીં ઝુમે !
પ્રાત નખ અને તારે નાદો જૂદા જ જૂદા ધુમે !

ટમ ટમ થતી પેલી ઉભી નભે નવી, વાદળી,
રવિકિરણને પી જાતી ને નવીન મદે ભરી ;
કટિ પર ધરે રંગીલી કા સુરંગની મેખલા,
ઝળહળ થતાં તાકે ખાતી વળી કંઈ હીંચકા !

જગત પર કૈં આવું આવું જરૂર જની શકે,
પણ રવિ જતાં કાળા રંગે નકી ભળવું પડે ;
સ્થિર જરી ય કા રાતો પીળો સુરંગ રહે નહીં !
ત્વજ દષ અધા રંગો જહારે જવાય વળી નહીં .

જહીં જહીં ઉભો ત્યાં રહેવાને સદા મન ચ્હાય છે,
પણ ધસડતા પૂરે ના કૈં પગો સ્થિર થાય છે ;
મન સ્થિર કર્યું ગાને, ધ્યાને, પ્રિયા વદને, વને,
મન સ્થિર કર્યું તો મેં જ્યાં ત્યાં કર્યું ‘ન કર્યું’—અને .

✓ ઈ. સ. ૧૮૯૯ના અરસામાં લખેલી “ સનમને
સવાલ ” નામની એક ન્હાનકડી ગઝલ ઉમેરેલી છે.

આ ઉપરાંત આ વર્ષમાં નીચેની કવિતા લખાયલી
જડે છે:—

૨૯ — મિત્ર પંખીને

૩૦ — વેચાઉં ક્યાં ?

✓ ૩૧ — આપની રહમ

૨૯ - મિત્ર પંખીને

દ્રુતવિલંબિત

જગતમાં ઉપકાર કથાય ના,
શુભ ન ધન્યુવું એ બદલા વિષે;
પણ અહીં ઉપચાર રતિ તણા -
વિહગ - કેં ગૃહણીય બની શકે.

વસંતતિલકા

ઝૂલે ન આજ તરુઓ, નથી દહેર વાતી,
તું ને ય કાળ બહુ પિંજરમાં થયો છે;
છે શાંતિ! બાપુ! તું જ પાંખ તુટેલમાં કે,
રે! ચાલ! પંખી! તું જ ને પિટપે ઝુલાવું.

ઝૂલે ન આજ તરુઓ, નથી દહેર વાતી,
હું પાસ બેસી મુજ હસ્ત વચી ઝુલાવું;
શાખાથી તું ડગીશ ના ત્યમ હીંચશે એ,
સ્વાતંત્ર્યની સ્થિતિ તહને સ્મરણે ચડાવું.

ઉપભતિ

જે પિંજરે તેની સ્વતંત્રતા તો -
અરે! રહી અન્ય જ હસ્ત માંહી;
જેવું જેવું માળી જ મોકલે ત્યાં,
ઉઘાવના નીર તણા પ્રવાહને.

જે પાંગળું તેની સ્વતંત્રતા તો, -
અરે! કહી અન્ય તણી દયામાં;
તોયે નથી પારધિહસ્તમાં તું,
પ્રભુ તણા ગા ઉપકાર એટલો.

તહારી, અરે! આ પરતંત્રતાને
સ્વાતંત્ર્યથી, લે, અધિકી બનાવું;
માતા વતી બાલકના પદોને
જેવું બને ભૂપણ અર્પિતે સમે.

ધ્રુવ! ન તારી સમજ શકું હું,
તારાં દગો ભીરુ કહે ન કાંઈ;
કર્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે એ ઉપકાર ગાતું.

હું તો કશું છું મુજને રચે તે,
ત્હને રચ્યું તેમ સદૈવ જાણી;
ગોઠે ન ગોઠે પણ આલકાને
જેવી ધરે છે પયને જનેતા.

કર્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે શીષ ઝુકાવતું એ;
ત્હને દિશાભાન કશું ય ના ના,
ક્યાં ક્યાં મ્હને જીવન તું બને છે.

દીધું બધું તે ગણવું લીધેલું,
મહાનતા એમ જ યાદનારી;
સુગંધ પુષ્પેથી મળેલ માની,
પર્જન્ય ગર્જે ઉપકાર અર્પતાં.

વસંતતિલકા

પેલા પડેલ જખમે તુજ કંઠમાં શી
મીઠાશ ત્હે વધુ મનોર કરી ભરી છે;
મ્હેકી રહેલ તરુ ચંદનના કુખંધે,
કાઠે સુગંધ જ્યમ કાષ્ટિકની કુહાડી.

પેલા પડેલ જખમે તુજ નેત્રમાં આ
કાંઈ નવીન જ ભર્યું, જગમાં નથી જે!
તે દાંઢ ના છુલછુલોની, નહીં જનોની,
તે દાંઢ ખીન હજી કાંઈ ગયું ન ગાઇ!

પેલા પડેલ જખમે તુજને કયું જે -
તે એ જ, જે જીવનહેતુ હું શોધતો તો!
જે છે મળ્યું; અવરને કે અર્પવા તે
આ કાવ્યખીન લઈ આમ કર્યા કરું છું.

ખીજાં વિહંગમ રહ્યાં બહુ ગીત ગાતાં -
જેનાં સુઅંગ તરુભૂપણુ આરુ રંગે ;
જેની ત્વરા , ચપલતા , રમણીયતામાં ,
આનંદની છલક ને પ્રભુની કૃપા છે .

એવા વિહંગમ અનેક નિહાળતો હું ,
સ્વચ્છંદતા વન તણી ઉર ધારતો હું ;
તોયે ક્યું હૃદય આ તુજને જ જોતાં ,
જોતાં જ કાંઈ ઉપકાર લગી ઉપાડ્યું .

વંશસ્થવિલ

ઉપાડતાં ત્યાં તુજ શી દશા હતી ,
મીચેત્ર નેત્રો ચીરી પાંખડી હતી ;
સુભીરુતા , ક્રામળતા કદી કદી ,
હતો હું જોતો ખસ સ્વપ્નમાં જ જે .

વિહંગમે જે ન હજી સુધી બન્યું ,
હથેળીને એ તુજ ધીરવું નવું :
તૃપાલુ વિશ્રાંત જલે ધરે , અને
ધરે સદા જેમ રવિથી પદ્મિની .

અરે ! અરે ! માનવીથી ધવાયલું ,
ધરી શક્યું માનવીને જ કેમ તું ?
મધુપ જ્યાં ત્યાં પકડાય પદ્મમાં -
પરંતુ છે જાતિનું સામ્ય એ કંઈ .

તહને નહીં સામ્ય કશું જનો સહે ,
જનો ! અરે ! પારધિ જ્યાં ઘણું રહે ;
છતાં તું તો પારધિહસ્તમાં ય ત્યાં ,
મહને દિસે - ધારત એ અધીનતા .

હતી નહીં ભીતિ કશી તહને તપહી ;
દિવેચ્યુ માન્યો પ્રથમે જ સ્પર્શતાં ;
દવા જ જ્યાં ત્યાં જખમી મુલે સદા !
સાધુત્વ જોતું સઘળે જ સાધુતાં .

અધીનતા દૈવ પર નવી જ એ,
તહને, ઘટે ! આપુ ! સુખો જ સાથમાં ;
જહીં તહીં સામી જ ભાવના મળે -
સ્વર્ગે મળે છે જ્યમ મિત્ર મિત્રને .

વસંતતિલકા

તહારાં સુખોથી મુજ આ ઉપકાર ગાવો -
એ ક્યાંય એ ઘટિત ના ! પ્રિય પંખી મહારા !
છે તું જ બીજ તુજ સૌ સુખતું સદૈવ !
છે ધાત્રી - વૃષ્ટિતણું કારણ જેમ સિંધુ .

છે તું જ બીજ તુજ આ ઉરનું ય, પંખી !
જે પામવું ઘટિત તે પ્રભુ દે તહને છે ;
આ હસ્ત જેથી કરી પંખી ઉડી જતાં સૌ,
તેનો પ્રભાવ નહીં કેં તુજ ધોરવામાં .

પંખાળતાં કર શિખ્યો તુજ ધોરવાથી,
છે કાણુ કલ્પતરુ પામી ન યાચવાને ?
પંખાળવું, નિરખવું, ધરવો ય સ્નેહ -
એ દાન પામકું બધું તુજ પાસ ભાસે .

છે દર્દ કાંઈ તુજ નેત્ર મહીં મળેલું -
જેવું સુધા શરી સહે સહુ કાળથી છે :
એ દર્દ જોઈ મુજ જીવન આ ફરે છે :
વારિ ફરે જ્યમ ચડી ઘટમાળ માંહીં .

એ દર્દ જોઈ નિજ શાંતિ મહીં મળેલું,
મહારં ધરે પશુશરીર ય દિવ્યતા કા :
રે ! સ્પર્શતાં, નિરખતાં, સુણતાં ય, પંખી !
જે થાય તે ક્યમ ક્યું જગતંતુઓને !

ઉપનતિ

મહને મળ્યો તું પ્રભુ આલભાવે,
વાત્સલ્ય હુંમાં હરિ એ જ દેશે,
ભોક્તા વિના અર્ધ જ ભોજ્ય ભાવો,
નહીં જ દેતો પ્રભુ અર્ધ કાંઈ .

મહેને મળ્યો તું પ્રભુ સખ્યલાવે,
તુંથી જ પામું સમ પ્રાણતાને;
તું એમ દે, એમ લીધાં કરું હું,
રહે જીવતું, સાથ સદા રહું હું.

✓ ૩૦ - વેચાઈ ક્યાં ?

વેચાઈ ક્યાં ખીજે હવે, આવી અહીં ? બોલો જરા !
બોલો જરા શાને તમારી આંખમાં ધન્કાર આ ?
બોલો : વસીયું ક્યાં જઈ, છોડી તમારા મહેલને ?
આકાશમાં ના, ના જહાંમાં, ના કબરમાં છે જગા !
આવું તમારી પાસ દૂરથી ખરીદી સાંભળી;
ફહેનાર જૂઠા હોય તો, ખીજે કહે છે રાહ ક્યાં ?
આલમ ખરીદો છો બધી, પૂરી મુરાદો સૌ કરે;
આ વાહનારાં સૌ તમારા ! એકબે શું હું જ ના ?
દરબારમાં દાખલ કરી દરબારમાંથી શું કાઢશો ?
નેમ તમોને રૂબરૂ, હાવાં બુતો પૂનું ક્યહાં ?
આપો હુકમ, રજ તે જગાની આંખનો સુરમો કરે;
આવ્યો અહીં લેઈ ગુલામી બાદશાહી વેચવા.
ઉભો રહી અંગારમાં : એમ હિના મહારી ગણું;
દાઝું જરી તો રોકશો ના પળ - ઘડી એ દારમાં.
શાને ફળેલી આ કરાવો છો તમારા માલની ?
વેચાઈ છું ચૂક્યો, હરાજમાં ઉતારો કાં ભલા ?
જે જે તમારું, તે ઉપર ના હાથ મૂકે કામ એ :
શું ખરકના વેચાણમાં મહારી ખરીદી ક્યાં ના ?
મોં કાં બુકાવ્યું ? ફેરવ્યું ? કાં આંખ ના બિની કરો ?
છે બોલવતાં એ સી શરમ ! આ હુકમ, આપો છો રત્ન ?

બોલો ! જવાનું તો કહું ! એ એ શુકન તો સાંભળું !
મિસ્કીનને એથી સખુરી ! શી બખીલી બોલતાં ?
બોલો નહીં ! હું ના ખસું ! છોને જમાના વીતતા !
વેચાણને માગી તમારા શી જમાનાની તમા ?

૩૧ - આપની રહમ

મિટી હતો, તે આપનો બંદા બનાવ્યો - શી રહમ !
માગી ગુલામી આપની, બખશી મહોબ્બત શી રહમ !
આવ્યો અહીં છો દોસ્તદારીના લઈ દાવો સરા !
બોસા દધ ગાલે જગાડે નિંદમાંથી એ રહમ !
એવી કદમબોસી કરીને કાં લગવો રોજ રોજ ?
છે દિલ્લગી પ્યારી મગર ક્યાં હું અને ક્યાં આ રહમ ?
મેંદી બનાવી આપ માટે, તે લગાવો છો મહેને !
શાને જખરદસ્તી કરે આ પેર ધોવાને રહમ ?
આ આપને બેઈ લગતાં બાગનાં મહારાં ગુલો ;
જે ખૂંચતાં કદમે ચડાવે તે શિરે માને રહમ !
હું ચૂમવા જતો કદમ, ત્યાં આપ આવો ભેટવા !
ગુરસો કરું છું, આખરે તો આપની હસતી રહમ !
ના પેર ચૂમ્યા આપના, ના પેરમાં લોટયો જરા ;
પૂરી મુરાદો તો થવા દો ! માનશું તે એ રહમ !
ના માનતા તો ના કહું, જે જે બનાવો તે બનું ;
તો એ કદમના ચાર બોસા આપશે શું ના રહમ !
હું જેમ આ ઘટતો ગયો, આપે બહુડાવ્યો તેમ તેમ ;
જ્યાં જ્યાં પડ્યું ત્યાં ઝીલવા હાજર જડી છે આ રહમ !
મહારો સિતારો બેઈ આ, તીખા બન્યા છે દુશ્મનો ;
ગાફિલ છું હું એ બન્યો, આ આપની બખી રહમ !

ચારી ન છૂપે આપની, જાની મહોબત ના રહે ;
✓ જાણી ગઇ આલમ બધી, તે ના જવા દેજો રહુમ !

આવો ચકાવી છે મુકબ્બે આ આપનો આપે ગુલામ,
તો મહેરબાની જીરવાયે ! એટલી માગુ રહુમ !

જ્યાં જ્યાં ચઢાવો ત્યાં ચકુ છું હાથ હાથે લેઇને ;
એ હાથ છૂટી ના જવાને દમ બ દમ હોજો રહુમ !

નીરની સાથે ચડે છે નીરનાં ખીલી પુલો ;
ના બિતરાતું નીર સાથે નીરને જાજો રહુમ !

લાખો ગુન્હાઓમાં છતાં છું આપનો ને આપથી ;
✓ લાજે જ્યાં, માગુ છતાં - આપ્યા હોજો આ રહુમ !

✓ ઈ. સ. ૧૯૦૦ ના વર્ષમાં તો પોતે છ મહિના જ
ભૌતિક દેહમાં રહ્યા અને તે દરમિયાન લખાયેલી
કવિતામાં :—

✓ ૩૨ - શરાબનો ઈન્કાર

નામની ગઝલ, પોતાની જ લખેલી લાંબી ટીકા પુટનોટમાં
આપીને આ ગ્રંથમાં અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ કરી છે. તે
ઉપરાન્ત, આ છેલ્લા વર્ષમાં લખેલી નીચેની કવિતા
પણ તેઓશ્રીએ લખેલી જાણે લગભગ છેલ્લી જ
✓ કવિતા જણાય છે :—

✓ ૩૩ - તમારી રાહ - ગઝલ

૩૪ - મહારી તુલસી - કાવ્ય

ઈ. સ. ૧૯૬૭ માં લખેલું હમીરજી ગોહેલ નામનું
મહાકાવ્ય જે આ ગ્રંથમાં દાખલ કર્યું છે તેમાં ચોથો
સર્ગ તદ્દન જ નવીન છે ; એટલું જ નહિ, પણ અથમ
સર્જના મંગલાચરણમાં પણ આ પ્રસંગે ઉપલબ્ધ થયેલી

હસ્તલિખિત પંક્તિઓ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં ફેરફાર કર્યો છે.
પહેલા સર્ગને અન્તે પણ શ્રી કંલાપીએ લખેલી થોડીક
પંક્તિઓ પહેલપહેલી જ આ પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ છે, અને
વાંચનાર તે આનન્દથી આ ગ્રન્થમાં જોશે.

૨૩ - તમારી સહ

થાક્યો તમારી રાહમાં ઊભો રહી હાવાં, સનમ !
✓ રાહત ઉમેદીમાં હતી : જાતી ગંગા હાવાં, સનમ !

પી કાફરોના હાથનું પાણી ઉગેલું ધાસ, તે
મિઠી ગણી અંગે વીટાયું મૂળ નાખીને, સનમ !

પહાડો હતા, રેતી અન્યા : રેતી બની પહાડો ; અને -
✓ આવી કબર સામે ઉભી : જાગી-ઉઠો ના કાં ? સનમ !

પાણી બની ઢોળાઉં છું, હું દમ બ દમ ગમને કુવે ;
અંધાર છે, લાચાર છું, સિંચો-હવે સિંચો, સનમ !

સાખૂત છે ના દોર આ, આવે, લગાવો મીલુ તો,
ખેંચી ઉભા છે ખંજરો, આ દુશ્મનો નાંચે, સનમ !

આંહી શરાખે નીર ભેળ્યું છે હમ્મરા ઝાલિમે :
પીતાં ન ફાવે પ્યાસમાં, આ દમ લખે આળ્યો સનમ !

પીતાં ન ફાવે છે હવે, પીતો મજાથી જે સદા ;
કાને તમારી સાંભળા મીઠી શરાખી છે, સનમ !

છીપી રહ્યાં છે પ્યાસને આ અંકવે લાખો અહીં ;
✓ હું તો તમારે નીર સાચું શ્રેષ્ઠતાં પ્યાસો, સનમ !

છે પ્યાસ, છે ભૂખે, ઉપર બોળે પુરાઈતો વળી :
છે રાહ જોવી એકલાં, ક્યાં - ક્યાં સુધી હાવાં સનમ !

માશી તમારી છે બધે, જાણું અહીં ચે ખૂબ છે ;
✓ માશી પુકારો ને દધ ઝીલી હવે લેજો, સનમ !

લાઝિમ છુરાઈ આ બધીને ચૂપાઈ, ખાવિંદ ! છે ;
તો એ ઉઠે છે ઉઠ્યા બૂને છગર બૂને, સનમ !

હુંથી થયું ના, ના થયું, આ ના થશે કાંઈ અહીં !
તકલીફ તો આખર તમારે ને તમારે છે, સનમ !

થાકી રહ્યો પૂરો અહીં, માશી હવે તો મોકલો ;
છે માફ બે કરવું નહીં, તો આજ ના શાને ! સનમ !

શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દક્ષતરે બેતાં
એવું જણાય છે કે ઉપરની ગઝલ તેમ જ નીચેનું કાવ્ય,
આ બે કવિતા પોતે ઇ. સ. ૧૯૦૦ ના મે-જુનમાં
એટલે બાણે છેલ્લી લખેલી છે :—

૩૪ - મહારી તુલસી

શિખરિણી

અધું ખોયું સામે પ્રભુ તરફ જતાં જગતનું,
જનારાના જતાં કદિ પણ નથી હાથ પકડયા ;
તરંગો સિધુના અહુ ત્યજી જતાં ઓટ સમયે,
થયાં તેવાં દૂરે ગુરુજન, સખા, સ્નેહી સઘળા .
અહુ હું ના રોયો, પરમ સુખ સ્વામી તણી કૃપા,
ન કિન્તુ સ્વામિનેા સહચર બને સેવક કદી :
રવિથી પોષાતાં ન્યન રવિ સામે નવ ટકે,
સુણી ના વા ક્યાં એ ગરુડ સહ મૈત્રી શુક તણી .
વધે છે વેલી તે જરૂર સહુ વૃદ્ધિ પ્રભુ તણી,
જતાં, કાંક્ષા તેને સલિલ, તરુ, માળા, પૃથિવીતી ;
વધે આ આત્મા તે જરૂર સહુ વૃદ્ધિ પ્રભુ તણી,
જતાં, હું જેવાની મુજ હૃદયને સોખત ઠરી .

મંદાકાંતા

વારિતીરે હરિત તૃણમાં લોટતી ધ્રુ મૃગીને—
યાદી આવી નિજ સુધિરના બાલની જેમ પીડે ;

જાવાળીમાં પ્રભુ તણી મહેને તેમ અશ્રુ ભરીને
 યાદી આવે પરિચિત બધાં દૂરનાં એ મુખોની .
 છોડી ચાલ્યાં ફરી અહીં હવે આવવા ના કહે તે ,
 જૂઠાં જૂઠાં નવીન મળતાં જીવ ના ત્યાં ફરે છે :
 ઉછેરાયો - ફલ કુલ પુટ્યાં - રોપ જે સ્થાન માંહી ,
 ખેંચી તેનું સ્થલ પલટતાં પોષતાં એ સૂકાતો .

વસંતતિલકા

સ્વામી સમાન અતિ દિવ્ય નહીં સહારું ,
 જૂઠાં નવાં જનથી ના ઉર શાંત થાતું ;
 કાંઈ નવું નયન તોપણ શોધતું
 સ્વામી કને હૃદય સોખત ચાચતું .

ઈચ્છ્યું પરંતુ નવ પંખી મૃદુ પળાય ,
 સ્વાતંત્ર્ય પિંજર મહીં કયમ તે રખાય ?
 છે આજ જીવ મુજ દેહ મહીં પુરાયો ,
 ના હું ય પિંજર તણા દુઃખથી અજાણ્યો .

ઉપજાતિ

સ્નેહે ઉછેરી તુલસી પછી મહે -
 વાતી હતી એ મુજ દ્વાર પાસે ;
 પિતાગૃહે જેમ વધે કુમારિકા ,
 તે તેમ નિત્ય વધતી જતીતી .

વાચા વિનાની નિજ આળસીને ,
 મુખે ધરે છે જ્યમ દૂધ માતા :
 ગજેલ પાણી લઈ તેમ તેહને ,
 હું નિત્ય સંભાળથી પોષતોતો .

રુચે ન તેને કરતો હું દૂર તે ,
 તેને રુચ્યું દૂરથી લાવી દેતો :
 નિહાળી તેને મુજ ઉર જાણતું -
 તેને રુચ્યું આ અથવા રુચ્યું ના .

વંટોળ ગ્રીષ્મે કદિ ઊડતોતો ,
 તેનો છુપો સાદ મુણી જતો હું ;

કુણા શિશુગાથ સમાન પૂર્ણને,
જાળેરતો ને જલ જાંટતો હું.
સૂચીએ એ ઉડતી હતી ને
સૂચીસ્ત યાત્રાં અટ પોઢતી'તી,
લૂ લાગતાં કલાન્ત કદી થતી ને
સદા નહીં તો સુખપૂર્ણ બૂલતી.

મહારે હતું બાળક હર પારણિ,
તેના સુવાળા કર શી લતાઓ
નવી નવી નિત્ય પુરી કુટીને
ક્યારા મહીં નાચી કુરી રહેતી.

હરે હતું બાળક એ સમાન,
મહારે, ખરે! બાળક એ બની'તી;
“આ માત્ર છે રોપ, વને ઉગે તે”,
એ હું થ સ્નેહે વિસરી ગયો'તો.

મહેને નવી સોળત આપવાને -
બોલાવતી તે કંઈ બાળકાને;
નિર્દોષ એ બાળક સાથે હું ત્યાં -
ક્યારા કને નિત્ય સુખી થતો'તો.

ગ્રીએ અરે આકળ શીત રાતે,
તે કેમ? ક્યાંથી? ન કથું જણાયે,
તેવી કૃપા ઇશ તણી વહંતી,
તેણે મહેને સોળત આ ધરી'તી.

મહે બ્યારથી એ તુલસી ઉછેરી,
શ્રદ્ધા બની નૂતન કંઈ રસાળી;
વિયોગથી નેત્ર સુક્યાં હતાં તે,
આશા સ્મૃતિમાં સુખસિકત રહેતાં.

વસંતતિલકા

મહારે પરંતુ પરગામ જલુ ક્યું'તું,
હું તો ગયો, ન વિસરી તુલસી ગયો'તો;

સ્નેહી હતો કદિ, હતો હજી :ને પડોશી,
તેને કહી તુલસીના જલનું ગયો'તો.

ધારી કને શિશુ ત્યજી જ્યમ માત જાતી :
ચિંતા ધરી હૃદયમાં ત્યમ હું ગયો'તો ;
“કાને ગમે ન તરુને જલ સિંચવાનું”-
વિશ્વાસ એમ ધરી હું સુખમાં રહ્યો 'તો.

મ્હારો પડોશી પણ સ્વામી તણો વિરોધી,
મ્હારો વિરોધી વળી એ વિસરી ગયો હું,
મ્હારી હતી તુલસી સ્વામી તણી હતી એ ;
તેથી ન તે કર્યા બિંદુ કદીય પામી.

રે ! વ્યાધિ દુષ્ટ જ્યમ કો ગ્રહીને પિતાને -
તેની જ સંતતિ પરે ઉતરી પડે છે,
શત્રુત્વ તેમ જ પડોશી તણું, અરે ! અરે ! એ
મ્હારી ગરીબ તુલસી પર ઊતર્યું 'તું

ઉપજાતિ

આવ્યો ફરી હું મુજ દ્વાર પાસે,
મરી હતી એ તુલસી બિચારી ;
બહુ દિનો મ્હેં પછી નીર સિંચ્યું,
બની ન નીલી કદિ એ ફરીથી.

આ પ્રમાણે, ૩૪ કવિતા આ આખા ગ્રન્થમાં (આગલી)
નવીન આવૃત્તિપ્રસંગે ઉમેરાયા છે : પહેલાં ૨૧૫ કવિતા
હતી, અત્યારે બધી મળીને આ ગ્રન્થમાં ૨૪૯ કવિતા
છે. કેટલીએક હસ્તલિખિત અસલ નોટબુકો આ ગ્રન્થ
છપાઈ રહ્યા પછી પ્રાપ્ત થવાથી એ કવિતાઓ આ આમુખમાં
વિસ્તારથી ઉતારી છે, કે જેથી શ્રી કલ્યાણીની કોઈ પણ
કવિતા અપ્રસિદ્ધ રહે નહિ.

કાવ્યો પરત્વે, વાંચનારને કહેવા યોગ્ય બાબતો બનતા
સુધી બધી કહેવાનો માર્ગદર્શક ટીકામાં પ્રયત્ન કરવા
આવ્યો છે. અહીં એ વિષે પ્રસ્તાર કરવો યોગ્ય નથી.

રાજકોષ બનતા સુધી સવિસ્તર આપ્યો છે.

સંશોધનનાં અને માર્ગદર્શક દીકાનાં સાધનો માટે, જેમ શ્રી કલાપીના મિત્રોએ, તેમ શ્રી કલાપીના પૌત્ર સંસ્થાન લાઠીના માનવન્ત ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદસિંહજીએ તેમજ સમસ્ત લાઠી રાજકુટુંબે સદ્ભાવપૂર્વક સાહાય્ય કરી છે એ પણ રનેહ અને ઉપકાર સાથે અહીં નોંધતાં સંતોષ થાય છે.

આ અદ્ભુત ગ્રંથ વિષે થોડુંક કહીને હવે ઉપસંહાર કરીશું. શ્રી કલાપીની ભારતીય શિક્ષણ જ એ છે કે અસખલિત અને ઘનીભૂત પ્રેમ (Concentrated Love) જ પરમાત્મરૂપ જ્યોતિસ્વરૂપનો જનક છે; અને આ ગ્રંથ એવા જ પ્રેમધર્મનું આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર છે, અજબ મન્ત્રદ્રષ્ટા છે.

શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં બોલીએ તો :—

“ફકીરી હાલ”-સૌથી પહેલી ગણલ આ ગ્રંથનું વીજક છે.

“હમારા રાહ” આ ગ્રંથની શક્તિ છે :

“ઈશ્કનો બન્દો” તથા “હમારી પિછાન” આ ગ્રંથનો કીલક છે :

અને, રસો વૈ સ : એ આ ગ્રંથનો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર અથવા ફલપ્રાપ્તિ છે.

ભાવાર્થ કે, પોતાના ન્હાના “હું” નો પરમાત્મારૂપી વિરાટ હુંમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો પ્રેમ-ધર્મનો રસપ્રપૂર્ણ માર્ગ તીવ્ર અને આદ્ર્ સુસુકુને આ ગ્રંથમાંથી અવશ્ય જ જડે છે; કેમકે,

॥ યાદશી ભાવના યસ્ય સિદ્ધિર્મવતિ તાદશી ॥ ઐ ॥

શ્રી સાગરાશ્રમ,
ચિત્રાલ, તા. પાટણ;
(વડોદરા).

૧૦ : જૂન ૧૯૩૧.

સાગર

॥ ઐ ॥

દેવી મૌરલાને

ઓ મૌર ! મોંઘા મૂલના ! ટહુકી ગયો મીઠું !
અફસોસ ! રે ! અફસોસ ! મ્હારે એક પળ મોઢું થયું !
ઓ મૌર ! ૦

તહારા હૃદયના ગાનનાં પ્રતિગિમ્મ આ દેખાય છે :
પ્રત્યક્ષ પણ ગાતાં સુણ્યો ના તેથી દિલ દુભાય છે !
ઓ મૌર ! ૦

રોતાં અને ગાતાં તુંને , આ આંખથી જોયો નહીં !
અફસોસ ! આ કળે તુંને , પ્રિય ! ટહુકતો સુણ્યો નહીં !
ઓ મૌર ! ૦

સૂકી સૂકી આ ભૂમિમાં , રેડી ગયો શી આર્દ્રતા !
લૂખાં લૂખાં હૃદયો હમારાં સ્નેહરસલીનાં કર્યાં !
ઓ મૌર ! ૦

તુજ ગાન ગંભીરતાભર્યું ; લઈ જાય જન સુરસૃષ્ટિમાં :
જડતા કરી દૂર દેવી અંજન આંજતું મનુદૃષ્ટિમાં !
ઓ મૌર ! ૦

તુજ ગાન દિવ્ય વિરામ્યું ને હું ઉંડાણમાંથી નીકળ્યો :
આવું છું - આવું : ત્યાં ય તો , અનન્તમાં ભડી ગયો !
ઓ મૌર ! ૦

સંકેલી તહે તહારી કળા ! ને આવવું મ્હાડું થયું :
તુજ ગાનના પડઘા સુણ્યા ! મુખ ના દીઠું તે ના દીઠું !
ઓ મૌર ! ૦

ઈ. સ. ૧૯૦૭.

}

સાગર .

કલાપી

(શ્રી કલાપી જયન્તી અસંગે ૧૯૦૩માં ૨૫. ફાન્તે લખેલો લેખ)

સહાશય અધ્યક્ષ સાહેબ, ગૃહસ્થો, મનુષ્યો,

આજ આપણી ગરબી ગુજરાતના રાજકવિ કલાપીની જન્મતિથિ છે. કલાપી તે કાઠિયાવાડમાં આવેલા લાઠી સંસ્થાનના સ્વર્ગવાસી ઠાકાર સાહેબ સુરસિંહજી. તેઓ ૧૮૭૪ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મી તારીખે જન્મ્યા હતા, અને ૧૯૦૦ના જુનની ૧૦મીએ સ્વર્ગવાસી થયા.

૧૮૮૨ ના જુનની ૨૨મીએ તેઓ રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં દાખલ થયેલા. મિ. ચેસ્ટર મેકનોટન તે વખતે પ્રિન્સિપાલ હતા. ૧૮૯૧ ના એપ્રિલની ૧૪ મીએ તેમણે કોલેજ છોડી તે પહેલાં ૧૮૮૯ના ડિસેમ્બરની ૧લી તારીખે તેમના કુચ્છ - રોહા અને કોટડા એ બે સંસ્થાનની રાજકન્યાઓ સાથે લગ્ન થયેલાં. પાછળથી એક પત્રમાં કલાપીએ લખ્યું છે કે :—

“ લગ્ન થયાં પણ મહત્તે મહારા અભ્યાસમાં નડતર ને અરુચિકર હતાં. ”

૧૮૯૧ ના એપ્રિલની ૧ લીએ સુરસિંહ હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ નિકળ્યા. ૧૮૯૨ ના જાન્યુઆરીની ૨૨મીએ જગન્નાથપુરીથી “ પ્રિય માસ્તર સાહેબ જોશીજી ” ઉપર લખેલો એક વિસ્તીર્ણ અને સુંદર પત્ર - પાછળથી “ કાશ્મીરનો પ્રવાસ અથવા સ્વર્ગતું સ્વપ્ન ” એ નામે પુસ્તકના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ૧૮૯૨ ના મેની ૨૨ મીએ તેઓ મુસાફરી પૂરી કરી પાછા આવેલા.

૧૮૯૨ ના એપ્રિલની ૧૫ મીએ “ ફેફરી હાલ ” એ નામથી એ જ સાલના નવેમ્બરના ‘સુદર્શન’માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ગઝલો લખાઈ - ગુજરાતની ગરીબ થયેલી વાડીમાં કલાપીની કેટલી સંભળાવી શકે થઈ, જે કલાપીનાં સ્વર્ગારોહણની સાથે જ વિરામ પામેલી છે.

૧૮૯૮ ના જુલાઈની ૧૧ મી તારીખે તેમણે શોભના સાથે લખ કરેલું. * * *

એ જ સાલના જાન્યુઆરીની ૧૪ મી તારીખે એક પત્રમાં કલાપી લખે છે :—

“કવિતા ! મહારી કવિતાને કવિતા કહેતો નથી . હું કવિ છું એવું હું માની જ શક્યો નથી . ફરીથી કહેવા દો , કે મિલ્ટન કે શેક્સપિયર હિંદુસ્તાનમાં હમણાં નથી , અને બહુ કાલ સુધી આવવાના નથી . અહીં કાકને “કવિ” કહેતાં તે શબ્દને હલકો કરવા જેવું છે ; અને એ પણ શું નથી થઈ ગયું ? આપણે હમણાં જેને “કવિ” કહીએ છીએ તેને ‘Poet’ કહી શકીશું ? મહેને વિચારો ગોકવતાં આવડતું નથી , મહારા જીવનમાં કલા નથી , માત્ર લાગણીઓ છે ; અને મહારી કવિતા પણ તેવી જ છે . હું જે કાંઈ લખું તે મને જ આનંદ આપી શકે તેવું એ થતું નથી . હું શેક્સપિયર કે શેક્સપિયર વાંચતો હોઉં છું ત્યારે ઘણી વખત મન થઈ જાય છે , જાણે મહારી કવિતાને — એ કાગળોને આળી નાખું . વળી સ્વાનુભવરસિક કવિનાં અને સર્વાનુભવરસિક કવિનાં હું બહુ ભેદ જોતો નથી . જે વ્યક્તિને ધરાયર ગાઈ શકે તે તું સમાધિતું જ ગણી નથી ? એક જ ચાવી બધે લાગી રહી છે .”

૧૮૯૮ ના એપ્રિલની ૧૭ મીએ ગોપનાથથી કલાપીએ સ્વીડનબોર્ગના “સ્નેહવિશ્વ” ઉપર એક વિસ્તીર્ણ પત્ર લખેલો , જે પાછળથી ‘એક જિજ્ઞાસુ’ની સહીથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે . એ લેખમાં કલાપી કબૂલ કરે છે , કે “શ્રદ્ધા કારણોમાંથી નહિ , પણ કારણો શ્રદ્ધામાંથી આવે છે .” પણ એ પત્રમાં ધર્મ અને સ્નેહ સંબંધી જે વિચારો દર્શાવાયા છે , તે ઉપર ઘણું કહેવાની જરૂર છે ; જે કે આ પ્રસંગે તે કહેવાને મને અવકાશ નથી .

સંવત ૧૯૫૩ ના વૈશાખ — જ્યેષ્ઠના “અન્દ્ર”માં “કાન્તનો દિનચર્યા લેખ” એ નામનો એક ઈંગ્લિશ નવલનો ન્હાનો સરળો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે , તે ઘણું કરીને કલાપીનો છેલ્લો મહત્વનો લેખ છે . એ લેખમાં તે લખે છે :—

“પોતાનું” મરે અને પારકાનું” મરે એમાં દુનિયા ભેદથી રહે છે . દુનિયાની બહાર ગયેલું કોઈ એ ભેદથી છૂટી જાય છે . કલાવીર — કલામાં

શ્રી કલાપીને નિવાંપાંજલિ

સંસત્સર અગ્યાર ! આજ કાલની વાતને !
પણ ના બીતી રાત , એવી સાદી - સુરસિંહ !

‘આપુ’ મીઠો બોલ , કેને કહી બોલાવિયે ?
‘હોંકારો’ અણુબોલ દેશે કે ? આ - સુરસિંહ !

‘આપુ’ ફૂટેતાં બાથ ભરી , ઉઠીને ભેટતા ,
આંખે હૈયા સાથ , કે ? વિણ બહાવા સુરસિંહ !

‘ભાઈ’ ભળતું વેણ , તુજ મ્હોં મીઠું , મલકતું ;
સંભારી એ કેણ , કેંક રૂવે છે સુરસિંહ !

વયમાં નહાનો બાળ , વૃદ્ધ બની રહ્યો , બાપલા !
છવિશ વર્ષે કાળ , કીધો : સાધુ - સુરસિંહ !

છપ્પનીઓ દુષ્કાળ આવ્યો - વિત્યો - સર્વને ;
અમને પૂરી ઝાળ આપી ચાલ્યા - સુરસિંહ !

મનમાં કેંને હામ , મળવા માટે રહી ગઈ !
રહ્યા વિમાસી આમ : ‘સાગર’ સરખા - સુરસિંહ !

રોતાં રાખ્યાં આમ : પરણી , ધરણી , બાળને ,
ગુરૂ પાછળ પારાયાણ , વિરહ સહ્યો ના - સુરસિંહ !

બહાલી વસ્તી કાજ , આંસુડાં બહુ ખેરતો ,
રોતા રાખી આજ , ઉઠી ચાલ્યો - સુરસિંહ !

ઘેઘી થઈ ગુજરાત , વાણી તહારી સાંભળી ;
રડતી આંસુધાર : સંભારીને - સુરસિંહ !

પ્રેમીનો દિલદાર , વિસામો બહાલાં તણો ,
દુઃખિમાંનો આધાર : સાચો સાચર - સુરસિંહ !

વીરા ! જગની વાટ , વસતી વેળા કુંકની ;
 સરલ થઈ ગયો સાથ : તહારી સાથે - સુરસિંહ !
 ‘ચ્છાવું’, ‘ચ્છેવું’ એક : લેઈ ગણી ભૂલ્યા ઘણા ;
 પણ તહેં તો રાખી ટેક : સાચો સાથી - સુરસિંહ !
 “ ધન , યૌવન ને ધામ , માટીમાં માટી મળે ”
 ફૂટેતાં એમ તમામ : ફરી ખતાવ્યું - સુરસિંહ !
 ‘ગંગાજળ’ ઉપનામ , કવિ ગોહિલકુળ આપતા :
 પાકું દીધું પ્રમાણ : તહેં તો ગોહિલ - સુરસિંહ !
 સરલ , રસિક તુજ ગોધ , સ્નિગ્ધ ખની ગઈ શુષ્કતા !
 ‘સનમ’ તણી એ શોધ સૂની થઈ : હવે - સુરસિંહ !
 નિજ ઉર કેરી વાત કથવા , કાવ્ય ‘હમીરનું’
 રહ્યું અધુરું આજ , તુજ વિણ , સ્નેહી સુરસિંહ !
 મરતી કવિતા કાજ , માથું દીધું મહીપતિ !
 રંડાણી તે આજ તુજ વિણ : રસિયા - સુરસિંહ !
 લક્ષ્મી , સરસ્વતી સાથ , ના દેખી : ના સાંભળી :
 ખન્નેનો સંગાથ તુજ પદ પેળ્યો ! સુરસિંહ !
 સરળતા લેવા શ્વાસ , માંડ્યા તે મટશે નહીં :
 શી રીતે તુજ પાસ આવી શકીએ ? સુરસિંહ !
 સૂનો આ સંસાર : સાર વિનાનો થઈ રહ્યો ,
 એળે આ અવતાર સંચિત્ શોચે : સુરસિંહ !

સંચિત્ .

કલાપીને

અધુરા કાલના મહેમાન મોંઘા !
સ્મરં શું શું ! ન કેં સૂઝે , કલાપી !
હમારા ખાગમાં વીણા બજાવી !
હવે કેકારવે ગાજે , કલાપી !
સૂકા ખાગે ટહૂકી મેઘ આણ્યા :
ખીલ્યાં ગુલ ! એ ખીલાવ્યાં તહેં , કલાપી !
હતાં ઇન્સાનનાં ખોખાં સુતેલાં :
ગઝલ ગાઈ જગાવ્યાં તહેં , કલાપી !
ઉખાડી લેખડો , ખોદી પહાડો -
ચલાવી નીક ત્યાં નેહો , કલાપી !
સૂકી દિલસુદની વાતો ઉડાવી -
લગાવી લાગણીની લહે , કલાપી !
દિવાલો શુષ્ક પાડી અન્તરોની -
દિલોની સાંકળો ભેડી , કલાપી !
ફૂડા સંસારની ગાંઠો ઉકેલી -
બધી બહાદુર થઈ છોડી , કલાપી !
નકામાં શાસ્ત્ર ને મન્ત્રો ઉથાપ્યાં :
નવાં શાસ્ત્રો સહુ સ્થાપ્યાં , કલાપી !
કહું કે ના કહું ? તો ચે કહું છું : -
“હૃદય” નહોતાં - “હૃદય” આપ્યાં કલાપી !
પ્રીતિ - નીતિ જગાવી મન્ત્રવેદિ :
શિખાવ્યું ચહાવું ને સહેવું , કલાપી !

*

*

*

સ્નેહ જ્યોતિ .

શ્રી સુરસિંહજી

“ના” તો જેને મુખે નહોતી, એવા શ્રી સુરસિંહજી !
 લાઠીની ગાદીએ રાજ્ય દેવતાઈ થઈ ગાય .
 પ્રેમાત્મા એ, મહાત્મા એ ; ભરી પ્રેરિત અન્વણા ,
 ઘોરતા દેશમાં કીધી સ્નેહની સિંહગર્જના .
 સ્નેહની સ્નેહજ્યોતિની આગેરી પ્રતિમા હતી :
 જતાં એ આજ આ દીઠી અંખી પ્રેમપ્રતિકૃતિ .
 સુરતાની સુવાડીમાં આંધેરી દિવ્યતા દીઠી :
 કલાપીની મીઠી મોંઘી પ્રભુમૂર્તિ વિરાજતી .
 ચંદાવું, સંહેવું અને સંહેવું : ચંદાવું તો એ અનન્તમાં ;
 મહા મોંઘું, મહાત્મા ! તહે ભણાવ્યું ગૂંજરાતમાં ,
 કલાપી ! ભાવિ તું બોલ્યો : “ પ્રેમ-પ્રેમ ” ટુકકતો !
 જો ! જો ! મેહુલો મીઠો હવે સર્વત્ર વર્ષતો .
 કવિ, જો ! કવિતા બોલે પ્રસાદી પ્રેમભક્તિની :
 ફિલ્સુફે એ હવે તો, જો ! પુકારે પ્રેમફિલ્સુફી !
 મીમાંસા સ્નેહયોગીની અનેરી તેમ આકારી ;
 પથે ના - દેશની, બાપુ ! હજી નાબુક હોજરી !
 પૂજવા મીઠકાં તહારાં ઉંઠાં સૂત્ર અશ્લીલચારી ,
 અમારાં અધુરાં હેઠાં હજી ખાત્ર નથી થયાં .
 કલ્પનાના મહા ડાહ્યા કહે છે તુજને ‘કવિ’ !
 બાણે આત્માનુભાવો કે : - પૂજ્યો તહે પ્રેમનો રવિ .
 સ્નેહી, યોગી, કહો રાજા, મહાત્મા, ભકત કે કવિ :
 ‘પ્રકારો’ ભિન્ન છે તો એ, પૂજા સૌ સુરસિંહની .

શ્રી લાઠી, ૧૬૦૬ }

સાગર ડું

મહારા મયૂરને

*

*

*

તું' યે તજી, વહાલા ! ઉઘ્યો મહારા મયૂર બાપુ !
વહાલાં પીડે વિયોગથી એ યે સહી રહેવું !

લગવા જિગરમાં આ રમ્યો ! મહારા મયૂર બાપુ !
ખાખી ગયો રાખી જ તો રહેજે સહી રહેવું !

તહેં લૂટનાં દહાણાં મળવી જે ક્યાં, બાપુ !
કારી જખમ તેમાં સદા તે તો ગણી રહેવું !

બન્દો ખુદાનો ઇશકનો તું ! ઓલિયો બાપુ !
કેકા થકી મન્ત્રો સર્યા, તે તો જખી રહેવું !

વહેતા ઝણેા ચૂમ્યા ન ચાલ્યા તુજ વહાલાંએ ;
આયાં છતાં એનાં જ ગીતડાં : એ સ્મરી રહેવું !

જુદી જહાંનો તું ફિરસ્તો : ખોળીઉં બદલી -
આવી ઉડયો ઝળકાવી પાંખો : ભેવું ને રહેવું !

માની મળ જ્યાં તહેં કવિતા કોતરું ત્યાંની ;
જોશે જ આંસુ તો ય તે જળમાં લખી રહેવું !

તૃપ્તિ તથા મુકિત ધરી, વ્યાખ્યો સદા વિશ્વે ;
તું'ને સદા ય અનન્તતામાં કદપતાં રહેવું !

માળા અમારે આંસુની અખીં સદા રહેવું !
પીતાં પ્રસાદી તહેં દ્રવી, જખી જરા રહેવું !

શિવસય થજે તું શાન્ત શકિતને સુતાં અકે -
ઝોવું હવે ત્વદ્રૂપને ઇચ્છી સદા રહેવું !

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન)

લલિત .

સુરહૃદયને

નવાં શાસ્ત્રો નવી વેદિ ! નવી ગીતા કલાપીની !
અહા ! ગુજરાતમાં ટહુકે અજળ કેકા કલાપીની !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

ફિરસ્તા ઓલિયા બાપુ ! વડાબ્યાં ખૂનનાં આંસુ !
નહવાડી ચારને નહાયો ! બિરાદર ! સ્નેહના સાધુ !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

સજીવન શાં અમીઝરણાં , ઠંઠ્યાં ગુજરાતમાં વહેતાં !
સૂકા વેરાત આ મૂલકે , ઉગાડ્યાં કલપવૃક્ષો શાં !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

મઝેદારી ઉડવીને , ઉડાવા શિખબ્યું ; સાકી !
ખતાવી ઈશકની લાગેત , જિગર ચીરી મરજ વેઠી !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

કિતાબો ઈશકની વાંચી ? ખુડી ! સાધુ ! લખી દીધી !
અગર ખારે બિયાબાંમાં ફરી ખ્યાદો , ફરી કેડી !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

ખૂની ભલકા પિછાનીને , ફકીરી હાલમાં મ્હાલ્યો !
અગર દરવેશ દીલનો થઇ, નીકર રહી આતશે ચાલ્યો !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

* * *

પૂરો દિલમાં દીવાનો ચા અજળ “અનસુરનો ચેલો” !
જિગર “ મગફર મસ્તાનો , ખુદા સાથે ક્યાં ખેલો” !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

* * *

ભલા યુઝુરગ બિરાદર ! ઓ કલાપી ! ઓલિયા બાપુ !
જિગર મસ્તાન આભારી ! તબુ સાચું જીવન આપ્યું !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

(ગુજરાતી ગજલિસ્તાન) }

મસ્તાન

કલાપી જયન્તી

૦૦૦

પ્રમુખનું ભાષણ

***

[અમદાવાદની 'ગુજરાત સાહિત્યસભા' - પૂર્વે 'ધિ સોશિયલ એન્ડ લિટરરી એસોસીએશન' - તરફથી તા. ૬, 'ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૩ ને રાજ ઉજવેલી કલાપી જયન્તીને પ્રસંગે, તે સમાના અમુખ સર રમણુસાધ મહીપતરાય નીલકંઠે બી. એ., એલએલ બી, નું ઉપોદ્દ્યાત તથા ઉપસંહારરૂપ ભાષણ, શ્રી કલાપીના જીવન પરત્વે ઠીક પ્રકાશ પાડવું હોવાથી તે આ નીચે અહીં આપ્યું છે.]

આજ સંવત ૧૯૫૬ની મહા સુદ ૯ ને દિવસે લાઠીના સ્વર્ગવાસી ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરસિંહજીનો જન્મદિવસ છે. વર્તમાન સાહિત્યમાં “કલાપી” ના ઉપનામથી તેઓ સુપ્રસિદ્ધ છે અને એ રાજ-કવિથી આ સાક્ષરજયન્તીનો આરંભ કરવામાં કાંઈ વિશેષ યોગ્યતા રહેલી છે. રાજત્વ અને કવિત્વનો યોગ વિરલ હોય છે. કાલિદાસે કહ્યું છે તેમ શ્રી અને સરસ્વતીનાં રહેઠાણ સ્વભાવથી જુદાં જુદાં હોય છે. સાક્ષરો, કવિઓ, ચિન્તકો, લેખકો, ધણા ખરા સામાન્ય વર્ગમાંથી કિત્તન થાય છે. રાજવર્ગના સાક્ષરો અપવાદરૂપ હોય છે; પણ એ અપવાદ આપણું ધ્યાન સમજાવાથી ખેંચે છે. પહેલાં ભોજ, હર્ષદેવ અને ત્રિશાખદત્ત વગેરે રાજકવિઓ આ દેશમાં થઈ ગયા અને હાલના કાલમાં પણ રાજકોટના મહેરાણસિંહજીનો “પ્રવીણ-સાગર” આ અપવાદની સાક્ષી પૂરે છે. રાજવંશમાં ઇંગ્રેજ કેળવણી દાખલ કર્યા પછી સુરસિંહજીએ રાજકવિની પરંપરા જાળી છે અને નવો વિકાસ પામતા ગુજરાતી સાહિત્યને રાજત્વ તથા કવિત્વના યોગથી ન્યૂન રહેવા દીધું નથી; માટે રાજવર્ગ અને કવિવર્ગ જન્મેની તેમના તરફ ઉપકારજુદિ હોવી જોઈએ, અને જન્મેના પ્રતિનિધિ તરીકે આ જયન્તીના મંગલાચરણમાં તેમનું સ્મરણ યથાયોગ્ય છે.

૧૯૫૬

ઠાકોર સુરસિંહજીનાં જીવનને દ્રષ્ટા અહેવાલ આપના વ્યાખ્યાનમાં વર્ણવ્યો છે. આ ગ્રંથમાં આમુખ, જીવતા પુરુષોની અને જેમના સગકાલીન જનો જીવતા હોય તેવા ગત પુરુષોની જીવનગાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી ; તેથી આ વૃત્તાંત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ. સુરસિંહજીનાં લખાણ હવે પછી સંપૂર્ણ ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ થવાનાં છે, તે, ખેલાશક, સાહિત્યના અભ્યાસીને બહુ ઉપયોગી થશે. *

ગુજરાતી કવિતામાં એક ખુબીદાર નવીન રીતિ દાખલ થઈ છે તેના સુરસિંહજી અનુયાયી છે. ફારસી સુફીઓની ગઝલોની રીત પ્રમાણે આ કાવ્યોની રચના થઈ છે. એ રીતિના મુખ્ય સંસ્થાપક આપણા માનનીય વિદેહ સાક્ષર મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી છે.

“કહીં લાખો નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે ;

“ખદા ખંજર સનમનામાં રહમ ઉંડી લપાઈ છે.

“જુદાઈ જીન્દગીભરતી, કરી રો રો બધી કાઢી ;

“રહી ગઈ વસ્લની આશા અગર ગરદન કપાઈ છે.”

અમર આશા.

“ધરી આશા તણો પાયો, ચણાવી તે ઉપર કિસ્મત—”

જરનિકા, અભેદાસિ.

“તારો દીવાનો તેં જ પાયો મુજને ઈસ્કે શરાબ ,

“માર કે જવાડ ચાલે શું હવે લપટાઇને ?”

પ્રેમજીવન.

એ અને એવાં રા. મણિલાલનાં મનોરંજક રમણીક કાવ્યો સર્વને વિદિત છે. રા. ખાલાશકરની કેટલીક રચનાઓ

* સ્વ. કલાપીના જીવનચરિત્રને લગતું સ્વ. શ્રી નવલરામ ત્રિવેદીએ સંપાદન કરેલું એક પુસ્તક તાજેતરમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. શ્રી કલાપીના જીવન-કવનના અભ્યાસીઓને એ વિગત પુસ્તક મંગાવી લેવા લલામણ છે.

પણ આ શૈલીમાં થયેલી છે, તેમ જ, “ જટિલપ્રાણપદ્ય ”- માંની ગઝલોમાં એ શૈલીનું અનુસરણ જોવામાં આવશે.

કવિતામાં કાંઈ એક જ રીતિ કે શૈલી હોતી નથી. વિચિત્રતામાં કવિઓની કલા સમાયલી છે. દયારામે ગુજરાતી કવિતામાં નવી શૈલી દાખલ કરી છે, તેથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉમેરાયલી સુંદરતા આપણે સર્વ જાણીએ છીએ.

*

*

*

ઉપસંહાર

આ વ્યાખ્યાન ટૂંકું છે, પણ મનનયોગ્ય છે.

“ ઠાકોર ”-પણ. “ શ્રી ”-પણ, અને “ સાહેબ ”-પણ મૂકી “ કલાપી ”ના નામથી સાહિત્યના પ્રગસતાકે રાજ્યમાં દાખલ થયેલા એ ઉચ્ચ સંસ્કારી લેખક વિશે આથી આપણને કાંઈક ખ્યાલ આવે છે. રફ વર્ષની વયે એ વિચારવંત અને રસમય જીવનનો અંત આવ્યો, એ સ્મરણ કરતાં આપણને એદ થાય છે ; પરંતુ, ખાચરન, શેલી, કીટ્સ, એ સર્વ આટલી જીવાન ઉમ્મરમાં પાર્થિવ જીવનમાંથી લુપ્ત થયા છે એ ધ્યાનમાં લેતાં આપણને યાદ આવે છે કે કવિત્વને દીર્ઘાયુ સાથે આવશ્યક સંબંધ નથી. ગ્રીક વીર એકીલીઝને કીર્તિ અને દીર્ઘાયુ બેમાંથી એક પસંદ કરવાનું કહેવામાં આવેલું અને તેણે કીર્તિ પસંદ કરેલી એ કથા આ આશ્વાસનને સમર્થ કરે છે.

કલાપીની કટપનાની પૂરેપૂરી કદર જાણ્યા તેનાં સર્વ કાવ્યોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ ; પણ, તેમાંથી થોડાં ઉદાહરણ અહીં સંભારીશું.

પતંગને દીપમાં પડી બળી જતું જોઈ કલાપીને વિચાર આવ્યો છે કે :—

“ કાંઈ મીઠું સુખ નહીં હશે પ્રેમીને આળવામાં,
“ કે કે ” તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં.”

ઉપર આરંભમાં સૂચવેલી શૈલીમાં કલાપીના કેટલાક ઉદ્ગારો આવા છે :—

“સાધી ! જે શરાણ મને દીધો દિલ્લવારને દીધો નહીં ;

“સાધી ! જે નશો મુજને ચડ્યો દિલ્લવારને ય ચડ્યો નહીં.”

(સાધીને ઠપકો)

“ગુનાહ પર શી રહમ ! માથક ! કતલ કર એ હકમ હક બે !

“હેરે તો હે મને ખબર ! અબેહ આ દિલ્લ કરું હું તો !

(ગુનેહવાર)

આજના વ્યાખ્યાનકાર રા. મણિશંકરની એક શૈલીનું પણ કલાપીએ અનુસરણ કર્યું છે :—

બહાલાં ! ઉર ઝાઝાને પાળે :

થોડાંને ગાળે ને સ્થાળે :

ગાતાંને , સ્થાતાંને સ્થાળે —

સ્થાળે બહાલાં બહાલાંને .

(બહાલાંને)

એ આ શૈલીનું ઉદાહરણ છે. રામદાસ સ્વામી નામના મરાઠી સંત કવિએ લખેલા અજની ગીતની આ શૈલી છે, તેમાં માપ ઓંવીનું જણાય છે.

રા. મણિશંકરની લેખનશૈલીની એક બીજી ઢાપ ઠાકેર સુરસિંહજી ઉપર પડી છે. સંવાદ (Dialogue) રૂપી લેખનની ગુજરાતી સાહિત્યમાં અહીં ન્યૂનતા છે. લેન્ડોરના Imaginary Conversation ના નમૂના પ્રમાણે રા. મણિશંકરે સંવાદના ફટલાક કલ્પિત પ્રસંગો લખ્યા છે અને તેમને ધોરણે કલાપીએ પણ એ ત્રિપથમાં પ્રયાસ કર્યો છે. “જલંદર અને ગોપીચંદ” ના તેમણે લખેલા કલ્પિત સંવાદમાંથી થોડો ઉતારો આપીશું. એમાં તેમની ગદ્ય શૈલીનું તથા તેમના ફટલાક વિચારનું દર્શન થશે :—

“ગોપીચંદ : મને તો એમ લાગે છે કે સુરાઈ પણ અમર છે.”

“જલંદર : નહીં, નહીં ! બેટા ! જે ઉપયોગી છે તે જ કાલના ઘસારામાં ટકી શકે છે.”

“ જલ્દર : બેટા ! તું હજી સુધી ન સમજ્યો કે શાન્તિ સંગી કે અસંગ, ભોગ કે યોગ એવા કોઈ પદાર્થમાં નથી ; પણ, શાન્તિ વિશેષમાં છે . ”

“ ગોપીચંદ : સત્ય , શુરુદેવ ! ”

“ જલ્દર : અને વિશિષ્ટથી ભોગ ભોગવાય , તો યોગની અવેક્ષા નથી . ”

“ જલ્દર : પણ - ભાઈ ! ભોગ કરતાં યોગ ઓછા ભયવાળો નથી . દૂધ ખગડે છે ત્યારે વિષ બને છે . યોગ તૂટી પડે છે ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે . ”

“ જલ્દર : વિરાગ મેનાવતીએ અપાવ્યો . પ્રભુએ આપ્યું હતું તેવું મેનાવતી અપાવી શકે ? ”

“ જલ્દર : મેં મેનાવતીને કહ્યું હતું કે ‘ ઉતાવળની જરૂર નથી . ગોપીચંદ અમર નથી . ગોપીચંદનો આત્મા અમર છે . ’ પણ તે પુત્રના લાવણ્યમય શરીરને અમરત્વ ઇચ્છતી હતી . ”

“ ગોપીચંદ : અને તે જે ઇચ્છતી હતી તે આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત પણ કરી શકી . ”

“ જલ્દર : ખરું , તે ઇચ્છતી હતી તે તો બન્યું , પણ હું ઇચ્છતો હતો તે નહિ . ”

“ ગોપીચંદ : આપ શું ઇચ્છતા હતા ? અમરત્વથી પણ વિશેષ હિત એ કયું ? ”

“ જલ્દર : હું ઇચ્છતો હતો તે શાન્તિ . ”

* * * *

સ્તીડનભોગના ધર્મવિચારો ઉપર કલાપીએ વાર્તિક લખ્યું છે , તેમાં તેમના ગદ્યલેખનનું બીજું ઉદાહરણ મળી આવે છે . પ્રસ્તાવનામાં તે ઘણા વિનયથી લખે છે કે :—

“ લખનાર ઉપદેશક કે સિદ્ધ માનીતે લખતો નથી , પણ તેની શોધક અને શિષ્ય રહેવાની વૃત્તિ છે . * * * લખનાર પોતે જાણે છે તે સમજાવવા નહિ , પણ પોતાની ભૂલ હોય તે જાણવા ઉત્સુક છે . ”

વાર્તિક લખતાં તે કહે છે કે :—

“સ્વીડનબોર્ગ તેના ‘સ્નેહ’ના પુસ્તકમાં જે કહે છે તે જ તેને જુદી જુદી રીતે બધે કહેવાનું છે એમ મને સમજાયું, અને એમ જ હોય. એક મહાત્મા એકથો વધારે વાત કહી શકતો નથી. પરમાત્માના કોઈ એક બિન્દુની જ ઝાંખી એક બિન્દુગીમાં થઈ શકે છે.”

*

*

*

*

*

*

*

*

મકરન્દ .

અનુક્રમણિકા

નામ	પૃષ્ઠ	નામ	પૃષ્ઠ
કલાપીને સમ્બોધન-કાવ્ય	૩	પ્રીતિની રીતિ ...	૨૬
ગુરુજી ગોહિલ રાજકુમાર	૪	ખૂશી દુનિયા ફકીરીમે	૨૬
શ્રી કલાપીને સ્નેહાંજલિ	૫	કુસુદીભૂંગ ...	૨૭
પ્રકાશકનું આદિવચન ...	૬	સુખમય અજ્ઞાન ...	૨૮
કલાપી : એક દૃષ્ટિ ...	૭	પ્રોપિત ભર્તૃકા ...	૨૯
ગુરુદેવને ચરણે - સાગર	૧૧	છેલ્લી સલામ...	૩૧
આમુખ :— પૃ ૧૨ થી ૬૦		મુદ્દા આશક ...	૩૨
પ્રસ્તાવના - શ્રી કલાપી પોતે		આધુનિક પ્રેમ ...	૩૩
(૧૮૯૨) ...	૧૩	મહાબળેશ્વરને ! ...	૩૬
કાશ્મીરનું સ્વપ્ન...	૨૩	તરુ અને હું ...	૩૭
કાશ્મીરમાં વિયોગ ...	૨૪	નિર્વેદ ...	૩૮
બીડી અને બીડીનો પીનાર	૨૪	ખૂની વહાલા ! ...	૪૦
સુખેત્રિયાનું દર્શન ...	૨૫	બુદ્ધાની મઝા ! ...	૪૨

નામ	પૃષ્ઠ
અસ્થિર મન ...	૪૪
મિત્ર પંખીને ...	૪૮
વેચાઈ કયાં ? ...	૫૨
આપની રહમ ...	૫૩
તમારી રાહ ...	૫૫
મહારી તુલસી ...	૫૬
દેવી મોરવાને - સાગર ...	૬૧
શ્રી કલાપી - કાન્ત ...	૬૨
શ્રી કલાપીને નિવાપાંજલિ	
- સંચિત ...	૬૫
કલાપીને-સ્નેહબોધોતિ ...	૬૭
શ્રી સુરસિંહજી-સાગર ...	૬૮
મહારા મયૂરને-લલિત ...	૬૯
સુરહૃદયને-મસ્તાન ...	૭૦
કલાપોજયન્તી-મકરન્દ ૭૧-૭૬	
અનુક્રમણિકા ...	૭૬-૮૧
શ્રી કલાપીની પદ્યધારા ...	૮૨
અતિ દીર્ઘ આશા ...	૪૩૮
અતિ નોડું ...	૧૭૪
આધીનતા ...	૧૮૫
અર્પણપાત્ર ...	૧૮૭
અત્રુસ્થાન ...	૫
અસ્વસ્થ ગૃહિણી ...	૨૬૯
આકાશને ...	૧૩૬
આપની યાદી ...	૫૧૪
આશા ...	૨૭૭
✓ ઈરકનો અન્દો ...	૨૯૫
ધરકગિમારી ...	૨૭૬
હિલુક હૃદય ...	૫૦૦
હૈંધ લે તું નીરાંતે ...	૪૮૩
જાણ ...	૨૦૪
એક અસ્થિયાને ...	૨૧૦

નામ	પૃષ્ઠ
એક આશા ...	૪૯૨
એક ઈચ્છા ...	૨૦૯
એક હિંદાસ દિવસ ...	૨૦૯
એક કળીતે ...	૧૭૨
એક ઘા ...	૧૮૮
એક ચિન્તા ...	૨૬૮
એક ચંડોળને ...	૨૪૪
✓ એક પતિપતિનત ...	૪૩૦
એક પ્રશ્ન ...	૨૮૭
✓ એક પ્રેમ ...	૫
એક ફેરફાર ...	૨૨૯
એક ભલામણ ...	૨૩૪
એકલો બોલ ...	૪૬૩
એકલો હું ...	૪૦૫
એક વેલોને ...	૨૪૩
એક સવાલ ...	૨૯૪
એક સ્વપ્ન ...	૮૪
એ રહેશે ...	૪૧૦
એ મૂર્તિ ...	૨૯૮
એ રસીકું ...	૪૨૫
એ રથલ ...	૩૦૦
કંડુ પ્રેમ ...	૧૨
કન્યા અને કૌંચ ...	૬૩
કમલિની ...	૧૯
કુમુદિનીનો પ્રેમોપાલંભ ...	૮
કુદરત અને મનુષ્ય ...	૩૯
કુસુમ અને પ્રાર્થના ...	૨૬૭
કૃતદંતા ...	૧૩૭
કેલિસ્મરણ ...	૬
કોણ પરવાયું ? ...	૫૫૧ ૧ ૪
કોને કહેવું ? ...	૪૦૪
કયમ પ્રેમ ગયો ? ...	૨૮૬
✓ કૂંડ માંચક ...	૪૧૪

નામ	પૃષ્ઠ
જાતા નહીં જતી ...	... ૫૦૪
જાણે દિલ ...	... ૪૩૫
જાનળી ...	... ૪૭૪
જોવાતું ચિત્ત ...	... ૪૮૮
ગુમેહગાર ...	... ૧૬૬
ગ્રામ્ય માતા ...	... ૫૩
ઘા ...	... ૪૦૬
ચાકીશ જોયને હું ...	... ૧૯૬
ચુસ્મનવિધવ ...	... ૪૫૭
ચંચલ પ્રેમસુખ ...	... ૧૪
છાના રોશું દર્દે ...	... ૪૨૧
છેલ્લી જહા ...	... ૪૪૪
જન્મદિવસ ...	... ૨૮૯
જરી મોડું ...	... ૨૧૩
જગતિનું સ્વપ્ન ...	... ૪૧૫
જીવનહાનિ ...	... ૪૮૪
જોને વીતી ગઈ ...	... ૪૮૮
જ્યાં હું ત્યાં હું ...	... ૩૪
જવરમાં પ્રિયાને ...	... ૧૩૪
ઝેરી ઘેરી ...	... ૪૪૫
ઠગારો સ્નેહ ...	... ૭
ઠાલરની કળીને ...	... ૨૬૮
તરછોડ નહીં ...	... ૪૪૭
તલપટું કાં ? ...	... ૪૧૩
તારો મૈત્રિક ...	... ૪
તુપાર ...	... ૨૪
તું મહારી હતી ...	... ૫૨
તું વિણ, મેઘલ વાજસુરા ...	... ૪૯૯
તે મુખ ...	... ૪૧૦
ત્યજ્યેલીને ...	... ૨૪૬
ત્યાગ ...	... ૧૯૩
ત્યાગમાં કટક ...	... ૧૯૫
તહાની જોડ્યાઈ ...	... ૨૨૭

નામ	પૃષ્ઠ
તારા આશુ ...	... ૪૦૯
તહારો જોલ ...	... ૨૬૩
દગો ...	... ૫૨
દિલની વાત ...	... ૪૭૩
દિલને દિલાસો ...	... ૪૮૦
દિલને રંગ ...	... ૬
દૂર છે ...	... ૪૨૨
દૂર છે સારું ...	... ૪૨૮
દેશવટો ...	... ૪૦૭
નદીને સિન્ધુનું નિમન્ત્રણ ...	... ૧૪૧
નવો સૈફા ...	... ૫૧૦
ના આહે જો ...	... ૧૭૯
નિદ્રાને ...	... ૪૬૪
નિમન્ત્રણનું ઉત્તર ...	... ૪૪૧
નિઃશ્વાસને ...	... ૧૮૭
નિઃશ્વાસો ...	... ૪૦૫
નૂતન સખા પ્રતિ ...	... ૨૬૧
નહાસી જતી મૃગીને ઘવા- યલો મૃગ ...	... ૪૯૫
પકવતા ...	... ૨૦૪
પરવાર્યો ...	... ૪૩૭
પરિતાપ ...	... ૩
પશ્ચાત્તાપ ...	... ૧૯૦
પાણીનું પ્યાલું ...	... ૨૮૭
પાન્ય પંખીડું ...	... ૪૧
પુત્રીમરણથી હસતો પિતા ...	... ૭૭
પુનરુદ્ધાહ ...	... ૪૨૯
પ્યાલાને છેલ્લી સલામ ...	... ૪૭૫
પુખ્ત ...	... ૨૭
પ્રથમ નિરાશા ...	... ૪૮૩
પ્રપાત ...	... ૨૪૮
પ્રભુ-અનાલાપી ગાન ...	... ૫૦૧
પ્રજ્ઞત થવા કહેતા મિત્રને ...	... ૨૮૧

નામ	પૃષ્ઠ
પ્રિયતમાની એર્ધાણી...	૫૦
પ્રિયા કવિતાને...	૧૬૯
પ્રિયા કવિતાને છેલ્લું	
આલિંગન ...	૨૮૦
પ્રિયાને પ્રાર્થના ...	૪૭૮
પ્રેમ અને ધિક્કાર ...	૨૮૨
પ્રેમ અને મૃત્યુ...	૧૨
પ્રેમ અને શ્રદ્ધા...	૧૩
પ્રેમથી 'તું' શું ડરે?	૪૬૦
પ્રેમની ઝોટ ...	૮૮
પ્રેમનું પૃથક્કરણ ...	૧૭
પ્રેમમાં ફૂર દોરો ...	૪૬૬
પ્રેમાધીન ...	૪૦૮
પ્રેમીની આશિષ...	૧૬
પ્રેમની પ્રતિમા ...	૨૧૬
પ્રેમીની મૂર્તિ પૂજા ...	૨૧૭
પ્રેમીનું સ્મરણ ...	૨૧૭
ખડાડી સાધુ ...	૪૪૭
કુટીરી હાલ...	૧
કુરિયાદ શાની છે ?	૨૩૦
કૂચ વીણુ , સખે !	૨૧૯
ખાલક ...	૪૪૨
ખાલક કવિ ...	૧૩૬
ખિલ્લમંગલ ...	૫૫
ખેડદરદાની ...	૮૧
ખે કળી ...	૪૨૭
ખેપરવાઇ ...	૩૫૩
ખેડોળો રસ ...	૨૬૪
ભરત ...	૧૯૬
ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા ...	૩૦૧
ભવિષ્યના કવિને ...	૨૯૪
ભાવના અને વિશ્વ ...	૪૬૨

નામ	પૃષ્ઠ
ભોળાં પ્રેમી ...	૩
બ્રમર ...	૪૦૭
મતભેદ ...	૨૬૦
મધુકરની વિજ્ઞાપિ ...	૧
મધ્યમ દશા ...	૨૧૬
મનુષ્ય અને કુદરત ...	૨૨૨
મરણશીલ પ્રેમી ...	૧૮
મસ્ત ઇશક ...	૧૧
મહાત્મા મૂળદાસ ...	૧૮૦
માર્ગી ...	૬૮૩
મૃત પુત્રી લાલ્લાની છબિ	
દષ્ટિથી ખેસવતાં	૧૯૧
મૃત પુત્રી લાલ્લાની છબિ	
દષ્ટિથી દૂર કરી.	૨૦૭
મૃત્યુ ...	૨૫
મૂર્તિ પૂજક વિશ્વ ...	૨૨૧
મૃતને જોધને હોડી જતાં	
પક્ષીઓને ...	૧૮૯
મ્હાઈ કપૂતર ...	૨૯
મ્હાઈ ભાવિ ...	૩૦૦
મ્હારો ખખનો...	૫૮૬
યજ્ઞમાં આમન્ત્રણ ...	૪૭૦
રખોપીઆને ...	૧૮૮
રંગ ...	૪૦૬
રંગની માગણી...	૪૭૧
રસેચ્છા ...	૨૩
રૂઝદિવા ...	૪૦૯
રોનારાં	૪૧૨
વનમાં એક પ્રભાત ...	૯
વિદાય ...	૨૩૧
વિધવા અદેન આખાને...	૧૭૧
વિના કે પાપ પરતાવું...	
વિરહસ્મરણ ...	

નામ	પૃષ્ઠ
વિષયાન...	૪૪
મીઠાનો મૂલ ...	૨૫૬
મીઠા બાબે ...	૪૧૨
મીઠાની રાહ ...	૪૧૩
મીઠાને હાથે ...	૨૧૧
મુદ્દ ટેલિયો ...	૧૪૨
મુદ્દ માતા ...	૧૭૬
બેરનો ક્રમ ક્રમે ધરે ? ...	૨૨૦
વેરાગ્ય ...	૨૨૫
બાલાં ...	૪૮૭
બાલાંને ...	૫૦૩
બાલાંનું કુદન ...	૧૮૭
બાલાંને નિમનત્રણ ...	૨૩૬
શરાબનો ધન્ધાર ...	૫૧૨
શાને રોવાનું ? ? ...	૫૦૩
શાન્ત પ્રેમ ...	૧૩૩
શિકારીને ...	૪૭૧
શંકાશીલ ...	૪૮૮
સનમની યારી ...	૫૦૭
સનમની શ્રોધ ...	૫૦૬
સનમને ...	૫૦૮
સનમનો સવાલ ...	૫૧૦
સમુદ્રથી બંટાવું બાલક ...	૩૧
સાક્ષીને કપડો ...	૫૦૫
સારસી ...	૪૭
સીમા ...	૧૮૩
સુકાની શબ્દ ...	૪૨૩

નામ	પૃષ્ઠ
સુખમય સ્ખલન ...	૨૨૪
સ્ખલિત હૃદય ...	૪૦૪
સ્નેહશૈથિલ્ય ...	૨૬૭
સ્નેહશંકા ...	૮
સ્મૃતિ ...	૨૬૬
સ્મૃતિચિત્ર ...	૪૩૨
સ્વર્ગગીત ...	૫૧૦
સ્વર્ગનો સાદ ...	૪૭૨
સ્વપ્નનો સાદ ...	૩૭૫
હળુ યે મળવું ...	૨૧૪
હદ ...	૧૭૩
હમારા રાહ ...	૩૭
હમારી ગુનેહગારી ...	૨૮૪
હમારી પિઠાન ...	૪૫૫
હમારી રિયતિ ...	૪૭૭
હમીરજી બોલેલ ...	૩૦૩
હવે આરામ આ આવ્યો ...	૨૮૮
હસવા કહેતીને ...	૪૦૮
હું તારો હું ...	૨૯૦
હું તારો હતો ...	૨૫૫
હું બહાવરો ...	૨૦૬
હૃદયકમલની જૂહી આશા ...	૨
હૃદયનિપુટી ...	૯૧
હૃદયપ્રાણ ...	૪૧૧
હૃદયસ્ખલન ...	૪૦૩
દેશ ...	૮૯

કલાપીનો કેકારવ

ફકીરી હાલ

અરે ઉદ્ધત ! અયે બેગમ ! લીધી દિલબર, હતું લાઝિમ ?
હતું જે બેહિસ્ત થઈ જહાન્નમ : ફકીરી હાલ મહારો છે !
ગયું આ ઝિદ્ગીનું નૂર : હવે જહાંગીર બેપરવા :
તું લૂંડીની નથી પરવા : ફકીરી હાલ મહારો છે !
ન ધારું હું કદી કદની : દગ્ધ દિલ પર ન સારું બાક :
ન પરવા છે કિસ્મતની : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હવે દરબત પર ચડવું : ખુલખુલ મહારું હું હું :
ફરું નાગો બિયાબાને : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હતો જે હું, હતું જે હું, નથી તે તો, નથી હું હું :
ગયું છૂટી : ગયું ભડી : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હવે આ હમ નથી હમમાં : ફકીરી હાલ મહારો છે !
પરેશાની જ છે રાહત : ફકીરી હાલ મહારો છે !

૧૫-૧૦-૯૨.

મધુકરની વિજ્ઞાપિ

અરે રે ! પુષ્પ ! આ ભમરો મરે છે હો : મરે છે હો !
નમેરું થઈશિ શું, બહાલા ! હું તહારો છું : તું મહારું થા !

તું ખીડાતાં હું ખીડાજી : તું ખીલે, તો હું શુંજું છું :
 ન ભોળી પુષ્પ ખીલ્લનો : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 અરે ! તું ભૂંગ ખીલ્લ જો ભ્રમણ કરતા પુલે કુલે :
 કદી મ્હારી ન રીતિ એ : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 કંટક કાપી નાખી દે : ભ્રમર છાતીથી ચાંપી લે :
 તું શોભે સર્વદા હુંથી : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 હું ત્હારો ને ન તું મ્હારું, ન રીતિ એ રતિની છે :
 કદર તું પ્રેમીની કર તો હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 તપું છું હું : બળું છું હું ! મરું છું હું, અરે ખ્યારા !
 તું મકરંદ છાંટી લે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 આ તો સ્વપ્ન દુઃકુ છે : હું શુંજી લઉં : તું ખીલી લે !
 થશે પલમાં અરે ! હા ! શું ? હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 સુકોમલ તું ખરી જાશે : ભ્રમર ત્હારો મરી જાશે :
 આખિરની ગતિ એ છે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !

૨-૧૧-૯૨.

હૃદયકમલની જૂઠી આશા

રે ભોળી ! જલજૂલતી કમલિનિ ! કાં ભૂલ ? બહાલી સખી-
 જોઈ પૂર્વદિશામુખે પ્રસરતી લાલાશ આ ઊજળી ?
 આશા વ્યર્થ ધરે રવિ સુકરની સંધ્યાસમે, આપલા !
 એ તો હિમપતિ શશી નિઝળશે, ના ના પતિ, હે હલા !
 આ પોચું દિલ તું સમું સુમન છે, તેણે ગૂહી આશતી :
 બાંધ્યું સૂર્ય થઈ પ્રપુલ્લ કરશે પ્રેમી તણી પ્રીતડી :
 ના તે તે નિઝળી હતી શશી સખી, હિમે હણ્યું કાળજું :
 જૂઠી આશ દગાડતી ગુમનને, ભૂલે ન તે ગળ તું !

૪-૧૧-૯૨.

~ મોઝાં પ્રેમી

કમળ ભોળું, કુસુદ ભોળું, ભ્રમર ભોળો, દીવાનાં છે,
જે જેનું ન તે તેનું, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

ભ્રમર ગુંજે કમલ કુસુદે, ન જેને છે કઠર તેની,
દિલ તેઓ તણાં નભમાં, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ પ્રેમી રવિનું જે, કુસુદ બાઝયું શશીને જે,
ફરે ઊંચા તે બેપરવા, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ, ભ્રમરા, કુસુદ જેવું હૃદય મહાર્જી ખરે ભોળું,
કુદે, બાઝે, પડે પાછું, પ્રેમી પહાડ પાણી છે !

ઈચ્છે દાસ થાવાને, ન કોઈ રાખતું તેને,
બિચારું દિલ આ કહે છે, “ પ્રેમી પહાડ પાણી છે ! ”

મનુની પ્રીત દીઠી મેં, ઝાકળમોતી જેવી તે,
લાડુ-લાકડાનો સ્નેહ, પ્રેમી પહાડ પાણી છે !

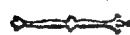
હવે મનજી મુસાફર તું, બહેતર જા બિચાબાને,
કરી લે પ્રીત પક્ષીથી, પ્રેમી પહાડ પાણી છે !

નિઃશ્વાસે ભર્યું હૈયું, અશ્રુથી ભર્યાં ચક્ષુ,
મગજ બળતું કહે છે : “ હા ! પ્રેમી પહાડ પાણી છે ! ”

૯-૧૧-૯૨.

પરિતાપ

દિલ અશ્રુ થકી પલંગ્યું, છલક્યું :

દપટ્યું દિલમાં દિલનું દુખડું :

— ન સખો ન સખી દિલથી લપટ્યું :

ફટક્યો ભટકું ! ફટક્યો ભટકું !

તું ખીડતાં હું ખીડાજી : તું ખીલે, તો હું શુંબું છું :
 ન લોગી યુષ્પ ખીલનો : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 અરે ! તું ભૂંગ ખીલ જો બ્રમાણ કરતા પુલે કુલે :
 કદી મ્હારી ન રીતિ એ : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 કંટક કાપી નાખી દે : બ્રમર છાતીથી ચાંખી લે :
 તું શોલે સર્વદા હુ'થી : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 હું ત્હારો ને ન તું મ્હારું, ન રીતિ એ રતિની છે :
 કદર તું પ્રેમીની કર તો હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 તપું છું હું : બળું છું હું ! મરું છું હું, અરે ખ્યારા !
 તું મકરદ છાંટી લે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 આ તો સ્વપ્ન દુ'કું છે : હું શુંજ લઉં : તું ખીલી લે !
 થશે પલમાં અરે ! હા ! શું ? હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 સુકોમલ તું ખરી જાશે : બ્રમર ત્હારો મરી જાશે :
 આખિરની ગતિ એ છે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !

૨-૧૧-૬૨.

હૃદયકમલની જૂઠી આશા

રે લોખી ! જલજલતી કમલિની ! કાં ભૂલ ? બહાલી સખી-
 જોઈ પૂર્વદિશામુખે પ્રસરતી લાલાશ આ ઝિજ્જી ?
 આશા વ્યર્થ ધરે રવિ સુકરની સંધ્યાસમે, બાપલા !
 એ તો હિમપતિ શશી નિકળશે, ના ના પતિ, હે હલા !
 આ પોચું દિલ તું સમું સુમન છે, તેણે ગૃહી આશતી :
 જાણ્યું સૂર્ય થઈ પ્રપુલ્લ કરશે પ્રેમી તણી પ્રીતડી :
 ના તે તે નિકળી હતી શશી સખી, હિમે હણ્યું કાળબું :
 જૂઠી આશ દગાડતી સુમનને, ભૂલે ન તે આળ તું !

૪-૧૧-૬૨.

~ મોઢાં પ્રેમી

કમળ લોળું, કુસુદ લોળું, ભ્રમર લોળો, દીવાનાં છે,
જે જેનું ન તે તેનું, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

ભ્રમર ગુંજે કમલ કુસુદે, ન જેને છે કઢર તેની,
દિલ તેઓ તણાં નભમાં, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ પ્રેમી રવિનું જે, કુસુદ બાઝ્યું શશીને જે,
ફરે ઊંચા તે બેપરવા, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ, ભમરા, કુસુદ જેણું હૃદય મહારં ખરે લોળું,
કુદે, બાજે, પડે પાછું, પ્રેમી પહાડ પાણો છે !

ધ્રુવે દાસ થાવાને, ન કોઈ રાખતું તેને,
ખિચાઈ દિલ આ કહે છે, “ પ્રેમી પહાડ પાણો છે ! ”

મનુની પ્રીત દીઠી મેં, ઝાકળમોતી જેવી તે,
લાડુ-લાકડાનો સ્નેહ, પ્રેમી પહાડ પાણો છે !

હવે મનજી મુસાફર તું, બહેતર ના ખિયાબાને,
કરી લે પ્રીત પક્ષીથી, પ્રેમી પહાડ પાણો છે !

નિઃશ્વાસે ભર્યું હૈયું, અશ્રુથી ભર્યો ચક્ષુ,
મગજ બળતું કહે છે : “ હા ! પ્રેમી પહાડ પાણો છે ! ”

૯-૧૧-૯૨.

પરિતાપ

દિલ અશ્રુ થકી પલળ્યું, છલક્યું :

દખટ્યું દિલમાં દિલનું દુખડું :

ન સખો ન સખી દિલથી લપટ્યું :

ફટક્યો ભટકું ! ફટક્યો ભટકું !

નથી ભાન હવે :

નથી હામે હવે :

નવ પ્રીતિની દોરીથી હું ભટકું :

નવ કો મનમાં કદી હું ખટકું :

નથી આશ મને : અવકાશ મને !

ભટકું ફટકયો ! ફટકયો ભટકું !

મન હર્ષ હવે—

મન શોક હવે—

તજ નિર્લજ ! તું : તજ તું : તજ તું

મુજ પ્રેમ હવે દરિયે પટકું !

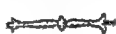
મુજ પ્રાણ ન કાં દરિયે પટકું !

ફટકયો ! ફટકયો ! ભટકું ! ભટકું !

૨૭-૧૧-૯૨.

તારામૈત્રકઃ મુગ્ધ પ્રેમ

સંઘાડી પ્રેમદોરી મેં, મંચાવી મિષ્ટ ગોષ્ઠી મેં,

ખેરાવી પ્રેમમાલા મેં, જગાવી પ્રેમજ્યોતિ મેં !

ઉડાવ્યું પક્ષી પ્રીતિનું, ઝીલ્યું સુપુષ્પ ચક્ષુનું,

કરાવ્યું સ્નાન પ્રીતિનું, કર્યું મેં પાન પ્રીતિનું !

સુધાનાં નીરમાં ન્હાયાં, અમે પ્રેમી રમ્યાં મહાદ્યાં,

પડ્યાં ત્યાં સ્નેહફાંસામાં, છૂટ્યાં તે ના, વછૂટ્યાં ના !

મહિશ નેત્રનખરાનો પી પી ભાન ભૂલ્યો હું :

થયો હું હોલો ! તે હોલી ! થયો તે હું ! થઈ તે હું ! ✓

પક્ષી રતિનાવ ઝીંક્યું મેં કપાળે હાથ ઢઢ દરિયે !

ગોળે કે અચાચે તે સુકાની પ્રાણુપ્પારી છે !

૩૦-૧૧-૯૨.

સખા જોયા મેં ઘણા : સખી જોઈ જોઈ મેં !
 ઉમેદ બર આવી નહીં : શું કહું ખાલેક નેશ્ને !
 દેવપ્રેમી જે હતો અદેવપ્રેમી હું થયો !
 ✓ પ્રહ્લાંડ મહાઈ : પ્રહ્લા મહાઈ : પ્રહ્લાવાદી હું થયો !

૧૪-૧૨-૯૨.

✓ દિલને રજા

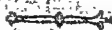

ફાટે કે ન ફાટે તું, ચીરા કે ન ચીરા તું,
 અરે દિલ ! તેં ક્યો ખેડાલ : મારે કે ન મારે તું !
 ભલે ધડકી રહે છાનું, ભલે બળી કોયલો થા તું,
 ખરી બ તું મને તો શું ? ઠરી બ તું મને તો શું ?
 રખે કાંટો તને લાગે, કમલ બાણી તને રાખ્યું,
 પરંતુ તું જ કાંટો છે, ઉડી બ તું : ગળી બ તું !
 ✓ હુનિયા છે તને ખારી, હવે છે તું મને ખાઈ,
 તું કોઈનું નથી તો હું ન તારો છું ન મહાઈ તું !
 જૂની પ્રીતિ ગઈ તૂટી ! નથી તૂટી તણી ખૂટી !
 ✓ ખૂટી ગઈ વાટ દીવાની, પછી બળવું રહ્યું ક્યાંથી ?
 હવે પ્રહ્લાંડમાં હું છું : હવે પ્રહ્લાંડમાં તું છે :
 ✓ પ્રીતિ તો આપણી જો છે ! મિલાવો આપણો જો છે !

૨૨-૧૨-૯૨.

કેલિસ્મરણ

લતા સુભૂની ગડતી વિલાસે : પયોધરો ગાઠ હલે હુલાસે :
 વિશાલ નેત્રો રતિમાં વિહસે : પ્રખુલ સુખલલ લાલ લા

સીતકાલ શખદો મુખથી નિકાસે : પ્રભા પ્રિયાના મુખથી પ્રકાશે :
 ઉરોજ કંપે કૃશ ઉદરીનું : કપોલમાં છે પરસ્વેદબિન્દુ !
 નૂપુર છંદો ઝમકી રહે છે : પુષ્પો ગતિથી સરકી પડે છે :
 છૂટેલ બાલો વિખરાઈ જાયે : શ્રમિત અંગે લપટાઈ જાયે :
 શિથિલ બાલા સુકુમાર કાયે : સ્વહસ્ત ઢીલા જરી ના હલાવે :
 નિતમ્બભારે લચકી પડે છે : કટિ સ્તનોના ભયથી લડે છે :
 અઢેલી ખ્યાશ પિયુને ઉભે છે : પતિથી ટેકો ઢળે હલે છે :
 જરા ખસી ચુંબનને જુવે છે : કટાક્ષ મારી ચપલા હસે છે :
 “ પ્રભુ ! ” કહી તે પતિ સાથલે છે : અગાસિયે તે ઝટ સંચરે છે !
 જુવે પતિનું મુખ સર્વ ખેલી : જુવે નિશા ચાંદની પ્રેમઘેલી !
 પ્રિયા ન એવી નિરખી, અરે ! મેં : પ્રિયા ન એવી રીઝવી, અરે મેં :
 પ્રિયા ન એવી લીધી ઉર, રે ! મેં : વસંતકેલિ ન કીધી, ખરે ! મેં :

૧૮૯૨.

ઠગારો સ્નેહ

હૃદય દગલબાજી બાણુશે ના કહી આ,
 હૃદય હૃદય બાલે જૂરવું છે પછી, હા !
 હૃદય ધવલ સર્વે દુગ્ધ બાણી કુલાયે,
 ૦ થુવરપય ગળેથી ઊતરી આગ બાળે !
 ઘન ગડગડ ગાળ્યો આતકું ચિત્ત ફૂલે,
 પથરવત કરાનો મેઘ આવી મળ્યો તે !
 ષટપદ મહરન્દ લુપ્ધ રીઝી રહે શું !
 ધવલ હમલ ના આ છીપલીને કરે શું ?
 મૃગજલ સમ સ્નેહી સ્નેહસિન્ધુ ધરે છે,
 હૃદયમૃગ બિચારું આશ રાખી મરે છે;

સરપશિર મણિને પ્રેમ પ્રેમી તણો આ
વિષ રગ રગ વ્યાપે પ્રાપ્ત થાયે કદી ના !

૧-૧-૬૩.

સ્નેહશંકા

ઘણું તાવ્યું-ઘણું ટપક્યું-ગિચાઈ મીઠુંનું હેડું :
દ્રવ્યા કરશે હજી એ તો ગિચાઈ પ્રેમનું ખ્યાલું !

✓ ૧ ન થા ન્યારી : ન થા વેલી : ન થા બહેમી : ન થા મેલી !

કરી મહાઈ હૃદય તહાઈ હવે શંકા પ્રિયે, શાની ?

કદી દિલને ન દે દિલ તું : દીધું દિલ તો ન લે તે તું :

હૃદયનું સત્ત્વ પીધું તે : હૃદયહીણો કરે તો શું ?

કહે ને પ્રાણ, દિલમાં ક્યાં રહી તુજને હજી શંકા ?

કાપી દહં તે નાખી હું : ન છે તેની મને પરવા !

કાંટો જે તને લાગે મને લાલો તે ભોંકાયે :

હૃદયચીરે રુધિર રાતું વહે છે તે તપાસી લે !

હૈયું હનુમાનનું ચીયું, નિહાળી રામની મૂર્તિ :

✓ ૨ હૃદય માં અરીસો છે ઉઘાડી તું લલે જો તે !

૬-૧-૬૩.

કુમુદિનીનો પ્રેમોપાલમ્બ

લગાડી મોહની, ખ્યારા ! ઇંઠિન હૈયું ક્યું શાને ?

અહોહો ! નાથ કપટી રે ! બલિહારી તહમારી છે !

સ્મૃતિ છે એ જ મુગડાની, ન દેખી હું દુઃખી છું રે !

ગ્રહી જો ખાંચ, તો લગ્ન તહમારાંની તહમોને છે !

બકું છું હું તમે માનો : નિગરમાં ઘા મને ઊડા !
 ઉમળકા આ હૃદયના હા ! કહો ક્યાં ઠાલવું ફાડી !
 કરો ના ખૂજ દર્દીની, ન મારો ખાંધીને મ્હોડું :
 ગ્રહી ને ખાંચ, તો લજ્જા તહમારાંની તહમોને છે !
 વનોમાં આગિયા ઊડે, પલક ચમકી રહે છાંતા :
 સુપ્રેમી આગિયા જેવા તમે તોયે પ્રભુ મહારા !
 ન તાણો પ્રેમની દોરી, બહુ તાણ્યે જશે તૂટી :
 ગ્રહી ને ખાંચ, તો લજ્જા તહમારાંની તહમોને છે !
 હું તો આ પુષ્પ છું કુમળું, ઝડ આ દર્દથી કીધું :
 થને સ્વપ્ને કરુણ, બહાલા ! હણાઈ હેતવાળી હું !
 હતાં સાથે : ગયા ઊડી વિચારો હો ! વિસારો શે ?
 ગ્રહી ને ખાંચ, તો લજ્જા તહમારાંની તહમોને છે !
 જીવન આ ચંદ્રથી ઓખું : શરીર પાણી પરે લટક્યું !
 હુઃખિયાણું હું હુભાયેલી જીવું તો શું ! મરું તો શું !
 અમીની આંખની પ્યાસી કુસુદ આ તો તહમારી છે :
 ગ્રહી ને ખાંચ તો લજ્જા તહમારાંની તહમોને છે !
 અરે રે ! યોગ થાશે માં ! થયો તો સ્નેહ જામો ના !
 મૃદુથી ખેપરવાં યા ખેદરકાર પ્રેમી જડાશે માં !
 અનલયબ સ્નેહના રસ્તા ! અનલયબ ગાંઠ પ્રેમીની !
 ખુમારીને ખુવારી છે : અનલયબ પ્રેમની મસ્તી !

૧૫-૨-૬૩.

વનમાં એક પ્રભાત

ભું ભું ભું ગુંજ પ્રેમી ષટપદ કમલે અર્ધખીલ્યું રહ્યું એ,
 ને તે બાલાકેં ઘેલો નિજ કર જલમાં ધૂજતો આ ઝળોળે !

માની ખ્યારી મનાવે મુખ પર ખરતાં આંસુડાં લૂછતો એ,
અંકે લીધી, હસાવી, નરમ વચન એ નેત્ર કેવાં વહે છે !

કાન્તા ને કાન્ત હીએ, તનમન દ્વયનાં એક છે સ્નેહલીનાં, |
નહાનાં મહોટાં સુરંગી મઝર ચળકતાં હીંચકાવે રસીલાં;
રાતી નીલી મધુ પી કુમુદિની પરથી કૂદડી રંગવાળી,
પીળો ખ્યારો હિમાંશુ નિરખી લટકતો બાપડી ચિમખાઈ !

કુંળું મહોં એ છળીલું હૃદયજ્વરખળાપે નીચાણું નમ્યું છે,
કમ્પે બાલા બિચારી થરથર, બદને સ્વેદની રેલ ચાલે;
આહા ! સ્નેહી ! તમારે જલ પર વસવું સાથ છે રાતઢહાડો,
જૂઠાં પ્રેમી તમારાં દિલ પણ અળગાં, આમ રોવો હસો છે !

ત્યાં પેલું જો હરિણું નદતટ પર એ આવતું ઘાસ નીલું,
આછાં રૂડાં રૂપેરી કિરણ રવિ તણાં એ બધું ઘાસ છાયું;
વૃક્ષોનાં ઝુંડ ઊંચાં પર ઢળકી રહી વેલડી કુમળી જો,
પુષ્પોના પુજા ઝૂમ્યા વિવિધ વિલસતાં આ રૂપાળા લગ્યા, જો !

કુન્નેમાં ત્યાં ઉડતું બુલબુલ રમતું બેસતું ને ફરતું,
ઓ ! ત્યાં બેઠું લપી અંડુલ ગુલ પર જો વાણી મીઠી લવતું;
ત્યાં આકાશે પંડયો છે સ્થિર ઘનકટકો શ્વેત ને પિંગળો તે,
તેજસ્વી એ ડગે છે નિજ રૂપ બદલી, શાન્ત પાછો થયો છે.

તારો તૂટયો નભેથી ખરરર ખરતો, તોપગોળો વઘૂટયો,
રાતો વલ્લિભૂકો લડલડ બળતો આલમાં ઊડી આવ્યો;
ગંગાનો ઘોઘ ફાટયો ગિરિશિર પરથી, રામનું બાણ છૂટયું,
તેવો તે શુંબાળો મૃગજલઝરાણું ફાળથી ફૂટી આવ્યો !

ભેલો ત્યાં સિંહરાજ ધરધર ધરે, જોરથી ત્રાડ દેતો,
ડોલાવ્યા કુંગરોને, રવિ પણ ચમક્યો લાલ આંગાર જેવો;
પક્ષી બોલે ન આવે, દ્રુમ પણ ધણણ્યાં, પૃથ્વી ધ્રુજ રહી આ !
આ તે પ્રહ્લાંડ ફાટયું ! પ્રલય થઈ ગયો ! શંભુએ શંખ ફૂંક્યા !

આલિંગે લવ્ય લીલા નદસરજલને પ્રેમમાં મસ્ત ડોલે,
ઊડી બાઝે સુસ્નેહી હૃદય હૃદયના સત્વને જેમ પ્રેમે !

ઘેલો હું એ રસું છું ! તનમન લપટયાં ! રમ્ય છું, એક હું છું :
વેલી, વૃક્ષો, નદી, ને ગિરિ, નભ, અરણ્યે લીન હું સર્વદા છું.

૧૬-૩-૬૩.

✓ મસ્ત ફરક

અયે કાતીલ ! સીને તું સૂતું રહેજે : પડયું રહે તું :
નથી તકસીર ત્હારી એ : ગુનેહગારી હમારી છે !

ખિસમિદ્વાહ ખતમ થઈ જા : જિઝર કર ના : જિજર ગમ ખા !
હૃદય નાદાન પ્રેમીલા, દિગમ્બર રાખ ચોળી થા !

કિતાબો ઇશ્કની ખોળી : ઉથામ્યાં પ્રેમનાં પોથાં :
વિષમ છે ડંખ પ્રીતિના : વિકટ છે સ્નેહરસ્તા ત્યાં !

આશક આ પડયો બેહોશ : મરી જાશે હિજરાઈ :
આ ફેરહાદની કબરે નથી શિરીન સૂવાની !

ખસ કમળખત દિલ લોળા ! ઉધામા છોડ ઉલ્લસના :
ન કર તું મુદત અફસોસી : મળશે દાદ ના અહિંયાં !

આ દરબાર દરવાજે ડંકા પ્રેમના બાજે :

પરન્તુ બેવફાઈનાં ઉપર નિશાન ફરકે છે !

કરી ખામોશ પછડા માં : આ તો ખ્યાબનાં નખરાં :
આ ગુલઝાર જાહૂનો : ફરેખી ને દગાવાળો !

મળે જો ના તને હીરો લગાવી કોયલો કાળો,
ખન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું અખંડાનન્દમાં રાચી !

માયિક પ્રેમ તરછોડી અનલ હકનો તું કર દાવો :
ખન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું : મસ્તીનો તું લે લંહાવો !

૭-૪-૬૩.

કટુ પ્રેમ

અશ્રુ હવે નયનનાં નયને જાળે હો !
 નિઃશ્વાસ આ હૃદયના હૃદયે રહો હો !
 આશા બધી દિલ તણી દિલ ત્યાગજો હો !
 આનન્દ આ નદ તળે જલમાં પડો હો !
 આસક્ત આ હૃદય કૂર વિરક્ત :તે હો !
 હૈયું કઠોર પ્રિયનું : કુમળું અરે આ !
 આ પુષ્પ, એ બરફનો કડકો ખરે છે :
 આ યોગ એ વિધિબલે નિરમ્યો અરેરે !
 શૂળી પરે પણ પ્રિયા પલ ના વિસાડે,
 મહારી ગાળી તને મને સમ પ્રાણ બાણ;
 તે તો ન કિન્તુ સમજી મમ શાન્ત ચિન્તા !
 આયુ વહું વહી જશે કટુ પ્રેમ પીતાં !
 પીયૂષ આ છલકતું છલકયું ઢળ્યું ત્યાં,
 આ સ્નેહશીતલહરી લપટી પડી ત્યાં;
 ત્યાં તો હલાહલ રહું મુજ આશસ્થાને,
 ત્યાં સ્વચ્છ પ્રીતિ મુજ મૃત્યુ મુધી વિરામે !

પ્રેમ અને મૃત્યુ

ફેંકી દીધો મિથ્યા પરન્તુ સત્ય પ્રેમ મીઠો મીઠો :
 વળી મિષ્ટ છે મૃત્યુ ખરે જે અંત લાવે કષ્ટનો :
 ભોળું હૃદય બાણે નહીં : બાણ નહીં મધુતર કયું !
 હે પ્રેમ ! તું મધુ છે લલ્લા ? તો તો બને મૃત્યુ કટુ !
 પ્રેમ ! તું કડવો ખરે ? મૃત્યુ મને તો છે મધુ :
 અહો પ્રેમ ! જો મૃત્યુ મધુતર, તો મને મરવા જ દે !

• ઈંગ્લેન્ડ રાજકવિ દેનિસનના એક ગીત ઉપરથી.

મધુ પ્રેમ કરમાઈ જવા પેદા થયો જે ના દિસે,
મધુ મૃત્યુ સૌ જનને દિસે કરતું નિઃસ્નેહી ખાક જે,
જેમાં મગજ સમજે નહીં : જાણું નહીં મધુતર ક્યું !
પ્રેમમાં ઘસડાઈ જવા ઇચ્છું જો કહી તે બને :
દેરાઈ હું મૃત્યુ થકી બોલાવતું તે ત્યાં મને :
બોલાવ રે ! હું આવું છું ! હું આવું છું ! મરવું હવે !

૨૮-૪-૯૩.

પ્રેમ અને શ્રદ્ધા*

પ્રેમ પ્રેમ હોય જો, પ્રેમ આપણો જો હોય,
તો પ્રેમમાં શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું સંઘાતે બલ ન હોય:
અશ્રદ્ધા આણુ માત્ર તે અશ્રદ્ધા છે બધી ખરે !
અદૃશ્ય ને ઝીણો પડે ચીરો કે વીણામાં જરી,
ધીમે ધીમે તે મધુર રવને કુંદ કરી નાખે કહી :
પહોળો થતાં મ્હોટો થતાં તે સ્વરહીણું કરી નાખશે !
પ્રેમી દિલવીણા મહીં ચીરો કહી ઝીણો પડે,
કે મુરખાની લરણીમાં ફલ એકને ચાંદી પડે,
તો પ્રેમસ્વર ઊડી જશે : ફલ મિષ્ટ સૌ બગડી જશે !
અશ્રદ્ધાનું બીજ પણ નથી ગ્રાહ્ય : ફેંકી દે તું એ :
પણ એ જશે ? રે ! રંગ કાળો પ્રાણ સાથે તે ખસે !
રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પણ !
મુજ નામ જે મ્હાડું હતું ત્હાડું થયું : બન્યું એક એ :
મને કીર્તિ જો મળે તો તે બધી ત્હારીજ છે :
લાગે તને કહી ડાઘ કાળો લો મને લાગી ચૂક્યો :
તો રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પણ !

૯-૫-૯૩.

* હંમેશા રાજકવિ દેનિસનના એક ગીત ઉપરથી.

ચંચલ પ્રેમસુખ

કટાક્ષમાં ક્ષીકાશ કે અવદ્યુષા શબ્દમાં,
વા બ્રાન્તિ માત્ર એવી સ્નેહી હૃદયમાં—
નહાના આવા સળગથી દિલ પ્રેમી, અરે ! લહે !

નિર્મલ વાતાવરણમાં નૌકા ચાલ્યું સિન્ધુ :
તરંગ ધન તોફાનમાં નહ્યાં ન ડૂબ્યું કિન્તુ :

પણ શાન્ત નલ જ્યારે હતું ખેડું જઈ તળે !
જરા વારમાં કસેલું દિલ આમ જ ક્ષીટી પડે !
જે હરદમ હતું ગમીના વખતમાં પ્રેમી અરે !

હા ! જે ડગતો ના જરી વાઝોડામાં પ્રેમ,
કુંકે ઉડ્યો તૂટી પડ્યો કૂટે સીસો જેમ !

ચીરો શબ્દો ફૂરંથી પડ્યો પ્રેમમાં જેહ,
ફૂરતર વાક્યો વરસશે મહોટો કરવા તેહ !

તારામૈત્રી જે જામતી પ્રેમી નયનની
માધુર્ય તે ઉડી જશે નેત્રપાતથી !

પુષ્પાવલિ દીપાવતી પ્રેમબોલ જે,
છૂટી જશે : તૂટી જશે : વિખરાઈ પડશે તે !

મુક્તાહાર તૂટી પડ્યો મોતીડાં પડી જાય :
પ્રીતિ સરસર સરી જશે તેમ જ દિલથી હાય !

પ્રીતિલથગથ જે હતાં લોળાં હૈયાં નેક,
વાદળ વિખરાયાં સમાં છૂટાં ગનશે છેક !

હાસ્યવહનું નાચતું ઝરણુ ગિરિ પરે :
અખૂટ ને અમાય દિનરાત જલ ઢળે :

વહું : ગયું : ફાટા પડ્યા : રણમાં ગયું સમાઈ !
નાચવું, હસવું, ધુધવવું—સર્વે રહું છુપાઈ !

તેમ દોર પ્રેમ-સ્નેહ-પ્રીતિનો તૂટે !
નહાના સુના સખળથી દિલ પ્રેમી કલહ કરે !

* * * *

સુખ જેનો હુઃખ અન્ત છે તેને ઇચ્છે કોણ ?
અન્થિ જે પલપલ તૂટે તે પર નાચે કોણ ?

અનન્ત કાલ ઘોરવું અન્ધકારમાં,
પણ ન મોહ માનવો અપલ જ્યોતિમાં !

તેજસ્વી સૌ ઉપટશે કાચા રંગ સમાન !
વધુ તેજસ્વી વધુ અપલ વિજળી તેનું પ્રમાણ !

મિષ્ટ સૌ પેદા થયું પ્રેમસૃષ્ટિમાં :
હાથમાંથી મિષ્ટતમ થતાં ઉડી જવા !

* * * *

ઉદ્વસિત ને સુખમગ્ન ના સુખમુદ્રા તુજ રાખ,
કેમકે ભય આવે હજી લપટો નાણે વાઘ !

તુજ નેત્ર ભૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડૂબી જશે,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી લઈ જશે !

તિમિર દીપ પાછળ રહું, કિરણ પુઠે રહી છાય,
તેમ સર્વ સુખ શાન્તિમાં ભય હુઃખ સાથે જાય !

તે સૂચવે પ્રેમાન્ધને “ તુજ સુખ ઉડી જશે, ”
જ્યારે પ્રેમી બિચારો સુખરેલમાં હશે !

તો ઉદ્વસિત સુખમગ્ન ના સુખમુદ્રા તુજ રાખ,
કેમકે ભય આવે હજી ઉડતો નાણે બાજ !

તુજ નેત્ર ભૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડૂબી જશે,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી ગળી જશે !

અરે ! અરે આવાં હશે વિધિનાં ક્યમ નિર્માણ ?
પ્રિયતમ, મધુતમ, મંજુતમ અતિ વેગે ઉડી જાય !

સુવર્ણરંગી લલક સુખપાંખ પર ચડે,
કે પણ એકમાં ખડોળી ફરી આકાશમાં ઉડે !

જનનયને અશ્રુ મૂકી ધોતાં ફૂળા ગાલ,
નિજ સુરંધ સંકેલી લે રૂડું અમ્બુદગ્યાપ !

તેમ દુર્વાહ દુઃખઅંત સેવવા મૂકી,
સુખ દૃષ્ટિ બહાર જાય ફરી મળે નહીં !

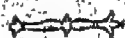
તો ઉદ્વસિત સુખમગ્ન ના મુખમુદ્રા તુંજ રાખ,
કેમકે ભય આવે, ઈરે ! છુપતો જાણે સાપ !

તુંજ નેત્ર ભ્રૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડુબી જશે,
કે તુત ખેદ, દુઃખ, શોક લઈ તને જશે !

૧૪-૬-૯૩.

પ્રેમીની આશિષ

(પીલુ.)

હુનિયાના આ પ્રવાસની મધ્યે સુખ લેવાનું તે લ્હાવો ખરે છે :
નાચ તો બહાલા ! નાચ રસીલા ! કુમકુમથાપા દે હૈયામાં !

હાસ્યવિરાજિત આનંદાશ્રુ પ્રેમીનાં પ્રેમીલાં નયને વસાને :
અથવા અશ્રુ અનુકંપાનાં હાસ્ય ભૂંસી પ્રેમીને મળાને !

જીવનદોરી બનત અકારી પ્રેમ સંયોજિત હોત નહીં તો : ૧
એ જ સત્ય છે, તો મુજ આયુ પ્રેમ તૂટયા પછી દાણમાં તૂટે હો !

પણ નિષ્કલંક ને વત્સલ પ્રેમી પ્રેમનશે ચક્ર્યૂર થયેલાં :
મધુર સ્વપ્ન સૌ ઉડી જવાથી આશાભંગથી બહુ છે રોયાં !

પ્રેમ ઉપર વિશ્વાસ ધરીને સ્વસ્થ હૃદય નિઃશંક સુવે તે,
કદી ને કપટથી હુલાય નહીં, તો સુલગ અને સુખવાળું ખરે છે !

પણ જનહૃદયે પ્રેમ વસે છે, પ્રેમીને તો મુજ આશિષ એ છે :
“પ્રેમરવિ સૌ હૃદયે પ્રકાશો, સ્નેહશશી સૌ પર અમૃત ઢાળો !”

૨૧-૮-૬૩.

પ્રેમનું પૃથક્કરણ

મુકે નિઃશ્વાસો તે હૃદય દુખાડાંનાં નહિ નહીં !
રડે, ખેરે અશ્રુ, નયન પલળેલાં, દિલ સૂકાં !
ઘડી પ્રેમી સાથે લટપટ બની ગેલ કરતાં,
પછી “બહાલી,” “ખ્યારી,” “પ્રિયતમ,” “પિયુ” નામ જ રહે !

નમે સૌ દેવોને, હૃદય ન નમ્યું કોઈ સુરને !
કરે પ્રીતિ સૌથી, જીગરવત એકે નહિ નહીં !
બધાં નેત્રો બહાલાં, નયન પ્રિયનાં માત્ર પ્રિય ના !
પડે કો બન્ધે તો નહિ નહિ નહીં સ્થાનગણના !

રહે પ્રીતિ નેત્રે, નહિ જ હૃદયે પ્રેમ વસતો !
ઉડે સ્થાને સ્થાને, હૃદય સ્થિર ના કોકિલ સમું !

અંરે ! આવી મૈત્રી જગત પર દિશે ભટકતી !
ઘણાં હૈયાં ચીરી હૃદયરુધિરે રાસ રમતી !

*

*

*

યુવા , વૃદ્ધાવસ્થા , સુખદુઃખસમે , નિર્મલ અતિ !
હો ના પ્રીતિની દિલ પરની જ્વાલા ઝળકતી ;
ખગીચા , મહેલોમાં , ઘટ વન અને જંગલ વિષે
રહે શાન્તિ હૈયે ; પ્રિયતમ પ્રિયા એક જ રહે .

લય્યાં હૈયાં પ્રેમે : વધુ ઘટુ થતાં જીવ નિકળે ,
વધે તો આનન્દે , કમી થઈ જતાં શોકથી મરે !
ફ્રેવે , નીચોવાયે હૃદયરસ મીઠો છલકતો ,
પરંતુ ખહોળો તે દિલરસઝરો ના ખૂટી જતો .

ખલિહારી આવાં મધુર રસવાળાં હૃદયને !
અહો ! સાધુ હૈયાં ! વિમલ શુભ સ્થાને ચિર રહો !
પ્રભુ ! આવી પ્રીતિ જનહૃદયમાં વાસ કરજો !
હો પૃથ્વી ભયે ! સુર , જન ધનો દિવ્ય સરખાં !

૯-૯-૯૩.

મરણશીલ પ્રેમી

આયુ સ્વલ્પ મનુષ્યને દઈ ધ્યાં પ્રેમી ઈશે કાં લલા !
શુ પીવાય મુહૂર્તમાં રસઘડા બહાલાં દિલે જે વસ્યા ?
સન્તોષે સુખમાં રહેત દિલ આ જો હોત હર્ષે ભર્યું :
માયુ ના કદિ દીર્ઘ આ જીવિત જો તે હોત આનન્દનું !
ગાઠાં સંકટમાં પડ્યાં હૃદય કો ચીરાય લોળાં , અહો !
ઝીણા ઘૂંઘટમાં છુપાઈ સરતો આનન્દ તેઓ તણો !
આશા એ જ મનુષ્યનું જીવિત છે , તો આશ રાખું ભલે :
મૃત્યુ બાદ મળો આજંડ સુખનો કો દેશ સૌ પ્રેમીને !

આંહીં તો કદિ હાસ્ય થાય પ્રિયથી , વા હસ્તમેળા બને :
જાણી ના રતિ કોઈના હૃદયની ત્યાં મૃત્યુ આવી મળે !
બહાલા ! હૃલ્લ હર્ષ છે અતિ અહીં , તો મૃત્યુ મોંધું નકી :
તેને આદરભાવથી હૃદયમાં રાખો જીવો ત્યાં સુધી !

આવે રંગિન પક્ષીઓ મધુરવાં , ભાગે વસન્તાન્તથી ,
કો વેળા ત્યમ હર્ષ સૌ હૃદયમાં આવી ઉડે છે ફરી !
હોજો વિદ્યુત સાંકળી ચળકતી પ્રેમાર્દ્ર હૈયાં વિષે !
સ્પર્શે હર્ષ જરી જ કો હૃદયને તો સર્વવ્યાપી બને !

૧૫-૯-૯૩.

કમલિની

લાડલી હું પ્રવેતવરણી ઝુલતી રહું જલ પરે ,
મકરન્દ છાંટું ભૂંગ પર તે ગુંજતો મુજ પર રહે ;
તેને સુવાડું રાત્રિએ મમ હૂંફવાળા હૃદયમાં ,
ત્યાં પ્રેમધબકારા ઝીલે બન્ને દિલો આનન્દમાં !

ફાનુસ રૂપાળા , દ્રાક્ષરસના જામ કે જાંબુ સમી ,
હું તો રહું જલલહેરીઓની ઉપર ધીમે હીંચતી ;
ક્ષણ એક મહારી પાસ નહાનો આગિયો ચળકી રહે ,
મમ પાંખસમ્પુટ ઉપર ફેંકે નીલવરણું તેજ તે !

ને કુંભ અમૃતનો ભરી ઉદ્ધિ થકી ચંદા કુદે ,
તે વાળ ખંખેરી રૂપેરી સુધા છલકાવી હસે ;
સ્ફટિક તણો ગગને ધરે ઘન પાટલો તે પર ઉભે ,
ને અધર ફરકાવી લવે કંઈ મંત્ર મીઠા તે સમે !

ખુરખો નવો મુખ પર ધરી ડગલાં ભરે ત્રણ ચાર, ને
મૂંઝાઈ ફેંકે દૂર તે ત્યાં સ્વેદગિન્દુડાં ખરે ;
તિલ ગાલ પરનો, ધનુષ ભ્રૂ ને શ્યામ કાન્નજ નયનનું ,
હીરાજડિત મહોટા અરીસામાં જીવે કરી ડાકિયું !

કુસુમી ન્હાની યેનડી મુજ બહાલ અંદા પર ધરે,
અંદા કુંળા કર સ્પર્શ મૃદુથી ફેરવે મુખડા પરે ;
લાગિની રહારી લાડકી તે જાગતી આખી નિશા ,
મુજ પાસ જલથેયા પર નિદ્રા કરે દિનમાં સદા !

સખી સાથે સ્નાન કરીને ચાલી અંદા દૂર ત્યાં ,
ખરફ ગોળા પર મુકી પગ સ્મિત કરી કંપી જરા ;
તે દષ્ટિ ચૂકાવી પડી , સરકી ગઇ, જલમાં ઢળી ,
ને બાપડી કુસકાં ભરી રડતી રહી પ્રિય કુમુદિની !

તે વેળ બધી મુજ ભૂંગ ને હું તો હતાં મુખરેલમાં ,
કંઇ ગોપ્ટીના પડદા ઉઘાડી પ્રેમમાં વેલાં હતાં ;
હૃદયનો વિનિમય થતો'તો, શાન્ત રસ દ્રવતો હતો ,
ને દિવ્ય અમકારા થતા'તા હૃદય બન્નેમાં, અહો !

છૂટી સમાધિ હું ઉઠી સુણી હિળકતી કુસુમી આ ,
પંપાળી વાંસો લહોઇ નીલી પર સુવાડી શાન્તિમાં ;
ફરર ફર ફર ફૂંકતો ને મન્દ ગતિથી વહી જતો ,
નિઃશ્વાસ વિરહિણીના સમે ત્યાં અનિલ આવ્યો શીતળો !

ચડી તે પર , સુરખ સાડી ધરી, આવી ઉપાડી ,
અતિ શ્રમ થકી તેના અધર ને ગાલ પર લાલી હતી ;
ખવન તો સરકી ગયો તે એકલી રહી ઉડતી ,
તારા ઝીણાની પંક્તિ તેની પાંખમાં શોભી રહી !

ધૂજતાં ધીમે રહ્યાં તેનાં સુનેરી પીંછડાં ,
ને શુકની ચોડી હતી રમણીય ટીલી લાલમાં ;
કદ રાક્ષસીનું પાણુ રહ્યું તેમાં હૃદય અતિ કોમળું ,
“ તમ દંપતી સુખમાં રહો , ” તેણે મને લેટી કહ્યું !

પલમાં અહીં જલમાં પડી , પલમાં ગઇ નલમાં ઉડી ,
કિન્તુ સુનેરી રેશમી સાડી અહીં સરકી પડી ;
ધીમે ધીમે તે દિવ્ય બાલા પિગળી ગઇ કુમળી ,
ને પૂર્વમાં પલ એક રહી ગઇ પ્રવેત જ્યોતિ અજકતી !

જળળ જળહળ તેજગોળો લાલ ત્યાં લટકી ગયો ,
તેજસ્વી તે રવિને શિરે કંઈ મુકુટ કંચનનો રહ્યો ;
હું તો ઉડી છોડી દઈ પિયુ-ભ્રમર મહારી બાથથી ,
તે પર ફિદા આ શરીર વળી હું પ્રેમ રવિ પર ધરું અતિ !

ફિક્કા પડેલા તારલા મેઢાં સમા વિખરી પડ્યા ,
ગોવાલ-રવિના માત્ર દર્શનથી ડરી નહાસી ગયા !
દંડ પ્રહર્યો એક તેણે ખડાઝ ધૂમસના ઉપર,
પલ એકમાં પિગળી ગયાં આકળ તણાં શિખરે શિખર !

બહાલમ ગયો રમતો અને ઉડતો બગીચે એકલો ,
વેલી તણી વેણી અને વૃક્ષો મહીં છુપી ગયો ;
કુંજ પેલીમાં કરે છિત્કાર તમરાં ત્યાં ફર્યો ,
ને હવે નાબુક છોડના તે શુલ ઉપર ધૂમી રહ્યો ! ✓

અપ્સરાઓ નિત્ય આવી સરકિનારે ખેલતી ,
મુજ ભૂંગને પૂજે પીળી ચંદન તણી અર્ચા કરી ;
તેઓ ફરે કુદડી , ઉઠે ગુચ્છા સુનેરી વાળના,
રવિકિરણમાં રવિકિરણ જેવા રેશમી તે ચળકતા !

મેં સ્નાન સરજલમાં કર્યું , મુજ ગાત્ર લીનાં કંપતાં ,
એ મોતીડાં કે બિન્દુડાં જલનાં ભર્યાં મમ કેશમાં ;
રવિ હોળતો મુજ વાળ તેને તો કયો મેં બ્રાત છે ,
તેની અને મહારી છળી આ જલ બિલોરીમાં પડે !

બળક બળકે તરંગોની લહરી શીતલ માધુરી ,
ને કંઈક બુદ્ધબુદ્ધ જન્મ પામી શમી જતા પાછા વળી ;
રવિકિરણથી નવરંગના તે શીકર જલના ઉડતા ,
છંટાઈ તે મહારા ઉપર મમ શરીરને શૃંગારતા !

ઝીણી રૂપેરી માછલી ફૂદી ઉડી જલમાં પડે,
રવિબિમ્બ તો ધ્રુજ રહે ને ચક્ર પાણીમાં બને ;
રૂડા મુક્તાહારમાં હીરા તણા ચક્રદા સમી
નાબુક રૂપાળી હાસ્યવદની એક પલ રહું ડાલતી !

શંખ જ્યમ લપસી પડે દો ચોક મણિના ઉપરે,
ત્યમે હંસજોડી ધવલ કટકા ચંદ્ર જેવી ત્યાં તરે ;
પાંખ જલથી આફળે ને તરંગો રહે છળછળી ,
એ પૃથ્વીનાં પક્ષી નહીં, છે દિવ્ય દેવી દો નદી !

શી ડોક તેઓની રૂડી ડોલર તાણી માલા સમી ,
ને હિમપર્વતશૃંગ પરના બર્ફથી ઘોળી ઘણી ;
છે લાલ અંચુ લાલ કે દાડિમ તાણી જેવી કળી,
તે પવનવેગે જલ પરે શી અળકતી ચાલી ગઈ !

હવે તો મધ્યાહ્નકાલે ધોમ ધણિયો વ્યોમમાં ,
સૌ જગત સૂતું શાન્તિમાં ને પુષ્પવેલી ઢળી ગયાં ;
પણે સારસયુગલ ઉતરે કુંજમાં ઉડતું ધીમે,
ને એક સમળી ચીસ પાડી શાન્તિનાં પડને ચીરે .

કંઈક કુલથી હાસ્ય કરતો, કંઈક કુલ રંજાડતો ,
મમ કર્ણકુલકું હૃદયરાજા મધુર મધુકર આવીઓ ;
પત્ર-થાળી , દાંડલી-કર, ખિન્દુજલનાં મોતિડાં ,
તેને વધાવું તે થકી ને અશ્રુ છાંટું નયનનાં !

સંયોગની પલ ટૂંકડી વીતી ગઈ સ્વપ્ના સમી ,
રવિ પશ્ચિમે ડુંગર ઉપર ઉભો રહ્યો દોડી જઈ ;
લંગાવી કરકિરણો જગાડ્યાં વૃક્ષ સૌ ધધેણીને ,
ને ત્યાં ઉડાડ્યાં પક્ષીઓ કુમકુમ સસું કંઈ છાંટીને.

કોકિલ તાણી કીકી સમો રસ દ્રાક્ષનો ઢાળ્યો પણે,
ને અળકતાં પુલકાં ગુલાણી વેરિયાં નલમંડપે ;
ત્યાં ગાર આછી ચોકમાં લીંપી રૂડી કેસર તાણી ,
પણુ ભાનુ તો રૂળી ગયો ને શાન્ત સંધ્યા રહી ગઈ !

આ આલને અસમાની પડદે કિરણ સૌ રેળી ગયાં,
ને એક બાબુ વાહણીમાં નવીનરંગી થઈ રહ્યાં ;
ને પણે વાહણ ગરુડ જેવું કનકતું લટકી રહ્યું,
તે તો હવે રસ થઈ જઈ દોળાઈને પિંગળી ગયું !

ત્યાં વૃક્ષના ઘટ ઝુંડમાં કે ખુરજ ભિલો એકલો,
તે સ્થાનમાં ઝીણો, મધુર, ગંભીર વાગે શંખ કે;
તે સૌ પ્રદેશો ઉપર ડોળા ફાડતી રાત્રી ધસી,
અંધારપડદે છાઇ લીધું વિશ્વ ખેડાળું ક્ષણ મહી !

વાંસવૃન્દો આરડે ને પવન હાંકે ભેરથી,
ને આંખ છે અંગાર જેવી સિંહની ત્યાં ચળકતી;
પણ ત્યાં ઉભું તટ પર દિસે કોઇ દબાયું દુઃખથી,
માનવ હશે ! એના વિના આ સુખી જગતમાં કે દુઃખી ? | ✓

દુઃખમાં પડ્યું માનવ અને દુઃખદાહ તે પાછળ ભુવે,
નહિ જ્ઞાન તેને ભાવિતું પણ કલ્પી દુઃખ ડરતું રહે;
કંઈ સ્વાર્થ, સત્તા, દંભ, એવા બન્ધ તેને ફરી વળે,
સુખમય અમારી જ્ઞાતિ તેની ખહાર તે તો ટળવળે !

૧૦-૧૧-૯૩.

રસેચ્છા*

પૃથ્વી ! સમુદ્ર ! પવન ! પ્રિય ભ્રાતૃભાવ !
જો હોય લેશ હૃદયે સુજ ધર્મ, ને જો -
સન્ધ્યા - પ્રભાત - રવિનાં કિરણો ફાંચી -
રંગેલ લાલ પડદા નલના સુનેરી,

પુષ્પો પરે ટપકતાં સુતુષારણિન્દુ,
ને સ્નિગ્ધ પાંખ ફેલની મકરન્દભીની,
અન્ધાર ઘોર વિધુહીન નિશાની શાન્તિ,
વા પ્રવેત દૂધ સમ રેલ ફાંચી શશીની,

ઘેલાં વસન્તથી બનેલ મહાન વૃક્ષો,
વર્ષા કરે હરિત નાબુક જે સુગન્ધો,

* ઇંગ્લેન્ડ ફ્રોમ શેલિના એક કાવ્યના ન્હાના કડા પરથી.

ને બર્ફના ઢગ ભરેલ તુષારકાલ -
આ સૌ મને દિલ સમાં પ્રિય હોય, ને જો -

કોઈ પશુ ગરીબડું જીવજન્તુ કોઈ,
વાં પક્ષી કો ચસકતું કદિ નહોય દ્રવ્યું,
હોજીં રહ્યો સ્વજન સૌ ગાણી સાથ હું જો,
બન્ધુ ! તમે હૃદય આ રસથી ભરો તો !

૧૭-૧૨-૯૩.

તુષાર

હું છું ઉભો ગિરિ તણા શિખરે ચડીને,
કદલોલમાલ સમ ગીચ તુષાર નીચે -
મેદાન નીલવરણા ઉપરે ઝુંબેા છે :
બાણે જડયું સર રૂડું નક્ષત્રે તળે તે !

મોઝાં વહે ચળકતાં ભુખરાં રૂપાળાં,
રેસા સમા રવિકરો સુરખી ભરે ત્યાં ;
થંડી સમીર લહરી થકી ગોલ ધૂમે,
ભૂરાં કખૂતર તણા જ્યમ ગોટ ઊડે !

આ મેખલા સમ ઊંચો ગિરિશૃંગ ઘેર્યો,
ત્યાં વ્હોકળા ઉપર હસ્તી સમો રહ્યો, જો !
તે ખીણમાં પથરનો કરી કોટ ઊભો,
ને વૃક્ષની ઉપર તીડ સમ પડ્યો, જો !

રૂપા તણા રસ સમો જલધોધવો તે -
આ ગીચ ધૂમસ તણા મુખમાં પડે છે !
ત્યાં પક્ષીઓ કિલકિલે પણ ના દિસે કો :
અન્ધારમાં જગત આજ પડ્યું, અહો હો !

ત્યાં દૂર સિન્ધુ ધુધવે, નદ ત્યાં મળે છે,
ત્યાં એ તુષારઢગના ખુરજો ઉભા છે !
ત્યાં રાક્ષસો સમ ઉડે બહુરૂપધારી —
કાળો તુષાર નભના પડદા સુધીથી !
ત્યાં બર્ફનો અતુલ ખડાડ પડ્યો ઢળીને,
નીચે ધસી લઈ જતો બહુ વૃક્ષને તે ;
મ્હોટો કડાક કડકાટ થયો દિશામાં,
તે એ ડુબ્યો ગરજતો ધૂમ સિન્ધુનામાં !

૯-૧-૯૪.

મૃત્યુ

મેં બાપડું રમકડું કુમળું ઉછેરું,
આ પ્રેમના હૃદયનો રસ પાઈ પોખ્યું ;
પારેવડા સમ હતું બહુ લોળિયું એ,
ને ખીતડું પ્રણયનું, મુજ બાલુડું તે !

મ્હારી પ્રિયા હૃદયનું, પુલડું હતું એ,
પ્રીતિ તણું મન હતું, સુખીયું હતું તે ;
પોઢયું હતું મુજ કને દિન એક કાલું,
સૌએ રડી કળીકળી કુલ તે ઉપાડયું !

લોકો કહે ‘ મરી ગયું,’ સમજ્યો ન હું તો,
આત્યાં લઈ ‘ કુસુમ,’ પાછળ હુંય આલ્યો ;
જેને કહે જન ‘ શ્મશાન ’ તહીં ગયાં સૌ,
મ્હારી પ્રિયા પણ હતી જનસાથમાં ત્યાં .

ત્યાં કાષ્ટના ઢગ પરે કુલ તે સુવાડયું !
લોકો કહ્યું ‘ શળ ’ લલો, ‘ પુલ ’ મેં કહ્યું તું ;
મેં તો કહ્યું, “ અરર ! લાઈ, જરાક થંભો,
આ લોકડું કઠિન અગ્નિ વતી ન બાળો ! ”

“ તે માર્ગનાં પથિકં તહોય બધાં દિસે છે,
 “ છે મૃત્યુ , જન્મ , જીવતું , સહુ ભાસ માત્ર ;
 “ તો મૃત્યુથી રુદન , જન્મથી હાસ્ય શાને ?
 “ વૈરાગ્યમગ્ન રહી આયુ ન ગાળ શાને ? ”

તે દિનથી મન વિરાગ ધરી રહ્યો છું ,
 ને તાહરું સ્મરણુ, મૃત્યુ ! ક્યાં કરું છું ; ✓
 તું શાન્તિનું ભુવન છે , હુઃખઅન્ત તું છે ,
 પ્રેમે બળેલ દિલનો મધુકાલ તું છે !

તું હાસ્ય છે રુદન કે હૃદયાગ્નિ રૂપે ,
 ને અશ્રુના ઝરણુમાં સ્થલ જ્ઞાનનું છે ;
 તહારાં સુખી ઝરણુમાં સહુ ઘોર ભાવે ,
 તહોયે તને મનુજ કે કદિ એ ન જાણે !

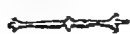
અન્ધાર તું , જગત જે કદિ એ ન જોશે ,
 અંજાય વા નયન સૌ , બહુ દિવ્ય તું છે ;
 જ્યાં સૌ રહે , બડબડી કર હાસ્ય ત્યાં તું ,
 તહારું અધિપતિપણું સહુકાલ ચાલે !

રે ભાઈ મૃત્યુ ! ગત કાલ બધો જ તહારો ,
 ભાવી તણા તિમિરમાં ઉજળો તું દીવો :
 તું , હું , પ્રિયા મુજ , સહોદરશાં રહેશું ,
 તે મિષ્ટ કાલ સુધી સાચવ બાલ મહારું !

૨૦-૧-૬૪.

✓ પુષ્પ

અહો ! મીઠા આત્મા ! રસિક કુમળું મોં તુજ હસે ,
 કુલેલા અંગેથી મનહર રૂડો ગન્ધ પ્રસરે ;
 વસન્તી વાયે છે સમીરલહરી ગેલ કરતી ,
 રમી તહારી સાથે મધુર રવથી જાય વહતી !

રે સાંભળો ! પાણુ તહીં લડકો ઉઠ્યો શું !
 મૂર્છા તળે હુઃખ ભુલી ધરાણી ઢળ્યો હું ;
 તે ફૂર સૌ જન ગયાં નિજ ઘેર ચાલ્યાં,
 આ એક જે મુજ હેતી રહી પાસ તે ત્યાં .

હું તો ઉઠ્યો, સળગતું મુજ કાળજી'તું,
 હું ઢળ્યું, ન તહાય નજરે મમ પુષ્પ આવ્યું;
 ત્યાં દૂર વૃદ્ધ અવધૂત હતો ગુફામાં,
 તેણે સુણી રુદન આવી મને કહ્યું આ:—

“ તહાં ગયું કમલ મૃત્યુ તણે ણિછાને,
 “ ત્યાં સૌ જશે, જગત તો ભ્રમછાળડું છે;
 “ આ પ્રેમ શો ! રુદન શું ! હુઃખદાહ શાને ?
 “ તું કોણ ? તે સમજ, બાપ ! જરા ઉભો રહે !

“ તહાં ચીરે હૃદય વ્યર્થ રડી રડીને,
 “ તહાં ગયું ન વળશે કદિ પુષ્પ, લાઇ !
 “ સ્વપ્નાં કરી જલધિ વ્યોમ લાણી કહે છે,
 “ ને સૂર્ય આ લઈ ગ્રહો ફરતો ફરે છે :

“ આવા અનેક ઉદ્ધિ ઉછળ્યા કરે, ને—
 “ બ્રહ્માંડમાં રવિ મળી આણુ શા ઉડે કે ;
 “ અસ્તિત્વ એ સહુ તણું નહિ હોય કો દી ,
 “ કો દી હશે નલ બધું પરિશૂન્ય આ તો !

“ તહોયે હતાં સહુ જ તત્ત્વ રૂપાન્તરે આ ,
 “ કો એ નવું નથી થયું, નવ થાય કંઈ ;
 “ કો દી વળી પ્રલયનો સહુ ભોગ થાશે ,
 “ ત્યારેય બીજ રૂપમાં સહુ આ સમાશે !

“ ત્યારેય ન્યૂન રતિભાર નહીં થવાનું,
 “ ને કંઈ એ અધિક હાલ નથી થયેલું ;
 “ દોરાય કો ગતિ અનન્તથી વિશ્વ આણું,
 “ ચીલો પડેલ પણ રાહ તણો દિસે ના !

“ તે માર્ગનાં યથિકં ત્હોય બધાં દિસે છે,
 “ છે મૃત્યુ , જન્મ , જીવનું , સહુ ભાસ માત્ર ;
 “ તો મૃત્યુથી રુદન , જન્મથી હાસ્ય શાને ?
 “ વૈરાગ્યમગ્ન રહી આયુ ન ગાળ શાને ? ”

તે દિનથી મન વિરાગ ધરી રહ્યો છું ,
 ને તાહરં સ્મરણ, મૃત્યુ ! કર્યાં કરું છું ; ✓
 તું શાન્તિનું ભુવન છે , હુઃખઅન્ત તું છે ,
 પ્રેમે બળેલ દિલનો મધુકાલ તું છે !

તું હાસ્ય છે રુદન કે હૃદયાગ્નિ રૂપે ,
 ને અશ્રુના ઝરણુમાં સ્થલ જ્ઞાનનું છે ;
 તહારાં સુખી ચરણુમાં સહુ ઘોર ભંધે ,
 તહોયે તને મનુજ કે કદિ એ ન જાણે !

અન્ધાર તું , જગત જે કદિ એ ન જોશે ,
 અન્નય વા નયન સૌ , બહુ દિવ્ય તું છે ;
 જ્યાં સૌ રહે , ખડખડી કર હાસ્ય ત્યાં તું ,
 તહારં અધિપતિપણું સહુકાલ ગાલે !

રે ભાઈ મૃત્યુ ! ગત કાલ બધો જ તહારો ,
 ભાવી તણા તિમિરમાં ઉજળો તું દીવો :
 તું , હું , પ્રિયા મુજ , સહોદરશાં રહેશું ,
 તે મિષ્ટ કાલ સુધી સાચવ ગાલ મહારં !

૨૦-૧-૬૪.

✓ પુણ્ય

અહો ! મીઠા આત્મા ! રસિક કુમળું મ્હોં તુજ હસે ,
 કુલેલા અંગેથી મનહર રૂડો ગન્ધ પ્રસરે ;
 વસન્તી વાયે છે સમીરલહરી ગેલ કરતી ,
 રમી તહારી સાથે મધુર રવથી જાય વહતી !

શિરે તહારે વૃક્ષો નવીન ચળકે કુંપળ ભર્યાં ,
 સૂતું મધ્યાહ્ને સુખમય રહ્યાં છાય ધરતાં ;
 હવે સંધ્યાકાલે કુસુમ સરખી મ્હોરકળીની-
 કરે વૃષ્ટિ ધીમી તુજ પર ધરી બહાલ દિલથી !

સુનેરી દીપે છે નભ ઉપર તરે વાદળ રૂઢું ,
 ડુબે નીચે પેલું ક્ષિતિજ પર ત્યાં ગિરગ રવિનું ;
 તને આલિંગે છે સુકર રવિના ચુમ્બન કરી ,
 તરે તે આકાશે ગરક મકરન્દે તુજ થઈ !

રૂઢો જાંબુરંગી સુરસ રસ સંધ્યા સલુણીનો ,
 ધરી પ્રીતિ હૈયે તુજ પર અલિપેક કરતો ;
 ગુલાબી પાંખો આ , સુમન ! તુજ તેજે ચળકતી ,
 દિસે તું સાક્ષાત પ્રણય , રતિ , ને મૂર્તિ સુખની !

અરે બહાલા ! વાશે પવન અધિકો ઉણુ બળતો ,
 હશે આ કાલે વા તુજ તરફ એ ફૂર ધસતો ;
 તને ચિન્તા ના ના ! સુલગ તુજ હૈયું સુખભયું ,
 તને ના સ્પર્શે કો વિષમ દુઃખ આ ફૂર જગનું !

સુખી આ સંસારે સુખમય નહીં કો તુજ સમું ,
 અમારે આનન્દે દિલ પર રહે છે દુઃખ છુપ્યું ;
 દુઃખી જો ચોછું તો સુખ બસ થયું એમ ગણુશે ,
 બિચારું લોખું એ મનુજ સુખ પૂરું ન સમજે !

અમારાં મીઠાં તે રૂઢનમય છે ગીત સઘળાં ,
 દુઃખે શિખેલાં એ કવિદિલ શિખાવે દુઃખ બધાં ;
 ન નિદ્રામાં એ છે પરમ સુખ વિશ્રાન્તિ અમને ,
 ખૂરાં સ્વપ્નો આવી જનારૂદયમાં કંટક ભરે !

ન આનન્દે તહારા બિલકુલ હશે ધ્વંસ કદિયો ,
 ઉદાસીની છાયા તુજ દિલ પર ના રજ વસે ;
 કરે છે પ્રીતિ તું , સરવ તુજ પ્રેમે ખુશ રહે ,
 અતિ તૃપ્તિની તું સમજ નહિ પીડા પણ અરે !

સુખી આત્માનું ને પ્રણય જગ ને મૃત્યુ ભવનું-
હશે ભંડું સાચું તુજ હૃદયમાં જ્ઞાન વસતું,
ન જે જાણે છે કે મગજ કપટી મર્ત્ય જનનું,
નહીં તો આવું તું સુખભર રહે કેમ ખીલતું !

ન જાણું તું શું છે ? તુજ સમ હશે શું જગતમાં ?
ન તારા જેવી મેં નિરખી ખુશખો કે કુસુમમાં ;
નહીં તું પૃથ્વીનું, સમ મુજ કહે ક્યાં અવતર્યું ?
વચ્યું તું કૈલાસે ? શિવશિર પરથી સરી પડ્યું ?

ન તું સ્વાથી ને ના કૃપણ તુજ હેયું જન સમું,
અહીં આશા તેથી હૃદય મમ કુંળું તુજ કર્યું ;
મહેને દે તું દીક્ષા, મધુપ તુજ બહાલો કર મહેને,
અભેદાનન્દો હું શિખવીશ પછી આ જગતને ! ✓

૨૦-૨-૬૪.

મ્હારું કબૂતર

સુખે આલ્યો જતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અલ્પાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રેણું ! તે રૂઢન મનુનું બાન્ધવ ખરું :
બધું બહાલું ખીળું મરણશરણે જાય વહતું .

હતું મેં પાળ્યું ને કબૂતર રહ્યું તું ઘુઘવતું,
ઉછેર્યું તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું ;
પહેરાવ્યાં મુક્તાનકિત રૂડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરન્ટું ભોળું તું સુરખ પગ ન્હાના ઠમકતે !

અરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ કનક ખ્યાઈ ન તુજને,
સુવર્ણે લોભાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે ;
તને નીલી બહાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીરા વિભવસ્થના તુચ્છ સઘળી .

તને જાન્યે નાજ્યું ! દિલ મતલબી કાં મુજ થયું ?
 અરે ! ત્હોયે ત્હાં મુજ પર હતું બહાલ અધિકું !
 અહો ! ત્હાં હૈયું પ્રણયરસલીનું પરગણુ,
 હઃખી હું હોભી તો મન રીઝવવા નૃત્ય કરતું !

તને કેદી કીધું ! હૃદય ! મમ પ્રેમે ન સળગ્યું !
 હતું સ્વચ્છંદી તું, પરવશ કર્યું મેં અહ પ્રભુ !
 મનુષ્યો : સંહારી સુખદ રતિજાન્યો કુદરતી-
 અરે ! લોખાં પ્રાણી ઉપર ચલવે રાજ્ય જીલમી !

મીઠાખોલી લીરુ કખૂતરી વિયોગે મરી હશે,
 મર્યું આજે તું એ જુરી જુરી પ્રિયાના જ વિરહે ;
 વિયોગે ભૂલાયે પ્રીતિ, જન વૃથા એમ વદતાં,
 ભૂલાયે ભૂસાયે પ્રીતિ નહિ જ, એ સ્વાર્થસ્વપન

પૂરું આનન્દી ને પરમ સુખિયું અહરૂપ તું,
 અહો ! “ ધૂધૂ ” શબ્દે પ્રણયધ્વનિ ઊડો ગજવતું ;
 અરે ! પંખી ! મ્હાં પતિત દિલ આ પાવન કરી,
 સ્વધામે આલ્યું તું, કસુર મમ શું માફ ન કરી ?

પ્રિયે ! જાગ્યાં બહાલાં ! તમ સમ હતું તે મરી ગયું
 જતાં તે પારેવું ગૃહ મમ થયું શૂન્ય સરખું ;
 થયું થાવાતું તે, થઈ ગયું “ થયું ના ” નહિ થશે,
 ઉન્હાં અશ્રુ ત્હોયે દિલ રુધિર શાં વ્યર્થ વહશે !

અરે ! કો ખ્યાલામાં શરણત : ભયું તે પડી ગયું,
 હળયું પાણીમાં ને ઉદ્ધિવીચિ માંહી મળી રહ્યું ;
 ન પીવાયું, જોયું, પણ નવ ગયું પૃથ્વી પરથી,
 રહ્યાં તત્ત્વો મીઠાં ઉદ્ધિ કડવામાં લળી જઈ !

અહો ! આ પારેવું શરણત હતું, અમૃત હતું,
 ખૂરાં લાગ્યે મ્હારાં મમ ગૃહ તજ્યું, એ મરી ગયું

મયું, ખોવાયું, વા ઢળી ગયું કહો, કે ઉડી ગયું,
ભળ્યાં ભૂતે ભૂતો; લય નથી થયું એ કબૂતરું !

૨૨-૩-૯૪.

સમુદ્રથી છંટાતું બાલક*

નિગૂઠાર્થો આવા તુજ નયનને કોણ શિખવે ?
ઉઠાસી લાવો આ, શિશુ ! તુજ દિલે કોણ છુપવે ?
વિચારો ઉંડામાં શિથિલ સહુ છે આ અવયવો,
ભર્યો તારા ખૂમાં ગમગીન અને શાન્ત ભડકો !

વહી જતાં બહાણો ખગ સમ દિસે દૂર દરિયે,
ઝુલતાં પાણીમાં શિખરવત મોજાં ફૂદી રહે ;
વિના હેતુ ના ના જલધિ ધરતી કાર્ય કરતાં,
ન પક્ષી નહાનાં આ ભ્રમણ કરતાં વ્યર્થ અથવા.

તને તો ભાસે છે વિષમય બધાં ક્ષુદ્ર સુખ આ,
વિચારો તહારા છે ગભીર અતિ કોથી ન ડગતા ;
સમાધિ સાધી તેં સજડ તુજ આત્મારટનની,
હુખો તારાં ધૈર્યે વહન કર આશા દિલ ધરી.

પિગાળે, ગાળે છે, રસમયે કરે છે, જગત જે,
અહો ! એ નેત્રોથી દિલસપઝરાનું જલ વહે ;
જનેતા તહારી ના હૃદય તુજ ભોળી સમજતી !
મનુષ્યો શું જાણે ગહન રચના દિવ્ય દિલની ?

થતાં તારામૈત્રી નયન તુજ ગોળી મયવતાં,
મીઠા ઝીણા ઘેરા પ્રણયરસના નાદ કરતાં ;
પડી એ મોહિની મુજ પર મને મત્ત કરતી,
અહં ભૂલાયું ને રતિ રહી દિલે આ ટપકતી !

* ઇંગ્લેન્ડ કવિ મેથ્યુ આર્નોલ્ડના Gipsy Child એ નામના એક કાવ્ય પરથી.

અરે ! તારા જેવી ગમગીની ને ગંભીર નિરખી !
 ખરે ! શાન્તિ મ્હાનિ તુજ જીગરની તીક્ષ્ણ વિજળી ,
 અહો ! મ્હાનિ મીઠી મુરખ જગની વૃદ્ધિ સળળી ,
 હુઃખો સંસારીનાં પરમ સુખનાં સાધન નકી .

ખરા મધ્યાહ્ને જ્યાં મૃગજલ ઢળે દૂર સઘળે ,
 નીચે બમ્બેલું ત્યાં શૂરવીર તાણું યુદ્ધ ગરજે ,
 નિહાળે એકાન્તે ગિરિ પર ચઢી ડો મનુજ એ ,
 ખરે ! તે જેવું મ્હોં કુતૂહલયુગ્મ , ખાલ ! તુજ છે !

નહીં ભીરુ તેવું-વનપતિ સમાં ગાત્ર તુજ આ ,
 હબરો સેનાને કતલ કરનારાં દગ ખરાં ;
 લલાટે અગ્નિ છે , અધર પર છે તેજ બળતું ,
 મચ્યું યુધ્ધે તેવું મુખ તુજ દિસે રુદ્ર સરખું !

સ્મરી વીત્યાં સુખો મરણસમયે પાન્થ રડતો ,
 બધી આશા ત્યાગી હૃદય પર તે હાથ ધરતો ;
 અરે ! આવું હૈયું તુજ દિલ સમું ના હુઃખલયુગ્મ ,
 નિરાશાનું ભેડું જગ પર દિસે ના તુજ સમું .

બહુ ભેયું , બાણ્યું , ખટપટ પ્રપંચો પણ કર્યા ,
 ગયું આયુ આખું , ધવલ શિર ને ભ્રૂ થઈ ગયાં ;
 વહ્યો મ્હોટો બોલે શિર પર પ્રજ્ઞના હુઃખ તણો ,
 હવે કાંઠે આવી નરપતિ રહ્યો કાલ સ્મરતો .

વિચારો, વર્ષો ને હુઃખવતી મુખે છે કરચલી,
 બહુ ચિન્તા વેઠી, જીવન પર ના પ્રેમ, અરુચિ !
 અરે ! એવું, બાપુ ! તવ મુખ દિસે પાત્ર હુઃખનું !
 ગયા જન્મોનું શું તુજ હુઃખ સ્મરે જે આનુલબ્ધું !

તને ખામી લાધી જગત પર કાંઈ કદુ અતિ,
 બધું ધિક્કારીને મન તુજ વળ્યું શું વન લાગી ?
 અરે ! જાની ! જાની ! જડવત ક્યું તે હૃદય શું ?

(ખરો જાની પ્રેમી, સમજ રજ તો પ્રેમ ધર તું !

અહો પ્રેમી ! જ્ઞાની ! પ્રીતિ વિણ હશે શું હુઃખ તને ?
 દયા, આશા, ગ્દાનિ પ્રણયઝરણાના શીકર છે ;
 તને એ છંટાયા, હૃદય તુજ પ્રેમે નિગળતું ,
 વહે, ધીકે, ફૂદે, રુધિર તુજ પ્રીતિભર ઉન્હું.

હંગારી આશાતું કપટ સમજ્યું છે જરૂર તું ,
 અગાડીથી ભેયું ભવિષ્ય તુજ તેં તહોય જીવ તું !
 અહો ! પૂર્વજ્ઞાની ! દિલ તુજ નિહાળે ધ્રુવ હુઃખો ,
 શક્યો જે ભોંઠ કો બુધ સમ ન વિદ્વાન સરખો.

ચમત્કારો કેવા વખત તુજ હૈયે છુપવશે !
 કયા બહેતા દા'ડા રુદ્ધનસ્વર ઉત્કૃષ્ટ કરશે !
 કઈ રત્નગર્ભા , રવિ ગ્રહ કયા તું સમજશે !
 કયાં તારાં કાર્યો જગત વશ આખુંય કરશે !

અરે ! સર્વોશી આ મરણ તુજને યાથ ભરશે ,
 નિશા કાળી પેલી તુજ પર ભરી કાળ પડશે ;
 ખરે તે ખેલ્યાં તેં જનજીવિત તાગ્મ્ય પૂરું હશે ,
 હશે જાણ્યું સર્વે , નહિતર ગયું ભૂલી સઘળું !

નિશા અન્ધારીમાં જગત ઘસડી કો લઈ જતું ;
 બધી જ્ઞાનેન્દ્રી ને હુઃખની વચ તેણે પડ ધર્યું ;
 હજારો નિદ્રાથી જનમગજ લેપી જડ કર્યું ,
 ઝીણા તન્તુ, સ્નાયુ, રુધિર, નસસાં બહુ દંપટર્યું !

મહાત્માતું હૈયું પણ જરી ડરે ના તિમિરથી ,
 ડગે ના માયાથી સમજી સહુ એ જાળ કપટી ;
 કરોડો બહુને તૃણવત ગાણી જે વિહરતું ,
 ચૂકે તે કન્દોમાં જીહ્વિ નહિ કદી લક્ષ્ય નિજતું.

કરી બહુ પાણી પય જ્યમ પીએ હંસ સઘળા ,
 ભલે તુંએ તેવું ગુણ ગ્રહી રહે આ જગતમાં ;
 ભલે ઝૂંઝે યુદ્ધે , જગત પર છે યુદ્ધ સઘળે ,
 વિના લોભે કીર્તિ તુજ બલ ભલે મેળવી ધ્રુમે !

ભલે તેજસ્વી તે રવિ તુજ પરે કિરણ ધરે,
ભલે તારું આયુ-કટુ અરણ-તેજે જળહણે;
કદી અંબયે તો નયન તુજ તે તેજથી ભલે,
ભલે શાન્તિ પામે હૃદય તુજ આનન્દ ઉભરે.
અરે ! તહોયે છેલ્લે જીવનરવિના અસ્ત સમયે,
અઝૂમેલી સંધ્યા સરકી જતી જ્યારે નિરખશે,
પહેરી લેશે તું શરીર પર તે શાન્ત અભલું,
અને પાછું ત્યારે ગ્રહીશ દુઃખ તે ઉગ્ર બળતું !

૧૬-૫-૯૪.

જ્યાં તું ત્યાં હું

ચિન્તાકાન્ત મુખે ખરે ટપકતાં અશ્રુ ઉન્હાં મોંતી શાં,
તહારાં શાં વિગલિત ગાત્ર વનમાં વૃક્ષે અઢેલી રહ્યાં !
મીઠું કાંઈ મુખે લવી પ્રિય, અહા ! નિશ્વાસ ધીમે મૂક્યો !
તે સૌ હું નજરે રહું નિરખતો, સૌભાગ્યશાલી બન્યો !

કેવી શાન્ત નિશા ! જરી પવનથી ના ડોલતું પાંદડું !
કેવું ચન્દ્રપ્રકાશથી ચળકતું આકાશ આ ઉજ્જવળું !
હા હા ! આ સમયે, પ્રિયે ! હૃદયથી કાં ના લપેટે મને ?
કાં તહારું મન શોકથી ઉભરતું શંકાભરેલું ? અરે !
હા ! નિદ્રાવશ તું બની, કમલશાં નેત્રો મિચ્યાઈ ગયાં ;
નીલા ઘાસ તણી ણિછાત પર આ અંગો પડ્યાં શાન્તિમાં ;
આંસુના પડદા વતી નયન તો મહારાં થયાં આંધળાં !
લૂછ્યાં ના પાણુ ઉપણુ શ્વાસ દિલને અશ્રુ સૂકાવી દીધાં !

સૂજે, પ્રાણ ! મુખે રહી નિડર તું તહારો ઉભો દાસ આ,
તે સ્પર્શી તુજ ગાલ લાલ અધરે ચૂમી ન લેશે પ્રિયા !
શાન્તિમાં તુજ ભંગ એ નહિ કરે આલિંગી બન્ને ભુજે,
સૂતી સિંહણ, કોણ કુંદ કરશે તેને જગાડી ? કહે !

જેશે ભાગ્ય ગણી ઉભો અધર જે જૂદો રહ્યો ઝોષથી ,
જેણે કે દિન શબ્દ મિષ્ટ ઉચરી શાન્તિ પમાડી નહીં ;
માયાળુ નહિ તહોય કૂર દિસતી નિદ્રસ્થ ખ્યારી નહીં ,
એવા દર્શનને વિલોકી બનશે પ્રેમાર્દ્ર હેયું સુખી !

બહાલી પૂર્ણ સદોષ છે , જખમ આ કારી કર્યો કાળજે,
તહોયે તે મમ ગીતની અસરથી નિશ્ચિન્ત સૂતી રહે !
મહાઈ વજ સમું કઠિન દિલ આ ચીરાય ઘાથી નહીં ,
હું તો ના નહિ તો રડું ટળવળું બ્યારે સુખે એ સૂતી !

સંયોગી તુજ ના બન્યો , વિરહમાં જીવું બની ભસ્મ હું , ✓
ખ્યારી ! શું હઃખહાહ , શું જીવિત છે ખ્યાડું મને એવડું ?
એવું શું બનશે , પ્રિયે ! જગતમાં તારા વિના હું જીવું ?
તારી ખાક લગાવી અંગ પર શું ખાવો બની હું ફરું ?

તારાથી મુજ આ દ્વિધા નહિ બને હેયું , પ્રિયે ! મૃત્યુથી ,
મહારી તું નવ લેશ ઝોછી બનશે એ કાલરાત્રિ થકી ;
તું જાતાં નહિ હું રહું , જીવિતનો લોભી નથી હું નકી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ , કે સમજજે આ દાસ ઊભો તહીં !

તારાં કેમલ ગીતડાં મધુરવાં હું સાંભળી એકલો -
ઘેલો મસ્ત બનીશ સ્વર્ગભૂમિમાં કે ખાલ નહાના સમો ;
કેવી સુંદર લહેરીઓ અનિલની , તારા રૂડા ખાલની-
સેરો રેશમના સમી , નિજ કરે સ્પર્શી હશે ચાલતી !

કેવી મોહક વાટિકા , વનઘટા , પુષ્પો પરાગે ભર્યાં !
કેવા રંગિન ત્યાં હશે મધુકરો સંધ્યા સમે શુંજતા !
તારી શાલ સુવર્ણરંગી ચળકે સાડી ઝીણી ઊપરે ,
તેમાંથી તુજ દિવ્ય સૌ અવયવો દેખાઈ આછા રહે !

ત્યાંયે નાબુક વૃક્ષની વનઘટા માંહી છૂપેલો રહી ,
તારા સૌ સુખના વિચાર રસીલા કલ્પી બનું હું સુખી !
હા ! અદૃશ્ય સદા રહી તુજ કને જ્યાં તું ભમે ત્યાં ભસું ,
જેથી હું નવ ક્ષાન્ત એક પલકે તારાથી જૂદો રહું !

તું ચૂંટે મધુપુષ્પ કોમલ કરે તે ના ગ્રહું હું ફૂદી ,
વા ના દાળીશ સ્નિગ્ધ તે અધર હું લોભાઈ પીયૂષથી ;
તહારાં અંચલ નેત્રના અરણ્યમાં ફૂળ્યો રહું સર્વદા ,
તહારી નાળુક પાદપંક્તિ પરની ધૂલી લગાવું શિરે !

હિંડોલા સમ જૂલતું જલભયું કાસાર ત્યાં સ્વર્ગનું -
પુષ્પોની ખરતી સુગન્ધી રજથી ખડેકી રહેલું બધું ;
સોનેરી ઢગ રેતના ચળકતા ભીના બનેલા જલે ,
આવી શાન્ત નિશા શશી સહ હવે તે સૌ પ્રદેશો પરે.

શોધી તીર કદમ્બની સુખલરી છાયા ઘડી ત્યાં ઉભે ,
રેલી છે સહુ ખાસ રેલ શશીની તે તું તો હસે ;
ઠંજા સ્નાન તણી થતાં ચમકી તું ચોપાસ ભીરુ જીવે ;
ના ના ! હું નજરે કદી નહિ પડું : છું વૃક્ષડાળી પરે !

તોડે ગાંઠ ન છૂટતાં કર વતી તું એક ચોળી તણી ,
લળળળ મન નીવિળન્ધ છૂટતાં શર્માઈ સ્તંભે જરી ;
તહોયે વસ્ત્ર સરે , પડે સરકતું , તે વિશ્વ ભેતું રહે ,
ને એ કૌતુક તો બધું નયનથી પી જાઉં છું હું ખરે !

હા હા ! દેહકળી દિગમ્બર બની ખ્યારી ખીલી નીકળી ;
ભાંડ્યા કેશ લપેટવા સ્તનતટો ને કેસરી શી કટિ ;
બે બાહુ કમલો તણા રસિકડા છે દંડ ન્હાના સમા ,
સ્કન્ધોને સ્તન કોતરી ખરફના ખડાડેથી બાણે લીધાં !

ધીરી ઉદ્ધત છે ગતિ તુજ , પ્રિયે ! તું મોહમાયા દિસે !
તહાઈ લબ્ય કપાલ સ્ફટિક સમું તેજે ભયું છે ખરે ;
જંઘા છે કદલી , ચુલાળપુલડાં હાથેલિયો હાથની ,
લાંબી ડોક કપોત શી તુજ , પ્રિયે ! જૂની લતા ગ્રાપ શી !

ચાલે બે ડગલાં નિરંકુશ બની , ખેંચી કિનારે હવે ,
તહારી નાળુક તું છળી નિરખતી , બિભી તટે , વારિએ ;
કેવાં સ્વર્ગતડાંગનાં મધુરવાં મોનાં ફૂદી આફળે !
તે કેનાં તુજ પોદને રમતમાં ચુમ્બી ઉડે છે હવે !

મહારી અસ્થિર છે છળી સલિલમાં તે જોઈ કંપી જરા ,
રીસાઈ મનમાં , ડરી ચમકી તું , ધૂળ પડી વારિમાં;
નીચી મંજુલ આકૃતિ જલ તણું ચીરી કલેબું ગઈ,
કુંડાળું જલમાં પડયું બળકતું હું તો રહ્યો જોઈ તે !

આવું સ્વર્ગ વળી જાહીં પ્રિય વસે તે હું ન છોડું કદી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ કે સમજાવે આ દાસ જિલો તહીં ;
ખ્યારી ! કાં રડ તું ? અરે ! દુઃખભર્યા સ્વપ્ને વિટાઈ હતી ?
પ્રેમીલા તુજ દાસને દુઃખ દીધું તે શું વિચારી હતી ?

✓ રે ! નિદ્રા ! રજની મહીં સ્તવન હું તહારે કરું છું સદા ,
ધ્રુવું હું પ્રિયની સખી સમજાવે તહારી કને માગવા :—
“ બહાલીને સમજાવ પ્રીતિ કરવા : કાંઈ દયા લાવવા :
“ જેથી એ સુખમાં ઉઠી હૃદયથી ચાંપી મને લે પ્રિયા ! ”

૨૪-૬-૯૪.

✓ હમારા રાહ ✓

કટાયેલું અને ખૂટું ઘસીને તીક્ષ્ણ તેં કીધું ;
કર્યું પાછું હતું તેવું , અરે ! દિલબર ! હૃદય મહારે !
ગમીના જામ પી હરહમ ધરી , માશૂક ! તને ગરદન ;
ન ખંજરથી કર્યા દુકડા ! ન જામે ઇશિક પાયો વા !
પછી બસ મસ્ત દિલ કીધું , ઉઘાડી ચશ્મ મેં જોયું ;
સિતમગર તહોય તું મહારો ખરો ઉસ્તાદ છે ખ્યારો !

(સુલો મેં આગનાં તોડી દીધાં સૌ ધૂળમાં ચોળી ;
ખિછાતું ખારતું કીધું , ઉપર લોટી રહ્યો તે હું !

(સુખારક હો તહોમોને આ તહમારા ઇશિકના રસ્તા ;
હમારો રાહ ન્યારો છે , તહોમોને જે ન ફાળ્યો તે !

તું ચૂંટે મધુપુષ્પ કોમલ કરે તે ના ગ્રહું હું ફૂદી ,
વા ના દાળીશ સ્નિગ્ધ તે અધર હું લોભાઈ પીયૂષથી ;
ત્હારાં ચંચલ નેત્રના ઝરણમાં રૂળ્યો રહું સર્વદા ,
ત્હારી નાબુક પાદપંક્તિ પરની ધૂલી લગાવું શિરે !

હિંદોલા સમ જૂલતું જલભયું કાસાર ત્યાં સ્વર્ગનું -
પુષ્પોની ખરતી સુગન્ધી રજથી ખેંકી રહેલું બધું ;
સોનેરી ઢગ રેતના ચળકતા ભીના બનેલા જલે ,
આવી શાન્ત નિશાં શશી સહ હવે તે સૌ પ્રદેશો પર.

શોધી તીર કદમ્બની સુખભરી છાયા ઘડી ત્યાં ઉભે ,
રેલી છે સહુ પાસ રેલ શશીની તે તું તો હસે ;
છાછા સ્નાન તાણી થતાં ચમકી તું ચોપાસ ભીરુ બુવે ;
ના ના ! હું નજરે કદી નહિ પડું : છું વૃક્ષડાળી પર !

તોડે ગાંઠ ન છૂટતાં કર વતી તું એક ચોળી તાણી ,
લલ્લળ મન નીવિબન્ધ છૂટતાં શર્માઈ સ્તંભે જરી ;
ત્હોયે વસ્ત્ર સરે , પડે સરકતું , તે વિશ્વ ભેતું રહે ,
ને એ કૌતુક તો બધું નયનથી પી બાઉ છું હું ખરે !

હા હા ! દેહકળી દિગ્મંજર બની ખ્યારી ખીલી નીકળી ;
બિહ્યા કેશ લપેટવા સ્તનતટો ને કેસરી શી કટિ ;
બે બાહુ કમલો તણા રસિકડા છે દંડ ન્હાના સમા ,
ચ્છન્ધોને સ્તન કોતરી બરફના પ્હાડથી બાણે લીધાં !

ધીરી ઉદ્ધત છે ગતિ તુજ , પ્રિયે ! તું મોહમાયા દિસે !
ત્હારું લબ્ય કપાલ સ્ફટિક સમું તેજે ભયું છે ખરે ;
જઘા છે કદલી , ગુલાબપુલકાં હાથેલિયો હાથની ,
લાંબી ડોક કપોત શી તુજ , પ્રિયે ! જૂની લતા ચાપ શી !

ચાલે બે ડગલાં નિરંકુશ બની , ખેંચી કિનારે હવે ,
ત્હારી નાબુક તું છળી નિરબતી , બિભી તટે , વારિએ ;
દેવાં સ્વર્ગતડાગનાં મધુરવાં મોજાં ફૂદી આફળે !
તે દેવાં તુજ પાદને રમતમાં ચુમ્બી ઉડે છે હવે !

મહારી અસ્થિર છે છળી સલિલમાં તે જોઈ કંપી જરા ,
રીસાઈ મનમાં , ડરી ચમકી તું , ધૂળ પડી વારિમાં;
નીચી મંજુલ આકૃતિ જલ તાણું ચીરી કલેબું ગઈ,
કુંડાળું જલમાં પડયું ખળકતું હું તો રહ્યો જોઈ તે !

આવું સ્વર્ગ વળી જહીં પ્રિય વસે તે હું ન છોડું કદી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ કે સમજાવે આ દાસ ઊભો તહીં ;
પ્યારી ! કાં રડ તું ? અરે ! દુઃખભર્યા સ્વપ્ને વિટાઈ હતી ?
પ્રેમીલા તુજ દાસને દુઃખ દીધું તે શું વિચારી હતી ?

✓ રે ! નિદ્રા ! રજની મહીં સ્તવન હું તહાં કંઈ છું સદા ,
ઈચ્છું હું પ્રિયની સખી સમજાવે તહારી કંને માગવા :—
“ બહાલીને સમજાવ પ્રીતિ કરવા : કાંઈ દયા લાવવા :
“ જેથી એ સુખમાં ઉડી હૃદયથી ચાંપી મને લે પ્રિયા ! ”

૨૪-૬-૬૪.

✓ હમારા રાહ ✓

કટાયેલું અને ખૂટું ઘસીને તીક્ષ્ણ તેં કીધું ;
કર્યું પાછું હતું તેવું , અરે ! દિલખર ! હૃદય મહાઈ !
ગમીના જામ પી હરદમ ધરી , માશૂક ! તને ગરદન ;
ન ખંજરથી કર્યા દુકડા ! ન જામે ઇશિક પાયો વા !
પછી બસ મસ્ત દિલ કીધું , ઉઘાડી અશ્મ મેં જોયું ;
સિતમગર તહોય તું મહારો ખરો ઉસ્તાદ છે પ્યારો !

(સુલો મેં આગનાં તોડી દીધાં સૌ ધૂળમાં ચોળી ;
ખિછાવું ખારનું કીધું , ઉપર લોટી રહ્યો તે હું !

સુખારક હો તહોમોને આ તહમારા ઇશિકના રસ્તા ;
હમારો રાહ ન્યારો છે , તહોમોને જે ન જાણ્યો તે !

તહમારા માર્ગમાં મજનૂં અને લૈલી રીરી ફરહાદ-
ચીરાયેલાં કપાયેલાં પડ્યાં છે લોહીથી લીનાં !

ગુલામો કાયદાના છો ! લલા એ કાયદો કેનો ?
ગુલામોને કહું હું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છે !
મને ઘેલો કહી , લોકો ! હજરો નામ આપો છો !
હમો મનસૂરના ચેલા ખુદાથી ખેલ કરનારા ! ।

નહીં જહોજલાલીના , નહીં કીર્તિ , ન ઉલ્કતના -
હમે લોલી છીએ , ના ! ના ! હમારા રાહ ન્યારા છે ! ।

તહમારી ખેવફાઈના , હરામી ને હલાલીના -
ચીરી પડતા હમે ન્યારા ! હમારા રાહ ન્યારા છે ! ।

હમે મગર મસ્તાના ! ખિયાળમાં રઝળનારા !
ખરા મહબૂબ સિંહો ત્યાં ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

કુરંગો જ્યાં ફૂદે લોળાં , પરિન્દાનાં ઉડે ટોળાં ,
કબૂતર ધૂધવે છે જ્યાં હમારા મહેલ ઉભા ત્યાં !

લવે છે ખેત નદીઓ જ્યાં , ગઝલ દરખત રહ્યાં ગાતાં ,
હમે ત્યાં નાચતા નાગા ! હમારા રાહ છે ન્યારા ! ✓

તહમારા કૃષ્ણ ને મોહમદ , તહમારા માઘ , કાલિદાસ ,
ગિરાદર એ બધા મહારા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

હતાં મહેતો અને મીરાં ખરાં ઇલ્મી , ખરાં શૂરાં : //✓
હમારા કાફલામાં એ સુસાફર બે હતાં પૂરાં !

પૂન્તરી એ હમારાં , ને હમો તો પૂજતા તેને ,
હમારાં એ હતાં માશૂક , હમો તેના હતા દિલખર !

તહમારા રાજ્યદારોના ખૂની લપટા નથી ગમતા ;
મતલબની સુરવ્વત ત્યાં , ખુશામદના બઝાના જ્યાં ! । ✓

હમો તમને નથી અડતા , હમોને છેડશો કે ના !
લગાવી હૂલ હંમે એ નિયોવી પ્રેમ દીધો છે !

હવાઈ મહેલના વાસી હમે એકાન્તદુઃખવાદી !
હમોને શોખ મરવાનો ! હમારો રાહ છે ન્યારો !
ખુમારીમાં જ મસ્તી છે ! તમે ના સ્વાદ આખ્યો એ :
હમોને તો જગત ખાઈ થઈ ચૂક્યું ! થઈ ચૂક્યું !

૧૨-૮-૯૪.

કુદરત અને મનુષ્ય

પહોંચે ના કળે કલકલ ધ્વનિ આ જગતના,
વહે ધીમાં ધીમાં ખળખળ અહીં શાન્ત ઝરણાં ;
વહે ઘોઘો ગાળ મધુર જ્યમ માતંગ ગરબે,
રૂડાં બચ્ચાં ન્હાનાં ચપલ હરિણોનાં ફૂદી રહે !
સૂતો છું આ કુંબે , શરીર મનમાં શાન્તિ પિગળે,
હજારો મીઠા મિશ્રિત સ્વર ભરે છે મગજને ;
વિચારો આનન્દી મુજ દિલ કરે છે દુઃખલયું !
અહો ! મ્હાઈ હેયું સુખમંચ દુઃખોથી ઉભરતું !

અને આ આત્માને કુદરત ગ્રહી લે નિજ કરે,
ઉડાડી દે ઊંચો, પકડી વળી ચાંપે નિજ દિલે ;
મૂકે તેને પાછો હસી મૃદુલ શેવાલ પર ને
પછી પંખાળે છે ફરી ફરી દઈ ચુમ્બન મુખે !

અરે ! એ માતા છે ભગિની મુજ કે શાન્તિ સુખ છે,
નવાં કાર્યો પ્રેરી મુજ હૃદયમાં અગ્નિ છુપવે !
નિહાળી વિચારી મુજ દિલ બની કાષ્ટ સળગે ,
/ અહીં આ જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન , અરે !

નીલી કુંભેમાં છે સુમન મકરન્દે ભલકતાં ,
નીચે ઊંચે ઊડે કુદડી નવરંગી રમતમાં ;
અને હું ધાઈ છું પ્રતિ પુલ રૂપાળું હસમુખ-
બને છે ભોગી આ અનિલલહરીસ્પર્શસુખનું !

પુષ્પોની રજથી ભર્યાં અનિલ ત્યાં વૃક્ષો ધુણાવી રહે,
ત્યાં તું ટોચ પરે ચડી, સ્થિર થઈ, મીઠાં ફલો આખજે;
સોનેરી તુજ પીંછાં શ્રમિત તે તાળાં કરી લે લલે,
જાવાનું બહુ દૂર લેઈય તુજને ત્યાં થાક લાગ્યો હશે !

જાણ્યો તેં નથી માર્ગ ને વિકટ છે ત્યાંનાં વનો ને ગિરિ,
કિન્તુ સુંદર સૌ પ્રદેશ નિરખી પ્રેમે વહેવું તહીં;
ત્યાંની કો સરિતે તરી, ઠરી જરી, કીડા કરતાં જરા,
અંગો તમ થયેલ શીતલ થતાં આનન્દ આવે મહા !

સંધ્યાએ વળી હિમપર્વત તણાં શૃંગો ગુલાબી બને !
ખીણેખીણ, ઝરેઝરા, સર સહુ ત્યારે રૂપેરી બને !
ત્યાંનાં તે ગિરિ શાં તરુ ગિરિ નલે તારાથી વાતો કરે,
તે સૌ દિવ્ય ઉજાસમાં ગરક થઈ હશે ભર્યાં ખીલશે !

ત્યારે તો પ્રિય જે હશે તુજ દિલે તે યાદ સૌ આવશે, ✓
ગાજે તો તુજ ચિત્તડું હૃદયભર્યું ને અશ્રુ બે ખેરજે !
રુમઝુમ કો પડી આપડું વહી જશે ને કૈંક કહેતું જશે,
ત્યારે તું પ્રિય તે ઉદાસ સુખમાં રૂખી લલે મહાલજે !

બહાલા, હું ગુરુ ને વળી તુજ સજો, તે ભક્ત સંભારજે,
ખાલુડા ! મુજ પ્રાણ ! તે વખત તું રોજે અરેરે લલે !
ઉછેરું તરુ એક મેં વન મહી ત્યાં તું વળી બેસજે,
બહાલા ! મેં લઘુ એક કોતરી લખ્યું તે કાવ્ય તું વાંચજે !

હા, હું એ ઘસડાઈ એક વખતે બહાલા ! ગયો ત્યાં હતો,
બહાલાનો વિરહી બની હૃદયને ચીરી રકચો ત્યાં હતો;
તે અશ્રુઝરાણું જ શોષિત સમું તે કાવ્યમાં છે ભર્યું, ✓
સ્વેદનાએ ભરી અંચુ લાલ મુખથી પીજે લલે આંસુડું !

ને જે શુષ્ક રણે જવું તુજ બને ઝોળાંગી સિન્ધુ, અરે !
રેતીના ઢગ ત્યાં ઉડે, પરન ત્યાં ફૂંટી ઉન્ડા આકળે;
તું મહાઈ, તુજ હું, બની પાણી, અણે ! હું ભોમિયો ના શકું,
એવા સંકટમાં અરે ! મદદ ત્યાં આપી જરી ના શકું !

પાંખો સુંદર ત્યાં અતિ શ્રમવતી ચોળાઈ ચીરાઈને-
કંઠે સોસ પડ્યો હશે જલ વિના બાપુ ! અરેરે તને !
પાંખોને તુજ શક્તિ ત્યાં ગરુડની દેજે પ્રભુને સ્તવી,
ને બજે જલદી ઉડી, ઘટિત ના રોકાવું ત્યારે ઘડી !

તહારા માર્ગ પરે ઘણા તુજ સમા પાન્થો ગયા ઊડીને,
માર્ગે તે જ જવું, ભલે સુખ તને આવી મળે ના મળે !
નિર્માયું જવું તો જવું દુઃખ દહી આનન્દ ધૈર્યે વહી,
આ તો ઝિંદગીભાર પુણ્ય સરખો, સૂએ ન સિદ્ધિ કરી !)

ખેંહોંચે જ્યાંસુધી સ્થાન તું અવધિતું, તે અન્ત આવ્યા સુધી-
આકાશે જલદી અગાડી ઉચકી તે ભાર તું બા ઉડી;
પૂરા સાહસથી બલિષ્ઠ દુઃખને સન્તોષથી પી જવું, |
ને આનન્દ વિશેષ પ્રેમસુખથી તે દુઃખમાં માનવું ! |

હું આ વૃદ્ધ રડું ન તે ઘટિત છે, લૂછું હવે અશ્રુને,
બા તું, થા સુખિયું, ન આમ રડવું, છાતીથી ચાંપુ, અચે !
રક્ષે ઈશ્વર પાપથી હૃદય ને દોરે સુમાર્ગે તને,
|| બહાલા પાન્થ ! સુખી સુખી સુખી થજે ! આશિષ મહારી તને !

૩૧-૧૦-૬૪.

વિરહસ્મરણ

દેશેદેશો નવીન નિરખી ધૂમતો'તો પ્રિયે ! હું,
ત્યાં તહોચે હા ! વિરહભડકે દાઝતો'તો પ્રિયે હું;
નહોતું ત્યારે તુજ છળી શું ને શાન્ત રોઈ થવાનું,
નહોતું કાંઈ વિરહભડકે ખૂઝવી નાખવાનું.

ક્યારે એ બે વિસરી દુઃખ હું લેશ આનન્દ લેતો,
ત્યારે બહાલી દિગુણ દુઃખમાં ડૂબતો હું ફરી તો;
“ હું આવો શે અનુભવી શકું હર્ષ ખ્યારી રહે ને ? ”
હેયું મહાર્ સળગી ઉઠતું કાંઈ એવા વિચારે.

ઓહો ! મોહ જ મોહનું જગત આ તેમાં હશે પ્રેમ ક્યાં ? !
 આંહી' બીજ વવાય છે વિષય ને સૌ સ્થાનમાં મોહનાં ;
 કાંટાળાં તરુ તે ઉગી હૃદય કેં લોળાં બિચારાં ચીરે ,
 ક્યાંહી' છે રુધિરે લયો ઉઝરઠા , ક્યાંહી' ત્રણો ગાઢ છે .

રે ! તહોયે મુજ લક્ષિતનું પ્રણયનું મેં બીજ વાવ્યું, સખા !

છે તો ક્ષારભૂમિ પરન્તુ ઉગીને બાણ્યું થશે વૃક્ષ આ ;
 આશાએ દિલ આ તણા ઝરણુના વારિથી પોપ્પું, છતાં -
 તે તો ત્યાં જ બળી ગયું પણ વળી માન્યું જ મેં તે ન કાં ?
 મનાયું ના હુંથી તરુ મુજ કદી તે નહિ થશે ,
 અરે ! માન્યું નિત્યે લલિત ક્ષણગો કાલ કુટશે ;
 અરેરે ! દહાડો એ પણ કદિ મળ્યો ના મુખ તણો ,
 અને આશાતન્તુ જીવિત સહ આજે તૂટી ગયો !

તને ને બહાલીને કલ સહુ ધરં એ પ્રણયનાં ,
 હતી આશા એવી પણ ન પ્રભુને કેં હતી દયા ;
 તમે બહાલાં ! બહાલાં ! સમજ મમ ઇચ્છા નવ શક્યાં ,
 હવે ના રોવું તો મુજ મરણકાલે , પ્રિય સખા !

ઓહો ! મોહ જે મોહનું જગત આ તેમાં વિના સ્વાર્થ શું ? -
 ક્યાં પ્રેમી દિલમાં હશે મુખ , સખે ! વૈરાગ્ય સાથે વસ્યું ?
 ' છે વૈરાગ્ય જ પ્રેમ , પ્રીતિ મુખ છે ; પ્રેમી વિરાગી ખરો ,
 જૂઠી એ મમ માન્યતા થઈ , અને હું પ્રાણ ત્યાગું , અહો !

સૂકાયાં ના આંસુ હજી પણ અરેરે ! નયનથી ,
 તબાઈ ના પ્રીતિ મરણસમયે એ હૃદયથી ;
 તહમાઈ બહાલાંનું નવ હજી ગયું ચિન્તન , અહો !
 ન બૂઝાયો , બહાલા ! પ્રણયલડકો આ હૃદયનો .

થાકેલું હંરણું ય અન્તસમયે એકાન્ત ને શાન્તિમાં
 એસીને નિજ પ્રાણ ત્યાગ કરતું નિઃશ્વાસ અશ્રુ વિના ;

હું તો કેંક વિચારે ને હુંખ મહી આ પ્રાણ ત્યાગું સખા !

ને હું જેમ જ સૌ મનુષ્ય હુંખમાં રોઈ ત્યજે પ્રાણ હા !

સારસી

મીઠા હીર્ષ ધ્વનિ વતી વન બધું હર્ષે ભરે કોકિલા ,
ઝીણી વાંસળી શા સ્વરે સુખલયા ચંડોળ આલાપતાં ;
ખિસ્કોલી તરુના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યાં ફૂટે ,
ને રંગીન શુકો ઘણાં મધુરવાં આકાશ ભડી રહે !

આવી આનન્દવેળાએ ખિચોણ કોણ આ દુઃખી ?
હશે એ પ્રેમનું માયું હૈયું કોઈ રહ્યું તપી !

ગભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે ,
સિંચી જલે પુલિન શીતલ એ કરે છે ;
ત્યાં દીન સ્મારતી ઉભી જલપૂર નેત્રે ,
સૂની , અરે ! શિર નમાવી રહી રહે એ !

અહોહો ! પાંખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઈ દિસે ,
આવું આ પક્ષી, તેને એ આવી પીડા ખરી ! અરે !

રેરે ! તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડ્યો છે ,
ખડોળી પાંખો શિથિલ બની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે ;
પારાધીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો દિસે છે ,
ખૂંચ્યો છે ત્યાં રુધિર વહતું બંધ હાવાં થયું છે.

જીવવું જીવ લેઈને આંહીં એવી દિસે રીતિ !
કોઈને દુઃખ દેવાથી તૃપ્તિ કેમ હશે થતી ?

મૂકી ગયો ક્યમ શિકાર હશે શિકારી ?
આવી હશે દિલ દયા કંઈ સ્મારતીની ?
બચ્યાં અને પતિપ્રિયા તણી એ ઘડીની
નાચ્યો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી !

ગાળે છે પ્રેમનાં અશ્રુ વળ બેવા ચ દિલને ,
કો વેળા પારધીનેએ પ્રેમનો હંશ લાગતો .

આવું આવું નિરખી દિલમાં કંઈ કેલુંય થાય ,
કેવો છે રે રુદનમય આ કૂર દેખાય હાય !
નહાનાં બચ્ચાં ટળવળી રહી માત સામું જીવે છે ,
ને પંખાળે નિજ જનકના કંઠને ચંચુથી ઝો.

હજી તો ખેલવા પૂરૂં શીખ્યાં આ નથી ખાલુડાં ,
રે ! તે શું મૃત્યુને જાણે લોળાં આ લઘુ પંખીડાં !

હઃખ સહુ ઉડી જાશે કાલ આ ખાલકોનાં ,
રમતગમત માંહી હર્ષ લેશે ફરી આ ;
પણ જૂરી મરશે રે સારસી ખાપડી તો ,
જખમ નહિ રુઝાશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.

પ્રેમીએ પ્રેમી જાતાં કે ખીજથી પ્રેમ જોડવો ;
આવું કાં ન કરે સૌએ પ્રેમી જોડે મળે ખરો ?

જોડવી એક જોડીને જો કે ખંડિત થાય તો ,
ખન્નેનાં એકબીજાથી આજાં જેથી બને હુઃખો.

અઢેલી ખાઝીને તરુ સહ રહે ખીલતી લતા ,
લઈ પુષ્પો પ્રેમે લઈ રસ જીવે છે પ્રણયમાં ;
સુખી આવા દહાડા સરકી કંઈ જાતા રમતમાં ,
અને એ વેલીને મરણપડદામાં લઈ જતા .

મરેલી વેલીનું સ્મરણ નવ ભૂલે તરુ કદી ,
અને પ્રેમી ગાળે દિવસ હુઃખના કે રડી રડી ;
પરન્તુ આંખે છે હૃદય પર ખીજી લઈ લતા ,
અને પ્રેમે રેડે મધુર રસ તેના હૃદયમાં .

ધીમે ધીમે આવું તરુ થઈ જઈ વૃદ્ધ મરતું ,
અને વેલી વીલી રુદન કરતી કે હુઃખલયું ;
છતાં ટેકો ખીજ તરુ પર લઈને ય જીવતી ,
અને આખી પુષ્પો જીવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી.

ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ કદી ગ્રહે ,
એકને દિલ અખ્યું તે ખીજ કોનું નહીં બને .

૫૨

પ્રેમને કારણે સાથે સંબંધ કાંઈએ નથી ,
કારણ પ્રીતિનું પ્રીતિ : પ્રેમીને લક્ષ્મી તે બધી .

ઝુરી ઝુરી મરવામાં સ્નેહ સંતોષ માને ,
નહિ કદિ રસ શોધે સ્મારસી અન્ય સ્થાને ;
રસ દર્શ લઈ લીધો ધ્રુવે છીનવી તો ,
હૃદયહીણ ગિચારાં પ્રેમીને મૃત્યુ આપો .

પ્રેમીનો હોય બેલી કે તો આનું કેં થવું ઘટે ,
પાસે છે ત્રાસ સ્હારો તો આત્મા આ દુઃખ ભેઈને .

ત્યાં કાંઈ આ વન મહીં હીલચાલ થાય ,
પક્ષી બધાં ઉડી ઉડી અહીં શાં તણાય !
સર્પો , હરિણ , સસલાં , સહુ દોડી આવે ,
લાંબો ધ્વનિ ભયભર્યો શ્રવણે પડે છે .

ઉડકાપાત થયો કાંઈ હશે આ વનની મહીં ,
પ્રતીતિ થાય છે એવી ભેઈ આ ગતિ સૌ તણી .

હા ! અગ્નિ ત્યાં સળગી ઘાસ પ્રભળતો રે,
વૃક્ષો તણાં કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે ;
ભૂખ્યો ધસી જીવ અનેક ગળી જતો તે ,
દિશા બધી ધૂમવતી છવરાવી દે છે !

બહાલો છે જીવ પોતાનો બહાલાંથી ય વધુ ! અરે !
નહાસે છે સિંહ પેલો ત્યાં સૂતી સિંહણ છોડીને .

પણ અડગ સમાધિ સ્મારસીની ન છૂટે ,
મરણશરણ બલુ હર્ષ તેને દિસે છે ;
લડલડ લડ થાતી અગ્નિની ઝાળ આવી,
બળી મરી પ્રિય સાથે સ્મારસી પ્રેમઘેલી .

દહીંના દહીંની પીડા વિધિને ય દિસે ખરી ,
અરે ! તો દહીં કાં દે છે ? ને દે ઔપધ કાં પછી ?

પ્રિયતમાની ઇંધાળી

હતું મીઠું જેવું | વિરસ પણ તેવું બની રહ્યું ,
અરે ! તુંને કહેતાં ' કુસુમ ' દિલ મહાફ જળી રહ્યું !
ગઈ કહો ક્યાં પેલી સુરલ ? રૂપ ને કોમલપણ ?
ગયું કહો ક્યાં એવું અમીભર હતું તેહ મુખડું ?

હસન્તી તહારી તે ઉછળી ઉછળી પાંખડી બધી ,
હવે તો એવી એ સૂકી સૂકી જ સંકુચિત બની !
અને મીઠો એવો મધુભર હતો મોહ સઘળે ,
હવે સર્વે બહીલું રસ રહિત ભાસી રહ્યું જગે !

હવે પેલો વાયુ તુજ સહ લપેટાઈ ઉડતો -
પરાગે ભીંભઈ સકલ દિન રહેતો મહકતો -
નહીં સ્પર્શે તુંને ! નહિ જ નિરળે મુગ્ધ નયને !
નિહાળી દૂરેથી નક્કી જ વળશે અન્ય જ સ્થળે !

હવે સંધ્યાભાનુ કરથી ગ્રહી તહારા અધરને -
અમી પીતાં દેતો દ્વિગુણી ત્રિગુણી લાલી મુખને ,
જરાએ ના જોશે પ્રણયી નજરે તે તુજ પરે !
નહીં ભાવે ધારી રમત તુજથી આચરી શકે !

હવે પેલો ભોગી મધુપ તુજ ગન્ધે ડુળી ડુળી -
ધરન્તો મૂચ્છાં જે તુજ ઉરપદે દેહડી ધરી -
તને પાસેથી એ નિરખી નહિ બાણી ય શકશે !
હવે આવ્યો એવો શિથિલ બની ગુંજી ઉડી જશે !

દશાનો કેવો આ ક્રમ જ સઘળો આમ ઉલટયો ?
અરે ! તે દિનોનો પલટી જ ગયો રંગ સઘળો ?
ગઈ તે બહાલી ને ફફીરી ધરીને આજ ભટકું !
વિલાપ એ ધાણી તુજ સમી ય ! ખારા ! શું કરવું ?

ગઈ તે બહાલી ને વરસ દશ ગાળ્યાં તુજ પરે !
વિલાયું તું હાવાં ! રહું શું ! અવલમ્બું શું ઉપરે ?
વિલાયું તું તોયે નહિ જ તળું તુંને મન થકી ,
વિલાયું એવું એ હજી મુજ પ્રિયાનું મટયું નથી .

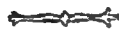
તજે વાયુ, ભાનુ, મધુપ, સહુ તુંને તજી શકે ,
ગયાં પેલાં બહાલાં સ્વરૂપ સદગન્ધી સકલ તે ;
મને તો તું હૂતું પ્રિયથી મળ્યું તે તેવું જ હજી !
સરે અશ્રુ ત્યારે હૃદય શું ધરે ને ધરી રહું !

હવે હું પૂનું છું , મૃતકુલ ! તને એ પ્રણયથી ,
હવે તું મહારે છું , વધુ પ્રિય થયું આ મરણથી !
જશે છેલ્લા શ્વાસો, મુજ પ્રિયતમામાં મળીશ હું ,
ત્યહાં સુધી આંખ્યું હૃદયશું તને ધારીશ જ હું .

૨૫-૬-૯૫.

૮૮૦

કદેન વિણ લાશ વેરાને, હીવાનાની પડી, દિલખર !
ખદા તેની ઉપર થાતાં, અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?
હુવાગીર આ તમારાથી લઈ જઘાદની તલવાર—
ખૂની તુજ હાથ કરવાથી, અરેરે હાથ શું આવ્યું ?
દઈ દિલદારને ધડકો, કબના હાથમાં દેતાં—
અરે ! એ પેશકદમીથી કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
કદમ તુજ ખેસવા ગભરૂ પડ્યોતો પેરમાં તહારા—
જદામાં ફેંકતાં તેને, અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?
હતી જ્યાં વસ્ત્રની ખવાહિશ, મળ્યું ત્યાં ઝહેરનું ખ્યાતું !
મગર તે જામને ભરતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

મુકદ્દરમાં હતું તેવું બન્યું તુજ હાથથી, માલિક !
પરંતુ એ દગો દેતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

હતો બસ મોતનો ખ્યાલો ! ખુશીથી જાત પી ફિદવી,
રહેતાં ચૂપ તો એવું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

“ જામે શરાબ માશૂકને ભરી દે જો ભલા સાકી ” —
હસીને બોલતાં એવું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

ભરી દેતાં રજ્યો સાકી, ત્યારે તું થઈ ગુસ્સે—
તેને લાત તે દેતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

ખુદા પાસે દુવા ત્હારી રહીને માગતું તું દિલ,
ખંજર લોકતાં તેને કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

“ કુલોની ગંદ છે, માશૂક ! ” છુરી છુપાવી બોલી—
અહો ! બિલાફ એ કહેતાં અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?

જીગર અશરાફ આ મહારે ખતા તુજ માફ કીધી છે ;
હવે તોળા સદા કરજે, ખુદા માફી તને બજશે.

રહે આળાદ તું દિલબર ! અને ખંજર અને ખ્યાલું ! !

(અરે ! પણ ઈશ્ક કરવાથી હમારે હાથ શું આવ્યું ?

૩૦-૬-૯૫.

✓ તું મ્હારી હતી

બહિતર બોલવું, ખ્યારી ! “ નથી ને ના હતી ચારી ” ;
પરંતુ ના કહેજે તું, “ હતી ન હતી થઈ ત્હારી ” !

નહીં આ ઈશ્કદરિયાનાં ગર્યાં મોજાં ઉતરવાનાં,
નથી તું ચાર આજે તો, હતી દિન કોઈ ના ચારી !

ક્યું કુરબાન આ દિલ મેં “ હતી હું ચાહતી તેને, ”
કહેતાં બોલ તું એવા નહીં શરમિંદ શું થાશે ?

u. r. ....

u. r. ....

નઅરથી દૂર હું થાતાં, અગર દૌલત ઉડી જાતાં,
જળાંથી બોલશે શું તું, “હતી હું આહતી તેને” ?
કબજ આ રૂથશે ત્યારે જમીનમાં ગારશે મુઠું—
કુલો ફેંકી ઉપર તે શું કહેશે “આહતી તેને” ?
કબર નીચે—બુઢા ઉપર નથી કે દૂર—ઓ દિલબર !
છતાં “દિન એક તેની હું હતી” એવું કહેશે શું ?
કહેવાનું કહી ચૂકી ! હવે ફરિયાદ શી ગાવી ?
ભલે તો ખેર કિસ્મતમાં ફેંકીરી ખાક છે લાગી !
હવા તુજ વસ્ત્રની પલટી, ચમન મહારો ગયો ફીટી ;
હવે આ હાડપિંજરને રહી અંભમની બરકત !
અરે ! એ મસ્ત ચારીમાં બુઢાઈ શી હતી બરકત !
હવે તો બેહયાઈને રહી બેઝારીમાં બરકત !
રહેવું મોજમાં માશૂક — તને આમીન એ બરકત !
હમારી પાચમાલીમાં હમોને છે મળી બરકત !
અમીરી બો અને ઇંજીત રહે હરગિઝ તુજ કાયમ ! ?
ફેંકીરોની ફેંકીરીમાં ફેંકીરોને ખરી બરકત !
મગર અફસોસ—ઓ માશૂક ! હતું દિલ આ બંધે કરવું—
નિવાઝી કોઈને તેને હતું ખેતરમાં દેવું ! ?
પરંતુ છેવટે, લોળી ! હતું કહેવું રહીને કે—
“અરે ! તું છે હબુ મહારો અને હું છું સદા ત્હારી.”

૧૬-૮-૯૫.

ગ્રામ્ય માતા

ઉગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હિમન્તનો પૂર્વમાં,
ભૂરૂં છે નસ/સ્વચ્છ, દિસતી એકે નથી વાઢળી ;
થડો હિમલયો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દિસે શુક્ર ઉડી ગાતાં મીઠાં ગીતડાં !

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના ,
રમત કૃષિવલોનાં બાલ ન્હાનાં કરે છે ;
કમલવત ગાણીને બાલના બાલ રાતા ,
રવિ નિજ કર તેની ઉપર ફેરવે છે !

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી ,
અહો ! કેવું સુખી બેઠું કર્તાએ નિરમ્બુ દિસે !

ત્યાં ધૂલ દૂર નજરે ઉડતી પડે છે ,
ને અશ્વ ઊપર ચડી નર કોઈ આવે ;

ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઉભાં રહીને ,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ બેતાં !

ધીમે ઉડી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી ;

વૃદ્ધ માતા નયન નખળાં ફેરવીને જુવે છે ;

ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજુ શાન્ત બેસી રહીને

બેતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે !

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં ;

કૃષિક એ ઉઠી ત્યારે “ આવો , બાપુ ! ” કહી ઉભો .

“ લાગી છે મુજને તૃષા, જલ જરી દે તું મને ” બોલીને

અશ્વેથી ઉતરી યુવાન ઉભાને ચારે દિશાઓ જુવે ;

“ મીઠો છે રસ લાઇ ! શેલડી તણો ” એવું ક્યાથી કહી,

માતા આલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઉભી શેલડી !

ખ્યાતું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા ,

હુરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી ;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા

ને કે વિચાર કરતો નર તે ગયો પી.

“ ખીનું ખ્યાતું ભરી દેને , હજુ છે મુજને તૃષા ” ,

કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું .

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની ,

એકે ખિન્દુ પાણુ રસ તણુ કેમ હાવાં પડે ના ? !

“ શું કોખો છે પ્રભુ મુજ પરે ? ” આંખમાં આંસુ લાવી,
બોલી માતા વળી ફરી છુરી લોંકતી શેલડીમાં .

“ રસહીન ધરા થૈ છે , દયાહીન થયો નૃપ ;
“ નહીં તો ના બને આણું , ” બોલી માતા ફરી રડી .

એણું યુવાન સુણતાં ગમકી ગયો ને
માતા તણે પગ પડી ઉઠીને કહે છે : -

“ એ હું જ છું નૃપ , મને કર માફ બાઈ !

“ એ હું જ છું નૃપ , મને કર માફ ઈશ !

“ પીતો'તો રસ મિષ્ટ હું પ્રભુ ! અરે ત્યારે જ ધાયું હતું -

“ આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં ;

“ છે તહોયે મુજ ભાગ કેં નહિ સમો તે હું વધાઈ હવે ,

“ શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?

“ રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ ,

“ પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે ;

“ સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહો સૌ ,

“ હમારી તો આશિષ માત્ર માણું ! ”

ખ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માંતા ,

છુરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી ;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા ,

ખડોખો વહે રસ, અહો ! છલકાવી ખ્યાલું !

૧૪-૧૦-૬૫ .

વિલ્વમંગલ

છુપી ભંધે ઘનપડ મહીં તારલા બ્યોમઅંકે ,

નિદ્રા મીઠી ગિરિ, નદી અને વિશ્વ આખું ય લે છે ;

ને રૂપેરી શ્રમિત દિસતી વીજળી એક સ્થાને ,

સૂતી સૂતી હસતી મધુરૂં સ્વપ્ન માંહીં દિસે છે !

આવી રાતે ધ્વનિ કરી મહા સ્થામ બહેતી યમુના,
 તેના ખડોળા જલ ઉપરની લેખડે કોણ છે આ ?
 ફૂદી નીચે જલ સમીપ તે માનવી આવી ઉભું,
 ને શોધે છે કંઈ પણ કશું હાથ તેને ન આવ્યું.
 એવામાં ત્યાં શબ જલ પરે કોઈ આવે તણાતું,
 હોડી તેને સમજી જલદી જોરથી ઝાલી લીધું;
 ને આ આલ્યો પુરુષ તરતો ઉપરે તેની જોડી,
 હર્ષે બોલ્યો, “પ્રિય ! નકી થશે આજ તો આશ પૂરી.”

ત્યાં તો અબે ધ્રુવ લડકા વીજળીએ કર્યા શા !
 તેથી સર્વે તરુ, નદી અને ખડાડ તેજે છવાયાં ;
 ગાળી ઉઠ્યું અમકી વન આ મેઘની ગર્જનાથી,
 નિદ્રામાંથી મથૂર ટહુક્યા હર્ષથી જાગી ઉઠી !

છો ઉઠીને મથૂર ટહુકે, ખડાડ ગાળે લલેને !
 તેમાંથી તે મગજ નરનું હોઠથી એ ન જાગે !
 દષ્ટિ તેની શબ પર હતી તોય જોઈ શકે ના !
 છોને આખું જગત સળગી વીજળીથી બળે આ !

તેની પત્ની હૃદયવિભૂતિ સ્નેહની જે સંરિતા,
 તેની પાસે જીગર ઘસડી જાય છે લેઈ હાવાં ;
 આલેખાયું હૃદયપટમાં ચિત્ર બહાલી તાણું છે,
 અંગોમાંથી જીવન સઘળું ત્યાં જ આવી રહ્યું છે.

દોરાતો આ પ્રિયજન કને આમ આશા ધરીને,
 ખડોંચી બલો શબ ઉપરથી બિતરીને કિનારે ;
 પાસે મૂકી મૃત શરીરને મસ્ત પ્રેમી વહે છે :-
 “દીવા મહારી પ્રિય સખી તણા ઝોરડાના દિસે તે.”

અન્ધારામાં ત્વરિત પગલે ડાલતો ચાલતો આ,
 આવી ખડોંચી પ્રિયગૃહ કને જોઈ બિચે ઉભો ત્યાં ;
 ગોળેથી ત્યાં લટકી બુલતું કાંઈ દોરી સમું છે,
 ઝાલી તેને ઉપર ચડીને ગોળ માંહી ઉભો તે.

હીડી તેને હૃદય ધડકે જેમ ચીરાઈ જાતું ,
હીડી તેને અવયવ બધા પિંગળી જાય છે શું ;
દિસે તેને ચક્ર ફરતો કંપતો ઓરડો એ ,
કામી પ્રેમી અનિમિષ રહી ખ્યારીને નીરખે છે !

જોઈ લેજે ફરી ફરી સુખે પ્રેમનું સ્થાન પ્રેમે ,
આવી મીઠી સુખની વખતે કોઈ વેળા ન આવે ;
આવી પ્રીતિ તુજ ન વખતે હોય કાલે પ્રભાતે ,
આ આશાનું મધુર સુખ તો આજ ઉડી જ જશે.

જોઈ લેજે ફરી ફરી ભલે દૂરથી જોઈ લેજે ,
ઈચ્છે તેવું સુખ અનુભવી આજની રાત લેજે ;
તહારે માટે દિવસ ઉગતાં કાંઈ જૂઠું જ ભાગ્ય ,
તહારે નિસ્થાઈ કરુણ પ્રભુએ કાંઈ જૂઠો જ માર્ગ !

જોને તહારી યુવતી રમણી શાન્ત નિદ્રસ્થ આ છે ,
ને વેલી શું શરીર સુખમાં શાન્ત શૈયા પરે છે ;
નિદ્રા મીઠી કર સુખભર્યા ફેરવે છે કપાલે ,
શું મૃત્યુથી કુખળ થઈને આંગ સર્વે ઢળ્યાં છે !

નિદ્રાનું આ સુખ ત્યજ દઈ ઉડીને સુંદરી તું ,
આંખી લેને હૃદય હૃદયે મિત્રનું સુંદરી તું ;
એ હૈયાનો રસ તુજ પરે ખૂબ વર્ષો રહ્યો છે ,
રાત્રિના બે પ્રહર સુખમાં પૂર્ણ માણી હવે લે !

આ રાત્રિમાં તુજ પ્રિય કને મીઠકાં ગીત ગાવાં ,
તહારી તેની જરૂર કરવી આજ તો તૃપ્ત આશા ;
તહારે કાંઈ મધુર સુખમાં આજ છે જૂલવાનું ,
✓કાલે તો કેા નવીન રસના સિન્ધુમાં ડૂબવાનું.

પેલો કામી પુરુષ હજી ત્યાં ગોળ માંહીં ઉભો છે,
તેનાં કામી પ્રભુથી નયનો પ્રેમીને નિરખે છે ;
ત્યાં દીવામાં ચક્રચક્રી મધુર એક લોગું પતંગ ,
જેવા લાગ્યો સ્થિર નયનને ફેરવી ત્યાં યુવાન !

ગોલી ઉઠયો, “આહહહ પ્રભુ! સ્નેહની આ દશા શી ? !

“ જોહો કર્તી ! તુજ કરણીમાં આવી તે ફૂરતા શી ? !

“ પ્રેમી લોકતા પ્રણયી હૃદયે લોભ્યની પાસ આવે ,

“ તે લોકતાનું જિગર ક્રમશઃ લોભ્ય તે કેમ બાળે ? !

“ કાંઈ મીઠું સુખ નકી હશે પ્રેમીને બાળવામાં ; ||

“ ને કેં તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં ; ||

“ બાળી દે તો - પ્રિય સખિ-મહને ! ” એટલું ગોલી દોડી,

સૂતેલીના હૃદય સહ તે ધૂજતી છાતી ચાંપી !

જગી ગોલી ચમકી લલના , “ જીવના જીવ મહારા !

“ શું અત્યારે તુજ સખી કને આમ આવ્યો જ? બહાલા ! ”

ને બન્ને એ હૃદય ધડકયાં સાથ સાથે દબાઈ ,

ભાને ભૂલી પ્રણયી સુખિયાં શાન્ત પામ્યાં સમાધિ .

આ બન્નેની દઢ કાણ મહી છૂટશે અન્થિ હાય !

કેવો મીઠો સમય સુખનો ત્હોય કેવો ક્ષણિક !

જૂના થાતાં મધુર સુખડાં ચિત્ત શોધે નવાંને ,

ને આશામાં વખત સઘળો આમ પ્રેમી ગુમાવે !

સ્થાયી ક્યાંએ સુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન ક્યાંએ ,

રે ! સંધ્યાની સુરખીવત સૌ સ્નેહના રંગ ભાસે ;

ને આશામાં મધુર સુખ તે તૃપ્તિમાં કેમ છે ના ?

રે ! ત્હોયે સૌ હૃદય ધરતાં તૃપ્તિની કેમ આશા ?

જે છે તે છે સુખ હુઃખ અને તૃપ્તિ આશા અહીં તો ,

જે પાસો તે અતુલવી સુખે સ્નેહી લેલો તમે તો ;

સંયોગી જો સુલગ દિલડાં ! તૃપ્તિનું આજ લ્હાણું ,

ઉઠો ઉઠો અતિ સુખ મહી ભાન ના ભૂલવાનું .

ધીમે અમીં સ્વિકર વતી પોયણી જેમ ખીલે ,

બન્ને તેવી મૃગનયનીની આગડી ઉવડે છે ;

એ આંખો તો પીયૂષ પ્રિયુના અગને લેખી દેતી

એ આંખોમાં વચીકચણી પ્રગમૂર્છા વહેતી !

ને ઘેરાતાં નયન પિયુનાં ઊઘડયાં દીર્ઘ સ્નિગ્ધ —
અપીં દેતાં હૃદય પ્રિયના પાદમાં જેમ હોય ;
પી લેઈને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટયાં ,
મીઠા ભાવે રતિમય તહીં પૂર્ણ સત્કાર પામ્યાં.

એ દૃષ્ટિના અમીઝરણમાં ગાન દેવી ગવાતું ,
બન્ને આત્મા રસમય થતાં ઐક્યનું પાન થાતું ;
એ દૃષ્ટિમાં લય થઈ ગઈ વિશ્વની સૌ ઉપાધિ ,
વેળા બહેતી સતત ગતિએ તેમ ત્યાં સ્તાંભી ઊભી .

ના ના રે રે ! વખતનદ તો બધા આલ્યો સપાટે ,
તે રોકાતો પલ પણ નહીં પ્રેમીનાં કાર્ય માટે ;
ખિચારાંની સફળ ઘડીએ લેશ ના દીર્ઘ થાતી ,
ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કે ઊડી બતી.

બ્યારે બન્ને રસમય દિલો સાથ સાથે ઢળાયાં ,
ત્યારે તેના ગૃહ ઉપર કેં વાદળાં ઢોડતાં તાં ;
ને હાવાં તો ધનદલ સહુ વિખરાઈ ગયાં છે ,
તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઊતરે છે .

ઓહો ! મીઠું જરૂર દિસતું તૃપ્તિનું આજ લહાણું ,
કેવું થેલું ફૂદી ફૂદી ઉડી ગીત ગાતું અકોરું !
કેવાં નાચી પ્રતિ વીચિ ઉરે ચન્દ્રનું ખિન્ન ધારે !
ને વાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓપ્ઠ સાથે .

હિમે ઠાંક્યા ગિરિવર તણા શૃંગ શૃંગે શશી છે ,
ને ગુલમોના પ્રતિ પુલકિરે ભૂંગ બાઝી રહ્યા છે ;
આજે ક્યાંએ વિરહદુઃખનાં મ્લાનિ અશ્રુ છે ના ,
ક્યાંએ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કંટુતા .

પૂર્વે લાલી ચળકતી દિસે આલમાં કેસુડાં શી ,
જે જોઈને કલરવ કરી ઊડતાં કેંક પક્ષી ;
પિયુ સાથે શયન કરતી સાંભળી સુન્દરી તે
બોલી , “ મહારા પ્રિયતમ ! ગઈ રાત્રિ ચાલી અરેરે ! ”

ગોલી ઉઠ્યો, “ઝાહહહ પ્રભુ! સ્નેહની આ દશા શી ? !
 “ જોહો કર્તી ! તુજ દરણીમાં આવી તે ફૂરતા શી ? !
 “ પ્રેમી લોકતા પ્રણયી હૃદયે લોભ્યની પાસ આવે,
 “ તે લોકતાનું જિગર કુમળું લોભ્ય તે કેમ બાળે ? !

“ કાંઈ મીઠું સુખ નકી હશે પ્રેમીને બાળવામાં ,
 “ ને કું તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં ;
 “ બાળી દે તો - પ્રિય સખિ-મ્હને !” જોટલું ગોલી દોડી,
 સૂતેલીના હૃદય સહ તે ધૂજતી છાતી ચાંપી !

જાગી ગોલી ચમકી લલના, “ જીવના જીવ મહારા !
 “ શું અત્યારે તુજ સખી કને આમ આવ્યો જી બહાલા !”
 ને બન્ને એ હૃદય ધડકયાં સાથ સાથે દબાઈ,
 ભાને ભૂલી પ્રણયી સુખિયાં શાન્ત પામ્યાં સમાધિ .

આ બન્નેની દઢ ક્ષણ મહી છૂટશે અન્થિ હાય !
 કેવો મીઠો સમય સુખનો તહોય કેવો ક્ષણિક !
 જૂનાં થાતાં મધુર સુખડાં ચિત્ત શોધે નવાંને,
 ને આશામાં વખત સઘળો આમ પ્રેમી ગુમાવે !

સ્થાયી ક્યાંએ સુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન ક્યાંએ,
 રે ! સંધ્યાની સુરણીવત સૌ સ્નેહના રંગ ભાસે;
 ને આશામાં મધુર સુખ તે તૃપ્તિમાં કેમ છે ના ?
 રે ! તહોયે સૌ હૃદય ધરતાં તૃપ્તિની કેમ આશા ?

જે છે તે છે સુખ હુઃખ અને તૃપ્તિ આશા અહીં તો,
 જે પામે તે અનુભવી સુખે સ્નેહી લેભે તમે તો;
 સંયોગી જો સુલગ દિલડાં ! તૃપ્તિનું આજ દહાણું,
 ઉઠો ઉઠો અતિ સુખ મહી ભાન ના ભૂલવાનું .

ધીમે અધીર રવિકર વતી પોયણી જેમ ખીલે,
 બન્ને તેવી મૃગનયનીની આંખડી ઉઘડે છે;
 એ આંખો તો પીયૂષ પિયુનાં અંગને લેપી દેતી,
 એ આંખોમાં વશીકરણશી પ્રેમભૂરજી વહેતી !

ને ઘેરાતાં નયન પિયુનાં ઊઘડ્યાં દીર્ઘ સ્નિગ્ધ —
અપીં દેતાં હૃદય પ્રિયના પાદમાં જેમ હોય ;
પી લેઈને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટ્યાં ,
મીઠા ભાવે રતિમય તહીં પૂર્ણ સત્કાર પામ્યાં.

એ દૃષ્ટિના અમીઝરણમાં ગાન દેવી ગવાતું ,
ખન્ને આત્મા રસમય થતાં ઐક્યનું પાન થાતું ;
એ દૃષ્ટિમાં લય થઈ ગઈ વિશ્વની સૌ ઉપાધિ ,
વેળા બહેતી સતત ગતિએ તેમ ત્યાં સ્તાંભી ઊભી .

ના ના રે રે ! વખતનદ તો બય ચાલ્યો સપાટે ,
તે રોકાતો પલ પણ નહીં પ્રેમીનાં કાર્ય માટે ;
ખિચારાંની સફળ થડીઓ લેશ ના દીર્ઘ થાતી ,
ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કે ઊડી બતી.

બ્યારે ખન્ને રસમય દિલો સાથ સાથે દબાયાં ,
ત્યારે તેના ગૃહ ઉપર કેં વાદળાં દોડતાં'તાં ;
ને હાવાં તો ધનદલ સહુ વિખરાઈ ગયાં છે ,
તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઊતરે છે .

ઓહો ! મીઠું જરૂર દિસતું તૃપ્તિનું આજ લહાણું ,
કેવું' ઘેલું ફૂદી ફૂદી ઊડી ગીત ગાતું ચકોરું !
કેવાં નાચી પ્રતિ વીચિ ઉરે ચન્દ્રનું ખિરખ ધારે !
ને વાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓળ સાથે .

હિમે ઢાંક્યા ગિરિવર તણા શૃંગ શૃંગે શરી છે ,
ને ગુલ્મોના પ્રતિ પુલકિરે ભૂંગ બાઝી રહ્યા છે ;
આજે ક્યાંએ વિરહદુઃખનાં મ્લાનિ અશ્રુ છે ના ,
ક્યાંએ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કડુતા .

પૂર્વે લાલી ચળકતી દિસે આભમાં કેસુડાં શી ,
જે જોઈને કલરવ કરી ઊડતાં કેંકે પક્ષી ;
પિયુ સાથે શયન કરતી સાંભળી સુન્દરી તે
બોલી , “ મહારા પ્રિયતમ ! ગઈ રાત્રિ ચાલી અરેરે ! ”

✓“ આહા ! ” અન્તે જનહૃદયને ઝોલવાનું “ અરેરે ! ”

કંપી રહેતાં જગર સુખમાં ઉપજુ નિઃશ્વાસ આવે ;

આંસુડાં ત્યાં નયન પરથી હર્ષનાં ના સૂઝાયાં ,

ત્યાં તો નેત્રો દુઃખમય બને આંસુની ધારવાળાં !

ચોંટી મ્હાનિ પિયુ હૃદયને સાંભળી તે “ અરેરે , ”

ને અંગોમાં દુઃખમય અરે મ્હાનિની સુસ્તી આવે ;

દેંદ્રી દૃષ્ટિ અતિ દુઃખભરી ખ્યારીનાં નેત્ર સામે ,

જે દૃષ્ટિમાં દુઃખમય અમી બહાલનું વર્ણ રહે છે .

બન્ને ઉઠી શિથિલ પગલે ગોળમાં આવી ઊભાં ,

ભારે હૈયે કુદરત તણું શાન્ત સૌન્દર્ય જોતાં ;

ઉગે છે ત્યાં જળહળ થતો પૂર્વમાં લાલ ગોળો ,

નાચી રહે છે કિરણ અલિલે રેડતાં રંગ રાતો !

“ કેવું , બહાલા ! ખૂબસુરત છે વિશ્વનું રૂપ ભવ્ય ! ”

“ નાચે કેવો સુખમય તહીં દેલ સાથે મયૂર ! ”

“ અશ્રુ ઝીલે પ્રિયતમ કને હિતથી તે મયૂરી ,

“ ને તે દે છે મયૂર પ્રાણથી પ્રેમની ચીસ પાડી

આભારે કે પ્રણયઉભરે શીષ નીચું નમાવે,
ને ખ્યારાના હૃદય સહ એ સુન્દરી ગાલ ચાંપે;
ત્યાં તો “ બહાલા ! સરપ લટકે ગોખની ખારીએ છે, ”
ખોલી એવું ફૂદી પડી નીચે સુન્દરી ગાલરી એ.

જેઈ તેને પ્રિયતમ કહે ઉરથી ઉર ચાંપી :
“ આવ્યો હું તો ઉપર ચડી એ સાપને દોરી માની : ”
સુણી આવું ચક્રિત થઈને મૂક વિચારતી કે ,
ચિન્તાવાળાં સજલ નયને સ્વામીને જોઈ રહેતી .

ત્યાં હોદાયે છત ઉપરથી ઝૂલતો એક દીવો ,
હાંડીમાંથી સરકી નિકળ્યો ધૂમ્રનો શ્યામ ગોટો ;
તે જોઈને દઢ થઈ જરા ઉચ્ચરે આમ શ્યામા :-
“ મહારા બહાલા ! સુર ! હૃદયથી દાસ તું ઈશનો થા ! ✓

“ ફાની છે આ જગત સઘળું અન્ત આ જીવવાને ,
“ જે છે તે ના ટકી કદિ રહે સર્વદા કાલ ક્યાંએ ;
“ શોધી લેને પ્રિય પ્રિય સખે ! સર્વદા જે રહેશે ,
“ આશા તૃપ્તિવિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને !

“ હું તહારી ને મુજ પણ સખે ! પ્રેમી આ દિલ તહાઈ :
“ તે જાણીને હૃદય મંમ તો આજ ચીરાઈ જતું ;
“ તહાઈ તે ના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મહાઈ ,
“ માટે છોડી ‘ તુજ ’ ‘ મુજ ’ હવે દાસ થા ઈશનો તું .

“ આ દીવો જે તુજ ગૃહ બધું તેજથી પૂરી દેતો ,
“ દીપ્તિહીણું તિમિરમય છે ધૂમ્ર તો અન્ત તેનો ;
“ લોળા તહારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે શરીર ,
“ તેનો વાયુ વતી ઉડી જતી આખરે અન્ત ખાક .

“ શું કે હું માં ? સુખરૂપ તને દેહ આ ના થવાની,
બહાલા ! તેને મરણ પછી તો કાષ્ટમાં ખાળવાની ;
“ ટેકો જ્યારે તુજ હૃદયનો કોઈ ક્યાં એ ન રહેશે ,
“ રોતાં ત્યારે જીવિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાશે !

તૈયારી તું પ્રિયતમ કરી મૃત્યુની લે અગાડી ,
 “ ને મહારો તું કર થાડી મને સાથ લેને ઉપાડી ;
 “ તોડી ભીંતો તિમિરગઢની દિવ્ય સ્થાને ઉડી જા ,
 “ ને તે માટે સુર ! હૃદયથી , દાસ તું ઇશનો થા !

“ તેં શીખાવ્યો રસ ઉર ભરી પ્રેમ સંસારનો જો ,
 “ દોરી જા તું મુજ ઉર હવે દૂર સંસારથી તો ;
 “ શું શીખાવું ? શિખવ મુજને પ્રેમ વૈરાગ્યમાં તું ,
 “ જાગી ચેતી ઉઠ ઉઠ હવે ઊંઘ વા સર્વદા તું ! ”

ઊંડું ઊંડું હૃદય ઉતરી સાંભળી આ રહ્યું તું ,
 ને પ્રેમીના મગજ ઉપરે ઉજળુ લોહી ફરતું ;
 નિદ્રામાંથી દિવસ ઉગતાં ઊઠતો જેમ હોય ,
 રાતું તેનું મુખ ત્યમ દિસે શાન્ત ગંભીર ભવ્ય !

દષ્ટિ ફેંકી પ્રિયમુખ ભાણી પ્રેમ ઔદાર્યભીની ,
 બોલ્યો વાણી ગદગદ થઈ મેઘની ગર્જના શી :-
 “ રે કલ્યાણી ! સખિ ગુરુ ! પ્રિયે પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
 “ તારે પન્થે વિહરીશ હવે જાળ જાળ તોડી !

“ સંસારીને શિખવીશ હવે સ્નેહ , વૈરાગ્ય , ભક્તિ ,
 “ ને અન્તે હું મરીશ મુખમાં ઇશનું નામ બોલી ;
 “ ચાલો ચાલો નદીતટ પરે ઝુંપડી બાંધશું , ને
 “ વહાલા મહારા પરમ પ્રભુનાં ગીત ગાશું જ પ્રેમે !

“ શૃંગારી આ હૃદય તુજ ક્યાં ? શાન્ત વૈરાગ્ય તે ક્યાં ? !
 “ સંસારી આ તુજ હૃદયમાં જ્ઞાનનું ઊગવું ક્યાં ? !
 “ શું વિચારું ? મુજ મગજ તો બાવરું આ બને છે ,
 “ શું વિચારું ? મુજ હૃદયમાં આંસુડાં ઊભરે છે !

“ જન્મ ને જીવનાં કૃત્યો છે આકસ્મિક સૌ અરે !
 “ પાસા ફેંકે જનો સર્વે દા દેવો હરિહાથ છે .
 “ કહું છું ” ને “ કયું છે મેં ” , બૂઠું એ અભિમાન હા !
 “ કરી તે શું શકે પ્રાણી , આ અનન્ત અગાધમાં ? ”

પણ પિયુરમાં લટકી પડી ,—
 “ નહિ , પિયુ ! ” લવતી રહી સુન્દરી !
 પિયુ રહ્યો મુખ એ નિરખી , અને —
 જલ તાણી ઝરી પાંપણને ભરે !

૩૦-૧૧-૬૫ .

કન્યા અને ક્રૌંચ

ખળખળ વહે બહેળું ગાતું ધ્વનિ મધુરા જહીં ,
 ફરફર સરે વાયુ ધીમે લતા તરુ ઝૂલવી ;
 રુચિર વનમાં તેવે જ્યારે હુએ રવિ પશ્ચિમે ,
 ફિરણ કુમળાં પીળી પીળી પ્રભા રૂડી પાથરે !
 વિટપ વિટપે વૃક્ષોની ત્યાં વિહંગ કૂદી રહ્યાં ,
 મધુર ગીતડાં ગાઈ ભોળાં નવી પ્રીતિ બાંધતાં ;
 ચિર સમય એા પક્ષી બહાલાં ! રહો તમ બેડલાં !
 ચિર સમય એા સૌ પાંખે પાંખો રહો દૃઢ બેડતાં !
 પણ વળી તહીં દૈવી મીઠા સ્વરો કંઈ આવતા ,
 રમણીય પ્રભાની લાલીમાં મળી સહ રેલતા :
 પરભૂત સમા કંઠે આવા સુનિર્જન સ્થાનમાં ,
 મૃદુ મૃદુ વીણા સાથે ગાતી સુકોમળ કુન્થકા !
 કૈંચી એક ફરે પાસે, કુન્થાને પ્રિય તે હતી ;
 ફરે છે તે , ચણે છે , ને ખોળામાં વળી બેસતી.
 વદનકમલે કુન્થાના છે હજી અનલિસતા ,
 દુઃખ નથી સહ્યાં સંસારી કે ન કૈં જ કઠોરતા ;
 પણ સુખભરી બાટ્યાવસ્થા વહી ગઈ ગઈ છે , અને
 મધુસમય શી યુવા તેના શરીર પર ઝુમે !
 ન કિન્તુ પુખ્તો સૌ મધુસમયમાં પૂર્ણ બીલતાં ,
 બીલેલાં પુખ્તો એ નવ સહુ મળે કંટક વિના ;

નયન રસિકાં ગોપ્ત્રી મીઠી ચલાવી રહ્યાં હતાં ,
હૃદય ધડકે—તે લાવો એ ઉરો સમજ્યાં હતાં ;
ગલરૂ ઉભયે મુગ્ધ પ્રેમી વદી પણ ના શકે ,
કર કર વતી ચાંપી દેવા ન ધૃષ્ટ બની શકે .

પરન્તુ પ્રીતિમાં શરમ ટકી તે ક્યાં મુઘી રહે ?
તુફાની સિન્ધુની ભરતી અટકી તે ક્યમ શકે ?
અડેલાં ઉકાળે કુદરત તણે જ્યાં ઉર વહે ,
વહે બહેતાં એ તો, જગતપ્રતિબન્ધે ન અટકે .

વહ્યાં બહેતાં એ ને શપથ પણ લીધા પ્રણયના ,
હેતું હેયામાં તે ઠલવી પણ ચૂક્યાં કુસુમડાં ;
ક્ષણે બે વીતી ને અધર અધરે એ ઠઈ ચૂક્યાં ,
કુમારાં બન્ને એ દિલ હળુ કુમારાં પણ હતાં .

બગાડી દેવાને પ્રણયરસની દૈવી સરિતા ,
વિકારો સંસારી જરી પણ અડયા ત્યાં નવ હતા ;
હતાં અપીં દેતાં હૃદય કુમળાં માર્દવભર્યાં ,
હતી એ ઇચ્છા ને જગત તૃણ શું અન્ય ગણતાં .

ખાતો કૈંક થઈ અને જીવનનાં ખુલ્લાં પડો એ થયાં ,
તેમાંથી અતિ દિવ્ય કે રસ તાણાં ફેરાં ઉડી ત્યાં રહ્યાં ;
તે આત્મદ્રવ્ય એકમેક થઈને ઊંચે રહ્યા ઉડતાં ,
| બીડી પૂર્ણ અલેહના ઝળકતા આનન્દકેન્દ્રે ગયા .

ન લાગે કૈં વેળા પ્રણયી પ્રણયીથી મળી જતાં ,
રહે ના કૈં ભીતિ રતિરસ તણું એક્ય બનતાં ;
ભલે પ્રીતિ ખેડેલાં પરિચય કદી લેશ નવ હો ,
ભલે ખેડેલી દૃષ્ટિ પ્રણય કરવાનો સમય હો .

અપેક્ષા પ્રેમીલું હૃદય ન પરીક્ષા તણી કરે ,
વિના શંકા ક્યાંથી જરી પણ પરીક્ષા થઈ શકે ?
અને કોઈ હાથાં કરી કરી ક્યોત્રી પ્રીતિ કરે ,
અરે ! તોયે તેમાં બહુ જન ગિયારાં રડી મરે .

પ્રણયી રસિલાં ! ઝુકવ્યું તો લલે તમ બહાણ આ ,
બહુ બહુ ડુખ્યાં ને તો ભોળાં તમે તરી ઉતર્યાં ;
જગત હસશે, રોશે બહાલાં અને મરશે દુઃખે ,
પણ પ્રણયના લહાવા લેવા સુમાર્ગ જ આ જ છે .

ધીમે ધીમે પણ રવિ હવે વ્યોમની મધ્ય આવ્યો ,
ન્હાનાં મ્હોટાં શુક લપી જઈ છાયમાં આવી બેઠાં ;
કોઈ ક્યાં એ જરી નવ હલે કોઈ ક્યાંએ ન બોલે,
ન આવે જે ધ્વનિ લઘુ બધા શાન્તિનું રાજ્ય સ્થાપે .

પ્રિયતમ કરે ટેકો લેતી અને હસતી જરા
ગભરુ સરખી થાકી જેવી ઉઠી સુખી કેન્યકા ;
ઉછળી ઉછળી જ્યાલામુંખી શમે જ્યમ શાન્તિએ ,
ત્યમ દિલ નવા પ્રેમે ધૂમી અચેષ્ટ સસું બને .

પેલી કૌંચી હવે જરા દુઃખ થકી નિવૃત્તિ પામી હતી,
તેને લેઈ યુવાન ઉઠી કરમાં તેની પ્રિયાના ધરી ;
બોલ્યો, “ રે પ્રિય ! રે સખી ! તુજ થકી હા ! દૂર જાવું થશે !
“ કિન્તુ હું દશ દિનમાં ફરી પ્રિયે ! આવી મળું તુજને ! ”

આપતાં કોલ આ કિન્તુ કમ્પારી છૂટી અંગમાં ;
શંકા કાંઈ હતી હૈયે, છુપાવી પણ તે દીધી .

જૂઠું કેમ થવાય ના સમજતી કેન્યા બિચારી હતી ;
જૂઠાઈ કદિ આવશે ત્યમ વળી તે ધારતી ના હતી ;
હૈયું તો પિગળી ગયું નયનમાં અશ્રુ ભરાયાં અરે !
જાણે જીવ ઉઠી જશે ફડફડી હૈયું ચીરાઈ જશે !

રજ ના દેવાયે, “ પ્રિયતમ રહો ! ” ના કહી શકે ,
ગળે બાઝી બાઝી હઠ પણ કશે ના કરી શકે ;
બનેલાં રાતાં એ નયન રડતાં માત્ર વદતાં :-
“ ત્વરા આવી શાને ? પ્રિયતમ ! લલે જ રહી જરા . ”

અને આવી આજ્ઞા પ્રણયી કદિ લોંપી ક્યમ શકે ?
તહીં બન્ને બેઠાં પણ સુખ હવે ના કંઈ મળે ;

જૂએ જ્યાં પાસે વિકટ દુઃખ શિરે વિરહનું,
તહીં સ્વપ્ન એ ના કદિ મળી શકે લેશ સુખનું.
વળી ચત્તે ના ના સુખ તણી પ્રતિભા ઉડી શકે,
બલાતકારે પાછી મધુર ગત વેળા નવ મળે;
પળો નિર્માયેલી સુખ દુઃખ તણી ના ફરી શકે,
કદી સિન્ધુમાં ના ભરતી ચડતી ઓટ વળતે.
આવતા કષ્ટની કિન્તુ તૈયારી કરી એ શક્યાં,
પંપાળી પ્રેમથી હૈયાં, ઓછો ભાર કરી શક્યાં.

પણ વખત એ આવી પહોંચ્યો થવા વિખુટાં તણો,
ટમટમી રહ્યાં નેત્રે અશ્રુ, દિલે દ્રવતાં રહ્યાં;
હૃદયે હૃદયે ચંપાયાં ને છૂટાં થઈ એ ગયાં,
પ્રણયી નયનો છેલ્લી છેલ્લી સલામ કરી ચૂક્યાં.

અરે! એ કુન્યાનાં મગજ દિલ આત્મા લઈ ગયો;
રહ્યું ખાલી જોખુ ઉદધિ દુઃખનામાં ઉછળતું;
ન મૂર્છા આવી કે મરણ નવ આવ્યું સુખભયું;
નિસાસો ના આવે, નયન થકી ના અશ્રુ ખરતું.

ભંડું ભંડું હૃદય ઉતરી કાંઈ વિચારતું 'તું';
વીતી વેળા પરથી પડ સૌ જેની નિહાળતું 'તું';
પૂરાયું એ પણ જગતનું પિજડું તોડી નાખ્યું,
પૂરાયું એ પણ નવ હતું કેદનું કષ્ટ જાણ્યું.

દષ્ટિ કુન્યા તણી ત્યાં એ પડે છે કૌંચી ઉપરે,
જોખા માંડી લઈ તેને, ધીમેથી કર ફેરવે.
ખને છે દર્દ કું ઓછું દર્દીને દર્દી લાગતાં;
ભાગી કે દર્દમાં પોતાનું દર્દ જાય છે.

“ આશામાં છે દિવસ દશ આ ગાળવા માત્ર મ્હારે ,
 “ ત્હોએ શંકા મમ હૃદયમાં કાંઈની કાંઈ આવે ;
 “ પ્રીતિવાળું બીકણુ દિલ આ વિધન કંઈપે હજારો ,
 “ રે ! આશાથી કહિન વિધિએ વિધનની બીક જોડી ! ”

હડી ધીમે નિજ ગૃહ ગઈ કૈાચની સાથ કન્યા ,
 શાકેલા એ દિલ પર ધરી હસ્ત સૂઈ ગઈ ત્યાં ;
 આવી નિદ્રા મગજ દિલનું દર્દ સૌ દૂર કીધું ;
 જ્ઞાનિના સૌ વિખરી પડતા મ્હોં પરે સ્મિત આવ્યું .

કૈાચે તેની સખી પર ધરી ડોક લાંબી સુખેથી ,
 નિદ્રા જેવી સુખદ મધુરી શાંતિ આવાહતીંતી ;
 નિદ્રા લેજો : મધુર નકી છે ઊંઘવું જાગવાથી
 જો છે મૃત્યુ મધુર વધુ આ વિશ્વમાં જીવવાથી .

હડીને પણ એ ગઈ વન મહીં પ્રેમી મળ્યો જ્યાં હતો ,
 નિદ્રા હડી ગઈ અને નવ પડયું કેં ચેન તેને ગૃહે ;
 સાથે કૈાચી લઈ ગઈ પ્રિય થઈ તે તો દયાથી હતી ,
 કીધું બીન હતું વળી હૃદયના ભાવો જાળવા તહીં .

નિત્યે આમ જ આવતી વન મહીં આશાલરી કન્યકા ,
 સંધ્યાએ દિન એક પૂર્ણ જનતાં આનન્દ તેને થતો ;
 બીજે કોઈ સ્થલે જરી હૃદય એ વિશ્વાન્તિ ના પામતું ;
 બીજે કોઈ સ્થલે ન અશ્રુ પડતું આશાલર્યા પ્રેમનું .

મળ્યું જ્યાં પ્રેમી તે સ્થલ પ્રિય બને છે પ્રણયીને ,
 ભરાયું જ્યાં હર્ષે જિગર ફરી યાચે સુખ તહીં ;
 ખરે વૃક્ષો વેલી સમદુઃખિત ત્યાં સૌ જડ દિસે ,
 તહીં હોનારાંની ઉપર અનુકમ્પા સહુ ધરે !

સ્મૃતિનાં બીબાં ત્યાં હૃદય પર ચોકબાં પડી શકે ,
 અને મીડી મીડી સ્મૃતિ વિરહીનું તો જીવિત છે ;
 કદી સંતોષી ના સ્મૃતિ થકી પરન્તુ દિલ બને ,
 અરે ! તેને ખેંચી હૃદય ધડકીને તૂટી પડે !

ખીલતી કળીને ભોગી ભૂંગે કદ્યો દિન આજ છે ,
પ્રિયતમ તણો ભેટો થાવા વધી પ્રિય આજ છે ;
દિવસ સઘળો આશા માંહીં લાણો ગણતાં ગયો ,
રવિ પણ ગયો , ના ના તહોયે પતિ નજરે પડ્યો !

તૃણ જરી હલે , વાયુ વાયે , ઉડે શુક કોમળે ,
ધ્વનિ જરી થતાં હેયું ભોળું અરે ! ધડકી રહે ;
“ નકી નકી જ એ બહાલો મહારો , ” વદી ઉઠીને જુવે ,
કંઈ નવ અરે ! ભેતાં બેઝે , વળી ઉઠીને ફરે !

કંઈ પણ થતાં એવું હાવા ઉઠે નવ ખાપડી ,
પણ “ જરૂર છે બહાલો આ તો ” નકી ત્યમ ધારતી ;
મૃગનયનને મીચી ક્યારે થઈ ચૂપ બેસતી ,
“ નયન પ્રિયથી અંપાશે આ , ” નકી ત્યમ માનતી .

નિચોવી અશ્રુને હૃદય નિજ કે ખાલી કરવા ,
પછી વીણા લીધી રુદનમય તે નાદ કરવા ,
ન ખાળી ધારા એ નયન પરથી પૂર વહતી ,
ન કમ્પી છાતી કે અધર ફરક્યા ના હુઝા વતી .

પ્રભુ ! રોવું દેજે દરદમય ભોળાં જિજરને ,
નકી રોવું એ તો તુજ હૃદયની આશિષ દિસે ;
ચિતારાનાં ચિત્રે કવિત કવિતાં ને ધ્વનિ મહીં ,
પ્રતિભાની લહેરો દરદમય મીઠું રુદન છે !

ભગિનિ એ કન્યા ! ફરી ફરી ભલે તું ફરી રહે ,
ભલે ખાલી હેયું રડી રડી રડીને તુજ કરે ;
મહા કપટો સાથે રુદન પણ આપે પ્રભુ તને ,
અને હેયું તહોડું રુદન વતી એ સાફ કરજે !

પણ હૃદયમાં રોતાં રોતાં નવીન થયું કશું ,
પ્રિયતમ તણી છાયા જેવું પડ્યું નજરે કશું ;
ઉડતી ઉડતી છાયા આવી ગઈ ઉડતી વહી ,
નવ સ્મિત હતું રહેરામાં વા હતું સુખ ના જરી !

કહી ગઈ અરે ! આલું, કે એ કહ્યું ત્યમ ધારતી :-

“ દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! ”

શરદી વતી એ કન્યા કમ્પી અતિ દુઃખમાં લવી :-

“ દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! ”

પડી એ બાપડી બાલ્કા ધ્રુજતી ધરણી પરે ;

ગયા એ તાર તૂટી ને વીણા એ કરથી પડી .

*

*

*

*

એ વેળા એ તન ત્યજી ગયો પ્રેમી કન્યા તણો એ ,
કેા શત્રુના કર વતી થયો શીશનો છેદ રે રે !
મૃત્યુ આવ્યું, પ્રિય નવ મળી, હોંશ પૂરી થઈ ના ,
“ બહાલી, હું આ.....” જીવ ઉડી ગયો એટલું બોલતામાં.

શંકા મૃત્યુની આ હતી હૃદયમાં જ્યારે પ્રિયાની કને
બોલ્યો, “હું દશ દિનમાં ફરી, પ્રિયે ! આવી મળું તુજને;”
કેઈ ગામ પરે ચડાઈ કરીને તે દી જવાનું હતું ,
ને એ પ્રેમ તણું રુધિર સઘળું ત્યાં અર્પવાનું હતું !

અર્પાયાં શિર ઝિંઢગી રુધિર એ શોણિતની નીકમાં ,
તેને પ્રેમ અને છળી પ્રિય તણી ને હર્ષ હૈયે હતાં ;
ચુદ્ધે બાહુ મચ્યો હતો પ્રલય શો સંહારમાં શત્રુના ,
ઉન્હા લોહી તણી હતી નિકળતી શેઠો મહુ અંગમાં !

તેમાં ઇન્દ્રધનુ રૂડું ચળકતું સૂર્યે પુરેલું હતું ,
તેમાં છાપ પડી હતી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની ;
વીંઝાતાં વળી ખડગ એ રુધિરની શેઠો મહીંથી હતાં ,
મ્હોં ઈ ભૂમિ પરે પડેલ શળનાં ધોવાઈ જતાં હતાં .

શૂરા ત્યાં સુખથી પ્રહાર કરતા ને હર્ષથી ઝીલતા ,
શૂરા હર્ષથી મૃત્યુના સુખ મહીં જતા અને આવતા ;
આ મૃત્યુ, બસ આ જ , મૃત્યુ જન સૌ ! જેથી ડરો છે તમે !
આ શૂરા, વળી આ જ શૌર્ય, જન સૌ ! જેને વખાણો તમે !

વળાણો ચાહો છો, વળી ક્યમ કરો છો મરણથી ?
 તહમારા લોહીથી વળી ક્યમ કરો સ્નાન સુખથી ?
 બનો છો આ લોળાં જન વતી કરીને ખૂની તમે,
 અરે ! વીરો શૂરા ! હૃદય તમ તો ણીકણુ ખરે !
 ધરા માટે કાપી શિર જન તણાં તું ક્યમ શક્યો ?
 ધરા માટે પ્રેમી ! વિસરી તુજ બહાલી ક્યમ શક્યો ?
 પડી છે મૂર્છામાં તુજ પ્રિયતમા આપડી અરે !
 અરે ! તેના હયા ઉપર ખરડાયું રુધિર છે !

“દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી !”
 લવી ઉઠી વળી કન્યા બોલી, “ અરે ! મળવું નથી !”
 સ્મૃતિ નવ ખસે એ શબ્દોની, ડરે દિલ આપડું,
 નવ વળી શકે માની સાચો પ્રહાર પડેલ તે .

હરિ હરિ અરે ! છુપા ઘા આ ઘટે કરવા તને ?
 પ્રણયી દિલને વિના દોષે ઘટે હણવાં તને ?
 કદિ કંઈ હશે દોષો તહોયે ક્ષમા નવ શું ઘટે ?
 તુજ સખત આ શિક્ષાથી રે વિધિ ! શુભ શું થશે ?
 હું છે પ્રિયને વૃથા રખડતી આશા વિના આપડી,
 આશા મેળવવા ફરી હૃદયને પ્રેરે વૃથા આપડી ;
 આશા જો ગઈ ને પડી જિગરમાં કેં દ્રાગ પ્રેમી વિષે,
 ચોટી તો ઉખડે નહીં ફિકર એ ચત્નો હજારો વડે .

આશાનો તન્તુ તહોયે ના, તૂટી છેક પડ્યો હતો ;
 આશામાં ને નિરાશામાં, ઝિંઘી લટકી રહી !

આવી રીતે દિન પછી દિનો કપના કેંક વીત્યા,
 રીખાતું ને હૃદય ખૂરતું તહોય તૂટી પડે ના ;
 થાકેલી એ ભટકતી ઘણું કૌંચને સાથ લેઈ,
 નિશાની એ પ્રિય તણી ગણી જોઈ તે રાઈ રહેતી !

✓ આશા મીડી કટુ થઈ હવે તહોય હૈયું ન છૂટે ,
જૂઠી તેને મગજ સમજે તહોય હૈયું ન છોડે ;
✓ આશા એ તો મધુર કડવો અંશ છે ઝિંદગીનો ,
છેદાયે ના જીવિત સુધી એ છેદતાં જીવ જતો !

રોતાંરોતાં રવિઉદયથી અસ્ત તેના નિહાળ્યા ,
રોતાંરોતાં શરી ઉદય ને અસ્ત તેના ય જોયા ;
સ્પર્શ્યો જેને પ્રણયતણખો આમ તે જૂરવાનું ,
સૂર્વોંગે આ અનલલડકે આમ એ દાઝવાનું !

ગમે તે વેળાએ જન કદિ અહીંથી નિકળતું ,
કટુ કારી તેનું રહન સુણીને તે અટકતું ;
અને ઉઠી કન્યા પૂછતી પ્રિયનું નામ લઈને ,
“કહી દીઠો તેને ?” જરૂર મળતું ઉત્તર “નહી” !

વળી રોતી ગાતી ભમતી હિજરાઈ ગળી જતી ,
પડી છાની જોતી નલ પર જતી વાદળી વળી ;
ઉઘાડાં નેત્રોથી કદી વળી કશું ના નિરખતી ,
મહા અન્ધારામાં ઉતરી ઉતરીને અટકતી .

સૂતી એક દિને હતી હુઃખ તણા અન્ધારમાં આમ એ ,
તે છાયા તરતી હતી મગજમાં ચોંટી હતી દ્વિગ્નિએ ;
ખીનું કે દિલ સ્નેહના હુઃખ વતી ત્યાં ધૂંધવાતું હતું ,
કન્યાને પણ ભાન એ હૃદયનું કૈંએ રહ્યું ના હતું .

કપાતું રેંસાતું વિરહી દિલ એ કૈંચડી તણું ,
દિલાસો કે આશા વગર જીવતું એ ગરીબડું ;
હયા કન્યાની એ ઉપર હતી તો તેથી પણ શું ?
કલાજોનું તેને પણ નવ હતું સાધન કશું .

વિના શક્તિ કલાજોની હયા તો હુઃખ માત્ર છે :
હયાનાં અશ્રુમાં તહોયે ઊંડી કાંઈ મીઠાશ છે !

ન્યારે કન્યા હૃદય સરસી ચાંપતી કૈંચને આ ,
ત્યારે કાંઈ મધુર રસમાં જૂલતાં આર્દ્ર હૈયાં ;

થાંડી કાંઈ વાણુ પર થતી ઔષધિ એ દયાથી ,
 ને ખોળામાં સુખમય બની કૌચી તો સૂઈ જતી .
 હવે કન્યા આવો તુજ દિલ ન દહાવો લઈ શકે ,
 દયાની શાન્તિ એ અરર નહિ રહેશે તુજ કને ;
 ફરી લે તૈયારી દુઃખમય થવાની ભગિનિ રે !
 નિશાની છેલ્લી એ તુજ સુખ તણી આ ઉડી જશે !
 વાગે છે પાંખ આકાશે ને કૌચો ઉડતી દીસે ;
 કણકી એક તેમાંની આ નીચે ઉતરી પડે .
 અડપથી ઉડી કન્યાની ત્યાં ગડી ગઈ કૌચી એ ,
 હૃદય હૃદયે બન્ને કૌચો દબાવી નીચે પડે ;
 દહ દહ અતિ લાંબી ડોકે પડી ગઈ અનિચ છે ,
 ફડ ફડ થતી પાંખો ખડોળી નીચે લડી આફળે .
 અંધકી ઉડીને કન્યા તેને નિહાળતી ગાલરી ,
 પણુ તુરત એ પ્રેમી જોડી તહીં પગમાં પડી ;
 નવ પછી હલી પાંખો ભૂરી , સ્પુરી નવ છાતી વા ,
 જરી રુધિરનાં બન્ને નાકે ટીપાં દિસતાં હતાં .
 ચકર ફરીને તેને કૌચો સ્વમાર્ગ ઉડી ગઈ ,
 કલકલ થતા એ ટોળામાં હશે દિલ સૌ દુઃખી ;
 || સુખ દુઃખ લલે જે હો તે હો ! સુખી મરનાર છે !
 || મરણ સુખમાં વીત્યું તો શી પછી દરકાર છે ?
 કન્યાથી આ હૃદય ભરતું દેખતાં મિષ્ટ દહાણું ,
 અંગો નહાનાં શિથિલ બનતાં ત્યાં જ બેસી જવાયું ;
 વીણા લેવા ફરી કર મહીં કાંઈ સામર્થ્ય આવ્યું ,

✓ “અરે ! હું જાણું છું, વિરહ પ્રણયીતું મરણ છે ;
 “વળી જાણ્યું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે ;
 “અરે ! કિન્તુ આશા મરણ વચમાં છે પડ ખરે,
 “મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું ક્યમ મને ?

✓ “મળ્યાથી મૃત્યુ છે ! તુજ મરણ જાણ્યે મરણ છે !
 “અરે ! એ જાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે ;
 “સુખી તું છે જાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું ,
 “અરેરે ! હું ધારું તુજ સુખ જ માટે જીવિત છું .

“ નહીં બોલું, બહાલા ! ‘ ક્યમ દશ દિં તું નવ મળ્યો ? ’
 “રખે. તેને માટે તુજ સુખ છુપાવી દૂર રહ્યો !
 “અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નકી બહેમ સઘળા ,
 “ઠગાઉં છું ભોળી દૂષિત નવ હો તું, પ્રિય સખા !

“ દુઃખી થાનારું છે દુઃખકર થનારાથી સુખિયું ,
 “અને એ બહાલા ! હું દુઃખકર નથી ને સુખી જ છું ;
 “છતાં હું જાણું કે દુઃખ દર્દ મને તું સુખી બન્યો ,
 “મરું તો સંતોષે ! સુખી બહુ તને ઈશ્વર કરો !

✓ “કહે પ્રજો કે ના પ્રણય કરશે વ્યક્તિ સહ કો -
 “ઘટે બ્રહ્માંડોના પ્રતિ જીવ પરે પ્રેમ સરખો ;
 “વળી ગુણો સાથે અનુભવી કહે પ્રેમ કરવા ,
 “બધાં વારે વ્યક્તિ સહ પ્રીતિ કરી કેદ પડવા .

“ગુરુ લાઘ્યો આવો અનુભવી તને શું ? પ્રિય સખે !
 “કહ્યું સાચું તેણે , મમ અનુભવે તેમ જ કહે !
 “તને સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ ! પ્રણય તુજ તેવો ખિલવશે ,
 “બધામાં હું એ તો મુજ હૃદયને ના વિસરશે .

“ભલે એ સત્તાથી સહ જીવનું કલ્યાણ કરશે ,
 “ભલે આ હૈયાનો બલિ વત ગણી ભોગ કરશે ;

છતાં રહેરો તહારો રુદન કરતાં જોઈ અમને,
જરા અંખાયો ને ખડખડી હસી તું ફરી અરે!
ન તહારી માતાનો જખમ કદિ રૂઝ્યો જિગરનો;
છતાં છુપાવા એ કરતી બહુ યત્નો મુજ થકી;
ન રોવાતું હુથી, “રુદન વતી થાશે દુઃખી પ્રિયા,”
અરે! એવું ધારી ખમખમી રહેતું હૃદય આ.

પરાણે શે આવે રુદનમય હૈયે સ્મિત લલા?
હર્યાથી એ છુપું પ્રણયી થકી હૈયું ક્યમ રહે?
કશું કેા દી છાનું પ્રિય થકી ન જ્યાં હોય દિલનું,
તહીં પ્રેમી ક્યાંથી જરી પણ શકે વેશ ભજવી?
પ્રિયાના હૈયાનું દરદ સઘળું હું સમજતો,
અને આ હૈયાનું સમજતી પ્રિયા કંઈ સઘળું;
નથી છાનું હુથી નિજ દરદ તે એ સમજતી,
નથી છાનું તેથી દરદ મુજ તે હું સમજતો.

છતાં બોલી તેનો ભરમ નવ લાંગ્યો કદિ અરે!
અચમ્બો પામું છું પ્રણયીથી બન્યું એ ક્યમ હશે?
કહે છે લોકો, કે દુઃખકથનથી તો સુખ મળે,
અરે! તો તે શાન્તિ પણ ન કદિ કાં મેળવી અમે?

ઉમેરો કેં થાશે રુદન વતી પ્રેમી હૃદયમાં,
અમે એ ભીતિથી સમજણ છતાં ચૂપ જ રહ્યાં;
અમે સાથે રહેતાં ગુમગુમ કલાકો કંઈ જતા,
પરાણે શોધીને વિષય પછી કેં વાત કરતા.
અરે! આવી રીતે દિવસ બહુ લાંબા ગત થયા,
ગયા નહોતા અઝા પણ બહુ ગયા એમ દિસતા;
ઉઠાસી એ આગ્યા દુઃખી દિવસ વર્ષાકતુ તણા,
અને ઘેરાયેલું ઘન વતી રહેતું નહા સદા.
મચેલું અન્ધારું અતિ અતિ હતું એક દિવસે,
પડે ધારા તેથી જલમય બન્યું તું જગત, ને

બહુ પાસે આવી ગડગડ થતી વાદળી ફરે,
 અહો ! ગોળા મ્હોટા તલ ઉપરથી શું રડી પડે !
 તને છાતી સાથે દબવી મમ બેડી પ્રિય હતી,
 અને હું બેઠો'તો મુજ કર મહીં પુરતક લઈ ;
 હતી થંડી તેથી શગડી બળતી'તી ગરમ ત્યાં,
 અને અંગારાની પ્રસરી હતી લાલી તુજ મુખે .
 ઉઠી ઓચિન્તી ત્યાં શયનગૃહમાં એ જતી રહી,
 ગઈ તે શાને તે તુરત સમજ્યો હું મન મહીં,
 ગયો હું એ ઉઠી શયન પર એ જ્યાં પડી હતી,
 અને દીડી તેને રૂદન કરતી ને હિબકતી .
 ઉપાડી બહાલીને હૃદય સરસી ચાંપી કુમળી,
 અને રોવા દીધી સુખમય બની જ્યાં સુધી હતી ;
 મને તો રોવાનું હૃદય ગળતાં લાન ન હતું,
 છતાં એ રોઈને હૃદય મમ ખાલી થઈ ગયું .
 અરે ! જેને માટે બહુ દુઃખ સહ્યું તે થઈ ગયું,
 થયું ને તે સાથે દુઃખ પણ બધું એ ઉડી ગયું ;
 પછી ઢાળી પ્રીતિ ગત કુસુમની તું ઉપર, ને
 ગયેલાને ભૂલી તુજ પર ધરી આશ સઘળી .
 પછી બાપુ અશ્રુ ફરી કદિ ભરાયાં ન હૃદયે,
 પ્રભુ :જાણે કેવાં સુખમય બન્યાં 'તાં ફરી અમે ;
 પછી વર્ષા મ્હાણી તુજ સહ અને એ પ્રિય સહે,
 મુખે ચુમ્બી લેતાં ફરી વળી શીખ્યાં'તાં અધરને .
 હતા કિન્તુ આવા દિવસ બહુ થોડા તકદિરે,
 બહુ થોડા તો ના પણ સુખથી થોડા બહુ દિવસે ;
 પછી દેવાયું એ પ્રિય શરીર જીણા ન્વર વડે,
 અહો ! આજે કાલે હૃદય સમજ્યું કે સુખ થશે .
 મનાયું ના હુંથી સુપરત થશે તું મુજ કરે,
 અને માતા ત્હારી જગત ત્યજીને સ્વર્ગ વસશે ;

મનાયું ના તે તો પણ જની જતાં માનવું પડ્યું,
 અને સોંપાયેલું ધન ગયું આજ સઘળું.
 ગઈ એ ત્યારે તું, પ્રિય ! મરણ શું તે સમજતી,
 “ નહીં માતા પાછી કદિ પણ મળે ” એ સમજતી ;
 અને તડાક્કે મહેં તો રડીરડી બન્યું લાલ સઘળું,
 ન જોવા તે સામે જરી પણ હતી શક્તિ મુજમાં.

થયું મહારં તો જે અનુભવી બધા એ સમજશે,
 કહું શું ? જે ચાલી ઉચિત નવ એ લાવવી દિલે !
 અરે ! એ વેળાથી હૃદય સઘળું આ તુજ થયું,
 છતાં માની ખામી કદિ પણ અરે ના પૂરી શક્યું.
 ન રોતી તું તહોયે દિલ તુજ નિસાસાભર હતું,
 અરે ! એ વેળાથી ગરીબ તુજ મહોડું થઈ ગયું ;
 હતી તું એ શીખી દુઃખ તુજ છુપાવા ગરીબડી,
 છતાં ઊંડા છાના રમત કરતાં શ્વાસ મૂકતી.

નિસાસા લેતાં ને રમત કરતાં તું સૂઈ જતી,
 અને ત્યારે તહારં રુદન કરતો મુખ નિરખી ;
 ખરે ! બચ્ચાં પાસે રુદન કરવું પાતક ગણી,
 અરેરે ! ના ધોયું તુજ મુખ કદી મેં રુદનથી.
 હવે તો તું બહાલી મુજ પ્રિય તણી થાપણુ જતાં,
 ઘટે ભૂલી જાવો દુઃખમય ઇતિહાસ સઘળો ;
 કહે છે “ પ્રીતિ ” તે જગત પર તો રાગ જ બધો,
 ખરી પ્રીતિમાં ના કદિ પણ રહે કષ્ટલડકો.

લણ્યો તુંથી આજે પ્રણય કરવા આ જગલથી,
 ત્યજી સ્વાર્થી અશ્રુ પિંગળીશ દયાનાં રુદનથી ;
 અહીં ત્યાં સર્વેમાં અનુભવીશ હું પ્રેમમયતા,
 વિના સ્વાર્થે ભાગી બનીશ સહુના હું રુદનમાં.

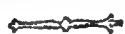
હવે સુસ્તી છોડી લૂછીશ જગનાં અશ્રુ સઘળાં,
 બની અગારો હું ભળી જઈશ દાવાનલ મહીં ;

અરે ! ભાંધો આઝું , પણ થઈ પૂરી છે રજની આ,
 નવા સૂર્યે પૂર્યું નવીન અજવાળું હૃદયમાં .
 હવે જાણું છું કે પ્રતિ ગતિ તણી છે અસર , ને
 બધાં બ્રહ્માંડોને અસર કરનારી પ્રતિ ગતિ ;
 ગમે તેવી ન્હાની કૃતિ અસર વિના નવ રહે ,
 ગમે તેવું ન્હાનું જન શુભ બહુ એ કરી શકે .
 જરા ફેંક્યે ખૂણે અગર વચમાં કોઈ પથરો ,
 વહે કુંડાળું તે ઉદ્ધિ સઘળામાં નકી નકી ;
 ભલે ના દેખાયે , પણ અસર તેની જરૂર છે ,
 મહા તેવી રીતે જનકૃતિ તણી એ અસર છે .
 નકી માનું છું કે અસર વળી સર્વે અમર છે ,
 ન એ બ્રહ્માંડોના પ્રલય બનતાં એ કદી બસે ;
 રહેશે જે તરવો અતિ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ જગનાં ,
 રહેશે તેમાં એ અસર સઘળી સૂક્ષ્મ બનીને .
 અરે ! આવું છે તો રડીશ નહિ હું તો કદિ હવે ,
 હવે ના કમ્પાલું કરચલી પડેલા અધરને ;
 હવે તો ત્યાં સુધી મમ ભવિતનું તેલ બળશે ,
 અરે ! ત્યાં સુધી હું ધૂમીશ પ્રીતિદાવાનલ મહી !

૫-૨-૯૬.

✓ વેકરદાની

બેકરની બેકર હું કેં કદર ન કરી શક્યો , ?
 બેકરના વસ્ત્રમાં હું બેકર માર્યો ગયો !
 કદરદાનીની કદર જે તે કદરદાની ખરી ,
 બેકરદાની નકી છે બેકરથી ઇશ્ક તો !
 જૂઠી દયાકતને નમી દુરનિશ હબરો મેં કરી ,
 તાઝીમ ન માશૂકે શીધી ! મોહતાજ હું તે કાં બન્યો !

સુખન મહોબતનાં કહ્યાં તે જિંદ મહબૂબે ગાણી,
તકલીર ! રે બરખાદ કીધી ચારીની એ શુદ્ધતગો !

નઝર દિલ મેં આ ક્યું તેને ચ બસ રિશ્વત ગાણી,
ફરમાન રુખસતનું મળ્યું, હું તહોય કાં બિલો રહ્યો !

મુનાસિબ આ દિલ ઉપર તેને હતું થાવું ફિદા,
બરદાશ્ત કેં એવી થશે ઇતબારમાં હું એ રહ્યો !

આ મુલાયમ દિલ અરે કાતર મૂકીને કાત્યું,
તેનેય ન્યામત માનીને આજુજી હું કરતો રહ્યો !

અફસોસ ! છે ગુલમી તણા ઇકબાલમાં કેં રોશની,
નહિ તો અહો ! નાહક ફિસાફે હું ફસાઈ કાં પડ્યો !

શયતાન લેવા ઇશ્કની ગેળી બલાનું ક્યાં ચડ્યું ?
કેં ખાતરી કીધા વિના એ આતશે હું ક્યાં પડ્યો ?

મોબૂદ છે ગુલ લાખ આ ગુલઝારમાં જ્યાં ખાર ના,
મોબૂદ આ દર ગુલ ઉપર ચોંટી રહી તે માળીઓ !

મહારી તલાશે તો મને આ ખાર કાં લાધ્યો, ખુદા ?
વળી શી રહી ખૂબસુરતી તેની આણી ઉપર અહો !

મેં કેં જ શકા ના કરી ચા કંઈ તસલ્લી ના થઈ,
મળી માહિતી મુજને હવે “ખાતલ જહાંથી હું થયો” !

મહારી સિકારશ ખુદ જિગર મહબૂબનું કરતું હતું,
આહ તેની એ તરફ થઈ સખત એ દિલદાર તો !

મહારા જિગરખૂનનો કરીને હોજ તેમાં નાહી તે,
ને તે હમામે હું વળી બદ્દથી ખેંચાઈ પડ્યો !

ત્યાં શું ક્યું ? ત્યાં શું થયું ? તેનું ન ભાન કશું રહ્યું !
ત્યાંથી શિતાળી નિકળી ગાફિલ હું ગાંઠા થયો !

કોવત ગયું ને મર્જ ચોટ્યો ! ગઈ સનમ તો દૂર દૂર !
આ નેક દિલ ફટકી ગયું ! તેનો હિમાયતી કોણ કો ?

દે શુક ઓ વાલી ખુદા ! ગમખાર બેગાના પરે,
 તેને સમાલી લે, બન્યો દરવેશ તે તો ઈશ્કનો !
 બેકદરના ચારને ના છે સનમ, ના છે ખુદા,
 વા ના ઇબારત હર્દનું કેં તાન ગાવાને, અહો !
 તો ઠીક છે, તું ઠીક છે, તું પાંખડી ઘેલાઈની,
 ઓઢી તને મૂંગો રહી રેતો રહું હું એકલો !
 રાવું થયું હાસિલ છે આ ખૂનને ટીપે ટીપે,
 હસતી લલે ઓ બેકદર ! હું બેકદર રેતો લલો !

૯ - ૨ - ૯૬ .

✓ માફી

દરશુઝર કર ઓ ખતા તો દરશુઝર કરવી ઘટે !
 કર ખૂન તહોયે ના ખૂની તું : ઓ સબ્બ ઓ ઠીક છે !
 આ ખૂન ને આ ઝિંદગી લે તો નથી તુજને હરામ,
 લે તો ખુદા નાખુશ નથી ફરિયાદ આ મહારી ન છે !
 દિલ કુમળું તુજ કમ્પતાં ત્યાંથી ઝર્યો મીઠો શરાબ,
 તે જામ તેં મુજને ધર્યું, “દિલદાર પી લે” બોલીને !
 કમ્પાખત મેં ઢોળી દઈ, “જા જા જલાવી દે” કહ્યું,
 ઓ માફ કર ઓ માફ કર દાનાઈથી હેવાનને !
 ઓ જામના કટકા પરે તુજ ચશ્મથી પાણી પડ્યું,
 તે મોતીડાં ચાંપી દઈ ચાલ્યો ગયો હું તો અરે !
 લિખાસ લેઈ ફકીરનો તું હું પછાડી આથડી,
 ઇતરાઝીની તેના ઉપર ઢોળી ખૂરી ગરમી અરે !
 તહારા નિખાલસ દિલપરે મેં તો કરી બઢી બેશુમાર,
 ખૂને જિગર પીવા થયો તૈયાર ખામોખા અરે !

ત્યાં એ ખડી થઈ બન્દગી તુજ આંખમાં આંસુ ભર્યાં ,
 એ ભેશના એ ઝોરથી ખુરકો ગયો ભીંજાઈ એ !
 આ સખત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પણ આખરે ,
 તહારા તુફેલો દૂર અય ! નનીહત મળી આજે મને !
 રે ! લકઝ કહેવા ઈશ્કની મહારી ન છે કેં એ મબલ ,
 “આ ઘાતકી દિલ રાખતું ,” એ બોલવા હિમ્મત ન છે !
 ઈશ્કના ચોગાનમાં અલિમ નકી ખેલો ન હું ,
 જે છે વફા તેને જફા એ તો ખુદાઈ દોર છે !
 ગુલ વીંધીને ગેંદો કરે એ ઝુલ્મ અહિર છે અહીં ,
 ગુલ અશ્મથી ના ચાંપવાની એળ આદમ જાતને !
 પણ આ જહાંમાં માફી તો નૂર આલ્લાહતું નકી ,
 હા ! બેહ્યાઈ ઈશ્કહારીમાં ભળીને જ્યાં પળે !
 તો માફ કર ! દિલદાર થા ! ગઈ ગુઝરી તું ભૂલી જા !
 આ એવફા બન્દો હવે ઉગારી લે ઉગારી લે !

૨૦ — ૨ — ૬૬.

एक स्वप्न

અહો ! કેવું મીઠું મમ જીવિતબેળું વહી જતું !
 અરે ! તેમાં કેવું વિષ ભળી ગયું ક્યાંથી કડવું !
 અહો ! એ રાત્રિથી સમજણું પડી આ જગતની,
 અને એ ગાંધેલી મધુર સઘળી એ ઉડી ગઈ !
 હતો મહારી નિદ્રા ઉપર શીતળો ચન્દ્ર દ્રવતો ,
 હતો વાંચું થડો ફરફર કરીને સરકતો ;
 હતો બહાલો નહાનો મમ ઉર પરે હસત પ્રિયનો ,
 હતો ક્યાં એ ના ના હૃદય પર છાંટો દુઃખ તણો .

અમે ઊંઘ્યાં ત્યારે સ્મિતભર હતાં મહેં મસકતાં,
હતી ચિન્તા ના ના જરી પણ કશાની મગજમાં ;
અરે ! તેમાં ક્યાંથી દુઃખમય થયું સ્વાપ્ન મુજને ?
નથી એ ભૂલાતું : હજુ પણ પીડે છે જિગરને !

*

*

*

*

અહાહા ! મેં દીઠાં વન, વળી વને કુંકે ઝરણાં ,
ઝરણી ગુફામાં ખળખળ થતા ધોધ પડતા ;
શિકારે ઉડતાં ધ્રુવડ રજનીમાં ધ્રુવવતાં ,
પતંગો વૃક્ષોમાં ઉડી ઉડી મશાલો પ્રકટતાં !

તૂહીં સર્પાકારે વહી જતી હતી એક સરિતા ,
તરંગો વિદાસી ફૂદી ફૂદી રમન્તા વહી જતા ;
પડી કે પોલાણે ધ્વનિ કરતી શેવાલ પર તે—
અહો ! વૃદ્ધાવસ્થા અતિ દુઃખભરેલી જ્યમ રહે !

શિક્ષાઓમાં ક્યારે રમત અથવા નૃત્ય કરતી ,
હજારો શેડો ત્યાં શશીમય બનીને ઉછળતી ,
અને તાળી દેતી દ્રુમકર રૂડાં પર્ણ પર તે—
મીઠી બાલ્યાવસ્થા હસતી નિજ માર્ગે જ્યમ વહે .

સપાટી સીધીમાં વહતી પછી ધીમે મદલરી ,
બધાં ગુલ્મોને ને કુમળી કળીઓને દિલ ધરી ;
બધી એ છાયામાં પ્રણયરસ મીઠો ટપકતો ,
થુવા જેવા તેના વહનમય પોતે થઈ જતો .

પ્રિયાની વાણી શું ઝરણુધ્વનિમાં કાંઈ સુણતાં
દ્રવી મહારો આત્મા ચૂપ થઈ રહ્યો શાન્ત સ્થિર ત્યાં ;
ડયો મહારો આત્મા રૂઢન કરતી સાંભળી પ્રિયા ,
અને ચોકબા આવા મમ શ્રવણમાં અચ્ચર પડ્યા:—

“ ઝરા ! રે બહેનારા ! ગડન તુજ છે ગૂઢ વહવું ;
“ ક્યા માર્ગે તહાડં વિમલ જલ બહે છે ખળકતું ?

“ રહી ચોકખી તુંમાં મમ જીવિતની છે પ્રતિકૃતિ ,
 “ અરે ! ચિતારાએ ક્યી કલમથી કેમ ચિતરી ?

“ મહા અન્ધારી આ તુજ અલિલની શાન્ત ચૂપકી ,
 “ મને આંજી દે તે તુજ વીચિ તણી દિવ્ય ઝળકી ;
 “ પુવારા , ને ધોધો , વમળ , વળી વાંકી તુજ ગતિ ,
 “ બધાં એ તકારાંની મમ હૃદય એ એક જ છખી !

“ ભરાયું આ મીઠું તુજ જલ કર્મ વાદળી વતી ?
 “ તને ચૂસી ધૂમે નલ ઉપર તે વાદળી કર્મ ?
 “ ભરાયું ક્યાંથી ને મુજ હૃદય ક્યાં ખાલી બનશે ?
 “ અરે ! તેનો પત્તો નલ વિણ ન બીજો દર્દ શકે .
 “ હવે રહારું હૈયું તુજ કુલ પરે શાન્ત બનશે ,
 “ હવે શ્વાસોની એ જરી નવ રહેશે ગતિ મને ,
 “ ખરેલી બહાલાંથી જરદ તુજ હું પત્ર સરખી ,
 “ અરે ! હું તો કોઈ પવનલહરી છું ભટકતી ” !

“ હું તહારો મકરન્દ છું , અનિલની તું દહેર મીઠી ભલે ,
 “ તું જો પણું ખરે , અરે ! હૃદય આ કુંકું બની તો બજે ;
 “ હૈયું તું સરિતા તણું ભરી અને પીનાર હું મેઘ છું ,
 “ તારા દિલની છાપ જ્યાં ભરી રહે આઝાશ તે હું જ છું ” !

કહેવા બોલ આ કિન્તુ શક્તિ ના જરીએ હતી ;
 ના બણ્યું મેં થયું શું કે અક્ષરે ના વદી શક્યો .

છેલ્લાં શ્વાસો કર દિલ પરે મૂકીને લેતી'તી એ ,
 ન્હાનું ન્હાનું દુખળું દુખળું અંગ તેનું હતું એ ;
 શૈયા તેની કુલ પર હતી , શાન્ત મૂર્તિ હતી એ ,
 કોઈ તેનું જગત પર ના એમ રે ધારતી એ .

નિરાશા આશાની સૂઝ ગઈ હતી પીડ દિલમાં ,
 ન શાન્તિમાં તેને દુઃખ લય રહ્યાં ધ્વંસ કરવા ;
 કમી એ અંગોથી જરી જરી હતું ચેતન થતું ,
 જહીં સુધી છેલ્લે મંધુર વદને હાસ્ય ચમક્યું !

જેનું શૃંગ હતું પ્રીતું લટકતું આંખું દૂરે પશ્ચિમે,
જેની સાથ રહ્યો હતો કિરણમાં અન્ધાર ચૂંથાઈને;
તે મીઠા શશી ઉપરે નયન એ છેલ્લાં વિરામ્યાં હતાં,
ને તેની સહ ગોષ્ઠી કેં પ્રણયની મીઠી સ્મરણી રહ્યાં.

ભરાયું એ જ્યારે ગિરિખડકમાં શૃંગ શશીનું,
ફરતું 'તું' ત્યારે શિથિલ ગતિએ રક્ત પ્રિયનું;
પછી નીચે નીચે ઉતરી પડતો એ શશી હતો,
હતો ઊંડો ઊંડો પ્રિય ઉદરમાં શ્વાસ ફરતો.

શશીના છેડાનાં જરીક જ હતાં બિન્દુ દ્વિસતાં,
રહ્યા એ નાડીમાં પ્રિય જીવનના એ જ ધડકા;
પછી અન્ધારામાં કુદરત બધી આંધળી બની,
અને અન્ધારામાં પ્રિયરહિત હુંએ થઈ રહ્યો.

પડ્યો બાણે હું તો દરદમય આખો સળગતો,
પડ્યો હું મૂર્છામાં નવીન કંઈ ભૂતો નિરખતો;
વળી એ સ્વપ્નામાં દુઃખમય ઉગ્યો સૂર્ય બળતો,
હી તેની હુંકે “પ્રિય! પ્રિય!” કહી સાદ કરતો.

ઓગ્રિન્તો હું ચમકી ઉઠતાં પાસથી હંસ કોઈ
હી આલ્યો દડ દડ કરી શ્વેત પીછાં પસારી;
મહારી દૃષ્ટિ ઉડતી ગતિની સાથ આલી ઉડતી;
ને હૈયું એ સળગી ઉઠતાં નિહળી ઝાળ આવી:-

“હી ઝટ જજે તહારી હંસી પછી તુજને મળે,
“હૃદય રસીકું એ હું ધારું તને નકી નોતરે;
“અપલ નયનો તેનાં તુંને તહીં અભિનન્દશે,
“ધવલ વળી એ ગ્રીવા ગાઝી રહે તુજ કંઠને.

“ભટકીશ અહીં! તું હી જા! નથી મુજ હંસલી!
“ભટકીશ અહીં ખાલી ભૂરી ભમે જ્યમ વાદળી!
“અનિલલહરી હી જાતાં પરાગ પડ્યો ધૂળે,
“હૃદયરસ આ મહારો તેવો મળ્યો રજમાં હવે!

“સુજ તરસને છીપાવાની ગઈ સરિતા સૂકી ;
 “લટકી લટકી ખ્યાસો ખ્યાસો જલું તરસે મરી ;
 “મમ હૃદયનાં નીલાં પર્ણો જતાં સઘળાં ખરી ,
 “મરણુમરણું ખેંચી જાશે રડીશ તહીં સુધી .”

* * * *

મુંઝાઈ આ જતાં હેયું , હું જાગી ચમકી ઉઠ્યો ;
 ધડકતું હૃતું દોહી , વેદના દિલમાં હતી .

પછી ભીડી જોયું વદન પ્રિયનું ચન્દ્ર સરખું ,
 અને ગાલે ઓપ્પે ફરી ફરી સુખે ચુમ્મન કયું ;
 છતાં એ પીડા તો કદિ નવ ખરી આ જિગરથી ,
 ખરે ! એ ગાફેલી મધુર સઘળી એ ઉડી ગઈ !

હરિ ! હરિ ! અરે ! અન્તે શું છે ? ન સૂઝ કશી પડે !
 મરણુ નકી છે ! રે ! ખેલું કે ન અને પછી કોણ છે ?
 પ્રથમ કદિ હું , બહાલીનું તો થશે પછી શું મલુ ?
 પ્રથમ કદિ એ , રે ! તો મહાઈ થશે પછી શું મલુ ?

૩-૩-૯૬ .

પ્રેમની ઓટ

તુજ પ્રેમ લાગી થઈ ઓટ , સખે !
 મમ પ્રેમની આ લરતી ઉપડે !

વીચિત્રો દિલની મમ ક્યાં ઠરશે ?

ધુધેવાટ હવે જઈ ક્યાં સસશે ?

હતી હોંશ મળું લરી ગાય , સખે !

મમ ખાલી પડ્યા પળ હાથ , સખે !

થઈ ફર , સખે !

થઈ ફર , સખે !

વિષ ઘોળી મને ક્યમ આપ ? સખે !
 વ્યવહારી બન્યો પ્રણયી ટળીને !
 વ્યવહાર શિખાવ મને ન , સખે !
 તુજ પ્રોઠ થયું દિલ , બાલક હું ;
 બન પ્રેમી ફરી બની બાલ , સખે !
 “ તુજ લાયક હું ન ” કહીશ નહીં ,
 તુજ એ વઢવું નહિ પ્રેમ , સખે !
 “ નથી પ્રેમ ઘટ્યો ” કહી કેમ શકે ?
 ક્યમ કારણ હુંથી મનાય ? સખે !
 તુજ કારણ લાખ મને ન રુચે !
 નહિ કારણ પ્રેમ કદી સમજે !
 ફરી નેત્ર ગયું !
 ફરી દિલ ગયું !

તુજ કાગળમાં મુજ નામ ફર્યું !
 હજુ “ પ્રેમ ફર્યો ન ” કહે તું , સખે !
 હજુ સાબિત શું કરવું તું ? સખે !
 તુજ પ્રેમની આટ થઈ જ , સખે !

૮ - ૩ - ૯૬ .

ક્ષમા

હુઃખ તુંથી ન થાય મને કદિ એ !
 કદિ દે હુઃખ તો મુખી તે જ હુઃખે !
 પછી માફ કદું તુજને શું ? સખે !
 વિણ ખીજ તરુ ઉપજે કદિ એ ?
 જગમાં કદિ માફી મળે ન , સખે !
 મળી માફી ભલે મહુ લોક કહે !

હિલ દાગ પડ્યો “ ન પડ્યો ” ન બને
પછી માફ કરે જગ ક્યાંથી ? સખે !

વિસરી ન જવાય બનેલ બિના !
પછી “ માફ થયું ” ક્યમ થાય ? સખે !

તૂટી દોર ગયો !

પછી એક થયો !

કહિં એમ બનેલ , સખે ! કદિ છે ?

પડી ગાંઠ લલે !

પડી સાંધ લલે !

પણ દોર તૂટેલ તૂટેલ રહે !

બનશે નહિ તે બનશે ન , સખે !

પણ માગ ક્ષમા મુજ ના કદિ તું !

નથી કાંઈ તૂટ્યું પછી સાંધીશ શું ?

વિણ દર્દ દવા કરવી ન ઘટે ,

વિણ દર્દ દવા કડવું વિષ છે .

જન માફી લલે પ્રભુતા ગણતાં !

પણ એ જ ક્ષમા મુજ છે દુખડાં !

ક્યમ દોર વણી જન તોડી શકે ?

ક્યમ અર્પી દીધેલ લઈ જ શકે ?

વળી હે ! વળી લે ! ફરી હે ! ફરી લે !

સહુ એ જ ખૂરાઈ ફૂડાઈ , સખે !

મધુરી નદીઓ દરિયે મળતી ,

મધુરી મટીને કડવી બનતી !

પણ ના દુઃખ કે દિલમાં ધરતી !

નવ પાછી ફરે ! નવ માફ કરે !

મુખ પ્રેમી દિયે !

દુઃખ પ્રેમી દિયે !

પણ લાગણી એક જ એકે રહે !
 નવ માણીની કે જ જરૂર રહે !
 ખરી એ જ પ્રીતિ ! ખરી એ જ ક્ષમા !
 પછી માફ કરું તુજને શું ? સખે !
 નથી માફ કર્યે ખરી માણી , સખે !

ખરી પ્રીતિ , સખે !

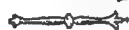
ખરી માણી , સખે !

દય આ દિલમાં નકી એક રૂપે !
 પછી માફ કરું તુજને શું ? સખે !
 કરી માફ ધરું પ્રીતિ કેમ ? સખે !

૧૫ - ૩ - ૯૬ ,

હૃદયત્રિપુટી

રમતી'તી અહો ! વિશ્વભાગમાં !
 “ શીતલ છાંયડો ત્યાં મને હતો !
 “ નવ હતું કશું લાન તાપનું !
 “ નવ હતી મને લૂ કદી અડી !
 “ પણ , પ્રભુ ! પ્રભુ ! કેમ શી રીતે ?
 “ અપટ એકમાં અગ્નિમાં ધરી !
 “ નવ બળું હજી ! બાક ના ઉડે !
 “ હૃદય પિંગળી ના વહે અરે ! ”

ઝીણા આવા રુદનસ્વર આ કુંજ માંહીથી આવે ,
 નીલાં તેની ઉપર તરુઓ શીષ નીચાં નમાવે !
 ના છે રાત્રિ દિવસ નથી વા સૂર્ય વા ચન્દ્રમા ના ,
 કિન્તુ તેના ઝળઝળ થતા તેજમાં વિશ્વ નહાતું .
 | કુંળી સંધ્યા છ વરસની એ બાપડી કન્યકાના ,
 ગાલે ઝોઠે શરીર ઉપરે ફેરવે હસ્ત સ્નેહે !

હિલ દાગ પડ્યો “ ન પડ્યો ” ન જાને
 પછી માફ કરે જગ ક્યાંથી ? સખે !
 વિસરી ન જવાય જાનેલ ણિના !
 પછી “ માફ થયું ” કયમ થાય ? સખે !

તૂટી દોર ગયો !

પછી એક થયો !

કહિં એમ જાનેલ , સખે ! કદિ છે ?

પડી ગાંઠ લલે !

પડી સાંધ લલે !

પણ દોર તૂટેલ તૂટેલ રહે !

જનશે નહિ તે જનશે ન , સખે !

પણ માગ ક્ષમા મુજ ના કદિ તું !

નથી કાંઈ તૂટ્યું પછી સાંધીશ શું ?

વિણ દર્દ દવા કરવી ન ઘટે ,

વિણ દર્દ દવા કડવું વિષ છે .

જન માફી લલે પ્રભુતા ગણતાં !

પણ એ જ ક્ષમા મુજ છે દુખડાં !

કયમ દોર વણી જન તોડી શકે ?

કયમ અપી દીધેલ લઈ જ શકે ?

વળી દે ! વળી લે ! ફરી દે ! ફરી લે !

સહુ એ જ ખૂસાઈ કૂડાઈ , સખે !

મધુરી નહીંઓ દરિયે મળતી ,

મધુરી મટીને કડવી જાનતી !

પણ ના દુઃખ કેં દિલમાં ધરતી !

નવ પાછી ફરે ! નવ માફ કરે !

સુખ પ્રેમી દિયે !

દુઃખ પ્રેમી દિયે !

પણ લાગણી એક જ એક રહે !
 નવ માણીની કે જ જરૂર રહે !
 ખરી એ જ પ્રીતિ ! ખરી એ જ સ્પર્શ !
 પછી માફ કરે તુજને શું ? સખે !
 નથી માફ કરે ખરી માણી , સખે !

ખરી પ્રીતિ , સખે !

ખરી માણી , સખે !

ક્ય આ દિલમાં નથી એક રૂપે !
 પછી માફ કરે તુજને શું ? સખે !
 કરી માફ ધરે પ્રીતિ કેમ ? સખે !

૧૫ - ૩ - ૯૬ .

હૃદયત્રિપુટી

રમતી'તી અહો ! વિશ્વભાગમાં !
 “ શીતલ છાંયડો ત્યાં મને હતો !
 “ નવ હતું કશું લાન તાપનું !
 “ નવ હતી મને લૂ કદી અહી !
 “ પણ , પ્રભુ ! પ્રભુ ! કેમ શી રીતે ?
 “ અપટ એકમાં અગ્નિમાં ધરી !
 “ નવ ગળું હતું ! ખાક ના ઉટે !
 “ હૃદય પિગળી ના વહે અરે ! ”

ઝીણા આવા રુદનસ્વર આ ટુંજ માંડીથી આવે ,
 નીલાં તેની ઉપર તરુઓ શીય નીચાં નમાવે !
 ના છે રાત્રિ દિવસ નથી ના સૂર્ય વા ચન્દ્રમા ના ,
 કિન્તુ તેના અગાજ થતા તેજમાં વિશ્વ ન્યાતું .
 / ટુંગી સંધ્યા છ વરસની એ બાપડી કન્યકાના ,
 ગાલે ચોઠે શરીર ઉપર ફેરવે હસ્ત સ્નેહે !

“ ઈચ્છે તું તુજ તે બનું, સખી બનું, માતા, ભગિની બનું,
 “ રાવું ના! પણ કોઇ બે દિલ મળે તો ત્યાં વિરામી જવું.”

હૃદયરસ દ્રવેલો બોલકી પી રમાતો,
 હિળકી હિળકી રાતી, રાઇ હેયું ઠલાવ્યું;
 રુદન મધુર લાગે કોઇ બે પ્રેમી લાગે,
 રુદન જરૂર આંહી પૃથ્વીમાં સ્વર્ગઅંશ.

“ અશ્રુ લૂછી રમા બોલી, “ તહાં નામ કહે, સખી !”

“ શોભના”, બોલિકા બોલી પાછી ચૂપ થઇ રહી.

“ બાપુ! બોલ હવે! નહીં દુઃખ વતી આવું પીકાવું ઘટે,

“ બાપુ! બોલ હવે અને જલદી તું વૃત્તાન્ત તહાં કહે;”

કમ્પી ગાત્ર ગયાં અને હૃદયના તારો ઝણેણ્યા, છતાં
 લૂછી અશ્રુ ગરીબ ગાલ પરથી બોલી ધીમે શોભના : -

“ ડર હતો દિલે, મેં સુણ્યું હતું,

“ મરણને છતાં બાણતી નહીં!

“ રુદન મેં ફીકું, દેખી જહીતી 'તી!

“ રુદન મેં કદી ના ક્યું હતું!

“ પૂછતી માતને, 'મૃત્યુ શું? કહે!

“ રડી રહેતી આ ના કહ્યું કદી!

“ ક્યમ રહે? કહે! બોલતી નહીં!

“ રુદન મૃત્યુ હું બાણતી નહીં!

“ કરતી કાં રડયા બેઠ મા મને,

“ સમજું હું હવે, ના સુણ્યું કદી!

“ મમ પિતા ગયા ગામ ન્યાયથી

“ રડતી મા સદા બેઠ સુજને!”

“ રડતી મા સદા”, બોલતાં રડી,

ગરીબ શોભના બોલતી વળી : -

“તુજ પિતા ગયા ગામ છે,” કહ્યું!
 “ક્યમ જા હું ગણું વેણ માતનું?
 “પણ કદી ક્યો ગામથી નહીં,
 “નયનમાં રહ્યાં અશ્રુ માતને!
 “રમત તો મને લાવતી નહીં!
 “રમતી રે! છતાં સાથ મહારી તે!
 “ઉધરસે પછી મા ગઈ ગળી,
 “ગઈ ગળી અને ના ફરી વળી!
 “રહત માતનું દુષ્ટિ આગળે,
 “કદિ કદિ અરે! ના બૂઝાય એ!
 “સુન મહે રહી વૃદ્ધ ડોશી કે,
 “સુન પરોશમાં એ રહેતી ની;
 “પછી ગઈ કહીં મા ન જાણું હું!
 “નવ પછી દીડી મા અરે! અરે!
 “પૂછતી હું, ‘કહીં મા ગઈ? કહો!’
 “‘તુજ પિતા ગયા એજ ગામમાં!’
 “રહતી ડોશી ને રાતી હું વળી!
 “દિવસ એમ કે દુઃખતા વહ્યા!
 “દિવસ એક એ ડોશીમા હતાં!
 “મૃદં જતાં અને ચુસ્કીને કહ્યું:-
 “‘તુજ પિતા મર્યા! મા મરી અરે!
 “‘મરી ન જાઉં છું આજ હુંય જો!
 “‘કદિ નહીં અમે આવશું અહીં!
 “‘તુજ હવે નથી કેઈ વિશ્વમાં!’
 “રહી રહી અરે! હું પછી ગઈ,
 “હડી અને હાતું કેઈ પાસ ના!
 “રહી મરું અને કેઈ ના રહે!
 “કદી કદું નહીં શું થયું પછી!”

“ ઈચ્છે તું તુજ તે બનું, સખી બનું, માતા, ભગિની બનું,
 “ રોવું ના! પણ કોઈ બે દિલ મળે તો ત્યાં વિરામી જવું.”

હૃદયરસ દ્રવેલો બાલકી પી રમાનો,
 હિબકી હિબકી રોતી, રોઈ હેયું ઠલાવ્યું;
 રુદન મધુર લાગે કોઈ બે પ્રેમી લાગે,
 રુદન જરૂર આંહી પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ અંશ.

“ અશ્રુ લૂછી રમા બોલી, “ ત્હાડું નામ કહે, સખિ !”

“ શોભના”, બાલિકા બોલી પાછી ચૂપ થઈ રહી.

“ બાપુ ! બોલ હવે ! નહીં દુઃખ વતી આવું પીડાવું ઘટે,

“ બાપુ ! બોલ હવે અને જલદી તું વૃત્તાન્ત ત્હાડું કહે ;”

કરૂણી ગાત્ર ગયાં અને હૃદયના તારો અણેણ્યા, છતાં
 લૂછી અશ્રુ ગરીબ ગાલ પરથી બોલી ધીમે શોભના : -

“ ડર હતો દિલે, મેં સુણ્યું હતું,

“ મરણને છતાં બાણતી નહીં !

“ રુદન મેં કહ્યું, દેખી બહીતી 'તી !

“ રુદન મેં કહી ના ક્યું હતું !

“ પૂછતી માતને, ‘ મૃત્યુ શું ? કહે !’

“ રડી રહેતી એ ! ના કહ્યું કહી !

“ ‘ ક્યમ રડે ? કહે ! બોલતી નહીં !

“ રુદન મૃત્યુ હું બાણતી નહીં !

“ કરતી કાં રડયા બેઠાં મા મને,

“ સમજું હું હવે, ના સુણ્યું કહી !

“ મમ પિતા ગયા ગામ બ્યારથી

“ રડતી મા સદા બેઠાં મુજને !”

“ રડતી મા સદા”, બોલતાં રડી,

ગરીબ શોભના બોલતી વળી :-

“તુજ પિતા ગયા ગામ છે,” કહ્યું!

“કયમ જૂઠું ગણું વેણ માતનું?”

“પણ કદી ક્યાં ગામથી નહીં,

“નયનમાં રહ્યાં અશ્રુ માતને!

“રમત તો મને ભાવતી નહીં!

“રમતી રે! છતાં સાથ મહારી તે!

“ઉધરસે પછી મા ગઈ ગળી,

“ગઈ ગળી અને ના ફરી વળી!

“રુદન માતનું દષ્ટિ આગળે,

“કદિ કદિ અરે! ના ભૂલાય એ!

“મુજ સહે રહી વૃદ્ધ ડોશી કે,

“મુજ પડોશમાં એ રહેતી ’તી;

“પછી ગઈ કહીં મા ન જાણું હું!

“નવ પછી દીડી મા અરે! અરે!

“પૂછતી હું, ‘કહીં મા ગઈ? કહો!’

“‘તુજ પિતા ગયા એ જ ગામમાં!’

“રડતી ડોશી ને રોતી હું વળી!

“દિવસ એમ કે દુઃખના વહ્યા!

“દિવસ એક એ ડોશીમા હતાં!

“સૂઈ જતાં અને ચુસ્ખીને કહ્યું:-

“‘તુજ પિતાં મર્યાં! મા મરી અરે!

“‘મરી જ જાઉં છું આજ હું જો!

“‘કદિ નહીં અમે આવશું અહીં!

“‘તુજ હવે નથી કોઈ વિશ્વમાં!’

“રડી રડી અરે! હું પડી ગઈ,

“ઉઠી અને હાતું કોઈ પાસ ના!

“રડી મરું અને કોઈ ના રડે!

“ફહી શકું નહીં શું થયું પછી!”

“ ઈચ્છે તું તુજ તે બનું, સખી બનું, માતા, ભગિની બનું,
 “ રોવું ના ! પણ કોઈ જો દિલ મળે તો ત્યાં વિરામી જવું. ”

હૃદયરસ દ્રવેલો બાલકી પી રમાનો,
 હિબકી હિબકી રોતી, રોઈ હેયું ઠલાવ્યું;
 રુદન મધુર લાગે કોઈ જો પ્રેમી લાગે,
 રુદન જરૂર આંહી પૃથ્વીમાં સ્વર્ગઅંશ. ✓

“ અશ્રુ લૂછી રમા બોલી, “ તહાઈ નામ કહે, સખિ ! ”

“ શોભના ”, બાલિકા બોલી પાછી ચૂપ થઈ રહી.

“ બાપુ ! બોલ હવે ! નહીં દુઃખ વતી આવું પીડાવું ઘટે,

“ બાપુ ! બોલ હવે અને જલદી તું વૃત્તાન્ત તહાઈ કહે ; ”

કમ્પી ગાત્ર ગયાં અને હૃદયના તારો ઝણેણ્યા, છતાં
 લૂછી અશ્રુ ગરીબ ગાલ પરથી બોલી ધીમે શોભના : -

“ ડર હતો દિલે, મેં સુણ્યું હતું,

“ મરણને છતાં જાણતી નહીં !

“ રુદન મેં દીઠું, દેખી બહીતી તી !

“ રુદન મેં કદી ના કયું હતું !

“ પૂછતી માતને, ‘ મૃત્યુ શું ? કહે ! ’

“ રહી રહેતી એ ! ના કહું કદી !

“ ‘ ક્યમ રહે ? કહે ! બોલતી નહીં !

“ રુદન મૃત્યુ હું જાણતી નહીં !

“ કરતી કાં રડ્યા જોઈ મા મને,

“ સમજું હું હવે, ના સુણ્યું કદી !

“ મમ પિતા ગયા ગામ વ્યારથી

“ રડતી મા સદા જોઈ મુજને ! ”

“ રડતી મા સદા ”, બોલતાં રહી,

ગરીબ શોભના બોલતી વળી : -

“તુજ પિતા ગયા ગામ છે,” કહ્યું!

“કયમ જૂઠું ગણું વેણુ માતનું?”

“પણ કદી ક્યાં ગામથી નહીં,

“નયનમાં રહ્યાં અશ્રુ માતને!

“રમત તો મને ભાવતી નહીં!

“રમતી રે! છતાં સાથ મહારી તે!

“ઉધરસે પછી મા ગઈ ગળી,

“ગઈ ગળી અને ના ફરી વળી!

“રુદન માતનું દષ્ટિ આગળે,

“કદિ કદિ અરે! ના ભૂલાય એ!

“મુજ સહે રહી વૃદ્ધ ડોશી કે,

“મુજ પડોશમાં એ રહેતી ’તી;

“પછી ગઈ કહીં મા ન જાણું હું!

“નવ પછી દીડી મા અરે! અરે!

“પૂછતી હું, ‘કહીં મા ગઈ? કહો!’

“‘તુજ પિતા ગયા એ જ ગામમાં!’

“રડતી ડોશી ને રોતી હું વળી!

“દિવસ એમ કે દુઃખના વહ્યા!

“દિવસ એક એ ડોશીમા હતાં!

“સૂઈ જતાં અને ચુમ્બીને કહ્યું:-

“‘તુજ પિતા મર્યા! મા મરી અરે!

“‘મરી જ જાઉં છું આજ હુંય જો!

“‘કદિ નહીં અમે આવશું અહીં!

“‘તુજ હવે નથી કોઈ વિશ્વમાં!’

“રડી રડી અરે! હું પડી ગઈ,

“હડી અને હતું કોઈ પાસ ના!

“રડી મરું અને કોઈ ના રડે!

“કહી શકું નહીં શું થયું પછી!”

જલ વહે વહે ચાર નેત્રથી,
દુઃખી વધુ હશે ડાણ બે મહીં ?

થાય છે પ્રેમ હૈયામાં ભક્તિથી, રસગૌક્યથી ;
દયાની પ્રેમઉત્પત્તિ તે જૂદી જ નકી નકી .

સખી પાસે બન્ને શિથિલ પગલે પહોંચી ગઈ ત્યાં,
રમાને બોલાવે “સખિ! સખિ!” કહીતે રમતી સૌ ;
રમાને જોઈને સખી જરી વદી એક હસીને,
“અકેલી તું તો રહે સગપણ થયું જ્યારથી, સખિ !”

રમાએ શોભનાને ત્યાં ઓળખાવી અને રડી ;
સખીઓ ચૂપ ઉભી ત્યાં, દયાથી પિગળી બધી .

એવામાં તરુઓ મહીં ઉડી ઉડી કે આગિયા આવતા,
પાંખોના અગકાટ અક્ષર લખે બાણે સુનેરી રૂડા ;
તેઓને નિજ હાથમાં પકડવા દોડે સખી સૌ તહીં,
જોઈ મિનગ્ધ દયાદ્રંબડાલથી ધીમે ન્હાની કહે શોભના :-

“અડકશો નહીં ! બાલશો નહીં !

“સુખથી બે ફરે તે ભલે ફરે !

“ન સપડાવશો ! એ ડરે નકી !

“ફીટી પડે અરે ! હર્ષ તે તણે !

“અળકતી અને દૂરથી રૂડી

“રજ ખરી જશે બે અડો તમે !

“અડકશો નહીં ! ઓ સખિ ! સખિ !

“સુખથી એ ફરે તો ભલે ફરે !”

છોડી ખેલ ઘડી તુર્ત રનેહે કે સખી બોલતી :-

“દુઃખી બે હોય તે બાણે પારકાનાં દુઃખો નકી .”

નિજ ગૃહ જલદીથી ચાલી પહોંચી ગઈ સૌ ,

અરીખ ગઈ ગૃહ એ શોભના તો રમાને ;

નિજ દુઃખ પતી તેણે સર્વને દુઃખી ન્હીઠાં ,
લગી ગઈ સહુ સાથે દિન થોડાં મહીં એ .

ગયાં બે ચક્ર વર્ષોનાં ફરી તે રાત્રિ ઉપરે ;
શોભના બાપડી કાંઈ શીખીતી હસતાં હવે .

* * * *

સૂતાં છે સહુ શાન્તિમાં , રજની તો થોડી વઢી છે ગઈ ,
મીડી વાયુની મન્દ હલેર વહતી નિદ્રાની પાંખો સમી ;
નિઃશ્વાસો મૂકતી અને દુઃખી દિલે સ્ત્રી કે રમાને ગૃહે ,
રમણુમ્ બે વરસે અને ટમટસે તે મેઘ જોતી ફરે .

તેનું લવ્ય લલાટ વીજળી સમું અન્ધારમાં દિસતું ;
તેમાં રેખ પડી રહી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની ;
ફાળાં વસ્ત્ર મહીં રહેલ સુખ એ લાંબા ઇતિહાસની ,
વાતો કૈંક પરે વિચાર કરતું , છે શાન્ત તહોયે હજી .

પણ હૃદય પીડે તે કાંઈ છે દર્દ તાનું ,
અગર કાંઈ થવાનો આજ કે કાલમાં ઘા ;
હસડસી દિલ તેનું અશ્રુને થોભી રાખી ,
“ જઈશ ! પ્રિય ! અરેરે ! કાલ તું ! ” એમ બોલે .

“ પરણીને જશે કાલે રમા ઘેર પતિ તણે !
“ જશે કેમ દિનો મહારા ? ” બોલી માતા રમા તણી .

સૂતી હતી નહીં , જાગતી હતી ,
ગરીબ બેય એ - શોભના , રમા ;
રડી રડી હતી શાન્તિ મેળવી ,
પણ દિલો થયાં બોખરાં હતાં .

“ ક્યમ થશે ? સખિ ! કેમ કાલશું
“ દિવસ આપણા મા વિના અરે ?

“ ક્યમ થશે તને ? શું થશે મને ?

“ સમજ ના પડે ! દિલ આ બળે !

“ રુદન આ દિસે ઝિંદગી તણું !

“ રુદનમાં ડૂળી ઝિંદગી દિસે !

“ રુદન જન્મીને મેં સદા ક્યું !

“ રુદન આપશે શું તને પ્રભુ !

“ હસીશ તું સખિ ! હું પરે સદા ,

“ રુદન તો કંઈ હું ભલે સદા ! ”

કહી રહી પડી શોભના , અને

સુણી રહી પડી બાપડી રમા !

માતા તે સાંભળી વાતો આવી ત્યાં ચોરડા મહી ;
ને બોલે કંઠ ભારેથી અશ્રુ લૂછી રમા તણાં : -

“ કહું શું હું ? બાપુ ! ઉઘડી મમ હૈયું નવ શકે !

“ જશે તું તો કાલે ! સુણી બહુ તને ઈશ્વર કરે !

“ હજુ ન્હાની તું છે ! સમજણ વિનાનું દિલ હજુ !

“ તરી બાવું ઊંડું જગતઉદ્ધિવું જલ રહું .

“ સખી આવે સાથે , દિલ ન કદિ તેનું હલવજે ,

“ મરી જશે એ તો નઝર તુજ બે કં જ ફરશે !

“ હવે સોપું છું આ ગરીબ કર તેના તુજ કરે ,

“ ગાણી તેને ત્હારી સુબહુઃબ તણી સાથી કરજે . ”

કહેવાનું વધુ તે તો અશ્રુપૂર વતી કહ્યું ;
ઉત્તરે નેત્ર ભીનાંએ અશ્રુપૂર વતી દીધું .

ઓહો ! વિયોગ દિલને કરી ના શકે શું ?

યંબા મહી વિરહના પડતું નહીં શું ?

તેનાં બિમાર રડતાં જગમાં દિલો કેં !

તેનાં બિમાર જગમાં મરતાં દિલો કેં !

શોભનાને લઈ સાથે પિયુધેર ગઈ રમા ,
છ વર્ષો ત્યાં ગયાં આલ્યાં , હૈયાં એ ખીલતાં હતાં .

*

*

*

*

ઉપવન મહીં ખીલ્યાં પુષ્પો , ખીલી કલીએ કલી ,
શીકર શીતળા વાયુ સાથે ઉડે જલચંત્રથી ;
રવિ હજુ ઉગે તાજે તે એ હસે સહુ સુષ્ટિથી ,
રવિકર મહીં તાજાં થાવા ઉડે લઘુ પક્ષી કેં .

આંહીં કોઈ યુવાન લબ્ય દિસતો ખેઠો મહા શાન્તિમાં ,
તેનાં સ્વેદથી અંગ કેં કસરતે ભીનાં થયેલાં હતાં ;
મ્હોટું પુસ્તક કોઈ તે કર કને નીચે પડેલું હતું ,
ચોંટી દૃષ્ટિ રહી હતી જલ તણાં ફેરાં ઉડે તે પરે .

હતું તેનું હૈયું કમલ સરખું કોમલ , અને
હતો તેમાં દૈવી પ્રણયરસ મીઠો ટપકતો ;
હતું તેને મ્હોંએ મધુર સ્મિત કંઈ ચળકતું ,
દિસે તેનાં ગાત્રો પુલકિત થતાં હર્ષમય સૌ .

દિસે તેવું કિન્તુ હૃદય ન હતું પૂર્ણ સુખિયું ,
વિચારો ઊંડામાં ગરક થઈ તે તો વહતું તું ;
હુઃખી કે સુખી તે કહી નવ શકે અન્ય નયનો ,
હુઃખી કે સુખી તે સમજી નવ પોતે પણ શકે !

રમાના પ્રેમનો સ્તમ્ભ આ પિયુ પતિ કે પ્રભુ ,
રમાના પ્રેમના તારો કમ્પાવી કમ્પનાર આ .

વદે ઘેરા સાદે , મધુર ધ્વનિ એ સ્નિગ્ધ પ્રણયી ,
છતાં તેમાં ઊંડે મધુર હુઃખ ભાયું કંઈ હતું : -
“ કુવારા ! તું બહાલા ! વહીશ વહતો તેમ જ સદા ,
“ વહેવું તહાઈં આ મધુર ગતિનું એમ જ કહે !

“ અહો ! બહેવું ! બહેવું ! મધુર ગતિએ એ વહી જવું !

“ ઝરા બહેતો તેવું રુદન કરતાં એ વહી જવું !

“ વહે છે તો ક્યાંથી વહીશ વહતો તેમ જ સદા ?

“ વહેનારાં સર્વે નકી નકી ‘ ન બહેતાં ’ બની જતાં !

“ વહેશે તું તહોયે ગતિ તુજ જશે કાલ પલટી !

“ સદા હું તો ઇચ્છું ગતિ તુજ રહેજો નાલ ભણી !

“ વહું છું , બહેતું ‘ તું ’ , વહીશ ત્યમ હું જ્યાં સુધી વહું ,

“ અરે ! બહેનારૂં કે કદિ પણ ન આવું કહી શકયું .

“ ગયેલી વેળાથી ચિતરી મમ ભાવિ નવ શકું !

“ છતાં એ વિચારી મમ હૃદય બાળી ક્યમ શકું ?

“ રમાતું હૈયું એ વચન નવ આપી કંઈ શકે ,

“ અને ના ના એ કે દરદ મમ ભાણી કદિ શકે !

“ સુખી એ છે એ તો મમ હૃદયનું છે સુખ નકી ,

“ કરી તેને ભાગી સુખી દિલ શકું ના કરી દુઃખી !

“ પ્રિયાની બહાલી એ પણ મૃદુ સખી આ સમજતી !

“ દુઃખી એ હૈયું તો મમ હૃદયની છે પ્રતિકૃતિ .

“ કૃપા છે , મોયા છે , છલકતી દયા છે જિગરની ,

“ રમા તેને આહે , પણ દરદ ભાણી નવ શકી !

“ મને આહે , પૂજે , પણ દિલ ન ખુલ્લું કરી શકે !

“ રમા મહારી તહોયે દરદ મમ ભાણી નવ શકે !

“ છ વર્ષોથી મહારૂં હૃદયઝરાયું આમ વહતું !

“ છ વર્ષોથી તેતું ગરીબ દિલડું આમ જ વહે !

હાથમાં હાથ દેઈને આવે છે શોભના, રમા !
દિસે યુવાન પી જાતો બન્નેના ઉરનો રસ .

આવે કુરંગ વળી કો કૂદતું બીધેલું,
આવી યુવાન પગમાં પડી એ ગયું ત્યાં ;
નેત્રો હતાં ચપલ બીક વતી થયેલાં,
ને શ્વાસથી હૃદય એ ધડકી રહ્યું 'તું' .

બાલી લેશ હસી રમા, “ પ્રિય અહો ! આ છે દુઃખી કાં હજી ?
“ આવ્યું છે તુજ એ હવે શરણમાં ! પંપાળ તેને જરા !
“ પાળેલું સુજ એ ગરીબ મૃગલું ! તે આશરે જો પડ્યું !
“ માગે જો કદિ છાંય કો જિગરથી તો આપવી તે ઘટે. ”

“ શરણ મમ થયું તે પૂર્ણ આનન્દમાં હો !
“ શરણ મમ પડેલાં કોઈ દી ના દુઃખી હો !
“ પણ શરણ પડેલાં સર્વ ના છે સુખી હો !
“ હૃદય મમ બળે છે માત્ર તેથી જ બહાલી ! ”

મૂકી નિઃશ્વાસ બાલ્યો એ રમાને કર આંખીને,
બગાસું ખાઈને બાલે ધીમેથી મૃદુ શોભના :—

“ હૃદયની દયા એ જ છે બધું ,

“ બની શકે નહીં કેં જ જો વધુ ;

“ શરણ આપવું એટલે , સખિ !

“ હૃદય આપવું એ જ છે નકી .

“ હૃદયની મળે કાંઈ જો દયા ,

“ શરણ જે પડ્યું તે દુઃખી ન તો ;

“ સુખી દુઃખી કરી વિશ્વમાં શકે ,

“ હૃદય એકલું ! ના બીજું કશું !

“ હૃદય જો મળ્યું તો બધું મળ્યું !

“ હૃદય જો નહીં તો નહીં કશું !

“ શરણ તેં દીધું , લાઈ ! છે નકી

“ હરિણીને , જીવો એ કૂદી રમે . ”

કુરંગનાં પાંદડાં પરથી

- “ અહો ! વહેવું ! વહેવું ! મધુર ગતિએ એ વહી જવું !
 “ ઝરા વહેતા તેવું રુદન કરતાં એ વહી જવું !
 “ વહે છે તો ક્યાંથી વહીશ વહતો તેમ જ સદા ?
 “ વહેનારાં સર્વે નકી નકી ‘ ન વહેતાં ’ બની જતાં !
 “ વહેશે તું તહોયે ગતિ તુજ જશે કાલ પલટી !
 “ સદા હું તો ઇચ્છું ગતિ તુજ રહેજો નભ ભાણી !
 “ વહું છું , વહેતું 'તું', વહીશ ત્યમ હું જ્યાં સુધી વહું ,
 “ અરે ! વહેનારૂં કે કદિ પણ ન આવું કહી શકયું .
 “ ગયેલી વેળાથી ચિતરી મમ ભાવિ નવ શકું !
 “ છતાં એ વિચારી મમ હૃદય બાળી કયમ શકું ?
 “ રમાતું હૈયું એ વચન નવ આપી કંઈ શકે ,
 “ અને ના ના એ કેં દરદ મમ બાણી કદિ શકે !
 “ સુખી એ છે એ તો મમ હૃદયનું છે સુખ નકી ,
 “ કરી તેને ભાગી સુખી દિલ શકું ના કરી દુઃખી !
 “ પ્રિયાની વહાલી એ પણ મૃદુ સખી આ સમજતી !
 “ દુઃખી એ હૈયું તો મમ હૃદયની છે પ્રતિકૃતિ .
 “ કૃપા છે , માયા છે , છલકતી દયા છે જિગરની ,
 “ રમા તેને ચાહે , પણ દરદ બાણી નવ શકી !
 “ મને ચાહે , પૂજે , પણ દિલ ન ખુલ્લું કરી શકે !
 “ રમા મહારી તહોયે દરદ મમ બાણી નવ શકે !
 “ છ વર્ષોથી મહારૂં હૃદયઝરાણું આમ વહતું !
 “ છ વર્ષોથી તેનું ગરીબ દિલડું આમ જ વહે !
 “ રમાને હું ચાચું ! મમ હૃદય ચાચે ગરીબ એ !
 “ રમાને તો વહાલાં હૃદયદય છે એક સરખાં !
 “ જિગર જળી જતાં એ અંકુરો બાક થાશે !
 “ રડી રડી કરમાશે શીલના બાપડી રે !
 “ ગરીબ દિલ ઉકેલે કોઈ એવું મળે જો ,
 “ હૃદય મમ ઠરે રે ! દાઝતું કાંઈ આ તો . ”

હાથમાં હાથ દેઈને આવે છે શોભના, રમા !
 દિસે યુવાન પી જાતો બન્નેના ઉરનો રસ .

આવે કુરંગ વળી કો ફૂલું બીધેલું ,
 આવી યુવાન પગમાં પડી એ ગયું ત્યાં ;
 નેત્રો હતાં અપલ બીક વતી થયેલાં ,
 ને શ્વાસથી હૃદય એ ધડકી રહ્યું હતું .

બોલી લેશ હસી રમા, “ પ્રિય અહો ! આ છે દુઃખી કાં હજી ?
 “ આવ્યું છે તુજ એ હવે શરણમાં ! પંપાળ તેને જરા !
 “ પાળેલું સુજ એ ગરીબ મૃગલું ! તે આશરે ભે પડ્યું !
 “ માગે ભે કદિ છાંય કો જિગરથી તો આપવી તે ઘટે. ”

“ શરણ મમ થયું તે પૂર્ણ આનન્દમાં હો !

“ શરણ મમ પડેલાં કોઈ દી ના દુઃખી હો !

“ પણ શરણ પડેલાં સર્વ ના છે સુખી હો !

“ હૃદય મમ બળે છે માત્ર તેથી જ બહાલી ! ”

મૂકી નિઃશ્વાસ બોલ્યો એ રમાને કર ચાંપીને ,
 અગાસું બાંધને બોલે ધીમેથી મૃદુ શોભના :—

“ હૃદયની દયા એ જ છે બધું ,

“ બની શકે નહીં કે જ ભે વધુ ;

“ શરણ આપવું એટલે , સખિ !

“ હૃદય આપવું એ જ છે નકી .

“ હૃદયની મળે કાંઈ ભે દયા ,

“ શરણ જે પડ્યું તે દુઃખી ન તો ;

“ સુખી દુઃખી કરી વિશ્વમાં શકે ,

“ હૃદય એકલું ! ના બીજું કશું !

“ હૃદય ભે મળ્યું તો બધું મળ્યું !

“ હૃદય ભે નહીં તો નહીં કશું !

“ શરણ તેં દીધું , ભાઈ ! છે નકી

“ હરિણીને , જીવો એ ફૂદી રમે . ”

સુચરિત્રાનાં ગાદિયાં પાંચદશ પ્રકાશ
 અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯.

“ના ના એમ બને નહીં ! હૃદયમાં શું સર્વ આવી રહ્યું ?

“ક્ષત્રીનું નવ લોહી ભૂમિ કદિં એ પીવા શકી હોત તો !

“જેને દિલ દીધેલ તે હુઁખી થતું પ્રેમી ન જોઈ શકે ,

“ના જો એમ પછી , સખિ ! શરણુ તો આવ્યું કહું હું નહીં !”

“ નકી સાચું રમા જોલી , પ્રીતિ એ જ નકી ખરી ,”

જાંડા કાંઈ વિચારોમાં જોલી જીવ્યો યુવાન એ .

નવીન કલી રૂપાળી શોભના ચૂંટતી , ને

ગૂંથતી લઘુ કરે એ વાળમાં સૌ રમાના ;

મધુર મધુર પુષ્પો ચૂંટતો એ યુવાન ,

કમલવત રમાના હસ્તમાં આપતો સૌ .

*

*

*

*

સળગી ઉઠતું હૈયું ત્યારે યુવાન તાણું હતું ,

હૃદય ઘડતું કાંઈ કાંઈ વિચાર નવા હતું ;

નવ સુખી થયું તે દીથી એ ! કદી નવ વા ઠયું !

પિંગળી પિંગળી ધીમે ધીમે વહું , વહતું વહું !

પ્રણય ઘસડે તોડી દેવા અહો સહુ પિંજરાં !

ફેરજ ઘસડે કેદી થાવા અને મરવા હુઁખે !

ફેરજ હતી આ , પેલી પ્રીતિ ! રહ્યું રડવું હવે !

ફેરજે લડતી પ્રીતિ સાથે ! રહ્યું મરવું હવે !

શરણુ પ્રણયી આવે તેને રખાય અરે નહીં !

શરણુ પ્રણયી આવે તેને કઠાય નહીં વળી !

વચન પ્રિયને આપેલું , “ હું થઈશ ન અન્યનો ” ,

વચન પ્રિયનું પાળે તેથી મરે હુઁખી દિલ કે !

અરે ! શાને આવો અધવચ રહે તું લટકતો ?

હજી જા જાડો તો પડ સહુ તહીં તૂટી પડશે !

વિલાગો કીધાથી પ્રણય ન કદી ન્યૂન બનતો ,

અને તેથી , લાઈ ! પ્રણય પ્રણુ છે આ જગતનો .

આ વિચાર મહીં યુવાન દિલ એ ઝૂકી રહેલું હતું,
તેના તાર ઘસૂર સર્વ બનીને કમ્પી રહેલા હતાં;
ઓહો ! એક ઘડી રહી, પલ રહી, તે કાં ઢળે કે મરે !
તોડે પિંજર એક આ ક્ષણ મહીં , ના તો કદી એ નહીં !

કાર્ય છે સિન્ધુતું મોળું , ઘા છે કે ગતિ કાંઈ છે ;
આમ કે તેમ કીધું તે કીધું ને તે થઈ ગયું !

થયું ને કીધું તે કદિ પણ બને ના “ નવ થયું ” !
ક્ષણે કીધેલું તે જીવિતભર સાલે જિગરને !
અચમ્બો લાગે છે, સમજણ પડે ના, ક્યમ થયું !
ઘણી વેળા પોતે દિલ પણ ઠગાયું સમજતું !

ઠગાવું ને હશે નિમ્નું ઠગાવું તો ભલે સુખે ;
પરન્તુ બચ છે ખેંચી હેયું તો તો જવું પડે !

કરે ને કાંઈ તો સુખથી કરજે ને સુખી થજે ,
પરન્તુ કાંઈ તું ઢયુપયુ રહીને કરીશ ના ;
કરે છે સાચું તું જરૂર સમજ એમ કરજે ,
નહીં તો પસ્તાવો હઃખમચ અગાડી બહુ થશે .

ફરજ ને પ્રીતિને તું દોરજે એક માર્ગમાં :
ધર્મથી પ્રેમ જૂદો ના , ફરજ એ જ પ્રેમ છે .

*

*

*

*

ભાંચો છે રવિ મધ્યમાં નભ પરે , છે ચૂપ સંસાર સૌ ,
ધીકેલી ધરણી દિસે , તરુ મહીં પક્ષી લપાયાં સહુ ;
ગાઠા મંડપમાં યુવાન કુલડાં વેરી નીચે છે પડ્યો ,
કિન્તુ કંટકથી ભર્યાં હૃદયને પીડી રહ્યાં છે હઃખો .

આવે છે ચાલતી ધીમે દૂરથી ત્યાં જ શોભના ;
ઉદાસ એ દિસે ચહેરા , ગમ્ભીર નેત્ર છે ઢળ્યાં ,

આછું એક જ પ્રવેત સ્વચ્છ કપડું તેણે પહેર્યું હતું,
તેનાં આંગળી દિવ્ય ગાય અળાટી રહેતી બહારે હતી ;
તાપે તમ થયેલ ગાલ પર એ ગાદી ગુલાબી હતી,
ને તેની પર મધ્યમાં ચળકતું બિન્દુ હતું સ્વેદનું.

ડાળો હતો કર કમાન વળેલ કેડે,
બીજો હતો લટકતી ગૃહી પુષ્પગુચ્છો ;
યુવાનના પદ લાણી ઢળતી પ્રીતિ શાં,
ઓષ્ઠેથી લાલ નિકળી ફિરણો છવાતાં.

ભચી એક જરા ગુલાલ ઝરતી ખાની હતી પાદની,
ભભી એમ રહી યુવાન નિરખી નિશ્વાસ મૂકી જરી ;
નેત્રે નેત્ર મળ્યાં અને ઢળી ગયાં ! પાછાં મળ્યાં ! ને ઢળ્યાં !
રંધાયું દિલ તહોય ચત્ન કરીને જોત્રી ધીમું શોભના:-

“ પ્રીતિ ધરી રમા જે ઉછેરતી,
“ પ્રથમ પુષ્પ તે આ ગુલાબનાં ;
“ કરતી સ્નાન એ તેથી મોકલી,
“ પ્રિય સખે ! મને આપવા તને.”

લાંબો કરી કર જરી નમી પુષ્પ આપે,
ત્યાં એ જરા લથડતી લપસી પડે છે ;
પુષ્પો પળ્યાં, કર રહ્યો કરમાં ધ્રુજતો,
જેંચ્યો નહીં મૂકી દીધો નહિ વા યુવાને . |

ત્યાં કેં થયું મગજમાં, કરમાં થયું કેં,
કાંઈ નવું નયન ને દિલમાં થયું કેં ;
જે આળતાં હૃદય તે નિકળી પડ્યું કેં,
જેનો હતો ડર દિલે થઈ એ ગયું કેં.

ઉઘાડી ખારીએથી ત્યાં દેખે છે કોઈ આ બધું ;
યુવાને જોળખી બંડાલી, જેથી હસ્ત દીધો ઝટ.

લોંડી પડી શરમથી ચમકી ઉઠી એ,
જે ના થવું ઘટિત તે થઈ તો ગયું કેં ;
એ સ્વપ્ન, એ જખમ એ વિષધૂંટડાને,
વિમાસતી, સળગતી ગૃહમાં ગઈ એ.

જોયું મનાય નહિ એ કદિ એ રમાથી ;
જોયું ભૂલાય નહિ એ કદિ એ રમાથી ;
કિંતુ “દીઠેલ કદિ આ નવ હોય સાચું” ,
સંકેત એ દઢ કરી સુખણી થઈ એ !

ખિચારાતું હૈયું સળગી પણ ઊઠ્યું, ખળી ગયું,
ફરે, ડોલે માથું, નયન પર ગાઢું પડ વળ્યું ;
રહ્યા સ્વેદે લીના થરથર કમ્પી અવયવો,
ક્ષણે બે વીતી ને રુદનમય આ નાદ નિકળ્યો:-

“અરે ! મ્હારી વૃત્તિ, હૃદય મમ, ને વૃત્ત મુજ એ
“ઘડીમાં શું જૂઠાં થઈ જઈ બન્યાં મોહવશ રે !
“અરે ! નિર્માયું શું મમ હૃદયને ધૂળ મળવું ?
“અને એ કન્યાના હૃદય કુમળાને સળગવું ?

“રમા ! બહાલી ! બહાલી ! ઝળક તુજ ચોકખા હૃદયની
“હવે ઊગ્રી આંખે નિરખી શકવાનો કદિ નહીં !
“હવે ક્યાંથી પૂણું ? હૃદય તુજ ઊંચું અતિ રહ્યું !
“ગયું પાતાલે ને મમ હૃદય પાપી થઈ ગયું !

“પ્રભુ’ એવું કહેજે કદિ નહિ મને તું, પ્રિય ! હવે !
“પ્રભુ તહારો પાપી જખમ તુજને એ કરી શકે !
“અરે ! ઉછેરું તેં મધુર મૃદ કેવું કુસુમડું ?
“બગાડયું મેં તેને કચરી કચરામાં પ્રભુ ! પ્રભુ !

“કલી મીડી દેવી ! રજ પડી હવે દૂર કરજે !
“ફરી આ જાળે તું લપટીશ, કલી ! ના કદિ અરે !
“રમા જેવી પાછી ઝળકમય તેજે ચળકજે !
“ક્ષમા આ પાપીને કરી કદિ હવે તે ન સ્મરજે” !

ભું ભું ભું શુંજતો આવે પુખ્તો ઉપર ભૂંગ ત્યાં .
ખીલેલાં કુંક પુખ્તોને ચૂસતો તે કૃત્યા કરે

નઝર પડી ત્યાં પેલાની ને જરા ચમકી ઉઠ્યો ,
નઝર પડતાં કાંઈ પાછો વિચાર નવો ઉઠ્યો ;
હૃદય ગળવા લાગ્યું , પાછું થયું 'વહવું શરૂ ,
હૃદય ગમતું શોધી લેવા વળ્યું , ફરીને ગળ્યું !

અહો ! કેવાં પુખ્તો ભ્રમર પર પ્રેમે ઝૂકી રહે !

“ અને કેવાં ચુમ્મે સ્મિત અધરથી સૌ ભ્રમરને !

“ અહો ! કેવો શુંજ કુલ કુલ પરે ભૂંગ ભમતો !

“ અને કેવો ચોટી કલી કલી મહીથી રસ પીતો !

“ અહો ! કેવી મીઠી કુસુમકલી એ સ્નિગ્ધ ઉઘડે !

“ તહીં ચોટ્યો જાણે કદિ નહિ હવે એ ઉખડશે !

“ પરંતુ આ ભડ્યો નવીન કલીઓ ને કુસમમાં !

“ ફરી ઈચ્છા થાતાં લપટી પડશે એ જ કલીમાં !

“ અહો ! સ્વચ્છન્દી એ નવ કદિ રહે પિંજરપૂર્યો ,

“ વળી ભોગી સાચો કદિ નવ વિસારે કુસુમ કે !

“ અધાને ચાહે છે પણ ત્યજી ન દે કોઈ કુલકું !

“ હશે આવું પાપી કુદરત તણું શું રમકડું ?

“ અરે ! હું માટે તો કુદરત તણો શું કંમ ફરે ?

“ મને શું સૌન્દર્યે લપટી પડતાં પાતક પડે ?

“ પ્રભુએ આપી તે કુસુમરજ હું કાં નવ ગ્રહું ?

“ અરે ! તે જોવી તે પ્રભુથી દિલને પાતક ન શું ? ”

આવે છે શુંજતો ખીજો તે પુખ્તો પર ભૂંગ ત્યાં ,

જોઈ તે અશ્રુ આવ્યાં ને ઉદાસ તે થયો ફરી .

“ દામાવાળાં હયાં કુદરતી લાલે આમ જ રમે !

“ મનુષ્યો તે માટે નથી હજી થયાં લાયક ખરે !

“સુખે આલિંગે છે કુમળી કલી કોઈ ભ્રમરને !

“નથી એ બન્યાઈ અમુક ભ્રમરાથી નકી તકી !

“વિભાગો ભોજ્યભોક્તાના પાડેલા છે વૃથા અમે !

“ભોક્તાનો માર્ગ જૂદો કે, ભોજ્યનો ય જૂદો વળી !

“દિસે એવો કાંઈ કુદરત તણા ના કમ નકી ,

“અહો ! ભોજ્યે ભોક્તા કુદરત તણા એ કમ મહી !

“અહો ! બન્ને પાંખો કુદરતની સ્વચ્છન્દ ફરતી ,

“રહે તેથી ભંચાં કુદરત તણાં બાલક ઉડી !

“ઉડી ક્યાંથી શકે લોકો, તોડીને એક પાંખને ?

“ઉત્સાહી ઉડવાનું કે રહે તો તે ભલે રહે !

“તને છોડી બહાલી કયમ જઈ શકું ઉડી કદિ હું ?

“વિચારો મહારાથી જરૂર અપરાધી તુજ બનું ;

“ઉડી હું જાઉં તો પછી તુજ રહે શું જગતમાં ?

“ભલે કેદી થાતું તુજ હૃદયનું આ દિલ સદા !

“ભલે ભૂંગો ઉડે કલી કલી પરે ને કુલ પરે ,

“મને તે ના છાજે , કુલ મુજ રહું એક જ હવે ;

“ઉછેરેલી તહે તે મધુર કલી બહાલી પણ મને !

“મને બહાલી તહોયે તુજ કદિ હવે તે ન બનશે .

“પ્રભુ આપે તેને પ્રણયી રસીકો ભૂંગ કુમળો ,

“પરન્તુ એ ચિન્તા મમ હૃદયનો એક ભંડકો ;

“ફરી કેદી તહારો જીવિત સઘળાનો થઈ રહ્યો ,

“હવે હું તો તહારો જરૂર અપરાધી નવ રહ્યો ” !

રાખજે યાદ તું , ભોળા ! તહારાં વેણ સદા હવે !

હવે જો ચૂક , તો તહારે કોઈ આ જગમાં નથી !

કલીની પ્રીતિ એ તુજ દિલ હંજુ જો ઘસાડી લે ,

ભલે પ્રેમી થાજે ! પણ વચન આ ના ભૂલી જજે ;

કરે છે સાચું તું જરૂર સમજી એમ કરજે,
નહીં તો પસ્તાવો દુઃખમય અગાડી બહુ થશે.

સન્ધ્યા પડી રવિ હવે હુણવા જતો એ,
આવે સખી ફરતી એય યુવાન પાસે;
સુખી હતી ત્યમ હજી સુખી છે રમા, ને
ઢાંકી દુઃખો રમતી બાપડી શોભના એ.

રમ્યાં ફર્યાં એ ત્રણ બાગની મહીં,
છુપું હતું એ દિલમાં નવું કંઈ;
હતું દબાવ્યું પણ ઉછળી જતું,
ચકિત નેત્રો મળતાં પ્રદાશતું!

રમા કશું એ ગણકારતી નહીં,
છતાં નવું કેં સમજી જતી હતી;
ન દેખતી હર્ષ પિયુસુખે, અને
ન દેખતી હર્ષ સખીસુખે વળી!

“હશે એ શું સાચું? મમ હૃદય કાંઈ નવ કહે!

“હજી શું દેખું છું? સમજણ પડે ના કશી મને!

“કહેજે! આ બહાલાં! તમ હૃદયની અન્થિ પડી શું?

“નહીં એ હું તોડું! દુઃખી કરી તમોને ક્યમ શકું?

“સુખી હું છું બહાલા! તુજ વધુ સુખે હું વધુ સુખી!

“છુપું રાખો તેથી પણ બળી મરું હું જિગરથી;

“પ્રભુ! ત્હારું તેનું હૃદય કુમળાં છે અતિ અતિ!

“અરે! તેની અન્થિ ક્યમ કરી શકું તોડી જ કદી?

“નકી બનું પાપી જ આ વિચારથી,

“ન રામ મહારો કદિ હોય અન્યનો;

“અરે! ક્ષમા તું કરજે મને, પિયુ!

“ન સ્વપ્નમાં તે કદિ હોય તું, પ્રભુ!”

એવા કાંઈ વિચારોમાં રમા તો ફૂળતી હતી ;
અહોહો ! પ્રેમીના પ્રેમી દોષો જોઈ શકે નહીં !

રમાની શુદ્ધિથી હૃદયદ્રવ્યમાં શુદ્ધિ પ્રસરી,
અને એ શુદ્ધિ શો શરી પણ પ્રકાશ્યો નહ મહીં ;
રમા બહાલા સાથે હસતી થઈ જૂદી સખી થકી,
અને નિદ્રા આવી રજની વહતાં મીઠડી ઘણી .

* * * *

અર્ધેક રાત્રિ વીતી ત્યાં , આબ્યું સ્વપ્ન યુવાનને ;
સ્વપ્નમાં ત્યાં રમા દીડી , નિદ્રા લેતી સુશાન્તિમાં .

વળી કોઈ મહોટી ઉડતી દીડી દેવી શિર પરે ,
હતા તેના વાળો શિરથી પગ સુધી લટકતા ;
હતી તીણી દષ્ટિ , મુખ પણ હતું સખત દિસતું ,
અને કાળી લાંબી લટકતી હતી દોરી કરમાં .

યુવાના બે કરો બાંધી , બોલી કોવથી દેવી એ : -
“ નામ મહાઈ નીતિદેવી , કેદી તું મુજ છે બન્યો ! ”

એ સુણતાં ગૃહ મહીં પ્રકટયો ઉભસ ,
આકાશમાં લટકતું કંઈ સત્ત્વ બીજું ;
તેના પ્રકાશથી ગયો ઝટ બન્ધ તૂટી ,
ને દેવી કેદી કરનાર લખી હવામાં !

આ પાંખનો નહ મહીં સુસવાટ વાગે !
પાંખો અને કબૂતરો ઉડતાં દિસે કે !
તે શ્વેત છે કબૂતરો , વળી શ્વેત પાંખો !
ને શ્વેત વસ્ત્ર દિસતાં ઉડતાં હવામાં !

તે આસપાસ વીજળી સરખું કુંડાળું
કેં કિરણોમય દિસે ચળકાટવાળું !

તેમાં દિસે પદ ગુલાળી પુલો સરીખા,
જેમાંથી અમૃતઝરો ઝરતો અથાગ !

તેના પડે શીકર સૂર્ય શશી પરે, ને
તેના પડે શીકર તારક ને ગ્રહોમાં !
સી શું દિસે મુખ શશી વત સ્વત્વનું એ,
જેમાંથી ડોલર તણી ખુશખો વહે છે !

પ્રીતિદેવી તહીં આવી, ભણી યુવાનની કને ;
એક હસ્તે ગ્રહો હસ્ત, બીજે હસ્ત દિલે ધર્યો.

તેના સ્પર્શથી આંગને અવયવો કરખી રહ્યાં સૌ, અને
મીઠું ઘેન ચડી ગયું મગજમાં ને જીવ જૂઠો પડે !
દેવી પાંખ પસારી ઉડી ગઈ એ આત્મા લઈ સ્વર્ગમાં !
સામી આવતી દેખી ત્યાં હસમુખી તેની પ્રિયા શોભના !

કુમારિકાનો કર એક લીધો,
લીધો વળી એક યુવાનનો ; ને
જરી હસી દેવી કહે “સુપ્રેમી !
“બને હવે એકરૂપે સુખેથી !

“રમા વળી આવતી આ ઉડીને,
“તણે દિલો એક જ આજ થાશે !
“સદા રહેજો સમ રાજ્ય માંહી,
“સુખી થશો ! આશિષ મહારી ! બન્ધ્યાં !”

જિનું વ્યથ થઈ યુવાન નલમાં ભેઈ રહ્યો બીકથી,
નીચી ઉતરતી રમા નલથી તે ભેઈ કહે દેવીને :-

“હું ના અન્ય તણો ગનું કદી, સગિ !” એ વેણુ તૂટયું ગણી
“નક્કી એ હુણણી બને ! હૃદય એ નક્કી ચીરાઈ જશે !”

“ના ચોર ! તું !” કહી ઉડી ગઈ દેવી એને,
નીચે પડ્યો ગળડતો જીવ એ ડરીને,

સ્વપ્નું ગયું ઉડી, ગઈ વળી શાન્ત નિદ્રા ,
હૈયું રહ્યું ધડકતું , લય ને પીડાથી .

જીવે છે બાજીમાં તો ત્યાં રમા દીડી સુખે સૂતી ;
નિદ્રામાં તે હસી મીઠું , “ અહુ ! બહાલા ! ” લવી જરી .

“ જા ! ચોર ! તું ! ” હૃદયમાં હળુ એજ શખ્દો !
“ જા ! ચોર ! ” એ મગજમાં ભણકાર વાગે !
ત્યાં કૈં સ્વરો રુદનના ભટકાય કણે ,
તેથી ડરી ચમકી તુલ્લુ યુવાન ઉઠે .

અગાસિયેથી સ્વર આવતા એ ,
યુવાન ઊભો ચડી બારીએ ત્યાં ;
ચતી પડેલી હતી શોભના ત્યાં ,
શરીરનું ભાન હતું ક્યું ના !

ચોકળું છે નલ ને હવાશીતળી છે , છે ચન્દ્ર ઊંચે ચડ્યો ,
તારા કોઈ જ આંહી ત્યાં ટમટમે , ત્યાં એક નીચે ખર્યો ;
મેઢાનો , નદી ને તરુ સહુ પરે છે આંદની પાથરી ,
તેમાં એક જ પુષ્પની કલી સમી દિસે રૂડી શોભના .

દિસે ઝલતું એ કૃશ ઉદર કાસાર સરખું ,
અને તેને દાળી કમલ સરખો છે કર રહ્યો ;
પડેલી છે આંટી કઢલી સરખા એ પગ તણી ,
અને વચ્ચે ઊડે ફરફર થતી પાટલી ઝીણી .

અશીશા સ્હોટાથી શિર જરી રહ્યું છે અધર , ને
રહ્યો તેના ભાલે શશી ચળકતો વાસ કરીને ;
વહે વારિ ખડોળું નયન પરથી ગાલ પર છે ,
તુષારે ભીજેલા કુલ વત દિસે ગૌર સુખડું .

પડે છે કો ણિંદુ ગિણુક પરથી એ સ્તન પરે ,
અને ત્યાંથી ધીમે ટપકી પડતું જાજમ પરે ;

સ્તનો યેની વચ્ચે ટપકી વળી કોઈ સ્થિર થતું,
 દિસે જાણે મોતી શશીકિરણમાં કો ચળકતું.

ખન્ને સ્તનો ઘડકતા દિલથી ધ્રુજે છે,
 ને શ્વાસ ઉજળુ વહતાં ઝુલતાં રહે છે;
 સંપુટ એ ધવલ કેતકીપુષ્પ કેરાં!
 કે અન્દકાન્તકડકા સરખાં દિસે છે!

દિસે છે અંગ એ આખું, કામના શર શું રૂકું;
 ઉઘડયા ઓષ્ટ નહાના જે, ને આવા સ્વર નીકળે :-

“પરની હું બની! મહારી હું નહીં!”

“નહિ અરે! અરે! કોઈની નકી!

“સુજ થયો અરે! એ હજુ નથી!

“પરની હું બની! મહારી કો નહીં!

“કરીશ શું ક્ષમા તું, રમા! મને?

“સરખ હું બની કંઈ છું તને!

“નકી અજાણ તું! જાણ તું નહીં!

“સરખ પાળીઓ દૂધ પાઈ તહે!

“નકી અજાણ છે તું રમે! વળી,

“પ્રીતિ રમા તણી રાખશે કહી?

“દિલ હવે ઠર્યું આપણું મને!

“પછી રમા તણું રાખશે કહી?

“હૃદયના પડે લાગ ના કદી,

“હૃદય એકમાં જે સમાય ના;

“હૃદય પ્રેમ તો લાગથી કરે!

“સહુ કહે લલે! ના બન્યું કદી!

“પ્રણયી જો! હવે બલ તું મને!

“પ્રિય રમા અરે! છોડ તું મને!

✓ “જઈશ હું હવે એકલી વને,
“મરીશ હું હવે એકલી વને.

“કહીશ હું સહુ વાત આ તહને,
“અરર! દુઃખ તો શું થશે તહને?
“કહી શકું નહીં તો દુઃખી થશે
“તુજ પિયુ નકી વા મરી જશે!

“હૃદય એ ગળી જાય છે વહી!
✓ “હૃદય આ વળી ખેંચી જાય એ!
“હૃદય તું તણી આડ જે રહી,
“તૂટી પડી જશે જે દિનો મહીં!

“તુજ પછી મને વિશ્વ આ બધું,
“પણ સખિ સખિ! શું અરે કંઈ?
“તુજ દયા તણો ભાર છે બહુ,
“પુલ ગણી સદા હું ઉપાડતી!

✓ “રવિ નદી વતી સિન્ધુ પૂરતો
“ત્યમ દયાથી આ દિલ તહે ભર્યું!
“હૃદયસિન્ધુનો અન્દ્ર કિન્તુ એ,
“ઉછળી ભિન્નિઓ જે પરે પડે!

“હૃદયવારિમાં છાપ કૈં પડે,
“રવિ, ઉષા અને તારકો દિસે,
“ઘન અઝૂમતા ડોકિયાં કરે,
“શશીની છાપ તો રાત્રિ આળી રહે.

“કંઈ તરુ અને કૈં વિહંગમો
“ઘડીક કોઈ ને વર્ષ કો રહે;
“ઘડીક છાય કો આલ ઢાંકતી,
“પણ બધી જતી આખરે ઉડી.

- “પાણુ પિયુ ! પિયુ ! છાપ તું તણી
 “હૃદયવારિમાં આલ શી પડી !
 “જલ સૂકાઈને રેતી ઊડશે,
 “તહીં સુધી પિયુ એ નહીં ખસે !
 “જળમ લાગશે ! ઉર કાટશે !
 “જિગરથી અરે ! રક્ત ચાલશે !
 “સમય તે સહુ ત્યાગશે તહને !
 “પ્રિય સખે ! દીધું એ જ મેં તહને !
 “શકીશ ના કહી તું હવે હસી !
 “રુદન એ તણે એપ લાગશે !
 “મધુર હાસ્ય તો એ ઉડી જશે !
 “પ્રિય સખિ ! દીધું એ જ મેં તહને !
 “પ્રાણુનીનાં ક્યો ખૂન મેં અરે !
 “હૃદય તેથી આ શું વિરામશે ?
 “ભટકીને હવે દેહ છોડવી !
 “પ્રભુ ! પ્રભુ ! દીધું એ જ મેં મને !
 “ન કરવું ઘટે એ જ મેં કયું !
 “અરર ! શું હરિ ! એ જ છે થવું !
 “હૃદયચન્દ્રની કૂંચી ના મળે,
 “વિધિ કને રહી ! શું કંઈ અરે !
 “હૃદયના સખે ! પ્રાણના પિયુ !
 “દિલની ઝેન ઓ ! દેવિ ! રે સખિ !
 “નહિ કહી શકું કાંઈ હું તહને !
 “નહિ કહી શકું કાંઈ હું તહને !
 “મરી ત્યજી જવું એ જ માર્ગ છે !
 “ત્યજી જવું અરે ! રે ! ત્યજી જવું !
 “ન જાને અરે ! એ ત્યજી જવું !
 “હૃદય ઘા કરી કેમ એ શકે ?

“વિધિ વિના અરે ! હસ્ત કેઈને

“પ્રણયીને કદી તોડી ના શકે !

“નવ મરી શકું ! જીવી ના શકું !

“ખૂન કરી શકું માત્ર પાપી હું !”

શબ્દો , આંસુડાંથી આ , હૈયું યુવાનનું ગળ્યું ;
ધસંડાયું ભૂલી ભાન , કાખુ લેશ રહ્યો નહીં !

હૃદય ઉપર લાગ્યો કારમો કૈંક ધક્કો ;
કુદરતની ગતિએ અન્ધ દોરાઈ ચાલ્યો ;
ડગ દ્રવ્ય ભરી આવી શોભના પાસ ઉભો ,
કર થઈ જઈ લાંબો કુમળો હસ્ત ઝાલ્યો !

કમ્પી કાળજડું રહું થરથરી ત્યાં શોભનાનું દ્રવી ,
ખચ્ચું પક્ષી તણું ઉડે ન્યમ ડરી ખેલું જ માળો મૂકી ;
માળો છોડી દીધો અને પડી ગયું એ તો અરે ! પિંજરે ,
ને એ પિંજર પૂરમાં વહી જતાં કેદી તણાઈ વહે !

પ્રણયરસનું પીધું ખ્યાલું નિશો જ ગયો ચડી !
મધુર ઝળકી લાગી ગાલે , રહ્યા અધરો સ્ફુરી !
શિથિલ ધ્રુજતાં અંગે અંગે ચડી ગઈ ખાલી , ને !
પરવશ થવું નિર્માયું એ થવાઈ ગયું , અરે !

૦ ડર નવ રહ્યો ! હૈયે હૈયું રહું ધડકી , અને
પ્રિય અધરથી અશ્રુ ઉન્હાં લૂછાઈ ગયાં સહુ !
સમય મધુરો ! ખેલવી પ્રીતિ ! અને રસએકતા !
હૃદય નવલાં લહાણું એવું સુખે મચવી રહ્યાં !

“તુજ થઈ હવે ” એ કહેવાનું હતું નવ કૈં રહું !
પ્રણયી હૃદયો અન્યું પામ્યાં ! પછી વદવું કશું ?
ઉર ઉર વતી ખોટાયાં એ ! પછી હળુ ન્યૂન શું ?
/ સભર દરિયે વાયુ મીઠું સુન્હાણુ વહું ! વહું !

ભગે ઉઠે કરંટો ! ક્ષિતિજ પર કિયે મેઘમાલા સુનેરી !
 ફૂલેલા એ ધ્રુવે છે શબે ફરફરતા ફરની વાદળી શા !
 વાગે વીણા મધુરં તુતક પર તાલી પંખીડું નાચતું કે !
 મ્હોં સુધી છે ભરેલાં અગમગ ધ્રુવતાં પાત્ર એ આસવોનાં !

ભાને તેને જરી નવ હતું ફરની વાદળીનું !
 કાળી કાળી પ્રસરી ચડતી મેઘથી પૂર્ણ ભીની !
 બહાણે ડોલ્યું ! ખળભળી ગઈ સિન્ધુની એ સપાટી !
 ચાલ્યું કિન્તુ સુખમય વહ્યું ધ્રુવ સામે અગાડી !

ગિરિ સમ ઉઝાં મ્હોટાં મોજાં હજી ચડશે, અને
 તુતક તૂટશે ! વંદોળામાં શબે વિખરી જશે !
 પણ દદ રહો ત્યારે એ તો ભલે સુખ માણને !
 નિકર મધુરો દહેને આ તો ઘડીગંધડી તણો !

અનિલ ફરકે ધીમે થંડા પ્રભાત તણો હવે,
 હૃદય રસમાં ઝોકાં ખાતું, સુશાન્ત બન્યું હવે ;
 પિયુર ફરે ગાલે, ઓખે અને નયનો પરે,
 સૂઈ ગઈ સુખે માથું મૂકી પિયુર ઉપરે.

યુવાનની પડી દૃષ્ટિ અન્ધારા એ ખૂણા મહીં,
 અરે છે અગ્નિ નેત્રેથી, એવી રોતી રમા દીડી !

તાકી ભેયું ફરી ત્યાં તો અન્ધારે નવ કેં હતું,
 કિન્તુ છાતી ગઈ ધ્રુવ ! થંડું રક્ત થઈ ગયું !

વીજળી શું ફરી કાંઈ અંગે અંગ મહીં ગયું !
 હતું શું એ ? થયું શું એ ? બાણી કે જ શક્યો નહીં !

ઓહો ! સૂતી પરમ શાન્તિથી શોભના છે,
 એ પ્રેમહાસ્ય મુખમાં અળકી રહ્યું છે ;
 તેને નિહાળી ફરી શાન્ત થયો યુવાન,
 ચુસ્તી લઈ અધરને કર ચાંપી ઉઠ્યો.

ગયો રમા જ્યાં સુખમાં સૂતી છે,
થયો રમાનો ફરી મ્હોં નિહાળી,
“પિયુ! પ્રભુ!” એમ લવી રમા, ને
યુવાન ભૂલ્યો ફરી શોભનાને.

“પડું જૂદો હું નકી શોભનાથી,
“રહ્યો હવે એક જ માર્ગ એ છે!”
વહી ધરી ગાલ પ્રિયા કરે એ,
સૂઈ ગયો શાન્ત થઈ ફરીને.

“આ સાચું ને કરીશ ત્યમ હું કાલથી,” એમ, ભાઈ!
ભાવિ જાણ્યા વિણ કયમ શક્યો ગર્વના બોલ કાઢી?
ભોળો તું છે! અનુભવ તને વિશ્વનો કાંઈ ના ના!
એવા બોલો કહીશ ફરી ના! બોલ તો ભૂલજે ના!

હોરાવું એ સહુ હૃદયનું, ભાઈ! નિર્માણ આંહી,
ભાવિ વિના જનાહૃદયનો અન્ય ના કે સુકાની;
જે ચાવીનું જડ રમકડું નાચનાઈ જ છે તું,
તે ચાવીને તુજ કર લઈ ફેરવી ના શકે તું.

* * * *

રાત્રિ ગઈ, રવિ ઉગ્યો, શુક ઉડતા કેં,
બાગે ફૂદી રમતિયાળ કુરંગ ખેલે;
વચ્ચે ઉડે મધુર તે જલને કુવારે,
આવે ઉડી કબૂતરો જલપાન માટે.

રમા ઉઠી ને પિયુને ઉઠાડી,
અગાસિયે જાય મૃદુ હસી બે;
હજુ સૂતી એકલી શોભના ત્યાં,
રમા ઉઠાડે લઈ ચુમ્બી તેને.

“પિયુ! બહાલા!” લવી ઉઠી, હસી તે સુણતાં રમા;
“ક્યો બહાલો?” રમા પૂછે, રહ્યો બેઠું યુવાન તે.

જરી મળકમાં એ ત્રણે હસ્યાં ,
ગાંધ પછી નીચે તુર્ત શોભના ;
“ મમ સખી હવે પ્રેમ શોધતી , ”
કર ગ્રહી કહે પિયુને રમા .

નથી તું બાણતી , ગાંધ ! શોધતી તે મળી ચૂક્યું !
શોધ્યું તે તું સુણી રોશે ! હસી લે પણ ત્યાં સુધી .

“ રમા ! એ તહારી છે ! તુજ હૃદય છે ! તુંજરૂપ છે !

છતાં તે કે શોધે ! તુજ શરણ છે , દેવું જ ઘટે ;

“ અરે ! કિન્તુ હેયું જગત પર ક્યાં શોધીશ ? સખિ !

“ અને બહાલી ! આદ્યું અરણ દિલનું એ વહી વહી ! ”

શું દેવું તું ? વદો જૂઠું ? ‘ શોધે તે હું ! ’ ન કાં કહે ? ✓

પ્રેમના જૂઠમાં એ શું , પ્રેમી ! કાંઈ મીઠાશ છે ?

“ અરે બહાલા ! સાચું ! મમ હૃદયમાં જે નવ મળે ,

“ નકી તે તે શોધે ! હૃદય નવ ક્યાં એ પણ મળે !

“ બહુ એ રોઈ છે ! રુદન વળી શું આવ્યું ફરીને ?

“ અરે ! તે લાધ્યાથી જગત વિષ કે અમૃત થશે ?

“ આ પ્રહાંડ અને તેની નિસરણી કે સિન્ધુની વીચિઓ !

“ ભાંચીનીચી સહુ , જૂદી ગતિ તણી , જૂદે જ માર્ગે જતી !

“ કોઈ એક જ છાપની છબી બની ક્યાં એ દિસે બે નહીં !

“ કોઈ નિસરણી , વીચિ , પગથિયું સાથે વહેતું નહીં !

“ જોહો ! એક જ બિન્દુ પાસ ધપતાં બિન્દુ બધાં એ વહે !

“ તેની સાંકળમાં ન કોઈ કડી બે સાથે જ જોડાઈ છે !

“ કિન્તુ સાંકળ આખીમાં દર કડી ખેંચાઈ , ખેંચી શકે !

“ તે ખેંચાણ અનન્ત પ્રેમ ! પ્રભુ એ ! તું હું ની અન્થિય એ ! !

“ પ્રભુ ! તે તે શોધે ! રસ નિજ લખે તે રસ ખીલે

“ ઘટે તેને દેવો ! નિઠર પિયુ ! એ તો ગળી જશે !

“તને સોંપું છું હું હૃદય કુમળું એ સખી તારું,
“થઈએ તો હારી ! પ્રિયતમ ! હવે મિત્ર બન તું !”

કાર્ય તેં પ્રેમનું કીધું ! પ્રેમ સાચવી રાખજે !
કંદાર માર્ગ લીધો તેં, એ ઔદાર્ય ન ત્યાગજે !

“હૃદય સુખી થશે એ આપું છું કોલ, ખ્યારી !
“કુળી નવ કરમાશે ! ખીલશે પૂર્ણ ! ખ્યારી !
“સહુ તુજ દિલ ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મહારો,
“તુજ સખી તારું ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મહારો.”

કહી કાંઈ કરે કાંઈ, જેની ખાતર આ બધું,
અરે ! તે કાર્યથી તેને, શું તું સુખ દઈ શકે ?

દોરી જવું હૃદય તે તુજ ધર્મ સ્થાપ્યો,
છે માર્ગ તો અટપટો વળી ના દીઠેલો !
ખેંચાણુ છે ગજળ ને ઉપરે જવું છે !
તો પાંખ સાવધ કરી ઉડ, ભાઈ ! જાએ.

*

*

*

*

રેમા વાંચે, મને તો કેં વાંચવું ગમતું નથી !
“નકી છે એ બગીચામાં, જોઈએ સુખ ત્યાં જઈ !”

વીત્યું પ્રભાત હજી ના રવિ ઉઘ કિન્તુ,
તાજાં હજી ચળકતાં સહુ પક્ષીઓ છે ;
છે દીર્ઘ છાય તરુની, સહુ પર્ણ તાજાં,
અતૃપ્ત છે બ્રમર સૌ મકરન્દ પીતા.

ચડકતો દિલે ચાલી શોભના ઉતરી નીચે,
ચડકતું હતું હેયું, તેને ત્યાં મળવા જતી.

“મયુર ! નાચ તું શી કળા કરી !

“મમ દિલે ગમે એ નિહાળવી !

“પિયુ નકી અહીં આવીને ગયો !

“પિયુ નકી તને ભેળને ગયો !

“હૃદય એ થશે તું સમું ન શું ?

“મમ ઉરે અરે ! નાચશે ન શું ?

“પિયુઉરેથી જે આંસુડું ખરે,

“કંયમ ગળું નહીં ઢેલ હું ખની ?”

વિસામો લે ! વિચારી લે ! ઉભી રહે ! અલિસારિકા !

હોય ભે કું જ ભીતિ ના , તો દોરાઈ ભલે જ જા !

અલિલાષા થભે પૂરી ! મીઠો આ અલિસાર છે !

કિન્તુ ચીરી ચીરાશે ભે શંકાચૂક રહી હશે !

પ્રેમી મળે ત્યમ મળ્યાં દિલ એ ફરી ખે ,

ના ઝિંદગી સુધી હવે વિખૂટાં પડે તે ;

“મહારી થઈ !” “તુજ થઈ જ !” લવી ગયાં એ ,

અંગો જૂદાં પણ થયાં મળવા ફરીને !

નેત્રે નેત્ર મળ્યે જરા મલકતાં , ક્યારે ધશારા થતાં ,

ક્યારે ચુમ્બન ને સુ કોઈ વખતે વાતો કરી ભેટતાં !

ક્યારે વેણી કુલો વડે પ્રિય કરે ગૂંથાઈને મહેક્કતી ,

ને ક્યારે બસ એક ખે જ ક્ષણમાં કમ્પી રહેતાં મળી !

ન્યારે જેવો સૈયમ મળતો તેટલું લહાણું લેતાં ,

ને બાકીનો સમય સઘળો ખૂળ ખેંચાઈ રહેતાં !

છુપી પ્રીતિ , પ્રણયી ! મધુરી કેમ કેવી દિસે છે ?

ખી વાવો છો તમ હૃદયમાં ઝેરનાં કિન્તુ ભોળાં !

સમય ના મળ્યો તેથી પીધું ઝેર હજી નથી !

લય્યાં છે માત્ર પાત્રો આ ! તેતું ઘેન ચડી ગયું !

ભોળા ચુવાન ! તુજ પિંજર કેમ તોડયું ?

શું ભૂગ માફક હવે ફરવા જ મગ્નયું ?

સ્વાતંત્ર્ય તોપણ ન મેળવી તું શંક્યો છે !

રે ! એક પિંજર ત્યજ તું ખીજે પડ્યો છે !

તહાઈં હતું જરી કહે ! હજુ તે શું તહાઈં ?
તેમાં હવે જઈ ફરી વચી તું શકે શું ?
તે પુષ્પમાં રસ હવે પડતો નથી કે !
તેના ગુણો ઉપર માત્ર નિગાહ તહારી !

તહારી હજુ નજર ત્યાં પણ પ્રેમ ના ના !
તહાઈં હજુ મગજ ત્યાં , પણ દિલ ના ના !
તે વાંક કિન્તુ તુજ હું કદિ એ ગણું ના !
'સ્વાતન્ત્ર્ય મેળવી શક્યો' પણ તે કહું ના !

બૂઠો ગણ્યો તુજ હિસાબ ! ભૂલી ગયો તું !
તેં બે અને ત્રણ ગણ્યા ક્યમ , ભાઈ ! સાત ?
તોળી તપાસી દિલ બે પ્રીતિત્રાજવામાં
બે બે ! અને ભૂલ જ બેઈ શકાય છે ત્યાં !

તહારી નવીન કદી પાંખ મહીં ખિડાતી ,
ત્યારે ય તે કુલ પરે તું શું આફરીન ?
શું પુષ્પચુમ્બન સમે મશગૂલ તેમાં ?
તું પુષ્પનો મટી થયો કદીનો જ , બહાલા !

રે ! ભૂંગથી ગત કુલો ન સ્મરાય કો દી !
કો લાધતાં નવીન ભૂંગ ત્યજે જ જૂની !
તો કેમ ના નવીન આ કદી છોડી દેશે ?
તું પ્રેમી છે ! પણ ન કોઈ તણો રહ્યો છે !

તું કેમ બે ય કદી પુષ્પ ન બાથમાં લે ?
'સ્વાતન્ત્ર્ય મેળવી શક્યો' ક્યમ તું કહેશે ?
શંકા રહી ! ડર રહ્યો ! દુઃખી તું થયો છે !
આધીનતા દુઃખની લે સુખની ત્યજ તો !

ના અન્યનો પણ સીતા કદિ રામ માને ,
તે કિન્તુ કાંઈ સમજ દુખણી થઈ છે ;

તે કાંઈ ખામી નિજ પ્રેમ મહીં ગણે છે !
શું એ ઉરે, અરર ! ખંજર લોંકવાનો ?

ભૂલી જ, ખામ ! ઉપકાર બધા ય તું શું ?
તહારી સખી ઉપર શું ભૂલથી ઉગમ્યું ?
લક્ષિતા, દયા, પ્રણયની શું દયા ય ખોઈ ?
તું ભંગની ઉપર આમ જ છેક મોહી ?

તું શું કરે ? ડગમગ્યા ગિરિ મેરુ જેવા !
ખેંચાઈ જાય રવિ ત્યાં ગ્રહ શું ગિચારા ?
તું તો ગરીબ દ્રવ્ય તું ફુલડું ગિચારું !
ચોખાઈ તું પણ અરે ! ધૂળમાં જવાનું !

ઓ દેવિ ! ઓ પ્રણયની પ્રતિમા ! રમા રે !
શું તું શકીશ તુજ પ્રેમ સદા ભજવી ?
છે હર્ષ તો ગત થયો ! પણ લક્ષિતા તહારી
પ્રહ્લાંડ આણું ફુલતાં ડગશે કદી ના !

પતંગો છે ! જળી જશે ! નવા રંગ નિહાળશે !
ચડચડાટ ના થાશે ! આ તો છે પ્રેમદીવડો !

*

*

*

*

તાનું સ્નાન કર્યાથી છે જલ તણાં ગિન્દુ શરીરે હજી,
ને એ ગૌર મુખે વિશેષ ચળકી લાલી રહી છે દીપી;
ચાંદલો કુંકુમનો લલાટ પર છે, ગાત્રો હસી છે રહ્યાં,
ભીના વાળ છૂટા સ્તનો પર ઉઠે જાણે પિયુ ખાંધવા !

તાનું પાન લીધેલ છે મુખ મહીં તેથી ભરેલા રૂડા
સ્વાભાવિક દિરો હનુ મુરખ છે ન્હાના સુગમ્નાધરો ;
લીસા ગાંઠ, કટિ, કરો, પિયુ સ્મરે તે દીર્ઘ મેત્રો, અને
શુંના મોહક શોભનાચરીરું ? બહાલું પિયુને ન તું ?

બહાલો છે હૃદયે, અહો ! હૃદયમાં એ મૂર્તિ છે કોતરી,
ને તેમાં જ અરે ! રમાહૃદયની ચિન્તા રૂનેલી વળી !

ખન્ને ઉપર ચારણી થઈ દ્રવે હૈયું ઝરો પ્રેમનો !

શું ના મોહક શોભનાહૃદયનું ? બહાણું પિયુને ન શું ?

પ્રેમમાં તું પિયુ જીતી ! ન્હાતી અજ્ઞાન શોભના !

તેનાથી ના થયું તે તે પ્રેમમાં ભજવી દીધું !

અરે ! શું જીવે છે પ્રણયી તુજ બહાલી ? રસિક ચો !

અગાસીમાં ઊભી પ્રણયી નિજ વિચાર સહ છે !

અરે ! ના જો તેને ! શરીર ચિર ના સુંદર રહે !

અરે ! જો દેખે તો પ્રિય હૃદય જો દૂર જઈને !

ન જા ! જો જો તું જો ! તુંજ હૃદય તે લાયક નહી !

રસીલો ભોગી તે ક્યમ નવ શકે દિલ સમજ ?

અરે ! તો હે ભાઈ ! ક્યમ પ્રિય રમા છોડવી પડી ?

રસીલી દષ્ટિ એ અરર ! નખળી શું ધઈ ગઈ ?

પ્રીતિ તણો નવ થયો ! નવ નીતિ રાખી !

આ પ્રેમ ના ! પણ નહી નખળાઈ આવી !

તું ચેત , ચેત , નહિ તો નહી 'ચોર,' ભાઈ !

પ્રાતિ નીતિ ઉભય ભ્રષ્ટ રહી ગુમાવી !

કરવામાં જ સુફેલી ! શીખવવું સહેલ છે !

નખળો નહિ તું ભાઈ ! આ દુનિયા નખળી જ છે !

કહેનારાં ભલે કહેતાં ! કહેવું પણ ઠીક છે !

કહેનારાં કુરી જોશે ! પછી કહે વિસ્ત્રાં જ છે !

શોધશે ભાઈ ! એવાં તો એવાં એ મળશે અહીં !

પરન્તુ તે કહે કોને ? ત્યારે કાન રહ્યા નથી !

ભલે, ભાઈ ! બહેતું હૃદય તુજ સંતુષ્ટ કરતો ,

ભલે ખન્ને ભોળાં નયન નયને મેળવી હસો !

તહમાઈ ભાવિ તો પવનલહરી શું થઈ રહ્યું !

વહો ને ચીરાઓ ! ફરી વળી મળો યા નવ મળો !

થઈ ગઈ વાત નેત્રોની આમન્ત્રણ મળી ચૂક્યું ;
નિસરણી ચડે દોડી તેને ભેટી ઉભી રહી .

ચડી જજે ! ભે પડી ના જતો તું !
ડગી ચીડી રે ! લથડી પડે શું ?
ચડી જજે હસ્ત ગ્રહી પ્રિયાનો
રહ્યો કને દીર્ઘ ફરો લતા શો .

કર ગ્રહી લીધો , આવ્યો ઉંચે અને લપટી પડ્યાં !
હૃદયરસની લહેરો વાતાં સમાધિ મહીં ચડ્યાં !
રસ અમર હો બહેતો આવો ઉરો તમ ઉપરે !
અતિ સુખ તણા લહેઝા કિન્તુ ન દીર્ઘ ખની શકે !

ત્યાં ખારી એક ઉઘડે ગૃહની જરાક ,
હોકાય છે સ્મિતભર્યું સુખડું રમાતું ;
ભેયું ! મનાય નહિ ! ગાભરી ખની એ !
ભેયું ફરી ! હૃદય તૂટી પડ્યું ખડીને !

“રે રે પ્રભુ !” લપી ઢળી ધરણી પરે તે ,
તે મમ પ્રેમી ચમકી ઉખડી પડ્યાં બે ;
પહોંચી જતાં સમય તે પડદો ચીરાયો ,
ભોળાં ! અરે ! થઈ ગયું સહુ ધૂળધાણી !

રે રે ! જીવે ગયો ઉડી શોભના ને યુવાનનો ,
“થયું શું આ !” ગયાં દોડી લવી ખન્ને રમા કને .

ગોલી ન કે પાગુ રમા ગઈ ચાલી તુત ,
ભેઈ રહ્યો મુરખ મહોં નયનો યુવાન ;
એ બે જ ત્યાં ફરી રહ્યાં ધૂળતાં અકલાં ,
એ ચાર ત્યાં ફરી મળ્યાં નયનો અરન્તાં .

હૈયાં તણાં નયન એ ઉઘડી ગયાં , ને
પ્રહ્લાંડકમ્પ સરણુ કંઈ નેત્ર દેખે !

રે! શું થયું? ક્યમ થયું? ક્યમ ખૂન કીધું?

તે સૌ રહ્યું તરી જ સ્વપ્ન શું નેત્ર પાસે !

છેલ્લી સલામ કરી નેત્ર પડયાં વિખૂટાં !

યાચી ક્ષમા ગળગળાં વિખૂટાં થયાં એ !

રે રે ! ખૂની ! ખૂનની લિજ્જત કેવી લાગી ?

રે ! આપઘાત તણી લિજ્જત કેવી લાગી ?

*

*

*

ન ધાર્યું સ્વપ્નમાં એ તે બન્યું બાપુ રમા અરે !

ઝીલશે ભાર હેયું શે ? રે રે ! આલ તૂટી પડ્યો !

નિચોવાયું હેયું ! રડી રડી ગઈ ખાટ પલણી !

વળી હેલા આવે ! રડી રડી વળી એ ગળી જતી ;

ખૂટયાં અશ્રુ તહોયે રુદન નવ ખૂટયું હૃદયનું ,

મુખે છૂટો રસ્તો પછી હૃદયને એ દઈ દીધો .

“ પિયુ ! હું તો પાપી જરૂર અપરાધી તુજ બનું !

“ નકી એ દીઠેલું ! પણ અરર ! માની ક્યમ શકું ?

“ ન માનું ! ના માનું ! પણ હૃદય માને ! ક્યમ કરું ?

“ અરે ! દીકું દીકું ! પછી ક્યમ કરું ? ના ક્યમ રડું ?

“ રડું ! બહાલા ! બહાલા ! જરૂર અપરાધી તુજ બનું !

“ અરે ! મહારી પ્રીતિ તુજ પર છતાં હું ક્યમ રડું ?

“ રડું છું હું બહાલા ! મમ પ્રણય શું ખૂટી જ ગયો ?

“ હજુ છે પ્રીતિ તો જીવિત મમ આ કાં કહુ થયું ?

“ અરે ! મહારા બહાલા ! પ્રણયી નવ ઇચ્છે મરણને ,

“ અરે ! હું તો ઇચ્છું ! જરૂર અપરાધી તુજ બનું ;

“ મને બહાલો તું તો મરણ ક્યમ બહાલું થઈ શકે ?

“ ગઈ પ્રીતિ મહારી ! નવ રહી શકી ! માફ કરજે !

“ કહ્યું ના કાં બહેલું ? હુઃખ કરી તને શું શકત હું ?

“ અનાણ્યે શું , બહાલા ! મુજથી કદિ એવું થઈ ગયું ?

“ નથી લાગ્યો એવું પણ કદિ દિલે તું , પ્રિય સખે !

“ ન જાણું હું લોણી ! કદિ થઈ ગયું તો કર ક્ષમા !

“ શક્યું તોડી ત્હારું હૃદય કદિ સંકોચ ન હશે !

“ શક્યો ના શું ધારી મુજ દિલ મહીં શું દુઃખ થશે ?

“ ન કાં મારી નાખી ? અરરર ! રિખાવી ક્યમ શકે ?

“ ક્યું ના કેં તો તેં ક્યમ નવ છુપું રાખ્યું જ સદા ? !

“ થયું ! - બાઈ ! કિન્તુ કંઈ નવ તને તો દુઃખ દીધું !

“ તને તો ના ખૂંચ્યું જરી પણ કદી આ દિલ હતું !

“ તને રે ! શું કહેવું ? તુજ હૃદય તો બાલક હજી ,

“ સુખી એ જેમાં ત્યાં સુખી જ મુજને તું સમજતી !

“ હતું એવું તો કાં ક્યમ કદિ હસીને નવ કહું ? -

“ “ મને એ ચાહે છે , મમ હૃદય તેનું વળી થયું ” ;

“ હશે બાઈ ! તું એ મમ પ્રિય તણી છે પ્રિય - છતાં ,

“ બનું પાપી ત્હોયે નવ કદિ તને ચાહી જ શકું .

“ તને છોડી , બહાલા ! સ્મરણ તુજ લેવા નકી કરે !

“ તને જોવો છોડી મુજ દિલ મહીંની છળી લણું !

“ આરે કિન્તુ ત્હારી નવીન પ્રીતિઓ ના ચિર હશે !

“ વિના પ્રિતિ પ્રેમી જીવો નવ શકે તું કદિ સખે !

શકું છું હું જાણી તુજ દિલ દુઃખી છે અતિ અતિ !

મને ત્હારું હંચું કદિ પણ શકે રે ! નવ ત્યજી !

“ કહે કે ‘ ચાહું છું ! ’ મમ હૃદય તો આ તુજ હજી !

“ કહે ના ત્હોયે હું તુજ વિણ શકું ના કાણુ જીવી ! ”

ગઈ પ્રીતિ આરે ! લોણી ! સમાધાન ગને નહીં !

હૃદય તો ગયું કાટી ! રે ! સાંધા કરવા હવે !

તું તારા રામને જોતી , કુલાતી “ રામ ” બોલતાં !

ગયું એ જોર છાતીનું ! ધર્મને વળગી રહી !

“ચાહું છું હું !” ભલે કહેતી ! એ મુશ્કેલ થયું હવે !
નહાનકું દિલ તહાઈં એ આભનું થીંગડું નહીં !
ભૂંચો ! ખાઈ ! શકું શું હું માપી દિલ મનુષ્યનું ?
ભક્તિના પ્રેમથી લીનું શું ના દિલ કરી શકે ?

છે નેત્ર લાલ મુખ લાલ રડી થયેલાં ,
છે અંગ સૌ ઘગઘગી દુઃખથી રહેલાં ;
છાતી કરી કઠિન અશ્રુનું પૂર ખાળી ,
ત્યાં શોભના થરથરી રહી આવી ઊભી .

મળ્યાં ચારે નેત્રો ! મળી દળી વળી એ ફરી ગયાં !
ખન્યાં કોઢે રાતાં નયન કરી ઊંચાં વદી રમા : -
“હવેથી તું તેને મુખ તુજ બતાવીશ કદિ ના ,
“અને તહારે તેનું મુખ કદિ હવે ભેવું જ નહીં !”

તૈયારી એ કરી જ સુણવા આવી'તી શોભના ત્યાં ,
તહોયે લાગ્યો સહન ન થતો કારમો વજ્રપાત !
ભેયાં તેણે કદિ નવ હતાં નેત્ર આવાં રમાનાં ,
મહોટાં મહોટાં પગ પર પડ્યાં અશ્રુનાં ચાર ટીપાં .

ચાલી ગઈ એ રડતી તહીંથી ,
હૈયું ન તેનું કળજે રહ્યું એ ;
ભેવું નહીં રે ! મુખ એ પિયુનું !
ભેઈ શકાયે નવ મહોં સખીનું .

*

*

*

*

યુવાનનો એ પ્રણ ના રૂઝે કદી ,
ગળી જતો યોધ ધીમે ધીમે જ એ ;
વહ્યા દિનો કેં કૃશ અંગ એ થયું ,
જવરેં અલાયો બહુ કાળ વીતતાં .

ચડી ન જોતો હસતું રમામુખ,
 ઘડી ન જોતો પ્રિય શોભનામુખ;
 દુઃખી થતો ને ગભરાઈ એ જતો,
 સ્થિતિ મહી આ ક્યમ ભૂવી એ શકે?

રમા ખિચારી કરી ના શકે ક્યું,
 રમા ય ધીમે ગળતી જતી હતી;
 હસાય ક્યાંથી? રડવું ભયું હતું;
 હસાય ક્યાંથી? દિલ શૂળ ભોંકતું.

અહો! ભૂલાયા વત દહં દિસતું,
 ન કિન્તુ એ નાખુદ તો થયું હતું;
 હતો કૃમી તો વિષનો ધીમે ધીમે
 ત્રણે દિલો કેતરી ખાઈ એ જતો.

થઈ ગઈ વા ભૂત શોભના હતી,
 ન ભાન તેને દિનરાત્રિનું હતું;
 સફેદ વાળો શિરના થયા કંઈ,
 અને ગળી છેક જ એ ગઈ હતી.

* * * *

“આરર! માવડી - ખડેન ચો સખિ!

“હસીશ શું નહીં જિદગી મહી?

“મમ શિરે હવે મૃત્યુ આ ભમે!

“ન મુખ એ મને શું ખતાવશે?

“અમ વચે રહી આ દિવાલ છે,

“પણ પહોડથી એ ખૂરી મને!

“હૃદય આ ભયું તર્ક લાગથી,

“નંધ કયા ભલુ ભાવિનું સુએ!

“ફરજ ના, સખિ ! એ વિચારવું !

“હૃદયને અરે ! કેમ પાંખું હું ?

“મન વળોટતું આણુ ત્હારી એ,

“નિગરમાં પિયુ તો રમ્યા કરે !

“તુજ કરે, સખી ! ખડ્ગને લઈ—

“તડકું હું નહીં—કત્તલ ભે કરે;

“મુજથી એ થઈ રહેજથી શકે,

“પણુ ત્યજાય ના એ પિયુ અરે !

“તુજ વિરોધી આ દિલ છે થયું !

“તુજ વિરોધી એ મ્હાડું હોય ના ;

“ધ્રુવવતી વહે આ નદી અહીં,

“હૃદય સાથ હું ત્યાં મરું પડી !

“મમ ગયા પછી કેં સુખી થજે !

“રડતું કેઈ તો અશ્રુ લૂછજે !

“જરૂર તું ક્ષમા આપશે મને !

“જઈશ હું હવે માતની કને !

“હૃદય આ ઘણું સાચવ્યું ! સખિ !

“પણુ હવે મને ચેન કેં નથી !”

ચડી ગઈ કહી એ અંગાસિયે,

ઉભી નદી જીવે બહેતી પૂરે જે.

“કમલ ! કમલ ! ત્હારી પાંખ ભુંગે જ ચીરી,

“મરીશ મરીશ ના ના ! કેમ તો જીવશે એ ?

“મરણ પ્રિય છતાં એ સાથ આવી શકે ના !

“હૃદયમણિ રમાવું કેમ તોડી શકે એ ?”

ગ્રહો યુવાને કર શોભનાનો ;

હતો રહેલો તપી તાવથી જે ;

રમાની દાસી ! કંઈ કામ માટે
ચંદી, સીકું ને ગંધ તુર્ત નીચે .

ખન્ને મળ્યાં ! અરર ! એ મળવું શું છેલ્લું ?
છેલ્લું હશે જ , નહિ તો દિલ કેમ કાટે ?
આંસુ તાણી નદી વહે જલપૂર નેત્રે ,
ને તહાય તે ન ઉભરા શમતા હજી એ .

છૂટાં પડ્યાં ફરજનું કંઈ લાન થાતાં !
રે ! ફૂર તું ફરજ છે દિલ ચીરનારી !
રે ! ફૂર તું પ્રણય આ ! દિલ રેસનારો !
રે ! ફૂરતા જ વિધિએ સરજી દિસે છે !

આ ઝેરના જગતમાં અમીના કૃમી શી -
ભૂલે વિધિથી પડ્યું અમૃતગિન્દુ એવી
ખેલાન ને લથડતી નકી એ રમા શું ?
શે ઓળખાય દુઃખમાં હસનાર પ્રાણી ? !

લપેટી લે છે ઉર શોભના રમા ,
મહા પ્રયત્ને વધી એટલું એ :-

“ પિયુ વિના તું જીવી ના શકે નકી ,
“ ના તું વિના એ પિયુ દેહ રાખશે .”

“ થઈ તું એની ! સુખિયાં થજો તમે !”
જલે ભર્યાં નેત્ર જ એમ સૂચવે !

રમા ! ગંધ તું ભવ આ તરી નકી !

ઉદાર , પ્રેમી , પ્રિય ભક્ત યેની !

“ નહીં , રમા !” ઉત્તર એ જ આવ્યું !

ગયું ચીરાઈ દિલ શોભનાનું ;

હવે ગયું એ વિષ તે ! અરેરે !

પરંતુ જો સ્વર્ગ દિસે તહીં છે !

* * * * *

“ રજની ગઈ છે ! વાયુ ફૂંક્યા ! તુફાન પૂરું થયાં !
 “ ઉડી ગઈ હવે નિદ્રા ! પેલો રવિ પણ ઉગશે !
 “ ફડફડ થયા , કંપ્યા દીવા ! છતાં ન ખુઝ્યા તમે !
 “ અનિદા મધુરો ! થાવા આંબ્યું પ્રભાત ! ખુઝો હવે ! ”

અગાસિયે જે ય સૂતાં હતાં તહીં
 ભરેલ તાવે પિયુ એ લબ્યો ; અને
 સુનેરી કુંળાં ફિરણો રવિ તણાં
 ગયાં છવાઈ પિયુપ્રેયસી પરે :

મૂર્છા મહીથી ઉઠ ચાતકી તું !
 તારા શરીને હળુ ભેઈ લેને !
 બે જીવશે તો ફરી આ જ સ્થિતિ !
 પીળો થયો છે ! ડુબી એ જશે ! ને !

“ રે રે ! રમા ! હૃદય આ ! કર માફ ! બહાલી !
 “ હું બહાઈ છું ! તલસું છું ! કર માફ ! બહાલી !
 “ છાતી પરે કર હવે તુજ રાખ ! બહાલી !
 “ ને શોભનાંકર વતી મુજ નેત્ર ચીંપ ! ”

રમા કમ્પી ઉઠી નયન નયને એ મળી રહ્યાં !
 પ્રડયાં ના આંસુ કે નયન પણ ભીનાં નવ થયાં !
 ગઈ જાણી સર્વે ! ફટકી ગઈ ! ને એ ગઈ નીચે !
 પિયુના લોહીને ચક્ર ફરવાં ના બહુ હવે !

દેખે યુવાન ફરી સ્વપ્ન નવાઈ જેવું
 તે દેવી તે કબૂતરો નભમાં ઉડે છે ;
 જાયે ઝુમે મુરભથી ભરપૂર સ્તંભ ,
 ને અલરો ચળકતી નભમાં તરે છે :

તે દેવીએ શિર પરે કર આવી મૂક્યો ,
 વીતેલ કાલની કંઈ થઈ આંખી આંખી ;

ત્યાં શોભના પ્રિય રમા હસતી દિસે છે,
તે જોઈને મુખ જરા સ્મિતથી પ્રકાશે.

ચુલાળના ફુલ સમું મુખ એ પ્રકાશ્યું,
ને લાલની ઉપર તેજ રહ્યું છવાઈ;
“જહાલી રમા ! દિલ હવે દિલ સાથ ચાંપ !
“હો શોભના !” લવી ગયો વળી સ્વપ્ન દેખે.

ત્યાં એક હસ્ત કુમળો દિલને ઝાડે છે,
ને એક હસ્ત શિર ઉપર કમળી રહે છે;
ચુલાળનાં નયન અર્ધક ઉઘડે છે,
ને નેત્ર એ ગળગળાં મુખથી ખેળે છે.

કાંઈ નવો રસ ત્રણે દિલ એ પ્રિયે છે !
કાંઈ નવો રસ મહીં હૃદયે ગળે છે !
ધેરાં ચતાં નયનને પ્રિય હસ્ત દાખે !
ને ધૂનતા હૃદયને દિલ પ્રેમી ચાપે !

છાતી પરે પગ પરે લથડી પડી ને
મૂર્છા મહીં ઢળી પડી વળી એ લતા બે;
મહાદ્યાં ત્રણે હૃદય એક જ સ્વપ્ન માંહી,
સાથે મળી ન્યમ મળે દરિયે નદી બે.

સંગીત શો મધુર એ કંઈ નાદ સુણે,
પ્રહ્લાંડ નાદમય આ સઘળું દિસે છે !
લાવિ મહીં અળકતા કંઈ સૂચે લાસે,
પ્રહ્લાંડ તેજમય આ સઘળું દિસે છે !

એ નેત્ર ચાર મૃગ શાં વળી અર્ધ ખૂદ્યાં,
ગમ્ભીર લાવમય એ મળીને ખિડાયાં;
વીતી પળો કંઈ અને ફરી શોભનાનાં
છેલાં જ વિશ્વ પર નેત્ર ફરી મિચાયાં.

રજની ગઈ એ , વાયુ ફૂંક્યા ! તુફાન થયાં પૂરાં !
 ઝળહળ થતો ઉગ્યો ભાવુ ! તુષાર કેડી ગયા !
 હીપક ધ્રુજતા તે ખૂઝાઈ ગયા રવિમાં ભળી !
 ધપતી ધપતી ઝહેતી ઝહેતી નદી દરિયે મળી !

આ મૃત્યુ ! આ પ્રણય ને રસએકતા આ !
 આ મધ્યખિન્દુ સહુ જાળની ગૂંથણીનું !
 જે પ્રેમ એક જ હતો ખડુરંગધારી ✓
 તેનો જ આ અસલ રંગ રહ્યો ઝળેળી !

હૃષં શું ઝિન્દગીમાં ને હૃષં શું હોત મૃત્યુમાં , ✓
 પ્રેમના રંગથી જો ના રંગાયું વિશ્વ હોત આ ! ✓

૭ - ૪ - ૯૬ .

શાન્ત પ્રેમ

॥ વિચિત્રં ચક્રં કાવ્યમ્ ॥

નવું આજે કાંઈ તુજ સુખ પર ને હૃદયમાં ,
 નવી રીતે કાંઈ સુખ ઉપર દૃષ્ટિ ઢળી પડે ;
 અહો ! ખાલુશિરે તુજ કર ફરે તે પણ નવો ,
 નવાં ગાત્રો એ થઈ નવીન રસમાં આજ પલળે .

જાની માતા આજે ગૃહિણી તુજનું આ દિલ વહે ,
 અહા ! એ વાતસલ્યે તુજ હૃદય આજે ગરક છે ;
 ખુલેલી છાતીમાં સુખની મગફળી છલકતી ,
 સુખી તું જેવું કો જગત પર ના અન્ય ગણતી !

સુખી તું છે સુખી ! મધુર સુખ આમીન તુજને ,
 અને ખાલુ સામે નિરખતી સદા જોડે તુજને ;

ગૃહિણી દેવી તું દિવની મમ માતા પણ થજે,
અહો ! કેવું મીઠું પ્રણય સહ વાત્સલ્ય લખશે ?

સુએ બાલુ તહારા કદલી સરખા આ પદ પરે
અને ત્યારે જેવાં નયન તુજ તેને નિરખતાં,
સખિ ! હું યાચું તે નયન તુજનો એક જ રસ,
સુઝે છે હું જ્યારે તુજ પદ પરે શિર ધરીને.

મને બહાલાં લાગે અપલ દગથી શાન્ત નયનો,
પતિ હુંને ના ના, પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો;
મને બન્ધુ, બહાલો, પિયુ, તુજ પિતા, પુત્ર ગણજો
અને એ લાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજો.

નકી દેવી રીતે હૃદય પ્રણયીનો રસ પીતું,
ખરા રનેહે જ્યારે શરીરસુખ સૌ ગૌણ બનતું;
વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આવા પ્રણયથી,
અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલતું ઇચ્છત નહીં !

૧૬—૪—૬૬.

જ્વરમાં પ્રિયાને

અરે ! તું વૈદ્ય કાં તેડે ? ગળે કાં ઔષધિ રેડે ?

ભૂલી વૈદ્યક શું ગઈ ? બહાલી બહાલી પ્રાણ !

કૂપી અમૃતની પ્રિયે ! તું તું ઔષધખાણ !

ભૂલી તું તો બતાવું હું ! ભરે જલ નેત્રમાં આ શું ?

લલાટે રાખ કર તહારો પછી એ તાવ પણ ખ્યારો !

વૈદ્ય રહે તેથી પ્રિયે ! આ દરદી મૂંઝાય ;

નાહી જો દિલની અને કર તું કાંઈ ઉપાય.

હૃદયનો વૈદ્ય મહારો તું ! હૃદય રાજી દરદ તો શું ?
મને આ તાવ સારો છે ! મધુરી હૂંફવાળો છે !

જ્વરથી જોઈ શકાય છે ત્હાડું હૈયું ! પ્રાણ
ખીજી કોઈ સ્થિતિ નહીં , જ્વર તે મીઠી દહાણું !

અરે ! એ દહાણું કાં ખોવી ? મને તો ભાવતી એવી !
કંટુ કાં ઔષધી લેવી ? મળે છે જો મધુરી કે !

દિલખૂરી તુજથી ઝરે કુંળા રસની ધાર !
જોવું જો કે પારખું તો મુખ દર્પણ ધાર !

મને એ મ્હોં અતિ બહાલું , ગરીબ મૃદુ ને ફિક્કરવાળું !
અહીં અહીં આવ ચુસ્તી લઉં ! હવે પગ ચાંપતાં થાકી !

સ્મિત મુખ છે પ્રિય મુજને , શું ના પ્રિય તુજ હોય ?
ચિન્તાગ્રસ્ત પરન્તુ આ તુજ મુખ કેવું મ્હોય ?

મને મ્હોં એ વધુ બહાલું ! કંઈ તેમાં નવું ખ્યાડું !
અહાહા ! જોળા જોડે એ જરા શરમાઈને નમતું !

એ મુખ પાસે હોય તો મીઠું શું નવ હોય ?
તાવ હોય કે કાંઈ હો જે હો તે છો હોય !

પ્રિયે ! મુખ એ હસે છે હા ! ગયો જ્વર ક્યાંઈ ઉડી આ !
અહીં તું આવ આલિંગું ! નયન મૃગ શાં મીચે છે શું ?

ગૃહિણી દેવી તું દિલની મમ માતા પણ થજે,
અહો ! કેવું મીઠું પ્રણય સહ વાત્સલ્ય લગશે ?

સુગે બાલુ તારા કહલી સરખા આ પદ પરે
અને ત્યારે જેવાં નયન તુજ તેને નિરખતાં,
સખિ ! હું યાચું તે નયન તુજનો એક જ રસ,
સુઉં છું હું જ્યારે તુજ પદ પરે શિર ધરીને.

મને બહાલાં લાગે અપલ દગથી શાન્ત નયનો,
પતિ હુંને ના ના, પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો;
મને બન્ધુ, બહાલો, પિયુ, તુજ પિતા, પુત્ર ગણવો
અને એ લાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજો.

નકી દેવી રીતે હૃદય પ્રણયીનો રસ પીતું,
ખરા સ્નેહે જ્યારે શરીરસુખ સૌ ગૌણ બનતું;
વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આવા પ્રણયથી,
અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છિત નહીં !

૧૬—૪—૬૬

જ્વરમાં પ્રિયાને

અરે ! તું વેદ કાં તેડે ? ગળે કાં ઔષધિ રેડે ?

ભૂલી વેદક શું ગઈ ? બહાલી બહાલી પ્રણી !

કૂપી અમૃતની પ્રિયે ! તું તું ઔષધખાણુ !

ભૂલી તું તો બતાવું હું ! ભરે જલ નેત્રમાં આ શું ?

લલાટે રાખ કર તારો પછી એ તાવ પણ પ્યારો !

વેદ રહે તેથી પ્રિયે ! આ દરદી મૂંઝાય,

નાહી જો દિલની અને કર તું કાંઈ ઉપાય.

હૃદયનો વૈદ્ય મહારો તું ! હૃદય રાજી દરદ તો શું ?
મને આ તાવ સારો છે ! મધુરી હૂંફવાળો છે !

જ્વરથી જોઈ શકાય છે ત્હાડું હૈયું ! પ્રાણ
ખીજી કોઈ સ્થિતિ નહીં , જ્વર તે મીઠી લહાણ !

અરે ! એ લહાણ કાં ખોવી ? મને તો ભાવતી એવી !
કદુ કાં ઔષધી લેવી ? મળે છે જો મધુરી કે !

દિલખૂટી તુજથી ઝરે કુંળા રસની ધાર !
જોવું જો કે પારખું તો મુખ દર્પણ ધાર !

મને એ મ્હોં અતિ બહાલું , ગરીબ મૃદુ ને ફિકરવાળું !
અહીં અહીં આવ ચુસ્ખી લઉં ! હવે પગ ચાંપતાં થાકી !

સ્મિત મુખ છે પ્રિય મુજને , શું ના પ્રિય તુજ હોય ?
ચિન્તોઅસ્ત પરન્તુ આ તુજ મુખ કેવું રહોય ?

મને મ્હોં એ વધુ બહાલું ! કંઈ તેમાં નવું ખ્યાડું !
અહાહા ! જોળ જોડે એ જરા શરમાઈને નમતું !

એ મુખ પાસે હોય તો મીઠું શું નવ હોય ?
તાવ હોય કે કાંઈ હો જે હો તે છે હોય !

પ્રિયે ! મુખ એ હસે છે હા ! ગયો જ્વર ક્યાંઈ ઉડી આ !
અહીં તું આવ આલિંગું ! નયન મૃગ શાં મીચે છે શું ?

આકાશને

અહો કે' ખેંચાણો તુજ ઉદરમાં આથડી રહ્યાં ,
વલોવાતા ગોળા ગણતરી વિનાના ધુમી રહ્યાં ;
ફર્યા એ કે' કોશો અગણિત ફરીને લય થશે ,
હતા જે સ્થાને ત્યાં ફરી નવ અડચા વા ન અડશે !

અહો ! ન્હાના ન્હાના ટમટમ થતા દૂર દિસતા ,
અને ન્હાનીન્હાની ગૂંથણી ઝુમખાંની ગૂંથી રહ્યાં ;
પરન્તુ પાસેથી કદ કદિ મપાઈ નવ શકે ,
અને કદપી તેનાં મનુ નવ કદી અન્તર શકે !

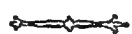
અરે ! આવા કે'નો લય થઈ જઈ ઉદ્ભવ થશે ,
અને તહોયે એ સૌ તુજ ઉદરની મધ્ય જ હશે !
અહીં , ત્યાં ત્યાં દૂરે , તુજ ઉદરનું મધ્ય જ બધું !
નહીં છેડો તેનું નવ કયું હશે સ્થાન વચ્ચું ?

ભરેલું શું તહોરું ઉદર સઘળું પૂરણું હશે ?
અરે ! વચ્ચે સૌ તો અગણિત સ્થળો ખાલી જ હશે ;
બધાં આ બ્રહ્માંડો અણુવત નકી તું-ઉદરમાં ,
અને ન્હાના લીટા જરૂર અજવાળાં રવિ તણાં .

પછી તો અન્ધારું તુજ ઉદર શું ફેલી જ રહ્યું !
વસે છે તું જેમાં ! તુજ ઉદરમાં જે વસી રહ્યું !
જરા તે રેલે , તો પ્રલય સઘળાનો થઈ જતો ,
જરા સંકોચાતાં ઉદ્ભવ થતો આ જગતનો .

તમે ખન્ને એવાં પણ અમ કને એવું જ કંઈ !
અમારું હૈયું એ તમ ઉદર શું છે નકી નકી !
તમારી પાસે કે' અમ હૃદયનું માપ ન મળે !
તમાને ના માપે જનહૃદય તે માપી ન શકે !

કૃતમૃતા

લલે કૂંડો કૂંડો પવન તમ જ્વાલા સળગતી !
લલે વંટોળાની ગગનપડમાં ધૂળ ઉડતી !
મુસાટામાં છોને ગિરિશિખર મ્હોટાં ઢળી પડે !
લલે સૂર્યે ઢાંકી રજ સહુ દિશા મેલી જ કરે !

લલે બહેતાં બહાણે શઢ સહુ ચીરાઈ તૂટી પડે !
પ્રચંડામિં છોને જલધિજલના ઉછળી રહે !
લલે હોડી રૂખી ગરક દરિયામાં થઈ જતી !
લલે જાતી આખી જન સહ રસાંતાલ પૃથિવી !

હવે તો હું વૈરી જગત સઘળાનો થઈ રહ્યો !
અહો ! જેને માટે મમ હૃદય બાળી દુઃખી થયો !
કૃતઘ્ની લોકોને કંઠર નવ કાંઈ હૃદયની !
ન જોવાની ઇચ્છા ! કંઠર કરવા સાધન નહીં !

તુફાની સત્ત્વો આ કુદરત તણામાં મળી રહું !
બને તો વંટોળો થઈ જગત આ ઉજડ કડું !
ગહેઠાટો મ્હોટા - કડડ કડડાટો વીજળીના -
મને બહાલાં બહાલાં પ્રલયઘમસાણો પવનનાં !

દયાના , પ્રીતિના , મૃદુ હૃદય ને માર્દવ તણા
તમે લોકો વૈરી - મમ હૃદય લે વૈર કયમ ના ?
હસો રોતાં દેખી ! હસીશ તમને આજ ચગદી !
અહો ! રોનારાં આ મમ નયનમાં જ્વાળા સળગી !

દયા રોનારાંની ઉપર નવ મહારા હૃદયને !
તહમાડું રોવું એ કપટમય ને ફૂર જ દિસે !
તહમારાં લોહીમાં મમ હૃદય આ સ્નાન કરશે ,
અને તહોયે સૌ એ ઘટિત જ થયું એમ ગણશે !

અહાહા ! આ મીઠી કુંદરત તાણી કેવી મૃદુતા !
 અરે ! તેમાં ક્યાંથી હૃદય તમ શીખ્યાં અજડતા ?
 તહમારે ગાટે કે હૃદય ભગવું જે કરી રહે,
 અરે ! તેને ચીરો ! તમ હૃદય તો ચીરીશ હવે !

સખે ! તેં એ શું આ જિગર ચીરવા ખંજર લીધું ?
 હતું ખુલ્લું તહોયે હૃદય મમ તેં એ નવ લીધું ?
 કહું શું લોકોને ? અરર ! અધળાં પામર નકી !
 વૃથા ઢાળું ત્યાં હું મમ હૃદયનો કોષ બ નકી !

તને તો ના ઓહો ! મુજ જિગર કેં એ કહી શકે !
 'મૂક્યું' જોજે માથું પછી કતલનો શું ડર રહે ?
 દગો ત્યાં એ ત્યાં એ ! પછી જગતને શું કહી શકું ?
 વિનો જોલ્યે કાંઈ પણ નવ હું મૂંગો મરી શકું !

ભલે કૂંકે કૂંકે અનિલ અઘડાયા વગર સૌ !
 ગિરિ તો આ રૂનો થઈ જઈ હવે પોલ ઉડતો !
 ઘણા વહાની સામે અડગ રહીને ટકર લીધી -
 હવે તે ખેંચાતો તૃણવત થઈ તાણની મહી !

જવાં સામે પૂરે સરખ સરખો યત્ન કરશે -
 હજી એ ખેંચાતો પણ નવ ખુશીથી કદિ જશે !
 અરે ! આશા કિન્તુ જરી પણ રહી ના હૃદયને -
 પડ્યો જે નીચે તે જગત ક્યમ ઊંચે લઈ શકે ?

સખે ! અન્યાયી તું મુજ હૃદયને ને જગતને !
 અરેરે ! તેં કીધું જગત કડવું આ હૃદયને !
 કૃતઘ્ની તું થાતાં મમ દિલ કૃતઘ્ની થઈ ગયું !
 પ્રભુની લીલાને વિષમ ગણતાં એ શીખી ગયું !

તને કેં કહેવું એ દિલની નળખાઈ મુજ નકી !
 વિના સ્વાર્થે પ્રીતિ મમ હૃદયથી ના થઈ શકી !

નકી આશા કાંઈ તુજ હૃદયમાં રાખી જ હશે ,
ન તે પૂરી થાતાં મમ હૃદયને આ દુઃખ , સખે !

હશે ! ભાઈ ! કિન્તુ હૃદય ત્યજવું તે સુખથી શે ?
ઉઘેયું મેં તહારું હૃદય કુમળું દુઃખી ગણીને ;
હવે કાંટા લાગે ! અમર તુજ એ કંટક હોને !
પરન્તુ ખીજથી જરી વધુ હવે કોમળ થજો !

૧૬-૪-૬૬.

વાલક કવિ

તહારી દિસે ચપલ નેવની જ્યોતિ , બાપુ !
કીકી ભરી રમતિયાળ હોતર ભાવે !
તહારાં સહુ ઉઘડતાં કુલ શાં સુખંગો !
આ બાલવૃન્દ મહીં કાંઈ જુદાં જ ભાસે !

શોધી રહ્યો નવીન કાંઈ સ્થલે સ્થલે તું ,
ને ખેલમાં મચી રહ્યો વળી પૂર્ણ હર્ષે !
તું સર્વ જ્યાં અટકતાં ફરી જાય રહેજે ,
ના કાંઈ જોખમ તને નજરે પડે છે !

કેડી પરે વન મહીં સહુ બાલ ખેલે ,
ક્યાં એ તું તો ઘૂસી જતો વન માંહીં દૂરે !
વૃક્ષે ચડી ઝરણુ એ વહતું જુવે છે ,
ને ત્યાંય કાંઈ નિરખી મશગૂલ રહે છે !

જો એ જ માર્ગ તુજ જિંદગીનો ગ્રહે તું ,
કેડી મૂકી ભટકવા તું યથેચ્છ ધર્યો ,

જ્યાં જે જડે ડૂળી જવું જ તહીં તું ધારે ;
તો સાવધાની બહુ રાખવી , ભાઈ ! તહાર .

છૂટું મૂકેલ દિલ જે ઠળજે રહે ના ,
તો પક્ષી પિંજર બહાર ન ડાઢજે તું ;
એ પંખિડું અજળ છે બહુરંગધારી ,
ને પાંખ તીવ્ર બહુ છે નલમાં વિહારી .

કું મેઘમાલ તરવા ગિરિપાર જીડે
ને સિન્ધુગિર્મિં મહીં ડૂળકી દે ડૂળીને !
ક્યાં એ પડે નિડર પારધિલલ માંહીં ,
ને તોડી એ ઉડી જતું વળી ક્યાંહી ક્યાંહી !

દેખ્યું સદા પણ નવીન જ દેખશે તું !
આ દૃષ્ટિ બાલ તણી વૃદ્ધ થતાં ન બશે !
સૌન્દર્ય નગ્ન થઈ સૌ તુજ પાસ રહેશે ,
સૌન્દર્ય સર્વ સ્થલમાં તુજ નેત્ર બેશે .

તુંને અરે ! હૃદય આવું જ છે મળેલું ,
તો રાખજે દઢ લગામ સદા કરે તું ;
છે એક બાબુ દુનિયા સઘળી હરીલી ,
ને એકલો કેવિ રહીશ તું એક બાબુ !

છે મિત્ર તું જગત સર્વ તણે થવાનો ,
ના લાગવા જગતનો પણ પાસ દેવો !
એ જેંચશે રિખવશે રિપુ માની તુંને ,
તહોયે નિભાવ તુજ મૈત્રી સદા સુપ્રેમે !

આ ક્ષાર સિન્ધુ મહીં શોધક મોતીનો તું ! ✓
હોરી વિના ઉદધિને તળિયે જવાનું !
ત્યાં મચ્છ સિન્ધુ મહીં બહાણ ગળી જનારા !
તોફાન ગિરિમૂલને ચ ઉખેડનારાં !

તે રાક્ષસોની ઉપરે પ્રીતિ રાખવાની !
તે રાક્ષસોની સહ સાચવ દેવી અંશ
છે યુદ્ધ તો જગવલું : પણ પ્રેમ રાખી ;
લોહી લીધા વગર લોહી દઈ જ દેવું !

દોરાર્થ છે વળી જવું કંઈ તાંતણાથી !
આત્મા થતાં કુદરતી કહી “ના” શકે ના ;
જેને જેનો જગતમાં નળખાઈ ફેટેતાં ,
તેમાં જ છે તુજ થવું પુરુષાર્થ, બહાલા !

જે માર્ગથી જગત આ પડી જાય નીચે ,
તે માર્ગથી જ જગને લઈ જવું ઉંચે !
જે ગીત સર્વ નળખાઈ મહીં તું ગાશે
તે ગીતથી જ જગની નળખાઈ જશે !

તાકાત હોય કરવા સહુ સાહસો આ ,
જે મૃત્યુ પાછળ ચ રાખી શકે તું આશા ,
તો કેડી છોડી નવી કેડી તું ખેડતો છે ,
જા તું ફરી જગતના ક્રમમાં નહીં તો .

૨૦-૪-૯૬.

નદીને સિન્ધુનું નિમન્ત્રણ

ધૂધુધૂધૂ ગિરિ ઉપરથી ધૂધવી આવતી'તી ,
મહારે માટે હૃદય દ્રવતું ભેટવા લાવતી 'તી ;
સર્પોકારે વહેતી વનમાં ગીત ગાતી હેતી તું ,
મહારી છાયા સમજી નભને ઉરમાં ધારતી તું !

હીંદી મહારી અવર નદીથી હસ્તને ખેલતાં શું ?
હીંદી મહારી ચડતીપડતી પ્રેમમાં તેં અરે શું ?

દીડી છાપો દિલ પર પડી સર્વ ભૂંસાઈ જતી ?
શું દીડું કે ત્યજી દઈ મને રેતમાં તું સમાઈ ?

મહારા હસ્તો જરૂર નદીઓ અન્યથી ખેલનારા ,
ખેંચાતું જે મુજ તરફ ત્યાં દિલ ખેંચાઈ જતું ;
તું એ બહાલી ગિરિ પર થઈ આવતી તે ભૂલી શું ?
ભૂલી કાંઈ રજ મધુ પિતા પાસથી લાવી તે શું ?

રે ! વેળાથી ચડતીપડતી કાંઈ પ્રેમે ચ થાતી !
કમ્પે છે આ , સ્થિર નવ રહે સર્વ બ્રહ્માંડ , બહાલી !
વીણા તારો સ્વર શરૂ કરી અન્ય વિરામ પામે,
કમ્પે પાછા નિપુણ કરનો કમ્પ ને સ્પર્શ થાતાં .

રે ! ભૂંસાતી દિલ પર પડી છાપ એ કમ્પસ્પર્શ ,
ભૂંસી દેવું , ફરી ચિતરવું એ જ છે ચિત્ર આંહી !
ઓહો ! આવા નીરસ રસમાં વિશ્વ ને તું વહેતાં ,
તહાઈ મહાઈ જીવિત સરખાં , પ્રેમ કાં સંભવે ના ?

મહારી થા તું ફરી ઉછળને રેતનાં એ પડોથી ,
ના છાજે આ સલિલ મધુરૂં ધૂળમાં રોળવાનું ;
હું સંયોગે કટુ થઈશ તું તહોયે હું નાથ તહારે ,
રે રે બહાલી ! નવ મળી શકે ઐક્ય કો અન્ય સ્થાને . |

૨૪-૪-૯૬.

વૃદ્ધ ટેલિયો*

પડીતી કાંઈ લાંબી ત્યાં ડોસાના પગ આગળે ,
ખેંચેતો માર્ગની પાસે શિક્ષા એક પર નમી .

* ઇંગ્લેન્ડ દેશના સર્વના એક હાલ્ય ઉપરથી .

કનેના એક ખંડેરે દષ્ટિ સ્નિગ્ધ હતી લળી ;
શ્વેત એ પાંપણો નીચે છુપાં અશ્રુ ભર્યાં હતાં.

જરા ધ્રુવે છે નમી શીર્ષ નીચે ,
કપાસના પોલ સમું દિસે તે ;
હુઃખે દિસે છે જરી ઓઠ દાખ્યા ,
હુઃખોની રેષામય ગાલ ભાસે .

ચિતાની અગ્નિજવાલામાં દીધો છે પગ એક , ને
ખીજો તે જો ઉપાડે તો અન્ત ત્યાં સહુ કષ્ટનો .

હું ત્યાં ગયો હૃદય ખેદિત કાંઈ થાતાં ,
અશ્રુ હુઃખી નિરખતાં હૃદયે ભરાયાં ;
તે જોઈને હુઃખી ન રાક્ષસ કોણ થાય ? -
અશ્રુ વહે જનઉરે જન જોઈ દર્દી .

પૂછ્યું , “ ભાઈ ! કહીંનો તું ? કહી ને કેમ જાય છે ?
“ ઘટે ના આપવો આવો શ્રમ આ પદને હવે . ”

વિચારોથી જાગી મુજ તરફ જોયું જરી હસી ,
અહો ! કેવું મીઠું હૃદય હુણિયાં એ હસી શકે !
પરંતુ એ હાસ્યે મમ હૃદયને તો હુઃખ દીધું !
મને તો રે ! લાગ્યું સ્મિત નહિ . પરંતુ રુદન એ !

અને એવું એવું રુદન સરખું હાસ્ય કરતી ,
બધાં વૃક્ષોમાંએ રુદન સરખું , હાસ્ય ભરતી ,
ગઈ બહેતી ધીમે અનિલલહરી કેા સુસવતી ,
અને કોસો એને શ્રવણ દઈ જાણે નિરખતો !

બોલ્યો ધીમે , “ અરે બાપુ ! હુઃખીનાં હુઃખ કાં પુછો ?
“ ન જાણે તે ન જાણે છે , વાતોથી હુઃખીનાં હુઃખો . ”

તહીં હું તો બેઠો હુઃખી દિલ તણી વાત સુણવા -
કહ્યું , “ બોલો ! બોલો તમ હૃદયની વાત સઘ ”

“દયા ભેટે છેલી દુઃખી દિલ તણાં ના દુઃખ શકે ,

“નકી પંપાળીને જિગર હલકાં તો કરી શકે .

ગાલે કરચલી કરચી ને ભેઈ મુજ મ્હોં રહ્યો ;
હું તેના વૃદ્ધ હયાના રક્તને મુખતો હતો .

ટટાર એ થઈ પછી ક્ષણ એક વીત્યે ,

તે ડાંગને પંગથી રેડવી આમ બોલ્યો : -

“રે બાપુ ! તું જરૂર સાંભળશે દુઃખો શું ?

“શું વૃદ્ધ આ હૃદયને નિરખી શકોશ ?

“થોડાં વર્ષો પર બહુ હંશે કાળચક્રો ફર્યો ના ,

“તાજી આશા તુજ હૃદયની , રક્ત તાનું હજી આ ;

“હું તો , ભાઈ ! મરણ પર છું આંખ રાખી રહેલો ,

“મહારા મ્હોંની કરચલી બધી છાણું વાતો ગણે કે .

“જૂની વાતો , મગજ ધરડું , હોય શું સ્વાદ તેમાં ?

“મૃત્યુ જેવું નીરસ સઘળું લાગશે , ભાઈ ! એ તો !

“તહારી દષ્ટિ ઝળહળ થતા ભાવિમાં બાપુ ! ચોટી ,

“મહારી દષ્ટિ ગત સમયના ગાઠ કિલ્લા ઉમેળે .

“બહુ વેળા દુઃખો રહેતાં કાટી આ દિલ છે ગયું ;

“ભલે તહોયે પડો ગાઠાં ઉમેળું તુંજ પાસ હું .”

છૂટા ન શબ્દો પણ એ થતાંતા ,

ખંડેરમાં એ નયનો ફેરે હજી ;

મહારી ય ત્યાં દષ્ટિ જરાક સ્તાંભી ,

એ સ્થાન કેં ગમ્ભીર ભાસતું હતું .

તૂટેલ જૂના ગૃહની નિશાની ,

ગાઠાં તરું , નાજીક એક બહેનું ;

ભાસ્યું મને સ્થાનક ભૂતનું એ ,

કે છૂપવા ઠોઠ નિશાળિયાનું .

ટહાર કિન્તુ થઈ એ ક્ષણમાં ફરીથી
નિઃશ્વાસ એક લઈ દીર્ઘ મને કહ્યું આ :-

“ રે મહેરબાન ! નદી મૃત્યુ ભલાતું બહેલું :

“ ને શુષ્કને સળગવા બહુ કાલ લાંબો !

“ આ નેત્ર કેં નિરખતાં અહીં આસપાસ ,

“ જેનું કશું નયન જોઈ શકે ન તહારાં ;

“ આ સ્થાનમાં સમયના પલટા કંઈ છે ,

“ રે ! સ્થૂલ ભૂમિ પણ કેં પલટા સહેતી !

“ રે ભાઈ ! આખર બધાં ય મરી જવાનાં ,

“ દેવું ન મૃત્યુ વળી આપણ એકલાંને !

“ જે જે પદાર્થ પર પ્રેમ જનો કરે છે ,

“ તે તે પદાર્થ પણ તે જન સાથે જતા !

“ તે બહાવની અગર ચીજ ફરી જતી સૌ ,

“ વીતેલની પ્રીતિ તાણું ફરતું બધું એ ;

“ હા ! તુર્ત સુંદર સહુ ય કુરૂપ થાતું !

“ વીતેલની રહી શકે ન નિશાની એ કો !

“ ‘ બાલાં ’ કરી મુજ હતી ભગિની સમી કો ,

“ તેનું જ આ ગૃહ , અહો ! મુજ આશરો કો ;

“ મહારો જ ના : પણ ગરીબ સહુયનો આ

“ તૂટી પડ્યો કંઈક વર્ષથી આશરો છે .

“ એ જાહેન ! જાહેન હતી ના મુજને જહાંમાં ,

“ એ જાહેન કિન્તુ મુજને પ્રભુએ ધરીતી ;

“ મહારા પડોશ મહીં પુણ્ય હતું બીલ્યું એ ,

“ પંપાળવા હૃદયને જ હતું ઉગેલું .

“ એનું હશે મુજ નહીં બહુ જોલ જોલ્યું ,

“ શ્રોડા જ શબ્દ , પણ ગિન્દુ બધાં સુધાનાં ;

“જો શાન્ત, આર્દ્ર ભગિની સરળી નિગાહે
“કોને ક્યું નવ હશે ઉપકાર ગાતું ?

“મહારા પછી જગતમાં જનમી હતી જો,

“પાછી જતાં મગર ખંડેલ કરી જ ચાલી ;

“મહારે ગૃહે બચપણે મેમનાર ખંડેની

“આંહી હતી, તહીં ય ખાલક જો હળુ છે,

“મહારે ગૃહે ! સમય જો પણ ચાલ આવે !

“ખાલાં તણું પ્રિય હતું મુજ ખૂપડું જો ;

“જોતું અને મુજ હતું ગૃહ સાંકળેલું

“કો પ્રેમથી વળી સમાન અનુભવોથી .

“માતા મને ત્યજી ગઈ મુજ જન્મ થોતાં,

“જો દૂધ વત્સલ ન પામી શકેલ હું છું ;

“જાલો પડ્યો મુજ પિતાશિર જો વહીને

“થાકી ગયેલ ઉર મૃત્યુ મહીં વિરામ્યું .

“ખાલાં તણા વડીલ બન્ધુ સહે રહ્યો હું,

“જોનાં ય માત વળી તાત રહ્યાં હતાં ના ;

“કેવાં હતાં હૃદય જો કુમળાં બનેલાં !

“કેવાં સદા મધુર સ્વપ્ન મહીં રહેલાં !

“‘જે સર્વને જગતમાં નવ તે મને છે’ !

“‘જે ના મને વળી તને ય રહું નહીં જો’ !

“જોવી જ નિત્ય કંઈ વાત અમે કરીને

“ના બાણતાં હૃદયમાં ગળતું હતું શું !

“‘જે અન્યને જગતમાં, નવ તે મને છે’ ;

“જો લાગણી ઉપર ત્રિશ્વ બધું ફરે આ ;

“જો લાગણી નરકસ્વર્ગ તણી જનેતા ;

“ને જો વતી જ અમ ઉર હળ્યા પ્રભુમાં .

“ પછી તો ભાઈની સાથે કાપવા કાઢ હું જતો ,
“ ઉપયોગી થયો માની ઉપાધિ કરતો હતો .

“ વસન્તના એક દિને રૂપાળે
“ પ્રભાતકાલે વનમાં હતો હું ;
“ ભલો અમારો નૃપ અશ્વ માથે
“ કને જ દીઠો ફરતો તહીં મેં .

“ મને જોઈ ઉભો રાજા , દયાથી મુજને કહ્યું :—
“ સુખી છે કે ? શુભરો તું કરે છે તુજ શી રીતે ? ”

“ કહી સહુ મેં મુજ વાત તેને ,
“ જરા વિચારી નૃપ આમ બોલ્યો :—
“ ‘ મહેલમાં આજ જ આવજો તું ,
“ ‘ દર્શિ હું નોકરી બાગમાં ત્યાં . ’

“ ગયો ખડેન કને દોડી , કહી વાત કુદી કુદી ;
“ ભાઈની લઈને આજા , જોડાયો મુજ બાગથી .

“ તહીં બગીચે નૃપ આવતો સદા ,
“ મને હસીને કંઈ પૂછતો સદા ;
“ ભણાવતો ગમ્મતમાં મને કંઈ ,
“ અને પછી પુસ્તક કાંઈ આપતો .

“ સોંપેલ તે મુજ તરુ જલ પાઈ ચોખી ,
“ ચિત્રો નિહાળી મમ પુસ્તક વાંચતો હું ;
“ ને ખેલતો ભ્રમરથી ફુલડાં ઉછાળી ,
“ રે ! એમ કેંક દિવસો સુખના ગયા ત્યાં .

“ અરે ! જે છાયામાં કમનસીબ પક્ષી જઈ વસે ,
“ તરુ એ તે સૂકે , ગહન ગતિ એવી હરિ તણી !
“ ઉડી જતાં છાયા ગરીબ કંઈ પાંગી રડવડે ,
“ અહીં સંસારે એ બાહુ વળત કેં માલૂમ પડે !

“ઝઠું સ્વર્ગે લલ્લી રાણી, અમ્માનો અવતાર એ,
“મિયાની પાછળે ઝોહો ! ઝૂરી ઝૂરી ગયો નૃપે .

“ખાવા ઘાતાં તરુ સહુ મને, એન ના ક્યાંય થાતું,
“હું તો ન્હાણી સમય મળતાં બહેનની પાસ જતો ;
“રે રે ! મહારા નવીન નૃપની ફૂર છાતી હતી કે,
“ના બીજાનાં સુખદુઃખ તાણું લાન તેને હતું કે .

“પેટને ઝગ હું તો ત્યાં ગુજારે કરતો હતો,
અરેરે ! બન્ધુ એ ત્યાં તો ઝાંચિન્તો ગુજરી ગયો .

“એ આત્માને પ્રભુ સુખ સદા આપજો સ્વર્ગ માંહી,
“એ માટે કે રૂઢન કરવું યોગ્ય ના, લાઈ ! હાવાં ;
“કિન્તુ પેલું વદન કુસળું આંખની પાસ આવે,
“આ દોસાનાં બહુ ય વખતે આંસુડાં ખેરવે છે .

“કેવું કુણું રમત કરતાં બેઠું રહેતું નલે તે !
“ઝોહો ! પેલું ગગન જહીંથી લાવિ સર્વે ઘડાતાં !
“જાણે પૂછે નયન મુજને, ‘લાઈ તે ત્યાં હશે શું ?’
“મીઠી દૃષ્ટિ જલભર સદા વિસરે કેમ એ તો ?

“તહોયે એતું વદન હલતું કોઈ દુહાડે હવે તો !
“જાણે કોઈ અમન રચતું હાર્ય એ હોય ના શું ?
“જાણે આંહીં પ્રણય સહ કો શાન્તિ ફેલાવવાને
“એ હૈયામાં પ્રભુકર વતી પૂતળી કો ઘડાતી !

“એ હૈયું તો કુદરત તણા નાદનો દિવ્ય તાર !
“કેવું મીઠું રસમય અને આદ્ર કેવું સુરીકું !
“હું તો, રે રે ! બહુ ય વખતે માનતો ને કહેતો,
“તું નિર્મોઈ જરૂર સુખડાં અર્પવા — પામવાને ’ !

“પછી તો એક વર્ષોમાં લગ્ન બહેન તણાં થયાં,
“સુખી છે એ, સદા એવું સાંભળી સુખી હું હતો .

“તહોયે જહેન સિધાવી તે દિવસથી ના અન્ન લાવ્યું મને,
 “આ સંસાર તણી દિશા ય સઘળી બળે મને ધૂરકે;
 “માતા તાત તણાં ખરાં મરણ એ તે હી ફરીથી થયાં,
 “મોત અશ્રુ તણાં કટુ ઉઠ્ઠાધિનાં તે વળતથી છે ઢળ્યાં.

“અરેરે! હર્ષની દહેરી સંકોચાતી વહે નકી!
 “અરેરે! કષ્ટની રેલો વધે છે કાલ આજથી!

“હતો પડ્યો હું દિન એક દર્દમાં,
 “તહીં અમારો નૃપ આવીને ઉભો;
 “પ્રણામ દેવા નવ લાન કેં હતું,
 “ઉભો રહ્યો એ, સુધ તો રહ્યો જ હું.

“મારી લાતો મને બોલ્યો, ‘ચાલ્યો જ, શઠ! ખંડાર તું’;
 “આજીજી મેં કરી, કિન્તુ ખેરી સત્તા જ એ હતી!

“હવે તો એ નૃપે આજે ગિચારો પહોંચ્યો છે;
 “લલો એ છે હવે તો એ કાલના કમમાં પડી.

“ગમે તે અલ્પની સામે, ગમે તે દુષ્ટની લણી,
 “કૃતઘ્ની ને મહા પાપી તિરસ્કારની દષ્ટિ છે.

“ગયો ગૃહે હું બની ભૂત જેવો;
 “મને પડોશી સહુ પોષતાંતાં;
 “ગરીબ કિન્તુ સહુ બાપડાં એ,
 “ગરીબને પોષી શકે કહીંથી?
 “હતી ન સત્તા હૃદયે શરીરે,
 “ન કાર્ય હું કેં કરતો હતો વા;
 “અન્તે રહી એક દિને બહુ એ,
 “વેચી દીધું એ ગૃહ તાતનું મેં.

“પુત્રી ને ગૃહને નાણે જેવારો ન થયો કહી,
 “પિતૃની ને પ્રભુની કેં દષ્ટિ તીખી તહીં નકી.

“અન્તે રહું ન મુજ પામ કશું ચ, લાઈ !

“એ જન્મભૂમિ ત્યજવા દિન પામ આગ્યો ;

“ખડોળું હતું જગત ત્યાં હકે કે ન મહારો ,

“શ્રીમાન એ તમ ગ્રામા ગ્રમજી શકે ના .

“રે ! સાઠ વર્ષ દિન તે ઉપરે દ્યોં છે ,

“હું દેલ તે દિવસથી દહને બમું હું ;

“ખડેલો જ આદર મળ્યો મુજ ખડેનવેર ,

“રે લાઈ ! ખડેન મુજ એ જ બિચારી ગાલાં .

“સહેવાતું સહી નાખ્યું , ગાફી આજ નહીં કશું ;

“કપાતું આયુ કષ્ટોથી , મહાઈ તો દીર્ઘ છે થયું .

“હશે લાઈ ! હશે લાઈ ! દુઃખી હું નવ લેશ હું ;

“જીવતાં હું નથી થાક્યો , મોતથી ચ નહીં હું .”

તહીં સુધી વાત કરી વિરામ્યો ,

કિન્તુ હતું એ ઉર કંઈ લારે ;

કહ્યું કરી મેં , “હજી કંઈ પૂછું ,

“એ ખડેનવું આ ઘર કેમ આવું ?”

કોસો જરા બહાલભયું હસીને

મહારા લાંબી શાન્ત નિહાળી રહેતાં ,

બાલ્યો જરા એ હપકા સમું કે ,

કેવું પરન્તુ મધુરું હતું એ !

“જીજ્ઞાસા કાજ દહીંની વાતો ના સુણવી ઘટે ;

“ધ્રુષ્ટા એવી મરેલાંમાં રાખતાં ઠપકો ઘટે .

“કોઈનાં એ દુઃખોમાં છે યોગ્ય ના સુખ પામવું ;

“મરેલાં પ્રભુનાં છે તેવું માન જ રાખવું .

“પરન્તુ આપણે સર્વે જાણતાં ચ નહીં જ કે ,

“દહીંનાં દહીંની વાતો આપણું મિત્ર કો વિશે .”

“દર્દથી જે મળે તે કે દર્દની વાતથી મળે ,
 “દર્દોની કે કથામાં તો દર્શનો પ્રભુનાં જડે .
 “દુનિયામાં સદા વીતે તેની આ સુજ વાત છે ,
 “કેલા છે ના , નવું છે ના , રસીકું ચ નહીં કશું .

“સુણો , કહું લાઈ ! હવે ન થોભું ,
 “અહીં હતું એ જ સુખી કુદરમ્મ ;
 “ખાલાં તણા એ પતિઃ સાથ હું તો ,
 “થોડું રહ્યો કિન્તુ ખેનેલ મિત્ર .

“ઉદ્યોગની એ પ્રતિમા હતો , ને
 “રૂહેતો બધો દિવસ ખેતરોમાં ;
 “સન્ધ્યા થતાં ટેકરીએ ગ્રી આ ,
 “ગમ્ભીર સૂર્યાસ્ત સદા ચ ભેતો .

“હતું સદા એ મુખ હાસ્ય માંહી ,
 “પ્રલાતકાલે નિરખ્યા સમું એ ;
 “હતું ભરેલું ગૃહ અન્નથી આ ,
 “ને વૃક્ષ આ દાડિમથી ઝુકેલાં .

“રહી થોડા દિનો ત્યાં હું , યાત્રાએ ફરવા ગયો ;
 “બહુ ઘૂમી બહુ વર્ષો પાછો ત્યાં ન ફર્યો હતો .

“દુકાળ મ્હોટો મરકી સહે ત્યાં ,
 “હતો પડેલો ત્રણ વર્ષ પૂરાં ;
 “છત્રીશ તેને વરસો થયાં છે ,
 “હશે તમોને સ્મરણે નહીં એ .

“બધાં હતાં ખેતર છેક સૂકાં
 “કુવાં મહીં એ જલ ના રહ્યું 'તું ;
 “શહેરો બધાં તો શખના હગોથી ,
 “રેતાં હતાં દર્દ સ્મશાન જેવાં .

“ વળી ઉઠી કાળુલમાં લડાઈ,
 “ ગમ્યું પ્રભુને સઘળું હતું એ;
 “ શ્રીમાન કેં ચાલક થઈ ગયા, ને
 “ ભૂળે મરી કેંકે ગયાં ગરીબો.

“ હું ખૂંપડાં કેંકે લમી લમીને,
 “ પૂરું કઢી અન્ન ન પામતો તો:
 “ તુટેલ વસ્ત્રો ય હત્યાં ન ત્યારે,
 “ એ સખત કાળે મરતાં બચ્યો છું.

“ હમેશના શોખ તણા પદાર્થો
 “ ખાલાં બધા દૂર કરી કરીને;
 “ આશા મહીં એ દિવસો ગણતી,
 “ હવે હતી આ ગૃહમાં રહેલી.

“ પરન્તુ તોફાન બીજે ઉન્ડાળે,
 “ આવી પડ્યું બહેન પરે નવું કેં;
 “ એનો પતિ સખત જવરે અડાઈ,
 “ પડ્યો રહ્યો માસ કંઈ બિછાને.

“ ઉઠ્યો ફરી : માલુમ ત્યાં પડ્યું, કે
 “ હતું રહ્યું કેં જ ગૃહે ન બાકી -
 “ તોફાન માટે ઘરડાં થતાં વા,
 “ રાખ્યું હતું ઠોસિર કેં કરી જે.

“ વળી વધ્યું બાલક એક ત્યારે
 “ કાંઈ વધારે તકલીફ દેવા;
 “ શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો
 “ ગરીબને દઈ સમાં બને છે.

“ પળી યુગે ટેકરીઓ લમીને
 “ દાણા પડ્યાં જે વિખરાઈ આહીં;

“તેવાં જ ટોળાં કણખી તણાં કે
“અહીં તહીં પેટ ભરી રહ્યાં’તાં .

“પરન્તુ જેવું ગૃહ પૂર્ણતામાં
“ભર્યું હતું આજ સુધી સદા એ ,
“ના બ્યાં હતી ભાવિ તણી ય ચિન્તા ,
“અસહ્ય તેને પલટો થયો આ .

“પટેલદારે ઉભી સુસ્ત આ તો
“આનન્દ દેનાર દુવાય ગાતો ;
“જૂનો હવે હર્ષ ન કિન્તુ પામી
“આલ્સો જતો ખેતરમાં ભમન્તો .

“ઊંડા કુવામાં નવ કોસ ખેડી
“નહાસી જતો ગામ મહીં કદી તો ;
“ટૂંકા હતા જે દિવસે ઉન્હાળે
“ખન્યા હતાં દીર્ઘ હવે શિયાળે .

“તેના હવે હર્ષ ખધા ય રૂખી
“હૈયા મહીં ના રસ પૂરતા’તા ;
“ટેવાયતું હર્ષ મહીં રહેવા
“તે હર્ષ જતાં અરધું મરે છે .

“રીસાળ ધીમે ઉર એ થતું’તું ,
“ઠકોરતા બાલક સાથ આવી ;
“રમાડતો બાલકને કદી તો
“તેમાંય કે કૂર જ ભાસતું’તું .

“એ બાપડાં બાલકનાં સુખોને
“બાલાં બિચારી શકતી ન જોઈ ;
“તેણે મને આમ રડી કહ્યું’તું : -
“એ હાસ્ય જોઈ મરતી જગી હું’ !”

અહીં સુધી કહી પાછો હોસો એ અટક્યો જરા,
બાગનાં વૃક્ષની સામે જોઈ શાન્ત વધી ફરી :-

“ અહીં મધ્યાહ્ને આ જગત સઘળું ગાઢ સુખમાં

“ દિસે લેતું ઝોકાં, સહુ ગમ બધું શાન્ત સરખું ;

“ દિસે છે અત્યારે જગત પર આરામની ઘડી,

“ અને ના સૂતું તે રમણીય બધું હર્ષમય છે .

“ અહીં જન્તુટોળાં ગણુ ગણુ ઉડે વૃક્ષવિટપે,

“ બધાં એ શાન્તિથી મધુર સુરીલો મેળ રચતાં ;

“ અરે ! ત્યારે કાં આ ગમગીન રહે વૃદ્ધ નયનો ?

“ ઘટે ના આ દેવાં રહેન કરવા આપણુ ઉરો .

“ ઘટે બહારી લેવી નહિ જ નળગાઈ જન તણી

“ ગયાં સ્વર્ગે તેનાં દરદ બહુ જૂનાં સ્મરી સ્મરી ;

“ સરેલાંનાં સ્ત્રીઓ મરણુ સુધી ના ના મળી શકે ,

“ અને રાહા જોવી વધુ પણુ કશું ના થઈ શકે .

“ પ્રભુના આરામો ઉપર નયનો બન્ધ કરતાં

“ ઘટે નહાની વાતો ઉપર નવ આંસુ દ્રષકવાં ;

“ અહીં ઘોળી કાંઈ દુઃખમય વિચારો હૃદયમાં

“ અરેરે ! શાને કેં દબાવ કરવી આ કુદરતે ?

“ અંજલી ગમગીનીની સદા એ અરખ્યા થકી

“ પ્રભુની ખામવા પ્રીતિ ણિન્દુ હર્ષ તણું વધુ . ”

એ બોલ એ વૃદ્ધ મુખે ગભીરી

કે શાન્તિ , કે હર્ષ સ્ફુરાવતાં તા ;

એવું હતું કે નરમાશવાળું

ઢોરો મહીં એ વિલસી રહેલું .

ભૂલી ઘડી વાત ગયો જ હું એ ,

કે વાત બીજી જ કરી ઘડીક ;

એ વૃદ્ધ મ્હોંને નિરખી રહેતાં
-તૃપ્તિ નવી કેં ઉર પામતું આ .

એ બાઈની વાત પરન્તુ -તૃપ્ત
જાગી ઉઠી આ ઉરમાં ફરીથી ;
સ્નેહી તણી વાત ન હોય જાણે
તેવો થયો હું સુણવા અધીરો .

વિનંતી મેં કરી તેથી , હોસાએ સ્મિત મિષ્ટથી
રામનું નામ લેઈને , વાત તૃપ્ત શરૂ કરી : -

“એવી રીતે આ દિવસો સુધી એ
“બાલાં હતી શાન્તિ મહીં રહી જ્યાં ,
“તે આ ગૃહે તે સમયે ફરીથી
“હું દૂર દેશો થકી આવતો’તો .

“આ વૃક્ષને દૂર થકી નિહાળી
“આનન્દ ના આ ઉરમાં સમાતો ;
“ઉતાવળે મેં પગલાં ભરીને
“ધીમે લઈ આ ખડકી ઉઘાડી .

“પરન્તુ એ જાહેન કને ઉભો તો
“એ તો રહી ચૂપ જ જોઈ હુંને !
“મ્હોં ફેરવી દેઈ પછી નિમાણું
“રાઈ પડી બાપડી એ અરેરે !

“જેસી ગઈ એ સુજ પાદ પાસે ,
“શું આ થતું ’તું , સમજ્યો નહીં હું ;
“ભીડી પછી આખર નામ મ્હાડું
“કેવું કંઈ બોલી હતી અધુરું !

“જાણે હતાં એ ઉરમાં હબરો
“હૈં ભરેલાં ન સહાય એવાં ;

“ જાણે હતું કોઈ ન પાસ એને
“ એવાં દુઃખોમાં કંઈ વાત કહેવા .

“ એ મેંત્રનો સ્નેહ દુઃખે જળેલો ,
“ ખૂટો સમી આકૃતથી ગળેલો ,
“ એ દષ્ટિ સાથે મુજ દાળખમાં
“ ચોટી જતો'તો તણુળા સમો કે .

“ હેયા મહી' કેં હુસકાં લયો'તાં ,
“ ઘડીક તો ખોલી શકી ન એ કેં ;
“ દેઈ શક્યો હું પણ ના દિલાસો ,
“ મને ય ના લાન રહ્યું કશું એ .

“ એનો પતિ ક્યાંહી' હતો દીઠો મેં ?
“ એણું મને આખર સ્પષ્ટ પૂછ્યું !
“ આશ્ચર્ય ને બીક મહી' ગળ્યો હું ,
“ શક્તિ હતી ઉત્તર આપવા ના .

“ કિંતુ પછી સ્પષ્ટ વિશેષ ખોલી ,
“ કે એ હતો નહાસી ગયેલ ક્યાંએ ;
“ તેને ન બે માસ હતા થયેલા ,
“ સૂતું થયું આ ગૃહ ત્યારથી છે .

“ રોતાં દિનો બે દુઃખમાં ગયા , ને
“ ત્રીજે પ્રભાતે હજી ઊઠતી'તી ,
“ ત્યાં કોથળી એક કને જ દીઠી ,
“ જાણે ધરી એ જ ગયેલ હોય !

“ એ ઊઠતાં વેંત જ હાથ આવી ,
“ જેમાં હતું કાંઈ સુવર્ણ રાખ્યું ;
“ એ કોથળી લેઈ મને બતાવી ,
“ ખાલાં ફરી રોઈ અને કહ્યું આ : -

“ ‘એ જોઈને ધૂજ મને વધૂટી ,
 “ ‘સાચું જ મહારા ઉરમાં વસ્યું કે’ ;
 “ ‘સન્ધ્યા સુધી તોપણ હું અધીરી
 “ ‘રહી અને એ જ સુણ્યું પછી મેં .

“ ‘કહી ગયા’તા મુજને કહેવા
 “ ‘તે કોઈએ આવી મને કહ્યું , કે
 “ ‘જ્યાં થાય છે કાબુલમાં લડાઈ
 “ ‘ત્યાં એ નવા લશ્કર સાથ ચાલ્યા .

“ ‘છેલ્લી ય મહારી પણ લેટ લેવા
 “ ‘કઠિન હૈયું ન કરી શક્યા એ ;
 “ ‘મને ગયા એમ જ એ ત્યજીને ,
 “ ‘કાંઈ પછી ના ખબરે મળ્યા છે .

“ ‘એને હશે ખીક ઉરે , અરેરે !
 “ ‘કે હું ય લેઈ મુજ ખાલકોને
 “ ‘એની સહે ઉજૂ કરી જઈને
 “ ‘ખડાડો મહીં ક્યાંઈ મરી જઈશ .’

“ કહ્યું મને અશ્રુ ભરી ભરી સૌ
 “ ‘ને અશ્રુ માંહીં જ રહી વિરામી ;
 “ ચીરા બધા એ ઉરના નિહાળી
 “ ત્રોક્ષાઈ મહાઈં ઉર આ જતું’તું .

“ હું તો ન નેત્રે ઊંચકી શક્યો આ ,
 “ કાબ્યાં હતાં અશ્રુ કઠોર યત્ને ;
 “ કિન્તુ પછી શાન્ત થયો સુણીને
 “ આશાની વાતો કંઈ એ જ મહોંથી .

“ થોડી જ વેળા મહીં ત્યાં વધારે
 “ વિચાર આશામય કેં ઉઠ્યા’તા ;

“શ્રદ્ધાલુ ખાઈ ચડી એ વિચારે
“હર્ષાશ્રુમાં ફૂળની દિસતી’તી .

“જૂઠાં પડયાં તુર્ત અમે પછી તો ,
“એ તો રહી ત્યાં ગૃહકાર્યમાં કે’ ;
“મને હજુ પૂર્ણ જ સાંભરે છે ,
“આવી હતી વાડ સુધી અહીં એ .

“ને હું જતાં દૂર ફરી પુકારી
“આનન્દથી આશિષ આપતી’તી ;
“કેવી થઈ’તી સુખણી ફરી એ
“જ્યારે યની એ જલપૂર્ણ નેત્રે !

“વસન્તના એ દિવસો હતા , ને
“હું તો ગયો દૂર ફરી ભમન્તો ;
“છાયા મહીં ને તડકા મહીં એ
“કેં એકલા આ પગ ચાલતા’તા .

“ક્યારે થતાં’તાં ઝરણાં સખાઓ ,
“ક્યાં ઝાંઝવાંઓ રણ અર્પતાં’તાં ;
“મહારા વિચારે સુખ કે દુઃખોમાં
“પ્રસંગ સાથે ફરતા હતા કે .

“જ્યારે થયાં પૂર્ણ દુકાળચુદ્ધો ;
“જ્યારે નવા મેઘ ચડ્યા અકાશે ;
“ત્યારે ફરી આ ગૃહની લાણી હું
“કેં માત્ર વીત્યા પછી આવતો’તો .

“નીલાં હતાં ઘાસ નવાં જ ફૂટ્યાં ,
“તાંત યની કે ઝરણાં ફૂલતાં ;
“ગાતી હતી વાંસળીઓ ફરીથી ,
“આશ્ચર્ય જેવી દુનિયા યની’તી .

“ દ્વારે ઉભી અન્દર મેં નિહાળ્યું ,
 “ બાલાં હતી ના ગૃહમાં જાણ્યું ;
 “ ત્યારે હતો પથ્થર બાગનો આ ,
 “ બેઠો તહીં સહ નિહાળતો હું .

“ શુચ્છ કુલોના લટકી રહ્યા'તા ,
 “ લતા હતી વૃક્ષ પરે ચડેલી ;
 “ કિન્તુ બધા ચોક પરે અહીં ત્યાં
 “ કુતેલી ને દલ હતાં ઉગેલાં .

“ એ સ્વચ્છતા ખોઈ હતી બગીચે ,
 “ સૂકેલ પર્ણો વિખરી પડ્યાં'તાં :
 “ ત્યાં ડોકિયાં કાંક્રીઓ કરીને
 “ આનન્દથી ચોગમ દોડતી'તી .

“ હોલો મુખે ધૂધવતો હતો ત્યાં
 “ માળો કરી એ નળિયાં મહીંથી ;
 “ જે પુષ્પ સંભાળથી ઉગતાં' તે
 “ ઢળ્યાં હતાં સૌ કરમાઈ નીચે .

“ ઘેટાં તણી બિન કમાડ પાસે
 “ ચોટી રહી'તી વળી ઊડતી'તી ;
 “ ત્યાં છેક એ ભિમર પાસ બેસી
 “ લેતાં વિસામો નકી રાત્રિએ તે .

“ બાલાંનું એ બાલક ઓરડીમાં
 “ રોતું હતું ચીસ કરી કરીને ;
 “ વાયુ સમું ખૂમ કરી ગિચાઈ
 “ પોતાની મેળે થઈ શાન્ત સૂતું ;

“ બેઠો ઘડી ને ફરતો ઘડી હું ,
 “ ઉદાસ કિન્તુ સહ ભાસતું'તું ;

“ ગમી તણી છાત હબર હેયે

“ છાઈ અને ચલથી ના જતીતી .

“ મહારો, તહીં કોઈ પિછાનવાળો

“ મહારી કને આવી ઘડીક ઊભો ;

“ બાલાં તણી વાત કરી કહું , કે

“ એ તો હવે કેં રજળ્યા કરે છે .

“ ઉદાસ ચિન્તામય કાળબથી

“ કલાક એ ચાર તહીં જ બેઠો ;

“ સન્ધ્યા ઢળી , રાત્રિ પડી છતાં એ

“ બાલાં તણાં ના પગલાં સુણ્યાં મેં .

“ અન્ધાર જ્યારે સહુ પાસ વ્યાપ્યો ,

“ અન્તે દીઠી આવતી બાઈને મેં ;

“ રે રે ક્યું એ મુળડું હતું કેં

“ ને એ હતાં ગાત્ર સૂકેલ સર્વે .

“ બોઈ મને તુર્તજ પાસ આવી ,

“ લાગી મને દાર ઉઘાડી ફેલવા : -

“ “ રોકાઈ રહેલું તુજને પડ્યું કેં

“ “ રે ભાઈ ! તે તું કરજે ક્ષમા હો !

“ “ પરન્તુ હું તો બહુ એ દિનોથી

“ “ અહીં તહીં કેં ભટક્યા કરું છું ;

“ ને એટલું તો સમજું ચ છું , કે

“ “ શોધું સદા તે નહિ લાધવાનું . ’

“ મહારી કને વાળુ પછી પિછાવી

“ અશ્રુ બલે સર્વ ગળી કહું , કે : -

“ “ હું દૂરનાં એતરમાં ભસું છું ,

“ “ પાછી ફરું તે પ્રભુની કૃપા છે .

“ ‘આ મ્હોં પરે જોઈ રહ્યો હુંઃખે તું’ ,
 “ ‘ખરે જ , છે કારણ દુષ્ટિને એ ;
 “ ‘મ્હારું ગયું છે બદલાઈ હૈયું’
 - “ ‘ભમી બધો કાળ શુભાવતાં આ .

‘આ બાપડા બાલકને, અરેરે !
 “ ‘રોઈ હશે મેં વુકમાન કીધું ;
 “ ‘જેલાનને માફ પ્રભુ કરે છે ,
 “ ‘મ્હારો ય છે દોષ નહીં બહુ તો .

“ ‘રેતાં સુઈ ને રડતાં ઉઠું છું’ ,
 “ ‘તે આ પશુકું નિરખી રહે છે ;
 “ ‘આ તો વહે અશ્રુ સદા ય જાણે
 “ ‘હું ના બની અન્ય શરીર જેવી !

“ ‘લાગે મને હું ન મરીશ કેા દી ,
 “ ‘જીવીશ તો હું પ્રભુ પાસ માગી
 “ ‘જે જોઈ તે જોઈ બધું ય રહેવા
 “ ‘છાતી હવે વજની પામવાને .’

* * *

“ ‘સાહેબ , એને નિરખો તમે તો
 “ ‘જાણું નકી ભૂલી કદી ન જાઓ ;
 “ ‘એ વાત આજે ય તરી નિગાહે
 “ ‘ભાલા સમી ખૂંચી રહે મને તો .

“ ‘મ્હારી દિસે વ્રાત બહુ જ લાંબી ,
 “ ‘થાક્યા હશે એ સુણતાં કદાચ ;
 “ ‘એ બાઈ કિન્તુ બહુ વાર મ્હારા
 “ ‘હૈયા મહીં ભૂત સમી ઉઠે છે .

“ ‘એની ભલાઈ વિસરી શકું ના ,
 “ ‘રેતાં ય કેા દી અટકી શકું ના ;

“ઓચિન્તી એ જાહેન સદા થ હોયે

“સ્વપ્ના સમી આવી રહ્યા કરે છે .

“હા ! જોઈ જો એ મુખને શકો , તો

“પછી તમે ના હસશો કદી એ ;

“એ નેત્ર તો નિત્ય દળેલ રહેતાં

“સૂટેલ છે અશ્રુ થકી ભરેલાં .

“અને મને પીરસતી હતી એ ,

“ત્યારે થ જોતી મુજ મ્હોં ભણી ના ;

“કે પૂછતાં ઉત્તર આપતી , તો

“હેવો દુઃખી દાહભર્યો અવાજ !

“રૂધાચલું ચિત્ત બધું હતું એ

“કે એક અશ્રુમય તીન માંહી ,

“આ વિશ્વના બાહ્ય પદાર્થ સર્વે

“જેને દિસે સુસ્ત સ્મશાન જેવા .

“નિઃશ્વાસ એ નાખતી 'તી ગિચારી ,

“કિન્તુ દિસે ના ઉરની ગતિ એ ;

“નિઃશ્વાસ કે સાંભળતો હતો , તો

“ના જાણતો કેમ કહીથી આવ્યો ? !

* * * *

“પ્રભાતકાલે મુજ ડાંગ લેઈ

“બાલાં તણી માગી રજા , અને મેં

“એ બાપડા બાલકને ઉપાડી

“ચુમ્બી લીધી એક કપાલ માથે .

“બાલાં ગિચારી નિરખી રહી એ

“ને નેત્રમાં નીર ભરાઈ આવ્યાં ;

“જેવ્યા સમુ બાલકને કંઈક

“મેં આપતાં બિન્દુ બરી પડ્યાં એ .

“આશિષ એને દઈને જતો 'તો ,
 “આભારમાં એ શિર કે' નમ્યું 'તું ;
 “આશા ય દેવા હજી હું ઉભો 'તો ,
 “તેને હતી જે ઉપયોગની ના .

* * * *

“પાછો ફર્યો હું ગૃહની ભણી આ
 “થોડા દિનો આંહી તહીં ભમીને ;
 “ના જાણતી કે' જ વધુ હતી એ ,
 “હતી છતાં શોધ મહીં ભમન્તી .

“ક્યાંએ હશે એ જીવતો હજી તો
 “ના જાણતી કે જીવતો હશે એ ,
 “એ જો હશે ક્યાંય મરી ગયેલો ,
 “ના જાણતી કે ગુજરી ગયો છે .

“એ પૂર અશ્રુ તણું ખાળતાં તો
 “જેવી હતી તેવી જ ભાસતી એ ;
 “જોઈ છતાં એ ગૃહને ન હું કાં
 “ભણી શકું પૂર્ણ જ ફેરફાર ? !

“વાડી તણું જંગલ એ ખન્યું 'તું
 “દૂહાડે ય મેંઠાં ચરતાં હતાં ત્યાં ;
 “ત્યાં દિવસે ધ્રુવડ શાન્ત ઘેસી
 “એ અન્ધ નેત્રો અમકાવતું 'તું .

“દૌર્જન્યની એ ગૃહમાં નિશાની
 “ગઈ હતી સૌ પથરાઈ ન્યાં ત્યાં ;
 “વ્યવસ્થ કાંઈ જ રહ્યું હતું ના ,
 “ને છે ગંધી ઊંઘેર ખોદતા 'તા .

“એનો પતિ ડાંગ ખૂણા મહીં જે
 “ન્યાં રાખતો ત્યાં જ હતી પડેલી ;

“જે ખીંડીએ પાઘડી ટાંગતો તે
“ટીંગાયલી ત્યાં જ હતી રહેલી .

“શીખ્યું હતું બાલક મા કનેથી

“નિઃશ્વાસ લેવા રમતાં સૂતાં વા ;

“એનાં હતાં અંગ ગળેલ સર્વે

“ને દી વધે એ કરતું રડ્યા કેં .

“એને શિરે હસ્ત ધરી વદી , એ-

“આશા મને બાલકની નથી આ ;

“એના પિતાને નિરખી શકે એ-

“એવું પ્રભુએ નિરમ્યું દિસે ના .

“એ કાજ હુંએ જીવવા ન ઇચ્છું ,

“નસીબ સૌનું સહુ સાથ , બાપુ !

“હું તો હવે , ભાઈ ! મરી જઈશ

“થોડા દિનોમાં : સુખી એ વિચારે .

“આનો વડો ભાઈ પટેલ પાસે

“વાડી મહી નોકરીએ રહ્યો છે ;

“દાદા દયા એ પર પૂછું રાખે ,

“આનું ચ કેં એમ થઈ રહેશે .

“માતા વિના ઉછરતું બિચારું

“રેવા જ તે જીવ ધરી રહે છે ;

“એવું ચ આ કાજ હશે લખેલું ,

“વાતો વધુ તો પ્રભુ બાણનારે .

“વર્ષાઋતુમાં ફરી આ ગૃહે હું

“આવ્યો હતો : છેલ્લી જ વાર એ તો ;

“લીની હતી છે , નળિયાં હતાં ના ,

“તૂટી પડી થાંભલીઓ હતી કેં .

“સ્વર્ગે ગયું બાલક એ હતું , ને

“બાલક મને આમ ટૂંકી રહી તી :-

“એ તો ગયું, હું સુખણી થઈ છું,

“હવે મને ના પરવા કશાની,

“એની ચ શોધે ન હવે જતી હું,

“કો દી છતાં આ મન ના રહે છે;

“કોશો ઘણા કો દી લમી વળું છું,

“ને મોતની રાહ સદા ચ ભેટી .,

“કહી કહી કેં અટકી જતી એ,

“ઘેલાં દગો સજ્જડ ચોટી રહેતાં;

“એ ભેળને હું ડરતો હતો કેં

“ને અશ્રુ ખાળ્યાં ચ રહી શક્યાં ના .

“તેણે કહ્યું આમ હસી લૂણું કેં,

“છેલ્લા જ એ શબ્દ સુણ્યા હતા મેં :-

“તું ભાઈ! જે કેં સમજી ડરે છે,

“તેમાં જ મ્હારી સહુ આશ હાવાં .

“ઘેલાં થઈને દુખિયાં મરે છે,

“ઘેલાઈ ને મોત દવા પ્રભુની;

“હવે ફરી આપણુ ભેટશું ના,

“હાવાં સુણું મૃત્યુ તણા અવાજ .’

*

*

*

*

“એ તો ખિચારી દશ વર્ષ આમ

“ઝૂરી, અહો ! એ દશ વર્ષ પૂરાં;

“કેવા હશે એ ભડકા દુઃખોના ?!

“તોઆ પ્રભુ ! એની કળા જ ન્યારી !

“રહી રહી વેલી સમી ભમન્તી

“ઝલાઈ અન્તે શરદી વતી એ;

“છેલ્લી હતી આ ગૃહની નિશાની

“તે એ ઋતુમાં પ્રભુ પાસ ચાલી .

“એનો પતિ જ્યારથી નહાસી આવ્યો ,
 “સમારતું આ ગૃહ જાણતું ના ;
 “અને અહીં ધૂલ મહીં ભળી તે
 “આજે જુઓ તેમ પડી રહ્યું છે .”

* * * *

મહારાં થયાં ગળગળાં નયનો : કહ્યું મેં ,
 “આલો ગૃહે મુજ અને તહીં શાન્તિમાં રહો .”
 તેણે કહ્યું , “ શ્રમ હવે ઉતરી ગયો છે ,
 “આ હાંગ લેઈ ફરી આલીશ હું અગાડી .
 “ખડુ વપો ભમી કાઢયાં , હવે ટેવ ફરે નહીં ;
 “સુખી રહેજો ,” કહી એ તો અગાડી આવતો થયો !

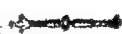
અત્યારે એ સુખ નયનની આગળે એ તરે છે ,
 આહો ! કેવું દુઃખમય છતાં શાન્તિમાં વાસ એનો !
 રે ! અત્યારે પગ ડગડગ આવતા એ હશે શું !
 કે કૈલાસે પ્રભુપદ કને શાન્તિમાં મહાલતા શું !

જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ સુખી હશે શાન્ત આત્મા નકી એ ,
 જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ હૃદય કે બોધ કેવું હશે એ ;
 ક્રીમાનોને ગરીબ દિલની વારતા શીખવીને ,
 જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ પ્રભુ કને દોરતું કે હશે એ .

૨૬-૪-૬૬

ગુનેહગાર

દાવો : -

“ગુનેહગારે કદમ તારે ઝુકાવ્યું ચિર છે , દિલગર !
 “અરે ! ખજર દીધું કરમાં છતાં ના વા હયુ કાં કર ?
 “ગુનાહ પર શી રહમ ? માશુક ! કતર કર એ હુકમ હકનો !
 “હરે તો દે મને ખજર , ઝળેહ આ દિલ કઈ હું તો .

“ ઉગામે ના , ન ફેંકી દે ! ન થા ગુલ , યા ન થા કાંટો !

“ ન માફી દે , જખમ ના દે ! રડી શું આમ આંસુ દે ?

“ દયા છે તો ન કાં પ્રીતિ ? ન કેં તો શું ન ઇન્સાફ ?

“ અરેરે ! ફૂર માયાળુ ! મને ઇન્સાફ કે દિલ દે .

“ ન છે કેં વસ્તનો દાવો ! કતલ કર એ મને લ્હાવો !

✓ “ અદલ કર યા ફઝલ કર તું , કંઈ તો ફેંસલો દેવો ! ”

ઉત્તર :-

“ કહું શું હું ? અયે ઝાલિમ ! અરે ! ત્હાઈં જ આ ખંજર !

“ ખરે દિલ આ હુલાવ્યું તે અહોહો ! આ જ છે ખંજર !

“ અરેરે ! દહાં એ , દિલખર ! હું જાણું છું , હું જાણું છું !

“ વળી ત્હારી જ આ ગરદન જહીં હું ખાઝતી હરદમ !

“ કતલ થઈ છું ! કતલ કરીને કતલ કરી થાઈં શું ? દિલખર !

✓ “ અરે ! બે હોંશ એવી તો કતલ કર આ રહું ખંજર !

“ વળી ખંજર શે ફેંકી દઉં ? હતું તે એક દી રીને !

“ પડે નીચે બને દુકડા ! ગયો છે તું ! ન ખોડે તે !

“ ભલા ઇન્સાફ શું આપું ? અરે આ દિલ છે આપ્યું !

૧ “ મગર રે ! એ જિગર ત્હાઈં ગયું તે શી રીતે રાખું ? ”

યાચના :-

“ અરે ! તો આમ શું ઉભી સદા રહેજે લઈ ખંજર ?

“ કદમમાં મોત માથું તે નહીં શું આપશે , દિલખર ?

“ નહીં તડકું કરે છે કાં ? તું દે કાતિલ કે ખોસા !

“ હવા આ વાય છે ખીજી ! ગયો દિલખર મળે ના ના !

“ જિગર આ ફાટશે , માશૂક ! અને તું દેખશે ચીરા !

“ રહેવા દે તું બેલું એ ! જિગર ત્હાઈં કરી લેને ! ”

સ્વીકાર :-

“ ભલે તો લે મુજે ચુમ્બી ! તને હું આવ લેદું છું !

“ મગર અફસોસ ! દિલ આ તો નહીં લેટે નહીં લેટે . ”

લેટ :-

“અહાહા ! શી ખુમારી છે મને આવી ચ આ લેટે !

“વફા છું, તો પછી, માશૂક ! બિગર પણ લેટ એ લેશે.”

૩૦-૪-૯૬.

ડોલરની કઠીને

અહો ! ન્હાની પાંખે મધુપ તુજ આવે લપટવા,
પરન્તુ એ જાઠી મધુર સુરભે મૂર્ચ્છિત થતો !
નશામાં જાગીને તુજ તરફ કેવો હડી રહે ? !
શકે ના આલિંગી મગજ તર દૂરે થઈ જતાં !

ભમે ગુંજ ગુંજ, તુજ મુખ નિહાળે સ્મિતભયુ,
અહો ! કેવું ખીલે ! સુરભભર કેવું મહકતું !
ધિશારે લોગીને લટુ કરી લઈને નયવતું !
હસે સન્ધ્યા સામે ! અનિલલહરીથી ગુલી રહ્યું !

અરે ! માળીની છે તુજ તરફ દ્રષ્ટિ પણ નહી,
પરોની દેશે એ ચુંટી લઈ તને દોરની મહી ;
છતાં એ ત્હારું તો મધુર મુખડું તું હસવશે,
નહી તું જાણે છે સુરભ તુજ આ સાર્થક થશે .

તું ક્યારથી જરફતા જલથી સિંચાશે
આ મહેકની મધુરતા જમણી કરીને,
વેણી મહી લટકશે તુજ પાંખડી એ
હા ! પારદર્શક સુ સુન્દરીકંઠ પાસે .

રોમાંચમાં અગર તું મરુત્ત છાંટી
રહીશ પ્રતિગિન્નિત ગાલમાં થી ;

નિદ્રસ્થ મહેકથી કરી પિયુપ્રિયચીને ,
ત્યાં શ્વાસથી પિયુ તણા કરમાઈ જશે .

અહીં તો કે લાંબું તુજ ભવિત છે જો રહી શકે ,
અરે કિન્તુ તારી સુરભ અનિલોમાં ઉડી જશે ;
કને માળી આવે ત્યમ ત્યમ અહો ! તું હચી રહે !
તને વડાલું ના ના ભવિત પણ પ્રીતિ નહી હશે .

તને લાગે મીઠું જરૂર મરીને સ્વાર્થક થવું ,
નહી તારૂં હૈયું રસ અનુભવી શોધી જ રહું ;
તને મૃત્યુ એ છે મધુર કંઈ સત્કાર મળતાં ,
તને આવે મૃત્યુ પ્રિયતમપ્રિયાની રમતમાં !

પ્રભુ આવી હોંશે જરૂર તુજ પૂરી જ કરશે ,
વૃથા કાંઈ કોની નવ પ્રણલ ઇચ્છા કદિ બને ;
અરે પ્યારી ! તુંને મમ પ્રિયતમાને લઈશ હું ,
નહી સૂંધી તારી સુરભ મધુરીને લઈશ હું .

૧-૫-૬૬.

✓ પ્રિયા કવિતાને

મને વડાલી લાગી , પ્રથમ મળતાં હું તુજ થયો , ✓
હૃદય તારૂં મહોં ને તુજ સ્મિત મહીં હું મળી રહ્યો ;
તને ભેટું એવી મમ હૃદય ઇચ્છા કરી રહું ,
વળી તારાં નેત્રો અનુદ્રવ દીઠાં ને ચળી ગયું .

અરે ! તું તો દેવી , જન ગરીબ હું પામર નહી ,
શકું ભેઈ એ હું ક્યમ હૃદયની તે તુજ દુતિ ?
લજ્યાં મહારાં નેત્રો વળી , પ્રિય ! તું એ દૂર જ ઉભી ,
પડયું આ હૈયું તો પણ લપટી તારા પદ મહીં

સ્વીકાર્યો તે' મુજ પ્રણય ને કાંઈ હું પાસ આવ્યો ,
 ખોળે તહારે હૃદય ધરવા કમ્પતું પાસ લાવ્યો ;
 ભેટું માની કર પણ ક્યો દીર્ઘ મેં એક , બહાલી !
 કિન્તુ તું તો નભ તરફ , રે ! ઊડતી ક્યાંય ચાલી ? !

જોયું ઊંચે ! ક્યમ ઉડી શકું ? પાંખ આવી હતી ના ,
 “ તું ક્યાં ! હું ક્યાં ! ” હૃદય દ્રવતું છેક તૂટી પડ્યું આ ;
 રે રે ! ત્યારે પ્રતિકૂલ હતો સર્વ સંસાર , બહાલી !
 મૂર્છા આવી નિરખી દિલની લાગતાં આશ છેલ્લી .

પછી તહારે જાણી મમ શિર લઇને તુજ કરે
 મને તું આલિંગી ! બ્રમણ સહુ લાગ્યું હૃદયનું !
 ક્યો ઊંચે નીચે અખિલ ભુવને હું તુજ સહે ,
 અહો ! હર્ષે હર્ષે હૃદય મમ ફૂલી ધડકતું .

પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા ,
 મને ભાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર ગનતા ;
 મને કૂંચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની ,
 અને તાણું બોલી તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી !

આ શું ? આ શું ? નયન વહતાં અશ્રુતું પૂર એ શું ?
 હૈયું મહાઈ પિગળી ગનતું મીણ કે નીર જેવું !
 ત્યાં પ્રહ્લાડે નઝર કરતાં અશ્રુમાં વિશ્વ નહાતું !
 બોહો ! બહાલી ! પ્રલય જગનો અશ્રુથી આ થશે શું ? !

તહારાં અંગો , તુજ અવયવો , બોખે ને ગાલ સર્વે !
 ન્યાં જોઈ ત્યાં જલમય વહે અશ્રુની ધાર , બહાલી !
 “ જો જો બહાલા ! મુજ સહ રહી આજ છે મહાભુવાનું ! ”
 એ શું બોલે ? ભવતું ! સખિ ! તું આમ રેતાં ચ , બહાલી !

અરેરે ! શોખની ચીલે રહે ને રોવરાવતી !
 હોત ના અશ્રુ તો બોહો ! પ્રેમ ને શોખ હોત ક્યાં ?

✓ વિધવા બ્હેન બાબાને

બહાલી બાબા! સહન કરવું એ ય છે એક લહાણું!
મહાણુનું તેવું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક લહાણું!
મૃત્યુ થાતાં રટન કરવું ઇશ્વરનું એ ય લહાણું!
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એ ય લહાણું!

સંબંધીના મરણ પછી ના સર્વ સંબંધ તૂટે,
ખડેની! આંહી વિરહ જ ખરો ચિર સંબંધ ભાસે;
તે પ્રેમી જે પ્રણયમયતા ભેઈ મહાણું વિયોગે,
મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નફી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.

(છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, ખડેન! સૌભાગ્યથી કેં,
છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, ખડેન! શૃંગારથી કેં;
બાબા! તારા મૃદુ હૃદયને આપ વૈધવ્ય આપી,
ભાવે ભાવે તુજ દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી.

ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં ઢાળવે જે?
બહાલી બાબા! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
ઈચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ, બહાલી!

બાપુ! આ સૌ સુખ દુઃખ તણી વેઠ નાખી નથી કેં,
આ તો બોલે કુદરત તણે માત્ર કલ્યાણકારી;
આ ખડાડો જે પથિક મહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં
ચમ્રવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય ભેતાં.

આ કુંડાળું કુદરત તણું કોઈ ભેઈ શકે, તો
ના ના ભેશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
દૂંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અદ્ય ખડો જ ભેતી,
ને તેથી આ સુધટ સરણી દિસતી ડાઘવાળી.

સ્વીકાર્યો તેં મુજ પ્રણય ને કાંઈ હું પાસ આવ્યો,
જોજો તહારે હૃદય ધરવા કમ્પતું પાસ લાવ્યો;
લેહું માની કર પણ કયો દીર્ઘ મેં જોક, બહાલી!
કિન્તુ તું તો નલ તરફ, રે! ઊડતી ક્યાંય ચાલી?!

જેયું જાયે! કયમ ઉડી શકું? પાંખ આવી હતી ના,
“તું ક્યાં! હું ક્યાં!” હૃદય દ્રવતું છેક તૂટી પડ્યું આ;
રે રે! ત્યારે પ્રતિકૂલ હતો સર્વ સંસાર, બહાલી!
મૂઝાં આવી નિરખી દિલની લાંગતાં આશ છેલ્લી.

પછી તહારો જાણી મમ શિર લઈને તુજ કરે
મને તું આલિંગી! બ્રમણ સહુ લાગ્યું હૃદયનું!
કયો જાયે નીચે અખિલ ભુવને હું તુજ સહે,
ઓહો! હર્ષે હર્ષે હૃદય મમ ફૂલી ધડકતું.

પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા,
મને લાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર બનતા;
મને કૂચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની,
અને તાણું જોલી તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી!

આ શું? આ શું? નયન વહતાં અશ્રુતું પૂર એ શું?
હૈયું મહાડું પિગળી બનતું મીણ કે નીર જેવું!
ત્યાં પ્રહ્લાંડે નગર કરતાં અશ્રુમાં વિશ્વ ન્હાતું!
ઓહો! બહાલી! પ્રલય જગનો અશ્રુથી આ થશે શું?!

તહારાં અંગો, તુજ અવયવો, ઓઠ ને ગાલ સર્વે!
જ્યાં જોઈ ત્યાં જલમય વહે અશ્રુની ધાર, બહાલી!
“જે જે બહાલા! મુજ સહ રહી આજ છે મહાભવાનું!”
એ શું બોલે? ભવતું! અણિ! તું આમ રોતાં ય, બહાલી!

અરેરે! શોખની ચીજે રડે ને રોવરાવતી!
હોત ના અશ્રુ તો ઓહો! પ્રેમ ને શોખ હોત ક્યાં?

✓ વિધવા બ્હેન બાવાંને

બહાલી બાબાં! અહન કરવું એ ય છે એક દહાણું!
મહાણુ તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક દહાણું!
મૃત્યુ થાતાં રટન કરવું ઇષ્ટનું એ ય દહાણું!
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એ ય દહાણું!

સંબંધીના મરણ પછી ના સર્વ સંબંધ તૂટે,
ખડેની! આંહી વિરહ જ ખરો ચિર સંબંધ લાસે;
તે પ્રેમી જે પ્રણયમયતા જોઈ મહાણે વિયોગે,
મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નથી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.

છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, ખડેન! સૌભાગ્યથી કે,
છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, ખડેન! શૃંગારથી કે;
બાબાં! તારા મૃદુ હૃદયને ઓપ વૈધવ્ય આપી,
ઊંચે ઊંચે તુજ દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી.

ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં દાખવે જે?
બહાલી બાબાં! કુદરતકૃતિ સર્જદા હેતુવાળી,
ઈચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ, બહાલી!

બાપુ! આ સૌ સુખ દુઃખ તણી વેઠ તાળી નથી કે,
આ તો બોલો કુદરત તણો માત્ર કેટલાણકારી;
આ ખડાડો જે પથિક મહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં
ચક્રવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં.

આ કુંડાળું કુદરત તણું કોઈ જોઈ શકે, તો
ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
ટૂંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અદ્ય ખંડો જ જોતી,
ને તેથી આ સુધટ સરણી દિસતી ડાઘવાળી.

સ્વીકાર્યો તેં મુજ પ્રણય ને કાંઈ હું પાસ આવ્યો,
ખોળે તહારે હૃદય ધરવા કરપતું પાસ લાવ્યો;
લેહું માની કર પણ ક્યો દીર્ઘ મેં એક, બહાલી!
કિન્તુ તું તો નલ તરફ, રે! ઊડતી ક્યાંય ચાલી?!

જોયું ઊંચે! ક્યમ ઉડી શકું? પાંખ આવી હતી ના,
“તું ક્યાં! હું ક્યાં!” હૃદય દ્રવતું છેક તૂટી પડ્યું આ;
રે રે! ત્યારે પ્રતિકૂલ હતો સર્વ સંસાર, બહાલી!
મૂર્છા આવી નિરખી દિલની લાંગતાં આશ છેલ્લી.

પછી તહારો જાણી મમ શિર લધને તુજ કરે
મને તું આલિંગી! ભ્રમણ સહુ લાંગ્યું હૃદયતું!
ક્યો ઊંચે નીચે અગિલ ભુવને હું તુજ સહે,
અહો! હર્ષે હર્ષે હૃદય મમ ફૂલી ધડકતું.

પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા,
મને ભાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર ગનતા;
મને ફૂંચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની,
અને તાળું જોલી તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી!

આ શું? આ શું? નયન વહતાં અશ્રુતું પૂર એ શું?
હૈયું મહાઈ પિગળી ગનતું મીણ કે નીર જેવું!
ત્યાં પ્રહ્લાંડે નહર કરતાં અશ્રુમાં વિશ્વ નહાતું!
ઓહો! બહાલી! પ્રલય જગનો અશ્રુથી આ થશે શું?!

તહારાં અંગો, તુજ અવયવો, ઓખે ને ગાલ સર્વે!
ન્યાં જોજી ત્યાં જલમય વહે અશ્રુની ધાર, બહાલી!
“જે જે બહાલા! મુજ સહ રહી આજ છે મહાણવાનું!”
એ શું જોલે? ભવતું! સખિ! તું આમ રેતાં ય, બહાલી!

અરેરે! શોખની ચીજો રહે ને રાવરાવતી!
હોત ના અશ્રુ તો ઓહો! પ્રેમ ને શોખ હોત ક્યાં?

✓ વિધવા બ્હેન બાવાને

બહાલી બાબાં! અહન કરવું એ ય છે એક દહાણું!
મહાણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક દહાણું!
મૃત્યુ થાતાં રટન કરવું ઇશ્વરું એ ય દહાણું!
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એ ય દહાણું!

સંબંધીના મરણ પછી ના સર્વ સંબંધ તૂટે,
ખહેની! આંહીં વિરહ જ ખરો ચિર સંબંધ લાસે;
તે પ્રેમી જે પ્રણયમયતા જોઈ મહાણે વિયોગે,
મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નહીં સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.

છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, ખહેન! સૌભાગ્યથી કેં,
છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, ખહેન! શૃંગારથી કેં;
બાબાં! તારા મૃદુ હૃદયને આપ વૈધવ્ય આપી,
જાચે જાચે તુજ દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી.

ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં દાખવે જે?
બહાલી બાબાં! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
ઈચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ, બહાલી!

બાપુ! આ સૌ સુખ દુઃખ તણી વેઠ નાખી નથી કેં,
આ તો બોલો કુદરત તણો માત્ર કલ્યાણકારી;
આ ખહાડો જે પથિક મહુને આપતા માર્ગમાં ત્યાં
ચક્રવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં.

આ કુંડાળું કુદરત તણું કોઈ જોઈ શકે, તો
ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
ટૂંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અરૂપ ખંડો જ જોતી,
ને તેથી આ સુઘટ સરણી દિસતી ડાઘવાળી.

બાળાં ! જોને નયન લરીને આંસુથી એક વાર !
 બાળાં ! જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
 બહાલા સાથે નિરખતી હતી આજ જો એકલી તું,
 બાળાં ! ખુદલું હૃદય ફરી જો, જો જ ઈચ્છયું હરિનું.
 જોને, બાપુ ! તુજ જિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિદાસે,
 તહારો મહેરો ગત હૃદય જો ત્યાં ચ ભણું વિમાસે !
 જો રેલાયું ઉઠધિ સ્વધને કિન્તુ તું ગિન્દુ તેનું-
 આડું આવ્યું પડ નયનને તહાય જો વારિ તહાડું.
 પહેની ! આવાં પડ પછી પડો આવતાં જાય આડાં,
 અન્તે ગાઢાં પડ ચીરી દઈ પાર જતાં સહુ ત્યાં;
 તું ને મહારી પ્રિય સખી ત્યજી હું ચ જાઉં કદાપિ,
 એવું જો કે શુભ જ કરવા ઈશ ઈચ્છે કદાપિ.
 રે ! તો સાથે તમ હૃદયનાં ગાળજો અશ્રુ ધળેને,
 જે બાકી તે લાણી લઈ તમે આવજો સાથ ધળેને;
 બાળાં ! તું જો શીખીશ ફરી આ પાઠ ઔદાર્યનો, ને
 મહારી લોખી પ્રિય અયુધને દોરજો આ જ માળે.

૩ - ૫ - ૬૬.

૬૬ કલીને

તુજ છિદ્રિત છેહ થતી કુમળી,
 લલનાહર્યે ચંગદાઈ જતી;
 તુજ પાંખ સહુ વિખરાઈ પડે
 પણ સિન્ધુ પરાગ ઉરે ઉભરે !
 પંથુ માળી તને કદિ જો સૂઝતો
 તુજ મૃત્યુ થતું ક્યમ તુર્ત ? અહો !
 તુજ મૂલ અમૂલ તણું કરતો,
 કંઈ જો દુઃખ છે તુજને ? કળી જો !

૪ - ૫ - ૬૬.

✓ હૃદ

૦૦૦૦૦૦

મુનાસિબ બસ હવે કરવું, નઝર હૃદ આ અહીં આવે;
પડ્યું ખંજર ન પાછું લે, ઝુકાવ્યું આ ન દિલ ઝૂકે.

ન કર ઘા, ઘા થશે ઉધો! ખુદા લેશે ખૂનીતું ખૂન!
અને બદનામીનો ભારો ઉપાડે, ચાર! શે તહારો?

સિતમગર! તું સિતમની જો નકી હૃદ આવી છે આ-આ!
નહીં તો ઝુલ્મ સહેનારૂં ચડે તોફાનમાં દિલ ના.

-ખુદાનો ખોદ્દ કું રાખી, શરમ કું આંખની રાખી,
હવે ફેરાવયો બસ કર અરે શયતાનનો ચરખો.

કયું છે દમ બ દમ નમવું શરૂ મેં જ્યારથી કદમે
અરે કાતિલ આ તહારૂં ઉપાડ્યું ત્યારથી તેં તેં!

-ખુદાને જે કદમ ઝૂકે કદમ તહારે ઝૂક્યું શિર તે!
મગર કું જ્યાલ તેનો ના! હવે હૃદ આવી ખેંચી છે.

ન ધર હૃદ ઉપરે પગલું, તહીં આતશ જળે હરદમ!
કબૂતર દિસતું તે તો બને છે શેર ત્યાં, કાલિમ!

જફામાં શીદને જાવું? કયો તે ઝુલ્મ ભૂલી જો,
તને પેદા કરી તે તે ખુદાનો હું ચ છું બન્દો.

ન ધર હૃદ ઉપરે પગલું, તહીં ના ઝુલ્મ આ ચાલે,
સિતમગરને શિરે ત્યાં તો સિતમ હરગિઝ ફાવે છે!

તહીંની ખાકમાં શાને થવાને ખાક તું ચાહે?
અરે! ઇન્સાન થાં ચા તું ખુશીથી સ્વાદ જા એ લે!

અતિ મોડું

અતિ મોડું મોડું વદન તુજ “આહું” કહી શક્યું ;
અને મહારૂં હેયું સમજી નવ ઓહું કંઈ શક્યું ;
હતી તું તો શિષ્યા , રમતમય એ આગ તુજ સૌ ,
અહો ! કેડે હેતે હૃદય મમ એ લાડ પૂરતું .

મને - ના જાણ્યું કે - હૃદયરસભોક્તા કરીશ તું ,
તને જે અર્પેલું પીયૂષ મુજને તે દઈશ તું ;
ન જાણ્યું મેં તારો મમ હૃદય આલમ્બન બનશે ,
ન જાણ્યું કે ખ્યાલું તુજ જિગરનું આમ ઢળશે .

અહાઈ મોડી ને અરર ! દિલ ઓહું વશ ક્યું ,
વિના વિચારે કે વળી જિગર તે અર્પી જ દીધું !
ઘવાયેલું શલ્યે મમ દિલ વળી અન્ય દિલનું ,
તહીં ઘંઘાયેલું દહ ફરજબાંધે ગરીબડું .

તને આહું કિન્તુ મુજ પ્રણય તું જોઈશ નહીં ,
અરે ! મૃત્યુ વેળા નયન તુજ હું આંખીશ નહીં !
તને આવે કષ્ટો - મુજ દિલ ન આ ઢાલ બનશે !
તને છોડી દેવા હૃદય મમ આ ચત્ત કરશે !

અરે ! મહારી સ્થિતિ અતુકળ નહીં પ્રેમ કરવા ,
સ્થિતિનાં જન્તુ તે જન સ્થિતિ ન પામે પશ્ચટવા ;
વિનો ઈચ્છિતારે ! રે ! મુજ જિગર તો ફર બનશે !
અરે ! એ ગીરાતાં તુજ જિગર તો ચીરી જ જશે !

પ્રિયે ! હું જેનો તે કદિ ત્યજી મને સ્વર્ગ વસારો -
કહી છૂટી તૂટી મુજ હૃદયનું પિંજર જશે ,
અરે ! બંધાઈ તે પણ નવ ઉઠે પાંગ કદિ એ ,
તરી આ પાંગી તો ઘણી જીવી શકે પિંજર જશે .

અરે ! રો ના ! રો ના ! પણ નહિ રહે તો કરીશ શું ?
હવે તો રોવું એ તુજ હૃદયનું એક જ રહ્યું !
અરે ! મહારે તો એ રુદન પણ મીઠું નવ મળે !
અરે ! હેયું રોતાં મુખ હસવડું એ જ ફરજે !

મને મોડું મોડું મરણ પછી તું અમૃત મળ્યું ,
ઊઠાડી ના કે દી મરણવશને અમૃત શક્યું ;
અરે ! ઢોળાયું એ , ઢળી જઈ ભળ્યું છેક જ ધૂળે ,
પ્રભુની એ ઈચ્છા ! અનુકૂલ પડે વા નવ પડે !

સખિ ! ત્યારે માટે જીવીશ ફરી હું આ જગતમાં ,
શીખો આ ફેરે તો સહવું વિધિની આ રમતમાં ;
અહો ! એ ઇચ્છાથી તુજ સહ ફરી જન્મીશ નહી ,
તને ત્યારે , બહાલી ! હૃદયરસ હું અપીંશ નહી .

પ્રવાસે આ આલ્યો જીવ અનુભવી ન્યારથી થવા ,
મળ્યું આવું મીઠું સહન કરવું ના કંદિ હશે ;
ફફીરી ત્યારી ને મધુર મુજ આ કેદ ગણજે ,
લગાડી લેજે તું જગત સહુની ખાક જિજરે .

ફરી જન્મી સાથે હૃદય મુજ હું અર્પીશ તને ;
પ્રવાસે કેં તેથી જરૂર વધુ વેળા થઈ જશે ;
અરે ! બહાલી ! બહાલી ! પ્રણયરસ કિન્તુ મધુર છે ,
ક્યું તેને માટે હૃદય મુખથી ના અટકશે ?

પ્રવાસીને વીત્યા કંઈ યુગ , યુગો કેં વહી જશે ,
નહી તેમાં એવો સમય મધુરો એક જ હશે ;
ત્વરા છે ના કાંઈ કુદરત પીવાડે પીયૂષ જો ,
ભલે લાખો જન્મો પ્રણયરસમાં એમ વહજો .

પ્રિયે ! આ આશાથી તુજ નયન તો યિગળી વહે ,
પ્રિયે ! આ આશા તો તુજ હૃદયને ફૂર જ દિસે !
ન તે વિચારેલું કંદિ પણ હતું કાલવું , સખિ !
અરે ! આ આશાથી ક્યમ મુખી બને તે દિલ ? સખિ !

નિરાશામાં, ખેંચી ! ભવિત ક્યમ ત્હારું પૂરું થશે ?
 અને ત્હારી પીડા મુજ નયન શે જોઈ શકશે ?
 રહું જોવું, રોવું, સ્મરણ કરી ગાવું કદિ કદિ !
 કલાવે લાવે એ સહવી પણ ઈચ્છા પ્રભુ તણી !

૧૬-૫-૯૬ .

વૃદ્ધ માતા

હૂર વસતા પુત્રને

બાપુ ! તું તો ક્યમ લટક્યા હૂર ચાલ્યો ? અરેરે !
 ત્હારી માતા, તુજ ગરીબડી ઝૂંપડી કેમ ત્યાગી ?
 સંદેશો એ કંઈ નવ મળે ! કાગળે કંઈ ના ના !
 આશા રાખી રડી રડી અરે ! વર્ષ મેં આઠ ગાળ્યાં !

આશામાં તો ભવ બહુ અને ભોળવે છે મને એ,
 શું એ કાયા લડલડ થતી બાળી નાખી ચિતાએ ?
 ત્હારું મૃત્યુ કદિ થઈ ગયું ત્હોય હું કાં અજાણી ?
 રે ! જાણું તો હુંઝ મુજ બધું - શાન્તિ પામું - નિવારી .

ના લીંબાં નયનજલથી નામ ત્હારું પછી હું,
 ના આપે આ હૃદય ઠપકો — પાપથી એ બચે તું ;
 કે વિચારે હૃદયગમતા આવીને ઉડી જતા !
 બાપુ ! આવું તિમિર કદિ એ કોઈ દિલે હશે ના !

ન્હાનું બચ્ચું સમત કરતાં ચીસ પાડે અનલપ્રે,
 શું જાણે કે કંડકડી ઉઠે માતનો, જીવ ત્યારે ?
 તું તો મ્હોટો પણ જરૂર કે બાલબુદ્ધિ રહી છે ;
 ત્હારી માતા તુજ વિષુ હુઝી — કેમ જાણી શકે એ ?

શું એ ત્હારું હૃદય કુમળું કોઈ કન્યા મહી છે ?
 આ દોશીને હૃદય તુજ શું, લાઈ ! ભૂલી ગયું છે ?

ખાળ્યું મહાઈ હૃદય ખડું એ, ભાઈ! ખૂરા વિચારે,
મહાઈ હૈયું તુજ શિર નહીં દોષ એ કે દી ઢાળે.

બહાલા! તહાઈ મુજ સમ હશે દગ્ધ હૈયું કદાપિ!
ના વિસામો તુજ હૃદયને, ખાપલા! કે કદાપિ!
લક્ષ્મી, કીર્તિ, પ્રણય, સહુની વ્યર્થ આશા થઈ શું?
ગાંડાઘેલો થઈ ભટકતો જંગલે તું હશે શું?

એવો હોયે ડરીશ કદિ ના માતની ઝૂંપડીથી,
કાલોઘેલો નિરખીશ તને, ખાપુ! હું આંસુઝાંથી;
આ મહોટાઈ જગતની મને કાંઈ બહાલી નથી, હો!
મહારાં ઘેલાં મુજ હૃદયને ડાહ્યાલાંથી વધુ, હો!

જે ઘંટીને દળી દળી તને પોષતી હેતથી હું,
નહાના તહારા સહુ જ કળિયા પૂરતી કોડથી હું;
હોશે ઘંટી દળીશ ફરી તે જોઈ મહોં, ખાપ! તહાઈ,
જ્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધાઈ.

તહારી માની તુજ જિગરમાં રાખજે ના દયા તું,
તહારી માની ગરીબ સ્થિતિને માનજે ના દુઃખી તું;
તહાઈ માગ્યું દઈશ સઘળું ઘંટી એ વેચી નાખી,
રહેજે તું તો જ્યમ ઠીક પડે આળસુ તેમ, ભાઈ!

રે રે ખાપુ! તુજ ખૂમ સુણે કેદની શું દિવાલો?
કે કેઈથી જખમી થઈને એકલો, ભાઈ! સૂતો?
કે ફેંકાયો વન મહીં દૂરે સિંહની કે ગુફામાં?
શું એ હાલો વિખરી પડી મૌ શ્વાસ લેતાં હશે ના?

કે સિન્ધુમાં ગરક જ થયો સોળતી સર્વ સાથે?
જ્યાંથી કાંઈ ખખર કદિ એ પાઠવી ના શકાયે!
ખાપુ! ખાપુ! મમ હૃદય તો આંધળું છેક થાતું!
કેવી રીતે તુજ સ્થિતિ તણી વાત રે! મેળવું હું?

આંહીં ત્યાં મેં લટકી ઘસવી ડાંગ છે, બાપુ ! મહારી,
રસ્તા સવે નયનજલથી લીંબવી આંખ જોઈ ;
મ્હેં જોયું છે, મુજ જીવિતનો અન્ત આવી પહોંચ્યો,
આ ડોશીતું મુજ નિરખવા, બાપ ! તું આવજે, હો !

ત્હાં મૃત્યુ થયું જ સમજી ભૂતને શોધતી હું !
જૂઠી આશા - મૃત સહ નકી વાત ના થાય, બાપુ !
ના તો તેને ક્યમ મળ નહીં નિત્ય તુંને જપીને
ત્હારે માટે રડી તલકી જે શેર લોહી સૂકાવે ?

કમ્પે છે આ દિલ જરી સળી ઘાસની કમ્પતાં, ને
દોડે છાયા ધન તણી અને દિલ મ્હાં ડરે છે !
બ્રેહું મ્હાં દિલ કંઈ કંઈ પૂછતું વાત તેને,
ને અન્તે એ વધુ દુઃખી બની ઊંઘતું કે રહે છે.

ભાસે છે આ જગત સઘળું કૂર, બાપુ ! મને તો !
ત્હારી ના તે નીરસ સઘળી વાત, બાપુ ! મને તો !
આવે છે સૌ મુજ ઘર મહીં જોઈતું આપવાને
કિન્તુ મ્હારા દરદ પર ના કોઈને કે દયા છે !

કાં સંતાયો ? પ્રિય પ્રિય અરે ! આવને આવને તું !
તું વિના આ જગત પર છે કોઈ ના મિત્ર મ્હાં !
ના આવે તો સમજાણ મને કાંઈ ના આપશે શું ?
શું દેવે ના કંઈ પણ દયા રાંકની લાવશે શું ?

ખીજાંને તો જરૂર મુખડાં શોધતાં હાથ લાગે,
મ્હેં ત્હાં જરૂર વિરમે સર્વ તોફાન અન્તે ;
પાપી એ સૌ સમય વીતતાં પાપની માફી પામે,
એ શાન્તિ શું કદિ પણ મને આપશે ના પ્રભુ એ ?

ક્યારે મહારી દુઃખની ફરશે કર શિક્ષા ? અરેરે !
ક્યારે ત્હાં મરણ મુણતાં મૃત્યુ થાશે ? અરેરે !
સૂઝાય આ અધિર સઘળું ત્હાં ના જીવ ભતો !
જૂઠી આશા ઉપર જીવ આ કેમ વીર્યાઈ રહેતો ?

વીતેલો આ સમય મુજને સર્વ ચોક્કસ કહે છે,
ના ના, બાપુ ! મુજ મગજમાં કેં જ શંકા રહી છે ;
શ્વાસે શ્વાસે કયમ હજી જપે તોય આ દિલ મ્હાડું,
'બાપુ ! બાપુ ! પ્રિય પ્રિય અરે ! આવને આવને તું ?',

૨૪ - ૫ - ૯૬.

ના વાહે એ

“ ના વાહે એ ” કહીશ નહિ તું ! બ્યર્થ કહેવું નહીં એ !
હું વાહું ને કયમ નવ મને, ભાઈ ! વાહે અરે એ ?
બ્હાલા ! બ્હાલી મુજ હૃદયની આરસી છે નહીં એ,
અપુ ! હું હું જિગર મુજ તો કેમ બીલે નહીં એ ?

‘ ના વાહે એ ,’ અરર ! કહિ એ સત્ય શખ્તો હશે જો,
ના સ્વીકારે મુજ હૃદયને અર્પતાં એ કહી જો ;
ના શું તોયે મુજ દિલ પર કાંઈ તેને દયા એ ?
શું ફેંકી એ મુજ દિલ શકે એક અશ્રુ વિના એ ?

ના વાહે એ, વળી નવ દયા - એ જ સાચું હશે શું ?
તોયે, બાપુ ! હૃદયની દયાપાત્ર ના એ થતી શું ?
અર્પાયેલું જિગર ચીરીને કોણ પસ્તાય છે ના ?
પસ્તાશે એ દિલ પર ઘટે, ભાઈ ! કેં શું દયા ના ?

ના વાહે ને નિરદય થશે કોઈ હી એ દુઃખી ના,
તોયે શું છે ? સુખી રહી શકે તે ન સુખી રહે કાં ?
“ ના વાહે તે સુખી નવ હજો ” ઇચ્છવું યોગ્ય ના એ,
વાહે તેને ફરજ સમજી વાહવું શે પરાણે ?

‘ ના વાહે ’ એ કહી ફરજ તેં, બાપુ ! તારી બબલી,
દીવાની આ પણ કુદડી તું કેમ લેશે બચાવી ?

બાલી રાજે સુજ હૃદય તે કાંઈ શક્તિ ન ત્હારી !
 બવા દેને ! અનુભવ થશે ! કાંઈ બેશું અગાડી !
 ના આહિ એ પણ હૃદયનું એ જ છે સ્નેહસ્થાન ,
 આહિ તેને મળતર તણું હોય ના કાંઈ ભાન !
 અર્પી દીધું ! ખસ થઈ ગયું ! લૂંટનારૂં લૂંટે છો !
 ના પ્રીતિ ને હૃદયરસનો કાંઈ વેપાર થાતો !

૨૫ - ૫ - ૬૬ .

મહાત્મા મૂઠદાસ

કીર્તિ વિષે (એક ઐતિહાસિક કથા)

તારાનાં જીમખાં વતી રજનીનો અન્ધાર ફેળાય છે ,
 શાન્તિ છે સહુ સ્થાનમાં પણ અહીં કૂવા કને કોણ છે ?
 ઝોહો ! કોણ હશે અહીં વન મહીં નિઃસ્વાસ આ મૂકતું ,
 જેના શખ્દથી વૃક્ષથી ધૂવડ આ ધૂધ કરી ઊડતું ?

સી છે તે દુઃખિયારી કો , જીવવું ગમતું નથી !
 આવી છે આ કૂવા માંહીં પડીને દેહ પાડવા !

બાલી ન કાંઈ પણ ઊભી નવાણ પાસે ,
 કૂવા મહીં નગર એ સુખથી કરે છે ;
 સૌન્દર્ય કે મરણના સુખમાં હશે શું ?
 હા ! કાંઈ એ તરફ હશે મરતાં નહીં શું ?

દઢ સંકટપથી ના શું હૈયું હામ ધરી શકે ?
 અન્ધારામાં ખીનારૂં તે કૂવામાં સુખથી પડે !

“ હાં હાં ! ” થયો પણ ધ્વનિ કંઈ પાસ તેની ,
 ને હસ્ત કો પુરુષના કરથી ઝલાયો ;
 એ ગાઈ બાલી , “ નવ કેં તુજને નહું હું ,
 “ માલેક હું સુજ શરીરની ! ભાઈ ! ભ તું ! ”

ક્રૂપાથી દૂર ખેંચીને બાઈને પુરુષે કહ્યું,
“સાંભળી લે જરા ! બાઈ ! કાલે તે કર તું પછી !

“માલેકી તું જ ઝિન્દગી તણી અરે ! તું એકની હોય ના ,
“લાગી કેંક હશે , અને નહિ હશે તહોયે થયું શું લલા ?
“જેતું કોઈ નહીં અરે ! જગત આ આખું ય તેનું નકી ,
“ને જેતું જગ તે જરૂર જગતું , પોતાતું કોઈ નહીં .”

નમી તે બાઈ પિછાની બાવા એ મૂળદાસને ,
આંખમાં અશ્રુ આવ્યાં , ને બોલી ધીમે ઉભી થઈ .

“જીવિત આ થયું છે મને કદુ !
“મરણની ન કાં ઔષધિ લઉં ?
“ન મુજ વિશ્વ ને વિશ્વની ન હું ,
“દિલ ન મૃત્યુથી આ નિવારવું !”

કહે બાવો , “અરે ! કાંઈ વાત તો દુઃખની હશે !
“જડે ના માર્ગ કાંઈ તો કોઈને પૂછવું ઘટે .”

“શું બોલું હું ? નથી કંઈ રહ્યો સાર એ વાત માંહી ,
“હું જીવું તો મુજ પ્રિય મરે એ જ છે વાત મ્હારી !
“શાને રોકો ? વખત વહતો ! ઠેરશે ના જનાર !
“શું બોલું રે ? કહીશ કહિ ના પાપ બહાલા તારું હું .”

“પાપીને પાપ ક્રીધાથી પાપમાં વધુ નાખ તું ,
“કહે સાચું , અરે બાઈ ! મરવા તો નહીં દઉં .”

“હું તો છું વિધવા અને કુલ વળી છે નીચ મ્હારું , પિતા !
“રે રે ! એક વણિક જોઈ મુજને કેં મોહ માંહી પડ્યો !
“સાથે કેંક દિનો ગયા , જગત કેં તે જાણતું ના હતું ,
“કિન્તુ પાપ તણે ભરાઈ કુટતો , બાપુ ! ઘડો આખરે .

“ગર્ભવતી થતાં હું તે પાડોશી સમજી ગયાં ,
“ન્યાયને બારણે તેથી મ્હારે તો ચડવું પડ્યું .

“ કાલે થશે જરૂર રે ! ઇનસાફ તેનો ,

“ ને નામ એ વણિકનું કયમ દેઉં હું તો ?

“ એ બોલતાં જરૂર એ નવ જીવ રાખે ,

“ એનું થતું મરણ હું કયમ જોઉં આંખે ?

“ ગર્ભનું બાલ આ ને હું તેથી , બાપુ ! મરી જશું ;

“ જીવવાને કહેશે ના ! શું છે ના મરવું લલું ? ”

વિચારી મૂળદાસ આમ વક્તો ધીમે દયાથી ગળી ,

“ ના , ના , બાઈ ! મરીશ ના , જીવિતનો છે માર્ગ ખુલ્લો અહીં ;

“ જે દીવો નવ બોલવાય કદિ તે ફૂંકે ન બૂઝાવવો ,

“ લેજે તું સુજ નામ ને થઈશ હું સુખે પિતા બાલનો . ”

“ અરેરે ! કેમ એ થાશે ? તહમાઈ નામ શે લઉં ?

“ કેમ હું ફૂંકનો ડાઘો તહમારી કીર્તિને દઉં ? ”

“ કીર્તિને સુખ માનનાર સુખથી કીર્તિ લલે મેળવો ,

“ કીર્તિમાં મુજને ન કાંઈ સુખ છે , ના લોભ કીર્તિ તણો ;

“ પોલું છે જગ ને નફી જગતની પોલી જ કીર્તિ દિસે ,

“ પોલું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે .

“ એ પોલાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે ,

“ લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે ;

“ એવી કીર્તિ તણુ મહત્ત્વ કદિ એ લોકો ન જોઈ શકે ,

“ દેખે નેત્ર લલે પરત્તુ અહણે ના સૂર્ય આંખો પડે .

“ તુચ્છ એ કીર્તિને માટે ના ના ખૂન થવા દઉં ,

“ સહેશે સુખથી ડાઘો નામ આ મૂળદાસનું . ”

તે બાઈના હૃદયનાં પડ ઊઘડયાં સૌ ,

આભારની છલકમાં દિલ ભાન ભૂલ્યું ;

જોઈશકી અજક સૂર્યની ડાઘ માંડી ,

કે ખામતાં મહત એ દિલની પ્રસાદી .

થયાં એ બે ય જૂઠાં ને ઇનસાફે થઈ ગયો ,
મહાત્મા જૂઠો બોલ્યો, ને સ્ત્રી સાથે વનમાં રહ્યો .

હાહાકાર થઈ રહ્યો દિવસ તે આખો બધે ગામમાં ,
ઘેરઘેર થતી હતી મશકરી ને વાત બાવા તણી ;
તેને જે પૂજતાં હતાં જન-સહુ ધિક્કાર તે આપતાં ;
સિક્ષા એ નવ માગતાં મળતી ને ભૂખે દિનો કેં જતા .

ભાઈ ને ખેડેન જેવાં એ બાવો ને બાઈ એક દી ,
મઠમાં એ જ ખીનાની વાત કેં કરતાં હતાં .

ટોચ તે સુણતું 'તું , ને હર્ષશ્ચર્ય વિષે પડ્યું ;
ને એ બોલી ગયું ધીમે , “ સત્યનો બેટી છે પ્રભુ . ”

ચણુભણુ પછી આલી વાત કેં ગામ માંહી ,
જનહૃદય પડ્યાં સૌ કાંઈ શંકા મહી , ને
જનપદ ફરી લાવ્યા આવવા તે જગાએ ,
ભજન પણ ગવાતાં રાત્રિએ ત્યાં ફરીને .

અન્ધારે સત્ય ડૂબ્યું તે આવતું તરી આખરે ,
પરન્તુ કાંઈ એ તેની ચિન્તા ના મૂળદાસને .

૨૭ - ૫ - ૯૬ .

સીમા

જોડી જોડી , ત્રિપુટી કહી ને મંડળી ચારની કેં ,
ને ક્યાંહીં તો રસિક દિલના કફલા સાથ ચાલે ;
બેતાલો કે બસુર નહિ કે કમ્પતો તાર ભાસે ,
એ વીણાના સ્વરથી સઘળો માર્ગ મીઠો બને છે .

ફેલાવાને ઉરઉદધિની ભર્મિઓ ઉછળે છે ,
ભર્મિ ભર્મિ જરી અડકતાં એકથ કેવું ધરે છે ?

“ કાલે થશે જરૂર રે ! ઇનસાફ તેનો ,

“ ને નામ એ વણિકનું કયમ દેઉં હું તો ?

“ એ બોલતાં જરૂર એ નવ જીવ રાખે ,

“ એનું થતું મરણ હું કયમ જોઉં આંખે ?

ગર્ભનું બાલ આ ને હું તેથી , બાપુ ! મરી જશું ;

“ જીવવાને કહેશો ના ! શું છે ના મરવું લલું ? ”

વિચારી મૂળદાસ આમ વક્તો ધીમે દયાથી ગળી ,

“ ના , ના , બાઈ ! મરીશ ના , જીવિતનો છે માર્ગ ખુલ્લો અહીં ;

“ જે દીવો નવ બોલવાય કદિ તે ફૂંકે ન બૂઝાવવો ,

“ લેજે તું મુજ નામ ને થઈશ હું સુખે પિતા બાલનો . ”

“ અરેરે ! કેમ એ થાશે ? તહમારું નામ શે લઉં ?

“ કેમ હું ફૂંકનો ડાઘો તહમારી કીર્તિને દઉં ? ”

“ કીર્તિને સુખ માનનાર સુખથી કીર્તિ લલે મેળવો ,

“ કીર્તિમાં મુજને ન કાંઈ સુખ છે , ના લોભ કીર્તિ તણો ;

“ પોલું છે જગ ને નકી જગતની પોલી જ કીર્તિ દિસે ,

“ પોલું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે .

“ એ પોલાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે ,

“ લોહોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે ;

“ એવી કીર્તિ તણું મહત્ત્વ કદિ એ લોહો ન જોઈ શકે ,

“ દેખે નેત્ર લલે પરન્તુ ચહણુ ના સૂર્ય આંખો પડે .

“ તુચ્છ એ કીર્તિને માટે ના ના ખૂન થવા દઉં ,

“ સહેશે સુખથી ડાઘો નામ આ મૂળદાસનું . ”

તે બાઈના હૃદયનાં ધડ ઊઘડયાં સૌ ,

આભારની છવટમાં દિલ લાન ભૂલ્યું ;

જોઈશમી ઝળટ સૂર્યની ડાઘ માંડી ,

કે પામતાં મહત્ત્વ એ દિલની પ્રસાદી .

થયાં એ બે ય જૂઠાં ને ઝંનસાફે થઈ ગયો ,
મહાત્મા જૂઠ જોડ્યો, ને સ્ત્રી સાથે વનમાં રહ્યો .

હાહાકાર થઈ રહ્યો દિવસ તે આખો બધે ગામમાં ,
ઘેરઘેર થતી હતી મશકરી ને વાત બાવા તણી ;
તેને જે પૂજતાં હતાં જન-સહુ ધિક્કાર તે આપતાં ;
શિક્ષા એ નવ માગતાં મળતી ને ભૂજે દિનો કેં જતા .

ભાઈ ને ખડેન બેવાં એ બાવો ને બાઈ એકઠી ,
મઠમાં એ જ ખીનાની વાત કેં કરતાં હતાં .

કોઈ તે સુણતું 'તું , ને હર્ષશ્ર્વર્થ વિષે પડયું ;
ને એ બોલી ગયું ધીમે , “ સત્યનો બેટી છે પ્રભુ . ”

ચણુભણુ પછી ચાલી વાત કેં ગામ માંહી ,
જનહંદય પડ્યાં સૌ કાંઈ શંકા મહી , ને
જનપદ ફરી લાવ્યા આવવા તે જગાએ ,
ભજન પણ ગવાતાં રાત્રિએ ત્યાં ફરીને .

અન્ધારે સત્ય રૂપયું તે આવતું તરી આખરે ,
પરંતુ કાંઈ એ તેની ચિન્તા ના મૂળદાસને .

૨૭ - ૫ - ૯૬ .

સીમા

***

જોડી જોડી , ત્રિપુટી કહીં ને મંડળી ચારની કેં ,
ને ક્યાંહીં તો રસિક દિલના કાફલા સાથ ચાલે ;
બેતાલો કે ગચુર નહિ કે કમ્પતો તાર લાસે ,
એ વીણાના સ્વરથી સઘળે! માર્ગ મીઠો બને છે .

ફેલાવાને ઉરઉદ્ધિની ભર્મિઓ ઉછળે છે ,
ભર્મિ ભર્મિ જરી અડકતાં એક્ય કેવું ધરે છે ?

જૂદા રંગો લાગી ગળી જતાં એકરંગી બને છે,
ને તેમાં ના નજર કરતાં ફાટ સાંધો ત્રિરંગ છે.

મેળો મીઠો, અરર ! પણ આ એક એ ચાર દીનો,
સીમા આવી ! બસ અટકવું ! કોઈનો તાર તૂટ્યો !
તૂટ્યો વા તે ઉતરી જ ગયો ! મેળ પાછો મળે ના !
તાણો ખેંચો પણ નવ ચડે ! ધૂન એવી મચે ના !

હું ગોલું તે કળૂલ કરવા દિલ તે 'ના' કહે છે !
હું જોઉં જ્યાં ગિરિ ચળકતો ખાડ તે ત્યાં બુલે છે !
કાંટા ખૂંચે મુજ જિગરની ગોદમાં આવતાં, ને
હું ખીલું ત્યાં અરર ! ઢળતી કેમ મૂર્છા જ તેને ?

સીમા આવી મુજ દિલ તણા સોળતી દિલની ત્યાં,
એ હેયું તો મુજ હૃદયની સાથ રે ! વિસ્તરે ના ;
એ જોડાયું જગત સહ ને બન્ધ આ તોડી ઉડે,
સીમા તેની, મુજ હૃદયની દૂરના અન્તરે છે.

મહારી દૃષ્ટિ સમય વહતાં કાંઈ જૂદી થઈ છે,
તે દૃષ્ટિમાં વિકૃતિ સમયે કાંઈ જૂદી કરી છે ;
કાંટા ફૂટ્યા અમ હૃદયના માર્ગમાં ઊલટા છે,
'તે ક્યાં ! હું ક્યાં !' અરર ! રડવું એ જ સાગ્યે લખ્યું છે !

એ સીમાની ઉપર પગલું દેઈ ઓળંગશે એ,
ત્યાં તો સીમા મુજ જીવિતની આવશે વા જશે એ ;
તેની સીમા ઉપર લટકું આમ બન્ધાઈ હોરે,
હોરી તૂટે જીવિતની છતાં બન્ધ તો કેમ તૂટે ?

રે રે ! સીમા પ્રતિ હૃદયની આમ જૂદી હશે શું ?
રે ! સીમાની ઉપર ચડવું કોઈને સહેલ ના શું ?
વીણાતારો બસુર બનતાં એ જ કમ્પાવવા શું ?
રે ! સીમાએ કદુ વિષલયું આમ મીઠાશમાં શું ?

કિન્તુ મીડી કવિતા છે સીમાએ પગ મૂકતાં,
સિન્ધુના ભર્મિ ભર્મિએ નાચે છે ઉરનાવડાં.

૨૮ - ૫ - ૯૬.

અધીનતા

નહાનાં નહાનાં વન વન તણાં ઊડતાં પંખિડાં કે,
કેવાં શીખો મધુર ગીતડાં સર્વ આધીનતાથી ?
પેલી ભેડી લટપટ થઈ વૃક્ષમાં ત્યાં ઉડે છે,
પાંખે પાંખે નયન નયને વ્યાપ્ત આધીનતા છે.

પેલો ભૂંગે કુલ કુલ પરે એ જ આધીનતાની
ચોટી ઉડી લણલણ કરી ગાય છે શું જ શું જ !
પુષ્પોની એ મધુરજલરી પાંખડી પાંખડીથી
ગોળી રેલે રસ છલકતે એ જ આધીનતાની !

ભગે ચન્દ્રે ખૂણસૂરતીથી વિશ્વ રેલાવનારો
પીવા ખ્યાલો કુસુમદિલથી એ જ આધીનતાનો ;
રે ! ખીડાયો કમલપુટમાં, હાય ! આધીન ભૂંગ,
ના શું તેને શશીકિરણને ઝાંખવા હોંશ હોય ?

ઓહો ! મીડી કુદરત તણાં બાલુડાં બાપુ બહાલાં !
હોભે સૌને અનુકૂલ સદા આમ આધીનતા આ !
ખડોળું છે આ જગત તડીથી કાંઈ વીણી જ લેતાં,
છો માની ત્યાં જગત સઘળું મગ્ન આધીન રહેતાં !

મહારે રોવું મુજ હૃદયનું કાંઈ છે દર્દ કિન્તુ,
રોઈ ગાઈ તમ હૃદયને ચેતવી જાઉં, બાપુ !
રે ! ના વાડું તમ જિગરની કાંઈ આધીનતા હું,
એ તો હું એ દરદ સહતાં મૃત્યુ સુધી ન ત્યાશું.

મેં ચૂંટ્યું 'તું' મમ હૃદયનું સ્થાન આધીનતાનું,
 કેલું મીઠું રસિક દ્રવ્યનું પુખ્ત વા પ્રેમ જેલું !
 ખાગ્યું ચોટ્યું મુજ નિગરના છેદ ઊંડાણ માંહી,
 પીને પાથો રસ હૃદયનો ગૂળ આનન્દ માંહી .

છોડ્યું મેં તો કુદરત મહીં ચોકલાં ખેલવાનું,
 નિર્માયું તે મુજ મન ગમ્યું કોટડીમાં પુરાવું ;
 ખીનતં જેવી મુજ હૃદયની કાંઈ પીડા નથી આ ,
 અશ્રદ્ધા કે મરણ દુઃખનાં કાંઈ અશ્રુ નથી આ .

હા ! જીવે છે પણ હૃદય ના ગન્ધ આપી શકે તે !
 હું જીવું છું મુજ નિગરને ખાકમાં ભારવાને !
 એ ગાહે છે મુજ હૃદયને તેરલો હુંય ગાહું ,
 એ રહેશે તો કુદરત મહીં સર્વમાં જોઉં છું હું .

તોયે એ તો જીવિત વહશે અન્ય આધીનતામાં ,
 રે ! આ મહાઈ જીવિત વહતું અન્ય આધીનતામાં !
 ઇચ્છા જૂદી અમ હૃદયની , ઈશની જૂદી ઇચ્છા !
 એ નિર્માયા અજળ દુખિયા ખેલ આધીનતાના !

રે પંખિડાં ! મધુપ, શશી રે ! ફૂલડાં ખાપલાં હા !
 રે ! શું રહેજે તમ હૃદય સૌ આમ આધીનતામાં ?
 રહેજો રહેજો પણ હૃદય સૌ પૂર્ણ આધીન રહેજો ,
 લ્હાવો લેજો દિલ સળગશે તોય આધીનતાનો .

સ્વચ્છન્દી છો મુખ સમજતાં શુષ્ક સ્વાતન્ત્ર્ય માંહી ,
 એ શું જાણે પ્રણયી દિલની વાત આધીનતાની ?
 હુંજે મુજે દિલ થડકતાં થાય આધીનને જે,
 તે લ્હાણું તે હૃદયરસનું માત્ર આધીન જાણે .

અર્પણપાત્ર

દેવિ ! મહારા હૃદયસરની લહેરીઓથી ગળીને
દેવિ ! તારા હૃદય ઉદ્ધિભિર્મિઓમાં મળી જે,
દેવિ ! મહારી હૃદયસરિતા ગાય તે કાંઈ મીઠું,
ઓહો ! એ તો તુજ હૃદયના તાનનું ગાન, દેવિ !

બહાલી ! તેની ઉપર કરજે કાંઈ દષ્ટિપ્રસાદ,
ઝીલી લેજે હૃદય ઝીલતાં રનેહનું અશ્રુ, બહાલી !
મહારી પાસે તુજ હૃદયને અર્પવા અશ્રુ માત્ર,
અર્ચુ, બહાલી ! જીવિત ગણજે અર્પતાં અશ્રુ એક.

આ હૈયું, આ શરીર પ્રભુએ આંસુકાંતું ઘડ્યું છે !
દેવિ ! તેને તુજ હૃદયનું પાત્ર કેવું મળ્યું છે !
બહાલી ! બહાલું તુજ જિગરને આંસુકું આ થયું છે,
ભક્તિ, પ્રીતિ, હૃદયરસ ને ઐક્ય જેમાં ભયું છે.

૩૦-૫-૬૬.

નિઃશ્વાસને -

હૈયે કેવું દુઃખ મુખ ભયું કૂંઠવા આવતો તું !
ખેંચી કાઢી દિલથી સઘળો ભાર લેઈ જતો શું ?
તું આવ્યો ને કુદરત ઘડી હાસ્ય મીઠું કરે છે !
શોધું છું તે તુજ સહ મને લાઘવું હોય જાણે !

૩૦-૫-૬૬.

બહાલીનું રુદન

આ શું ? બહાલી ! તુજ મુખ બધું આંસુથી ભીજવે
હું વિચારું સહજ કંઈ છું, દર્દ તો કે જ છે

આ સંસારે કંઈ ફિકર છે-કાંઈ તેને વિચારું,
રે રે ! તેથી રુદન કરવું આમ, બહાલી ! ઘટે શું ?

૩૦-૫-૬૬.

૧૮૮

તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દીધો,
છૂટ્યો તેને અરરર ! પડી કાળ હૈયા મહીં તો !
રે રે ! લાગ્યો દિલ પર અને શ્વાસ ફંધાઈ જતાં
નીચે આવ્યું તરુ ઉપરથી પાંખ ઢીલી થતાંમાં .

મેં પાળ્યું તે તરફડી મરે હસ્ત મહારાજથી આ ,
પાણી છાંટ્યું દિલ ધડકતે તહોય ઊઠી શક્યું ના ;
ક્યાંથી ઊઠે ? જાખમ દિલનો ફેર હસ્તે કરેલો !
ક્યાંથી ઊઠે ? હૃદય કુમળું છેક તેનું અહોહો !

આહા ! કિન્તુ કળ ઉતરી ને આંખ તો ઊઘડી એ ,
મૃત્યુ થાશે ? જીવ ઉગરશે ? કોણ જાણી શકે એ ?
જીવ્યું , આહા ! મધુર ગમતાં ગીત ગાવા ફરીને ,
આ વાડીનાં મધુર ફલને ચાખવાને ફરીને .

રે રે ! કિન્તુ ફરી કદિ હવે પાસ મહારી ન આવે ,
આવે તહોયે ડરી ડરી અને ઈચ્છતું ઊડવાને ;
રે રે ! શ્રદ્ધા ગત થઈ પછી કોઈ કાળે ન આવે ,
લાગ્યા ધાને વિસરી શકવા કાંઈ સામર્થ્ય ના છે .

૬ - ૬ - ૬૬.

રસોપીઆને

ફેંકી દેને તુજ કરથી આ પથરો , ગોફણી આ ,
મહારે આવી મુજ ચમતમાં જોઈએ ફૂરતા ના ;

જે પંખીડાં મુજ ચમનને લાગતાં ઘા ન છોડે,
તે પંખી છે મુજ ફલકુલો ચાખતાં પૂર્ણ હર્ષે.

એ સૌ માગે જરૂર ઘટતો પાકમાં કાંઈ હિસ્સો,
થોડું માગે જીવનચરથે, સ્વલ્પ દેવું ઘટે તો;
ખાઈ પીને સુખમય બની પંખીડાં ગીત ગાતાં,
નહાનું મહોદું સમજી સુખમાં જીવતાં સર્વ નહાનાં.

આ મહોદું છે ઉપવન અને પંખીડાં છે ઘરેણાં,
ખાંધે માળો તરુ ઉપર એ છાયમાં કેવી શ્રદ્ધા?
ઘા શા માટે? ગરીબ બહુ એ! સ્વલ્પસન્તુષ ભોળાં!
તે સૌ માટે મુજ ચમનમાં જોઈએ ફૂરતા ના.

૬ - ૬ - ૯૬.

મને જોઈને ઝૂડી જતાં પક્ષીઓને

રે પંખીડાં! સુખથી ચણુભે, ગીત વા કાંઈ ગાભે,
શાને આવાં મુજથી ડરીને ખેલ છોડી ઉડો છો?
પાસે જેવી ચરતી હતી આ ગાય તેવો જ હું છું,
ના ના કો દી તમ શરીરને કાંઈ હાનિ કંઈ હું.

ના પાડી છે તમ તરફ કે ફેંકવા માળીને મેં,
ખુદલું મહાઈ ઉપવન સદા પંખીડાં સર્વને છે;
રે રે! તહોયે કુદરતી મળી ટેવ ખીલા જનોશ્રી,
છો ખીલાં તો મુજથી પણ સૌ ક્ષેમ તેમાં જ માની.

ભે જોડો તો જરૂર ડર છે કૂર કો હસ્તનો, હા!
પાણી ફેંકે તમ તરફ, રે! ખેલ એ તો જનોના!
હુખી છું કે કુદરત તણાં સામ્યનું ઐક્ય ત્યાગી,
રે રે! સત્તા તમ પર જનો ભોગવે કૂર આવી.

૭ - ૬ - ૯૬.

પશ્ચાત્તાપ

તે હૈયાની ઉપર નળના હસ્તથી ઘા કર્યો 'તો !
તેમાં લોહી નિરળી વહતું દૂર હું તો હત્યો 'તો !
એ ના રોયું તડકડ થયું કાંઈ ના કષ્ટથી એ ,
મેં જાણ્યું કે જળમ સહવો સહેલ સહેનારને છે !

કિન્તુ નિદ્રા મુજ નયનમાં ત્યારથી કાં ન આવી ?
રોતું મ્હાડું હૃદય ગિરિ શા ભાર નીચે દબાઈ !
રે રે ! તે ઘા અધિક મુજને મૃત્યુથી કાંઈ લાગ્યો ,
એ અંગારો મુજ જિગરના મૂળને ખાઈ જતો !

કેવો ખાટો મલમ લઈને ધાંધવા હું ગયો 'તો !
તે જોઈને જળમી નયને ધોધ કેવો વહ્યો 'તો !
એ અશ્રુ , એ જળમ , મુખ એ , નેત્ર એ , અંગ એ એ
ખોલી ઊઠ્યાં પરવશ થયાં હોય સૌ જેમ હેતે :-

“ બહાલા ! બહાલા ! નવ કરીશ રે ! કાંઈ મ્હારી દવા તું !

“ ઘા સ્હેનાડું નવ સહી શકે દર્દ ત્હારી દવાતું !

“ ઘા દેળીજો ! અગર મરણ હોય તેવું કરી લે !

“ ત્હાડું તેનો જરૂર જ , સખે ! પૂર્ણ માલીક તું છે . ”

ત્યારે કેવાં હૃદય ધડકયાં સાથ સાથે દબાઈ !

વ્યાધિ તેની , મુજ જિગરની પૂર્ણ કેવી લુલાઈ !

ઘા રૂઝાયો , સમય બહુ એ દૂર ઘાને થયો છે ,

તહોથે તેતું સ્મરણ કરતાં નેત્ર ભીનાં વહે છે !

હા ! પસ્તાવો — વિપુલ અરણ્ય સ્વર્ગથી ઊતર્યું છે ,

પાપી તેમાં ડૂબકી દઈને પુણ્યશાળી બને છે ;

ઓહો ! દેવું સ્મરણ મધુર પાપતું એ ધરે છે !

માફી પામ્યું કુંદરત કને એમ માની ગળે છે !

રાજ્યોથી કે જીવન વતી કે ઢંડથી ના બને જે
તે પસ્તાવો સહજ વહતાં કાર્ય સાધી શકે છે !
હું પસ્તાયો , પ્રભુ પ્રણયીએ માફી આપી મને છે ,
હું પસ્તાયો , મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે . ✓

૭ - ૬ - ૬૬.

મૃત પુત્રી લાલાંની છબી દૃષ્ટિથી સેસવતાં

લાલાં બેસું તુજ મુખ બહુ આજ બહાલી છબીમાં ,
વર્ષો વીત્યાં , છબી પણ હવે છેક ભુંસાઈ , લાલાં !
તહારા મ્હોંની તુજ છબી હવે વાત કાંઈ કહે ના ,
એ તો લાગે મુજ નયનને અન્યતું ચિત્ર , લાલાં !

આયુ ! તહારી મરણતિથિની આજ યાદી થતાંમાં
હૈયે જાગે સ્ફુટ છબી અને આંખમાં આંસુ આવ્યાં ;
છેલ્લે ચુમ્મી તુજ પ્રતિકૃતિ દૂર લાલાં ! કડં છું ,
ભૂલી જાવું હુઃખ ઉચિત છે કાળથી જે ભુલાયું .

ના લેણું તો ઘટિત નહિ તે વ્યર્થ શી ઉધરાણી ?
લાલાં ! શાને હુઃખની કરવી વ્યર્થ વીતેલ ફહાણી ?
લાલાં ! અપી પ્રભુપદ કને પુષ્પની જે કલી મેં
તેને માટે મુજ નયનમાં આંસુડું હોય શાને ?

રોયો છું હું - જિગર નળણું યોગ્યતા ખહાર રોયું ,
તું જાણે તો હુઃખ પણ તને થાય એવું રડયો છું ;
એ રોવું , એ સ્મરણ કરવું યોગ્ય સંસારમાં ના ,
રોવાથી કે વધુ જરૂરનાં કાર્ય છે સાધવાનાં .

લાલાં ! તું તો રૂદન હસવું સર્વ ભૂલી ગઈ છે ,
વા આ મ્હાડં સુખ હુઃખ સહુ મોહ માની હસે છે ;

એ શાન્તિનું સ્મરણ કરતાં યોગ્ય છે શાન્ત રહેલું,
તહારા જેવું જીવન જીવતાં ગાળવું યોગ્ય, બાપુ !
કો વિશેષે મુજ નયન આ તહોય ભીંન્તય જ્યારે,
લાલાં ! તહારું મુખ ફરી ફરી આવશે યાદ ત્યારે ;
આંસુડાં એ ખરી પણ જશે મૈત્ર વૈરાગ્યનાં બે,
બહાલી લાલાં ! ક્યમ મળી શકે જ્ઞાન શાન્તિ પરાણે ? ✓

૮-૬-૯૬.

✓ વિના કેં પાપ પસ્તાવું

વિના કેં પાપ પસ્તાવું નચીએ આ લખાયું છે !
ફરી પસ્તાઈ એ ફન્દે ફસાવાનું લખાયું છે !
તહીં છે ઇશકની મેનાં, જિગર મહારું પડયું તેમાં ;
પરન્તુ પાંખ એ તેની નચીએ દૂર છે ઠેલી !
અહીં છે ઇશકનું પિંજર પુરાઈ પાંખ છે જેમાં,
હવાલે તે તણે ગાળી રહીને ઝિન્દગી જેમાં .
નવી, નીલી અને કુંળી જગી તે પાંખ બીડે છે,
અને એ પાંખને ભેરે જરા પિંજર તુટેલું છે .
ન તૂટે એ ! ન બીડે આ ! અને છોડે પછાડા ના !
ગળે બાઝી રહું પિંજર ! દિલે બાઝી રહી મેના !
ભલે તું ગીત ગા, મેનાં ! ભલે તું રોઈ રહે, મેનાં !
‘વિના કેં પાપ પસ્તાવો’, કહું હું બોલશે એવા ?
અરેરે ! કેદખાનામાં મને આ ઇશક સૂઝયો ક્યાં ?
✓ ખુદાએ નૂર અંતલાવી દિલે ચિનગી લગાડી કાં ?
ન ભેયું કેં અગાડીનું ! ગયો ભૂલી પછાડીનું !
અને ગાફેલીએ બંહાયું વિના કેં પાપ પસ્તાવું !

૮-૬-૯૬

✓ત્યાગ

હું જાઉં છું ! હું જાઉં છું ! ત્યાં આવશે કોઈ નહીં !
 સો સો દિવાલો ખાંધતાં ત્યાં ફાવશે કોઈ નહીં !
 ના આંસુથી , ના ઝુલ્મથી , ના વસ્ત્રથી , ના બન્ધથી ,
 દિલ જે ઉઠ્યું રોકાય ના ! એ વાત છોડો દેહની !
 સૌ ખુશ રહો જેમાં ખુશી ! હું જ્યાં ખુશી તે હું કંઈ !
 ‘ શું એ હતું ? શું આ થયું ? ’ એ પૂછશે કોઈ નહીં !
 કેં છે ખુશી ! કેં છે નહીં ! દિલ જાણતું—જે છે તે છે !
 જ્યાં જ્યાં કરી પેદા ખુશી ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નકી !
 પેદા કર્યો’તો ઇશ્ક ત્યાં ના કોઈને પૂછ્યું હતું ;
 એ ભૂંસવા જો છે ખુશી તો પૂછવું એ કેં નથી .

✓ છે ઇશ્ક જોયો ખૂબ તો જોવું હવે જે ના દીકું ,
 કિસ્મત ખતાવે ખેલ તે આનન્દથી જોવા સહી !

(આ ચક્ષ્મ ખુરજે છે ચડ્યું આલમ બધી નિહાળવા ,
 તે ચક્ષ્મ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશે નહીં .

મહારી કબર ખાંધી અહીં ત્યાં કોઈને સુવારજો !

હું જ્યાં દટાઉં ત્યાં કુલોને વેરશે કોઈ નહીં !

છે શું કુલો , શું ઇશ્ક ને શું સૌ તમે જાનારને !

આ માછલું ફરિયા તણું તે ભિમિંઆ ગણતું નહીં .

તમ ભિમિં એ તમ વારિધિ , મુજ વારિધિ મુજ ભિમિં છે !

જે હિંકમતે આ છે બન્યું તે જાણશે કોઈ નહીં !

શું પૂછવું ? શું જોવું ? ખુશ છો અને રહેજો ખુશી !

બ્યર્થ આંસુ ખેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં .

— ચાહીશ વેયને હું.

તું ને ન આહું, ન યન્યું કદી એ,
તેને ન આહું, ન બને કદી એ;
આહું છું તો આહીશ બેયને હું;
આહું નહીં તો નવ કોઈને હું.

આ પુંખ છે, આ નદી છે, ગરા છે,
આ પક્ષીઓ સૌ નલમાં ઉડે જે,
તેમાં વહે છે સરખો અનિલ,
અર્થે પરાગે સહુને સમાન.

ના એકને ને કયમ એકને તે
અર્પી શકે જે રજ તે ગ્રહ છે?
અર્થે સમાન નહિ તો ન અર્થે,
અર્થે નહીં તે ગ્રહશે નહીં એ.

ક્યાં આહુનું તે દિલ માત્ર જાણે,
તેમાં ન કાંઈ બનતું પરાણે;
ત્યાં બુદ્ધિના જોરની કેં ન કારી,
બુદ્ધિ તણે માર્ગ જુદો જ કાંઈ.

આ ન્યાય, આ યોગ્ય, ન પ્રેમ જાણે,
પૂરે વહેવા પડી ટેવ તેને;
આહું તને હું વહી તે જ પૂરે,
તેને હું આહું વહી તે જ પૂરે.

તે પૂર તે પ્રેમ જ માનજે તું,
તે જાણતાં પ્રેમ જ જાણશે તું;
તેને ન આહું, તુજને ન આહું,
તે જાણતાં તે પરિણામ મહાનું.

ને ખાળશે એ દિલનો તું માર્ગ ;
છૂટી રહેશે પછી બુદ્ધિ માત્ર ;
બુદ્ધિ ગણે છે સહુને સમાન ,
ત્યાં કોઈની બિપર કે ન બહાલ.

ખેંચાણમાં તું મુજને જવા દે ;
ખેંચાણ બહારે અથવા થવા દે ;
ચાહું નહીં તો નવ કોઈને હું ,
ચાહું છું તો ચાહીશ ખેંચને હું .

૧૨ - ૬ - ૬૬ .

✽

ત્યાગમાં કંટક

ખાળી પહાડો સહુ ખાક કીધા !
તે ખાક ચોળી જ શરીરમાં આ !
વિકરાલ દાવા મુજ ત્યાગધૂણી !
તેણે બચાવ્યું નવ કોઈ પ્રાણી !

હા હા ! તહીં કંટક આ કહીંથી ?
નીલો રહ્યો છે દ્રવતો જલેથી ?
ના અગ્નિમાં એ મુજ દિલ દાઝે !
ભોંકાય તેમાં કયમ કુમળો એ ?

મેઘધ્વનિમાં કંઈ વજ્રપાત ,
ઉરે ન તેની ગણી કેં વિસાત ;
તે ઉર આ કાયર કેમ થાય ?
કાંટો અડ્યો પિંગળી કેમ જાય ?

મહારી સમાધિ ડગી જાય છે કેં !
તલ્લીન કાંટા મહી થાય છે કેં !

આ યોગ મહારા કયમ મહાત થાય ?
જેચાણમાં કં વડેતો નજાય !

ચોળીઉરે કંટક આ હશે શું ?
આ રાગ ત્યાગી ઉરમાં રહ્યો શું ?
બુદ્ધિ મહી' આ દિલનો ઝરો શું ?
પાપાણમાં શેષ હોયો હશે શું ?

જેચાણ ચાચે નળનાઈ કાંઈ,
અશ્રુ વહે છે કયમ નેત્ર માંહી ?
કાંટો ગળીને મહતા ધરે છે !
ચિત્તે સ્મૃતિ-વાદળ કં ચડે છે !

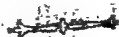
બહાલી હતી તે ફરી થાય બહાલી !
તે અશ્રુની આપતી કાંઈ યાદી !
આ ત્યાગ્ય હાગે મુજ ત્યાગ શાને ?
ના ત્યાગ્ય તે રાગ મને દિસે છે !

લોણું ન થા, ઉર ! હવે ફરીને,
માન્યું વૃથા તે નફી સૌ વૃથા છે ;
કાંટો ય બાળી કર સસ્મ તેને,
તે સસ્મ ચોળી, અવધૂત ! લેને.

૧૩ - ૬ - ૬૬ :

★

મરત

સરત ઉમ્મરે પહોંચી, છોડી વેલવ રાજ્યને,
વનમાં ગંડકીતીરે આશ્રમ બાંધીને રહ્યો.

ઝંકારનાં રટનમાં દિન નય આલ્યા,
એકાથ ચિત્તથી લગે ખરિબ્રહ્મ રાજ ;

આહાર કેન્દ્રલેનો કરતો સદા એ,
એકાન્ત શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

હૈયું સદા સહુ પરે સમતા ધરે છે,
જેના પ્રભાવથી વને ખીલતું રહે છે;
એ યોગતેજ તરુમાં અળકી રહ્યું છે,
તિયંચ ત્યાં અધિક હર્ષ મહી કરે છે.

જટા પીળી શીષે કૃશ અપયવો ઉપર રહી,
હિસે છે તે મ્હોટી મધુર કુલના પુંજ સરખી;
સમાધિવેલાએ જલશીકરથી સિકત બનતી,
અને એ મોતીકાં વિખરી ખરતાં કેશ પરથી.

વિભૂતિના સ્પર્શે સુરખ દિસતાં આર્દ્ર વિપુલ,
રહે ઘેરાયેલાં પ્રણવપ્રણયી દિવ્ય નયનો;
મટી તેના તેજે કુદરત તણી સૌ વિષમતા,
સુખે નેત્રો જોતાં સતત ગતિની અદ્વયના.

રે સંસારી! નિમિષભર તું ફેંકજે દૃષ્ટિ આંહી,
આ દૃષ્ટિનું અનુકરણ કેં રાખ સંસાર માંહી;
ભોખા! ત્હારી ઘડમથલમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કેં,
સ્થિતિની તું ઉપર થકી જો ત્યાગની દૃષ્ટિ આંહી.

આ ત્યાગીનાં નયન ફરીથી જોઈ લે એક વાર,
શું તેમાં ના સતત વહતી પ્રેમની એક ધાર? /
હા! તૈયારી સહુ અરપવા ત્યાગમાં એ નથી શું?
ખીજાંનાં કેં દુઃખથી ગળી એ નેત્ર જાશે નહીં શું?

તપસ્વીના આ તપમાં રહી છે
મહા દયાની અતિ તીવ્ર રેખા;
પુલો, લતા ને તરુ, મેઘ માંહી
આનન્દ પીતાં નયનો સક્ષ છે.

પ્રભાતકાલે નભની ચુનેરી,
સન્ધ્યા સમેની સરની લહેરી,
વાયુ તણા શીતલ ગન્ધથી એ
આભાર હૈયું ઋષિનું દ્રવે છે.

સન્ધ્યાકાલે પ્રભાતે એ તપસ્વી નદીએ જતો,
સ્નાનાદિ ત્યાં કરી નિત્યે ટેલતો વનમાં હતો.

નદી વહે છે ગિરિથી રમન્તી,
કુલો તણાં ગીત હબર ગાતી;
ગાયત્રીનો મન્ત્ર જપે નદીમાં
ઉભો રહીને ઋષિ એક દી ત્યાં.

ત્યાં ધૂધૂ ગિરિ નભ મહીં ગાજતો નાદ આવે,
મોનાં તેના પ્રલિખનિ તણાં લેળડે આથડે છે;
વારિ કમ્પ્યું, હગમગી ગયા શૃંગ આદ્રિ તણાં, ને
ત્રાસે નહાસે વનચર ગધાં, કોઈ ધ્રુણ પડે છે.

સિંહધ્વનિથી જયગર્જનાથી
હરી મૃગો કેં ઋષિ પાસે આવે;
ફલંગ મોરી અરણ્ય કૂદે છે,
તપસ્વી તે ચિત્ર ઉભો બુવે છે.

ત્યાં એક બાલ મૃગ કો હજી જે અશક્ત
ફૂટી જતાં અરણ્ય તે જલમાં પડ્યું, ને
એ પૂરમાં તડફડી ઘસડાતું ભેંઠ
લાગ્યું ઋષિહૃદય એ અતુકમ્પવાને.

ઉપયોગી થવા પ્રેરે તપસ્વી દિલને દયા,
પડે છે વારિમાં તેથી યોગી તે મૃગ અલવા.

બલ કર મહીં આવ્યું પૂરને વીંઝવાને,
અરીખ મૃગ બચાવા અંધ ચિન્તા દિલે છે;

ઋષિપદ ગ્રહી તેને ખેંચીને ખઠાર લાવ્યો ,
હરિણ ઉગરવાથી કાંઈ આરામ આવ્યો .

જરા મીઠાચેલાં નયન મૃગનાં સુન્દર દિસે ,
અને તેના લાવો ઋષિ તરફ કેવા મૃદુ દિસે !
ઋષિનું હૈયું આ નિરખી શકતું તું રસિકતા ,
થતું ભેંઠં ઘેલું કુદરત તણી આ મધુરતા .

પંપાળ્યું , પાણી પાચું , ને આશ્રમે ઊંચકી ગયો ;
તૃણાદિ ત્યાં રહી તેને કૂદતું ઋષિએ ક્યું .

રમે છે , કૂદે છે , ઋષિચરણ ચાટે જીભ વડે ,
અને એ યોગીની મૃગ પર અમીની નજર છે ;
ઉગી તેને શિરે ચળકતી રૂપાળી શીંગડીઓ ,
ઋષિની પીઠે એ કરતી ચળ ન્હાની કુમળીઓ .

ઋષિની છાયા શું ફરતું દિનરાત્રિ ઋષિ કને ;
પિતા માતા બન્ધુ સહુ મૃગ ઋષિને સમજતું ;
ઋષિ તેને હેતો કુમળું તૃણ ને પર્ણ કુમળાં
અને બાંધે માલા કુસુમકલીની હોક ઉપરે .

સ્નાનાદિ ક્રિયા કરીને ઋષિ એ
આશિષ હેતો મૃગબાલને , ને
“ તું જીવતું રહે ,” વદતો દયાલુ ,
ચુમ્બી લઈને હસતો દયાલુ .

આભાર ભૂલી મૃગ ના ગયું તું ,
જેતાં ઋષિને દિલ રીઝતું તું ,
હું ગેલથી તે ઋષિને હસાવે ,
ને એ મહાત્મા દિલને હલાવે .

હરે જતાં મૃગ વન મહીં યોગી બેચેન થાતો ,
ખોવાતું તો શ્રમ લઈ વને શોધવા દૂર જાતો ;

પીઠે તેને જાચી વળતો આશ્રમે હાથેર,
જુખી તેને નિરખી વહતાં નેત્ર આનન્દરેલ.

અહોહો ! અલ્પ જીવોના પ્રેમમાં ખલ છે ખડુ,
જેંઘાતાં પ્રેમથી તે સૌ જેંચી પ્રેમ વતી શકે.

ચોગી આલ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમજેંઘાણુ માંહી,
આલ્યો ને તે અટકી ન શકે આટલે દૂર આવી ;
ધક્કો દેતાં હૃદય પિંગળે આર્દ્રતાને, અરેરે !
જેંચે તેને હૃદય કુમળું કોણ ઠેલી શકે છે ?

ભીનાં નેત્રે ઋષિ ધીમે ક્યારે ક્યારે કહી જતો,
“ દૂર થા ! દૂર હુંથી થા ! રે વ્હાલા મૃગબાલ તું ! ”

જેંચે છે તે પ્રણયી દિલને ઠેલવું, હાય ! શાને ?
ધક્કો દેતાં મૃદુ હૃદયને, ચોગી ! તું કેમ ઇચ્છે ?
તારા આવા નિયમ સવળા શુષ્ક લાગે મને તો,
મીઠી વૃત્તિ કુદરતી, અરે ! ખાળવા ઇચ્છતો કાં ?

વ્હાલું છે તો ક્યમ દૂર કરે ? નેત્રમાં કેમ અશ્રુ ?
ધક્કો દેતાં પ્રણયી દિલને શ્રેય હું તો ન માતું ;
આવાને શું તુજ હૃદયને આહતાં પાપ થાય ?
સ્વાર્થી હું છે પણ પ્રણયથી કાંઈ તહાઈ ન જાય.

સાક્ષી પૂરે તુજ જિગર ને આંસુથી વાતને આ,
તેની સામે કઠિન બનીને થાય છે આગ્રહી કાં ?
પીવા તેને હૃદયઝરાણું ટેવ છે તે જ પાડી,
ખીજે ક્યાં તે જનાહૃદયની પામશે લ્હાણુ આવી ?

એ તો તહારાં સમિધકુલને સ્પર્શતાંએ કરે છે !
તું ખીજે તો મૃદુ મૃદુ થઈ ગેલ કેવાં કરે છે !
તું રીઝે તો તુજ તરફ એ હાંશથી દોડી આવે !
એ નેત્રો શાં તુજ જિગરથી વાત છાંની કરે છે !

કિન્તુ , યોગી ! તુજ દરજ તું કાંઈ જૂઠી જ માને ,
આ પ્રીતિ કે' તુજ હૃદયને માર્ગ જુદો ભતાવે ;
હું સંસારી નવ કહી શકું યોગ્ય આ વા નહીં આ ,
તહોયે આવી તુજ મગજની શુષ્ક રીતિ રુચે ના .

રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હૈયું એ જૂલતું હતું ,
એક દી યોગીઉરે આ ઉદ્ધારો નિકળે કંઈ:-

“ કંઈ દુઃખે છે ! દુઃખ તો જણાય છે !

“ કહીં દુઃખે શું ? પણ ના કળાય તે !

“ મને રુચે આ મૃગ છોડવું નહીં !

“ કહીં ચ આસક્ત થવું રુચે નહીં !

“ બ્રહ્માંડ આખું નિજ માનનાર જે

“ અને ન વ્યક્તિ કદિ પાળનાર તે ;

“ ન ન્યૂન કોઈ નવ કો વિશેષ વા ,

“ ન દષ્ટિએ ભિન્ન ચડે પડે ન વા .

“ ન ઓટ તેને ભરતી નહીં હશે ,

“ તળાવ જેવો ઉદ્ધિ રહે ભલે ;

“ દયા ભલે કે' ઉપયોગની થતી ,

“ દયાથી આસક્ત થવું ઘટે નહીં .

“ અચાવ્યું મેં ભલે તેને , હવે છો કૂદતું ફરે ;

“ પડે બે સિંહપંડે તો નિર્માયું તે ભલે અને .

“ ચાલે સૌ પર જેમ ચક્ર ફરતું નિર્માણતું સૃષ્ટિએ ,

“ તેવું તે મૃગ ઉપરે સુખથી છો એ ચક્ર ચાલે હવે ;

“ રોકાશે સુખથી નહીં , ક્યમ પછી ચિન્તા નકામી ધરે ?

“ જે મહારે , જગતું અને સહુ તણું તે છો અને તે તણું .

“ ફર સુખથી હવે તું શોધીને કોઈ ટોણું ,

“ ફરી કદિ પણ મહારા આશ્રમે આવવું ના ;

“જપતપ કરનારો પાળશે આ તને ના,
“અરર ! પણ સુખે તું છોડશે કેમ રહેશે ?”

ઋષિ ! તારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને દયા ;
આવશે જીવલથી તેને પંપાળીશ હવે ન શું ?

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી,
કીડા ગમે છે કંઈ માછલીની,
સન્ધ્યા સમે કેં વધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ તારું મૃગલું ત્યજે છે ?

રમાડ તેને પણ લુબ્ધ ના થજે,
ઋષિ ! ન એ શું તુજથી બની શકે ?
દયા વધુ છે ઉપયોગની થતી,
દયા બતાવે હજી ઉચ્ચ માર્ગ કે.

પડે જો સિંહપંજે તો નિર્માયું તે ભલે બને ;
રહેશે તું નહીં ત્યારે, કિન્તુ હાલ રમાડજે.

છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે તને જો,
તો ના શાને પ્રણયી બનતાં સાચવે ત્યાગ તારો ?
હું સંસારી મુજ હૃદય આ ખીલતાં હર્ષ પાસું,
તું યોગીને તુજ હૃદયને બાળવું યોગ્ય લાગ્યું !

સુખ અનુભવનારો કિન્તુ આંસુ થ પાડે,
જરૂર સ્થિર નહીં તે કમ્પતો તાર આલે ;
રુદન નહિ ત્યજાતું હાસ્યના ત્યાગ ખેડતાં,
કટુ નકી કટુ લાગે સ્વાદનું ભાન થાતાં.

બને તે કેમ ડોઢથી આહવું ને ન આહવું ?
બને તો તું ભલે તેને છોડી દેજે રમાડવું !

* * * *

વથા કેં દહાડા ને મૃગ પ્રિય હજી છે ઋષિદિલે,
વહેશે કેં દહાડા, મૃગ પ્રિય રહેશે ઋષિદિલે ;

અહાહા ! બન્ધાયો જગત ત્યજનારો મૃગ મહીં ,
અરે ! છૂટયો કાંસો સમજણ છતાં એ કદિ નહીં !

ધીમે ધીમે શરીર પર એ મૃત્યુના હસ્ત લાગ્યા ,
કિન્તુ ઓછી નવ થઈ અરે ! બંધની કાંઈ પીડા ;
પમ્પાળે છે શિથિલ કરથી યોગી તેનું કુરંગ ,
નિત્યે નિત્યે વધુ વધુ હજુ યોગમાં થાય ભંગ .

જટાથી ટેકવી માથું , સૂતો છે ઋષિ એક હી ,
મૃત્યુથી તૂટતી નાડી જોરથી ધબકી રહી .

પાસે જિભું છે દુખિયું કુરંગ ,
શું થાય છે તે સમજ્યું હતું તે ;
ચાટે ઋષિના કર ને કપાલ ,
ને નેત્ર નેત્રે મળી દૃઢ રોતાં .

ભીના હતા ગાલ ઋષિ તણા એ ,
અશ્રુ હતું એક તહીં રહેલું ;
બોલ્યો ઋષિ , “ રે ! મુજબાલ બાપુ !
“ આ આશ્રમે હા કયમ જીવશે તું ?

“ તું એકલાની સ્થિતિ શું ? અરેરે !
“ ટોળું હવે શોધીશ ક્યાં નવું તું ?
“ રે ! શું થશે મૃત્યુ અકાલ તહાડ ? ”
ખંચત્વ પામ્યો વઢી એમ યોગી .

કથા એવું કહે છે કે જન્મશે મૃગ એ ઋષિ ;
વાંચના જે રહી તે તે પૂરી સૌ કરવી પડે .

પકવતા

અહોહો ! તે કલ્પી કાલ ના ઉવડી હતી ,
 પકવતા ના હતી ત્યારે સુગન્ધીય હતી નહીં .
 હતી ના મધમાખી ત્યાં , હતા ના લુંગ ગુંજતા ,
 મુખાસ્વાદી કલા મીઠી મુખપદ હતી ન વા .
 ખીલેલી છે , મહેકે છે આજ તો પાંખડી ઝંધી ;
 હીંચતી વાયુદહેરીથી લુંગને રીઝવી રહી .
 ચૂપ છે ખૂલતી તહોયે મીઠું ગાયન ગાય છે !
 આહા ! લાવણ્ય તેનું આ કરે છે વશ આંખને .
 મોહની શી કલા મીઠી ગ્રહે છે પકવ ચારુતા ,
 વળી એ કાન્તિના લોકતા હોય છે સન્ન સર્વદા .
 કિન્તુ રે ! વિકસે છે એ હજી તો એક પાંખડી ,
 ત્યાં તો રે ! કરમાવાનું થાય છે શરૂ આજથી !
 આજે જે પાંખમાં પેસી ચૂકે છે મધ લુંગ તે ,
 ફિક્કડી પીળી થઈ કાલે સુવાસિત નહીં હશે !
 સ્પર્શતાં પકવતાને કે , રે રે ! ધ્વંસ શરૂ થતો ,
 અને , ના પકવ ત્યાંમુઘી ના ના સ્વાદ મળે કશો .

૨૦ - ૬ - ૬૬ .

ઋણ

૨૦૭૭૦૦

આ પ્રહારે અનન્ત મહેલ પ્રભુનો કેં કાલથી છે ઉલો , ✓
 તેમાં કેંક ઝંરી લયો ચળકતા ઊડી રહ્યા વાવટા ;
 ને સિંહાસનથી અનેક લટકી ગોળા રહ્યા ખૂલતા ,
 તે પ્રત્યેક મહી સુરંગ રચના ખારીક છે કોતરી .

બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ તાતવું છે,
આધાર સહુને સૌને રહ્યો ન્યાં;
લે છે સહુ કે સહુને દઈ કે,
આભાર સૌનો સહુ ઉપરે છે.

ના રાખતું કે ઋણનો હિસાબ,
આભાર માની નવ કે રહે ત્યાં;
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે,
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે.

ગોળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
ખેંચાઈ એ એક જ તત્ત્વનાથી;
અર્પે ગ્રહે છે સહુ એ જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે.

આ વાહણીમાં વીજળી રમે છે,
આ સિન્ધુમાં આ નદીઓ મળે છે;
જૂદાં થઈને સહુ એક થાય,
જે જેનું તે ત્યાં જઈને સમાય.

રે! માનવીનું પણ એ જ તત્ત્વ,
હું તું મહીં એક જ રક્ત ચાલે;
તો કાં ન અર્પું મુજ શીર્ષ તુંને?
અર્પું કહી તો ઋણ થાય શાનું?

માજે ન લોહી મુજ કાં સુખે તું?
શાને હરે છે કંઈ માગતાં તું?
ત્હાડે ગણે ના ક્યમ સર્વ મ્હાડે?
મ્હાડે ગણે ના ક્યમ સર્વ ત્હાડે?

આ વાત શાને જગમાં કડે છું?
સંસારમાં વૈર જ નિરખું છું!

પ્રહ્લાંડ આ એક જ બ્રાતૃભાવ,
જન્મ્યો કહીથી કદ સેદભાવ ?

તે સેદનો આ ઋણ એક અંશ,
આભાર તેમાં કરતો પ્રવેશ ;
વિદ્રેષ, લેદ, ઋણ, ઉપકાર,
એ કેમ ઉચ્ચાં વિષુ ધીજ આડ ?

હુથી બને જો કદિ કાંઈ તહારે
તો માનજે ના ઋણમાં તને તું ;
માગીશ હું એ કદિ નેધશે તો,
તું આપજે, હું સુખથી લઇશ .

આભાર ભૂલે બહુ લોક આંહી,
પીડા ન તેની કદિ થાય કાંઈ ;
આભારનાં અશ્રુ નિહાળી કિન્તુ
ખેર્યાં, અરે ! મેં બહુ વાર આંસુ .

૨૧ - ૬ - ૬૬ .

હું વાવરો

આ આતશે તાચે તમિલો હું બળેલો આવરો !
જાંળી થયેલી નૂરની તે નૂરનો હું આવરો ! || ✓
એ નૂર ના આફતાબ કેં, એ નૂર ના હા ! વીજળી !
એ કોણ ? શું ? કેં એ નહીં ! હું તહાય તેનો આવરો !
એ શબ હતું અંગારતું ! હું ફૂદડી તેની બન્યો !
ચોટયો, ગળ્યો, દાઝી ગયો ! હું તહાય તેનો આવરો !
હા ! હાય ! હા હા ! સ્વપ્નમાં એ ભગતાં એ નીદમાં,
તેને ન હું તો ક્યાંય ! તહાયે હું જ તેનો આવરો !

અમ્મલ કહે છે છોકવા , હેયું કહે , “ તે ના બને ”
 અમ્મલ ગુમાવી ! દિલ બાળ્યું ! ઈશ્કનો હું બાવરો ! /
 “ એ ઝેર દેખે છે છતાં કાં માન તેને મીઠું ? ”
 એ પૂછશે કેઈ નહીં ! ઉત્તર ન આપે બાવરો !
 આશક તણી નઝરે ભરી ખૂબસૂરતી જે છે સદા ,
 તે કેઈ માશુકને મુખે છે ? એ જ પૂછે બાવરો !
 દુનિયા કહે કેં એ ભલે ! અમ્મલ કહે અંબાર છો !
 મહારી નિગાહે પુખ્ત તો હું પુખ્ત માતું બાવરો !
 મહેં પૂતળી કેં છે ઘડી દિલમાં હબરો હોંશથી ,
 એ પૂતળી જેને ગણી તેનો થયો હું બાવરો !
 એ પૂતળીના જાડને કેા જાણનારું જાણશે !
 ખામી નઝર આવે નહીં ! એ દેખનારો બાવરો !
 “ હા હાય હાહા ! હાય હા હા ! ” એ પુકારું હું ભલે !
 એમાં મને માની મળ તો એ મળ લે બાવરો !
 કેં પૂછનારો બાવરો ! કેં બોલનારો બાવરો !
 આ ‘ હાય ’ પુકારી રહ્યો લે બાવરો , હું બાવરો !

૨૩ — ૬ — ૯૬

મૃત પુત્રી લાલાંની છબી દૃષ્ટિથી દૂર કરી.

લાલાંની એ છબી સમયથી છેક ભૂંસાઈ જતાં
 દૃષ્ટિ બહારે રુદન કરતાં મૂકવી યોગ્ય લાગી ;
 ક્યાં મૂકું તે સમજાણ પડી કાંઈ એ ના ઘડી તો !
 શું એ માટે મુજ ગૃહ મહીં સ્થાન એકે રહું ના ?

એ યાચે છે મુજ કર કને સ્થાનની યોગ્યતાને ,
 આંહીં ? ત્યાં ? ક્યાં ? સમજાણ પડે કાંઈ એ ના અંરેરે !

“ખાહુ!” એવો મુજ મુખ થઈ નિકળ્યો શબ્દ અન્તે,
ખાહુ આવ્યો મુખ હસવતો, જોઈ તેને રહ્યો હું.

“ખાહુ! હે આ પ્રિય છાની જઈ દેવીના હસ્ત માંહી,”
જો જોલ્યો હું, છાની થઈ ગઈ દૃષ્ટિથી દૂર ધ્યાંગે;
દોડી જતા તડતડ થતા ખાહુના પાદ સુણ્યા,
થોડી વેળા ગત થઈ અને શાન્ત પાછું થયું સૌ.

થોડી વેળા ગત થઈ વળી ખાહુને સાંભળ્યો મેં,
“ખાહુ” એવું કહી મુજ કને દોડતો આવી ઊભો;
“ચિઠ્ઠી છે આ,” કહી ઊંટ ગયો દોડતો બહાર એ તો,
શું જાણે એ અમ હૃદયની વાત શું આ હશે તે?

ચિઠ્ઠી વાંચી, અરર હઃખ કેં બહાલીને છે થયેલું,
એ જાણે કે મુજ હૃદયમાં કાંઈ વૈરાગ્ય આવ્યો;
ઝાંખી ઝાંખી છાની પર ન કેં ઝાંખ જોઈ શકી તે,
તે દૃષ્ટિએ જિગર ગળતાં પૂર્ણ સૌન્દર્ય દીકું.

“બહાલા! બહાલા! તું જ પ્રિય છાની કેમ સોંપી મને ત્હેં?
“શું કેં આંસુ તું નયનમાં ત્યાગતાં તે ન આવ્યાં?
“એવું છે તો ક્યમ નહીં હવે ત્યાગશે સર્વ બહાલાં!
“વેળા જતાં કેદની લઈને ચાલશે કાં ન? બહાલા!

“એવું હો તો કેદની મુજને આપજે એક, બહાલા!
“મહારે માટે જરૂર દિલમાં રાખજે સ્થાન, બહાલા!”
ચિઠ્ઠી વાંચી-પલળી જરી તે આંખનાં આંસુકાંથી,
વાંચી વાંચી ફરી ફરી અને કાંઈ જોલી જવાયું.

“ઓ બહાલી! ઓ હૃદયઝરણી! કેમ ત્યાગું તને હું?
“લાલાને એ કદિ પણ હળુ વિસરી ના શક્યો છું;
“બહાલી! તું તો મુજ હૃદયનો ત્યાગ સંન્યાસ સર્વે,
“તું પૂજ, તું પ્રભુ મુજ, પછી શોધવું કાંઈ ના છે.”

ખેંચાઈ કું મુજ પ્રિય કને ખાલતો એ ગયો હું,
દીઠી તેને છળી નિરખીને આંસુડાં ખેરતી રે!
નેત્રે નેત્રો મળી જરી જતાં શોક તેનો ભૂંસાયો,
ઉઠી બાજી “પિયુ! પિયુ!” લવી છાતીમાં તે સમાઈ.

૨૩ - ૬ - ૬૬.

एक इच्छा

પડયાં જખમ સૌ સદ્યા, સહીશ હું હજી એ બહુ,
ગણ્યા નવ કદી, ગણું નવ કદી, પડે છે હજી;
અપાર પડશે અને નિગર હાય! આળું થયું,
કઠિન ન બનેા છતાં હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!

પડી વીજળી તે પડી સુખથી છે, ગળું છું સુખે,
અનન્ત ભભુકા દહે, બહુ દહો, ગળું છું સુખે;
ન દાહ વશમે કદી, નિગર ખૂમ ના પાડતું,
કઠિન બનલો નહીં હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!

બહુ ચ રસ છે મને હૃદય છે હજી તો, અહો!
અરે! હૃદય જો ગયું રસ ગયો પછી તો બધો;
ભલે મૃદુ રહી સહી જખમ છેક ચૂરો થતું,
કઠિન ન બનેા કદી હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!

૨૪ - ૬ - ૬૬.

एक उदास दिवस

આગ્રશે છવરાઈ છે રજ અને વાયુ વહે આંચકે,
ના છે વાદળ, ના રવિ, પડી ગઈ મેલી દિશાઓ બધે;
આ નીલાં ભુખરાં દિસે તરુ અને ડોલી રહ્યાં સુસ્ત કું,
ના છે તાપ પરન્તુ આ જવર સમી ઉન્હી હવા લાગ.

ઉઠે છે શુદ્ધ કોઈતો દુઃખી થતું દેખાય છે ભિક્તાં,
 પાંખોમાં નવ ભેર છે ચણ મળી આલે દિસે ક્યાંય ના;
 કાંઈ લક્ષ્ય વિના અરે ! લગી રહ્યું એવું દિસે છે મને,
 ત્યાં જોઈ લઈ જાય છે પવન ત્યાં જાતું ગિચાડું અરે !
 હું એ એમ જ આજ કેં ભમી રહ્યો, વાડી, તળાવે, વને,
 વાંચ્યું, કાંઈ લખ્યું, સુતો, ભટકું છું, ના એત કેં એ પડે;
 ના છે કાંઈ વિચાર, હેતુ નહિ કેં, ખડેરી જાની લાગણી,
 મુઝી છે મન આપઘાત કરવા, સૂનું હસે છે, જળી.
 સ્વપ્નાં મેં કંઈ જોઈવ્યાં પણ થઈ મૂર્તિ ન એકકે ખડી,
 હયાનાં કંઈ દર્દ જોઈ વળતાં, રે ! ઘા ય લાગે નહીં;
 આવું કાંઈ લખાય છે, પણ અરે ! ભેચેની ત્યાં એ રહી,
 રેવાનું મન થાય છે, પણ ખરે આંસુ ય એકકે નહીં.

૨૬ - ૬ - ૯૬.

૧૧૧ એક આગિયાને

તુજ પાંખ અજકે પર્ણનાં ઝુંડો મહીં ચક્રો રચી,
 બ્રહ્માંડને પોષી રહી તે દૃષ્ટિ અહીં એ છે નકી;
 તુજ ઉઠરપોષણમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતું,
 તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કેં શ્રમ વિના દેખાડતું.
 વળી કોઈ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી,
 જે ભાલને ચોડી તને ત્યાં હૃદયથી અજકાવતી;
 વળી કોઈ વિસ્મિત સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી,
 ના સ્પર્શતી એ બીકથી તુજ રજ રમે જાતી ખરી.
 અદૃશ્ય ના ઘનથી બને ના ધૂમસે મેલું થતું,
 તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છું;
 મમ ખ્યારીનાં કુલકાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે જિંઘતાં,
 તું જાગતો રાત્રિ અધી ત્યારે રમે છે ખાગમાં.

તું જાગજે , તું ખેલજે , તું પત્રપત્રે મહાલજે ,
ચળકાટ તહારો એ જ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
તું કેમ એ માની શકે ? આધાર તહારો એ જ છે ,
એ જાળ તું જાણે નહીં , હું જાણું ને રોઈ , અરે !
રે ! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એ જ ચળકાટે પડે ,
સંતાર્થ જાતાં નહાસતાં એ કાર્ય વૈરીનું કરે ;
દ્યુતિ જે તને જીવાડતી , દ્યુતિ તે તને સંહારતી ,
જે પોષતું તે મારતું એવો દિસે કમ કુદરતી .
આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નકી ,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
અમ એ જ જીવિત , એજ મૃત્યુ , એ જ અશ્રુને અમી ,
જે પોષતું તે મારતું શું એ નથી કમ કુદરતી ?

૧ - ૭ - ૯૬ .

વીંધાણા હૃદયને

વીંધાયું તું , જખમ તીરનો છેક ઊંડો ગયો આ ,
ખેંચી લેતાં મરણ નિપજે રક્તના સ્ત્રાવથી , હા !
ચોંટયું રહેશે અરર ! ભલકું જીવ જાતાં સુધી ત્યાં ,
ભોળા દહીં ! દુઃખદ પણ છે ઈશની એ જ ઈચ્છા .
નિરુદ્ધેગી પણ થઈ સહે દંશતું - દર્દ તું જો ,
સૂજે સૂજે સુખથી સુખથી ઘેન મીઠા સહીં તો ;
ઓહો ! તો તો તુજ નયનની પાંપણો ના ભીંજશે ,
તહારી આવી ખટકતી સહુ વેદના દૂર થાશે .
તહારા ઘાનો , તુજ મન અને દર્દનો તું સુકાની ,
જ્યાં ખેંચે ત્યાં સુખદુઃખ તણાં નાવડાં જાય આત્રી ;
તો જ્યાં સુધી ઉદય રવિની કોર સિન્ધુ નહવાડે ,
ત્યાં સુધી તું સુખથી સુખથી ઘોરજે ઘોરજે , રે !

રે રે ! કિન્તુ જખમ પર બે સિંચશે હિમવારિ
વા ત્હારે આ પ્રણુ રૂઝવા આદરે ઔષધિ કે ;
બહાલા ! તો તો મધુતર લલે મોતની લે પથારી ,
એ નિદ્રામાં લય થઈ લલે દર્દ સૌ કે વિચારી .

ગાતાં કોઈ જરણુતટની ઉપરે સ્વસ્થ સૂતાં -
ત્હોં બે બે સૌ હજુ સુધી અહીં ગોઠવ્યાં સ્વપ્ન મીઠાં ;
પુષ્પોનાં , કે લલિત લલના , આસવોનાં , રતિનાં ,
બાં તે સૌથી મધુર , ચિર કે સ્વપ્નમાં લીન થાવા .

રહેબે-બહે, અનુકૂલ પડે કાર્ય લે સાધબે તું ;
કિન્તુ તેને પ્રણય કથવા વ્યર્થ ના શોધબે તું - ;
ના વાચાથી પ્રણય કદિ એ સિદ્ધ થાશે , થયો ના ,
બે હેયું ના રુધિરથી ગળ્યું , અશ્રુથી તે ગળે ના .

બેને છાની અનિલલહરી શાન્ત અદૃશ્ય બેઠી -
ત્હોંયે તેને ક્લી કુમળીઓ હીચલી બાથ લેતી ;
ના ચાહે એ-પછી રુધિર ને આંસુડાં સૌ વૃથા છે ,
રે ! પ્રીતિ તો રસભર જરી દૃષ્ટિથી ભણે છે .

ત્હારાં આંસુ ગળી ગળી પડ્યાં ફૂરના પાદમાં સૌ ,
ત્હારું છૂપું ચરચરી કહું ફૂરને તેં અરે સૌ ;
ધા માયો હા ! જખમી કરીને દૂર ચાલી ગઈ તે ,
તેને માટે, અરર નળજા ! આમ શાને હુરે છે ?

શોધે છે શું ? તુજ મનગમ્યું શોધતાં લાધશે ના ,
ને કે તૃપ્તિ તુજ જિગરને અન્યથી તો થશે ના ;
ખોવાયું તે જગ પર સહુ મેળવી ના શકે છે ,
ખોવાયાનું અવર કદી ના સ્થાન પૂરી શકે છે .

જરી મોડું

જુદી જુદી શ્રેણી ઉપર જનનાં સંગ્રિત વહે,
અરે! પ્રીતિ ખેલાં મરણ કંઈને તો અડપી લે!
અને યુક્તાત્મા જે મધુર રસ ચાખી ગત થશે,
પડે તેથી જુદાં ગરીબ દિલડાં અન્યિત ન જે.

ધણાં ઇચ્છા સાથે તલફી મરતાં, જન્મ ધૂરતાં,
અને તૃપ્તિ માટે બહુ સમય જ્યાં ત્યાં ભટકતાં;
કંઈ જુદાં જુદાં કઠિન દુઃખ ને દર્દ સહતાં,
થવાતાં, રૂઝાતાં, જળમ સહતાં ને મરી જતાં.

અરે! કે અદૃષ્ટો પણ વધુ હજુ દારુણ દિસે,
મળે પ્રેમી લોળાં પણ મિલન મોડું જરી અને;
“પ્રિયે! તહાં હૈયું મુજ હૃદયનું!” “હા! તુજ! સખે!”
“હથેલી હે! બહાલી!” “નહિ! અરર! મ્હારે જવું પડે.”

૯ - ૮ - ૯૬.

મધ્યમ દશા

હે તું પ્રેમ વધુ મને, પ્રિય સખિ! ધિક્કાર હે ચા વધુ,
હે તું શીતલ હિમ વા સળગતું હે પાત્ર અંગારતું;
દહોને મુજ એ સમાન સુખ ને શાન્તિ નહી આપશે,
આવી આ દુઃખની જ મધ્યમ દશા ના શાન્તિ હે કંઈ એ.

જે હે તે, પ્રિય! પણ હે, અવધિ હે સંકોચ રાખ્યા વિના,
હે તોફાન મને અહો! પ્રણયનાં ના ક્રોધધિક્કારનાં;
જે એ પ્રેમ હંશે, અહા! હૃદય આ તો હંસ તહારે થશે,
તહારા માનસરોવરે ફરી તરી ઊડી સદા મ્હાલશે.

જે ધિક્કાર હશે, પ્રિયે! ભવતુ! તો વંટોળમાં ઊડીને
જૂઠી આ મુજ આશ સર્વ વિખરી નીચે પડી તુટે.

ના વેરાળ્ય પછી સ્મરે મધુર એ સહોં કોઈ કાળે કદી,
જ્યાં સૂતો મુજ રાજ્ય ત્યાં કરીશ હું આનન્દની એ નિશ્ચિત.

તેને સ્વર્ગ મળ્યું જ જે નરકથી પામી શક્યો સુકિત છે;
મૃત્યુ એ પણ આધિ વ્યાધિ દુઃખનો સાચો જ ધલિજ છે;
હે ધિક્કાર ખરેખરા જિજ્ઞાસી તો તે દયા હું ગણું,
હે તું પ્રેમ વધુ મને, પ્રિય સખિ! ધિક્કાર હે યા વધુ.

૧૧ - ૮ - ૯૬.

હજુ એ મળવું

મમ દંશ નહીં જનશે હલકો,
મમ હાડે, અરે! જનશે મમણો;
ફૂલતો વણ તો ઉવળી પડશે,
મળવું, મળવું હજુ તહોય સખે!

અધરો મુજ સ્વાદ તને નહિ હે,
જરૂરી મુજ ઓઠ પરે દિસશે;
કંઈ લાલી મહીં તુજ સ્નેહ હશે,
મળવું, મળવું હજુ તહોય, સખે!

મુજ દંડ મહીં,

મુજ શોક મહીં,

અહ! ચેટક એ જ મને વળગ્યું,
“હજુ એ મળવું! હજુ એ મળવું!”

જવ વખત થયો પડવા વિચારાં,
કંઈ વર્ષ સુધી ફરી ના મળવા,

ચુપકીલર આંસુ ભરી તું મળ્યો,
તવ શ્વાસ વહ્યો કંઈ એક હતો,

તુજ ચુશ્મનમાં શરદી ભરતો,
મુજ કાળજમાં કંઈ એ કરતો;

બસ, એ જ હતો નહીં સૂચવતો,
મુજ આ સ્થિતિ ને તુજ એ સ્થિતિ, ઓ!
મળવું, મળવું હજી તહોય, અહો!

તુજ નામ વહે સહુ લોક અહીં,
પણ શ્યામ પડ્યા બહુ ડાઘ તહીં;
દિલ ભાગી બને સુણી એ સઘળે,
ધરણી પર ભાગ મને ન મળે.

તુજ જાણીતી કેા મુજને ન ગણે,
પછી વાત હજાર ભુરી જ કરે;
દિલ એ સુણી કમ્પી ચીરાઈ બળે,
મુજ બહાલ થયું ક્યમ તું ઉપરે?
ક્યમ આમ જડ્યો દિલમાં તું? સખે!
જંખમો ક્યમ આમ જડાઈ કરે?

નવ ભાન તહેને!

નવ ભાન મહેને!

ક્યમ તહોય પુકાર કરે દિલ છે:-

“મળવું, મળવું મરતાં ચ? સખે!”
છુપી બે પલમાં તુજ હું થઈ છું,
છુપી એકલી આજ અહીં હું રહું;
તુજ સોગન વ્યર્થ બધા ચ ગણું,
અરે! પણ જો તુજને હું મળું,
હજી કેવી રહું? હજી કેવી રહું?
દુઃખી એ ક્યમ દૂર વિચાર કરું?
મળવું, મળવું, હજી એ મળવું!

પ્રેમીની પ્રતિમા

ઝાહો ! સ્નાયી પ્રીતિ મધુર સ્વરના મેળ સરખી ,
ઝાહોએ નિર્મોલાં હૃદયયુગલોથી નિકળતી ;
ઝાહી' જે કમ્પે તે સ્વર જરૂર ત્યાં કમ્પ કરતા ,
વહે શેલું શેતાં , હસલું હસતાં એક સરખાં .

જડાઈ ખેલાં ને પ્રણયી પછી સૌ જન્મ ધરતાં ,
ધરાં તે અલ્લેકે જરૂર દ્રવ્ય બીળાં નિકળતાં ;
વળી તરવો એ સૌ પ્રણયી દિલનાં એક જ નકી ,
ઝાહી' ના બન્ધાતી પણ અનુભવાતી ખરી પ્રીતિ .

વહે છે સૌન્દર્યો પ્રતિ નયન પાસે કંઈ કંઈ ,
અરે ! ખેચી કાઢે જિગર પણ કો એક જ નકી ;
ઝાહો ! તે તો તેની કુદરત બધીની મધુરતા ,
અને એ આત્માના આમર રસની એકમયતા .

ઝાહો મેત્રો ! જોજો પ્રણયી થઈને કેઈ પ્રતિમા ,
ન જોયું ના જોશો સ્વરૂપ પછી એવું જગતમાં ;
અરે પ્રેમી ! પ્રેમી ! વિશદ વધુ તેથી નવ કશું ,
સદા કેદવેલી તે સહુ મધુરતા છે તહી' ન શું ?

જરા જોતાં જોતાં વિમલ પ્રકટે દીપક તહી' ,
ધરે તે શા રંગો તુજ હૃદયના કાચની મહી' ?
બાન્યું એ તારાનું હૃદય ક્રુવની માછલી , અને
હલારો લાનુના બલેથી મુજ તેનું નવ ફરે .

પરન્તુ એ દીપ્તિ તુજ હૃદયની માત્ર પ્રતિમા ,
અરે સિદ્ધી ! એ તો તુજ જિગરની દિવ્ય પ્રતિભા ;
ધડી પૂજે મૂર્તિ તુજ હૃદય તહારા હૃદયની ,
નવી નિત્યે માની , પ્રણયી ! ભજ તે અિન્દગી સુધી .

અરે ! આવું છે તો :પ્રણયી નવ. ઘેલો ક્યમ ગાણું ?
 નહીં સાચું કંઈ પણ પ્રણયીનું કલ્પિત બંધું ;
 કરી પોતાનું એ પ્રણયી કંઈ એ ઉત્તમ ગણે ,
 ન શું એ અન્યાયી કુદરત તણે પાતકી બને ?

અરેરે સંસારી ! તુજ જગત ક્યાં કલ્પિત નથી !
 ક્યાં પ્રેમીનાં તો નયન પ્રભુએ તીક્ષ્ણ સહુથી ;
 વધુ પ્રેમી ભેતાં વધુ વધુ તહીં રૂપ નિરખે ,
 અને એ મૂર્તિમાં હજુ વધુ જ સૌન્દર્ય નકી છે .

૧૪ - ૮ - ૬૬ .

પ્રેમીનું સ્મરણ ✓

***

સ્મર સ્મર , ઉર લોળા ! ચન્દ્ર ઉગ્યો હતો તે ,
 ચળકી ચળકી મોળાં કૂદતાં ત્યાં હતાં તે ;
 અધવચ લટક્યો ' તો તેજનો મ્તગ્ન કેવો ?
 ઉઠધિ ! તુજ દિલેથી નીકળ્યો નાદ કેવો ! !

*

*

*

*

૧૪ - ૮ - ૬૬ .

પ્રેમીની મૂર્તિપૂજા

કર તું કંઈ એ ! કર તું કંઈ એ !
 મધુ તેથી બને વધુ શું કદિ એ ?
 તુજ કાર્ય સહુ દિલ નિત્ય સ્મરે ,
 વધુ નિર્મલ શું ઉર પૂછ શકે ?

કંઈ જોલ અને દિલ ધરિયતું, કે
કંઈ જોલ તું જોલ સદા જ પ્રિયે !
તુજ વાણી સદા સુણતો જ રહું,
અરતાં ફુલ એ વીણતો જ રહું .

તુજ એ સ્વર ગાયનના સ્મરતાં
વળી જોર જ ધૂન મથે ઉરમાં ;
તુજ આચક આ ઉર ગાય, પ્રિયે !
ફરીને ફરી એ સ્વર માગી જ લે .

ઉર ધરિયતું, કે
હજી ગા જ, પ્રિયે !

નવ જોલ કશું પણ ગા જ, પ્રિયે !
કંઈ દે કંઈ લે સહુ ગીત મહીં,
વ્યવહાર ગાયો કર એ સ્વરથી ;
હુકમો સહુ ગાયનથી કરજે,
મુજ ઝિન્દગી એ સ્વરથી ભરજે .

તુજ નૃત્ય સ્મરે ! ભૂલું ભાન, પ્રિયે !
કંઈ પ્રશ્ન કરે સ્મરી નૃત્ય, પ્રિયે !
ક્યમ ભામિં બની ન તું બારિધિની ?
બસ નાચત દિવસ ને રજની !
ધ્રુવવાટ વળી તુજ હું બનતે,
હસતો નકી તાલ દીધા કરતે !

કર તું કંઈ એ ! કર તું કંઈ એ !
કરુણાદ્ર પ્રભુ પ્રતિ કાર્ય પડે .
તુજ શું તુજ શુથી મધુતર છે ?
વધુ નિર્મલ શું તુજ શુથી ? પ્રિયે !
સ્મરતાં સ્મરતાં સ્મરણે ચડયું જે
બસ પૂજશ પૂજશ તે જ, પ્રિયે !

ફુલ વીણ , સખે ! ✓

ફુલ વીણ , સખે ! ફુલ વીણ , સખે !
હળુ તો ફુટતું જ પ્રભાત , સખે !
અધુના કલી જે વિકસી રહી છે ,
ઘડી જે ઘડીમાં મરતી દિસશે .
સુમહોળવલ આ કિરણો રવિનાં
પ્રસરે હળુ તો નલધુમ્મટમાં ;

ન વિલમ્બ ઘટે ,
કંઈ કાલ જતે ,

રવિ એ પણ અસ્ત થવા ઢળશે ,
નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે ,
પછી ગન્ધ પરાગ નહીં મળશે !
ફુલ વીણ , સખે ! ફુલ વીણ , સખે !
હળુ તો ફુટતું જ પ્રભાત , સખે !
નહીં ઉત્તમ અગ્રિમ કાલ , સખે !
ભર યૌવન આ હળુ રક્ત , સખે !
ગતિ કાલની ચોકકસ નહોય , સખે !
ભરતી પછી ઓટ જ તહોય સખે !

ફુલ વીણ , સખે !
તક જાય , સખે !

ઢળતી થઈ તો ઢળતી જ થશે ,
રજની મહીં ચન્દ્ર ઉગે ન ઉગે ;

હળુ દિવસ છે ,
ફુલડાં લઈ લે ;

ફરી લે , રમી લે , હસી લે તું , સખે !

મૃગલાં રમતાં,
તરુઓ લડતાં,
વિહંગો ઉડતાં,

કલીએ ટલીએ બ્રમરો લમતા;
ઝરણું પ્રતિ હર્ષભયું ફૂટતું,
ઉગતો રવિ જોઈ ન શું હસતું?
પછી કેમ વિમાસી રહ્યો તું? સખે!
કુલ વીણ, સખે! કુલ વીણ, સખે!
હજી તો કુટતું જ પ્રભાત, સખે!

૧૬ - ૮ - ૬૬.

*

વૈરની કેમ ઉમેદ ધરું

વિસરી સઘળો મુજ પ્રેમ લલે,
થઈ ભગ્નપ્રતિજ્ઞ લલે પ્રિય એ;
પ્રતિકારની ના અભિલાષ ઉરે,
મુજને હજી બાકું પ્રિયાનું ગમે.

પરિવર્તનને વિલપું કદિ હું;
પણ કૂર, અરે! કદિ એ ન બનું;
મુખ એ પર ક્રોધ જરી ન કરું,
મરતાં મરતાં પણ એ જ રમરું.

મુખને સમયે બાકું વાર મળ્યાં,
ઉડી હર્ષની ઊણ, દિલો લપટ્યાં;
મુખી કાલ ન એ ટકી નિત્ય શકે,
ઉર લોભ હજી ચ છતાં ન ત્યજે.

સુજ હાલત આ કદિ ગાઇ રહું ;
 અરશે જલ તો કદિ રોઇ રહું ;
 ગત કલ સ્મરી ઉપકારી બનું ,
 પછી વૈરની કેમ ઉમેદ ધરું ?

૧૬ - ૮ - ૯૬

મૂર્તિપૂજક વિશ્વ

વેલી ગાઝી તરુ બહુ સહ અને વૃક્ષ એ વેલડીને ,
 તિર્યંચોનાં યુગલ વસતાં જંગલે જંગલે છે ;
 વાયુદંડેરી કસુમકલીથી બાથ લીડી ભમે છે ,
 વાતો છાની ઘનદલ કરે વીજળી મોકલીને .

પક્ષી પાખ્યું , ઉડી મરી ગયું , ખેદ તેનો તહને છે ,
 તે પાંખો , તે મધુર સ્વરને ંહાલથી તું સ્મરે છે ;
 બહાલીના તું અવયવ બધા હેતથી ભેઇ રહે છે ,
 ને તેના એ મધુર સ્વરમાં મોહ કેવો તને છે ?

વૃક્ષો વેલી ઉપર કવિનું આર્દ્ર હૈયું દ્રવે છે ,
 કમ્પી રહેતાં હૃદય કુમળું કાવ્ય કે આદરે તે ;
 કે વર્ષોએ રસલુલુપ કે ગીત તે ગાઈ રેતાં ,
 ત્યાં પોતાનો રસ મળી જતાં કાંઈ આનન્દ લેતાં .

આ ચિતારે નકલ કરતો ભાવ વા રૂપની કે ,
 બહોળું મીઠી કુદરત તાણું સત્ય ખેંચે કલાથી ;
 પોતાનું કે મધુર , યતિ વળી સર્વ પ્રહ્લાંડ માને ,
 ને સંસારી યુગથી ન સુવે કોઈ સુવર્ણ માટે .

આ શું તારાં સ્મિત , રુદન ને મોહ ને દોષ , પ્રીતિ ?
ઓહો ! એ શું તુજ હૃદયની મૂર્તિપૂજા ન મીઠી ?
ચોગી , પક્ષી , પશુ , જન અને જીવ કે જન્તુ કોઈ
કો આ કો તે ઉપર દિલનું જીવતું લક્ષ્ય રાખી .

આ મૂર્તિ આ પ્રણય તુજ કે કલથી વિસ્તરે છે ,
ખાહુ ! તારાં જડ રમકડું બ્રહ્માની કૂંચી આપે ,
ઉઘાડી દે તુજ પડ સહુ આવી એ ફેરવી તું ,
મૂર્તિ પૂજી તુજ જિગર દે મૂર્તિમાં ભેળવી તું .

૧૬ - ૮ - ૬૬.

મનુષ્ય અને કુદરત

ઘડી છોડી દેને ઘડમથલ તારા જગતની ,
જરા જા આજે તો નિરજન મહા જંગલ મહી ;
તરુ , પક્ષીમાંથી જરૂર મળશે કાંઈ કીમિયા ,
જશે અન્યાયો આ તુજ હૃદયનો ત્યાં વિહરતાં .

અધું એ સૂતું છે જન વિણ , અરેરે ! વન નકી ,
થશે તેનો લોકતા , જીવનમય થાશે સહુ પછી ;
સુખી આત્મા ઊંડો નિરખી તુજને ત્યાં ધ્રુવવશે ,
અને તારી સાથે રસભરી ઝાંખી હાસ્ય કરશે .

જીવન્તાં વૃક્ષોથી અમર રસનાં બિન્દુ અરશે ,
વળી દૈવી વાતો ચકલી મૃગલી ત્યાં કહી જશે ;
કુમારી કેન્યા એ કુદરત તને ત્યાં પરણશે ,
અને જાનને વચ્ચે રુચિર ફિરણો કેંક વહશે .

ચિદાત્માની સંજ્ઞા કુદરત પ્રભુની પ્રતિકૃતિ ,
અરીસો તેનો આ જનાહૃદયની લાગણી વળી ,

પ્રતિ સૃષ્ટિલીલા કથી જનસ્થિતિનો પ્રતિધ્વનિ,
મનુષ્યોની સાથે કુદરત બની અન્યિત નકી.

લુખી ઉદ્ધિદ્રિધા, સુકી સુકી વળી ઔષધી બધી
જહીં સુધી તેની કૃતિ જનસ્વભાવે નવ મળી;
“અહીં આ ભગે નેતરુ વળી તહીં આ ન ભગતું”,
કવિતા વિના એ મુજ દિલ ગણે શુષ્ક સઘળું.

અરે! એ સૃષ્ટિને કવિનયનથી જો ઘડીક તું,
જનોના આત્માનો કુદરતથી સંખન્ધ કર તું,
મળ તેની તો લે, હૃદય કર વિસ્તીર્ણ કુમળું;
અને એ ભૂમિમાં દ્રવી પડ ઝુકાવી જિગર તું.

પડી છાનો રહેજે ખળખળ વહન્તુ ઝરાણુ જ્યાં,
અને પંખિડાં જ્યાં જલ તણી ભરી ચંચુ ઉડતાં;
મહેકન્તાં પુષ્પો લથડી પડતાં જ્યાં કલી પરે,
અતિ તૃપ્તિથી જ્યાં મધુપ સુરભે મૂર્ચ્છિત બને.

અહીં ત્યાં ઝુંડોમાં કિરણુ રવિનું કો ચળકતું,
તહીં દૂરે કાળું ખડક શિર માથે અઝમતું;
શુક્ર પેલીમાં ત્યાં મૃગપતિ પડયો શાન્ત ગરજે,
અને શાન્તિનું તો દિગવિજયી છે રાજ્ય સઘળે.

મીચાશે કું નેત્રો ઝરાણુ વહતું એ નિરખતાં,
ચમત્કારી કાંઈ જીવન વહશે એ હૃદયમાં;
પછી સ્વપ્નામાં તું અનુભવીશ કો ભગ્નતિ નવી,
અને ત્યારે જોજો જનહૃદય ને સૃષ્ટિ સઘળી.

ઝરામાં તું જોશે ઝરાણુ જનના સંચિત તણું,
અહો! કેવું બહેતું અમર ગતિથી એકમરણું!
પડયું કો સૂકું જો ઝરાણુ પર એ પર્ણ ઉડતું,
તરંગોમાં આવી સરલ વહને લંગ કરતું.

પડે આવાં પત્રો વળી કણ પડે દ્રાક્ષરસનો,
 કંદુ કે મીઠો એ સમય ગણજે તું જીવિતનો;
 જનોની વૃત્તિની કુસુમ વળી છે શું ન મૃદુતા?
 અને મૂર્છાથેલા મધુકર ન શું પ્રેમમયતા?
 નદી મેળો મીઠો સુહૃદજનનો પક્ષી મધુરાં --
 અને વીરો શૂરા મૃગપતિ તાણું ગર્જન મહા;
 ગિરિનાં શૃંગો એ જનહૃદયની ટેક દઢતા --
 રૂડી કુંળી મીઠી કલી તુજ વળી તે પ્રિયતમા.
 ક્ષિતિજે દિજે જે શકલ નલના ગાઠ વનમાં,
 ન શું એ આશાની અગર સ્મૃતિની દિવ્ય પ્રતિમા?
 હજુ શું જોવું છે? સ્મિતભર દિસે છે મુખ બન્યું,
 અરે! કિન્તુ આ શું? કુપિત વળી હૈયું ક્યમ થયું?
 કુહાડી લાગે છે તરુ ઉપર એ કાષ્ઠિક તણી,
 પડી જાશે ડાળી, કુંપળ પડશે સૌ ખરી ખરી;
 મીઠાશે ખારાઈ, અરર! નવ શું તું સહી શકે?
 અરે! લાવિ તો એ વિટપ સમ અન્તે તુજ, સખે!

૧૭ - ૮ - ૬૬.

સુખમય સ્વપ્ન

સુખમય શમાણું છે કોઈ આયુષ્ય માને,
 અધિક અધિક ચત્ને કાવતું કો જણાયે;
 પણ પ્રતિ દિવનાં છે કોઈ જુદાં જ તરવો,
 જખમી જખમ શોધે, વૈદ ત્યાં શું બિચારો?!

નથી નથી દુઃખ કોઈ, લાઈ! છે કેં ન ચિન્તા!
 પણ નથી મુજ તરવો, વિદ્યથી મેળ ખાલાં;
 સુખમય પણ સ્વપ્ન, સ્વપ્નમાં મોહ શાનો?!
 જરી વધુ ચિર, ખાણુ! હોય તો કેં બતાવો.

સુખમય શમાણું એ પૂર્ણ છે ક્યાં ચ દીકું ? !
સુખમય સ્થળ દીકું ? ! ચાલ ને ! ત્યાં જ રહેશું !
નથી નથી નથી દીકું ! દેખશે ના કહી એ !
વળી સુખમય કાંઈ શોધવું વ્યર્થ લાગે .

પ્રિયસુખ પ્રિય લાગે , આખરે ત્યાં ચ રેવું ,
પ્રિયવિરહ થવાનું જાણતું કે ન ટાણું ;
અપ્રિય , પ્રિય ત્યજીને ભવતાં મૃત્યુ લેખું ,
કંઈ સુખી બનેવાને , શોધતાં એ જ લાધ્યું .

નહિ ઉડી શકશે આ સુસ્તની સુસ્તી આવી ,
રૂઢન નહિ ત્યજશે , હાસ્યના ત્યાગ રહેલાં ;
ભળીશ નહિ જનોથી , મિત્ર , સ્ત્રી , બાલકોથી ,
ભૂતીશ , બની શકે તો , એકલાં પુસ્તકોથી . ॥✓

ચોપી ના આ શકે હૈયું , કિન્તુ , રે ! માત્ર પુસ્તકો ;
અને , આ વિશ્વમાં ખીજે , ક્યાં એ સ્વાદ નથી રહ્યો .

- ૯ - ૯૬ .

વૈરાગ્ય

દરદ પર કરે છે ઔપધી કાંઈ કાર ,
જરૂર જરૂર એ તો પૂર્વનું ઓળખાણ ;
પ્રાણુથી જિગર અર્પે ત્યાં ચ કેં બહાલ ઊંડું ,
હૃદય સતત ધૂમે એમ ખેંચાણ જૂનું .

અસુક અસુક તર્વે વિશ્વમાં સૌ જનોમાં ,
પ્રતિ જન હૃદયે કે એક ધારા વહે છે ;
પૃથિવી પર વસે તે એક છે માનવી આ ;
અવયવ જન સર્વે માત્ર તેના જ લાસે .

મુજ રસ પણ ચાલ્યો એ જ ધારા મહી, હા !
મધુર મધુર લાગ્યું એક્ય એ માનવીમાં ;
અગણિત લઈ ગિન્દુ ધોધ તે ચાલતો 'તો ;
મળી ભળી ગળી હું એ ગિન્દુ તેનું અન્યો 'તો .

પણ રસ વહી જતાં ક્ષારને સ્પર્શતાં , ત્યાં
અતિ કંદુ સહુ થાતાં કે જ વેળા ન લાગી ;
ક્યમ ગતિ પલટી આ ? કે જ હું જાણતો ના !
અમિત ઉર થયું હા ! વેદના તીવ્ર જાગી !

દરદ પર કરે ના ઔપચી કાંઈ કર ,
નથી તથી કંઈ મ્હારે પૂર્વનું ઓળખાણ ;
હૃદય મુજ થયાં તે સ્વપ્નમાં સૌ થયાં 'તાં !
વિખરી સહુ ગયાં એ સ્વપ્ન ઉડી જતાંમાં !

નથી નથી મુજ તરવો વિશ્વથી મેળ લેતાં ,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે !
જગત સહુ મળે છે અમને હાડકાં આ !
રહી જગ તણી અન્ધિ માત્ર આ સ્થૂલ સાથે .

પ્રથમ નજર લાગી , ભવ્યતા કાંઈ જાગી ,
મુજ નયન મહીથી રનેહની સેર ચાલી ;
ખિપુલ વિશદ લાગી સ્તિગ્ધ વાત્સલ્યવાળી
કુદરત વહતી આ એક્યનો તાર આલી .

કુદડી ઉડતી ત્યાં એ હર્ષની છોળ કાઢી ,
રમતમય વિહંગે કાંઈ લાવણ્ય લાગ્યું ;
તરુ પર ઠળનારી પુણિતા એ જતાની ,
નસ નસ મહી માન્યું પ્રેમઔદાર્યલ્હાણું .

નહિ નહિ પણ એવી વિશ્વની આદ્ર વૃત્તિ,
ધડમધલ અહીં સૌ જીવનારે મચેલી ;

પ્રણય , રતિ , દયા , કે સ્નેહ ને બ્રાતૃલાવ ,
અરર ! નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિભાગ ?

જનહૃદય પરેથી મોઢ ઊઠી ગયો'તો ,
અરર ! કુદરતેથી એ જ ખારાશ આવી ;
પલપલ નયનેથી આંસુડાં સારતો'તો ,
અરર ! જિગરમાંથી રક્તની નીક ચાલી .

કહિ કહિ દિલ રોતું કોઇને જોઇ રોતું ,
કહિ કહિ દિલ મહાઈ છેક પાપાણુ થાતું ;
નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રોઈ કદી હું ,
નિરખી જગ કદી આ હાસ્યમાં રૂખતો હું .

પવન સુમત્રી બેઠો કોઇ ખંડેર માંહી ,
હૃદય ત્યમ હસે છે -- હર્ષ તો કે જ છે ના ;
હિમજલ ટપકે છે વૃક્ષની ડાળીઓથી ,
રુદન ત્યમ કરે છું -- દર્દ તો કે જ છે ના .

કહિ મન ગમતું એ - કોણ જાણે હસું કાં ?
કહિ મન ગમતું એ - કોણ જાણે રડું કાં ?
મુજે હૃદય મહીં છે દૂર કેા મર્મસ્થાન ,
સુખદુઃખ વિણ તે તો છેક વૈરાગ્યવાન .

હાસ્ય છે માત્ર વેલાઈ , રોવું તે નખખાઈ છે ;
વિશ્વની મિષ્ટતા કિન્તુ , રે રે ! ત્યાં જ સમાઈ છે .

૨૪ -- ૯ -- ૯૬ .

તહારી વેહયાઈ

બુદ્ધ છે કે બેવકૂફી બેહયાઈ તહારી આ ?
નાદાની કે બુદ્ધાઈ છે દિલગીરી હમારી આ ?

તું શુદ્ધ ઉપર હું તો હતો મુહૂર્ત વાર આફરીન,
તું આહતી હું આહતો ત્યાં ખેલ શું નવો જ આ ?

ખાલ ખાલ વસ્ત્રદેશ ઉડતી શુદ્ધબદન,
ત્યાં કોણ શીખાવા ગયું - હા ! બુદ્ધમાર ધારવા ?

તું પિછાનતી હતી આ ખૂનતું ટીપું ટીપું,
ત્યાં ટીપે ટીપે ટીપે તે ઝેર કાં ભયું ભલા ?

શું ઇશક બુદ્ધ આખરે ! તો બેવકૂફ ઇશક છે,
એ ઇશક હુસ્ન જે તણું તે બેકદર નૂરે ખુદા.

હું બેવકૂફથી લખ્યો, અલિમ દિવે ચોટી રહ્યો,
નાદાની એ ! નાદાની એ ! ખુદાઈની બુદ્ધી હવા !

આ ખૂન છે પાણી બન્યું, ઢાળાઈને આપ્યું જતું ;
એ ક્યાં ય ના ઠેરે, ઠેરે, છે કારનાર કોણ ક્યાં ?

કો કી હતું તુંમાં કયું, નાદાન એ ત્યારે થયું ;
તહે બાળતાં એ છે બળ્યું ! જાગી ખુદાઈ છે મળા !

બુદ્ધવતું જે શિર તને છાતીથી છાતી આપતાં,
તે ખૂન ત્યારે તો હતું નાદાનતું નાદાન, હા !

કે બુદ્ધ આતશ લાગતાં, કે ઇશકને પિછાનતાં,
આજે વહે છે આપથી તે તો ખુદાઈ ખૂન આ.

નાદાનીમાં તહારે થયું, ખુદાઈમાં તુંથી જળ્યું ;
તું આહતી નાદાનીને, હે તહ તે ખુદાઈ આ.

હું આહતાં રાહ હતો, હું દાઝતાં રાહ વધુ ;
મહારી મળ મહારી મદા ! રે ! જે વફા તેને જફા.

✓ એક ફેરફાર

અહાહા ! મસ્કિનુગારે ચડ્યો 'તો દાવ શો ત્યારે ?
 પડ્યો પાસો હવે ઊધો ! ફેફરી આ રહી મ્હારે !

નુગારે છે જિગર કિન્તુ નુગારીનું ચડયું આજે !
 રહું ના કાંઈ એંધાણે ! હવે એ દહાવ ક્યાં લાજે ?

ભરીને જવાબમાં પીધી મનથી ઝેરની ખાદી !
 મગર હા ! જગતાં જગી નસે નસ દહાય શી લાગી ?

અહો ! એ જવાબના શુભની ગઈ જો જવાબની સાથે ,
 મગર , એ જવાબના કાંટા કહી છૂપા રહી ભોંકે ?

હસ્યો 'તો હું - રહી તેની કંઈ અન્ધારમાં ચાલી ,
 પરન્તુ આંસુની ધારે હજુ ના આંખ સૂકાવી !

રહી મીઠાશ ના મ્હારે હવે આંસુમાં એ છે ,
 હૃદયને ચીરવામાં એ રહ્યો ના વખત મીઠો તે !

અરે ! ભીની સદા ભીની રહે છે આંખ મ્હારી આ ,
 જિગર તનૂરમાં દાઝે - પડે ના એક ફેફરી ત્યાં .

અરે ! કાલિદ તીજું તે જિગરને રેસનાઈ છે ,
 પરન્તુ ખડાડનું હૈયું ખુદાએ આ ઘડેલું છે !

અરે ! શું જિન્દગી આ છે ? સહેલી જિન્દગાની છે !
 અલાવે મોતને જીવું ! વાજુજ આ વેઠની મ્હારે !

પડ્યો પાસો નકી ઊધો , અરેરે કૂર લૂટારો !
 ઝગારા કિસ્મતે ઢાળ્યો અને હું જીતમાં હાર્યો .

હિનાના રંગથી ખ્હાની સનમની રંગતો 'તો હું ,
 ઝુકીને આલમાં તેના શુલોને ચૂંથતો 'તો હું .

મગર એ દાંતની મિસ્સી સનમના હાથમાં દેતાં,
અરેરે ! કોઈ વા વાથો , સનમ , ખો , રંગ , સૌ શીટમાં !

મને એ ખ્યાબની ખુશખો , મને એ ચોખતી મહારો ,
મને એ હાથનો ખ્યાલો , ફરી કે એક દિન આપો !

૧૯ -- ૧૦ -- ૯૬.

ફરિયાદ શાની ?

અરેરે ! બિડતું ખંજર દિલે ઝૂંટી હુલાવ્યું મહે !
ઉપડતો હાથ શો ત્યારે ? હવે ફરિયાદ શાની છે ?

વહે તો ખૂન છો બહેતું ! નહીં તો છો ઠરી રહેતું !
સહેવો દાગ કંઈ એ ! અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?

સનમના પેરની લાલી બિગરતું ખૂન મહાફં છે !
અરે ! એ રંગ મહારો તો હજી ફરિયાદ શાની છે ?

હતી આશા કંઈ બિડી , ભરી તેની ફટી ખ્યાલી ,
સનમને આપતાં ઢાળી , હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કદી લાલી જશે ચાલી ! કદી ફૂટી જશે ખ્યાલી !
લલે કે તે ભરી દેને ! મને ફરિયાદ શાની છે ?

ભરાશે કોઈ ઢાળાયું ! ભરાયું કોઈ ઢાળાતું !
આછીં તો રેત બિડે છે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

જગાવી મેં ચિતા મહારી ! બુઝાવ્યું ત્યાં બધું બાણી !
અંક છે ખાકે વંટોળે ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કરે છે શોર એ ભૂકી , “ મને મારાફ ચોળી દે ! ”
મુલો ના કોઈ એ તેને ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

સનમને ઇશિકનાં વાજાં નિગરના નિગરે વાગ્યાં !
 ચડેલો તોર ખાલી એ ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહાહા ! ઇશિક આવમનો હજારે રંગનો પ્યાલો !
 નિગર આ એકરંગીને , અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 જહાંની આ અને ચેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા !
 ન કો પૂછે ! ન કો જાણે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 મને જે થાય કે આજે હશે ના યાદ તે કાલે !
 પછી કો અન્ય શું જાણે ? દિવે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહીં જે તાર તૂટ્યો તે કદી સન્ધ્યા ત્યાં જાણે !
 “ કદી ” ની હોય શી આશા ? અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 હજુ ફરિયાદ જારી છે ! નિગરમાં મેં વધારી તે !
 ખુશીથી આજ હું સેવું ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 ખુદાના તખતની પાસે નિગરની આહ ખડોચાડું !
 મગર છે ગેળ આલિમ એ ! નિગર ! ફરિયાદ શાની છે ?

૭ - ૧૧ - ૬૬ .

વિદાય

અરે ના ના ! અરે ના ના ! કાંઈએ વધુ નથી !
 લલે જા તું લલે જા તું ! પાછળે પળવું નથી !
 મુખે જા તું , બહાલી ! તુજ દિલ તને જ્યાં લઈ જતું ,
 ખડુ ચહાને તેને નિગર તુજ જેમાં ફરી શક્યું ;
 નહીં આવું આડે , અહિત તુજ ઇચ્છું નવ કદી ,
 નડે આ હુલોંગી પ્રીતિ તુજ પ્રીતિને કદિ નહીં .

શોખી મીઠી પ્રીતિ જગત પર સૌન્દર્ય જનમે ,
 ચહાવું ને ચહાવું જનમથી જ સૌન્દર્ય સમજે ;

મગર એ ઢાંતની મિસ્સી સનમના હાથમાં દેતાં ,
અરેરે ! કોઈ વા વાચો , સનમ , બો , રંગ , સૌ પ્રીટયાં !

મને એ જવાબની ખુશબો , મને એ સોબતી મહારો ,
મને એ હાથનો ખ્યાલો , ફરી કે એક દિન આપો !

૧૯ -- ૧૦ -- ૯૬.

ફરિયાદ શાની ?

અરેરે ! બિડતું ખંજર દિલે ઝૂંટી હુલાવ્યું મહે !
ઉપડતો હાથ શો ત્યારે ? હવે ફરિયાદ શાની છે ?

વહે તો ખૂન છો બહેતું ! નહીં તો છો ઠરી રહેતું !
સહેવો ઢાગ કંઈ એ ! અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?

સનમના પેરની લાલી જિગરતું ખૂન મહાઈ છે !
અરે ! એ રંગ મહારો તો હજી ફરિયાદ શાની છે ?

હતી આશા કંઈ બાંડી , ભરી તેની ફડી ખ્યાલી ,
સનમને આપતાં ઢોળી , હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કહી લાલી જશે ચાલી ! કહી ફૂટી જશે ખ્યાલી !
ભલે કે તે ભરી દેને ! મને ફરિયાદ શાની છે ?

ભરાશે કોઈ ઢાળાયું ! ભરાયું કોઈ ઢાળાતું !
અહીં તો દેત બિડે છે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

જગાવી મેં ચિતા મહારી ! ઝુકાવ્યું ત્યાં બધું બાણી !
અંડે છે ખાક વટોળે ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કરે છે શોર એ ભૂકી , “ મને માશક ચોળી લે ! ”
સુણે તો કંઈ એ તેને ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

સનમને ઇશિકનાં વાજાં જિગરના જિગરે વાગ્યાં !
 ચડેલો તોર ખાલી એ ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહોહા ! ઇશિક આવમનો હજારો રંગનો પ્યાલો !
 જિગર આ એકરંગીને , અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 જહાંની આ અને પેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા !
 ન કો પૂછે ! ન કો જાણે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 મને જે થાય કે આજે હશે ના યાદ તે કાલે !
 પછી કો અન્ય શું જાણે ? દિવે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહીં જે તાર તૂટ્યો તે કદી સન્ધ્યાઈ ત્યાં જાશે !
 “ કદી ” ની હોય શી આશા ? અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 હજુ ફરિયાદ જારી છે ! જિગરમાં મેં વધારી તે !
 ખુશીથી આગ હું સેવું ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 ખુદાના તજતની પાસે જિગરની આહ ખહોંચાડું !
 મગર છે ગેળ ઝાલિમ એ ! જિગર ! ફરિયાદ શાની છે ?

૭ - ૧૧ - ૬૬ .

વિદાય

અરે ના ના ! અરે ના ના ! કાંઈએ વધવું નથી !
 લલે જા તું લલે જા તું ! પાછળે પળવું નથી !

સુખે જા તું , બહાલી ! તુજ દિલ તને જ્યાં લઈ જતું ,
 બહુ રહાજે તેને જિગર તુજ જેમાં ઠરી શક્યું ;
 નહીં આવું આડે , અહિં તુજ ઇચ્છું નવ કદી ,
 નડે આ હુલોળી પ્રીતિ તુજ પ્રીતિને કદિ નહીં .

શોખી મીઠી પ્રીતિ જગત પર સૌન્દર્ય જનમે ,
 ચહાવું ને રહાવું જનમથી જ સૌન્દર્ય સમને ;

શીખાવે શું તેને પ્રણય હીનભાગી હૃદય આ ?
 હું માટે નિર્ભયું જનહૃદયતખ્તે વિહરવા .
 તને આહું એમાં નવીન કથવાનું નવ કથું ,
 હશે કિન્તુ તેનો પ્રણય અધિકો તું ઉપર કે ;
 અરે મહારી પ્રીતિ અધિક નવ હાવાં થઈ શકે ,
 હજો તેની પ્રીતિ અધિકી અધિકી તું પર સહા .

તને આહું આખું નકી નકી વિશાળું જગત ત્યાં ,
 દિવાનો તહારો એ અધિક સુજથી એક જ હશે ;
 દિવાના તહારોને અરર ! નવ બેહાલ કરજે ,
 તહીં મહારા ઘાનું સ્મરણ કરીને તું અટકજે .

વિલાસો તે હોયે અધિક સુજ હૈયાથી મળશે ,
 ફેકીરી ઓળી શું મમ જિગર તો ખાકમય છે ;
 નકી ફુલાંગી તે સુજ દિલથી જે બાથ ભીડતું ,
 બન્યું છે કે એવું હજુ સુધી , પ્રિયે ! આ હૃદયનું .

ઉદાસી ભંડીની મમ હૃદયને સોખત અરે !
 મને ચહાનારાં સૌ અરર ! પડતાં એ જ વમળે ;
 સુખોની આશાથી પ્રણય કરનારાં દુઃખી થતાં ,
 અરે ! આ હૈયાને વધુ દુઃખ દઈ સૌ દૂર જતાં .

તને તે હૈયામાં મધુર રસનો મેળ મળશે ;
 અમી જેવી ત્યાંથી તુજ તરફ મીઠાશ ગળશે ;
 બાહું મહોદું તેવું તુજ હૃદય માટે તપ હશે ,
 ઠંઠ એ જન્મોનાં તપનું ફલ તેને મળ્યું હશે .

નહીં આવું આઠે, અહિત નવ કથિયું પ્રણયીતું ,
 વળી ના બુંદાતું ફલ મળી ચૂકયું જે તપ તારું ;
 સુલાંગી પ્રેમી ! હા ! તમ હૃદયને તૃપ્ત કરજો ,
 અને મહારા જેવા ઉપર કલ્યાણી નિરખજો .

અહીં હું જન્મ્યો ને મુજ દિલની ચાવી તુજ થઈ ;
મને કિન્તુ ચાવી તુજ હૃદયની તો નવ મળી ;
રડાની તેં જાણ્યું , હસવી વળી જાણ્યું જિગર આ ,
ન જાણ્યું મેં કે દી તુજ હૃદયભાવો પલટવા .

હવે ત્હારે માટે તપીશ તપ હું ઝિન્દગી બધી ,
હવે મૃત્યુનો એ ચીરીશ પડદો એ બલ વતી ;
સુભાગી તે જેવો બનીશ નકી હું એક સમયે ,
અને જન્મે જન્મે તુજ હૃદય ભેટી રહીશ હું .

ઉભા સાક્ષી રાખી શરી , રવિ , અને દેવ સઘળા ,
સખી ! ન્હાની તારી ગ્રહીશ કરથી હું કરલતા ;
નવું કે શીખ્યો તે શિખવીશ સુખે ત્યાં સહુ તને ,
અને મ્હારી પાંખો તુજ હૃદયને અપીંશ , પ્રિયે !

પછી મ્હારાં નેત્રે તુજ હૃદયની ચાવી મળશે ,
પછી મ્હારાં અશ્રુ તુજ નયનને કાંઈ કરશે ;
પછી ફુલાંગી ના મુજ દિલથી જે આથ લીડતું ,
પછી થાશે બિન્દુ મમ હૃદય તો અમૃત તાણું .

ન આ ફેરે તો હું તુજ મુખ હવે જોઈશ કદી ,
મતાવી મ્હોં મ્હાડું જિગર દુઃખી ત્હાડું નહિ કરું ;
થઈ માલીકી છે તુજ વદનની અન્ય દિલની ,
વળી મ્હાડું દૂંકું જીવિત મુખ જોવા ખસ નહીં .

અરે ! શું જોવું 'તું' હૃદય વિણ લૂખા મુખ મહીં ?
અને એવું એ મ્હોં મુજ નયન પાસે સ્થિર નહીં !
વળી ના મ્હાડું કે જીવિતભર મ્હાડું નવ થશે ,
હવે તો જોવું છે વદન તુજ મ્હાડું જ કરીને .

ડરે છે શું કાંઈ હૃદય મુજ આવું નિરખતાં ?
ન કાં નેત્રો ત્હારાં મમ નયનથી મેળવ પ્રિયા ?
હવેના જન્મોનું કથન મુજ ઘેડું ગાહું હશે ,
છતાં ખીલ આશા મમ હૃદયને ના કંઈ મળે .

પ્રસાદી જોવી છે તુજ દિલની તહારાં નયનમાં,
મહેને જોવા દે તે તુજ વદન હૈયે ચિતરવા;
હજી જોવાં તહારાં મૃગનયન છે એક વખતે,
નિરાશા શી આશા હૃદય મહારં પકડશે.

સુખે જીવું ! સુખી થા તું ! મહારે દર્દ કશું નથી !
હવે આ જોગી તહારાને ખાકની ના કમી કશી !

૨૦ - ૧૧ - ૬૬ .

एक भलामण

મુજને પણ આહતી કો દી ! પ્રિયે !
દિલ શું પણ ચાંપતી કો દી ! પ્રિયે !
રડતી હજારાં પણ કો દી ! પ્રિયે !
સુણતી કવિતા પણ કો દી ! પ્રિયે !

કંઈ જાલ કીધો !

કંઈ કોલ દીધો !

સ્મૃતિએ પણ જો ચડશે ન ! પ્રિયે !
અહીં વીતી ગઈ ભૂલવી જ ! પ્રિયે !
નવી વાત હવે ગમતી થઈ તો,
નવી વાત હવે ગમશે જ ! પ્રિયે !

હજી દૂર રહો !

સુખમાં વિહરો !

પ્રભુ રાજી રહો તુજ પ્રેમ પરે !
ગાહુ માણ અનંત યુગો તું, પ્રિયે !
મુજને સુણ કે સ્મર તું ના ! પ્રિયે !
પણ વાત કંઈ વહવી તુજને !

ખીજશે કદિ તું !

હસશે કદિ તું !

પણ એ પણ ઠીક જ છે મુજને !

મુજથી પણ સૌ હઃખ દૂર વસે !

તુજ પ્રીતમને હૃદયે વસતાં ,

હસતાં રમતાં બહુ કાલ જતાં ,

કંઈ એ કરતાં

હરિકોપ થતાં ,

તુજ રૂપ વિરૂપ સહુ બનતાં ,

પિયુનો સહુ પ્રેમ કમી જ થતાં ,

અહ ! કંઈ કહે કદુ એ તુજને ,

મુજ પ્રેમ તણી કંઈ વાત કરે ,

તુજ દિલ બળે ,

હુબડાં ઉપડે ,

પિયુ એ ત્યજીને કદી દૂર પળે ,

જગમાં નવ કોઈ સહાય રહે ,

અહ ! તો પણ ના રડજે તું , પ્રિયે !

તુજ ભાઈની ઝૂંપલડી સ્મરજે !

રમણિ ! રમણિ !

ભગિનિ ! ભગિનિ !

મુજ ઝૂંપડીમાં મુખ સૌ મળશે ,

હઃખડાં તુજ જ્યાં સુણનાર વસે ;

પ્રભુ રાજી રહો તુજ પ્રેમ પરે ,

બહુ માણુ અનંત યુગો તું પ્રિયે !

૨૬-૧૧-૯૬ .

સમાઈ જાતી એ મમ હૃદયનાં એ પડ મહી,
 અહો ! લેખી દેલી મમ અવયવે અમૃત નદી !
 મને આલિંગી એ રુદન કરતી ને - હિળકતી !
 પ્રિયે ! હું તો તેવું મધુર મુખડું જોઈ જ રહ્યો !
 અહો ! તેની પાંખો મુજ અવયવો આંપતી હતી,
 અહો ! તેનાં અશ્રુ મુજ અધરથી મેં ચુમી લીધાં ;
 ગળ્યાં ગળ્ને હૈયાં લથળથ થઈને વહી વહી,
 ઘડાયેલી એ તો મુજ હૃદય માટે જ પ્રતિમા .
 કહ્યું તેણે “ આજે મુજ હૃદયનું વાંછિત મળ્યું ! ”
 કહ્યું મેં, “ ઓ બહાલી ! મુજ હૃદય આ સાર્થક થયું ! ”
 શુલાળી એ ગાલે નવીન સ્મિત મીઠું ફરકતું,
 હતું મહાઈ હૈયું નવીન રસમાં કેં ધડકતું .
 ‘ અરે બહાલા ! અરે બહાલા ! ’ ત્યાં એવું રડવું મુણ્યું !
 પડેલી બાગની એ સૌ દિવાલો થકી ઊઠતું .
 સુણી તહાઈ રેવું રડી રડી વહી હા ! રમણી એ,
 “ અરે પ્રીતિ દો દી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે ; ”
 લવી એવું એ તો ઢળી પડી અને મૂર્ચ્છિત થઈ,
 અને હું તો જીવ્યો તુજ રુદનની લહાય સુણવા !
 કડું છું હું ચત્નો તુજ તરફ પાછો ઉડી જવા,
 છતાં એ ઇચ્છું ત્યાં શિથિલ થઈ પાંખો ખરી પડે !
 ફરી શુદ્ધિ દેવા મુજ રમણીને ચત્ન કરતાં
 ચીરાતું આ હૈયું, અરર ! મૃદુ તહારા રુદનથી !
 પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છ્યું તુજ હૃદયને પાંખ મળવા,
 પ્રિયે ! હું ઇચ્છું છું ગિરિ ઉપર તુંને લઈ જવા ;
 સુનેરી પીછાંથી નવીન તુજ જો પાંખ ચળકે,
 અને એ પાંખોમાં પવન સરખું તો બલ દિસે !
 વળી જો ને બહાલી ! ગિરિ પણ ડગે આ રુદનથી !
 ધીમે ધીમે ચાલી તુજ શિર પરે એ ચુમી રહ્યો !

અહો ! ત્હારાં અશ્રુ કણ નકી દિસે અમૃત તણા !
પ્રિયે ! તે સિંચાતાં રણુ મહીં ઉગે છે તરુ નવાં !

ઉડી જો ! ઉડી જો ! મમ હૃદય પાસે પ્રિય હવે ,
અને એ મહેરાની ઉપર કર તું ફેરવ , પ્રિયે !
કહે , પ્રીતિ કે દી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે ,”
અને ત્યારે ભઠી ફરી મુજ દિલે એ લપટશે !

ન મહારા હસ્તે એ નયન મૃદુ કે દી ઉઘડશે !
અમી એ મીઠું તો નકી નકી રહું છે તુજ કને !
કરો મહારાથી એ મરણુવશ થાતાં અટકતી ,
અને એ જીવે છે મરણુવશ શી મૂર્ચ્છિત રહી !
સ્ફુરે ઓઢો તેના , હૃદય કુમળું શાન્ત ધડકે ,
ગુલાબી ગાલોએ મધુર હળુ દેવી ઝલક છે !
ધીમે પંપાળું છું સુરપ મુખડું હું કર વતી ,
પિરાળ તે થાતું મુજ કર જરી દૂર અસતાં !

પ્રિયે ! બીજો મહારો કર તુજ કને આ ઝંઝુમતો ,
અહી તેને આવી મુજ હૃદયથી તું લપટજે ;
નથી કાંટા ભગ્યા પણ મૃદુ થયું છે મૃદુ વધુ ,
પ્રિયે ! ત્હારે માટે હૃદય મુજ બીનું તલકેતું .

રડી કાં તું પૂછે ? “ પ્રિયતમ ! મને આહીશ ભલા ? ”
નહીં ત્હાં એવું મુજ જિગરમાં કાંઈજ નહીં ;
તને શું ના અપ્યું ? હળુ પણ પૂછે શું પ્રણયનું ?
હું ત્હારો તેની તો શશી , રવિ , અહો સાક્ષી ભરશે .

અસત્યો એ બોલ્યો કદિ કદિ તને હું રીઝવવા ,
હવે મીઠાં સત્યો શીખવીશ તને હું જિરવવા ;
નીતિ કે રીતિનું મુજ દિલ પરે ના બલ રહું ,
પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! અનલલડકે એ જળી જવું !

ઉડી જો ! ઉડી જો ! મમ હૃદય સાથે , પ્રિય ! હવે !
નવો ઝીણો તાને અનિલ ફરકે છે કુદરતે !

ત્યજ દેને બહાલી ! અધમ પડ વંદોળ સરખાં,
 મચી રહેવું આવી કલુષમયતામાં ઉચિત ના.
 ઉગેલી પાંખોને અરર ! નવ વિસ્તીર્ણ કર કાં ?
 હરિની લીલાને સજલ નયને ના નિરખ કાં ?
 તને મીઠું લ્યાં છે, મધુતર 'અહીં' કિન્તુ મળશે,
 પ્રભુએ વેરી છે જૂદી જૂદી જ મીઠાશ સધળે.
 પ્રિયે ! મેં જોયું કે ! હજુ મન રહે તે નિરખવા,
 અહો તું જેવું એ પણ વળી કંઈ લિન્ન તુજથી ;
 રુચે તુંને તેવું જરી પ્રણયથી તે નિરખતાં,
 સખિ ! જોને તેને હૃદય તુજ લીનું કરી કરી.
 દિસે તુંમાં, તેમાં, મુજ જિગરમાં એક જ કંઈ,
 અને કેં જૂઠું તે મધુર સ્વરના લિન્ન ધ્વનિ શું ;
 સ્વરો મીઠા આલે મધુર ધ્વનિનો મેળ મળતાં,
 અને છોને હૈયાં દ્રવી દ્રવી પડે ગાયન થતાં.
 મને તું પૂછે છે, "પ્રિયતમ ! તું છે શું દુઃખી ? અરે !"
 દુઃખી તો શું ? કિન્તુ જગત મુજને આ નવ રુચે !
 દિલે ખૂંચી રહે છે નયન મૃદુ તે દિવસ બધો,
 સ્મૃતિ તેની થાતાં છણુ છણુ બળે છે જિગર આ.
 અરે ! તેને આહો મુજ હૃદયનું રકત સધળું,
 પ્રતિમા એ મીઠી મુજ હૃદયનું રાજ્ય કરતી ;
 મુકાની જો બહાલી ! જરીક જ દિશા ફેરવ, અને
 હવે હંકારી દે મુજ નસીબનું નાવડું તહીં.
 "એકને આહતું તેને બીજને નવ આહતું !"
 "એકને આહતું તેને બીજને નવ આહતું !"
 દિસે કિન્તુ રૂઢિ પરિણત અરે ! એ જન તણી
 અને તેનાં સાક્ષી હૃદય રકનારાં પણ કંઈ ;
 ખરું છે, કે "ધારો વગર કંઈ હેતુ નવ થતો,"
 પ્રતિ ધારો કિન્તુ સમય વડતાં કંટક બને.

બહુ ટુંકી આ તો હૃદયરસ પીવા અવાધ છે,
અહીં ત્યાં તેમાં એ હૃદય ક્યમ લોખાં ભટકતાં ?
અરેરે ! કોઈ તો જિગર ચીરવા તત્પર થતું !
પ્રભુ ! આવી શાને વિષમ રચના છે પ્રણયની ?

વિના હેતુ ના ના જનહૃદયનાં ચક્ર ફરતાં,
વિના હેતુ શાને દિલ દિલ ચીરે ને રડી મરે ?
વિના હેતુ તો ના ગતિ પણ કરે પણ સરખાં,
વિના હેતુ કાંઈ કદિ પણ બને ના કુદરતે.

હતો હું ત્હારો ને જગત મહીં એ કું રસ હતો,
જનોના ધારાતું મુજ હૃદયથી સેવન થતું ;
હતો ત્હારો તેથી હજુ પણ નહીં ન્યૂન તુંજ હું,
હવે કિન્તુ મ્હાડું હૃદય વળી છે અન્ય દિલનું.

કદી એ બોટાતાં હૃદય નવ ઉચ્છિષ્ટ બનતું,
હતું તેવું મ્હાડું હૃદય તુંજ માટે હજુ રહ્યું ;
પ્રિયે ! ના પ્રીતિને કુદરત કદી પાતક ગણે,
મને, તેને, તુંને કુદરત અમીથી નિરખશે.

અરેરે ! રાહ જોવાનું ના ના યોગ્ય દિસે મને,
ભડ તું ! આવ તું ! બહાલી ! કો દી કાલ ન ઠેરશે !

વહી જશે દૂહાડા ! વિલુપ મુખ તેવું થઈ જશે !
અને મ્હાડું હૈયું પછી કદિ નહીં જીવી શકશે !
મરી જશું આંહીં ! તુંજ મરણ ત્યાં દૂર બનશે !
અરે બહાલી ! શાને તુંજ હૃદય એ ઘાટ ઘડશે ?
બહુ મ્હોટો ફેરો અરર ! પછી લેવો જ પડશે !
બહુ જન્મો બહાલી ! રુદન કરવાનું જ મળશે !
પ્રભુ જાણે ક્યારે પ્રણ હૃદયનું ઐક્ય બનશે !
પ્રિયે ! ન્યાયી માતા : કુદરત બહુ કું કૃપણ છે !

ઘડીનોએ કો દી કુદરત ન વ્યાજ્ઞેય સહતી,
ઘડીમાં તો કું કું કુદરત કરે છે ગતિ નવી ;

નભે ગોળા મહોટા થડી મહી કંઈ કોશ કરતા,
ધડીમાં પ્રહાંડે પ્રલય થઈને કે ઉદભવે.

ન તું ચાલે તહોથે સમય તુજને તો ઘસકશે,
ન તું ધ્રુવે તેવું કુંદરત નથી કાર્ય કરશે;
અરે! તો શાને ના ખુશ થઈ પ્રવાહે લાળી જવું?
અરે! તો શાને ના મધુ ઝરણુનું અમૃત પીવું?

અહીં મીઠું લહાણું કુંદરત ધરે છે હસી હસી,
પ્રિયે! તેને શાને અરર! તરછોડે રડી રડી?

અવજા ના સાંભે કુંદરત કહી કાયર બની,
સહાતી ના કોથી કુંદરત તણી દષ્ટિ કરડી.

કહું કાલે તેથી કહું છું તુજને આજ ઉલટું!
વળી કાલે કાંઈ કહીશ તુજને હું નવું નવું!

પ્રિયે! દોરાઉં છું કુંદરત મને જ્યાં લઈ જતી,
અને શીખું પાઠો કુંદરત મને જે શિખવતી.

વિચારેની શ્રેણી બદલી મુજ આજે કંઈ ગઈ,
વિચારેની શ્રેણી બદલીશ, પ્રિયે! હું તુંજ વળી;

અરે બહાલી બહાલી! કદિ પણ ન દુરાગ્રહ ઘટે,
પ્રભુ સામે થાવા હૃદયમાં કે બલ ન છે.

અહીં જિંચા નીલા તરુવર તને સાદ કરતા,
અહીં મીઠાં પક્ષી મધુ રવથી આમન્ત્રણ કરે;

પ્રિયે! તહારી પાંખો ઉપર ચડવા કે ફડફડે,
વિમાસી બેઠી શું? મુજ હૃદયને સાંભળ હવે!

અહીં આ મહોં નહાને તુજ કર હવે ફેરવ જરા,
હસે મીઠું એ તો વદન કુમળું મૂર્ચ્છિત થતાં!

અહીં તહારે માટે પ્રણયરસની લહેર છલકે!
પ્રિયે! છોડી રોવું મુજ હૃદયને સાંભળ હવે!

અહીં હું રાઉં છું તુજ હૃદય માટે દિલ ચીરી!
વહેતા આ લોહી ઉપર કંઈ તો દષ્ટિ કરવી!

વિચારો જૂનાને તુજ જિગરથી દૂર કરને !

પ્રિયે ! છોડી લીતિ મુજ હૃદયને સાંભળ હવે !

હવે તો રાહ જોવાનું ના ના યોગ્ય નહીં , પ્રિયે !

ઊડ તું ! આવ તું ! બહાલી ! કે દી કાલ ન ઠેરશે !

૨૬ - ૧૧ - ૯૬ .

एक वेलीने

ધીમે ધીમે કુંપળ કુંપળે પત્ર પત્રે વળીને ,

ટીશી ટીશી તરુવિટપમાં ગૂંથણી કાંઈ ગૂંથે ;

મીઠી વેલી ! તુજ વળ દિસે નિત્ય નિત્યે નવીન !

ત્હાડું હેયું વધુ વધુ સદા સ્નેહમાં થાય લીન !

નહાની નહાની તુજ ગતિ સમે રાહ આ ઝિન્દગીનો ,

તોફાનો કે ભલક રવિની કોઈ દી માત્ર ભાસે ;

ત્હારી પાસે ગણગણ થતા જન્તુઓ નિત્ય ગુંજે ,

મ્હારી પાસે જગત સઘળું નિત્ય ગુંજ્યા કરે છે .

પણો તાબં ચડી, ખરી, ચડે એકની એક ડાળે

ને આલમ્બે તરુવર તણા નિત્યનો એક તારે ;

ટેકો મ્હારો મુજ હૃદયની એક મૂર્તિ પરે છે ,

તે પાસેથી સુખદુઃખ સદા જાય આલ્યાં અપાટે .

તું પત્રો ના તુજ કહિ ગણે, હું ચ મ્હારાં ગણું ના ,

કિન્તુ તેનો કુદરત મહી કાંઈ જૂવો હિસાબ ;

ક્યાં ? શા માટે ? પ્રભુ વિણ નહી કોઈ જાણી શકયું ના ,

ઊંડાં કાવ્યો, ફિલસુફી વળી કાંઈ શંકા જ માત્ર !

તું માં હું માં - અરર ! પણ આ કાંઈ જૂઠું જ ભાસે ,

ત્હારા મ્હારા પથ મહી દિસે લિન્નતા એક ઊંડી ;

તું ચાલે છે સતત ગતિએ , કૂદતો ચાલતો હું ,

ધક્કા મારે કુદરત મને , દોરલી માત્ર તું ને .

હું ચોટું છું મુજ જિગર જ્યાં એક દી શાન્તિ પામે,
 નિઃશ્વાસો સૌ જનહૃદયના ભૂત ઢાલે વિરામે;
 નિર્માયો છે તુજ જીવનને એકલો વર્તમાન,
 “ભાંચે બાવું” તુજ હૃદયને એટલું માત્ર ભાન.

૨૭ - ૧૧ - ૬૬.

★

एक चंडोलने

નવ ઉડી જજે ! ગા તું ગા તું સ્વચ્છન્દ મહીં જરા,
 જિગર હલકું મહારૂં થાતું તને સુણતાં જરા;
 મુજ દિલ મહીં આજે કોઈ દિસે સુખ સાંપડયું,
 કંઈ સમયથી ભૂલાયેલું ફરી સ્મૃતિએ ચડયું.

ખહુ સમયથી મહારે માટે નથી રસ કેં રહ્યો,
 ખહુ સમયથી નિઃશ્વાસે કેા નથી ઉરથી વહ્યો;
 ખહુ સમયથી નેત્રો ભીનાં નથી ખનતાં - અરે!
 ખહુ સમયથી વ્યાખ્યો હૈયે મહા સુનકાર છે.

મુજ નયનથી આજે ભાતુ ફરી હસતો દિસે,
 અનિલલહરી આજે પાછી મને રમતી દિસે;
 ફુલરત મહીં પ્રેરાતો 'હું ફરી રસ શોધવા,
 ફૂલ ફૂલ મહીં આજે પાછા વહે રસધોધવા.

મુજ હૃદયની આજે પાછી કળી ઉઘડી પડી,
 અરર ! દુઃખ છે ! કિન્તુ તેમાં મીઠાશ થઈ ખડી;
 કટુ રસ, અરે ! મેં તો પીધો સદા ય સુધા ગણી,
 રસપુટ પીધા હોશે હોશે અનેક ભરી ભરી.

રસપુટ પીધા તે “ના પીધા” હવે ખનશે નહીં,
 રસપુટ પીવા એવા એવા હવે મળશે નહીં;
 “તરસ રસની, નિઃશ્વાસો, ને હળે રડવું સદા - ”
 મમ હૃદયનું એવં વાંછ્યું મળે ફરી આજ હા !

મુજ જિગરને ચીરાતાં - રે ! હતું સુખ કેં મળ્યું ,
અરર ! મળુને સાંધી દેતાં ન એન કશું પડ્યું ;
સુખ સુખ હતું હૈયું જ્યારે લૂટાઈ જતું હતું ,
પણ હૃદયમાં લૂટાવાનું કંઈક રહી ગયું .

અરર ! દિલની પૂરી પૂરી ન લૂટ થઈ કદી ,
અરર દિલમાં છૂરી પૂરી કદી ય ગઈ નહીં ;
જખમ દિલને પૂરો દેવા ન કોઈ મળ્યું કદી ,
જખમ કરવા ન્હાના ન્હાના જહાં ઉલટી પડી !

જખમ કરતાં એ શું જાણે ? ગરીબ મૃદુ સખી ?
જખમ કરતાં વેળાની એ ન હામ ટકી શકી !
તુજ સ્વર વળી આજે કાંઈ દિલે ખુંચતો દિસે ,
પણ જખમની વાતોથી તું અજાણ બહુ દિસે .

જખમ સહવો સહેલો મીઠો સદા સહનારને ,
જખમ કદિ એ પીડાતાને ન હાર કરી શકે ;
જખમ દિલને છેલ્લો દેવા ન કોઈ મને મળે ,
જખમ દિલનો જોવા ધોવા ન કોઈ મને મળે .

દરદ દિલની વાતોને એ ન છે સુણનાર કો ,
દરદ દિલની વાતો સાથે ન છે મળનાર કો ;
અતુલવ અહીં કોઈને એ સમાન મળે નહીં ,
જગત સઘળું અકેકેકાની અસાર મુસાફરી .

જગત રસમાં ક્યાં એ પૂરું ન પકવ થયું હજી ,
હૃદય ગળતાં રોવામાં એ ક્યાંશ રહી જતી ;
અરર ! સ્મિત ના કિન્તુ રોવું હજી જડતું નથી ,
રૂદેન શીખવા કેં એ જન્મો હજી ફરવું નકી .

પણ દરદ કેં ધીમે ધીમે ખુઝાઈ જતું હતું ,
અરર ! દિલ આ ધીમે ધીમે કઠોર થતું હતું ;
સ્વર તુજ સુણ્યો ને આ આલ્યું ફરી નિજ માર્ગમાં ,
તુજ સ્વરથી આ મહાઈ હૈયું ધ્રુએ કંઈ તાલમાં .

તુજ સ્વરથી આ રહાઈ હેયુ કરે કંઈ જોઈડી,
 સ્થિર જરી થજે ! ગાતું ગાતું ઉડીશ નહીં જરી ;
 પણ સુખી તું એ યોચિનું કે ઉડી જ નકી જશે,
 દરદ દિલની વાતોથી તું અબાણ હમ્મુ દીસે .
 સહુ સુખી ઉઠે તેવું તું એ ઉડી જ જશે નકી,
 સુખ જિગરની તહારે હેયે વ્યથા ઘટતી નથી ;
 મુજ રુદનથી તહારા કંઠે ન શોષ કંઈ પડે,
 મુજ હૃદયની વાતોથી તું અબાણ નકી દિસે .

૩૦ - ૧૧ - ૬૬ .

* ત્યજાયેલીને

કહી તહારે હશે રોવું ; છુપું કંઈ સુણાવવું ;
 હશે વા દાઝતા તહારા હેયાને કદિ ઠારવું .

તહાઈ અહીં જગતમાં નહિ કોઈ મિત્ર !
 તહારા - અરે ! દુઃખ તણી ગતિ કેં વિચિત્ર !
 નૌકા તુટેલ સરખું તુજ ઉર આ છે !
 જેની મરામત હવે કહી એ ન થાશે .

શોધે સદા હૃદય માનવી માનવીનાં
 રોવા અને જિગરનાં દુઃખને સુણાવા ;
 એ રાહમાં હૃદય આ તુજને મળ્યું 'તું
 આશાલયો ઉમળકે હસતું બન્યું 'તું .

રોવાની તે મુજથી તાલિમ કિન્તુ લીધી ;
 ઉસ્તાદના જીગરમાં થ કટાર લીધી ;
 વિશ્વે કયોં ટપકતાં દિલને વિખૂટાં ;
 અન્ધાજ અન્તર તણા ન કરાય હાવાં .

આંહી સદા જખમીને જખમી જ શોધે,
 રોતાં લીનાં નયનને રડનાર લૂછે ;

લાઘે આહી કયચિત ધાયલ બે સમાન,
એનું ચ એ ઘડીકમાં તુટી જાય તાન.

વચ્ચે પડયું પ્રણયમાં પ્રણયી જ ! એ શું ?
ઔદાર્યને પ્રીતિથી દેશવટે! મજ્યો શું ?
શું તું હતું રમકડું કંઈ કાષ્ટનું, કે
મેં કોઈ કાજ તુજને ત્યજી ? બહાલી ! રે રે !

રે ! પામશે જિગર ક્યાં તુજ મેળ હાવાં ?
રે ! ઈશ્કનો તુજ બુખાર જશે હવે ક્યાં ?
ના દિલ્લગીની કદિ સોઈ કહીં ચ થાશે,
શું જિન્દગી તુજ હવે હિજરાઈ જાશે ?
હુંને ઘટે ન સુખ વૈભવ ભોગ, બહાલી !
હુંને ઘટે ફેફીરની વરવી જ ઝોળી ;
તુંને ઘટે ન સુજ શબ હવે રીખાવું,
તુંથી ન કિન્તુ બનશે દિલ ખાળવાનું.

હું છૂતો બળીશ ! બળતાં ઈનસાફ થાશે !
તું શું નહીં કુદરતે કદિ ન્યાય પામે ?
ના ન્યાય આ જગતમાં મળવો તને છે,
એવું જ છે લિખિત તો સહવું જ તહારે.

આ બોલતાં જ મરવું સુજને ઘટે છે ;
કે જંગલે જઈ તહીં પડવું ઘટે છે ;
આ નેત્રને રુધિરથી રડવું ઘટે છે,
હા ! આગમાં જઈ સદા જળવું ઘટે છે.

મહાઈ હવે જીવિત તો નબળાઈ - બહાલી !
મહાઈ હવે રુદન આ નબળાઈ - બહાલી !
એ હસ્ત ત્યાગ કરતાં જ મરી ચૂક્યો છું
ને અન્ય મૃત્યુની હવે અલિલાય રાખું.

રે ! એક જિન્દગી મહીં કંઈ મૃત્યુ મહારે,
રે ! એક જિન્દગી મહીં બહુ જન્મ તહારે ;

તે મન્ત્ર કિન્તુ જપતાં જ તુટી પડી તે ,
 ડાહ્યું અને ગળલજ્યું જલ સિન્ધુનું સૌ ;
 હા ! કોઈ ત્યાં સ્વર ઉઠ્યો મદ્દ ને કરુણ ,
 ને સિન્ધુના તલ પરે સુજ અંગ ઠેર્યાં .

અહોહો ! મેળ મીઠાથી ગાતાં 'તાં દિવ્ય મોતિડાં ,
 સુષ્યું મેં કાંઈ આવું , ને હું ત્યાં શાન્ત ઉભો રહ્યો .

“અમે દેવી મોતી જલધિતલમાં આમ રમતાં ,
 “અમારાં ગીતોનું શ્રવણ કરનારું વિરલ કો ;
 “તહીં મચ્છો મહોટા અગણિત ભલે ઉપર ભમે ,
 “હજારોમાં કોઈ અમ તરફ આવી નવ શકે .

“અમે દેવી મોતી ઉદ્ધિઉરનો સાર સઘળો ,
 “હજારો મોળના અમ ઉપર ખેરા ફેરી રહ્યા ;
 “અમારા મહેલોની છુપવી દીધી આવી અમ કને ,
 “અને લાખો ચત્તે નહિ જ દરવાજા ઉઘડતા .

“અમે દેવી મોતી અમર રસનાં ણિન્દુ સઘળાં ,
 “પરોવાયેલાં ના પણ રુચિર માલાં રચી રહ્યાં ;
 “અમારી માલાં તો અસુર જન કો નાધરી-શકે ,
 “અમોને સ્પર્શે તે જલધિ સઘળાનો નૃપ અને .

“અમોને સ્પર્શન્તાં - અરર ! પણ ખારાશ મળશે ,
 “અમોને સ્પર્શન્તાં ઉદ્ધિ સઘળો આ કદુ અને ;
 “અમોને સ્પર્શન્તાં નવીન કંઈ આશા ઉઘડશે ,
 “અને આ સિન્ધુમાં પછી રસ રહેશે નહિ કશે .”

સાંભળી બોલ હું એવા આશ્ચર્યે રૂખતો હતો ,
 અને એ મોતિડાં દેવી ચાંપી મેં ઉરથી દીધાં .

હા હા ! અરે ! ઉદ્ધિમાં પણ શું થયું આ ?

તેજપ્રવાહ વહતો જલમાં નવીન !

તે તેજ ના જલધિનું પણ કોઈ અન્ય ,

એ જ્યોતિથી નયન આ સુજ બન્ધ થાય .

મૂર્છામાં ઢળતો 'તો હું , ઘેરાતાં નયનો હતાં ;
સુણ્યા કે સ્વપ્નમાં શબ્દો , જ્યોતિથી વહતા હતા .

“ રે ! માનવી ! સ્થિર થવું તુજને ઘટે ના ,

“ રે ! માનવી ! સ્થિર થઈ ન શકીશ તું તો ;

“ આ સિન્ધુમાં નહિ ઉંડાણ કશું ય હાવાં ,

“ જા અન્ય સિન્ધુ મહીં કાંઈ નવીન જોવા .

“ આવા અનેક દરિયા ઉતરી તું આબ્યો ,

“ આવા અનેક દરિયા તરવા હજુ છે ;

“ તું મરૂઠ આ ઉદ્ધિનો નવ હોય હાવાં ,

“ આ સિન્ધુમાં તુજ હવે ન સમાસ થાશે .

“ આ સિન્ધુથી તુજ હવે ખડું અંગ મહોડું ,

“ કેા અન્ય સિન્ધુ તુજ કાજ હવે કુદે છે ;

“ જૂની પિછાન પણ આખર તોડવાની ,

“ ને વાસ કેા નવીનમાં વસવું જઈને .

“ સિન્ધુ તળાવ બનતો તલસ્પર્શ થાતાં ,

“ સિન્ધુત્વ સિન્ધુવું જતું તલસ્પર્શ થાતાં ;

“ તારા , સમુદ્ર સઘળા , ઝરણાં જ માત્ર ,

“ તે કેા અગાધ દરિયે મળવા જતાં સૌ .

“ અત્યારથી ઉદ્ધિ આ કડવો બન્યો છે ,

“ ખીજો ય સાગર થશે કટુ કેાઈ કાલે ;

“ તારા હવે હૃદયનો રસ અન્ય થાશે ,

“ તે અન્ય સિન્ધુ મહીં અન્ય રસે લગાશે .

“ રે રે પ્રવાસી ! નહિ મોહીશ મોતિકાંથી ,

“ પ્રત્યેક સિન્ધુ મહીં કેાઈ જુદાં જ મોતી ;

“ જ્યાં જ્યાં કરે જલધિનો તલસ્પર્શ ત્યાં ત્યાં

“ મોતી જ મોતી તુજને નકી લાધવાનાં .

“ રે ! ચાલ ! ચાલ ! તટ ઉપર ચાલ હાવાં ,

“ તહાં જુવું જરીક પલ્લવ જોઈ લેને ;

“ નિર્માણમાં ડુગી જળે પછી, ભાઈ! બહેલો,
“ ને એ પ્રપાત તુજને સુખરૂપ હોજો. ”

જ્યોતિના એ પ્રવાહે ત્યાં હું ખેંચાઈ તરે ગયો,
જેઈ એ જ્યોતિને મેં ત્યાં સંકેલાઈ ધીમે જતી.

આ એક બાબુ કટુ પદ્મલ મન્દ હોઈ,
પાસે બીજી તરફ સિન્ધુ નવીન ગાળે;
મહારા દિલેથી વહતો રસનો પ્રવાહ,
ખન્ને ય વારિ મહીં ઊછળી તે પડે છે.

જેતાં ફરી જગત કંઈ નવીન ભાસે,
સૌન્દર્ય આ હૃદયનું ય ફરી ગયું છે;
પ્રહ્લાંડની વિપમતા કમી થાય છે કે,
દેખાય છે સુધટ ચક્ર અનન્ત વિશ્વે.

તલાવે તો કિન્તુ સુજ રસ કદી મેળ નહિ લે,
સમુદ્રે રહેનારું નવ જીવી શકે પદ્મલ મહીં;
મને ખેંચે સિન્ધુ વળી અરર! આ પદ્મલ રહે,
ક્યા વારિમાં હું હૃદય ઠલવું? ક્યાં જઈ પડું?

બહાલા તલાવ! ફરી તું ઉદ્ધિ બની જા!

બહાલા તલાવ! તુજ તું રસ ફેરવી દે!

બહાલા તલાવ! સુજ તું રસ ફેરવી વા

રે રે! મને તુજ સમાન ફરી ફરી લે!

બહાલા તલાવ! અથવા ઊછળી કુદીને

આ સિન્ધુદહેર મહીં તું તુજ લેળવી દે!

કોઈ રીતે હૃદય આ તુજમાં એકાતું!

કોઈ રીતે હજી ફરી તુજ મચ્છ થાઉં!

દિસે સંકેચાતું પાણુ વધુ વધુ એ જલ હજી,

અને આ હૃદય તો વધુ વધુ જ વિસ્તીર્ણ બનતું;

નથી વેદના આત્મી, સર બની શકે ના ઉદ્ધિ, ને

કદી ફેલાયેલું હૃદય ન અવિસ્તીર્ણ બનશે.

જાલા તલાવ ! - તુજને ત્યજી જઈ હાવાં,
 હેયે સદા ધરીશ હું ઉપકાર તારા ;
 ભેટો બને નવ બને , પ્રભુ જાણનારે ,
 કિન્તુ મિલાપ નકી આખર એકે સ્થાને .
 આકર્ષી સિન્ધુ લે છે , ને હું ખેંચાઈ તહીં પડ્યો ;
 ડૂબતાં ડૂબતાં કિન્તુ જૂનું નામ જપી રહ્યો !

૨૮ - ૧૨ - ૯૬ .

✓ વેપરવાદ

હતી પરવા , હતી લજ્જત , હતી જાહોજલાલી કે ;
 અહો ! દિલ્હારની સોટી જિગરમાં લાગતી'તી કે ;
 દીઠી મહબૂબને શિકલે પુરી ખૂબસૂરતી - આહો !
 હતાં ના આંખને ચશ્માં તહીંનો ડાઘ ભેવાનાં !
 હમારી આમદાનીમાં હતો હિસ્સો સનમનો કે ;
 જિગરના તાન ઊંડામાં સફર સાથે થતી'તી કે .
 જિગર ચાલ્યું ઉછાળે તે હતું કે શ્વાસ લેતું ત્યાં ;
 હતી ના એશમાં કોઈ પરહેઝીની હયાતી ત્યાં ;
 સનમના માપમાં મહાઈ સમાતું આંસુડું ખ્યાઈ ;
 મગર તે દી ચડી બેથે વહું તોડ્યું જૂનું ખ્યાતું .
 ઝીલાયું અન્ય કો ખ્યાલે અને ત્યાં એ રહું રમતું ;
 મગર એ જામ માશૂકને , અરેરેરે ! નથી ગમતું .
 કહ્યું મેં , “ આવને - દિલ્હર ! હવે હદ અન્ય આ ભે ભે ,
 “ હવે હદ અન્યમાં આવી નવું ખ્યાલું જરી પી તો ! ”
 ન આવે એ ! ન ભાટે એ ! દિસે નિદ્રા બહુ ગાઢી !
 હમે તો ફૂચ છે માંડી ! રહી એ ફરને પલ્લે !

મહારો તહારો નમ્રી નમ્રી હતો એ જ સંગનવ વહાલી !
 ના લાગો કે દેહ પણ નહીં ! તૂટતાં શી નવાઈ ?
 તુંમાં હુંમાં બહુ બહુ હતાં ગિન્દુ ના સ્પર્શનારાં,
 તે સૌ ધીમે બહુ સમયથી કમ્પતાં વાસનામાં;
 અન્તે ગોળો મુજ હૃદયનો કમ્પની તીવ્રતાએ
 છોડી આલ્યો તુજ હૃદયને, અન્યને ભેટવાને.
 બીજું ગિન્દુ અવર રસમાં અન્યથી ભેટ્યો ત્યાં,
 ને તેમાંથી રસ લઈ લઈ પામ્યો તૃપ્તિ તે ત્યાં;
 આવી રીતે રસ નવનવે ગિન્દુએ કેંક સ્પર્શી
 ગિન્દુ ગિન્દુ સ્થિર થઈ જશે પામતાં તૃપ્તિ તૃપ્તિ.
 ગોળા આવા અગણિત લમી એક ગોળો સમાય,
 સૌ ગિન્દુની રસમય તહીં એકતા પૂર્ણ થાય;
 તહારી પ્રીતિ મુજ પ્રણયથી હોય ના દીર્ઘ ગાદી,
 તહારો, મહારો, જગત સહુનો એક છે રાહ - વહાલી !
 તહોયે, વહાલી ! તુજ હૃદયને ત્યાગતાં કેં રહાય,
 ને અશ્રુ આ તુજ નયનમાં ઉછળીને ભરાય;
 તહોયે કહેવું, પ્રિય પ્રિય અરે ! કાલ તહારો હતો હું,
 ને અત્યારે વહી જઈ હવે આજથી અન્યનો હું.

૩ - ૧ - ૯૭.

વીણાનો મૃગ

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો,
 બિતરે બાગમાં હાવાં ફલ જે ગઢ ફૂલતો.

વીણા તણે નાદ તહીં સુણાય,
 આનન્દદેહેરે અનિલો ભરાય;
 ઝુલે કુલો એ કંઈ તાલમાં ત્યાં,
 વસન્તગ્રીવા સ્વર બેવડી રહ્યા.

ભીતિ કશી એ મૃગને દિસે ના,
પિછાન જૂની સ્થલની નકી આ;
નમાવી શૃંગો ચળ પીઠમાં કરે,
યથેચ્છ પણી તરુનાં જરા ચરે.

ઉડી રહ્યો છે જલનો કુવારો,
હોજે તરે રંગીન માછલીઓ;
ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે ઢળે છે,
જરા નમીને જલ એ પીએ છે.

પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,
વાયુ તણી લહેર મહીં ગુંથાયા;
કૂદી ઉમંગે ચમકાવી કર્ણો,
સ્વરો ભણી એ મૃગ દોડતો ગયો.

હીંચકે ખાટમાં ખેડી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,
બીનની મીંઠ મીઠીમાં એ છે છેક ગળી ગઈ.

દિસે અંગો ન્હાનાં હૃદયમય કે તાનમય શાં!
લતા શા ડાલે છે કટિ ઉપરના સૌ અવયવો!
અહા! કાળા જૂલે કમર પર એ વાળ સઘળા!
દિસે તારા જેવાં અકચકિત શાં સ્તિગ્ધ નયનો!

મળી છે શું આંહી જગત પરની સૌ મધુરતા!
અહીં વેળાનું ના કરવત ઘસાતું નકી હશે!
ગ્રહો, તારા, ભાનુ જરૂર ક્ષણ આંહી અટકતા!
સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી અહીં દર્શન કરે!

દૂરથી આવતો દોડી બહાલો એ મૃગ જોઈને,
કન્યા તે હસ્ત લમ્બાવી હેતથી આવકાર દે.

આનન્દભીનાં નયને નિહાળી,
પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી;
દાસત્વ મીઠું મૃગમાં દિસે છે,
પ્રેમાળ ભીનાં નયને વસે જે.

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર દેવી જગવતા,
હવામાં નાયનતી સ્વરની કંઈ મૂર્તિ બી કરે;
જડી બાણે રાગે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પર,
અને એ રહેરામાં નવીન કંઈ લાવો પલટતા.

મૃગે એ ભાસે છે વશ થઈ જતો કે ગળી જતો,
જરા ડાલે શૃંગો વળી અરધમીઝ્યાં નયન છે;
નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય બાણે ઠલવતો,
અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો.
અહો! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી કુદી રહે,
વળી એ કન્યાના ઘડીક પદ ચાટે છલ વહે;
ફરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો, અંગ ફરતાં,
દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાતકાલે મૃગ આમ આવતો,
વીણા સુણીને વનમાં ફરી જતો;
સ્વરો ન મીઠા મૃગ વિણ ભિડતા,
સુખી થતી ના મૃગ વિણ કન્યકા.

લગની કે લગાડે છે ઉરોની રસએકતા;
પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ લેલ ન પ્રેમને.

દિનો કે આનન્દે રસભર ગયા આમ વહતા,
સદા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરની આમ દિલ આ;
પ્રભાતે કોઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ દઈ.

*

*

*

તહીં ઉગ્યો છે હજુ અર્ધ ભાનુ,
નવીન રંગે નલ છે ભરેલું;
શુકો ઉડે ગીત હબાર ગાઈ,
સહુ સ્થળે છે ભરપૂર શાન્તિ.

ઉદાસ શાન્ત સ્વર બીન છેડે,
ઉદાર લાવો મૃગનેત્ર રેડે;
મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી,
મહાન આનન્દની રેલ રેલી.

સરસર સુસવાટો થાય ત્યાં બાગમાં કેં,
અરર ! મૃગ બિચારો બિછળીને પડે છે;
થર થર થર ધૂળે કન્યકા ત્રાસ પામી,
શિથિલ કરે થતાં એ બીન તૂટે પડીને.

મૃગહૃદય મહીં છે તીર લાગ્યો, અરેરે !
બળબળ ઢળતું, હા ! રક્ત ભૂમિ પરે એ !
નયનજલ વતી એ કન્યકા ઘા ધુવે, ને
મૃગ તડફડ થાતો હાંફતો શ્વાસ લે છે.

બિચાઈ એ જાતાં નયન દરદે એ ક્ષણ, અને
ઘડી કન્યા સામે રુદનમય એ શાં નિરખતાં !
અરે ! છેલ્લે યાચે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વહે છે કેં આવું નયન મૃદુ ચોંટી રહી હવે:-

“ કરીને શીર્ષનું તુમ્બું , નેત્રની નખલી કરી ,
“ બળવી લે , બળવી લે ત્હારું બીન હણ હણ !
“ કૃપા હોજો , દયા હોજો પ્રભુની બીનની પરે !
“ અનુકૂલ સ્વરો મીઠા હોજો આ તુજ હસ્તને ! ”

કન્યા બિચારી દુખણી થઈને
એ શીર્ષ જોજો મૂકતી રહે છે ;
ત્યાં પાછળેથી નર કોઈ આવે ,
વાત્સલ્યભાવે વદતો જણાયે :-

“ અયિ પુત્રિ ! શિકારી તો પાખી છે તુજ આ પિતા !
“ ભૂલી જાએ ! બળવી લે ત્હારું બીન હવે જરા ! ”

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા બાપડીનું ,
નજર નવ કરે તે , કોણ આવ્યું ન આવ્યું ;

પણ દૃઢ થઈ અન્તે અશ્રુમાં તે ગળન્તી
 હરદમય છતાં એ કાંઈ મીઠું લવે છે :-

“તુમ્હું તૂટી પડ્યું ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે , પિતા !
 “રે ! આ સાંભળનાર ના જગતમાં એવું થયું છે , પિતા !
 “વીણા બન્ધ થયું ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની ઝિન્દગી !
 “સાથી ના જગમાં રહ્યો ! પ્રભુ તણી આશિષ એવી મળી !
 “મૃત્યુને વશ આ કદા થઈ ગઈ ! હું એ બની મૃત્યુની !
 “આ સંસાર અસાર છે ! અડહડા ! એ શીખ આજે મળી !
 “બહાલાં હાય અરે અરે ! જગતમાં બહાલાં ઉરો ચીરતાં !
 “ભૂતોની જ પરમ્પરા જગત આ , એવું દિસે છે ! પિતા !
 “ક્યાં શ્રદ્ધા ? અહીં ! પ્રેમ ક્યાં ? જગત આ આખું અકસ્માતનું !
 “જે ખ્યાલું મૃગને મળ્યું મરણનું તે હું ય માગું ! પ્રભુ !
 “જોઈ એ ઘડી આ લઉં મૃગ અને વીણા તૂટેલું , પિતા !
 “એ નિર્મોણ અનન્તના જલ મહીં ડૂળું પછી હું , પિતા !

*

*

*

*

દિનો કે કન્યાના હરદમય , ઓહો ! વહી ગયા ,
 ક્યાં છે એ ગાત્રો , મુખ પણ ક્યું છેક જ , અરે !
 હવે જો કોઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો ,
 શિક્ષા ત્યાં આ વાંચી કંઈક હુઃખમાં તે ડૂળી જતો :-

“કલા છે લોભ્ય મીઠી તે લોકતા વિણ કલા નહીં !
 “કલાવાન કલા સાથે લોકતા વિણ મળે નહીં !”

૭ - ૧ - ૬૭ .

મતભેદ

નહિ નહિ નવો કિન્તુ આ તો જુનો મતભેદ છે ;
 મુજ હૃદયને ત્હારી સાથે છતાં મળવું ગમે ;
 કદિ કદિ અહીં આવી વેળા કહું મતભેદની ,
 કદિ કદિ હશે આનન્દોની વળી લહરી અહીં .

કથન કરવું શાને , બહાલી ! અહીં મતલેદનું ?
જગ રમકડું આ તો આખું નહીં મતલેદનું !
મળી મળી રહે હુંથી , બહાલી ! મળાય જહીં જહીં ,
જુદી જુદી વહે જ્યાં શ્રેણી ત્યાં જુદાઈ ભલે રહી.

પડ છુપી રહ્યાં હૈયે હૈયે અનેક જુદાઈનાં ,
પ્રતિ હૃદયમાં કિન્તુ મીઠી કંઈક સમાનતા ;
મુજ જિગર આ , બહાલી ! તુંને સદા અનુકૂલ હો ,
રસ તુજ દિલે જેવો તેવો સદા ધરતું રહો .

હૃદયરસ આ ઝીંઘાયેલો બને કદિ ના બને ,
મુજ જિગરને ઘોખો આશા નહીં કંઈ એ હવે ;
મળતર તણી આશા જૂઠી જનો ધરતાં દિસે ,
ગતિ કંઈ કરી તે કીધામાં બંધો બદલો મળે .

જગત પર આ જન્મ્યાં પ્રાણી સહુ મતલેદથી ,
ફેરજ સહુને શીર્ષે આંહી જુદી જ જુદી પડી ;
મુજ જિગર આ તારા જેવું બરાબર હોય જો ,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરૂર કરી ન તો .

મત કંઈ મળ્યું બાઝી બાઝી ઉરો ક્ષણ બે રહ્યાં ,
અરર ! તહીં એ છુપા કાંટા હતા મતલેદના ;
નહિ સમજશું , ત્યારે ક્યાં તે જુદાઈ વસી હશે ,
નહિ સમજશું , હાવાં ક્યાં આ ઉરો મળતાં હશે .

સ્મૃતિ તણી અને આશાની ના અહીં પરવાનગી ,
ક્ષિતિજ પછી તો કોઈની એ ન દ્રષ્ટિ પડી કદી ;
અટકી અટકી અન્ધારામાં ભમ્યાં , ભમવું હજી ;
રૂઢન કરવું થોડું , થોડું વળી હસવું હજી .

પ્રિય પ્રિય ! અરે ! લૂછું તહાડે જરા જલ નેત્રનું ,
પ્રિય પ્રિય ! અરે ! મ્હાડું હૈયું જરા હલકું કરું ;
પ્રિય પ્રિય ! તને વાતો ઊંડી જરા દિલની કહું ,
મુજ જિગરથી જે થાશે તે પ્રયોગ કરી લઉં .

મુજ નિગરના ખાલી ખાલી પ્રયોગ બધા પડ્યા ,
કુંદરત તણા સાચા સાચા પ્રયોગ બધા થયા ;
રહેન કરવું ત્હોયે શાને ? નહીં રડવું લલું :
હૃદયજલને ખારાઈમાં ન લેળવવું લલું .

મુજ નિગરની આશાઓથી ચણાય નહીં ગિરિ ,
સમય કરશે તે આ મહારા બલે બનશે નહીં ;
મુજ હૃદયની વાતો હું તો કહી ન શકું , પ્રિયે !
કદિ સમજશે ત્યારે કહેવા જરૂર નહીં રહે !

તુજ મત તણા ઊંડાં પાયા ન માનીશ તું કદી ,
મૂલરહિત છે આ તો લોળું નકી તરુ માનવી ;
કુંદરત મહીં તમ્બુ તાણી સહુ વસતાં દિસે ,
કુંદરત કદી કોઈને એ ગૃહો ચણવા ન દે .

સમજેણુ નહીં , ક્યારે ત્હાડું વંહાણુ ડુબી જશે ,
કંઈ લહરીથી ? ક્યારે ? ક્યાં ? એ પલાશ ફરી જશે ;
સમજેણુ નહીં , નેત્રો કેવાં તને મળશે હવે -
મુજ નયને ના જાણું ક્યારે ફરી ફરશે હવે .

વરસ કરતું તે ના દહાડા કદી નિરખી શકે ,
જીવિત વહતાં ચાતું કંઈ નવીન ક્ષણે ક્ષણે ;
નઝર કરતાં ભૂતે દષ્ટિ કંઈ કંઈ ભાળતી ,
પણ ન સમજું ક્યાંથી ? શાથી ? પડ્યો ઉપડી અહીં .

મુજ નિગર આ ત્હોયે શાને પુકાર કરી રહું ?
સમજેણુ નહીં , ત્હારામાં શું મને ઘસડી રહું ?
ચડતી ભરતી વ્યકિત માટે ન બન્ધ કદી ઘટે ,
પણ પ્રણયમાં શું ના દેવું ? ન શું કરવું ઘટે ?

ત્હારો વોલ

સૂતું નીલવરણું ઘાસ ,
ઝાકળમોતિડાં ચોપાસ ,
ગણતી બિન્દુડાં તું જાય ,
ને મુજ મ્હોં લાણી મલકાય .
તે દી પ્રેમનો તે કોલ
દીધો તે મને અણુમોલ .

સુણતું પંખિડું તે એક ,
તરુમાં પાસ બેઠું છેક ;
ત્હારું સાંભળી એ હાસ્ય
ચમકી તે ઉડ્યું આકાશ .

ને આ ઝરણુ ચાલ્યું જાય ,
તેમાં આપણી છે છાય ;
તે તું બેઠો બોલી આમ :—

“બહાલા ! તુંજ મ્હારો રામ !

“મ્હારું તુંજ બહાલું નામ !

“મ્હારો તુંજ છે આરામ !

“છળી તુંજ નીરમાં દેખાય ,

“લહેરે લહેર લેતી જાય ;

“મ્હારી બાથમાં ગૂંથાય ,

“ત્યાં એ પ્રેમ ઉભો થાય !

“કિન્તુ મુજ ઉરે આલેખ

“ત્હારો છે વધુ સુરેખ !

“ત્યાં તું નેણુ ઊડાં નાંખ !

“ત્યાં તું રૂપ ત્હારું ઝાંખ !

“પલટી યુગો છો બહુ જાય ,

“ત્યાંથી તે ન પણ ભુંસાય !

“મ્હારો તુંજ ! મ્હારો તુંજ !

“ત્હારી જન્મજન્મે હુંજ !”

તે તો કાલની હળુ વાત ,

ત્યાં તો તેં કરી મુજ ઘાત !

ઝખમો કેમ આ રૂઝાય ?

જવાલા કેમ આ ખૂઝાય ?

પાણી ગયું તાણી બોલ !

કાલે કર્યો જૂઠો કોલ !

તમરું લવી કાંઈ વાત

હાંસી કરે મ્હારી આજ !

આજે એકલી છે છાય ,

જગમાં અન્ય ના દેખાય !

બીજે કર્યો બીજે વાસ !

ને મેં ત્યજી તેની આશ !

સૂકું થઈ ચૂક્યું ઘાસ !

મોતી નથી એકે પાસ !

આખું ક્યું છે આકાશ !

રે ! હું પડ્યો છું ઉદાસ !

ફરવાનું હતું આ સર્વ

તેનો શું ધરું હું ગર્વ !

તેં તો કરી કિન્તુ ખેલ !

આશાએ ગણ્યા જ્યાં મહેલ !

જૂઠું પુષ્પ ! જૂઠી વાસ !

જૂઠો પ્રેમનો વિશ્વાસ !

સાચો એક આ નિઃશ્વાસ ,

જે છે હળુ મ્હારી પાસ !

દિન તે સ્મરું છું દિનરાત,
મૂકું છું છુપો નિઃસ્વાસ;
પંખી રમે છે દુલાય,
માખો મૂકી ઉડી જાય!
ઉડી રમે બ્રહ્માં થાય,
પંખી કે એકલું રીખાય!

હુંથી હુંજ તને દેવાય,
કિંતુ પંખી ના દુલાય!
કુણ પંખીના દિલમાં જ
સાચા પ્રેમનો છે વાસ!
તેનો ફરે ના છે જોલ,
મીઠો સદા તે કલ્લોલ!

૧૦ - ૧ - ૬૭

બોલો રસ

હંખો કે આનન્દો, પ્રણય સખીનો કે કઠિનતા,
ઝરાઓનું બહેવું ઉદધિ તણું એ ગર્જન મહા;
થુકોનું સ્વચ્છન્દી ચપલ સુરિલું ખીત મધુર,
લતા, વૃક્ષો, પુષ્પો, અનિલલહરી ને જગ જધું.
સહુ આ પૂરે છે મુજ જિગરમાં આસવ કંઈ,
મને ભાગે સૌમાં રસનવીનતા આસવ થકી;
અરે! ખાલી કિંતુ નયન મુજ ઘેરાં થઈ રહ્યાં,
નશામાં મહાલન્ટું વિક્રંજ મુજ હોલે જીગર આ.

અહો! મોતિયાં શાં મધુર કંઈ ગિન્દુ છલકતાં,
અરેરે! એ દેવી અમર રસ ઢાળાઈ વહતો;
'અતિ ન્હાનું ખ્યાલું મુજ હૃદયનું ને રસ બહુ',
ફહી હું રોનારો! અખૂટ રસ એ ક્યાં કુદરતી?

અહો! ખડોળા મેઘો જલધિ પર જેવા વરસતા,
ઢળે તેવો આ એ મુજ રસ અરેરે! રણ મહીં;
ગમે છે કે એવું કુદરતઉરે એ છલકતું,
રમે છે આ ખ્યાલે અખૂટ મધુ રેડયા જ કરવું.

અહો! તો હું કાં ના મુજ રસ કહિં અન્ય ઉરને?
ન કાં કે સ્વીકારે? વળી કંઈ શકું હું પાણ ન કાં?

અરે ! શું સ્વીકારે ? પ્રતિ હૃદયમાં એ જ વહવું ,
હિસે આંહી કે ત્યાં કુદરતનું ઔદાર્ય સરખું .

કવિતા ગાઉં છું , ઘડીક રસની ત્યાં સફળતા ,
ખડું હીરા કિન્તુ દિવસ સઘળા વ્યર્થ જ જતા ;
કવિતા ગાતાં એ અમુક રસ તો એમ જ હોય ,
કવિતામાં કે હી કવિ ન રસ પૂરો ધરી શકે .

પ્રિયાને આલિંગું મુજ હૃદયને જે પ્રિય સદા ,
સખાને લેતું છું , મુજ જિગરની જે પ્રતિકૃતિ ;
અહોહો ! ત્યારે તો મુજ જિગર વિસ્તીર્ણ બનતું ,
અરે ! કિન્તુ ત્યારે રસની યજ્ઞ હેત્રી વધી પડે .

અહો ! જેવો પ્રેરે મધુર રસ ત્યારે લપટવા ,
ન હું તેવો કે હી લપટી શકતો ગાઢ પ્રિયને ;
ઉરોની વચ્ચેથી છલકી પડતો એ રસ , અને
અરે ! બાઝી રહેતાં દિલ ન કદી સન્તુષ્ટ બનતાં .

અતિ તૃપ્તિ કે હી નથી નથી થઈ કે નહિ થશે ,
ઉરોના ખ્યાલામાં રસ નહિ કદીએ સ્થિર રહે ;
કવિતા ગાતાં કે પ્રિય હૃદયની લેટ કરતાં
ખડું ટૂંકું ભાસે જીવિત ધ્રુવનું એ ક્ષણ સમુ .

હૈં છું હું કાંઈ , ઝરણ કદિ એ બન્ધ પડશે ,
હુકાળોને માટે અરર ! નવ કાં સંગ્રહ કંઈ ?
પ્રતિ બિન્દુ મહારાં નયન ઉર ઉન્મત્ત કરતું ,
પછી આ સિન્ધુની મુજ દિલ અપેક્ષા નવ ધરે .

અરે ! કિન્તુ ના ના અમર રસનો સંગ્રહ થતો ,
ઝલાતું ના મોજું જલધિ ભરતીનું કદિ અરે !
ઝલાતાં તો ધારે ગતિહીન બની એ નીરસતા ,
અને દૈવી ફોફાં કંદુ કંદુ થઈને વિષ થતું .

અરે ! શાને રોવું ? રસમય છતાં કેમ ડરવું ?
શરાઓનું પીવું ચૂપ રહી ન ખ્યાલું ક્યમ ભલા ?

ન કાં, શ્રદ્ધા રાખું કુદરત તણા એ રસ પરે ?
 વહન્ટી વેળામાં સુખમય બની ના ક્યમ રૂણું ?
 મળે છે ઔદાર્યે પછી ક્યમ બનું કંબુજ ભલા ?
 અરે ! માને જૂઠી ફિકર કરવી હાલની ભલા ?
 શિલા ઢાળી, કાંટા, પરવત, અને આ રણ બધું,
 ભલે એ સિન્ધુના વિપુલ ગરકાવે છલકતું.
 અહો ! બહાલી ! બહાલી ! ભર મુદિત આવો લપટણું,
 ભરી પી પી ખ્યાલાં સુખી સુખી બની મૂર્ચ્છિત થણું ;
 ભરી મરતી દહેરી હૃદયશદ્દ છે ને વહી જતા,
 ઝરા છે ને મીઠા અમર રસના એ છલકલા.

૧૪ - ૧ - ૯૭.

સ્મૃતિ

દિન એક ગયો ! પછી લાખ ગયા !
 શિરમાં પળિયાં પણ આવી ચૂક્યાં !
 ઉરનું જળવુંચ શમી જ જશે !
 પણ તે ચટકું ફરી ક્યાં મળશે ?
 દિનરાત સદાય જળ્યા કરવું !
 સહતાં સહતાં પણ કેમ સહું ?
 સહશું ! રડશું ! જળશું ! મરશું !
 સહુ માલિકને રચતું કરશું !
 કંઈ બાકી રહ્યું ? હરિ ! યાત્રી લઈ !
 ન સુકાવ ભલે જલ નેત્ર તણું !
 પણ તે દિનને વિસરાવીશ ના !
 સ્મૃતિ તે રહી તો દુઃખ લાખ ભલા !

૧૫ - ૧ - ૯૭.

કુસુમ માટે પ્રાર્થના

કળી કહો કે કાંઈ, હૃદયરસ કહો કે સુખ કહો,
ખગીચે આ મહારે કુલ ખસ રહું એક જ હવે;
અરે! વાયુ ભૂંડા! અડીશ નહિ મહારા કુસુમને,
તને શું છે? ભાઈ! મુજ જિગર છે ત્યાં વિરમતું.

અદેખો તું શાને? મુજ હૃદય ના ના બહુ સુખી,
અરે! લીધાં મહારાં કુસુમ સઘળાં તેં જ ઝડપી;
રહું છે આ છેલ્લું! તુજ શરણુ છે! મહેર કરવી!
નથી હાવો કાંઈ! પણ અરજ આ ઊર ધરવી!

પ્રભુનો તું છે તો પ્રભુવત દયાળુ કંઈ થજે,
ઉન્હા શ્વાસો તહારા મુજ કુસુમથી દૂર કરજે;
મહને આ આંખોમાં શરણુ નહિ, ટેકો નહિ કશો,
ઠરે આંખો કાંઈ ખસ નિરખતાં આ કુસુમહું.

કરી દે આહિ તે મુજ સહુ જ ખોળે તુજ પડયું,
ન સંત્તા! મહારી કેં બહુ બહુ કઈં તો રડી રહું;
અરે! રોનારાને રુદન હજી દેઈ કરીશ શું?
જવા દેને બાપુ! જખમી ઉરને દે જખમ શું?

હશે કાંટા પુષ્પે પણ મધુર એ કંટક મને,
અરે! કાંટા માટે કદિ પણ હવે હું ન વિલપું;
નહીં ખેડું કાંટા, નહિ જ કદિ ઈચ્છા પણ ધડું,
હજો કાંટા માથે કુસુમ કુમળું એ મુજ સદા.

મહને એ કાંટાથી બહુ સમયથી મહોખત થઈ,
મહને એ કાંટાથી રુદન કરતાં લગ્ન મળી;
અરે! ચોડયા હૈયે, જિગર ચીરતાં એ નવ ડયો,
હવે તો કાંટાથી મુજ હૃદયનું બન્ધન ઠર્યું.

ઉગારી દે તેને, મુજ જિગરને દે ઉગરવા,
નથી મીઠું તહોયે જીવિત વધુ ખાઈ કરીશ ના;

અરે! નક્કી આવ્યો મુજ કુસુમને શું લઈ જવા?
 અરે! મહારાં નેત્રે રુધિર ખારડી અન્ધ કરવા?
 ન તેની તૈયારી તુજ સહ હજી કૃત્ય કરવા,
 ઉગેડી તે દેવા મુજ ઉર ન તૈયાર અથવા;
 જરા તો ઠેરી જા! અસુક સમયે છે તુજ સહુ,
 અમારાં હૈયામાં અરર! હજી કાંઈ રહી ગયું.

અમે શીખી લેશું પ્રણય કરવાની નવીનતા,
 પછી તો આનન્દે ઉખડી ઉખડીને તુજ થશું,
 પડું છું હું આડે, મુજ ઉપર જવાલા તુજ પડે,
 કુલો ચૂંટી લેવાં! અરર! તુજને એ નવ ઘટે.

પ્રભુ! તારાં સર્વે, મુજ નહિ કશું આ જગતમાં,
 મહને મહારે કિન્તુ કુસુમ મધુર આ મુજ ગણ્યું;
 ક્યાણુ તું તો છે પણ ન નિરણું હું તુજ દયા,
 અરે! તેથી યાયું મૃદુ કુસુમડા ઉપર કૃપા.

૧૬-૧-૯૭.

एक चिन्ता

શયનો પુલનાં કરમાઈ ગયાં!

અનિલો સુરલે સહુ લેઈ ગયા!

અહ! કંટકની જ ખિછાત રહી!

ખસ કંટકની સહુ વાત રહી!

અમી નિર્ગળતું ઝરણું અટક્યું!

વિષનો પરિવાહ વહ્યો જ પ્રભુ!

સઘળા પલટાય સહાઈ ગયા!

ભવ એક મહીં ભવ લાખ થયા!

મુજ નેત્ર તણું સહુ હીર ખળ્યું!

મુજ વ્યથાં ગયું સઘળું ગણતું!

પાણુ એ નયનો, મૃદુ એ નયનો,
હળુ શું રડતાં જ હશે નયનો ?

૧૬-૧-૯૭.

અસ્વસ્થ ગૃહિણી

શાન્ત છે, બન્ધ છે આંખો, કાંઈ દર્દ કમી દિસે ;
તહાય છે તમ ને ઢીલાં કામલાંગો હળુ જવરે .

ખુદલા રહ્યા છે મૃદુ ઓઝ નહાના ,
નિદ્રા મહીં છે સુકુમાર ખાલા ;
ન અંગ એકે જરી એ હલાવે ,
ઉઠે ન ઉઠે ફરી કોણુ જાણે ?

ધગેલા એ બિછાનાની પાસે કોઈ યુવાન છે ;
' રખે તે જાગતી, ' તેવી ભીતિ તે મુખ ઉપર .

યુવાન શ્વાસે ડરતો લીએ છે,
ચિન્તા ઊંડી એ ઉરના ઉરે છે;
છે નેત્ર એ મ્હોં ઉપર ઢળેલાં ,
ક્ષણે ભીંજતાં, ક્ષણમાં સુકાતાં.

“ મધુર કુલડાં ! આવી આવી પીળાશ ધરીશ ના !

“ તુજ ભ્રમરને એ હૈયેથી ન દૂર કરીશ, હા !

“ તુજ નયન આ મીંચાયેલાં જરીક ઉઘાડજે ! ”

પ્રણયી ડરતો કાંઈ આવું મુખે નિરખી અરે !

નથી એ સાંભળ્યાં શબ્દો, તહોયે આંખ ઉઘાડતી ;

દાંગેલું ચિત્ર કે સામે, ત્યાં તે દ્રષ્ટિ લગાડતી .

તહીં ચિત્રે કે જે રમત કરતાં ખાલક દિસે ,

ગુલાબો શાં બન્ને મધુર વદનો એ સ્મિત કરે ;

રમાડે તેઓને કમલવદની કોઈ લલના ,

મૃદુ કુંળી તાણુ મુખ પર હસે યૌવનદશા .

ઝરા પાસે જુડા તરુખર તણાં દૂર દિસતાં,
લતા ને શુભોની વિટપ પર પુષ્પો ઝૂકી રહ્યાં;
કુણો સન્ધ્યાલાલુ સુરખી ભરતો સૌ સ્થલ પરે,
હૂળન્તો ભાસે ત્યાં જલધિવીચિથી સિક્કત બનતો.

દેખતાં રંગ એ રાતા આકાશે ચિત્રમાં રૂડા
બને નેત્રો કંઈ ભીનાં, ઘેનમાં લવતી જરા:—

“ઝહહહા! હશે ચિત્રના સમું

“ઝહની જહાર આ વિશ્વ કે રૂડું!

“નવ દીડું કદી એમ ભાસતું!

“નિરખવું ન તે કોઈ દી હવે!

“મધુર પુષ્પ ઓ! વેલડી સખિ!

“પ્રણયથી તને હું ઉછેરતી!

“નવ કદી હવે સિંચવી તને!

“મધુર પુષ્પ ના ચૂંટવાં હવે!

“મધુર પુષ્પ ઓ! વેલડી સખિ!

“મુજ બિછાતની પાસ કે પડયાં!

“અરર! પ્રેમની ગ્રન્થિએ જડયાં!

“મુજ જવરે અરે! ક્ષીણ સૌ બન્યાં!

“પ્રણયી પુષ્પ ઓ! ખીલતાં રહો!

“મુજ પિયુ તણા હારમાં વસો!

“નવીન રંગ તું વિશ્વ ધારજે!

“ન તુજ લહાણ હું પામતી ભલે!”

“પ્રિય પ્રિય સખિ! આ શું? આ શું? ન આમ ઘટે થવું?

“કરુણ હરિએ તહારે માટે હજી સુખ છે લયું!”

“તુજ કર વતી ચુંટાયેલાં ફૂલો કરમાય ના,”

“મધુર પુષ્પડાં તે આ કંઠે હજી બહુ ધારવાં!”

નયન પર છવાતા અશ્રુનું એક બિન્દુ,

અટકી ચૂપ થયો એ કંઠ રૂધાઈ ભતા;

દરદ કંઈ કમી એ થાઘ છે સુન્દરીનું,
મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીઝાઈ જાતાં.
નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરી એ ગૃહ ફૂળતું,
પડે ત્યાં પાંચ વાઝ્યાની ટકેરી ઘડિયાળમાં.

ફરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી,
અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર બહેતી;
ટપટપ ટપકન્તાં બિન્દુડાં લૂછી નાખી,
કરુણુ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નિકળે છે :

“અરર ! બાલુડાં ! બાપલાં ! અહો !

“જનની આ હવે સ્વર્ગમાં જતી !

“સમજશે નહીં શું થઈ ગયું !

“રમકડું કયું હાથથી ગયું !

“વિસરી શે જશે છાતી બાપડી

“ઉપર જે તમે ફૂદતાં સદા ?

“વિસરી ના શકે બાલ માતને !

“રમત તો હવે રોઈને કરો !

“તમ પિતા સદા બહાલ રાખશે !

“પણ ન માતની જોટ લાંગશે !

“નહિ નહીં મળે મા ગઈ ફરી !

“જગતમાં નકી મા બને નહીં !

“દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે !

“દિવસ બે દયા સર્વ રાખશે !

“પણ ન છાતીએ કોઈની તમે !

“રઝળતાં હવે એકલાં રહો !

“બહુ કરી શકી બહાલ હું નથી !

“કદિ રડાવતી હું ઘણું હતી !

“તમ દિલો ક્ષમા આપશે મને !

“પણ ન માતને ચેન કે પડે !

“ અરર ! ખાપલાં ખાણ્યાં ! અરે !

“ તમ પૂરે હવે ઢાલ ના રહી !

“ રડતી દૂર જો જો ઘડી થતાં !

“ અરર ! તે હવે દૂર સર્વદા !

“ ત્યજી દઈ નકી સ્વર્ગ, ખાપલાં !

“ ઘડીક તેથી જો હર્ષમાં રહો !

“ સહુ હવે સદા જોલશે રડી ,

“ જનની છે જરા ગામ કો ગઈ ! ”

“ અરર ! એ તમે કેમ માનશો ?

“ રડી રડી મુજો ના સુકાવજો !

“ નવ જલું ગમે ગામ એ મને !

“ પણ ન ઠેલી એ સાદ કો શકે !

“ અરર ! ના શકું શાન્તિમાં મરી !

“ હૃદય ઝીલતું ભાર આ નથી !

“ પ્રભુ તણી કૃપા પામજો સદા !

“ સહુ અનાથનો એ જ નાથ છે !

“ જરીક મહોં હવે જોઈ તો લઉં !

“ ક્યમ લલા નથી આવતાં અહીં ?

“ કદિ ન જોલમાં જોટી હું કંઈ

“ તમ કેને નહીં કોઈ દી રડું !

“ પણ મને તમે દેખતાં જ કાં

“ મૃદુ મુજો જરા આભારાં કરો ?

“ દિવસ જો હવે હર્ષથી રમો !

“ પછી સહાયમાં માતની દુવા ! ”

ઘડીએ કમ્પતાં ગાત્રો શબ્દો ગન્ધ થયા, અને
પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દઢ છાતી કરી કહે:—

“ અરે ! બહાલી ! બહાલી ! રુદન તુજ લેટે હૃદય આ ,

“ ન કે રોવા જેવું, પણ ન મુજ હૈયું સ્થિર રહે ;

“ પ્રભુની સામે જો, તુજ નિગરને શાન્ત કરજો,
“ ત્યજે શાને આશા? પ્રભુ તણી અહીં ને પ્રતિકૃતિ.”

હુખળો હસ્ત જો જાચો થઈને પિયુને ગ્રહે,
છાતીથી ચાંપતી છાતી સુન્દરી હુસકાં ભરે.

કરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી,
અરર! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર જડેતી;
ટપટપ ટપકતાં બિન્દુકાં લૂછી નાખી,
કરુણ સ્વર-વણી જો મૂળતો નિકળે છે:—

“ બહાલા! બહાલા! તુજ હૃદયને ચીરનારી થઈ હું!

“ તે બહાલાના મૃદુ હૃદયને રેંસનારી થઈ છું!

“ બચ્ચાં તો તે પ્રભુ અનુગ્રહે ઉછરી કાલ જાશે!

“ કિન્તુ ધા આ મુજ નિગરથી કેમ ભૂલી જનાશે?

“ એ તો મ્હારી સરલહૃદયા, મેં જ તેને ઉછેરી!

“ મીઠી ત્હારી હૃદયઝરણી નાચતી ત્યાં જ આલી!

“ બહાલા! મ્હારું જીવિત લઘુ આ મોહ તેમાં જ પામી

“ છૂરી તીખી પ્રભુથી દિલકાં ઉપરે કાં ઉગામી?

“ જૂઠાં કીધાં! કદિ ન મળશે! બિન્દગી રોઈ રહેશે!

“ રે રે! કોની હૃદય બળતાં વિશ્વમાં સહાય લેશે?

“ ભોળા બહાલા! તુજ નિગરનું સોખતી કો રહ્યું ના!

“ ને હું તો આ જખમ દઈને જાઉં છું દૂર, બહાલા!

“ બહાલા! છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે,

“ મારી દેશે પણ વિસરશે નાથ! તું કેમ ધા તે?

“ કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરેરે!

“ કેવી રીતે તુજ હૃદયનો ઢાહ હોવાય, રે રે!

“ પાપી મ્હારું હૃદય ગણતું નાથ! પાપી તને તો!

“ રે રે! જોયું તુજ નિગરના પ્રેમમાં પાપ મેં તો!

“ તું તો તારે ગગનપડદે સર્વદા ખેલનારો!

“ બહાલા! હું તો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો!

“તોયે દાખ્યો તુજ રસ સદા સોહથી હું પરેરે !
 “ધિક્કાર્યો મેં, નવ કદિ ગણ્યું થામ છે શુ તને તે !
 “‘અપુ’ છું’ એ હૃદય સમજી અર્પનારું શકે ના,
 “ને ઔદાર્યે મુજ હૃદયને સાચવ્યું તે જ બહાલા !
 “મેમી બાલા ! કરવત બની મેમ હું કાચનારી !
 “ચાતું શિક્ષા કુદરત કને દૂરની દૂરતાની !
 “રે રે ! બહાલા ! તમ હૃદય તો મૃત્યુમાં મ્હાલનારાં !
 “ને એ મૃત્યુ મરતી સખીના હસ્તથી પામનારાં !”

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા, અને
 પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ પમ્પાળી પ્રિયને કહે:—

“બહાલી ! પ્રાણ ! અરે ! અરે ! હૃદય આ તહારું જ તહારું સદા,
 “તું દેવી, તુજ પ્રેમના અરણમાં છે જીવતો જીવ આ !
 “તે એ છે તુજ આ મહાન દિવના સિન્ધુ તણી માછલી !
 “વાતો કિન્તુ વીતેલ સ્વપ્ન તણી ના હાવાં ઘટે બોલવી !
 “શું હું માફ કરું ? અરે ! પ્રિય સખિ ! શું માફ હું ના કરું ?
 “આપે ધણ મને અહો ! હૃદય આ તહારું સદા પૂજવું !
 “ઓહોહો ! મતભેદની તુચી પડી આજે દિવાલો દિસે !
 “તો, બહાલી ! સુખથી ગયા સમયની વાતો કરીશું હવે !”

નયન પર છવાતાં અશ્રુનું એક બિન્દુ
 અટકી ચૂપ થયો એ કંઠ રંગાઈ જતાં;
 દરદ કંઈ કમી એ થાય છે સુન્દરીનું,
 મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીચાઈ જતાં.

નિદ્રા શી ગાઠ શાન્તિમાં ફરીથી ગૂઢ એ પડે;
 કાચના દ્વારમાંથી ત્યાં સન્ધ્યાનાં કિરણો ઢળે.

સ્વપ્નને સાદ

સ્વપ્નનું ! સ્વપ્નનું ! તું મીઠું !

બહુ દિનથી ના દીઠું ! - સ્વપ્નનું ! કેવું તું મીઠું ?

તું વિણ આશા ને સ્મૃતિ ઉજડ મહેલ સમાન !

તે ત્યાં તું ને તે વિના આ સંસાર સ્મશાન !

સ્વપ્નનું સંસારે મીઠું !

તું તરણીની સુન્દરી — તું અચ્ચાંના ખેલ !

જેવો જેનો તોર ત્યાં તેવું તું જ મળેલ !

સ્વપ્નનું સૌને તું મીઠું !

તું સ્વપ્નનું નહિ રાતનું ! તું સ્વપ્નનું નહિ સ્વપ્ન !

તું સ્વપ્નનું મુજ ઝિન્દગી ! આંખલડીનું રતન !

સ્વપ્નનું મહારું તું મીઠું !

આજ નિશાચે આવજે ! હું સ્વપ્નનું ! તું સ્વપ્ન !

તે મહોં તું બતલાવજે ! તું સાચું ! હું સ્વપ્ન !

સ્વપ્નનું બહાણીનું મીઠું !

મહારું ધાયું ના બને ! તહારું ધાયું થાય !

તું મહારા ઉરનું સુધા ! હાજર કાં ન સઠાય ?

સ્વપ્નનું મીઠું તું મીઠું !

આ દરિયો ખારો ભર્યો ! હું છું તેનો ક્ષાર !

તું અમૃતઝરણું ભજ્યે ક્ષારે પુલનો હાર !

સ્વપ્નનું દેવી તું મીઠું !

જે ખોયું મેં દૂર છે ! એનું એ તુજ પાસ !

તે તહારું મહારું ક્યું ! ઝૂંટ હવે કે રાખ !

સ્વપ્નનું બહાણું તું મીઠું !

તું આ રક્ત તણું ટીપું ! આ ઉર તહારું તખ્ત !

હું ના પૂજું કોઇને ! હું તો તહારો ભક્ત !

સ્વપ્નનું સાચું તું મીઠું !

એ તો દૂરની દૂરે ભમે,
મહારી પાંખ મહાળી ના ખાને,
કાને મૃત્યુના પડવા પડે,
આશા મૃત્યુમાં થ છૂપી રહી.

આશામાં જિગર ગૂંચી રહ્યું,
કદિ આંખને આળે અળ્યું;
કદિ ગૂંદકની ગૂંચે પડ્યું,
ક્યાં એ આંખ ના ટાઢી થઈ!

આશા ખોલતી, “મૃત્યુ નથી”,
મૃત્યુ કહે, “આશા જૂઠી”;
શું જૂઠી? ન શું જૂઠી અહીં?
આ અંધારમાં દીવો કહીં?

છે ખાક આલમ મોતની,
તે જૂઠી મહીં આશા ભરી;
લાગી દહાય ભસ્મ મહીં ફરી,
ધૂણી આગ વિણ ધીખી રહી!

આશાને નિરાશા ના રુચે,
આશા તૃપ્તિથી ડરતી દિસે,
પણ તૃપ્તિનું તો નામ છે,
આશા વિશ્વની રાણી ખરી! |

ધાત્રી વર્ષ આખું જાય છે,
કદિ ગર્જના સુણાય છે;
ફડા રંગ દૂર ભળાય છે,
લૂણી એ જ આશા - વાહણી!

ગઈ રાત્રિ તો રવિ જિગશે,
એ માનતો મહારા મને;
પણ આ અમારા કિસ્મતે,
રાત્રિ પછી રાત્રિ મળી!

આશાને ભડસે જે ભમે,
તેને રંગ આ ખાકી મળે;
તેને લેખની ઓળી ભળે,
તે એ કોઈ હી પૂરી નહીં!

ઓળી હાથમાં આવી હવે,
અધુરી મળી - અધુરી રહે;
તેને વિશ્વમાં કે ના ભરે,
માગી ભીખ તે ખાલી ગઈ!

આલે છે જમાતો કાફલા,
ઉડે છે બાદશાહી વાવટા;
અંતે એક જામો ધારતા,
પછી રંગ એ ઉપડે નહીં!

તરુણો લટે લપટાઈને,
કવિ ગીત મીઠાં ગાઈને,
કોઈ ડહાપણે ભોળાઈને,
ઝૂક્યાં એ જ ઓળીની મહીં.

ઓળીમાં પડ્યાં તે ના ઉઠે!
તેની આંખ ભીની ના સુકે!
મ્હારં જે બન્યું તે તેનું બને,
ચોહો! દર્દ કોણ કળે અહીં?

ઓળીમાં નિરાશા ભાસતી,
કિન્તુ ત્યાંય ચણગી આશની;
છેલ્લી હેડકીય આશા ભરી,
આશા સર્વની ન તે કોઈની!

કોઈ લાખ જન્મો ઇચ્છતા,
એ તો એમ આવ્યા સેવતા;
કોઈ એમ આવ્યા પાશમાં,
પડી પાશમાં છૂટે નહીં!

પશુ ચેતનહીન કરે કર શું ?
 સહુ ચેતન એ મુખ આથ ! સખે !
 કાળ ના ઉઠશે ! કહીં એ ન સુધા !
 ગત ચેતનની ગાંધ દૂર દવા !
 ઊરના દિલના દિલદાર સખે !
 સુણી આ તુજ એ નયનો પિગળે !
 પશુ એ જ રહું ! હરિએ નિરમ્બુ !
 સહજે જ્યમ દદે સહાય ! સખે !

૩૧ - ૧ - ૬૭.

પ્રેમ અને ધિક્કાર

તને આહી દાઝી રુધિર સઘળું તો ગત થયું,
 હવે પાણી પાણી થઈ જઈ વહે હાડ સઘળાં,
 નહીં તેનું કાંઈ તુજ જિગરને સ્વપ્ન સરખું,
 મહેને તો મીઠી શી નહિ કદિ ચ દષ્ટિ પશુ મળી.
 સહેતાં રહેતાં એ ક્યમ સહી શકું એ કઠિનતા ?
 અરે ! આવું આવું જીવિતભર શું કોઈ સહશે ?
 પશુ એ કો આવું કદિ સહી શકે આચરણ ના !
 ક્યા મહારે માટે મુજ જિગરમાં આજ ઉપજે !
 ખુવારી બંહારી મહે, મુજ હૃદય એ આજ સમજે !
 ખુવારી બંહારી તે કદિ નહિ ફરી બંહારીશ હવે !
 નથી મોઢી કાંઈ સમજણ પડી એ જખમની,
 નહીં મોઢી પાસું મુજ જખમની ઔષધિ વળી.
 હવે જોયા તારા સરખ રમનારા નયનમાં,
 હવે ચેત્યો ઝેરી તુજ જિગરના ખંજર થકી ;
 હવે હોજો પ્રેમી તુજ વદનથી દૂર વસશે,
 અને તેને ક્યાંયે જગત પર મીઠાશ મળશે.

અરે ! ત્હારે માટે પ્રણયી મમ પામ્યાં પ્રણય ના ,
કદી ના લૂંછાયાં મુજ કરથી એ આર્દ્ર નયનો ;
રહ્યાં મ્હારે માટે હૃદય કુમળાં એ સળગતાં
અને ત્હારે માટે મમ હૃદય તો વ્યર્થ જળતું .

હવે તો ના ઇચ્છું તુજ હૃદય માટે સળગવા ,
હવે ધિક્કારું એ તુજ હૃદયને હું કયમ નહીં ?
કૃતધ્નીને મ્હોતાં મુજ હૃદય ના અન્ધ બનશે ,
અને એ જૂલોની મમ હૃદય શિક્ષા ય સહશે .

“ હવે ધિક્કારું , ” એ ઘટિત નહિ બોલો પ્રણયીને ,
અરે ! એ બોલો તો જરૂર ઇનસાફી પણ વિશે ;
તને મ્હોવામાં એ હૃદયઝરણું છૂટ જ હતું ,
હવે ધિક્કારું ત્યાં કયમ હૃદયને અન્ધ કરવું ?

પ્રભુ પાસે માગું મુજ હૃદયને ન્યાય મળવા ,
કૃતધ્નીને શિક્ષા દઈ શિખવવા કૂર ન થવા ;
નહીં ત્યાં તું કાવે - કુદરત ન અન્યાય કરશે ?
તહીં મૂંગે મ્હોંએ જગત સઘળું દંડ ભરશે .

હવે હું ઢંઢારો નગર નગરે ફેરવીશ , કે
“ કૃતધ્ની હૈયાના જખમ નિરખો આ મુજ ઉરે ;
“ અરે ! સૌન્દર્યોનાં હૃદય તવ સૌન્દર્ય ધરતાં ,
“ અને સૌન્દર્યોને શરણ પડનારાં દુઃખી થતાં . ”

અરે ! મ્હોરું ક્ષેત્રું જગત મુણનારું પણ નહીં ,
સદા ઘેલું ઘેલું જગ નિરખી સૌન્દર્ય બનશે ;
અરે ! કોણે આલ્યો હૃદયઘળકારો હવડુ સુધી
વહે છે તે જ્યારે ઝળહળિત સૌન્દર્ય પરથી ?

લવું છું હું યે આ મુજ નયન નીચાં દબવીને ,
અહા ! ખેંચે કિન્તુ હૃદય મમ નેત્રો ફરી તહીં ;
અને ત્યાં ભેતાં તો નરમ બનતો કે ગળી જતો ,
અરે ! ત્યાં ભેતાં તો હૃદય સઘળું અર્પી જ જતો .

હમારું સૌ તહમારું છે ! તહમારું સૌ તહમારું હો !
મગર તહારી ગુનેહગારી ગુનેહગારી હમારી હો !

૭ - ૨ - ૬૭ .

ક્યમ પ્રેમ ગયો ?

ક્યમ પ્રેમ ગયો ? ક્યમ પ્રેમ ગયો ?
ક્યમ પ્રેમ ગયો પ્રિયનો સઘનો ?

વહને ન કશો ય વિકાર થયો !
હસતાં ત્યમ તે હસતાં નયનો !
મળતાં ન કશો ય વિરાગ જડયો !
હૃદયે ધળકાર ન મન્દ પડયો !
મુજને મળવા પગલું ઉપડયું ,
નવ ત્યાં ય નવીન કશું ય દીકું !
મમ છાતી મહીં દિલ એ ધડકયું !
સહુ જેમ હતું બસ તેમ હતું !
ઊરમાં મુજ સંશય કેં કરવા
અહ ! કાલ કશો ય મને ન મળ્યો !
ગઈ કાલ હતો ! નથી આજ હવે !
પ્રિયનો બસ એમ જ પ્રેમ ગયો !
અહ ! દારુણ આ અવધિ વચમાં
પડતા પ્રણયે ન વિરામ લીધો !
મુખ મંગળનું અરણું વરસી
ગઈ આ દિલ કેમ જ કાંઈ ચીરી !

ક્યમ પ્રેમ ગયો ? સમજ્યો ન “ ગયો ! ”
ત્યમ પ્રેમ ગયો ! ત્યમ પ્રેમ ગયો !

एक प्रश्न

કહ્યું છે મેં બહાલી ! બહુ વખત આ એક જ તહેને ,
 “ તહેને આહિ તેથી અધિક મુજ ત્યાં આ દિલ હશે ; ”
 કહેશે તું “ રે રે ! પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના , ”
 અરે ! કિન્તુ શાને પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના ?
 ન શું તેં જોયેલી શશી પછી રવિની અગક તે ?
 ન શું ગ્રીષ્માન્તે એ અનિલલહરી શીતલ બને ?
 ન શું તું જાણે કે કુદરત બધી એ પલટતી ?
 પછી આ હૈયાને કદિ પલટવા કાં હક નહીં ?
 મળાયું ત્યાં સુધી તુજ જિગર સાથે મળી રહ્યો ,
 સદા રહાવાનું તો વચન નવ કોઈ ઢઢ શક્યો ;
 હવે તહારા ઝોટા મુજ હૃદય ના ના સહી શકે ,
 હવે અન્તે એથી અરર ! મુજ ધિક્કાર મળશે .
 “ ન આહિ તે તુંને ” કહીશ નહિ એવું કદિ મહેને ,
 અરે ! ભોળી બહાલી ! પ્રણય નકી જાણે પ્રણયને ;
 ભલા - કેવો પ્રીતિ તુજ હૃદયની છે મુજ પરે ?
 દયા તહારી શું છે મુજ જિગરના આ દુઃખ પરે ?
 લઉં છું હું નિદ્રા સ્મરણ કરતાં એ વદનનું
 અને સ્વપ્ને જોઉં સ્મિતભર સદા એ જ મુખડું ;
 પ્રભાતે ચુમ્બીને “ પ્રિયતમ ઉઠો ! ” એમ વદતાં ;
 થયેલું કેં દો દી તુજ હૃદયને છે દુઃખ ભલા ?

૯ - ૨ - ૯૭.

पाणीनुं प्यालुं

બહાલી ! પાણીનું પ્યાલું !
 ભરી તું દેજે છેલ્લું , બહાલી ! પાણીનું પ્યાલું !

કોણ નશે કરશે હવે ? શું મસ્તીથી થાય ?
તું મસ્તી મુજ દર તો શું છે મસ્ત ઉપાય ?
પાળે પાણીતું ખ્યાલું !

પાણી પા મુજને, પ્રિયે ! પછી મુખે જ દર !
પાણીના જ નશા મહી રહું સદા અકચૂર !
એક જ પાણીતું ખ્યાલું !

પાણી જે તું પાય તે નશાદાર દિન લાખ !
એ જ ધૂનમાં ગાઈશું ગીત લાખ દશ લાખ !
દે દે પાણીતું ખ્યાલું !

તોડી દે મુખથી સીસો ને મદિરાતું જામ !
તોડું છું ઉર આજ હું ! તહને હજો આરામ !
તહોયે પાણીતું ખ્યાલું !

મજ્યાં હોત ના આપણે, થઈ હોત ના પ્રીત,
પજ્યાં હોત જૂઠાં ન તો દિલે હોત ના ચીર !
પણ આ પાણીતું ખ્યાલું !

કોણે પાયું હોત ખ્યાલું ? આવું પાણીતું ખ્યાલું ?
મીઠું આજે આ ખ્યાલું ?

૧૦ - ૨ - ૬૭ .

✓ હવે આરામ આ આવ્યો !

કહીં છે એ જિગર મહાર ? કહીં છે આંસુની ધાર ?
કહીં આનન્દ છે મહારો ? સહુ મિજમાન એ ખ્યારાં !
સહુ મેમાન એ દીનાં ! હવે ઘર આખરે સૂતું !
ઉપાડું ભાર હું મહારો ! મદદ કોની કહીં માણું ?

દયાના શબ્દનો કાને પડે ભણકાર ના કો દી !
સહાની પાયમાલીના ભયો ભણકાર છે આંહી !

અહાહા ઈશ્ક ! તુંમાં - હા ! બહુ આનન્દ રેલ્યો'તો !
હતો હું ચાહતો ત્યારે ભરી દિલ ખૂબ મહાલ્યો'તો !
અરેરે ઈશ્ક ! તુંમાં - રે ! ભર્યાં ખ્યાલાં ગમીનાં એ !
હવે તે જાતથી મહારી કરું સાળીત છું આજે !
મગર છાલાં પડેલું આ જિગર જ્યાં ખૂન ચાલે છે,
“હવે આરામ આ આવ્યો !” કહે ધબકારમાં આજે !

૧૦ - ૨ - ૯૭.

જન્મદિવસ ✓

ત્રેવીસ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં,
વીતી અનેક દુઃખનીય પરમ્પરા ત્યાં ;
શું તેટલો જ ઇતિહાસ હશે અમારો ?
શું દહાણ કાળની મળી બસ એટલી જ ?
ચોગો બધા મુજ બહુ પણ જીર્ણ લાસે
ને આ હવે હૃદય વૃદ્ધ થતું દિસે છે ;
જે ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જશે,
ને મૃત્યુની જલદ પાંખ સમીપ થાશે.
મહેં પ્રેમમાં તકરતાં મમ શાન્તિ ખોઈ,
આનન્દની મધુર પાંખ ન ક્યાં ચ નેઈ ;
હેયું કહે, ‘જીવિત એમ જશે જ રોઈ,’
શું દહાણ કાળ ધરશે બસ એટલી જ ?
ક્યાં એ ન શું અનુભવો મુજ સંકળાશે ?
શું મૃત્યુ પાછળ નહીં ગતિ કાંઈ થાશે ?
મૃત્યુ જ કાજ ઉર શું દુઃખ આ સહે છે ?
તો જિન્દગી ન જીવવા સરખી દિસે છે !
આજે જ ઝેર મધુરું કરી કાં ન પીવું ?
સાચું જ હો મરણ તો ક્યમ આમ રોવું ?

શું છે પછી અનુભવો કડવા સહીને ?
આ જિન્દગી ન જીવવા સરખી - અરેરે !

આ જિન્દગી દુઃખભરી મુજને મળી કાં ? -
માગી હતી નવ અને નવ રાખવી છે !
શ્રદ્ધા રહી રસ મહીં ય કશી મહને ના !
અન્ધાર મૃત્યુ મધુરં મધુરં દિસે છે !

અન્ધાર મૃત્યુ મધુ તો કડવો ઉભસ ,
ને સ્વપ્ન ના જીવિત તો નકી સ્વપ્ન મૃત્યુ ;
જે રાત્રિનો દિવસ કે દિનની નિશા છે ?
શું હું હાંસ બસ એક જ સ્વપ્ન સ્વપ્ન ?

કે હું અનન્ત યુગનો તરનાર યોગી !
જાનાર જે હજી અનન્ત યુગો તરીને ,
તે આમ આજ દુઃખ ને દિનને ગણતો ,
આંહીં પડ્યો - અરર ! એતનહીન છેક ?

હું સ્વપ્નનો અનુભવી નવ જાણતો કે ,
શંકા પરન્તુ મુજને મુજ સ્વપ્નમાં કે ,
જીવી શકું ન સુખથી , મરી ચે શકું ના ,
જાણી શકું ન જગ છે અથવા નહીં આ .

યોગ્ય જે નિરખવું નિરખે છે ,
યોગ્ય ના નિરખવું નિરખે શે ?
જિન્દગી સમજ તો જીવજે , ને
મૃત્યુનો અનુભવે સુખથી લે !

૧૧ - ૨ ૯૭.

હું તારો હું

અરે મીઠા આત્મા ! મુજથી કર જે હોય કરવું ,
સદાનો તારો હું , અરર ! પણ એ ના વિસરવું ;

હુએ ડાળાયેલી લહરી મુજ હયા ઉપરની,
 સુવાડું છું તેને પ્રણય અણુમૂલો તુજ સ્મરી.
 રહી થોડી બાકી તુજ પ્રણયની એક કણિશ,
 નહીં ઢાળું તેને ! જીવિત મુજ ઢેળું ક્યમ લલા ? !
 વિનોદે તેને તો હૃદય મુજ આશ્વાસિત કરી
 હજી મીઠાં ગીતો મરણ સુધી હું ગાઈશ, સખિ !
 દુઃખોની જવાલાથી સુરસ સુખપંખી ફફડશે,
 વિચારો સૌ મહારા ઝળહળ થતી પાંખ ધરશે ;
 નલે નાયન્તી તે લહરિ સ્વરનીમાં લગીશ હું -
 તહીં સુધી એવાં મધુર ગીત ગાઈ શકીશ હું.
 અહોહો ! એવું કે તુજ જિગરનું આ જિગરમાં,
 હજો એવું મહાઈ કંઈક પણ તારા હૃદયમાં ;
 અરે ! ખન્ને વચ્ચે પ્રણય વસતો એક દિવસે,
 નિશાની તેની એ તુજ હૃદયને શું નવ રુચે ?
 મહેને ખેંચે છે તે તુજ જિગરને શું નવ અડે ?
 ન શું મહારે માટે તુજ જિગરમાં સ્થાન જ મળે ?
 અરે ! હું તો તહોયે જરૂર વસનારો તુજ ઉરે !
 અરે ! તહોયે તુંને હજી લઈ જનારો નલ પરે !

૧૪ - ૨ - ૯૭.

નૂતન સરવા પ્રતિ

મુજ જિગર આ ક્યાંથી ક્યાંથી તહને નજરે પડ્યું ?
 મુજ જિગર આ-રે રે ! શાને, સખે દિલથી જડ્યું ?
 રુદનમય ને ઢાળાયેલું વળી રસહીન છે !
 તુજ તરસ આ મહારાં આંસુ-સખે ! ક્યમ છીપશે ?
 | અહહ ! રણમાં છાયા શોધી ફરી રણમાં પડ્યો !
 | અરરર ! દિશા જૂઠીમાં તહે પ્રવાસ શરૂ કર્યો !

एक सवाल ॥

નયનો મૃદુ વત્સલતાં રડશે ,
 ધરણી પર સૌ જ સળા ઢળશે ,
 સુનકાર મહીં પડનાર પડી મુજ
 મૃત્યુ પછી મુજને સ્મરશે .
 પણ માલિક આ દિલના વમલો !
 નલતારકયુગ્મ સમાં ત્રરતાં મૃગ
 બાદુલચોં રસસાગર શાં દગ
 શું નવ આર્દ્ર થશે કમલો ?

૧૯-૨-૬૭

भविष्यना कविने

ઉઠ ઉઠ ! રસઘેલા ! ગીત ગા કાંઈ તાબાં ,
 જળત મુજ વિકાસી બેઠ તુંને રહ્યું છે ;
 જલધિ ફરી વલોવી રત્ન કેં કાઢ તાબાં ,
 કુદી કુદી ઉછળે તે ભિમિઓ અર્પવાને .
 કેમલવન તાણાં તો ગીત પૂરાં થયાં છે ,
 નિજ ગીત ગવરાવી તૃપ્ત છે શીત રશ્મિ ;
 મધુપ પુલની પ્રીતિ બાણતાં સૌ થયાં છે ,
 તવીન રસ તાણાં તું ગીત ગા ગીત ગા કેં .
 અગર કુદી કુદીને બેસ બા અન્દ્રપીઠે ,
 મધુર રસ તહીંનો પૃથ્વી આ બાણતી ના ;
 નવીન મધુ - સુધાની ધાર ત્યાંથી ફરી દે !
 તવીન જીવન વિશ્વે પૂરતાં ગીત ગા ગા .
 તહી નિજ કવિ શોધે વિશ્વના સૌ પદાર્થો ,
 નિજ રસ કથવાને રાહ બેતાં સહુ છે ;

અગણિત યુગ વીત્યા - ગાઈ ચાલ્યાં હબરો ;
 પણ વદન હબુ કે છેક અતૃપ્ત લાસે .
 છલકી વહી જતો કે મસ્ત થા પી મદિરા ,
 મગ્યવ નિગર માંહી ઇશ્કની ધૂન ઊડી ;
 ઉઠ ઉઠ ! શિખરો સૌ સ્વર્ગનાં તોડ જૂનાં ,
 જનહૃદય મહીં તું ઊર્મિઓ અર્પે તાજી .
 ન કદિ મધુરતાનો હોય ને ઘોઘ તુંમાં ,
 સખત સખત લોળાં વળ શાં ગીત ગા તો ;
 પછી રસ યુગ સુધી પૂરશે પૂરનારા ,
 તુજ જીવન પરે કે જીવશે લાખ જીવો .

૨૮ - ૨ - ૯૭ .

૯ ઇશ્કનો વન્દો

ને ઇશ્ક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી તહોયે ભલે !
 ને ઇશ્ક ના તો શું જહાં ? એને ખુદા એ શું કરે ?
 આ કારખાનું ઇશ્કનું નેને તપાસી ખૂબ ખૂબ !
 આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઇશ્ક છે !
 એથી હરે તો ક્યાં હરે ? કોને ખુદા મહારો હરે ?
 ન્યાં લાઈલાજ સર્વની ત્યાં કોણ કોને હાથ દે ?
 રે ! ઇશ્કનું છોડી કદમ માથું ખુદા , માથું સનમ !
 શું છે ખુદા ? શું છે સનમ ? એને ગિમારી એ જ છે !
 ક્યાં એ હશે ને કે ખુદા તો ઇશ્કનો બન્દો હશે !
 ને ઇશ્કથી બુદો થશે તો ઇશ્કથી હારી જશે !
 ને હો ખુદા તો હો ભલે ! તેની હમોને શી તમા ?
 છે ઇશ્કથી તો ના વડો જે ઇશ્ક મહારે તાજ છે !
 છે ખાક ચોળી છાપ મારી ઇશ્કની જેને દિલે
 દાખલ થતાં તેને બેહિસ્તે રોકનાઈ કોણ છે ?

અગણિત યુગ વીત્યા - ગાઈ ચાલ્યાં હબરો ,
પણ વદન હબુ કે છેક અતૃપ્ત લાસે .

છલકી વહી જતો કે મસ્ત થા પી મદિરા ,
મગ્ધ નિગર માંહી ઇશ્કની ધૂન ઊંડી ;
ઉઠ ઉઠ ! શિખરો સૌ સ્વર્ગનાં તોડ જૂનાં ,
જનહૃદય મહીં તું ઊર્મિઓ અર્પે તાજી .

ન કદિ મધુરતાનો હોય ને ઘોઘ તુંમાં ,
સખત સખત લોળાં વજ શાં ગીત ગા તો ;
પછી રસ યુગ સુધી પૂરશે પૂરનારા ,
તુજ જીવન પરે કે જીવશે લાખ જીવો .

૨૮ - ૨ - ૯૭ .

ઈશ્કનો વન્દો

ને ઇશ્ક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી તહોયે લલે !

ને ઇશ્ક ના તો શું જહાં ? એને ખુદા એ શું કરે ?

આ કારખાતું ઇશ્કતું નેને તપાસી ખૂબ ખૂબ !

આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઇશ્ક છે !

એથી કહું તો ક્યાં કહું ? કેને ખુદા મહારો કહું ?

જ્યાં લાઈલાજ સર્વની ત્યાં કેણુ કેને હાથ દે ?

રે ! ઇશ્કતું છોડી કદમ માણું ખુદા , માણું સનમ !

શું છે ખુદા ? શું છે સનમ ? એને જિમારી એ જ છે !

ક્યાં ચે હશે ને કે ખુદા તો ઇશ્કનો જન્દો હશે !

ને ઇશ્કથી જુદો થશે તો ઇશ્કથી હારી જશે !

ને હો ખુદા તો હો લલે ! તેની હમોને શી તમા ?

છે ઇશ્કથી તો ના વડો જે ઇશ્ક મહાઈં તાજ છે !

છે ખાક ચોળી છાપ મારી ઇશ્કની જેને દિલે

દાખલ થતાં તેને ખેડિસ્તે રોકનાઈં કેણુ છે ?

ને કે હમોને વારશે, કોઈ હમોને પૂછશે,
 તો ઇસ્કની કૂંડે હમારી લાગ કિલા તૂટશે !
 હું મળ જળગી મસ્ત દાદ પી જાન્યો બિમાર છું !
 પણ ઇસ્કથી બીજો હમોને છતનારો કોણ છે ?
 હા ! નાસ્તિકો સૌ આવજો ! ખંબર તહમાડ લાવજો !
 આ ખૂન કાઢી તો જીવો ! કાતિલ જો પાણી થશે !
 જે ઇસ્કનો બન્દો હશે તે છે ખુદાઈનો ખુદા !
 ઓહો ! ખુદા શું ? દોષ શું ? કે કોઈ શું તેને કરે ?
 સૌ ઇસ્કના બેદાદ દિલના દર્દને ધિક્કારતાં !
 આજ જીવો પણ આંખમાં એ એક દી સુરમો તમે !
 જે પાયમાલીમાં હમારાં છે ભરેલાં આંચુડાં,
 તે એક ટીપું લાગ હુનિયા વેચતાં ના ના મળે !
 કીમત હમારી પૂછશે, તો એક દિલનું બિન્દુડું !
 વેચાઈએ આનન્દથી લેજો સુખે જેને ખર્ચે !
 છે તો હરરાજ તહોય મોંઘો ઇસ્કનો આ માલ છે !
 જે બિન્દગી રેનાર હો તે આવજો લેવા લલે !
 ખૂન નિચોવી અહીં છે જાપ જપવો ઇસ્કનો !
 ગરદન કપાવી શીર્ષની માળા બનાવો તો લલે !
 એ મન્ત્ર જપતાં જાગશે ભૂતાવળો લાગો અહીં !
 એ દેખતાં ડરશે નહીં તો જેલશું આવો લલે !
 ગુલામ થઈ રહેશું સદા પણ બાદશાહી મ્હાલશું !
 માલીકના દિલનું કરીને તજ સૂનારા હમે !
 હા ! લાખરંગી ઇસ્કનું કે એકરંગી જામ છે !
 મસ્તીનના મસ્તાન એવું જામ પીનારા હમે !
 આવો ભરી પીજો અને એ જીરવી લેજો નશે !
 નહિ તો સદા માટે શરાબો સોપજો પીનારને !

એ તો હમારી માદરે પાથું હમોને જન્મતાં,
ને મોતની મીઠી પથારીમાં લયું એ એ જ છે !

એ ઇશ્કની લાલી મહીં લાગો ખુદા વેલા બન્યા !
એ લાખમાંના એક પણ જૂદા જ કેં વેલા હમે !

૧ - ૩ - ૬૭.

સ્નેહશૈથિલ્ય

તહને આહું કેવું ? કયમ કહી શકું તે-પ્રિય ! તહને ?
શશીને ના કહેતી નિજ પ્રણય કેા દી કુસુદિની !
અરે ! ખૂંએ તહોયે તુજ હૃદયની આ શિથિલતા !
નહીં દોષો તહારા - પણ નસીબની વાર્ત સઘળી !

કદી વેળા જાતાં તુજ હૃદય કેં આદ્રં બનશે,
કદી ત્યારે તો આ મુજ હૃદય શૈથિલ્ય ધરશે ;
વિરાગી ના લૂછે પ્રણયી રસીલાં સ્નિગ્ધ નયનો,
પછી શું એ અશ્રુ મુજ ઉર પરે કાર કરશે ?

અરે ! આ પ્રીતિમાં મુજ હૃદય રોકી નવ શકું,
ન પ્રીતિમાં પાછું હૃદય મમ વાળી શકીશ વા ;
વહી જાતી પ્રીતિ - અરર ! કદિ એ ના અટકતી,
નહીં ભીની થાતી - અરર ! રડવાથી શિથિલતા .

રડે મહારી પ્રીતિ તુજ હૃદયની આ શિથિલતા,
કદી તું યે રોશે મુજ હૃદયનું એવું જ કંઈ ;
દિસે નિર્માયેલો પ્રણય રડવાને શિથિલને,
છતાં તું માટે એ કમ વધુ જરી કોમલ હોએ .

૩ - ૩ - ૬૭

૧ મૂર્તિ

કંઈક દિવસો સુધી નયન બન્ધ રાખ્યાં, અરે !
 ન એ મૃદ છળી છતાં હૃદય પાસ આવે હવે !
 ન યાદ મુખડું રહે, ન વિસરાઈ જાતું વળી !
 રહી હૃદયમાં ન તે નયન પાસ આવે છળી.
 અહો ! જિગરના ય આ જિગરમાં જ પાળી હતી,
 જરા ય પ્રતિમા ન તે જિગરને હવે ધીરતી;
 હજાર રમતો કરી વદન છેક ઉડી ગયું,
 સ્મૃતિ ન સ્પુટતા ધરે - નિરખતાં ય જે દાઝવું.
 અનેક વદનો અહીં જગતમાં સદા - આથડે,
 અનેક વદને સ્મિતે અમી તણા અરા યે વહે;
 સમાન મુખનાં વળી જગતમાં દિસે જોડલાં,
 ન કાં વદન એ તણી જરી ય છાય કે ધારતાં ?
 અહો ! વદન એ કંઈ વદનમાં કંઈ દેખતાં,
 છતાં ય સમતા જરી નયન આ ન જોઈ શક્યાં;
 હજાર મુખડે ફરી નયન અન્ધ આજે બને,
 હજાર મુખડે ફરી નયન તો નિરાશા ધરે.
 થયાં પ્રથમેથી જ આમ વદનો કંઈ વેગળાં,
 ગયાં પણ ગયાં દઈ વદન અન્ય આ નેત્રમાં;
 ગયા વદન તે ગયાં ન સુનકાર હૈયે ભરી,
 ગયા મૃદ મુખો વધુ મૃદ મુખો જ નેત્રે ધરી.
 અરે ! પણ હવે ન અન્ય પ્રતિમા ખડી થાય છે,
 ન દાહ સળગે અને જિગર ખાક ના થાય છે;
 ન અન્ય વદને ન અન્ય નયને ઠરે નેત્ર આ,
 ન બન્ધ પડતો અને ધુધવતો જ હૈયે ધુવા.
 ધ્વનિ મધુર કે છતાં નભ થકી સુણાતા દિસે,
 મહેને શશી, રવિ, ગ્રહો, ગરુડ, વૃક્ષ, સૌ નોતરે;

અહ ! હૃદય કાજ આ જરૂર વિશ્વ મૂર્તિ બને ,
છતાં ક્યમ હજી ન એ નવીન મૂર્તિ આપું ઉરે ?

પ્રવાસ હૃદયે કર્યો પ્રણય શ્રેષ્ઠનો વાંછતાં ,
ચડ્યું ગિરિવરો , તથું ઉદ્ધિઓ ઉમંગે સદા ;
નવીન વદને નવીન નયને ક્યું મ્હાલતું ,
નવીન જિગરે નવાં મધુર આંસુડાં ઢાળતું .

હવે હૃદય આ ન લે હૃદય કેમ પ્રહ્લાંડનું ?
હવે કુદરતે બને હૃદય કેમ શ્રદ્ધાહીણું ?
ન કાંસ નડતી તહીં ક્યમ લલા શૂળી ખેળતું ?
ગયા મુખ લણી હજી ક્યમ ઢગી ફરી આંખતું ?
નવીન મુખ ચુમ્બતાં જિગરમાં ન ઢાંગે થશે ,
પ્રભુમય થતાં ન શોચ ડર ભીતિ કેં યે ઘટે ;
ન કેમ કરવી હવે રમત વિશ્વવ્યક્તિ થકી ?
ન કેમ લખવું હવે ગહન ચારની બાથથી ?

અનન્ત મુખડાં અનન્ત મુખડાં જહીં સાંપડે ,
ત્યજી વદન એ ગયા મુખની કેમ કાંક્ષા ધરે ?
અનન્ત યુગનું અહીં વચન પ્રેમનું લાઘવું ,
અનન્ત યુગમાં લખી નિજથી કેમ ના ખેલ તું ?

અનન્ત યુગ તો જતાં નવ કરી ય વેળા જશે ,
ન ખેલ કરવા પછી જગત એય પૂરું થશે ;
ન સાથ કરશે પછી શશી , રવિ , ગ્રહો સામટા ,
ન કાંઈ રસ પામશે હૃદય એકલું ચાલતાં .

ન લાખ યુગમાં લખી નિજથી ખેલ હુંથી બને ,
વિના વદન એ સદા હૃદયપ્રહ્લ લૂપું , અરે !
ન મોક્ષ મધુતા ધરે , પ્રણય શુષ્ક ખારો અહીં ,
વિના વદન એ નિજત્વ નિજતું ય પૂરું નહીં .

વિના વદન એ પછી હૃદય આ ન જીવી શકે ,
અંહો ! વદન એક આ જગતથી વિશાળું દિસે ;

ચારે ! વદન એ વિના જગત શૂન્ય સૂનું નહીં,
 અને વદન એ ગયું નયન ખદાર ક્યાં એ લૂંટી.
 ન સાદે ઝરણાં તણા, ગિરિ તણા ગરીબા ગમે,
 ન કે કુદરતે મહેને હજી થ એન લાખ્યુ દિશે;
 કદાપિ હજી યોગ્યતા હૃદયની થઈ ના હશે,
 હજી જ જયમ હો છતાં વદન એ વિના ના રહે.
 મહેને વદન એ દઈ જગત આ લઈ લે સુખે,
 નહીં કરગરું, નહીં ટળવળું, પ્રભુ ! હું હાથે;
 ન અન્ય સુખની હવે કરીશ, નાથ ! હું પ્રાર્થના,
 મહેને વદન એ જ દે જિગર સાથ આ આલવા.

૧૫ - ૩ - ૬૭.

૧ સ્થલ

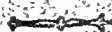

હું આ ત્યાંનું ત્યાં ચોટયું :
 ત્યાંનું ત્યાં જોટાયું જોટયું :
 જોટયું પુષ્પે ત્યાં સાથી તે
 મુખડું ત્યાંનું ત્યાં .
 ત્યાં તો હાવાં નહિ જવાનું :
 પ્રેમપૂરમાં ના નહાવાનું :
 રોતાં અન્ત સુધી જાવાનું :-
 “એ સૌ ત્યાંનું ત્યાં !”

૧૮ - ૩ - ૬૭ .

૨ મહારૂં ભાવિ

ભાવિ કંઈ એ ના મહારે :
 કંઈ એ રોતું ના કોરે ;

આંખ અગાડી જોતાં હારે :
તાળું શું છે કે ?

ભાવિ ભૂત તણા ભણકારા :
એની એ આંસુની ધારા :
એના એ દુઃખડાંના વારા :
શું છે તાળું કે ?

૨૩ - ૩ - ૬૭.

ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

ના ના ભવિષ્ય મુજ કાજ હવે દિસે છે ,
ભૂતો જ નેત્રપડદા થઈને ઢળે છે ;
જ્યાં જ્યાં ધરું પગ, તહીં ફરી એ જ જવાળા ,
ને એ જ અશ્રુ મહીં એ જ ભર્યા બળાપા .

ના મામલા પ્રણયના પણ એ જ જાગે ,
નિદ્રા ન લે હૃદય શાન્ત સુષ્પ વિરાગે ;
આ પિંજરું દરદરું હજી તોડવાને ,
વાયુ તણી સુસવતી લહરી ન આવે .

ભવિષ્યે ના ભાણું મુજ હૃદય માટે પગથિયાં ,
ભવિષ્યે ભાસે છે દરદમય એ ભૂતમયતા ;
ન પંપાળે કોઈ મુજ હૃદય-સાથી હૃદયથી ,
રહ્યા ભૂતે કોઈ - કંઈ ઉડી ગયા છે નજરથી .

ગઈ ઉડી તેવી મુજ જિગર પાંખો નવ ધરે ,
ફરી જાતાં પાછું મુજ જિગર ત્રાસે ચરચરે ;

*

*

*

*

થાકી જતાં હૃદય આ વહતું નથી કે ,
ગાંધી મૃદુ લહરીઓ ચહતું નથી કે ;

લાગે મને જીવિત આ કંડવું - થતું 'દું',
 'હું એકલો' અરર! એ ખટકે ઉર છે.
 આશા દિસે જિગરને વનમાં જવાની,
 જ્યાં તે અભાંગ અણનું નિજ નાચ નાચે;
 પ્રત્યેક જિન્દગીમાં શરીમાં જ્યાં બને છે,
 જે સ્થાનનો હૃદયને સહવાસ જૂનો.
 આવા હુઝી કલુષ વિશ્વ થકી જળેલું-
 જે કોઈ ના મધુર મૂર્તિ મહી ઠરેલું,
 પંખાળનાર કરથી હતલાળી હેયું-
 જેને ન કોઈ ઉરથી ધરનાર આંહી.
 જેનું પડયું શયન કંટકથી ભરેલું,
 તે આજ કાંઈ સુખમાં વહવા જ મરે છે;
 મરે છે શરી અરણ્યમાં ગરકાવ થાવા,
 શું એટલું ય શકશે હુખિયાં કરી ના?
 જેના મૃદુ કર વતી દ્રવતી શિલાઓ,
 જેનાં ભર્યાં નયન ભવ્ય પ્રભાપ્રવાહે,
 સૌન્દર્યનું અરણ્ય નિત્ય વહાવનારે
 તે શાન્ત શું ન કરશે મમ દગ્ધ હૈયું?
 હું એ જ છું કુસુદ્ધ શરીનું સદાનું,
 એ એ જ વિશ્વ પર અમૃત ઢાળનારે
 સૌ ઔષધિ ઉપર અમૃત સિંચતો જે
 તે પોષશે જ મુજ શી ય કદુ લતાને.
 જેનું અમીઅરણ્ય લેહ વિના વહે છે,
 જે અર્પતા બ્રમણમાં નવ કલાન્ત કો દી,
 જેને બન્યાં જીવિત અર્પણ એકરૂપે -
 દૃષ્ટિપ્રસાદ મુજને ય મળી રહેશે.
 આંખી મહત્વ પરિપૂર્ણ તણી થઈ જ્યાં,
 જે લક્ષ્યથી જીવનમાં જીવું મળ્યું છે;

જે પેખતાં જીવિત દીર્ઘ સદાય થાતું -
આજે ય તો જ કરશે મમ શાન્ત હૈયું.

છે રાત્રિની ઝબક આજ નવીન કાંઈ,
આ મેઘમાળ મહી ચન્દ્ર નવીન ભાસે;
છે તો નહીં સખી કને રસ અર્પવાને,
તો યે શશાંક રજની હસતાં દિસે છે.

- ૩ - ૬૭.

હમીરજી ગોહેલ

ઓ વીણા ! તું બહુ યુગ થયાં શાન્ત આંહીં દિસે છે ;
ટંગાએલું દિવસરજની વૃક્ષ સાથે ઝુલે છે ;
તહારા તારો બસુર સઘળા ધ્રુજતી આ લતાથી ,
કમ્પી ઊઠી અણુઅણુ થતા વાસુની લહેર લહેરે .

તહારી પાસે ઝરણુ ધુધવી જાય છે મન્દ આલ્યું ,
તહેની સાથે તુજ સ્વર લખે પૂર્વનું ભાન ભૂલી ;
ક્યાં આ આવા કઠિન ધુધવા ? ભવ્ય ક્યાં નાદ તહારા ?
કોઈ છે ક્યાં વિધિકૃતિ તણી યોગ્યતા પૂછનારા ?

રે ! રે ! તહારા મધુતર સ્વરો જાગશે ના હજી શું ?
તહારા તારો અણુઅણુ થશે શુષ્ક પર્ણે હજી શું ?
કો યોદ્ધાના મુખ પર સ્મિતે લાવશે તું નહીં-શું ?
કો કન્યાના હૃંખી હૃદયને અર્પશે અશ્રુ ના શું ?

ના ના કો દી સમય સરખો જાય છે કોઈનો યે ,
તાજી તહારી મૃદુ રસભરી મોહની તું કરી લે ;
હાવાં છો ને વરસી વરસી વાદળી જાય ચાલી ,
બહાલા વીણા ! તુજ સ્વર હવે કુન્દ થાશે ન તેથી .

જે મીંડો સૌ પ્રણયી નયનો તેજથી પૂરતી'તી ,
જે તાનોથી શૂરવીર તણી મૂઢ ઊભી થતી'તી ;

તે તે જૂના મધુર સ્વર સૌ આર્દ્ર ને ઉચ્ચ તહારા
 સાધી લેવા કંઈક કરતો ભક્ત કો યત્નવાન,
 વીલ્યા તેવા રસિક કર શો દક્ષ ના હસ્ત આ કૈં,
 તેને સ્પર્શે પણ ફરી ઉઠી ગીત ગા ગીત ગા તું;
 બહાલા ! જોવી ઘટિત નવ છે અજ્ઞતા ભક્તની કૈં,
 બાહુ તહારં બળહળ થતું ફેલવી ગીત ગા તું.
 આ ગીતોનો બહુ બહુ હશે ધ્વંસ પામે કદાપિ,
 ને તેવાં એ સ્ફુટ નવ હશે તાન કે મીંક કાંઈ;
 તો એ તહારાં પડ રજ તણાં જોરવાં કાં ન મહારે ?
 તહારા તારો બસુર સઘળા મેળવું હું ન શાને ?
 આ ગીતોથી હૃદય દ્રવવા કમ્પશે કોઈ એકે,
 તો હું ના ના મુજ કર તણા સ્પર્શને વ્યર્થ માનું;
 તો, ઓ વીણા ! તુજ સ્વર તણું બાહુ દે તું પ્રસારી,
 રે ! રે વીણા ! મધુર સુરિલાં ગીત ગા ગીત ગા તું.

સર્ગ ૧

તારામૈત્રક

“સીતે ! આ તુજ દૂર નાથ મૂકશે આજે અરણ્યે લહેને,
 “ને એ વજ્ર સમું સદા હૃદય તો અગ્નિ વતી દાઝશે;
 “તો એ તુજ મહોં કદી જિજરથી દેશે ન છૂડું થવા-
 “આશા હવે ઉમંગને અસુરના સંહારમાં પામવા.”

જે પ્રીતિ રઘુનાથના સુખ મહીં આ બોલ બોલાવતી,
 જે પ્રીતિ સુખથી સુતી સતી પરે અશ્રુય રેડાવતી,
 તે પ્રીતિ મુજ બીનમાં રસમરી લહેરો વહાવો સદા,
 તે પ્રીતિ મુજ અશ્રુમાં બડક આ મહારં કુખાવો સદા.

નલે ધારેલું 'કે' મનહરપણું નૂતન દિસે ,
હવા આછી પીળી ગરક દિસતી અમ્પકરજે .

દિસે તાણું કંઈ પ્રતિ ગતિ મહીં ને સ્વર મહીં ,
નથી ક્યાં શાન્તિ ? આ ઘટ વન મહીં ના સુખ કહીં ?
અહીં આ કાસારે પગ પણુ ધરું છું ડરી ડરી ,
રખે આ શાન્તિમાં રજ પણુ થતો દ્વંસ મુજથી !

તટે ચોપાસે છે મધુર કળી ખીટી કુસુમની ,
તહીં પાંખે પાંખો લથળથ કરે છે શુક કંઈ ;
અરીસો ધ્રુજન્તાં કુદરત ધ્રુજાવે નિજ ઉરે ,
અને તે ગોળો ચે ખગલળ થતો ત્યાં ગતિ કરે .

* * * *

હવે ધીમે ધીમે જનપદ કરે છે તટ પરે ,
હવે ધીમે ધીમે રવિ પણુ તરુને બથ ભરે ;
હવે આ ગિન્દુડાં રજનીજલતાં ઘાસ ઉપરે
પ્રતાપી ભાનુને નિજ હૃદયનું અર્પણ કરે .

તહીં સામે તીરે દિનકર તણી પાંખ સરખી ,
ભરી લેવા વારિ યુવતિ કંઈ આવે સ્મિતમુખી ;
અહો ! કેવું મીઠું સુરૂપ સુરૂપે ઐક્ય ધરતું !
વધાવી શી લેતી કુદરત દિસે કામિની સહુ !

ધીમે ધીમે કોઈ સરસીકંઠયે હંસ તરતો ,
હશે શું ગંગાનો ખરક કટકો કો સરકતો !
ગતિ માપેલીથી જરી જરી ધરે નાબુક પગો ,
ખરે ! એ શાન્તિમાં રજ પણુ થતાં ભંગ ડરતો !

અહો ! કેવું મીઠું કુદરત તણું આ રમકડું !
દિસે એ આનન્દી પ્રણયમય ચૈતન્યમય શું !
પ્રદેશો આ સૌનો મગરૂર પતિ આમ કરતો -
સરેથી , સૂર્યેથી , કુદરતથી મીઠો રસ પીતો .

આ હંસની ઉપર નેત્ર રસાળ ડોઇ,
ચોંટી રહ્યાં પ્રણયથી બહુ કાળથી છે;
જ્યાં હંસ જાય તહીં પાછળ ચાલતાં તે,
કે શાન્તિની લહરીએ ગરકાવ થાતાં.

છે શાન્ત, તોય નયનો અતિ ઉત્ત્ર ભાસે,
શોભે વિશાલ ભ્રમરે કરડાઈ દેવી;
ઉત્સાહભૂતિ રમણીય પ્રભાત કેરી -
તેવો જ રમ્ય, દઢ, આર્દ્ર યુવાન દીસે.

હૂલે નીચે ખડ્ગ કેસરી શી કટિથી,
છે વામ હસ્ત દઢ મૂઠ પરે ઠરેલો;
એ ખડ્ગ એ જ કરને નકી યોગ્ય ભાસે,
ક્યાં મેઘમાળ વિણ વીજળી અન્ય સ્થાને?

જે બાણ રામ કઠિં ચે કરતા ન દૂરે,
તે બાણ દક્ષિણ કરે ચમકી રહ્યું છે;
છાતી વિશાલ, દઢ છે કવચે કસેલી-
જેની હરેક કડી સૂર્યથી ખેલ ખેલે.

કે છેક મસ્ત વનમાં ફરનાર ગેંડો,
જેનો શિકાર શત તીર વતી થયેલો;
ઉચ્ચંડ તેની લટકી રહી ઢાલ પીઠે,
જ્યાં પંચ તારક સમાં ઝબકે ફળાં છે.

ભાલે ત્રિપુડ વિભૂતિ તણું છે કરેલું,
છે ઓખની ઉપર નૂતન ગાઢ મૂછો;
ખીજે જ ડોઇ શશી રમ્ય કલકવાળો
વા અન્ય કામ નકી વલ્લભ નેરનો આ.

આ સિંહ કે ગરીબડાં મૃગ પાળનારો,
આ ખડ્ગ માત્ર યવનોશિર છેઢનારું;
આ વીરનાં ભૂખણ ને મુખ વિશ્વ સાથે
મેત્રી ધરી મુરચ ચિત્ર જમાવી દેતાં.

વિશ્વ છે વીરનું આખું, ના ક્યાં વીર લખી શકે ?

વીરને પૂજતું પ્રેમે આ બ્રહ્માંડ સ્થલે સ્થલે .

આંહીં આમ હમીર આ કુદરતે નિઃસ્વાર્થ સ્વાદે ચડી
જેતાં હંસ મહીં ય એ રસિકતા આનન્દ પીતો હતો ;
તેનું સૈન્ય પ્રયાણ કાજ હવણાં તૈયાર થાતું હતું ,
જેના શબ્દ અનેક આ વન મહીં ઘુંચાઈ આલ્યા જતા .

લેઈ લોજન, શસ્ત્ર લેઈ સઘળાં તૈયાર પોતે હતો ,
કિન્તુ , વિશ્વની સૌ ગતિ મગજ એ હાવાં ભૂલેલું હતું ;
મૈત્રી હંસની સાથ એ જીગર તો સાધી હતું મહાલતું ,
આનન્દી ઝરણું ફરી નવીન કે તેમાં રહ્યું આલતું .

વીજળીશો થયો આ શો ઝબકારો જલની મહીં ?

ઊડતાં હંસ ચોંટીને પાંખો એ નલમાં ચડી .

નેત્રો ઉડે હંસની સાથ જિંચે ,

આહા ! તહીં કેં વચમાં મધુરું !

ના આલતી આંખ હવે અગાડી ,

જરા ચડી , ત્યાંજ ઠરી ગઈ તે .

માથે ખેડેલું લઈ ઊભી સામે કે નવચૌવના ,
મુખે છે હસ્ત એ નહાનો ઝરી સ્વેદની લૂછવા .

એનું જ ખિરખ જલમાં પડીને ઉડ્યું 'તું ,

એથી જ વ્યર્થ ડરી હંસ ગયેલ ઉડી ;

એ વીરનાં નયન એ જ ચડાવનારું ,

લૂંટી જનાર દ્રવતું ઉર એ જ , એ , એ .

હંસ એ દૂર હૈયેથી હાવાં છેક થયો હતો ;

ઉરે આ વીરને એ તો વસ્યો તે ' ન વસ્યો ' બન્યો .

જેને નિહાળી નયનો ઠરતાં હતાં ત્યાં ,

તેનો જ હંસ બનવા દિલ હાલ ઇચ્છે ;

તેના જ પાદ મહીં પાંખ પડી ગઈ સૌ ,

તેને જ કાજ ઉરતણ થયું જ ખાલી .

પાંખાળા પ્રિય હંસ ! કેમ ઉડી તું આકાશ આદ્યો ગયો ?
તારાથી ઉપકાર જે થઈ શકે તે કેમ ચૂકી ગયો ?
દેવી'તી તુજ પાંખ આ પ્રણયીને ભડી તહીં બેસવા
એ નહાની કરની લતા પર અને એ મ્હોં જરી આંખવા !

સ્થમ્ભી જરી વદન એ નવ કોણુ ભેશે ?
આદ્યાં જશે નયન એ નિરખ્યા વિના કે ?
એવી ન કાર્ય તણી કાંઈ જ તીવ્રતા છે,
કર્તા તણે અહીં ન જે ઉપકાર ગાશે.

સૌન્દર્ય આવું ધરતી ઉપરે નિહાળી
હર્ષે ક્યું હૃદય ના મગફર થાશે ?
તો, છો યુવાન પણ આ નિજ આંખ ઢાળે,
છો પાંખને નવીન આ લહરી ઉડાડે.

હજુ એ કન્યા છે નવીન મૃદુ હા પુષ્પ ખીલતું,
કહી પાંખો ખીલી, કહી હજુ બિડાઈ, કહી ખીલે;
સુગન્ધીની વેળા મધુતર હશે કોઈ જ નહીં,
સુરંગોની લક્ષ્મી વધુ વળી હશે સુંદર કહીં ?

જે કીડા, મૃદુ ઉચતા, સભરતા, લાવણ્ય બદુલચો --
રૂપે યૌવનની સ્વતંત્ર રસિલી મૂકી દશા જે શકે,
તે કે તાન મહીં ઉડા હૃદયના એકાગ્રતા ધારતાં,
બેનારાં નયનો અને ઉર નહીં એકાગ્ર કોનાં કરે ?

વિનિમય મધુ એવો યોધ સાધી રહ્યો છે,
પૂર મહીં ઉર બહેવા છૂટ છે પૂર્ણ પામ્યું;
ખડક જગત કેઈ આજ પાણી થઈને,
વિપુલ રસ તણા કે ધોધમાં નય આલ્યું.

*

*

*

ભરે છે દૂર ત્યાં વારિ કન્યાની સખી તો હજુ;
દૂર છે તીરની કુંજે ભોળી એ મૃદુ આંખડી.

થોભી ઉભી જરીક એ સખી કાજ ખાલા,
ખ્હાની રહી પગ તણી જરી એક ઊંચે;
તેને અડી ફરફરે અનિલે નિમાળા,
ખ્હેડા પરે અલક એક વિંટાઈ ઉડે.

સામે જ ગૌર મુખ છે સ્થિરતા ધરીને
ને નેત્ર કાંઈ તિરછાં બનતાં ફરે છે;
ખ્હોંચી હતી નજર એ તહીં ચોધ પાસે,
જ્યારે હતાં નયન હંસ પરે ઠરેલાં.

પાદ ને આંખડી એ તો હતાં ત્યાં સ્થિર થૈ રહ્યાં;
હૈયાનાં આંસુડાં મીઠાં, સામેની છબિએ ઢળ્યાં.

મનહર છબિ ભાળી નેત્રે અને હૃદયે ઢળી,
પરવશ થતાં દહેરી મીડી નસેનસમાં ચડી;
હૃદય કુમળું એ ચોદામાં જડાઈ ગયું, અને
સહુ અરપવા -- અપીં દીધું છતાં -- અપ્રીડું બને.

શપથ હૃદયે લેવા કાંઈ ન કાળ રહ્યો જરા,
ઉર ધડકતે વિચારોથી ન ધ્વંસ સહ્યો જરા;
નયન બનતાં અંગે અંગો સુમુગ્ધ બની રહે,
જલકણુઝરી આવી આવી કપોલ થકી ખરે.

* * * *

આંખડી આંખડી સાથે હાવાં વાત કરી રહી;
હૈયાના દ્વારની સર્વે ભાગોળો ઊખડી પડી.

ચોદ્દાની તો નજર હજી છે ત્યાંજ ચોંટી રહેલી,
તો ચે તાજું તનમન થતું સૂચવે આંખ કાંઈ;
'હું એવું એ' ઉર સમજી એ કાંઈ આનન્દ માને,
સંસારીને પ્રણયસુખની એ જ સીમા અહીં છે.

ક્ષણ થઈ અને ખાલાનાં એ ઢળી નયનો જતાં,
પણ ભુરકી કે ગુલાબી શી છવાઈ કપોલમાં;
ધડ ધડ થતું હૈયું લોહી વહાવી રહ્યું બધે,
થર થર થતાં ગાત્રો સર્વે ધ્રુજે બંની મુગ્ધ છે.

તે ઉરના ભાવ સદા પીનારો
આવે કને મિત્ર પડાવમાંથી ;
છવાયલું છે મુખ આર્દ્રતાથી
હમીરને દૂરથી જોઇને એ.

જૂલનું ખર્જ ધીમેથી જોંચી મિત્ર તણું લઈ,
હસીને તે વહે છે કે મિત્રને જાગ્રતિ દઈ.

“ બહાલા ! કાં તલવાર વીર પુરુષે દીધી ત્યજી આજ છે ? !

“ આજે અન્ય જ હસ્ત કોઇ પણ તે જોંચી લઈ કાં શકે ? !

“ તહાઈ આ શમશેર આમ ગ્રહવા જે હામ ધારી શકે ? ”

“ હા ! -- તેને નવ સર્વ આ જગતમાં શું રાજ્ય દેવાં ઘટે ? ”

નિદ્રાથી જાગતો તેવો કરે તે મ્યાન ખર્જને,
વહે છે મેઘ શી વાણી મિત્રનો કર આંપીને:-

“ સખે ! ભાઈથી તો ખડુ સમય રીસે વહી ગયો ,

“ વસીને મેવાડે મુખથી પરદેશી પણ થયો ;

“ ઘણાં વર્ષો જેને મુજ હૃદય ‘ ભાઈ ’ કહી શક્યું ,

“ હવે શું તેથી ચે નિરમિત હશે રૂસણું થવું ?

“ મજેદારી કાંઈ જગત પર મહારે નવ રહી ,

“ રહી ના કેં ઇચ્છા જીવિત ધરવાની પણ , સખે !

“ અહો ! તું આ મહાઈ હૃદય સમજી કેમ શકશે ?

“ ગ્રહી આ ભાવોને તુજ હૃદય સાથી કયમ થશે ?

“ હવે તહારો મહારો નહિ નહિ-સખે ! રાહ સરખો ,

“ થયો આજે જૂદો મુજ હૃદયમાં કાંઈ થડકો ;

“ વહે આજે મહાઈ ધગધગ થતું રક્ત સળગી ,

“ પરંતુ એ જુદો તુજ જિગરથી જોશ સઘળો .

“ સખે ! તહારી તો છે નજર હજી આ ખડગ ઉપર .

એ માર્ગને નિરખતા હજી ચોધ ઊભો ,
છે નેત્રની ઉપર કે પડદો ઢળેલો ;
‘એ દૂર છે ! નથી હવે ! ફરી ત્યાં જ એ છે’ !
સાચું જીવું નયન એમ નિહાળતાં કે !

એ તો ગઈ જ , નયનો ફરી અન્ધ થાતાં ,
અન્ધત્વમાં કંઈક વીજળી શું અધૂરું !
ઊભી કરે નયન એ જ મૃદુ પ્રતિમા ,
ત્યાં થાય છે હૃદય એ સ્થિર ભાન ભૂલી .

અગો શિથિલ બનતાં ઉર મન્દ હાંફે ,
ને ખડ્ગ છોડી કર છાતી પરે ગયો છે ;
છૂટી રહી લટકતી તલવાર નીચે ,
એ તો ઊભો અડગ ચિત્ર સમેત યુવાન .

ઘડીક દષ્ટિ અલકે ભરાય છે ,
ઘડી કપોલે અધરે સરી પડે ;
ઘડી ચુમે છે પદની ગુલાબીને ,
ઘડી સ્તનોની સહ મન્દ કમ્પતી .

જહીં પડે ત્યાં પરતંત્રતા ખડી ,
ક્ષણ પ્રતિ પિંજરની ઘડે સળી ;
ન જાણતો કેમ ઘડાય પિંજરું !
ન જાણતો કેમ પડાય છે તહીં ? !

ચોતાના પ્રિય તાનના વિનિમયે એકાગ્ર જેણે કર્યો ,
ચોતાની પરતંત્રતા ય દઈ તે ચાલી ગઈ કન્યકા ;
જે જે પિંજરની સળી હૃદયમાં ત્યાં છે ઘડાઈ રહી ,
તે તે પિંજરની સળી હૃદયમાં આંહીં ઘડાતી બની .

વીતી ગયો પ્રહર એ મૃદુ તાન માંહીં ,
જાતું ફરી પ્રતિ પળે ઉરનું સુકાન ;
જાદૂઈ પ્રેમભલકે લડવા વળન્ટા ,
જૂલી રહું હૃદય નૂતન દહેરીઓ કે .

બહુભયોં નેત્ર વહાની બહુ
 ડો અન્યના બહુ મહી દ્રષ્ટાતાં ;
 તે બહુનું એર ઉતારવાનું ,
 ડોની કને ઔષધ કે મળે ના !

શિરે ય ખડેડું સખીએ ગ્રહાવ્યું ,
 તળાવના તીર પરે ય ખડેંચી ;
 પ્રેમાળ એ મ્હોં ય સમીપ આગ્યું ,
 એ કન્યકાની ય સમક્ષ ભિમી .

ભિમી સખીની હતી રાડ બેતી-
 નિમિત્ત હેયેથી સચું હતું એ ;
 બદ્ધ એ પૂતળી બદ્ધ માંહી ,
 પડી હતી ભાન બધું ભૂત્રીને .

ધુણાવે છે હવે તેને ગ્રહીને કરની લતા ,
 અને , એ બગ્ગતિ દેતાં સખી હાસ્ય કરે જરા .

અરર ! રસમાં , ભોળી ! આવો ન ભંગ કયોં થટે ,
 મૃદુ વદનતા આવા ભાવો કહીં ફરી ઝાંખશે ?
 પરવશ થયું -- તેને તું ના હજી સમજી શકે ,
 પ્રણયરસનું આલું લહાણું ત્હને ન મળ્યું હશે !

પણ , તુજ સ્મિતે ઊંડું ઊંડું કંઈક ભયું દિશે ,
 હૃદય સમજે , તે શા માટે ઉતાવળ આ કરે ?

અરર ! ઠપકો એ ખડેનીને રખે કદિ આપતી ,
 પરવશ થતાં , ના નારાજ પ્રભુ ય તણી કરી .

ભિચારી કન્યાથી , અરર ! નવ કાંઈ થઈ શકે ,
 ગતિ છૂટી તેના પગ પણ કહીંથી કરી શકે ?
 જવું ફરે તો એ - હૃદય પણ છોડી વહી જવું ,
 વિના આશા કાંઈ લથડી પડતાં એ નકી જવું .

કન્યા એ ભય છે લેતી સાથે આંખ હમીરની ,
 ભય છે - ભય છે એ તો , ને એ દોર પડ્યો તૂટી !

એ માર્ગને નિરખતો હજી ચોધ ઊભો ,
 છે નેત્રની ઉપર કે પડદો હજેલો ;
 'એ દૂર છે ! નથી હવે ! ફરી ત્યાં જ એ છે' !
 સાચું જુઠું નયન એમ નિહાળતાં કે !

એ તો ગઈ જ , નયનો ફરી અન્ધ થાતાં ,
 અન્ધત્વમાં કંઈક વીજળી શું ઝળૂકે !
 ઊભી કરે નયન એ જ મૃદુ પ્રતિમા ,
 ત્યાં થાય છે હૃદય એ સ્થિર ભાન ભૂલી .

અગો શિથિલ ખનતાં ઉર મન્દ હાંફે ,
 ને ખડ્ગ છોડી કર છાતી પરે ગયો છે ;
 છૂટી રહી લટકતી તલવાર નીચે ,
 એ તો ઉભો અડગ ચિત્ર સમેત યુવાન .

ઘડીક દૃષ્ટિ અલકે ભરાય છે ,
 ઘડી કપોલે અધરે સરી પડે ;
 ઘડી ચુમે છે પડની ગુલાબીને ,
 ઘડી સ્તનોની સહ મન્દ કમ્પતી .

જહીં પડે ત્યાં પરતંત્રતા ખડી ,
 ક્ષણ પ્રતિ પિંજરની ઘડે સળી ;
 ન જાણતો કેમ ઘડાય પિંજર !
 ન જાણતો કેમ પડાય છે તહીં ? !

ચોતાના પ્રિય તાનના વિનિમયે એકાગ્ર જેણે કર્યો ,
 ચોતાની પરતંત્રતા ચ દઈ તે આલી ગઈ કન્યકા ;
 જે જે પિંજરની સળી હૃદયમાં ત્યાં છે ઘડાઈ રહી ,
 તે તે પિંજરની સળી હૃદયમાં આંહીં ઘડાતી જની .

વીતી ગયો પ્રહર એ મૃદુ તાન માંહીં ,
 જાતું ફરી પ્રતિ પળે ઉરનું સુકાન ;
 જાદૂઈ પ્રેમભલકે લડવા વળન્તા ,
 ખૂલી રહું હૃદય નૂતન દહેરીઓ કે .

તે ઉરના ભાવ અદા પીનારો
આવે કને મિત્ર પડાવમાંથી ;
છવાયલું છે મુખ આર્દ્રતાથી
હમીરને દૂરથી જોઈને જો.

બૂલન્તું ખડ્ગ ધીમેથી જોંચી મિત્ર તણું લઈ,
હસીને તે વહે છે દેં મિત્રને જાગતિ દઈ.

“ બહાદા ! કાં તલવાર વીર પુરુષે દીધી ત્યજી આજ છે ? !

“ આજે અન્ય જ હસ્ત કોઈ પણ તે જોંચી લઈ કાં શકે ? !

“ ત્હાડં આ શમશેર આમ ગ્રહવા જે હામ ધારી શકે ? ”

“ હા ! — તેને નવ સર્વ આ જગતમાં શું રાજ્ય દેવાં ઘટે ? ”

નિદ્રાથી જાગતો તેવો કરે તે મ્યાન ખડ્ગને,
વહે છે મેઘ શી વાણી મિત્રનો કર આંખીને:—

“ સખે ! ભાઈથી તો ખડ્ગ સમય રીસે વહી ગયો ,

“ વસીને એવાડે સુખથી પરદેશી પણ થયો ;

“ ઘણાં વર્ષો જેને મુજ હૃદય ‘ ભાઈ ’ કહી શક્યું ,

“ હવે શું તેથી એ નિરમિત હશે રૂસણ થવું ?

“ મજેદારી કાંઈ જગત પર મ્હારે નવ રહી ,

“ રહી ના દેં ઇચ્છા ભવિત ધરવાની પણ , સખે !

“ અહો ! તું આ મ્હાડં હૃદય સમજી કેમ શકશે ?

“ ગ્રહી આ ભાવોને તુજ હૃદય સાથી કયમ થશે ?

“ હવે ત્હારો મ્હારો નહિ નહિ—સખે ! રાહ સરખો ,

“ થયો આજે જૂદો મુજ હૃદયમાં કાંઈ થડકો ;

“ વહો આજે મ્હાડં ધગધગ થતું રક્ત સળગી ,

“ પરંતુ એ જુદો તુજ જિગરથી જોશ સઘળો .

“ સખે ! ત્હારી તો છે નજર હજી આ ખડ્ગ ઉપર ,

“ ગમે ઊંડા રક્તે તુજ હૃદયને સ્નાન કરવું ;

“ સખે ! તુંને પેલી શૂરવીર તણી હાક ગમતી ,

“ હજી એ સૌ જોડો તુજ જિગરને છે રુચી રહ્યા .

“કહું શું, ભાઈ ! હું મુજ હૃદયનો રાહ તુજને ?
 “સખે ! આંહી કેં એ અનુભવ વિના કોણ સમજાયું ?
 “દિલાસો દેશે તું—હૃદય કદિ તહાઈ પિગળશે ,
 “નહીં છાપો કિંતુ મુજ ઉરની ભઠે તુજ ઉરે .
 “મળ કહેવાની તો ગત થઈ ગઈ આજથી , સખે !
 “હવે આ હૈયાને જગત પર આલમ્બ ન મળે ;
 “હવામાં ફેંકાતી નજર મમ કાંઈ નવ ગ્રહે ,
 “વિના ટેકો ક્યાંથી ભૂવિત કદિ પ્રાણી ધરી શકે ?
 “સખે ! મેવાડે તો મુજ હૃદય આ ના ઠરી શક્યું ,
 “મનાઈ ત્યાંથી મહેં ગૃહ ભણી જવાનું નકી કયું ;
 “નિમિત્તો એ સર્વે ! મુજ ગૃહ કશું ના જગતમાં ,
 “પ્રભુ પાસે જવા મુજ હૃદયનું વાંચિત હતું .
 “ચડે છે શંભુની ઉપર યવન એ ગિઝનવી ,
 “હજી દ્વત્રી સામે મહામુઢ દિસે હામ ભીડતો ;
 “કદી દ્વત્રીખર્યો સડન કરતો ના સુધ રહી ,
 “નકી એ મ્હેરછો સૌ આણુસમજી છે બાલક હજી .
 “અહો ! કિંતુ એવો સમય મળવો ના સહજ છે ,
 “મહાયુદ્ધો એવાં નયન સદ્ભાગી જ નિરખે ;
 “સખે ! ગંગા જેવું યવનરુધિરે સ્નાન કરવું ,
 “અને શંભુ પાસે નિજ રુધિરવું અર્પણ થવું .
 “સ્વદેશી ખડ્ગો જે સુલટકરની છે મગરૂરી ,
 “સખે ! ત્યાં તેનો છે પ્રલયઉદ્ધિ કે ઉછળવો ;
 “મહાભાગી કે એ ઉદ્ધિ તાણું મોળું થઈ શકે ,
 “ગડેડાટોમાં એ વિરલ વિરલા બાહુ મળશે .
 “હજારો સ્વપ્નોથી મુજ હૃદય ત્યાં છે ઉછળિયું ,
 “મહા એ દાવામાં ચિનગી બનવા ઉત્સુક થયું ;
 “સુણ્યું એ ત્યાંથી આ રુધિર નવ થાંડું થઈ શક્યું ,
 “પ્રતિ રાત્રે ચિત્રો સ્વપન મહીં એ એ જ નિરખું .

“પ્રભુ નિદ્રામાં થે મુજ જીવિતનું સાર્થક કહે,
 “જહીં નિર્માયું ત્યાં મુજ રુધિર બહેવા ગતિ કરે;
 “પિતાએ બક્ષેલું ખડ્ગ મુજ આ એ જ સૂચવે,
 “વિચારો એ આવ્યે બખતર સુધાં થે કસકસે.

“ન કાં દોળું તો હું મમ રુધિર એવી રજ મહીં -
 “અહીં જેની વિપ્રવે કદર કરવા દોઈ જ નહીં ?
 “ન કો માફ તેમાં નકી કંઈ હશે હેતુ હરિનો
 “અને તેમાં ઊંડે હૃદય મમ સાક્ષી પણ પૂરે.

“હતું જેનું તેને મુજ રુધિર આ સૌ અરપવા -
 “અનૂની મ્લેચ્છોને રજપૂતપણું કે શિખવવા -
 “અહા એ હોળીનો શૂરવીર સહે ગેલ કરવા -
 “ખપી ત્યાં જીવાને દઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો.

“ભગિની - માતાનું યવનકરથી રક્ષણ થવા -
 “કટાતાં ખડ્ગો ને શિથિલ કરને સજ્જ કરવા -
 “હરિ હાથે આપે અતિ મધુર વેળા સુલટને,
 “ખપી ત્યાં જીવાનો દઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો.

“અહીં અત્યારે આ કુદરત તાણું પાત કરતાં -
 “પ્રભુની લીલામાં હૃદય વહવી મગ્ન બનતાં -
 “વિચારો ઘોળનું મુજ મગજ એ એક જ હતું,
 “હતું કો આનન્દે મુજ ઉરે સમાધિમય થતું.

“હતો હું વૃક્ષોમાં શૂરવીર તણો નાદ સુણતો,
 “હતો હું મૃત્યુનું રમણીયપણું કે નિરખતો;
 “હતો હું જોતો આ રવિકિરણમાં ખડ્ગ ઉડતાં
 “અને દેવી જુરસો ધકધક થતોતો જિગરમાં.

“અશાન્તિ, પીડા કે કશી ચ પરવા કિન્તુ ન હતી,
 “પ્રભુ દોરે ત્યાં આ હૃદય વળવા તરપર હતું;
 “પ્રભુ જાણે ક્યાં આ હૃદય દ્રવતું તું કુદરતે,
 “પ્રભુ જાણે શાથી સજ્જ મમ નેત્રો પણ હતાં.

“ તહીં પંખી ઊડયું ! કંઈક નજરે અમૃત પડયું ,
 “ પ્રભુ જાણે શાથી મુજ જિગરખ્યાલું તહીં ઢળ્યું ;
 “ જહાંને જોવાની મુજ ઉરની દૃષ્ટિ થ પલટી ,
 “ પ્રવાસીને નૌકા નવીન વળી કોઈ મળી ગઈ .

“ હશે શા માટે મુજ હૃદય આલમ્બ મળવો -
 “ નવું જોઈ કાંઈ નવીન ધળકારો ઉપડવો ?
 “ પ્રભુ એ કાં આવું મરણસમયે અમૃત ધરું -
 “ પ્રભુ જાણે તેણે વહન મુજ આવું ક્યમ કર્યું ?

“ હતું મૃત્યુ મીઠું ! રુદન કરવું બાલક સમું ?
 “ હવે શું નિર્માયું રુદન કરવું બાલક સમું ?
 “ સખે ! લાઈ ! ક્ષત્રી નયન રડતાં તું નિરખશે ,
 “ અરે ભોળા ! તેથી તુજ હૃદય શું લજિજત થશે ?

“ હવે હું જાણું છું - રુદન વળી બહાલું ક્યમ થવું ?
 “ પ્રભુની વચ્ચે કાં જનહૃદયની ટેક ધરવી ?
 “ પ્રભુ ખોલે ત્યારે નયન શીઠને બન્ધ કરવાં ?
 “ અરે ! એ ઘેલાં જે પ્રણય નિરખી લજિજત થયાં .

“ હજી મૃત્યું બહાલું - પણ મરણમાં ના રસ હવે ,
 “ ભરેલાં રકતે સૌ સ્વપન મુજ હાવાં દૂર થશે ;
 “ દિસે બચ્ચાંના આ ઘડમથલના ખેલ સઘળા ,
 “ રમે મૃત્યુમાં એ સમજણુ વિનાનાં રમકડાં .

“ હવે નિદ્રામાં યે હૃદય મુજ કેં અન્ય રટશે ,
 “ મૃદુ સૌ સ્વપ્નોની મુજ હૃદયને લહાણુ મળશે ;
 “ નકી નિદ્રાનું એ પ્રણયી દિલકું રાજ્ય કરતું
 “ અને એવું મીઠું તખત સહજે મેળવીશ હું .

“ અહો ! ઔઢાર્યોની ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા
 “ ન જોનારી એવી જગત પર કેં આલમ વસે ;
 “ વસે છે - જીવે છે - ગતિ પણ કરે ને મરી જતી ,
 “ ન જાણે શું જીવ્યું ? રસિક ગતિ શું ? ને મરણુ શું ?

“અહીં કિન્તુ બીજું જગત મધુર છે રસભયું” -

“સદા નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપીને સુખી થતું ;

“સખે ! જેની દષ્ટિ લશકર હજારો વશ કરે ,

“સખે ! જેથી ચોદા ખડગ નિજ છોડી પદ પડે .

“અકેકા સૌન્દર્યે નજર કરતાં જે પિગળતું ,

“અકેકી દષ્ટિથી જગત સઘળું આર્દ્ર કરતું ;

“પ્રતિ હૈયું પ્રેમે અમર બનતું અમૃત બની-

“પ્રતિ વ્યકિત પ્રેમે હૃદય દ્રવતાં જ્યાં પ્રભુ થતી .

“પહેલી સૃષ્ટિનો અનુભવ મહને છે હજી સુધી ,

“સખે ! જોયું આયુ હજી સુધી ઉરે બાલક રહી ;

“સખે ! બાલ્યવસ્થા ગત થઈ અને મૃત્યુ જ મળે ,

“તહીં એ શું મીઠું , મુજ હૃદય તે ખૂબ સમજે .

“નથી કે પસ્તાવો ગત વય તણે આ જિગરને ,

“સખે ! આ હૈયાને નવ અણગમું વા મરણ છે ;

“સખે ! આ હૈયાની લહરી સુખી સંતુષ્ટ સઘળી ,

“બધી છે તૈયારી મરણવશ થાવા ક્ષણ મહી .

“નવું જોવું છે તે - મુજ નયન ના જોઈ શકશે ,

“જતાં મૃત્યુ પાસે અનુભવ નહીં એ રહી જશે ;

“સખે ! એ કાંટો એ મુજ જિગરમાં કે ખટકશે ,

“છતાં એ કાંટાની પ્રતિ ખટક માધુર્ય ધરશે .

“ન જે કે જાણે છે ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા ,

“ન છે જેની પાસે કદર કરવા સાધન જરા ;

“સખે ! તેને માટે રુધિર નિજ અર્પી સળગવું -

“મન શી છે તેમાં ? મરણ મહીં એવા રસિક શું ?

“વહાવી વહેણાને રુધિરમયે આ વિપ્રવ કરવું -

“ખતાવી ખાડુને શૂરવીરપણાને ભજવવું -

“અરે ! વા કંટાળી કંઠ જગતથી દૂર પળવું -

“સખે ! શું તેનાથી મધુતર નહીં અર્પણ થવું ?

“ સખે ! શસ્ત્રો ત્યાગી - જીવન વધુ આશામય કરી -

“ સખે ! મૃત્યુને એ મધુર ઝળકે રંગીન કરી ,

“ સખે ! નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપે , કેં જ અરપે ,

“ ઇશારે તેને ના ક્યમ હૃદય આધીન કરવું ?

“ મળ એ મીઠી તો મુજ હૃદયને સ્વપ્ન સરખી ,

“ છતાં એ સ્વપ્નું તો મુજ જીવિતની સૌ સફલતા ;

“ નવું મીઠું કાંઈ મુજ નયન પીતાં પ્રતિ પળે ,

“ ઘડી - જે દુઝાડા કે જીવિત મુજ આ વા યુગ રહે .

“ પ્રભુએ અર્પેલી મધુર ચિનગી વ્યર્થ ન હશે ,

“ કહી કોઈથી એ કુદરત રમે ના મશકરી ;

“ પ્રભુની દૃષ્ટિ ના નિષફળ પડી કે ન પડશે ,

“ પછી મ્હારે માટે કેમ ફરી જશે કાં કુદરતી ?

“ નવો કાંઈ ચુદે મુજ હૃદય આલમ્બ ધરશે ,

“ નવો હેતુ કાંઈ હૃદયબલનો પ્રેરક થશે ;

“ નવી મીઠી મૂર્તિ મુજ હૃદય કેં પૂજી મરશે ,

“ સખે ! ઇશે ઇન્ધ્રયું નવીન કંઈ તો તે બની જશે .

“ આ સ્થાનની કો નવયૌવનાએ -

“ તેની મૃદુ પ્રેમભરી નિગાહે -

“ કહી શકું ના પણ કોઈ તેણે -

“ નવીન આ સૌ શિખવ્યું મ્હને - સખે !

“ આ શીર્ષ તેનું જ થઈ ચૂક્યું છે ,

“ પ્રણો વિના રક્ત તહીં વહ્યું છે ;

“ હૈયા તણું સર્વ ઢળી ગયું છે ,

“ ન જીવમાં જીવ રહ્યો હવે - સખે !

“ હવે રુચે ના યશની કથાઓ ,

“ એ સૌ થયા દૂર જ બાલભાવો ;

“ પીતું થયું આ ઉર અન્ય લ્હાવો ,

“ ઘટે સહુ તે સુખથી કહે - સખે !

“લલે ગમે તો કપડો દઇ લે,
 “હસી શકે તો સુખથી હસી લે;
 “પ્રેરે દયા તો જરી રોઈ વા લે,
 “કહી જનાઈ કહી સૌ ગયું - સખે!
 “ન દાહ છે કે વસમો મહેને આ,
 “રે! બ્યર્થ હૈયું તુજ બાળતો ના;
 “શંભુ પરે છે હજી એ જ શ્રદ્ધા,
 “ન કોઈ શ્રદ્ધા દુખણી કદી - સખે!
 “સદા સહું તે સુખથી સહે છે,
 “આવું સહેવું પ્રભુ સર્વદા દે;
 “સૌન્દર્યના સ્નેહ તણાં દુઃખી તે
 “સુખી બીજાથી વધુ કે સુખી - સખે!
 “સહુ સ્થળે એક જ હર્ષ આપે,
 “સૌ કાલનાં પ્રેમ પડોય કાપે;
 “અહીં તહીંનો નવ લેદ પ્રેમે,
 “જવું અહીંથી પણ આજ ના - સખે!
 “પ્રભુ તણાં દર્શન જ્યાં થયાં છે,
 “જ્યાંથી ગ્રહાયાં મૃદ આંસુડાં છે,
 “જ્યાં અન્ધતાના પડદા તૂટ્યા છે,
 “તે કાલસ્થાનો પ્રિય પ્રેમીને - સખે!
 “આ કૂચ મોકુફ કરીશ આજે,
 “આ સ્થાનમાં કાંઈ ઠરીશ આજે,
 “હૈયે મૃદ કાંઈ ઘડીશ આજે,
 “પ્રયાણકાલે કરશું સુખે - સખે!”

ખલો એ ભિન્નનો ટેકી, ભલો શાન્ત હમીરજી;
 સખાની અશ્રુથી ભીની ઢળે છે કંઈ આંખડી.
 સુખથી વાયુની લહેરી થંડી મન્દ વહી જતી,
 મોપાસે માનવીના કો આવે ના શવણે ધ્વનિ.

સર્ગ ૨

૦૦૭૮૦૦

નિમન્ત્રણ

જે વૃત્તિ ચિનગી સદા : પ્રણયમાં દાવા ખની મ્હાલતી ,
જેની જયોતિ અનેક રંગ પલટી 'લાલી પ્રસારી રહી ;
જેની ઉજ્જવલતા યથાર્થ સઘળે સંબન્ધ જોડી વહે ,
તે વૃત્તિ - ચિનગી તણી મધુરતા આ ખીન ગાતુ' રહે !

આલતા સૈન્યને આજે ત્યાંનું ત્યાં ફરી રોકવા ,
હુઃખી કેં ભ્રમર ચોદ્ધાનો ગયેલો છે પડાવમાં .

અકારણે જે ઉરને ગમેલી ,
હૈયા તણા તખ્ત પરે રહેલી ,
તે મૂર્ત્તિમાં મગ્ન હમીર થાતો ,
ખને ફરી સુન્દરનો ચિતારો .

તે નેત્ર ને તે મુખની સુરેષા ,
ભાવો સહુ જે હૃદયે ઘડેલા ,
પ્રત્યેક : તે છાપ જોડી રહી ઉરે ,
પ્રત્યેકમાં સાધી રહ્યો સમાધિ .

વૃક્ષે , લતા , પુષ્પ , સમીર , વારિ ,
વિશાલ ભૂરૂં નલ જે ઝુમી રહ્યું ,
આ વિશ્વ આખું બનતું પ્રવાહી ,
સ્વીકારવા છાપ ઉદાર સર્વ તે .

પ્રહ્લાંડ પ્રેમી નિરખે પ્રિય વસ્તુ માંહોં ,
પ્રહ્લાંડહર્મ્ય તણી એક જ પ્રેમ આવી ;
તાણું જાંડા ઉરનું એક જ ખોલતામાં
ભાગોળ વિશ્વ તણી સૌ જ તૂટી પડે છે .

પૂરે વિશ્વ તણે મહાન રસ કે . જે નેત્ર પામી શક્યાં ,
તેને વિશ્વ તણા સહુ ય રસમાં છૂટી સદા મ્હાલવા ;

જે હેથે સઘળું ચ વીરસમાં રેડ્યું હતું રકતને,
તેને આ કરુણા તણા જલધિને બવું તળે સહેલ છે,
સફલ થીઓ આવી કિન્તુ અનેક ન સાંપડે,
અમર બનવા આવું પૂરું મુઘા ન મળી શકે;
તરુણ પ્રણયી ! તહારે માટે હજો જરી દીર્ઘતા,
તુજ હૃદયમાં આવી દહેરી ધરો સ્થિરતા જરા.

પરન્તુ કોણ છે બહુ સામે ટેકરી ઉપર ?
આકૃતિ દૂરની એ કેં જૂદા ભાવ ઉરે ધરે.

પાપાણની કોઈ શિલા પડી ત્યાં,
પાસે પડ્યા કંટક ચોરના છે;
અહીં તહીં પિંજર હાડકાનાં
પડી રહ્યાં કેંક પથુ તણાં છે.

વૃક્ષો પરે લાલ ત્રિશૂલ ભાસે,
સિન્દૂરના સર્પ દિસે વળી કેં;
નીચે સૂકાં ખેતરના પથારા,
કને જ મહોટો પટ ક્ષારભૂમિનો.

કરે ત્યાં ડોકિયાં છાતું ક્યારનું મુખ સ્વામ તે,
અને એ લાલ આંખો કેં અંગારા સરખી ઝળે.

લાંબી સિસોટી તહીંથી સુણાતી,
સામી સિસોટી દૂરથી ચ થાતી;
પક્ષી ચ સૌ ચૂપ થતાં થીક,
વાયુ વહે છે ફરી શાન્ત શાન્ત.

સમળી કોઈ ત્યાં બે લાંબી ચીસ ફરી ફરી,
લાગતાં તીર પાંખે કે સામા તીર પરે પડી.

સરસ શુકન જોઈ આદમી તે હસે છે,
નયન ફરી ઇશારો કોઈને તે બતાવે;
કુંદરત પણ એથી લાજતી કેં દિસે છે,
રવિ ઉપર છવાતી વાદળી એક કાળી.

સરસ સૂસવે છે એક ખીજ સિસોટી ,
અળલણી તહીં બેઠે લીલની એક ટોળી ;
અળહળ અળકંતાં તીરનાં કેં ફળાંઓ
સરતટ પર ચારે બાજુથી દોડી આવે .

શું વાદળીના કટકા થઈને ,
ઉપાડતા વિદ્યુત દોડી આવે !
પાષાણુ વા આ ગિરિશૃંગના સૌ ,
વર્ષાવતા હિમનું આપદું શું ?

દોડતા આવતા લીલો વીંટી લેઈ હમીરને ,
બોલતા ખૂમ પાડીને મૂકી દે હથિયારને . ”

જે લોકો - પશુઓ - શરીરબલને પ્રાધાન્ય આપી જીવે -
જેઓ આજીવિકા મહીં જ સઘળું આ ઝિંદગીનું ગણે -
પોતાનું સ્થૂલ પોષતાં હૃદય જે પોષ્યું ગણે વિશ્વને -
ઠાંકી સ્વાર્થ વડે સદા નયનને જે આયુ પૂરું કરે -
તેઓ રાક્ષસ અન્યનું જ ઝુંટવી ખાતાં સદા રીઝતા ,
પોતાના વ્યવહારની સફલતા તેમાં જ તે માનતા ;
તેનાં આજીવિકા મહીં જ નયનો પૂરાં શકે છે ઠરી ,
તે ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થને જ પ્રથમે તે આંખ નિહાળતી -
લાલો અન્ય મહીં કદી નયન એ ના ના ઉઠે આંધળાં ,
એવા પામર જીવડા જગત આ ભેઈ કદી ના શક્યા ;
નીતિમાર્ગ ત્યજી રહે હૃદય એ આજીવિકા પામવા ,
તેની પ્રાપ્તિ પછી સદા ય સહજે નીતિ ય તે પાળતા -
તેને જીવિત રક્ષવાથી અધિકી ના ના અપેક્ષા કરી ;
તેથી કાર્ય પરાર્થનાં ચલવવા પામ્યા બંદે કેં નથી ;
નિન્દા વા સ્તુતિથી ય તે હૃદયના તારો નહીં કમ્પતા ,
ઝોહો ! આ અસુરો હજી જડ થકી થોડા જ કેં છે વધ્યા .

જ્યારે આ જડનાં ક્રોધિત પશુઓ ઘેરાઈ જતાં કદી -
જ્યારે શોર્ચ તણા મહાન કરમાં આવી જતાં કોઈ હી -

જે હોયે સઘળું ય વીરસમાં રેઠયું હતું રકેતને,
તેને આ કરુણા તણા જલધિને બાવું તળે રહેલ છે,

સફલ ઘડીઓ આવી કિન્તુ અનેક ન સાંપડે,
અમર બનવા આવું પૂરું સુધા ન મળી શકે;
તરુણ પ્રાણી ! તહારે માટે હજો જરી દીર્ઘતા,
તુજ હૃદયમાં આવી દહેરી ધરો સ્થિરતા જરા.

પરન્તુ કોણ છે બાલું સામે ટેકરી ઉપરે ?
આકૃતિ દૂરની એ કે જૂદા લાવ ઉરે ધરે.

પોષાણની કોઈ શિલા પડી ત્યાં,
પાસે પડ્યા કંટક ચોરના છે;
અહીં તહીં પિંજર હાડકાનાં
પડી રહ્યાં કેંક મથુ તણાં છે.

વૃક્ષો પરે લાલ ત્રિશૂલ લાસે,
સિન્દૂરના સર્પ દિસે વળી કેં;
નીચે સૂકાં ખેતરના પથારા,
કને જ મહોટો પટ ક્ષારભૂમિનો.

કરે ત્યાં ડોકિયાં છાતું ક્યારનું મુખ સ્યામ તે,
અને એ લાલ આંખો કેં અંગારા સરળી ઝળે.

લાંબી સિસોટી તહીંથી સુણાતી,
સામી સિસોટી દૂરથી ય થાતી;
પક્ષી ય સૌ ચૂપ થતાં ઘડીક,
વાયુ વહે છે ફરી શાન્ત શાન્ત.

સમળી કોઈ ત્યાં બેઠે લાંબી ચીસ કરી કરી,
લાગતાં તીર પાંખે કે સામા તીર પરે પડી.

સરસ શુકન બેઠે આદમી તે હસે છે,
નયન કરી ઇશારો કોઈને તે બતાવે;
કુદરત પણ એથી લાજતી કેં દિસે છે,
રવિ ઉપર છવાતી વાદળી એક કાળી.

સરસ સૂસવે છે એક ખીજ સિસોટી ,
અળભળી તહીં ભડે ભીલની એક ટોળી ;
અળહળ અળકંતાં તીરનાં કેં ફળાંઓ
સરતટ પર ચારે બાબુથી દોડી આવે .

શું વાદળીના કટકા થઈને ,
ઉપાડતા વિદ્યુત દોડી આવે !
પાષાણુ વા આ ગિરિશૃંગના સૌ ,
વર્ષાવતા હિમનું આપદું શું ?

દોડતા આવતા બીલો વીંટી લેઈ હમીરને ,
બોલતા ખૂમ પાડીને મૂકી દે હથિયારને . ”

જે લોકો - પશુઓ - શરીરબદ્ધને પ્રાધાન્ય આપી જીવે -
જેઓ આજીવિકા મહીં જ સઘળું આ ઝિંદગીનું ગણે -
પોતાનું સ્થૂલ પોષતાં હૃદય જે પોષ્યું ગણે વિપ્રવને -
ઠાંકી સ્વાર્થ વડે સદા નયનને જે આયુ પૂરું કરે -
તેઓ રાક્ષસ અન્યનું જ ઝુંટવી ખાતાં સદા રીઝતા ,
પોતાના વ્યવહારની સફલતા તેમાં જ તે માનતા ;
તેનાં આજીવિકા મહીં જ નયનો પૂરાં શકે છે ઠરી ,
તે ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થને જ પ્રથમે તે આંખ નિહાળતી -
ભાવે અન્ય મહીં કદી નયન એ ના ના ઉડે આંધળાં ,
એવા પામર જીવડા જગત આ ભેઈ કદી ના શક્યા ;
નીતિમાર્ગ ત્યજી રહે હૃદય એ આજીવિકા પામવા ,
તેની પ્રાપ્તિ પછી સદા ય સહજે નીતિ ય તે પાળતા -
તેને જીવિત રક્ષવાથી અધિકી ના ના અપેક્ષા કરી ;
તેથી કાર્ય પરાર્થનાં ચલવવા પામ્યા બંધે કેં નથી ;
નિન્દા વા સ્તુતિથી ય તે હૃદયના તારો નહીં કમ્પતા ,
ઓહો ! આ અમુરો હજી જડ થકી થોડા જ કેં છે વધ્યા .

જ્યારે આ જડનાં ઘટિત પશુઓ ઘેરાઈ ભતોં કદી -
જ્યારે શોર્ય તણા મહાન કરમાં આવી જતાં કોઈ દી -

ત્યારે તે શક્તાં સમાન બલને નાશી જતાં દાખવી,
શ્રી પાસે નિજ એ પરાક્રમ તાણી પ્રદાદા કરે છે વળી.

તેઓના દઢ સ્થામ સૌ અવયવે એ સ્થૂલ લોહી વહે,
તેનાં બાલક કંઈ દીર્ઘ યુગથી એ રક્ત પામ્યાં કરે;
તેની દેવી ય માંસ ને રુધિરમાં તૃપ્તિ સદા માનતી,
જેને એ તલવાર બાલક તણું લોહી કુણું હોમતી.

ક્ષત્રી ઉભો આ રણવીર આંહી,
નેત્રો ઠરી ત્યાં મુજ બચ છે કંઈ;
ન તાર તૂટ્યો હજી પ્રેમનો છે,
હજી ય ખડ્ગે કર એ ઠયો છે.

કો ધૈર્યના ઉગ્ર મહાન સિન્ધુ,
શાન્તિ તણા કો દઢ પહાડ મેર,
વા હર્ષના કો સ્થિર કેન્દ્ર જેવું
હૈયું દિસે કંઈ યુગથી ઘડલું.

એ વૃત્તિને ધારી રહેલ અંગો,
એ ભાવને દાખવતાં દિસે છે;
એ ધૈર્ય એનું સ્મિત એ હસે કંઈ,
વીરત્વમાં વીર દિસે તરતો.

ક્ષત્રિત્વને જીવન માનનાર -
પરાઈમાં ખડ્ગ ઉપાડનાર -
પ્રહ્લાંડનો વિક્રમ ધારનાર -
નસેનસે રક્ત વહી રહ્યું છે.

જે વિજયના બાહુ થકી વહેલું -
ઉદાત્તવૃત્તિ ગૃહી ઉતરેલું -
જેને સુધા અંદ્ર થકી મળેલું -
તે રક્તનું ભૂષણ આ દિસે કો.
આ સિંહ જે જાતિથી ઉતરેલો,
જે ભવ્યતામાં જ સદા વસેલો;

તેમાં ય જૂદો જ કંઈ વીરીલો,
પિછાન તે આકૃતિ સર્વ આપે.

તે અંગનાં ભૂષણ શસ્ત્ર સર્વે,
તે કન્યકાના ઉરમાં વસ્યાં છે -
આ લીલની લાલચ કેં બન્યાં છે,
આશ્ચર્ય કે કેં જ નવું નહીં એ.

સૌ લિન્ન વૃત્તિ--સહુ લિન્ન દૃષ્ટિ,
ઊંચા નીચા કેંક અનેક હેતુ -
પ્રહ્લાંડના ચક્રની લિન્નતાને
સૌન્દર્યનો મોહ સમાન કાંઈ.

* * * *

સાંભળી બોલ એ તીજો 'મૂકી દે હથિયારને' --
ફરી કેં જાય છે જૂઠું લોહી એ મુખ ઉપરે.

એ જાય હસ્ત ઉછળી નિજ ખડ્ગમૂઠે,
એ વીજળી ધગધગી કુફવાટ દે છે;
એ ખડ્ગખિંબ ધ્રુજતા જલમાં છવાતાં,
અંગારથી ધબધબ્યું સર એ દિસે છે.

શું આજ ક્ષત્રિ પર પામર આમ આવ્યા ?
શું એક સિંહ પર વાનર લાખ ફાવ્યા ?
એ ચોધનું વદન એ જ વિચાર બોલે,
એ ચોધનાં નયન એ જ હસી રહ્યાં છે.

વીરત્વથી પુલકતાં સહુ અંગ અંગો
એ ખેલવા રમત તત્પર હર્ષ સાથે;
જ્યાં જ્યાં પરાક્રમ તણે પ્રિય સાદ થાતો,
ત્યાં સજ્જ છે હૃદય વીર તણું સદા એ.

ક્ષણમાં રક્ત એ ઊનું હૈયામાં ધગતું હતું,
ક્ષણમાં શાન્ત જૂઠું કેં એ હૈયે દ્રવતું બન્યું.

આહો ! એ કો જેણે નિજ હૃદયનું અર્પણ કર્યું,
કર્યું મીઠી લૂટે નિજ હૃદય જેણે પલકમાં -
છળિ એ જાગે છે ફરી નયનને આત્મ કરતી,
વહે પાંખી હૃદય સદય અનિલે એ શઠ ભરી.

નિઃસ્વાર્થ ક્યાં હૃદયઅર્પણ એ રચીલું ?
ક્યાં મોહનિ સભર એ ઢરિયાવ જેવી ?
ખાલાની એ રસિક ક્યાં ઉનકારવૃત્તિ ?
ક્યાં ઉચ્ચ એ જિગરતખતની બાદશાહી ?

આ ક્યાં શરીર પરનું થ લૂટી જનારા -
વિશ્વે સદા અધમ આમ જ ધૂમનારા -
અન્ધાર આ જગતનો હૃદયે પીનારા ?
આવો વિરોધ નિરખી નયનો હસે એ.

ખુદ્દી થઇ અમકતી અસિ હાસ્ય આગે
ને સ્થાન ખડગ કરવા કર એ વળે છે;
છોડી દઇ કમરબન્ધ અને અસિને
ઝડાડું દરેક હથિયાર નીચે ધરે છે.

જેનો સ્વભાવ નવ પીઠ બતાવવાનો -

જેનો સ્વભાવ નવ શીષ નમાવવાનો -

તે પ્રેમથી હૃદય મીણ થઇ જઇને,

હા - નોતરે સહુ ય આયુધ લેઇ જાવા !

ખાલાની મુગ્ધ રતિને ધરનાર હૈયે

જાડું એ રસભરી છળિની સ્મૃતિમાં

જે ઘટિ છે સખલ સર્વ બચાવવાને

તે નોતરે સહુ ય આયુધ લેઇ જાવા !

જે ખડગનો અસુર ત્રાસ ધરી ખુજે છે -

જે ખડગનો સુર સહુ ઉપકાર ગાતા -

તેનો જ બાલપણનો ત્યજી મિત્ર તેને

આજે કૃપા અગર થાયતી આ કુરે છે !

જે આ પ્રવાસ તણી અર્પણની ઘડીમાં
સંસારસંપદની પુણ્ય કૃતાર્થતા છે -
તેથી વિમુખ હતભાગી ઉરે નિહાળી
હૈયું મહાન હસતાં અનુકંપતું કે .

એ યોધનું હૃય કે વહને પડ્યું છે,
એ મૂંઝ કાંઈ ફરકી હસવા ચડે છે ;
લીલો લણી નયન શાન્ત રસાદ્ય ચોટે,
ઉચ્ચાર કાંઈ કરતું મુખ એ દિસે છે :-

- “ ચોહો ! કે સદ્ભાગ્ય આજ તમને લાગ્યું ઉપાડી અહીં !
“ આ લોળા મુજ ભાઈઓ ! હરખલે સૌ આજ ફાવી જઈ !
“ ગોહોલો સુણવા કદી ય તમને ના ના પ્રસંગો મળ્યા !
“ ક્ષત્રિના સમશેરને નિરખવા ના કાળ આ યોગ્ય વા !
“ આજે કે ઇતિહાસનો દિવસ આ મ્હોટો તમે માનજો ,
“ ક્ષત્રિનાં હથિયાર આમ મળતાં ફૂલાઈ ના ના જલે ;
“ આવાં સાહસથી હવે જીવિતને દૂરે સદા રાખજો ,
“ લોળા ! લૂટ મહીં હવે અનુભવી કાંઈ વધારે થજો .
“ અત્યારે તલવારથી રુધિરને ઇચ્છા નહીં ઢાળવા ,
“ કે પ્રાણી પર આજ કે ઉપડવા નારાજ છે હસ્ત આ ;
“ મ્હારા ખડ્ગ વતી જીવાડી શકું તો ઇચ્છા જ જીવાડવા ,
“ આ લોહી સઘળું ચત્યાં હૃદય આ તૈયાર છે અર્પવા .
“ આ હોમાઈ જતી જહાં પ્રતિ પળે મૃત્યુ તણા મ્હોં મહીં -
“ તેને પોષણ આપવા અમર કે મીઠી વહે વીરડી ;
“ તેનું પાન કરી અહીં હૃદય આ આજે હતું મ્હાલતું ,
“ કોઈને ય ખચાવવા મગજ આ વિચાર છે ઘોળતું .
“ આ મ્હારી તલવાર, આ હૃદયનું વીરત્વ ને શૌર્ય આ ,
“ ને ક્ષત્રીવટના પરાક્રમ તણી ચાલી જતી નીક આ -
“ એ સૌથી ઉર માત્રથી જગતને જે કે ખચાવી શકે ,
“ તેમાં પૂર્ણ વિશેષ કાંઈ પ્રભુતા દૈવત્વ કાંઈ દિસે .

“ભાઈ ! આ સમશેરથી નવીન કેં શીખાય તો શીખજે,
 “હા ! તેના ઉપયોગમાં તમ ઉરો કંઈ વિશાળાં થજે ;
 “ક્ષત્રિની પ્રિય જોગણી ગૃહ મહી” રાખી સદા પૂજજે,
 “ને આ ખડ્ગ ઉપાડવા હૃદયથી કેં કેળવાતા થજે.”

વેગડો લીલનો રાજા આવે પાસ હમીરની,
 વૃદ્ધ એ આકૃતિ લાસે જૂદી કેં સહુ લીલથી.

મૂછો અને શીપ સહુ રૂપેરી
 કેં પ્રૌઢ, કેં ગંભીર, શાન્ત લાસે ;
 તોફાન કેના મુખમાં લિસોટા
 વાતો કહે છે ગત કૂરતાની.

છે કાળથી પાઠ કંઈક લીધો,
 છે મૃત્યુમાં આંખ હવે ઠરેલી ;
 છે રખાલો ખડુ એ પીધેલો,
 પીવા હવે તે થઈ કેં અરુચી.

તોફાનમાં સર્વ વીતેલ આયુ
 વીતી ગયું સ્થૂલ જ પોષવામાં ;
 કાળે ક્યો છે પણ કેં ઘસારો
 હેયા પરે કોમલતા તણો એ.

કેં કાળથી અલિપ્તતા ખળવી,
 નીકો કંઈ રકત તણી વહાવી,
 જે કેં કયું તે સહુ પૂણું કીધું,
 વૃત્તિ તણું રાજ્ય દિસે લીધેલું.

સૌ લિન્ન વૃત્તિ -- સહુ લિન્ન દૃષ્ટિ --
 ઊંચી નીચી કેંક ગતિ જનોની --
 સંસારના ચક્રની ઉગ્રતાઓ
 વૃષ્ટિ પછી શાન્ત ઉદાર થાતી.

ટોળી તણું રાજ્ય ચલાવવાને
 ધીમે ધીમે નાયક એ થયોતો ;

કેં ઉચ્ચતાહીન સ્વભાવ કોઈ
સત્તાતણું તપ્ત સ્વીકારતું ના ;
લૂંટે જ છે ઉત્કટ અંગ કીધાં ,
લૂંટે જ અંગો દઢ છે રહેલાં ;
ના કેં હળુ રક્ત વિના રુચે છે ,
લૂંટે હળુ તત્પર હસ્ત એ છે .

કિન્તુ બલે જે કંઈ પ્રાપ્ત થાતું
તેમાં હતો એ સ્થિર ભાવ કીધો ;
વિના પ્રયાસે મળતું હતું જે
કેં ભાવ કે લોભ થતો ન તેમાં .

હતો વળી આશ્રમધારી કાંઈ ,
બહાલાં હતાં એ ઉરને થયાં કે ;
જે કેં મળે આશ્રમને નિવાસે
આનન્દ તેને મળતો હતો તે .

ખ્યારો હતો તે ઉરને અતિથિ
તેને સદા આદર આપતો તે ,
એ વળ હૈયું તહીં આર્દ્ર થાતું
ને આર્દ્રતા એ રુચતી હતી કેં .

જે કોઈ તેના બલને સપાટે
સામે થઈ ટક્કર ઝીલતું 'તું' ,
વા કોઈ તેને સપડાવતું 'તું'
તેના ભણી માનની દૃષ્ટિ થાતી .

શોભાવતું જે હથિયાર તેને
ખાહેશથી તે કરતો અતિથિ ;
સમાન ભાવો જરી સ્પર્શતામાં ,
પ્રીતિ તણી બગત જ્યોતિ થાતી .

જે શાન્તિથી દઢ તહીં રજપૂત બોલો ,
વીરત્વનો મુખ પરે સ્થિર વામ્ર જે છે ;

જે ઉચ્ચ શક્તિ સુધિરે વહેલી દિસે છે,
તે વેગડા સહુ ય જોઈ શક્યો હતો કે.

પોતા સમા અપદના કરનાર સાથે
જે ભેતમાઈ મુખ દાખવતું હતું એ;
જે શૌર્ય, ધૈર્ય હૃદયે અળખી ઉઠ્યાં 'તાં,
તે નેત્ર એ સહુ ય જોઈ શક્યાં હતાં કે.

જે મિષ્ટ ખોલ સ્મિતથી જ યુવાન ખોલ્યો,
ઉત્કૃષ્ટતા હૃદયની સમજ્યો તહીં કે;
જે ભાવથી ખડ્ગ ભૂમિ પરે ધ્રુવ 'તું,
તેમાં શક્યો નિરખી એ ઉરનો પ્રભાવ.

આહાત્મ્ય જે નિજ કરે વસતું હતું, ને
જે મેળવી નિપુણતા ખડ્ગ વર્ષ વીત્યે;
તેને હતો ઉચિત ધ્યાન નિરૂપવાને,
આ એકથી જ ખલને અજમાવવામાં.

ન્યારે, પરન્તુ, હથિયાર ત્યજી ઉસો તે
ને નોતર્યો ભૂષણ સર્વ ઉતારી લેવા,
તે તો પ્રસંગ તહીંથી જ રહ્યો હતો ના,
વીત્યો હતો સમય ખડ્ગ ઉપાડવાનો.

જેમાં હતું હૃદયશૌર્ય ભજવવાનું,
હૈયે હતું નવીન જ્યાં કંઈ શીખવાનું;
ભાસ્યાં સહુ ભૂષણ ચત્ર વિના મળ્યાં તે,
એ લૂટમાં કશીય લિજ્જત ના રહી 'તી.

‘કે માનવીજીવન ખાતર પ્રેમ આથે’
છે યોગ્ય રક્ત મહીં ખડ્ગ અખોળવાનું -;
એવી જ એક દૃઢતા ઉપરે ઉસો જે,
તેને જ યોગ્ય સહુ એ હથિયાર ભાસ્યાં.

લીલો તણો લૂટ મહીં સરદાર થાતાં,
ભાસ્યો થતો અતિથિને પણ લૂટનારો;

જે ઉચ્ચ સ્થાન ઉરથી વિહરી શકાયું,
ત્યાંથી ગમે ના પડવું કદિ કોઈને ચે.

બળી જે આંખની મીટે ના ના ભીલ સહી શકે,
હસ્ત એ અંગની સામે શી રીતે ઉપડી શકે?!

કાંઈ આર્દ્ર થતો હવે હૃદયથી એ ભીલ નીચે નમે,
લેઈ ભૂષણ, અસ્ત્રશસ્ત્ર સઘળાં દેતો ફરી ચોષને;
જેને લેઈ જવા નિમન્ત્રણ હતું આભૂષણો સર્વ એ,
તે આમન્ત્રણ આપતો હમીરને થાવા અતિથિ ગૃહે.

“ નહીં આજે મ્હાડું પતિત ઘર શું પાવન-થશે ?

“ પ્રવાસી આવાનું પૂજન કરી કાં ભીલ ન શકે ?

“ અહો શૂરા ! આજે ઘટિત નવ આ સ્થાન તજવું ,

“ અમો આવાને ચે ઘટિત નમ ઠેલી વહી જવું .

“ દીવાળીના જેવો અમ નગરમાં ઉત્સવ થશે ,

“ અમારો ભીલોને રજપૂત તણાં દર્શન થશે ;

“ પ્રવાસીનો આંહી જરૂર કાંઈ થાકે ઉતરશે ,

“ વિસામા માટે એ ક્યમ ન મુજ ઘેરે અટકશે ?

“ હવે તો આજ મધ્યાહ્ને ધોમ આ તડકો ધખ્યો ,

“ આજ તો દૂર આંહીથી જવાનું નવ નામ લ્યો . ”

સાનન્દઆશ્ચર્ય હમીર ઊભો ,

એ ભીલના ભાવ નિહાળતો કે ;

એ લૂટનારા પર આર્દ્ર હૈયું

સ્નેહિ ભયું કાંઈ વહી રહ્યું છે .

તે ભીલને કાંઈ વિશેષ જોવા

ઔત્સુક્ય છે નેત્ર મહીં તરન્તું ;

તે સ્થાનને કાંઈ વિશેષ જોવા

મોણું વહે છે હૃદયે કુદન્તું .

તે સિન્ધુમાં તે તરતી છખીલી ,

મુકતાભરી ઊઘડી છીપલી શી !

જ્યોત્સ્ના મલી વિદ્યતાના પ્રકાશે,
તે યોધ પ્રેમ દ્રવેતા રહે છે.

જે ઘાટમાં જો લલના નિહાળી,
તે ઘાટ પાસે જ હજુ ય રહેશે;
ના યોધને કે જ ત્વરા જવાની,
તે સ્થાનમાં કાં નવ ઠેરશે તે ?

તે સ્વર્ગ - તે સુન્દરના પ્રદેશે,
તે પ્રેમભીની દિશ્વતી લતાઓ;
પ્રત્યેક જ્યાં પર્ણ દિવે રસીક,
ત્યાં પ્રેમીને સ્વલ્પ ક્ષણો યુગો એ.

છે નેત્ર લીલે, ઉર કામિનીમાં,
છે ભગ્વતિ કાંઈ સુપુષ્પિ જેવી;
યત્ને ફરી ચેતન મેળવીને,
હમીર સત્કાર સ્વીકારી લે છે.

“હું તો મૃત્યુ તણા મુસાફર બની દોરાઈ બન્યાર છું,”

“એ મીઠો દિન આજથી જ નજરે પ્રેમે જ બેન્યાર છું;

“ત્યાં વા જ્યાં લઈ બધા ભાવિ મુજને ત્યાં ના અરુચિ મહેને,

“કોઈ એક દિશા પરે નયન આ ના કારવાનાં મહેને.

“આ મહારા સમશેરનો સમય તો છે ફર કાંઈ હજુ,

“આવું આ સ્થળ છોડવા હૃદયને ના કે ત્વરા છે હજુ;

“ભાઈ ! હું સુખથી કરીશ સ્થિરતા આને તમારી સહે,

“જોતા લીલ તણી વિચિત્ર નગરી આનન્દ થાશે મહેને.

“ઠેલશે મૃત્યુમાં ચે ના સ્નેહી આદર સ્નેહનો,

“નિર્ગુણી હું સમાને તો કાળનો હોય લોભ શો ?”

સર્ગ ૩

મિજમાની

જે જે ઉત્સવની મહાન ધડીઓ દેવો કરે હૈત્યને -
જ્યાં જ્યાં સંકુલતા ત્યજી જગ ગહે એકાગ્ર ઓચારને -
જેથી સંગતિ - સંપ - પ્રેમ તરફે જાતું વળી માનવી -
તે તે ઉત્સવની મહાન ધડીઓ આ બીન ગાળે સ્મરી .

સ્વીકારી નોતડું જાતો પડાવે ફરી યોધ એ,
થાબડી અશ્વને હેતે તાંબુ જહાર જરા ઉભે .

હુકા તણી ત્યાં વરદી અપાતી,
હજી કસુંબો ગળણી મહીં છે;
પાસે પડી નાજીક વાટકી કે -
જેમાં અરે લાલ અફીણ ધીમે .

એ મિત્ર શૌર્ય - રજપૂત તણે કસુંબો -
જે છે સદા ય હરકંઠ મહીં વસેલો -
જેની સુક્રીતિં હજી ક્ષત્રિ સહે ગવાતી -
તેનો નવો જ હજી લક્ષ્મી હમીર થાતો .

જેને જીવાની મહીં વૃદ્ધ થવું ગમ્યું છે,
જેને રણે રુધિર સર્વ જ અર્પવું છે;
તે મિત્રની નવીન અંજલિઓ મહીં છે
એ ફૂટતી જ નિજ મૂછ સુખે અખોળે .

ખંખતર ઉતારાવી સ્વસ્થ એ યોધ થાતો,
હૃદય ફરી મધુ એ સ્વપ્ન માંહીં ચડે છે;
નિજ ઉર વસનારી તે જ ને તે જ વાતો
ફરી ફરી ફરી પ્રેમે મિત્ર સાથે કરે છે .

*

*

*

*

પોતાના સરહારની સ્થિતિ બધે સંભાળનારો હતો, સાચા ચારણ જેમ ચંચળ અને ઉત્સાહી હાલો હતો.

તંબુ કને તે ઉતરી પડે છે,
તંબુ મહી તે પગલું ભરે છે;
ગાદી પરે બેઠ હમીરજીને
વખાણ તેનાં લલકારતો તે :- *

“જો જાણત તુજ હાથ સાચાં મોતી વાવશે

“વવરાવત હી રાત તો તુંને । દેખાળદે । §

“ખલખળ મીઠું ખીર ગેમલ આંગળીએ વહું ।

“શોખી આપ શરીર ચારણ પોખ્યો ગોહિલે । †

“અંબરનું ઢંઢ દાન જલઅંબર સાંગે ધર્યાં ।

“જોવા તેને ભાણુ ઉલો થંભી આલમાં । +

* દિવાળને અનુસરી ગઢવી મળતી વખતે હમીરજીની નહિં પણ તેના વડીલોની કીર્તિ નીચે પ્રમાણે ગાય છે:—

§ એવી કથા છે કે દેખાળદે ગોહિલ એક દિવસ પોતાના દેશમાં ફરતાં કોઇ ચારણને એક જ બળદથી વાવણી કરતો જુએ છે. પ્રશ્ન થાય છે -

“એક જ બળદ પર આટલો બુદ્ધિ શા મારે ?” કડક ઉત્તર મળે છે -

“બહુ દયાળુ તું હોય તો ખીજો બળદ તું જ થઈ જા.” કાંઈ પણ ખોટા વિના દેખાળદે પોતાને ખભે ધૂંસરી મૂકે છે અને બળદ સાથે કામ કરવા લાગે છે. ખીજો બળદ મંગાવી લે છે, તે આની પહોંચતાં ચારણને આખી ગોહિલ પોતાના નગરમાં જાય છે.

કાપળીનો સમય આવે છે ત્યારે જેટલા ચારા દેખાળદેએ વવરાવ્યા હતા તેમાં અનાજ પાકવાને બદલે સાચાં મોતી નીકળી આવે છે. એવું આશ્ચર્ય બનતાં ઉપલા સોરઠાની મેતલબનું ચારણ પોતાના રાજા પાસે જઈ કહે છે.

† નિર્જન વનમાં કેટલાક દિવસ કોઈ ચારણ સાથે ગાળવાનું બનતાં ગેમલજી ગોહિલ પોતાની આંગળી ધવરાતી ચારણનું પોષણ કર્યું હતું.

+ જેની થાયના થાય તે આખી દેવાની ટેકવાળા સોંગાણએ એક દિવસ સ્નાન કરતાં બધા વસ્ત્ર કોઈને આપી દીધાં. નદીમાં નગ્ન બેસી રહેવું પડ્યું. તેટલામાં કોઇ મહેમાનો આવે છે અને હાથ ગ્રાહી બહાર તાણી લે છે. બિલોરી વસ્ત્ર શરીર પર વિટાયું દિસે છે. ખીજું વસ્ત્ર પડે છે એટલો પેલું જલાંપર જળ થઈ જળમાં ભળી જાય છે.

“સાજી અમિત ઉદ્ધાન દેતો દાન દુકાળમાં,
 “સાપ સુવર્ણી હાર જેનો કર અડતાં બન્યો !*
 “ખેતર વાવી રેત ! ઉગ્યાં તુંખાં સામટાં !
 “તેમાં ઘઉંની રેલ સોનક ભક્ત તેણે ખજે !”+

ગઢવીને ખથે લેટી મળે ચોધ ઉભો થઈ,
 ખારોટે હસ્ત જોડીને ચાલવા વિનતી કરી.

ખારોટજીને નિજ દેઈ હુકકો
 તેથી જરા સ્વસ્થ થવા કહીને,
 હમીરજી સજ્જ થવા ત્વરાએ
 ગયો કનેની લઘુ રાવટીમાં.

નોકરો ચાકરો સર્વે ઉભા સજ્જ થઈ બંધ,
 મિત્રની સાથ આવે છે ખેરી વસ્ર હમીરજી.

છે પ્રવેત વસ્ર સહુ અંગ પરે ધરેલાં,
 આછી ઝીણી ટિબકી પાઘ પરે સુનેરી;
 કેડે ઝુલે કમરબંધ નીચે પછેડી
 ને ખડ્ગ હસ્ત મહીં નાજુક સર્પ જેવું.

જેને ઉરે રસિક છે લલના રમંતી,
 જે પ્રેમથી હૃદય ત્યાં દ્રવતું સદા એ;
 તે નેત્રમાં પ્રણયહેલી રહે વહંતી,
 દેહિખ્યમાન રસ ભાલ પરે ઝળે છે.

* દુકાળમાં એક દિવસ ધરમાં કાંઈ જ ખવાતું ન હતું ત્યારે સાજીને ત્યાં કેટલાક ચારણો મહેમાન થયા છે. આપઘાત કરવાનો મનમાં સોલો હો છે, એટલામાં એક સરપ ખાજરીની કોડીમાં જતો દેખાય છે. સાજી તેમાં હાથ નાખે છે તો એક સોનાનો હાર હાથમાં આવે છે.

+ સોનકજી ગોહેલ મહાન ભક્ત હતો. એક દિવસ ધડતું ગાડું ભરી ખેતરે વાવવા જતો હતો. માર્ગમાં સાધુની એક મંડળી મળે છે તેને ધડ બધા આપી દે છે. રેતીથી ગાડું ભરી લે છે અને રેતી વાવે છે. તેમાંથી તુંખડીના વેલા હોગે છે. તુંખડાં પાકતાં તેને ખજામાં એકાં કરે છે અને તુંખડાં ફોડતાં પુષ્કળ ધડ નીકળી પડે છે.

ગંભીર એ વદન પૂર્ણ પ્રસન્ન ભાસે
ને ધૈર્ય નેત્ર તણું ધ્રુવ મધુ દિસે છે ;
તે ચાલ , તે વદન , તે સ્મિત , મોલ તેના
જોઇ રહે ગઢવી કાંઇ ઉમંગથી સૌ .

એ મિત્ર એય ઉભી કુંતલ અશ્વ પાસે
એ થાળ બેસતી પરે કર ફેરવે છે ;
આરઠ થાય - ગઇ વિદ્યુત જેમ મોકી
ને અશ્વ પાંચ દશ તીવ્ર ફલંગ દેતા .

જે શસ્ત્ર શત્રુકરનાં વિજયે મળેલાં -
જે પામતાં રુધિરનીક કંઈ વહેલી -
જેને ત્યજી હજી અરિ શરમિંદ થાતાં -
તે ક્ષત્રિ કોઇ લઇ યોધ પછાડી ચાલે .

સૂઝ ગયેલ રજપૂતી જગાવવાને -
સૌ વીરને અમક ક્ષત્રીની આપવાને -
ઉત્સાહ સ્થાન પ્રતિ ઉપર પ્રેરવાને
નિશાની યુદ્ધ તણી યોધ સહે ફેરે આ .

હંકારી ગણુ ગર્જના નગરમાં લોકો સહુ સુશ્રુતાં
ને સૌ ઉત્સુક સ્ત્રી સસંજમ હવે દારે ધસી આવતી ;
જેના વીર્ય તણી અનેક રસીલી વાતો સુણાઇ હતી ,
તેને હર્ષથી ઝાંખવા જન ગણુ હાંટે ગજારે ઉભાં .

ઢરવાળ કને ખેંચે સ્વારી યોધ તણી હવે ,
ભેવાને આવતાં લોકો દોડતાં પડતાં ધસે .

છે રોશની હાટ મહી કરેલી ,
છંટાયેલી શ્વેત ગજાર ભાસે ;

કેં યુદ્ધનાં ચિત્ર દિવાલમાથે
રાતો પીળા રંગથી ચીતર્યો છે .

આંહી ઉભો તે દશ શીર્ષવાળો ,
ત્યાં રામ , ત્યાં વાનર ઉડતો તે ;

ત્યાં જાનકી વૃક્ષ નીચે રહતી,
ક્યાંય વળી પ્રવેત જટા ઋષિની,

ત્યાં વાઘ અશ્વો, તહીં હસ્તિ મહોટા,
અનેક રંગી વળી વેલીઓ કેં;
છાયા પડે તે પર કેં જનોની -
કેં ભૂતકાં દોડી જતાં દિસે છે.

કોલાહલે માનવીઓ તણા આ
સીના કંઈ અર્ધ સુણાય શબ્દો;
લાંબા ઝીણા સાદ અનેક થાતા,
પ્રત્યેક ટાળે નવી વાત ચાલે :-

“આ જેવો વર લાડકો કહિ યં તેં જોયો હતો-એન ! શુ ?”

“જે જે ! ખડ્ગ સુનેરી એ કર મહીં કેવું દિસે છે રૂડું ?”

“ઓહો ! અશ્વ કુદી રહ્યો પણ જરી આ સ્વાર ના ના ડગે !”

“આહા ! એ મુખતેજ્યી શયી અને ઝાંખી મશાલો બને !”

“ચંદાએન તણો જ આ કર ગ્રહો ! કેવું બને તો - સખિ ?”

“કોઈ વેગડલાઈને કહી શકે એ ગોળ ખાવા અહીં ?”

“રે ! એ લીલ ક્યો અને રજપૂતી ટેકી દિસે વીર આ !”

“ચંદાને પણ લીલડી ગણીશ ના” “એ કોઈ દેવી મહા !”

“કિંતુ આ રજપૂત યુદ્ધ કરવા જતો - સુણ્યું એં નકી !”

“શું આ ઉછરતું જ પુષ્પ મરવા જશે ? અરેરે ! સખિ !”

“તો એ આ વ્યવિશાલનું કહીશ હું ચંદાની માતા કને !”

“છે તો કેંજ થવું નહીં !” “નિરખી આ છોને જરા તોય લે !”

“કોઈ કાયર સાથ લાખ વરષો સ્વર્ગે ય જીવ્યા થકી

“મહોદું લાગ્ય સુવીરની કરલતા પૂરી ક્ષણે સ્પર્શવી !”

“ચંદા પાસ રહી શીખેલ દિસ તું વાતો વડી જોલવી !”

“ખાઈ ! સૌ હરિએ લખેલ બનશે ! આ જોઈ લે તો જરી !”

કેતકલસર ચડેરા ચોપનો છે પ્રખુલ્લ,
પ્રણયમય નિહાળી શકેરા થાતો પ્રસન્ન;
જહીં જહીં રસ જોતો આંખ ત્યાં એ દબે છે,
હૃદય ગળી વહે છે દેખતાં આદ્રતા કું.

જોનારી - જોલનારી સૌ ઉભી આંહીં થઈ રહી,
સ્વારી આ દારની પાસે આવતાં અટકી ઉભી.

ઉભો અહીં મંડળીસાથ વેગદો,
હમીરને હસ્ત દઈ ઉતારતો;
મેમાનનો હસ્ત ગ્રહી સ્વહસ્તે,
એ ભીલનો નાયક સાથ ચાલે.

જરા અને યૌવન હાથ અલી
ચાલ્યાં જતાં સાથ સદા વહેતાં -
તેવું જ આ યુગ્મ નિહાળતાં આ
દ્વારે ઉભાં સ્થંભી હજાર લોકો.

જડેલાં દ્વારમાં મહોટા ખીલા વળ તણા દિસે -
હસ્તિના લાખ મહોરાથી જે ના દ્વાર કદી ખસે.

ચોપાસે શ્યામ આ મહોટી દિવાલો દૃઢ છે ઉભી;
કોઠા ને મારકાઓમાં આજે દીપ રક્ષા અગ્ની.

રક્તશા લાલ સિંદૂરે તોપો આ ગરકાવ છે;
ખહારના શત્રુ સામે એ મહો ખુલ્લાં વિકરાળ છે.

શત્રુથી દૂર થાવાને શત્રુના જયને સમે -
લોંચરાં આ દિસે ઊંડાં ઉભા જ્યાં ભીલ સજ્જ છે.

“શું આ સાધન શૌર્યનાં મહદ્દમાં છે લૂંટ માંહીં ઉભાં?
રેરે! ખડાડસમી દિવાલ! નવ તું પામી પ્રભુની દયા?”

ઓ વીરો! તમ આ ભૂમિ અસુરથી છે શક્ત જે બૂઝવા
તેને આ તમ લૂંટમાં ક્યમ કરી શાન્તિ હશે આપતો!”

વિચારો ઘોળતું આવા હૈયું ચોધ તણું હતું ,
કહેવું કિંતુ કાંઈએ તેના સાર્થક ભાસતું .

આ દ્વાર અન્ય મહીથી ઉપરે ચડે છે ,
ચોરા પરે હમીરનાં નયનો ઠરે છે ;
ટાંગ્યાં અનેક અહીં છે હથિયાર જૂનાં
ને કુંક પાખર અને કવચો ઝૂલતાં .

ભાલા અહીં , ખડ્ગ અનેક ત્યાં છે ,
ત્યાં ઢાલ ને ચક્ર તીરો તણાં છે ,
જંગળ ને નાળ તહીં ટીંગાતી ,
ત્યાં તાંસળી શીર્ષ તણી જડેલી .

ત્યાં વાઘના નોર હજુ ધ્રુજે છે ,
છે સ્તબ્ધ ત્યાં કું રણશૃંગ મ્હોટાં ;
કું વાવટા રકત મહીં ઢળ્યા તે
તેવા જ આંહીં ફરકી રહ્યા છે .

છે સજ્જ શસ્ત્રો હજુ રકત પીવા ,
જે વેગડાના વડિલે ઉપાડ્યાં ;
કું યુદ્ધની સર્વ નિશાનીઓ આ
ગાંધ રહી વાત અનેક જૂની .

હમીરજીના મુખમાં નવું કું
આ શસ્ત્ર અસ્ત્રો નિરખી રમે છે ;
ખેડોળું અને દીર્ઘ પડેલ ખડ્ગ તે ,
જેવા ઉઘાડી કરમાં ગ્રહે છે .

વીંઝવા ખડ્ગ સોટીશું જે ખાહુ ઘણવાન છે-
આશ્ચર્યે જોઈને તેને રાજા ભીલ તણો કહે :-

“ આવી આ તલવાર યુદ્ધ સમયે મ્હારા પિતા આંધતા ,
“ તેને અન્ય ઉપાડનાર મળશે એ ના અમો માનતા ;

“કિંતુ વીર તણી ભુજ કલિયુગે લટ્ટી ન લીધી હતી,
“ક્ષત્રિની પ્રિય ભૂમિથી ચવન ચો છે ફર પૂરા હતી.”

ખોલી આ મનમાં વિચાર કરતો કાંઈ હતો વેગડો,
ને તેની કંઈ ગાય એ મુખ પરે આછી હતી ભાગતી;
આવો આ રજપૂત તે ગઢ મહીં ખડેલો પરાણો હતો,
તે સાથે નિજ વાત-વર્તન તણી ચિંતા ઉરે એ હતી.

ચોરા મહીં સૌ ફરતા હતા ત્યાં,
ક્યાં ઉભવું પાસ હમીરજીની,
ઘોળાઈ એ એ ઉરમાં રહ્યુંતું,
ને આંખ બારોટ ભણી જતીંતી.

ચોક છે એક મહોટો ત્યાં ડાયરો સહુ જાય છે,
મેમાનો કાજ લેયારી આંહીં સર્વ કલરે છે.

રંગોળી વતી રંગ કૈંક પુરીને ચોકો અહીં છે ક્યાં,
પીળાં, લાલ, સુવર્ણરંગી કુલડાં વેલો મહીં છે ભર્યાં;
આંહીં રંગીન મોર નૃત્ય કરતો, ત્યાં છે સુતેલાં શુકો,
રૂપેરી લઘુ કેવડો ચળકતો પ્રત્યેક ખૂણે રહ્યો.

ગુરજા પુષ્પતણા સુગંધી વચમાં ખીલી રહ્યા ચંદ્રથી,
મીઠું અર્પણ પુષ્પ ને શશીતણું આંહીં વહે હર્ષથી;
મેમીની તજરે સહુ ચ પ્રણયે આ રંગ ભાસે ભળ્યા
ને આમોહ ભર્યાં સુરંગ કુલને આધીન વાયુ બન્યા.*

ત્યાં પાસે દશ બાર રંગત રૂડા ઢાળ્યા નવા ઢાલિયા,
તેની ઉપર સ્વચ્છ ને ભરતનાં મહોટાં ગિછાનાં રહ્યાં;
વચ્ચે ગોહિલરાજને કર ગ્રહી બેસારતો વેગડો,
સૌએ સ્થાન લીધા પછી હમીરને હુકો દઈ બેસતો.

સામે સન્મુખ રામનામ લઈને બારોટજી બેસતા,
માળા બે કરમાં રહી તુલસીની તે ડોકમાં ટાંગતા;

* લીલગૃહની આવી રચના ન જ હોય, પણ ગઢવીને લીધે એ
“અમીરગૃહ” હતું.

હુક્કાની ત્રણ ચાર ફૂંક લઇને લાંબી પછેડીવતી,
વાળીને પગની પલોંડી સરખી કે સ્વસ્થ બેઠા થઇ.

છે પાંચેક જડિત ત્યાં અહીં તહીં હુક્કા હળુ એ પડયા,
પીળી લાલ દરેક એ ચક્ષુમમાં અંગાર છે ખેરના;
ઝીણી ગૂંથણીના રૂપેરી ચરપા ચાતા બન્યા છે ધગી,
ઉભા ભીલ ત્રણેક એ હરધડી તાબે કરે દેવતા.

“ભાઈ! આ શ્રમ આવડો ઘટિત ના હું કાજ લેવો હતો,
“જે દીનેા મિજમાન હેત નિરખી આભારી પૂરો હતો”;
જોઈ આ રચના હમીર વહતો આનંદ આભારથી,
ને માધુર્યભર્યા મુખે પડી રહે ઝીણી શુદ્ધાળી ઝરી.

બેગડો સર્વ પોતાના સંબંધી વીર ભીલને
આંગળીથી બતાવીને ઓળખાવે હમીરને:-

“આનું ‘ગેમલ’ નામ જે તીરવતી પાડે શુકો ઊડતાં,

“આ ‘દેલો’ મુજ ભાઈ જે હરણને પહોંચી જતો દોડતાં;

“આનું નામ ‘વડિંગ’ દેવીપ્રિય તે પામ્યો ભુજ વજની -

“જે પાડો અરણ્યો ય એક ઝટકે જૂહો કરે શીષથી.

“આ ‘ભીલો’ મુજ મદલ-એક બકરો જેનો સદા ‘હાર છે -

“તે ખંભે ત્રણ આદમી ઉંચકીને કે કોશ દોડી શકે;

“આ કાકા મુજ જેમણે વરખની છે પાંચ વીશો ગણી -

“ભાલો એ કરનો છતાં ય હળુ થે કો ઢાલ ઝીલે નહીં.”

સામે નિહાળી મલકી સ્મિતે કે

પિછાન દે છે ગઢવી તણી એ;

પ્રણામ ખારોટ નમી કરે ને

મનકમાં વાત અગાડી ચાલે:-

“આજથી વીસ વર્ષોએ મહોટી લૂટ કરેલ કો,

પછી તે ભીલનો રાજ મધ્યાહને વનમાં હતો.

તહોયે શિકાર હળુ શોધતી એક ટોળી;

દો કોઝી યાજ પછી ચપ છે રહેલી :

ખારીક આંખ શકરા સરખી ફરે, ને
 એ ચાર કોશની ણિના નજરે પડે છે,
 એ આંખનો વિષય આ ગઢવી બને છે,
 એ શ્વેત વસ્ત્ર દૂરથી નયને ચડે છે;
 હુકો રૂપેરી - રવિનાં કિરણે પ્રકાશે
 ને પાઘડી ઉપરની ગળકે સુનેરી.
 પીરાણી ઘોડલી રોઝી આવે રેવાલ દોડતી,
 સ્વારના પેટનું પાણી ધૂએ ના જરી ચાલથી.

કો રાજ્યમાં લગ્ન તણે પ્રસંગે
 સારો હતા એ શિરપાવ પામ્યા;
 એ વસ્ત્ર, એ ઘોડલી, ચારબસો
 ને ભૂષણો લેઈ ગૃહે જતા 'તા.

ધાર્યો હતાં ભૂષણ વસ્ત્ર અંગે,
 લીધા હતા એવડિયા કસુંબા;
 ના કોઈની ખીક હતી જરા એ,
 ધીમે દૂહા કે લલકારતા 'તા.

ચારણો હેવીના ભક્તો - યુદ્ધની કવિતા હતા,
 હતા તે જંગલે ક્યાં એ મીઠી છાપ મહી સદા.

રાજ્ય ને ધર્મનીતિથી ક્ષત્રિના અતિ પ્રેમથી -
 ઉગામી આંગળી તેની સામે કોઈ શકે નહીં.

પોશાકને અંગ પર જ રાખી
 દેનારની કીર્તિ પ્રસારતા તે;
 દેતાં વળી ચારણને ઉમંગે
 છે કીર્તિ આ, સૂચન એય થાતું.

વાજાં આ નૃપતિનાં તે શું લીધો સમજી શકે?
 કોઈ એ એક નીતિની ના ના છાપ બધે પડે.

વીંટાઈ ચોપાસ જતાં લૂટારા
 ખારોટજી એ હિંમતાઈ ઉભા;

ગયા પડી મ્હોં પર શેરડા ને
દૂહા ગયા ક્યાંઈ છુપાઈ સર્વે .

કિંતુ હિંમતને કંઈ કરગરી લાવ્યા ઉરે ધૂજતે ,
ખોંખારે બલવાન એક દંધને તાલે ક્યો કંઠને ;
વાચ્યા આવી ફરી અને મગજ ને યુક્તિભરેલું સદા -
તેણે આજ નવીન ચત્ત કરીને ભેડ્યા નવા સોરઠા :-

‘ દેવી સહશે કેમ દેવીપુત્ર થતો દુખી ?

‘ ઇચ્છો ભે તમ હ્રમ લેભે આરણ્યની દુવા !

‘ છ’છેડીને સાપ કાઢ્યો માલ ન કોઈએ !

‘ આરણ્ય દેશે શાપ આંતરડી ઉકળી જતાં ! ’

પરંતુ ડાંગ ઊંચી ત્યાં સામે ભીલ તણી થતી ,
ઔદાર્યે સર્વ દેવાનું ગઢવીજી કરે નકી .

ઉતારીને ભૂષણ સર્વ દીધાં ,
મૂક્યાં નીચે મંદિલ વસ્ત્ર સર્વે ;
ઘોડી હતી જીવ થકી વધારે -
સોંપી દીધી તે ય લગામ અંતે .

ખડીઆમાં હતા ગોટા માળવાના અપ્રીણના
અને તેમાં હતું ભાતું યાચે તે નવ લૂટવા .
ગઢવીની સુણી વાણી દયા લૂટ મહીં કરી ,
કહે છે ભીલ કે તેને વેગડા પાસ ચાલવા .

રાજા તથું નામ સુણી ફરીથી
હૈયા મહીં હિંમત કાંઈ લાવી ,
ખારોટજી ભીલ સહે ગયા ને
નવો હતો ઘાટ ઘડ્યો ઉરે કે .

વિચારે ઘોળતા ખેંચ્યા ગઢવી નૃપની કને ,
આદર્યો જાતિનો ધંધો ભેદ વેગડરાજને .

લૂટારાને વીર પુરુષનાં આપવાં માન મ્હોટાં -
લૂટારાને રસિક કવિતે દેવની તુલ્ય ગાવા -

બહાલો ધંધો ગઢવીઊરને ખાપહાદા તણો એ,
ને શ્વાધાની નરમ મધુરી વાણીનો ધોધ આવે :-

‘અર્જુન ! થોથા ફેંક ! ત્હારાં તીર ઉડી ગયાં !

‘આ તો લડ છે એકે કિરાત ખીજો - વેગડો !

‘અર્જુન દેવત આજ ત્હાડે ના અજમાવજો !

‘આ તો શંભુનાથ કિરાત ખીજો - વેગડો !

‘અર્જુન ભેડી હાથ થાકી પદ્મ જેને પડે,

‘તે હરનો તું હાથ જમણો - સાવજ વેગડો !

‘હરની મીજ આખ અનગથી છે ઉઘડે -

‘પણ ચારણનો વાંક શું છે ? વીરા વેગડો !

‘શૂરાનાં હથિયાર ચારણ ને તલવાર આ,

‘તેની સામે ધાડ ત્હારી હોય ન - વેગડો !

‘કોનાં ગાથું ગીત ? ગીત કોણ ગવરાવશે ?

‘જો હંસાની રીત હંસા મૂકે - વેગડો !

‘ચારણ હરની જીભ ! તું તો હરની આખડી !

‘જૂઠાં અંગ શરીર ના ના કર તું -- વેગડો !

‘તુંમાં ઝાઝો માલ ઝંઝેડી જગ લે લલે !

‘પણ હું ના મરનાર ત્હારો માર્યો ! વેગડો !’

દુતારાની ઉપર પણ એ ધારતો રાજ્યદંડ,

ને રાજનાં પ્રિય ગહુ હતાં માન સૌ વેગડાને ;

બહાલું થાતું મન ગમી જતું માન એ આપનારં,

બહાલું થાતું રજપૂત સહે લીલને મૂકનારં.

વખાણમાં છેક ગળી ગયો એ,

લીધેલ પાહું સહુ દેઇ દીધું ;

આરોટજીને નિજ સાથે રાખવા

જવાબ આપી નકી ત્યાં જ દીધું.

ધંધો હતો લૂટ તણો જ તેનો ,
તેને નવો રંગ ચડાવનારો -
સારો કહી તે સમજાવનારો -
ખારોટ આ કે ઉપયોગી ભાસ્યો .

જે લૂંટમાં પાછળ ચાલતા 'તા -
જે લૂંટમાં વીચે ભળવતા 'તા -
ઉત્સાહ તેને પણ આપનારો -
વખાણુનારો મળતાં મળ્યો આ .

હમીરજીને રંજપૂત રીતે
સ્વીકારવાનો નિજ ઘેર આજે ;
ખારોટજીનો ઉપયોગ હાવાં
લેતો હતો નાયક ભીલનો આ .

ગઢવીની કથા જૂની પૂરી પૂર્ણ થઈ રહી ,
કચેરી ચૂપ છે બેઠી , હુકા માત્ર લવે કંઈ .

“ હા ! વિપ્રવેશ્વરની ખુબી અવનવી છે વિશ્વવ્યાપી સદા !
“ સંયોગો તણી છે વિચિત્ર ગતિ કે સંસારવ્યાપારમાં !
“ સિંધુમાં તરતાં કંઈ લકરીએ લેગાં થતાં પાટિયાં ?
“ શી દહેરે ફરી કોણ ક્યાં વહી જતાં ? એ કોણ જાણી શક્યાં ? ”

ઉઢગારો નીકળે આવા હર્ષે સ્તિગ્ધ હમીરના ,
કચેરી રૂબતી પાછી : હુકાના ગડડાટમાં .

એ ભીલનો નાયક કે ઇશારો
ખારોટજીને નયને કરે છે ;
મેમાન સૌ રંજન થાય તેવી
કથા રસીલી કરવા કહે છે .

હમીરજી રંજન થાય એટલો
હેતુ હતો નાયકને મને તો ;

હિંતુ કંઈ અન્ય જ હેતુ બંડા
ખારોટજીના સુખમાં હસે છે,

સ્વીકારીને ગાયકની જીવાઈ
કૃપાલ છાયા મહીં વાસ કીધો ;
આભાર મહોટા બહુ એ થએલા
પોતા પર તે ગઢવી ગણે છે.

આભાર વાળી ઋણમુક્ત થાઈ -
ઇચ્છા હતી એ ગઢવી તણી કે ;
શોધ્યો હતો કોઈ પ્રકાર તેવો,
તે કાજ આ એક પ્રસંગ ભાસ્યો .

કન્યા રૂપવતી હતી ભીલ તણી તેના ગૃહસ્થાશ્રમે ;
તેને બાલપણ મહીં જ ત્યજીને માતા મરેલી હતી ;
તોએ સત્તર વર્ષની ઉછરીને હાવાં થએલી હતી ;
વીતેલી સહુ ઝિંકળી ગઢવીની સાથે ગએલી હતી .

તેને કુશલ સૌ રીતે ગઢવીએ કીધી હતી કેળવી ;
માતાની જ હતી ઉરે ગઢવીને વાત્સલ્યની લાગણી ;
તેને ંહાલથી સર્વદા કુંવરી એ ' દાદા ' કહી બોલતી ,
ને એ બોલ મહીં જ કોઈ કવિતા દેવી હતી ભાસતી .

જેવી સુંદર ને હતી કુશલ તે તેવો પતિ શોધવા -
તેવા યોગ્ય પતિ સહે સુખ મહીં તેને સદા દેખવા -
ધારી હોંશ હતી ખરી ગઢવીએ વીતેલ કે કાળથી ,
ને એ ખંત પૂરી કરી ઋણ થકી મુક્તિ ય લેવી હતી .

સંસાર સૌ સમયના સમજેલ પૂરા
રાજ્યો મહીં ફરી ફરી ગઢવી હતા સૌ ;
વાકેફ આ પણ હતો ગઢવી સહુથી
ને મામલા પણ કંઈ નિરખી ગયો ' તો .

ગોહેલ કોણ? વળી કોણ હમીરજી છે?
ગંગાતણા કુલની કેવી મહાનતા છે?
એ સૌ હકીકતથી કેં જ અજાણ નહોતો,
એ સૌ રમી ગઢવીના ઉરમાં રહ્યુંતું.

તેથી કેવી ધરા પરે રમણીઓ વીરાંગના હોય છે -
તેની આંખી કરાવવા હમીરને ચૂંટી જ કાઢી કથા;
ચકાવે અભિમન્યુના ગમનની આખ્યાયિકા આદરી,
ને સૌ ભાવ હમીરના નિરખવા ત્યાં આંખ ચોટી રહી.

કેવી કોમલ સૃષ્ટિ રૂપ ગુણમાં બ્રહ્મા તણી છે બની?
કેવી ભૂષણરૂપ વીરનરને સ્ત્રી છે સદા એ થઈ?
તેની આંખી કરાવીને હમીરને ઉતારવા તે ઉરે -
હેતુ એ પકડી સહુ ય બક્ષથી એ યત્ન એ આદરે.

ભૂલી ભાન હુખી ગયો હમીર છે આખ્યાન માંહી ઉંડે,
ચોતાના ઇતિહાસનું જ સઘળું એ ચિત્ર ભાસી રહે;
બંધાયો અભિમન્યુ લગ્નવતી છે ફેરા ફર્યો ચાર છે;
જેવાને ય છતાં હજી વદન એ ભાગી થએલો ન છે.

શી છે કોમલ સૃષ્ટિના હૃદયના ભાવોની મીઠી મજા?
શાં વિશ્રાંતિભર્યાં સુરંગ કુલકાં એ નેત્રમાં છે વસ્યાં?
એ સંગીત સ્વરે અકેક ધ્વનિમાં શા છે દિવાસા રહ્યા?
કાં સંસાર તણી સુખી સદૃશતા એમાં સહુ માનતા?

એનું ભાન હજી સુધી નવ કશું અર્જુનના પુત્રને,
તેને એક જ લાલસા રણ તણી - છે એજ બંહાલું ઉરે;
રોમે રોમ ભરેલ આશ જયની આત્મપ્રભાવે હતી,
ને સંગ્રામ મહીં જ એ જીવિતની માનેશ તૃપ્તિ હતી.

હુક્કાઓ ખેલવાનું એ ભૂલી જાય બધા હવે,
અગાડી ચાલતી વાર્તા મીઠા કો રસમાં વહે :-

“આળે અર્જુન વીણ પાંડવ તણાં સૌ શસ્ત્ર સનાં ગણી,
હાથી કૌરવ સુદ્ધ ચક્રબૃહન્નું દેવા કરે માગણી;
પહોંચી અર્જુન તો નહીં જ શકશે, ના દુહોણુ ઠેલાય વા,
ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણ દેખાય ના.”

હારી આજ શું ધર્મ ધર્મ સરણો જાશે અનીતિ વડે ?
‘જ્યાંજ્યાં ધર્મ તહીં તહીં જ જાય’ એ શું વ્યર્થ વાણી થશે ?
એવા લાખ વિચારમાં ડુબી ગઈ છે પાંડવોની સલા,
ચિંતાકાંત સુખો સહુ ઢળી જઈ છે તેજહીણાં જન્યાં.

હીરાજડયું કંકણુ એક ઢાલી,
સો પાનનું એક ખનાવી બીડું;
સુવર્ણના થાળ મહીં ધરીને,
સલા મહીં ફેરવવા ઠરે છે :-

‘ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણ દો હોય જો -
ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર દો હોય જો -
ચકાવે ચક્રવા મહાન બલને જો કોઈ હો ધારતો -
તે આ કંકણુ સાથ તાંબુલ તણું બીડું સુખે ઝીલજો.’

જો વળત આવો ધ્વનિ ત્યાં ઉઠ્યો ને
સલા મહીં તાંબુલ એ ફરે છે;
વીરો સુખો વીર તણાં જીએ ને
ભૂમિ ભણી નેત્ર સહુ ઢળે છે.

‘ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર શું કોઈ ના ?
‘ચકાવે ચક્રનાર અર્જુન વિના શું અન્ય દો હોય ના ?
‘ક્ષત્રિનો કર કોઈ શું નવ શકે આ થાળને ઝીલવા ?
‘આ બીડું ધરવા ફરી ધરણીએ આપે ન કાં કો રજા ?’

શબ્દો આ કણુ પહોંચે છે આવતા અભિમન્યુના,
તપે છે રક્ત એ રાતું જોઈ નિરતેજ એ સલા.

ના થાળ ભૂમિ ઉપરે અડયો એ
ત્યાં વીર તેને ઝડપી લીએ છે ;
ખીડું ઉપાડી મુકુટે ધરે ને
ઉપાડતો કંકણ પહેરવાને .

ખળભળી અતિ હર્ષે ઊઠતી એ સલા ને
' જય જય અભિમન્યુ ' નાદ એવો ઉઠે છે ;
નવીન રણ તણો એ અગાળી ત્યાં જ સ્થાપી
' જય જય અભિમન્યુ ' ગેજના થાય પાછી . "

' જય જય અભિમન્યુ ' એ જ શબ્દો ઉમંગે
હમીર હૃદયમાંથી ઊઠતા મ્હોં ખતાવે ;
મધુર ધ્વનિ વહે છે ' રંગ ખારોટજી છે ' ,
મઠવી શિર નમે ને વાત ચાલે અગાડી .

" ધ્વનિ આ હર્ષનો આવો મુલદ્રા શ્રવણે પડે ,
ફડકી ફોડતી ઊઠી નીચે મ્હોલથી ઉતરે .

ત્યાં વીર પુત્ર જનની નિકટે જઈને
હર્ષે લયું મુખ પદે નમવી ઉભે છે ;
ખીડું ગ્રહ્યું સહજ વીરની વૃત્તિએ જે
સાક્ષાત તેજ પુલકી વહતી દિસે છે .

' માતા ! પાંડવની સલા મહીં ફર્યું ખીડું શું ભૂમિ પડે ?
શું ના ગાંડિવ પૂજ્ય વીણુ ધરતી કે બાણ ખીજું ધરે ?
ક્ષત્રિ શું નવ ચક્રવ્યૂહ અથવા કે અન્ય યુદ્ધે ચડે ?
પાણી આમ જતું , અરે રુધિર આ શે , માતા ! સાંખી શકે ? '

' નહીં , બાપુ ! નહીં , બેટા ! ' અશ્રુધાર ઢળી પડે ?
ખાલ એ વીરને મ્હોંએ હસ્ત માતા તણો ફરે .

' તું ખાલ ને તુજ પિતા નહિ આજ પાસે ,
એ કૌરવો કુશલ પ્રૌઢ મહાબલી છે ;

આ નેત્ર માત્ર તુજ ઉપર ઠારવાનાં,
મા વિનવે જઈશ ના ! નહિ, બાપ ! ના ના !

ખીલતું ઉત્તરાતું મ્હોં આ નેત્રે તરતું દિસે,
છેડો એ વારવા તુને તહારા પાદ પરે પડે.

તહો હસ્ત એ ગ્રહી હજી નવ મ્હોં ય દીકું !
એ દેવી ઉપર દયા નવ લાવશે શું ?
સંસારમાં નિરખવા સરખી વિભૂતિ
જેવા નહીં નયન શું તુજ જાય ઠેરી ?

વાતીલો પણ જન્મથી ય પ્રથમે તું છે જાન્યો - બાપલા !
માતા આ તુજ લોળીએ વળી તને કીધો બહુ આગલો !
શું હું વ્યર્થ જ આ કહું સહુ તને ? ના વાદ શું છોડશે ?
રે રે લાઇ ! દયા ય કોઈ ઉરની નાં શું જરી લાવશે ?

‘ માતા ! આ તુજ બોલ શું ઘટિત છે કે વીરમાતામુખે ?
માતા ! ખડ્ગ વિના - વિના રણભૂમિ શું પુત્રનો અર્થ છે ?
મહારા તાત ન શું હુઃખે સળગશે આ બોલ તહારા સુણી ?
દે આશીષ, ફરી હવે રણ જવા વારીશ હું નહીં. ’

આંસુડાં આ ઉપાલે માતાનાં અટકે નહીં,
હસ્ત એ પુત્રને મ્હોંએ ફરતાં કંપ મટે નહીં.

અસુખ જરી ય થાતાં પુત્રને સ્વપ્નમાં એ -
જરી પણ જનતાં કે પુત્રનો વાળ વાંકો -
ફડફડી ઉઠતું જે માતૃત્વ આદ્ર્ષ હેયું,
નહિ હજી અભિમન્યુ જાણતો તે દિસે છે.

વીરતું બાલ હેયું એ ના ના પ્રૌઠ હજી સુધી,
ખડ્ગનો બાલસ્નેહી આ - તેને જાણ નસ્નેહની.

પણ માતાનો પ્રેમ જાણે એક જ માવડી,
ખીજ લીનાં નેણ ફુનિયાતી માયા ખરી.

બચલાં વીંછણ ખાય - વીંછણ કંખ ન આપતી ,
માનો મર જીવ જાય ભાની આંચ દીએ નહીં .

મા ! ચડતો સંગ્રામ અમર બાલ તુજ આ હજો ,
એનો રક્ષણહાર ચોદ દોકનો નાથ હો .

સૂર્યોદયે રમત જે કરવી મહાન -
તેના જ તાન મહીં રાત્રિ જતી વહંતી ;
ઉત્સાહ હર્ષભર યોધ ધુમી રહ્યો છે ,
આજા તણાં ધ્વનિ સુણાય મહેલમાંથી .

માતા તણાં નયન મેઘ બની ઢળે છે ,
આશિષમાં હૃદય એ ટપકી પડે છે ;
પ્રત્યેક ણિંદુ મહીં નિર્મળ આર્દ્રતા છે ,
ઓહો ! વિધિ ય તાણું તપ્ત દ્રવી ગળે છે .”

માતાનાં અશ્રુની સાથે ઢળે અશ્રુ હમીરનાં ,
વિચારો આર્દ્ર એ હૈયે ભગતા કંઈ ભૂતના .

‘ અરે ! મહારે એ છે પ્રિયજન કંઈ આ રુધિરનાં !
ત્યજી તેને આવો ભટકી અપરાધી ક્યમ બનું ?
પ્રભો ! શું મહારાથી નવ સુખી થશે કોઈ જ ઉરે ?
ક્ષમા શાની યાચું મરણવશ જતાં પણ હવે ?

અરે ! બાલા ! બાલ ! તુજ નયન હૈયે ખટકતાં !
થવાયે તો થાજે પણ હજી સુખી તું બહુ સદા !
હશે એ શું પ્રીતિ ? નહિ નહિ ! છતાં અન્ય પણ શું ?
પરંતુ ક્યાં ખોળું વીજળી સરકી જે ગગન શું ? ’

હમીરનાં આર્દ્ર ગળેલ નેત્રો
ચોટી રહ્યાં છે ગઢવીમુખે જે ,
છંછેલ તે સૌ બનતું નિહાળી
ખારોટ કે રંગ નવીન ધારે ,

વીરત્વ નારીનું ખતાવવાનો
હિતું બને એ પરિપૂર્ણ આજે -
ચંદા પછી સૌ કરી પૂજું દેશે
ખારોટને એ નદી ખાતરી છે .

હુઝારની કૂંક એ લેઈ જમાવી કરી કલ્પના ,
હસી કે ચોધની સામે ચલાવે કરી વારતા:-

“ નલ ધુમટ તોડી ભરી એક કાળ
પ્રકટે ખળળળળ ભાતુ ખાલ ;
એ ચંડીના કર તથો ખાલ
ઢાળે અસુરનું રુધિર લાલ .

વાદળી નિકટ ઉભી સિંહરૂપ,
શોણિત પીએ ભૂખ ચૂસ ચૂસ ;
કાટી ગએલ અંગાર આંખ
દેશે કરી શું જગત ખાક !

અભિમન્યુનો સામે મહેલ ,
અળકે ઉપર કંઈ કલશ હેલ ;
રવિકિરણનો એ પ્રલય આજ -
ત્યાં આ અડગ કેા જિરિરાજ !

ત્યાં દૂર ઉભું સેન સળજ ,
હયદત્ત અને પેદલ અળજજ ;
ગડડડે ઝુલે કંઈ મતંગજ ,
કુંભચલે ટપટપક મહ .

ભાલા , કટાર , કંઈ ખડગ , દંડ -
પાવક પહાડ સૂતો પ્રચંડ !
ચોપાસ આશુટકાર થાય -
વહ્નિ ફણે કુંકવે વ્યાલ !

સહુ અડગ વીર દઠ સુલટ યોધ
વર્ષે સુરખ દઠ કોધ કોધ !
નયને ખૂણે ઉભી રહી મૂછ,
માતંગ શુંઠવત ફરક ભુજ .

રણશૃંગનો ઉપડે અવાજ ,
કંઈ ગડગડે વાણંત વાજ ;
ડંકો ડમકડમ — ભેર — ઢોલ ,
એ ધ્વનિ અતુલ — ન થાય તોલ !

‘ હર હર ’ ઉઠ્યો ગંભીર નાદ ,
ઘડ ઘડ વહે જયમ ધન અપાઠ !
ગોળા તૂટયા ગ્રહે લાતુ જેમ !
ઉજડી પડ્યું આકાશ કેમ !

કંપે ધરણી પર વૃક્ષ ઝુંડ ,
કંપે અનિલની લહરી મંદ !
કંપે જલધિ તણ આજ માઝ !
કંપે ભૂતલ ને શેષનાગ !

ધૂળે રિપુદલ છાતી ફૂર !
પગ ધૂળતાં ઉડી જાય ધૂલ !
ભીંધાં વહે નદનદી પૂર !
કંઈ ખ્હોઠે બનતા ચૂર ચૂર !

ધૂળંટિ ઉઠે લઈ રૂંઢમાલ !
શિર પર ધરી લઈ કરિન ખાલ !
લઈ ડમરૂ ડાક જોગિની પિશાચ
કંઈ ભૂત સાથ કુદી કરે નાચ !

સુરલોકની કન્યા અનેક !
વર શોધવા ઉડી એક એક !

લાઈ કરલતા પર કુસુમદાર
ઉડી વિમાને કરી કરી સિંગાર !

ગિરિગર્વિણે ઉદ્ધિ અખાત -
જ્યાં સાથ ચાલે દિવસ રાત -
પાતાલ નલ દિગ્પાલ પાસ -
ધૂમી રહી હજુ ઘોર હાક !

સજી સજી છે અખતર કુમાર
સુણી હાક ઉઠતો સિંહબાલ ;
મરડાઈ ઉઠતા અંગબાલ ,
કુટતી મૂછે દે હાથ તાલ .

સ્મિત અધર ફરકે લાલ લાલ !
મુખ પર ફરે છે રુધિર લાલ !
ચડી ચક્ષુ પર કંઈ રેખ લાલ !
કે અન્ય ઉગતો અરુણ લાલ !

ઉઠ્યો જલધિના મથન કાજ !
ના ફેડવા નલ ધૂમટ આજ !
રગદોળવા નિજ કરથી કોલ
કે તોડવા જગ અધકાર !”

હમીરનાં નેત્ર ભરાય રકતે ,
સંશામના નાદ સુણાય કર્ણે ;
એ હસ્ત એ મૂછ લાણી વળે છે :
ત્યાં વાત બારોટ તાણી ફરે છે :-

“ભૂંડી સાંઢણી ! આજ રાત બધી તહે શું કયું ?
જેનો ચાલ્યો નાથ તેને મેળવ - થાકે કાં ?

અભિમન્યુ થાતો રથારઠ ,
કંઈ શીખનાં નમી રહે પૂર ;

ત્યાં કૈંક શશીના સમું નૂર
ક્ષિતિજે દિસે છે દૂર દૂર !

કે સ્મર્ગ કુલડાં તણી હાર !
કે દિવ્ય હોળી તણી આળ !
કે વીજળી તણી વહે ધાર !
સહુ જગત પર કે ધવલ ગાર .

પવનવેગની સાંઠ ! તુને રંગ હજાર છે !
પીરે ઘીની નાળ પ્હોંચાડીને ઉત્તર !
જેનો અલ્પો હાથ વીરે તે મુખ ના દીકું !
તે જોવાનું આજ ખતાવનારી - સાંઠણી !

બાપુ ! બાલા ! બેન ! બે ટાણું તું પૂજજે -
સાચો રાખી પ્રેમ લવ આખો આ સાંઠણી !
દેનારાં તુજ હાથ - બેની ! મા ને બાપ તો !
પણ તુજ મીઠી લહાણ સાચી દેતલ સાંઠણી !

ઉતરી કુંવરી લલના બાલ ,
અમકે નૂપુર શિરની અલ ;
અનિલે લળકી ઉભે કેજ
તેવી જાલી અંગની વેલ !

કરતું મધુર મુખ સ્મિત મંદ ,
રેડે અધર અજળી રંગ ;
હસતાં વમળ પડતાં ગાલ -
પિયુતું થલે આજું જ્હાલ .

રાત્રિ બધી જાગી છેક ,
નેત્રે પડી રાતી રેખ ;
કેસર તંતુ કમલે સ્હોય -
ન્યોત્સ્ના મહીં શુભ ન્યમ હોય .

સરકે હંસ સર પર જેમ
ચાહે ચૌવતા ઝંટ તેમ ;
ખેંચી મુલદ્રાની પાસે -
જેતું મુખ દિસે ઉદાસ .

શંભુસ્તવન કરતી માત ,
નયનો ઢળ્યાં નીચાં શાંત ;
છૂટા રહ્યા કાળા બાલ -
હરનો દિસે બાણે બ્યાલ !

નમતી ઉત્તરા પડી પાદ ,
વાંસે ફેરવે કર માત ;
મુખથી શબ્દ ના બોલાય ,
બાળ્યાં અશ્રુ ના બાળાય .

હુસકાં ભરતી માત મ્હેં આ દેખી બેવડાં ,
વધૂને છાતી સાથ ચાંપી પણ અતે વહે :-

‘બેટા ! ત્હારો નાથ મ્હારો વાર્યો ના રહ્યો !
ઘરડી માની વાત ના માની ! આલ્યો ગયો !

ત્હારા ઉરનો હાર , આ આંખડીનો હીરલો
ચકાવે ચકનાર બાણે રણમાં આ ઘડી !

તું બાલક નવ બાણ , પિયુને શે સમજાવવો ,
એ એ બાલ અબાણ , વેનીલો હઠ ના મૂકે !

વેનીલા વર સાથ વેનીલાં ચ થવું પડે !
પાછો વિનવી લાવ બે એ તુજ માને કહું !

અપશુકની આ આંખ તુંને ના ચાશે રડી !
મીઠી વાણી - બાપ ! તારી લેર પર યજો !

ગાલે આંસુ ખોર અટકી ઉભું એકલું,
નિસાસાનો દોર મુખ મલકયે તૂટી પડ્યો !

દેવી ખિન્ન જરી ના થાય !
સ્મિતમાં ઉત્તરા ખોળાય !
મુખ પર નવીન આવે તેજ !
ચળકે નયનમાં પણ એ જ !

જેવો પગ ધર્યો ગૃહમાંય
તેવી ફરી પાછી ખડાર ;
ભર ઉત્સાહ રોમે રોમ ,
પગમાં હામનું છે ઝોમ .

રથ છે આંગણે ઉભેલ ,
ઝબકે પતાકા ને હેલ ;
હીરાજડ્યા મોટા સ્તંભ ,
તેમાં શસ્ત્ર પૂર રંગ .

ચોગમ ચક્ર ટાંગ્યાં દિવ્ય ,
ઉભાં અસ્ત્ર ખડ્ગો ભવ્ય ;
ઉપર ચિત્રમાં હનુમાન
તેડી ઉડે લક્ષ્મણ રામ .

વચમાં ધન્દ્ર શો કુમાર ,
ખેઠો કર મહીં લઈ ખાણ ;
અશ્વો સારથી છે સજ્જ ,
સેના કૂચ કરતી અર્ધ .

હરખે ભેધ પતિનું મુખ ,
કુંવરી થઈ રથઆરૂઢ ;
પિયુના વામ કરતી પાસ
લીધું યુદ્ધરથમાં સ્થાન .

વાળી વીરઆસન દેવી,
ઝેઠી જગતઆંગા જેવી;

કમલે શ્રમર ઝુઝે તેમ,
પતિને મુખે ચોટયાં નેન.

ચમકે અલિમન્યુ જોઈ,
પડખે આમ બાલા કોઈ!
સમજે નહીં આ શું થાય!
મનમાં કાંઈ એ મૂંઝાય.

પોતાની જ સ્ત્રી છે એમ
જાણે અલિમન્યુ કેમ?
ગઈ છે તેડવાને સાંઠ -
એને એટલી છે જાણ.

પોતાની ય સ્ત્રી એ કેમ
રથમાં આવી જોસે એમ?!
એ ના વીરથી સમજાય,
કોઈ સ્ત્રીથી ક્યમ જોલાય?

ઔઠ હૃદયની નીક આત્માપણ ઔદાર્યની -
તે નવ સમજે વીર - જેનો પાઠ લણ્યો નહીં.

પણ સ્થિર સુંદર રૂપ વયમાં તાણું આવતું -
ત્યાં યુગ ફરતાં સિનગ્ધ પાઠ લણાવ્યો ફુંદરતે.

જોઈ અપલતા આટોપ -
જોઈ ખીલતો એ રોપ -
જોઈ આંખડીનો તીર -
ડૂબે અચંબામાં વીર.

આ તે કોઈ છે શું દેવી?
ઉર સંભાવના છે એવી!

સુખથી નેત્ર ના ખેંચાય !

દર્શનની ન તૃપ્તિ થાય !

લાગી ગઈ દૈવી ચોટ !

દિલકું થયું દોટ'પોટ !

મીઠું મુંઘ ઉરનું તાન -

તેમાં ગયો ભૂલી ભાન !

ભમરો ખીડવા જેમ ઉઘડે ગુલાબની કળી ,
ખીલે સુખકું તેમ કુંવરીનું સ્મિત મન્દમાં .

ઝરતાં કુલડાં જેમ ઠંડી વાયુદ્ધેરીએ
પિયુનાં દગને તેમ ઉત્તર દેતી ઉત્તરા :—

‘ દાસી આપની છું - નાથ !

શિષ્યા પાર્થની છું - ના !

જ્યાં જ્યાં આપ ત્યાં ત્યાં હું ચ -

મહેલે જંગલે કે ક્યાં ચ .

મહારો પતિ જ રણમાં જાય ,

હુંથી કયમ અહીં રહેવાય ?

ચિન્તા રાખશે ના - નાથ ,

ના હું ડરીશ મુણી રણહાક .

મુજને શસ્ત્રનો છે યોગ ,

પાર્થે શીખવ્યો ઉપયોગ ,

આપીશ નાથને હું રહાય ,

શીખ્યું આજ સાર્થક થાય .

જૂઝે રણે બહાલો યોગ -

તે છે મહને જોવા કોડ ;

તૃપ્તિ તે જ લેવા કાજ ,

રણના રથે ખેડી આજ ,

પોતાની જે માત-નિત્યની લાગિણી પાર્થની-
રહતી તે હંમણાં જે જોઈ આવ્યો વીર છે .

તાજી અશ્રુધાર - દયામણું મુખ માતનું -
તે ફરીથી આ વાત વીરનયનમાં તરવરે .

સ્ત્રી તો કોમળ જાત-વીરપણું ત્યાં હોય ક્યાં ?
અનુભવની જે ખંડાર તે આ વીર ન માનતો .

ત્યાં આ બાલોવેણુ વિરમવદરિયો લાસતો ,
તેને પીતો તેમ અધર જે ય ઉઘડી રહે .

સ્ત્રી ના યુદ્ધમાં લેવાય ,
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લંઘાય ?
દેવા રજા મન ના થાય ,
'જા' એ બોલ ક્યમ બોલાય ?

એ મુખચન્દ્રનું સૌંદર્ય -
તેમાં અમી છે કંઈ દિવ્ય ;
તેનું પાન કરતો જાય ,
તૃપ્તિ કાળથી ના થાય .

આ ના દેવી કોય પણ છે નકી નિજ ઉત્તરા -
એ જાણે તવ યોધ વિચારલહરીમાં તરે .

'લલનાઓ તણાં આ રૂપ -
ઓહો ! મુધાના શા કૂપ !
એ લાવણ્યના સૌ લાવ -
તેનો શો ગભીર પ્રભાવ !

એને જોઈ તો મહેં આજ
પણ ના કહું શું તે કાજ !
લાગે યુગો વીત્યા સાથ !
મહેંઈ હૃદય પ્રાપ્ત દાસ !

આ દો સભર મૃદ્ધતાકોષ !
 દેવો યોગ આ નિર્દોષ !
 બેતાં થાક ઉતરી નય !
 દુઃખનો નાશ ક્ષણમાં થાય !

રણમાં ઝૂઝવું તે પાપ ,
 કરવો શત્રુનો ત્યાં ઘાત ;
 બાળે પોષવાનું પ્રીત ,
 પ્રેમે હારવું તે જીત .

શી છે ઘાત કરતાં જીત ?
 એ તો મૃત્યુની છે રીત !
 જીવન યુદ્ધમાં શોષાય !
 જીવન પોષતાં પોષાય !

ખાલાઓ ! અહો ! સુકુમાર !
 તમને સ્વર્ગ ખુલ્લું દ્વાર !
 જગના સ્તુત્ય આ સૌ વીર
 તે તો ક્ષારનું છે નીર !

અહો ! કેવું હૈયું ઘનવત બન્યું છે હૃદયમીરનું !
 દિસે છે એ હૈલી મુખ પર સુધાની સ્વરસતી !
 અરે ! સ્વાતિણિન્દુ ! તુજ પ્રિયતને છીપ મળજે !
 તમારા સંયોગે જગત સહુ મુક્તામય થજે !

ભલે થાતો હાવાં શિથિલ કર આ ખડ્ગ પરથી ,
 ભલે છૂપા ભાવો તુજ નયન દેતાં સહુ કહી ;
 અરે ! કિન્તુ શાને તુજ ઉર નિરાશામય બને ?
 રચ્યો આડો સૌથી પ્રણય ત્યમ તુંથી પણ રમે !

ગઢવી ! મારજે છાપો જે જે હો હજી મારવી ,
 બીલનાઈ તહેને આવું ના ના કોઈ મળે ફરી

“ખાલાતું” સુખ મૂક તેમાં દેવી નાદ કે -
તે સુખતો અભિમન્યુ, ને ભોતો મૃગખાલ શો.

જ્યહતસાહી નેન પ્રેમગરીળી વ્યાપતાં
કાંઈ યાચે તેમ ચોટયાં ખાલામુખ પદે.

ચોટયાં નેન-દિલનાં નેન,
ભિઠયું મધુર ઝરણું-પ્રેમ;
પણ ના ચુદ્ધ કે રોકાય,
હાવાં વિલંબે કયમ થાય?

ઉત્તર વાળવાનો કાળ
આવ્યો હવે-વીરા બાળ!
નીચે ધરી કરથી બાણ,
ખોલે ઉત્તરાનો લાણ:

‘તુજ ગુરુ-ચિતા મહારા દૂર,
આ બે સજ્જ ઉભા શૂર;
છેદું ચુદ્ધને ન જરાય,
હુથી ઉભું ના રહેવાય.

સ્ત્રી ના ચુદ્ધમાં લેવાય,
શાઓ કેમ ઉલ્લંઘાય?
તહારો કોડ-ખાલા! આજ-
હુથી કેમ પૂરો થાય?

તહારો કોડ ના પૂરાય,
બુદ્ધાં થયું-ના ઉપાય;
તહારા યોગતું સુખ તેમ
હુથી ન તેટલું લેવાય.

આયુ - ઉત્તરા! પણ કોલ,
પાળો પ્રભુ મહારો બોલ;

પાછો ફરી રણથી આજ
લેગો કરીશ પડિતસાથ.

સ્ત્રી કાં રણે ના લેવાય?
એ સુખ કેમ ના દેવાય?
એવી કંઈ છું તકરાર,
ખુલ્લું પછી થાશે દાર.

ચડતાં ફરી હું સંગ્રામ
લેઈશ સાથ તું ને - પ્રાણ!
કર તુજ ખંત પૂરી કાલ,
મ્હાતા સહે રહેજે હાલ.’

હોતાં શાસ્ત્રનો પ્રતિષેધ
મૂકી ઉત્તરાને ઘેર;
પણ એ બોલતાં એ વેણ
નેત્રે વહી અશ્રુરેલ.

ઉત્તરે ઉત્તરા લાચાર,
ધડકે દિલે મહોટો ભાર,
દઢ ઉર છે ક્યું કરી ઓર,
ખરતું તો ય આંસુબોર.

ખાલાના હૃદયનો કંપ-
એ સુખ તણો ઘેરો રંગ-
તે પર સ્નિગ્ધ લોચન થોધ
ચાલી રાખતો ધરી લોભ.

નેત્ર વિખુટાં છે બને ! ભલે દૂર હો અંગ !
પણ ક્રુવ ત્યાં ક્રુવમાછલી-એ જ એમનો રંગ !”

તૈયારી છે કસુંબાની, વારતા અટકી અહીં ;
અંજળી આપવા લેવા તાણખેંચ શરૂ થઈ .

પાળાં રૂપેરી ત્રણ ચાર મહોટાં
કુંડી સમાં હાજર આ ફરે છે ;
હુક્કા દિસે સૂઈ ઉઠેલ તાબ -
ભરેલ તે વાદળી શા ગડેડે .

બારોટજી બાંચ ચડાવી ઉઠે,
એ ધૂમ તેણે જ હતો બબલવો ;
ટીપાં ઉપાડી નિજ આંગળીથી
શીરે ધરી રંગ કંઈક દેતા .

“ રંગ છે સોખડા તુંને ! હોલે રંગ હમીરને !
વીસાને રંગ હો ઝાઝા ઘોડાં દેતલ જામને !” *

મીઠો કસુંબો ગઢવી કરે છે,
ચોપાસ કું અંજળીઓ ફરે છે ;

* ગઢવી સૌથી પ્રથમ કસુંબો મીઠો કરે છે-પીએ છે-અને તે વખત ધરાએલી અંજળીમાંથી અકેક ટીપું ઉપાડી શિરે અથવા પોતાના હાથની કળા પર ધરી દરેક ટીપે દાતાર, શૂરા અને સાચી પ્રથમ પોતાને બંધાણ કરાવનારને-ગુરુને-રંગ-સાબાશી-આપે છે. હમીરને પણ રંગ આપે છે તેવું કારણ તે ત્યાં હાજર છે એ નથી; કેમકે એમ રંગ અપાતા નથી, રિવાજ પણ નથી, પરંતુ તેની સારવાડની કારકિર્દીએ એવા રંગ માટે તેને ચોગ્ય બતાવ્યો હતો તેથી જ અહીં જેમ તેની ગરહાજરીમાં તેમ જ હાજરીમાં રંગ અપાય છે.

મહારી કથાને તેના સારવાડના વાસ સાથે સંબંધ ન હોતાં તે વાત મૂકી દેવી પડી છે, તેને માટે મહુને દિલગીરી થાય છે; કેમકે તે પણ કોઈ કાવ્યને-વીરકાવ્યને-શોભાવે તેવી છે, અને એ લખાય ત્યારે જ હમીર-જીના ચરિત્રને ન્યાય મળ્યો કહી શકાય.

એ વેન ધીમે ચડતું દિવે ને
વેળા ચ ના લોજનને હવે છે.

નશાનાં વેન સૌ મીઠાં મીઠાં છે વિશ્વને ધને ;
એમના વેનમાં ખીજું ના ના વેન કદી ચડે.

ફરીથી એ ખાલા સરવર તણી યોધાહુદયે
હુણતાં આ વાર્તા રુધિર સઘળામાં તરવરે ;
દ્રવી ચાલી જતી મધુર સ્વરમાં ઈંદ્રિય બધી ,
સમાતી ના આવી લહરી જિગરે કેં ઉઠી ઉઠી :-

અહો ! તે ખાલા શી સુજ હૃદયની તે રમણી એ
મને ક્યારે કહેશે- 'તુજસહ-પિયુ ! ચાલીશ રણે ?'
હશે ક્યાં તે વેળા પ્રિયઉર તણે કોહ પૂરતી ?
હશે-હા ! ક્યારે તે અચુરશિર બહેતાં નિરખતી ?

ધીમે ધીમે ગળી ગળી જતી પાકતી આંદની આ
ચારે પાસે ધવલ સરખી દૂધની રેલ રેલે ;
મેંમે થાક્યો અગર દિસતો વેનમાં કો નશાના -
તેવો ધીમે પદ ધરી વહે અષ્ટમીનો શશી આ .

જહોળું હતું મંડલ આજ આંહી ,
સમાસ યોગાન વિના થશે ના ;
ટેકી કરે એ ગઢવી ઉઠે ને
અહીં તહીં નોકર કેં કરે છે .

અક્ષેકને ઉપાડીને મૂકાતા દૂર દેલિયા ,
ચાંદરો પથરાઈ ને જાળઠો ચ ઢળી રહ્યા .

પંક્તિ હવે સૌ પથરાઈ જતાં,
થાળો ચ ત્યાં સર્વ મૂકાઈ રહેતાં,
હમીરજી શબ્દ સુણે 'પધારો',
ને તાન મીઠું અટકી પડે છે.

પરીસવાનું શરૂ કામ થાતું,
પહેલું જ ત્યાં લોજન ક્ષીરનું છે,
પરીસવાનું સહુ પૂર્ણ થાતાં
થાળી ફરે યોગમ શર્કરાની.

વેગડાની કુમારીએ પકાવેલ રસોઈ છે,
પરીસે હાથથી જાતે ખૂર સાકરનું બધે,
મધ્યમાં યોધ બેઠો ત્યાં આવે પીરસતી હવે,
હસ્ત એ થાય લાંબો ને મ્હેં સામે મુખડું નમે.

કેવાં નમે અવયવો કુલની કળી શા !
કેવી સમાન સહુ અંગની પૂર્ણતા છે !
સંકોચ ને સ્મિત તાણી હૃદ શાં રસીલાં
કેવાં દિસે નયનપદ્મ ઢળેલ અધાં !

મીઠું સ્તવે પ્રણયસ્રોત કટાક્ષમાંથી,
ગંભીર દૃષ્ટિ ઉરની સ્થિરતા જણાવે ;
એ બ્રહ્માન જયઉત્સવની પતાકા
સામ્રાજ્ય આ જગત ઉપરનું લલવે.

જે નેત્ર તાય સમરાંગણના સહે છે,
તેને ય દર્શનથી થંડક પ્રેરવાને,
યોજાયલી પ્રભુથી મૂર્તિ દિસે નકી એ :
ને એ જ સર્વ શરી ખુલ્લું કરી બતાવે.

વિદ્યુતના પ્રતિ નવા ચમકારમાંથી
ભાસે રસાલ જગ જન્મ સદા ય લેતું—
પ્રત્યેક તેમ ગતિ આ લલના તણીમાં
આકર્ષનાર કંઈ નૂતન ઉદ્ભવે છે.

એ જોર છે વદન, જોરપણા મહીં એ
તેજ્યભાવ કંઈ સંદ્ર અપૂર્વ પ્રેરે ;

એ ભાલ , ગાલ , દગ , તાબુક નાસિકાથી
આછાં શુભાળી કિરણો ઝરતાં હિમે છે .

સામે જ છે શરી રહેલ હમીરજીની ,
એ અર્ધ ચંદ્ર દગ એ નિરખી રહ્યાં છે ;
આ કિંતુ ગૌર પરિપૂર્ણ સુધાંશુ ક્યાંથી ?
આશ્ચર્ય એ અકિત આંખ નિહાળી રહેતી .

જે અર્ધ ચંદ્ર હમણાં જ નિહાળતો'તો
ત્યાં પૂર્ણ ગૌર શરી ભાવભર્યો ક્યો આ ?
આ સ્વચ્છ આલ - નવ વાદળી એક છે જ્યાં
ત્યાં આ ક્યો નવીન વિદ્યુતનો લીસોટો ?

ખાલા નમી હજુ ય પીરસતી જતી ને
એ હસ્તમાં નવીન ભાવ હબર કંપે ;
ક્યારે ગણે અતિથિ છે થઈ પૂર્ણતા તે
જોવા નમ્યું વહન ચોધની આંખ સામે .

ઢોળાય થાળ અરથો મિજમાનને તો ,
તોયે ગળામણુ હજુ નવ પૂર્ણ થાતું ;
એ તો પ્રભાત સુધી પૂર્ણ નહીં થવાનું ,
જેઠો અહીં અતિથિ આત્મલગામ જોઈ .

પોતે ગણેલ શરી પૂર્ણ કળા ભરેલો
તે આ જ છે-વહન છે-સમજાય છે એ ;
કિંતુ વિશેષ કંઈ ખાતરી થાય હૈયે
ને એ ચતાં જિગર શીત હવે ગળે છે .

તે તે તડાગ પરની પનિહારી ખાલા
ને આ ઝુકી અહીં સુધા પીરસી રહી તે
છે એક એક જ નકી ! નકી એ જ એ છે !
શાં એ ઉરે મધુર સ્વપ્ન વહી રહ્યાં છે !

જે દર્શને હૃદયને હલવી મૂક્યું 'તું'
તે ધ્રુવ દર્શન કરી અહીંયાં કહીથી ?
જે દર્શને દિવસ કૂચ મહીં વધાર્યો
તેની ય આ સફલતા બનવી કહીથી ? ।

એ નેત્રની સફલતા અણુચિન્તવીથી
સિન્ધુ કુદે તટવિહીન અબ્ધયખીનો ;
ભૂલી ગયો અતિથિ પીરસનારને છે
અન્ય સ્થલે પીરસવાની રજા જ દેવા .

સામે જ બેઠા ગઢવી તહીં છે ,
તે દ્રષ્ટિ આ સર્વ નિહાળી રહે છે ;
સ્વધૃષ્ટને પાર પડ્યું જ માને ,
આનન્દનો વેગ ઉરે ઉઠી રહે .

કુંઠાવટી નાયક ભીલનાને
ઉત્સાહમાં હસ્ત મહીં ધરે છે ;
વૃદ્ધા અવસ્થા ઉઠી ક્યાંઈ ચાલી -
ખારોટળ ખાલક શા ઉઠી ઉભે .

વિસ્મયે વેગડો બેઠે ધોળી મૂછ હસી રહે ;
બેઠને બેઠલું આવું હર્ષાશ્રુ નયને વહે .

ચોટયાં હળુ નયન એક ખીલ મહીં છે ,
મીઠી ઘડી હૃદયમાં ઘડકી રહી છે ;
આનંદ અમૃત તણા ગરકાવ માંડી ,
એ સ્તિગ્ધ આર્દ્ર અભિષેક બની રહ્યો છે .

ત્યાં ભીલનાયક કરે જઈ ચાંદલો , ને
ખારોટળ કરથી અક્ષત ચોડી દે છે ;
કુન્યા તણા કર ગળામણથી ભરેલો
લેઈ હમીરકર નાયક માંગતો આ .

જોટલું ત્યાં ત્યાં જાગે - આગે જાન હમીરને,
ધેરી જો આંગડી તેની જોતી હો મુજથી હવે.

આ પૂર્ણ છે સહુ જ ધન્ય ગની રહેલું -
છે જોટલું ય સમજેલ કુમાર યોધ;
અમ્હાંકતંત્ર પ્રભુ અર્પી અહીં રહ્યો આ -
તેનું ય લાન ઉરમાં ઉછળી રહ્યું છે.

પોતે જવાનો પણ કાલ યુધ્ધે -
એ વાત હોયે ખટકી ઉઠે છે;
સૌ શ્રેમ પાછું જ ફરાય ત્યાંથી,
શી ખાતરી તેની થઈ શકે છે !

તો આ ખિચારી અનલિંગ પાલા
અખંડ સૌભાગ્ય સમી દિસે જો -
સૌભાગ્ય તે હસ્ત સહેલ દૂરીને
વૈધવ્ય દેશે કયમ પ્રેમ તેને ? !

ઊઠતાં ઊભિં - એ ઉરે સાવધાન થઈ ગયો,
અગાડી દીર્ઘ થાતો તે હસ્તને કબજે કર્યો.

મીઠાં દયાદ્રં નયનો જલમાં તરતાં,
એ સ્ત્રીલનાયક તણાં નયને લગાડી,
એ સાહસિક ગતિને અટકાવતો એ
જો છે ઉરે ટપકતું - વિનયે કહે તે :-

“ અહો ! તારી કન્યા - મુજ હૃદય તેને વશ ગાન્યું,
ખરું કે ચાહું છું, અધિક મુજને એ જીવનશ્રી;
ખરું કે એ વિના જગત સઘળું શુષ્ક મુજને,
ખરું સાચું સાચું પણ નવ ઘટે તે કયમ બને ?

અહો ! તેની પ્રાપ્તિ મુજ હૃદય પુણ્યોદય ગણે,
અહો ! એથી ગીલું જગ પર સુભાગ્યે કયું હશે ?

જ્યાં સ્વર્ગોનાં એ સ્વપન સહુ એને નિરખતાં !
અધું સાચું કિન્તુ પ્રણય ક્યમ દેશે દુઃખ ભક્ષા ? !

હવે છે ના ઝાઝો જગત સહુ સંખંધ મુજને,
રસીલું વા સૂકું પણ સહુ હવે સ્વપ્ન સરખું ;
અરે ! સ્વપ્ના માટે મૃદુ જીવન ડોળી ક્યમ દર્શા ?
કળી ચૂંટી લેઈ મરણવશ તેને ક્યમ કંઈ ? !

જવું મહારેયુદ્ધે — મુજ કર હવે તો શખ-સમો ,
અરે ! તેનો તેણે ઘટિત નવ આલંબ ગ્રહવો ;
કહેતાં આ બોલો મુજ જિગર લાચાર દુખિયું ,
છતાં હું તો એવી મૃદુ કળી સ્વીકારી નહીં શકું .”

ખારોટ આ વાત સહુ સુણે ને
નીચે ઢળ્યાં છે નયનો વિચારે ;
ઘડીક એ યોધમુખે ફરે ને
નેત્રો ફરી ભૂમિ પરે ઢળે છે .

એ ભીલના નાયકની કુમારી
હમીરજીથી પતિ અન્ય સારો
ક્યાં વિશ્વની ઉપર પામવાની ?
ખારોટજીને દઢ એ થયું છે .

ચાંદા લણી એ નયનો ફરે ને
એ મેઢાં તણા ભાવનિહાળી રૂંદે છે ;
જાણે કંઈ આમ પુકારી ઊઠે :-
‘ ખાપુ ! રુચે તે સુખથી કરી લે ! ’

ખાલાઉરે છે ધડકી ઉઠ્યું કે ,
પ્રીતિ વધારે ધડકી હશે ક્યાં ?
સંકોચે, લગ્ન, દુનિયા, વિચારો
તોડી દઈ પ્રેમ કુદી ઉઠે છે .

જે માલા ગઢવીદરે લટકતી તાજાં ફુલોની હતી -
 જે જો ચૌધરે જ લોજન પછી ખેસાવવાની હતી -
 તે માલા કપમાં લઈ ફુંવરીએ અખીં દીધી ચૌધરે,
 ના - હા કેં દરવા તણો સમય ના ખાકી રહ્યો છે હવે.

સરતટ પરે ગૂંથાયાં તે તરો ઉઘધિ મઢી,
 અનુકૂલ વહો વાયુદહેરી સદૈવ શઢો બરી.

અમર રસ ઢો - તેનાં દહાણાં બવોભવ પામજો,
 તમ હૃદયનાં ઊંચા સ્વર્ગે સદા નયનો હજો.

હૃષીશુ જો ગઢવીનાં નયને વહે છે,
 સંસારકાર્ય સહુ પૂર્ણ થયાં દિસે છે;
 જો યુગ્મનાં ફરીફરી દુખણાં લીએ છે,*
 આશીષ હર્ષલહરી ઉભરાઈ ંહે છે: -

“સુખડાં લાજ હો તાજાં! નીલો ખાગ સદા હજો!
 “ચાંદલો ન્યૂંડલો તહારો - ખાપુ! ખેદન! અખંડ હો!”

* * * *

રજની આ વહતી મૃદુતા ધરી,
 પતિ કને નવલા લલના જતી;
 વદન જો પિયુના ઉરમાં સરે,
 જયમ શશી નલમાં ઉપરે તરે.

* દુખણાં સીએ જ લે છે, પણ મહુ આનંદમાં આવી જઈ આશીષ
 દેતાં, દેવીપુત્રો-આરણ્ય પશુ માતાની પેટે જ પોતાના અન્નદાતાનાં-
 ખાલકોનાં દુખણાં લે છે.

સર્ગ ૪

પદાવ

સૌ-જે કૌ ઉપકારની વિવિધતા, સંસારની રોશની,
ઉભા વિશ્વવિહારની, રસિકતા સાક્ષાત જે ઈશ્વરી;
જેની સુન્દરતા, કૃપા જગતને આહવાન પાઠ વહે -
તેને આ સુજ ખીન સોપી શરણુ, તેને જ માણ રહે.

સલર વિહરે લાલી લાલી છવાઈ છવાઈ આ,
કુમકુમ લયો શું બાલાના મૃદુ અરણ્યો કર્મો;
શરમ કરતી મુગ્ધા જાગે પિયુરથી સરી -
ત્યમ થરથરી તાબા રનેહે ઉપાં નલમાં તરી.

જગત સઘળું પોઢયું - કેર્તા તાણું શિશુ - શાન્તિએ,
જરી પણ - અરે - એને કાંઈ ટકોર પડે રખે;
કરુણ હૃદયે એવું ધારી ઉપા સ્મિતમાં રમે,
મધુતર કાંઈ મીઠાં સ્વપ્ને ગુલાબી કરે ભરે!

કલરવ કરે તે પંખીઠાં સ્વરો નિજ ફેલવે,
પ્રભુપ્રણયના મીઠા લહેકા જનશ્રવણે ભરે;
અનિલ લહરી ગાતી નેત્રો બધાં ય ઉઘાડતી,
પણ રસિકડાં જાગેલાંને જરાક સુવારતી.

પહેલી વસન્તવન જે ઉરમાં ફુટેલી,
પહેલી જ મહેક વતી સ્પર્શ કરેલ અંગો -
તે કસ્તુરી મહીં જ લાન બધું ભૂલીને
સ્વમ્મન્દમાં ઉપવને મૃગ જેમ ખેલે :

તેવો વિહાર રજની અરપી ગઈ જે
સૌન્દર્યપૂજનની પહેલી જ પ્રેમજ્યોતિ -
તેને જ ગાઢ હલ્લુ ચાંપી ઉરે જડતો
નિદ્રા મહીં ય રસ ચૂસી રહ્યો યુવાન!

આકાશથી ઝરતી આકાશ માતીડાંની
એ હંપતિશયનસ્થાન વધાવવા જે,
એ તૃપ્તિના જ સ્વરને શરણાઈ ગાતી
મીઠા પ્રભાત તાબું ઘેન વધારવાને.

શ્રંગાર ને જય તણા પ્રિય મિત્ર જેવા
ડંકા તણા ઘરર ઘોષ ઉઠે બગીચે,
બ્રહ્માંડજીવ ઉર તૃપ્તિ મહીં વિરામ્યાં -
તે કિન્તુ એ સ્વર વતી બગીચી શકે ના.

તો! યે ન દે ઘટિત એક જ લહાણુ લેવી
માશુકસ્પર્શ પછી કાંઈ બધાંય યાચે,
પ્રેમી હમીર! ફૂલડાં ચમને રમે આ -
એ તૃપ્તિની નગર ફેરવવી ઘટે ત્યાં.

ને, એ જ વાક્ય વહતો રવિલાલ બીજે
એ સ્નેહની મધુર સોડ તપાવતો કે;
એ હૂંફ તો અતુલવાઈ બહુય વેળા -
આજે તહીંય પણ નૂતનતા ભરી કે.

આજે બધાં કુસુમની સુરભે ફરી છે,
આ વાયુનાંય મૃદુ ચુમ્બન આજ બુદ્ધાં;
તાબું બને નદી પુરાતન વિશ્વ આખું
કો એક નૂતન વિહાર મળી જતામાં.

ભીડી હમીર નિજ શસ્ત્ર ધરે શરીરે,
ચંદા નમી કંવચની કડીઓ ભરે છે;
જે શસ્ત્ર કાલ કડવાં ઉર માનતું 'તું -
તેથી વિશેષ મધુ આજ બની શકે શું?

તાબ પ્રભાત સમું ચુમ્બન એક તાબું,
આલિંગન પ્રગટ કૃપાની છાપ જેવું,

એ પ્રેમના વચન શી તીરછી નિગાહ,
ને યોધ દાદર થકી ઉતરી પડે છે.

છે સજ્જ ત્યાં નાયક લીલનો એ
ખારોટળ ને નિજ મિત્ર સાથે;
આશિષ, આનન્દ અને મજક--
એ દૃષ્ટિઓ યોધ સ્વીકારી લે છે.

લીલો સહુ અશ્વ પરે ઉભા ત્યાં
હારો નમે વાંકડીઓ મૂછેની;
વસ્ત્રો પતાકા કંઈ રંગવાળા--
શસ્ત્રો સહુ છંદ ધનુ રચે છે.

એ પ્રેમરાજ્યો કરનાર એક
જે લગ્નની સાંકળ છે ઘડાઈ--
તેની કડી એક બની જઈને
યુદ્ધે ચડ્યો નાયક લીલનો એ.

ચંદા હતી જીવન વેગડાનું--
એ આપતાં દેહ અપાઈ ચાલે
આનન્દનું ખીજ વસે જઈ જ્યાં--
ત્યાં : ત્યાં જ દોરાઈ વહે બધાં એ.

એ લીલના નાયક સાથ ચાલી
લીલો તણું સૈન્ય ગયું અગાડી;
એ કૂચનો માર્ગ બતાવનારી
ધૂલિ દિસે દૂર ગુલાલ જેવી.

હમીરનું પાછળ સૈન્ય રહે છે;
એ યુદ્ધનો કેસરિયો પ્રવાહ;
સૌરાષ્ટ્રનાં ભૂષણશા તુરંગો
ભાસા સુખી ફૂલી કુદી રહ્યાં કે.

“તુજને સુરા જે અર્પાઈ -

“બાણે સ્વાદ વિરલાં આંહી ;

“સીતા બાણુતી’ તી નેક ,

“બાણે જિગર મહાઈ એક !

“ખાસો ભયો કાલિદાસ

“મીરાં ગઈ પી તે ખાસ !

“તે તુજ મોહિનીની મહેર

“ખાવાગો કરે પી દહેર !

“જગની સુન્દરી તુજ તાન ,

“મોહક રૂપ તહારી સાન ;

“જેના દોરમાં સંસાર

“મીઠો અને છોડી ખાર !

“જેનો ભાગ્યશાસ્ત્રી લેખ -

“તે તો પામતા એ કેદ !

“એ તો સ્વર્ગમાં પીવાય ,

“ફાઈ એક અહીં લેવાય !

“કોને સુરાનું દે ખાન !

“કોને અન્ય મીઠી લહાણ !

“કોને એક તિરછી આંખ !

“વાંજે રમેહની જ્યાં પાંખ !

“દેવી ક્યાંઈ વત્સલ ધાય :

“મદિરા પય જાની વહી જાય !

“જોળે કોઈ રમતું ખાલ :

“આર્ય ધૂધરે દે તાલ !

“મદિરા મેઘની એ ધાર !

“ગાયો કેમ તેનો કાર !

“ખાલે ! દિવ્ય તહાઈ સૌમ્ય -

“તેનો બધે કંપે તાર !

“પ્યાલા તણું ખખ્ખર થાય !

“સીસો ત્રિશૂલે ટીંગાય !

“કરડી લમરની તીખાશ !

“એ તો દૈત્યદિલનો ત્રાસ !

“સ્ત્રીનું રૂપ એ તલવાર

“જાણે યોધ એની ધાર !

“મહામુદ રાજવાને કાજ

“બેઠી ક્ષત્રિકર જે આજ !

“આવા યોધને ધરનાર

“ઉઠે - તે જ તુજ અવતાર !

“સુન્દરભાવિણી સાક્ષાત !

“જય ! જય ! માત ! જય ! જય ! માત !

“મહીપતિ યોદ્ધા લાખ અળખા વિણ નખખા નકી !

“કુંકુમલર એ હાથ જ્યાં જયકંકા ગડગડે !

“ગોહિલરાજ હમીર ! તુજ કરે પર , તરવાર પર -

“એ જ કૃપાની સ્થિર પાંખ હજો તુજ સાથમાં .”

પિયુ પ્રિયાનાં - સુણી સિદ્ધ કાવ્ય આ -

સ્મિતે ભર્યાં 'તાં નયનો મળી મળી ;

ઉરે તણી ગોઠડીઓ કરી કરી ,

ધરે રવિનું જ્યમ તેજ ચન્દ્રમા .

હમીરજીના ઉરમાં પડેલ તે

હજુ નવી કાલની છાપ સૌ હતી ,

હજુ રહી સ્નેહની શ્રેણિ એ કુદી ,

ઉરે રમે તે યણ કંપ એ જ એ .

ખરું જ 'હે' એ ગત મિન્હી બધી
સગી વિના વ્યર્થ જ માનતો હતો ;
સગી સહે જે રસ ઇશ અપતો -
તે પાનમાં લાગણીઓ ગણી હતી .

પરન્તુ સ્ત્રી સર્વ પ્રકારમાં આહી
પ્રધાનતા લોગવતી રહેલ શું ? !
નકી બધું આ ગઢવી કહે નવું -
રણે ચ દૂર્ગામયતા રચેલ શી !

જરા નવું હાસ્ય મુખે પ્રકાશતું -

“ખારોટ^૧ લાધામય શાસતાં અતિ ;

“પુરુષની કીર્તિ જરીક તો હતી ” !

એ હાસ્ય એ વાત અગાડી મૂકતું .

ગઢવી તો ચડેલા છે કવિતાના જ આસવે
-હુક્કાની ફૂંકની સાથે કાવ્યની ઝરણી કુદે :-

“છોડી વિશ્વ છોડી રાગ ,

તપતા તપ મુનિ ઋષિ લાખ ;

“ચિત્તે રાખતા હૈંકાર -

“વાગે બ્રહ્મનો જ્યાં તાર .

“રોળી વાસનાનું સેન ,

“શોધી ખાકમાં નિજ ચેન ,

“જંગલ વસવતા એકાન્ત ,

“ચિતકું એમ થાતું શાન્ત .

“એ તો નાવડું રસહીણ ,

“ખારા સિન્ધુનાં એ પ્રીણ ;

“હું તો ગાઉં બીજું ગાન ,

“દેવી તણું એ તો તાન .

“એ તો અન્ય સીઠો રાહ ,

“રસનો અમર તેજપ્રવાહ ;

“સુન્દર પાંખડીના રાગ -
“એ એ રાહના સૌ બાગ .

“દિલની ઊડતાં જ્યાં છોળ -
“બનતું વિશ્વ બોળંબોળ ;
“તિલની ગાલ પરની સેવ -
“તેમાં ધ્યાન, દેવી, દેવ .

“હુંપદ ઉપર મારી મેખ ,
“ચોગમ એ જ માશૂક દેખ ;
“દિલનો તોડતાં સંકોચ ,
“છેલ્લું જ્ઞાન, છેલ્લો ભેખ .

“કવિઓ ગાન એનાં ગાય ,
“સુન્દર પાંખડીને સ્હાય ;
“મહિરા દેવી ત્યાં જે પાય ,
“તેમાં બલક ઝુકયું બાય .

“નવ રસ વાસનાનો ખેલ !
“પ્રેમ જ કેન્દ્રમાં શેલેલ ;
“પ્રેમ જ અલકનો ઉપલોગ ,
“છેલ્લો વિશ્વનો ઉપયોગ .

“જગમાં પ્રેમનું જે સ્થાન
“તે તો દેવીની સ્ત્રી-સાન ;
“મહે તો એક અમ્મા સેવી ,
“જય જય ! દેવી ! જય જય ! દેવી !

“માળા ફેરવું ત્યાં એ જ ,
“રણની હાકમાં એ એ જ ;
“દુર્ગા માતવું આ ગાન -
“જગત ઊઘતાં એ એ જ .

“સંહારે ચડે મુજ માત-

“ત્યાં થે પ્રેમભીની ભાત ;

“ક્ષત્રિખડ્ગ જે વખણાય-

“રક્ષણ કાજ તે વપરાય .

“વખણાઈ ગઈ સમશેર-

“તેમાં કંઈક સ્ત્રીની મહેર !

“દેવી ! પ્રીતિ તું સાક્ષાત !

“જય જય ! માત ! જય જય ! માત !

“જંગલત રણનાથ અખળા વિણ નખળા બધા !

“કુંકુમભર એ હાથ પુષ્પમાલ તલવારની !

ખારોટજી આ સમજાવતા'તા

એ પ્રેમની દેવી ખડી કરીને ;

એ વાત આલી હજી જ્યાં રહી છે

હસીરપત્ની રથ તારવે ત્યાં .

ત્યાં પાસ છે કે હરણું ઉભેલું

તેની લણી એ રથ આવતો થયો ;

ખારોટ ને યોધ તહીં જ આવે

નીચે જ બેતું મૃગ-તો ઉભું હજી !

ચાંચલ્ય તો બતિ તણો સ્વભાવ -

એ આજ ક્યાં દૂર થયો મૃગેથી ? !

કે વજ્ર શો શાપ શિરે પડ્યો શું-

પાપાણતું શું મૃગ છે બની ગયું !

એ લીરુતા નેત્ર તણી નમીને

ગળી રહી દારુણ શોક માંડી ,

કે હસ્તિની શું મહી દબાતાં

જેવો ગજો છે રસ પોયણીથી .

તેની જ પાસે પદમાં પડ્યો છે
તેનો જ સાથી મૃગલો ઘવાઈ ;
ચોટી રહ્યો છે હજી તીર હૈયે
મૃત્યુ તણા મ્હોં મહીં રક્ત બહેતું .

માઠા ઉભીને પ્રણ નેત્ર ચાટે,
તેને ય એ ઔષધ વ્યર્થ લાસે ;
તોં ચે-અરે સ્નેહ તણો જ ધર્મ-
બળવતી છેવટ હોય ના શું !

‘ નહીં ! નહીં ! એ રડતાં હતાં દગો
હયાલરી દષ્ટિ મિલાવી ચોધથી ;
સામે પ્રવાહે રણમાં જનાર
એ દષ્ટિથી એ ઉર સ્થંભી ઊભે .

છતાં ય અશ્વો હજી પાસ આવે ,
‘ એ ઘાતકી શું ફરી તીરવાળો ! ’
રે ! માનવીને મૃગલી પિછાને ,
નહાસી જવા શક્તિ ન કિન્તુ હાવાં .

છતાં ય અશ્વો હજી પાસ આવે ,
ફરે જરા એ મૃગલી ખસે છે ;
ચોટેલ એ દષ્ટિ તહીં જ તોં ચે
‘ નહીં ! નહીં ’ ની ફરિયાદ રોતી .

એ માનવી એ મૃગ પાસ ઊભાં ,
જરા વધુ ફર મૃગી ખસે છે ;
પ્રભુ કિને રાવ પુકારતી શું-
આધીન એ દષ્ટિ તહીં જ ચોટી .

મૃગી થઈ ફર જ એટલું એ
છેલ્લી ઘડીમાં પણ બાણતોં તોં ;

છેલ્લા ય શ્વાસો મહીં સ્નેહના એ
નિઃશ્વાસને ગેદથી યોધ જોતો .

છેલ્લો જ એ સ્નેહ તણે નિસાસો-
સમુદ્રના ભ્રમિં સમો રસાળો ;
ચાલી જતી શ્વાસની ચોટ માંહીં
છેલ્લું જ મોખું લાગતી તણુ એ .

સામે જ બિલેલ હમીરજીને
મૃત્યુની દષ્ટિ ઠપકો દઇ કે ;
નિઃશ્વાસ ને ત્યાગ મહીં ઠરે છે ,
ધરી રહે છે પછી લાવશૂન્યતા .

સંસારની સત્ત્વપ્રધાનભાવિણી
જે દેવીને યોધ સુણી રહ્યોતો-
તે સર્વવ્યાપી તણી મૂર્તિ આંહી
હમીરની દષ્ટિ પરે તરે છે .

બની શકે તો મૃગને બચાવી ,
તેની મૃગીને ફરી સોંપવાને
ધરણા ઉઠે યોધઉરે પરન્તુ
નિઃશ્વાસથી ના વધુ કે બની શકે .

દવા તણે કાળ બધો ગયો છે ,
ઉપાય તો મૃત્યુ તણે રહ્યો છે ,
દયાલુને એ ઉરની દયામાં
રહ્યો હવે તીર જ એક ખેંચવો .

એ ખેંચતો તીર હમીર છેલ્લો
ખારોટ સામે નિરખી રહે છે ;
એ નેત્રના નીરની વૃત્તિ માટે
ધલિજ ખારોટ કોને નહીં કશો .

ચાલી ગઈ છે હરિણી ય હાવાં,
હમીરને ચાલ્યું જવું જ બાકી;
અશ્વે, રથે માર્ગ ફરીથી લીધો,
સુસાફરોથી અટકાય કેટલું ? !

રજા ઉપાને દઈ દૂર રાખી
રાતાથને શ્વેત કરી દઈને
આ એકલો ભાનુ નભે ચડ્યો છે,
પ્રવાસ પૂરો કરવો જ ન્યાં ત્યાં !

હીરો તપી ઈશકિરીટનો આ
છાયા તરુની મધુરી કરે છે;
પંખી સુવે બહાલ મહીં ફરીથી,
આનંદ વારો સઘળે ધરે છે.

પંખી નીચે લક્ષ્મીના પડાવો,
અહીં તહીં સૌ પથરાઈ જતાં;
એ દંપતિ ચે ઉતરી પડે છે,
છાયા મૃદુ છે સઘળે સમાન.

વિંશાલ વૃક્ષો વડનાં ઉભાં ત્યાં,
પાસે નદી કેં મધુરં લવે છે;
ચંદાઉરે એ મૃગલી રહે હજી,
આરામ નિઃશ્વાસ સહે ઢળે છે.

નહાતું દિસે પાસ જ ગામડું કે,
ત્યાં વ્યોમમાં ધૂમ્રની આકૃતિઓ,
જાણે કુદી શ્યામ મૃગો ફલંગે,
દોડી જતા પારધિપાશથી શું !

ખાંધી અશ્વો તરુ સાથે, જાજસો પથરાય છે
અંજળીમાં ફેરુંખાના રાતા રંગ ભરાય

હેજો કેં લશ્કરી મહોટી ચૂલે ગીત કહી રહી -
ભડતો કેં ગરીબોને ધુવા સાદ કરી કરી .

એ ગામમાં ચારણ કોઇ હોય તો
નિમંત્રવાની રીતિ ક્ષત્રિઓની ;
એ ક્રમ ખારોટ બળવવાને
તૈયાર થાતા લઇને કેમુઝો .

સંબન્ધ ક્ષત્રિ સહ બ્રાહ્મણોનો
શિથિલ કેં કાળક્રમે થયો 'તો ;
સંબન્ધ એ ચારણ સાથે હાવાં
દિને દિને ગાઢ થતો જતો 'તો .

સાહાય્ય જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિઓની -
તેણે હવે શસ્ત્ર ત્યજી દીધાં 'તાં ;
ક્ષત્રિ હજી બ્રાહ્મણને નમંતા ,
તે તો હતો માત્ર વિવેક જૂનો .

એ બ્રાહ્મણોની કેટલી ઔષધિઓ
શાસ્ત્રો મહીં માત્ર છુપી રહી 'તી ;
શ્વાર્ધા તણા ચારણ ધોધવાઓ -
તે પામતા આદર મહેલ માંહીં .

એ ચારણો માન ન પૂર્ણ પામતા
છતાં કને ચાણુક રાખતા 'તા ;
એ દેવીની જીલ અકીર્તિ ગાતાં
વૃથા થતાં બિન્દગી મૃત્યુ બંને .

આધાર ક્ષત્રિ પર રાખનારા
'વખાણુવું' એ જ ગણી ગુઝારો ,
આ ચારણો બ્રાહ્મણના હકો કેં
પામ્યા હતા સૌ દરબાર માંહીં .

મીઠા થતો ચારણથી કુસુમો ,
 જ્યાં હતાં આસન લોજનોમાં ;
 યુદ્ધે ય એ ગીતથી ખેલ થાતી -
 મૃત્યુ પછી જે યશ દીર્ઘ ગાતાં .

ક્ષત્રિ ય એ ગીત તણું ગૃહોમાં
 સન્માનનો કે હક 'રાખતા' તા ;
 ખારોટજીઓ પાણુ ખાતરીમાં
 મીઠા હતા ક્ષત્રિ અતિથિઓને .

એ ગામમાં કે ફરી આવવાને
 ખારોટજી સાથે હસીર ચાલ્યો ;
 ખારોટને ખોટ ન વાતની કે
 એની સહે મંજલ સર્વ ટુંકી .

મેડી તહીં ચારણની જ ખેલો ,
 છૂપી રહે તેની ન ઝુંપડી એ ;
 બહાર છે ગોહિલરાજ ભલા ,
 ખારોટજી ભીતર જાય છે ત્યાં .

સ્ત્રી ત્યાં એક જ એ ગૃહે ઉભી હતી, સૂતું દીસે છે બધું ,
 થોડા કાળથી કોઈ એ પુરુષની ત્યાં હાજરી ના હતી ;
 આ સ્ત્રી જે ગઢવી તણું ગૃહ હતું, તેની લગિની થતી ,
 તેના ઉપર કાંઈ કષ્ટ હવણાં તાણું જ આવ્યું દિસે .

પોતાના શિરતાજ ક્ષત્રિ સહ એ ખારોટનું યુદ્ધમાં -
 પૂરો માસ હતો હજુ નવ થયો-મૃત્યુ થયેલું હતું ;
 એ ખાઈધરી સાણુ શ્યામ દુખાણી એ શોગ પાળી રહી,
 ઠાંકેલા ગમગીન અર્ધ મુખડે તાણું જ વીતેલ સૌ .

નોકા હાલ ઘડેલ સિન્ધુ ઉપરે ખેલો પ્રવાસે ચડ્યું ,
 બીચાઈ પ્રતિકૂળ વાયુઝપટે હાવાં રહ્યું ડાલતું ;

આચિન્તુ' ખડકે ચડયું શઠ તણા દીરા ચીરાઈ ઉડે !
તે નૌકા તણું એકલું ભટકલું આ પાટિયું કેા દિસે !

એ સેવાર્પણના પરન્તુ હકને એ જાહેન આનંદથી
ઝીલી લેઈ જઈ ખડાર દુખણાં લેતી ઉભી શાન્તિમાં !
પોતાના રજપૂત એ આતિથિની રીતિ પ્રમાણે નમી
હેતેથી જલનો કરી કળસિયો* લાવે મૃદે ભાળને .

તેની આસરીએ આતિથિ વીરને ખેસારતી આસને ,
જાણે એ રજપૂત વીર મળતાં કાંઈ દિવાસો મળ્યો ;
જાણે એ ગાત ખન્ધુ આજ ઘરમાં પાછો ફર્યો સ્વર્ગથી -
તેવી એ પગલાં હમીરજી તણાં પૂજે મૃદુ વાણીએ,

એ અર્ધઠાંકયા મુખને ચ જેતાં
હમીરજીને સ્મૃતિ જાછળે ફેં ;
યે યોધના બાલપણાનું આજે
આ સોખતી કેા મુખડું દિસે છે .

એ જન્મભૂમિ પર જે વસેલું
માતા તણા લાડ મહીં રમેલું -
એલું કંઈ જાડુ ભરેલ મહોં એ
હમીરજીનાં નયનો પલાળે.

જોવાયલો સૂર્ય ફરી મળ્યાથી
પૂરાયલો ભુંગ ઉડે ફરીથી ;
ખેડી બધા કાળની તોડી દેતું
એ વીર હેયું નીકળી પડે છે .

* કોઈક સંગોત્ર બહાણું ઘરમાં આવે ત્યારે જાહેન કે માતા કે તેવા સંબંધના હકવાળા સ્ત્રી કળસિયામાં જલ ભરી લાવી આતિથિના માથા પર ફેરવી તેને પગ પાસે ઢોળાવે છે. આગમન વધી પછી હોય તો જરા દીર્ઘ ક્રિયા પણ કરવામાં આવે છે. શુભેચ્છા અને સ્તુતિઓ આ સૂચન છે અને “કળસિયા કરવો” એ નામથી જાણીતું છે.

ખેલો જ શું ઉત્તમ કાળ આંહી -
શું જન્મતાં ધ્વંસ શરૂ જ થાતો ? !
જાણું નહીં એ : પણ મિષ્ટતા તો -
બાદ્યા તાણી છે સ્મૃતિઓ સહુ એ !

અશ્રુ તાણું એ પડ બન્ધુનેત્રે
એ બહેનને સિન્ધુ બની વહે છે !
નિમ્ન્યું દિસે છે વિલુએ અહીં તો
અશ્રુ પરે ઔષધ અશ્રુનું જ !

એ બન્ધુ તણી પત્નીને નિરખવા છે હોંશ એ બહેનને ,
એ મીઠા સિજમાનની હૃદયથી સેવા સ્મિતે આઢરે ;
એના આગ્રહને નમી હમીરજી મધ્યાહ્ન ત્યાં ગાળવા ,
બહેનીને કહી ઊઠતો લઈ રજા જવા રિસાલે જરાં .

બહેનીને નિજ શોગમાં સમય ના બહારે જવાનો હતો
ને હાવાં વળી અન્યની મદદની તેને અપેક્ષા હતી ;
એ જાણી ગઢવી સહાય બનવા ધીમે જરા સૂચવી
અંદાને પણ તુર્ત તેહું કરીને ત્યાં લાવવાનું કહે .

ગઢવીજી પડાવે ત્યાં અંદાને કે' ત્વરા કરે ,
ઔષધ એ સિત્રની સાથે રિસાલામાં જરા ફેરે .

નિશાનો આકરાં ઊંચે , ટીંગાઈ લડતાં દિસે ;
કુસુમ્બી નેત્ર કે' તાડી , ગણી ઘા શરથી રમે .

એ સિત્રને સાથ જ ચાલવાને
હમીરજી આગ્રહ કે' કરે છે ;
છોડી દઈ જેલ મળક કિન્તુ
ધંધા હતી ગામ મહીં ન જવા .

હમીર સંતુષ્ટ થયો હવે છે ,
સુખી થયો છે ઘરબારમાં સૌ ;

આનન્દ એ મિત્રઉરે છતાં યે
તેની મળ શૌર્ય તણા જ ગયેં .

હસી અને કોલ દમ કહે છે : -
'હજુ ય થોદ્ધો વરવા પરીને
'ઠ્ઠિછે અને સ્વર્ગ માહી'ય ખેડાંચી
'ખાંખાળીને હાજર એ કરી દે .'

કિન્તુ વિવેકે સહુ પાછલામાં
તેને કશી સૂજ પડી શકે ના ;
હસીરને એ પલટાઈ દેખ
ઠ્ઠિછે સદા એ હળવો જ રહેવા .

ચંદા ગામ મહીં ખેડાંચી - દાસી બાણુ કરે અને
ઝહેનને ત્યાં ગયો રાણી છાવણીમાં જ મમતને .

તૈયાર થાળ કરતી યજમાન ઝહેની ,
એ શોગમાં ય સુખની લહરી હતી આ
હેયુ વળી ટૂંકી જ દહાણુ આ તો :
જેવી દિસે ઝખકી વીજળી મેઘધારે .

ઉત્સાહ , દર્દ , સુખ-મિશ્રિત થાલ કિન્તુ
ચંદાઉરે રુદનની મિજમાની લાસે ;
ભીંજેલ એ ગળગળાં નયનો સુકાવી
વચ્ચે પડે પ્રણયમાર્દવની જ મૂર્તિ .

સ્વીકારી જે નવ શકે યજમાન પોતે ,
સ્વીકારી દેમ અતિથિ સુખથી શકે તે ?
જો શોગના જ ગૃહમાં અતિથિ થવાયું ,
તો સ્નેહને ય સુખ શોગ જ પાળવામાં .

ચંદા હતી ગઢવી સાથ રહેલ તેથી
વાકેફ સર્વ ગઢવીગૃહની રીતિથી ;

સંસારીનો વળી વિવેક અહીં બન્યો : તો
કો ધર્મ, કો સખીપણું, સુખ દર્દનું કો .

આતિથ્યનું હૃદય એ સમજી શકી 'તી
તો એ ન ભાગ યજમાન લઈ શકે ત્યાં ;
એ શોગમાં ભગિનીથી ન બની શકે કેં ,
લોહી ભર્યાં મુખ વતી પકવાન્ન લેવા .

ના શોગ કો હજી મળ્યું ન ઉતરાવનારું
એ ભાગ ત્યાં સુધી લઈ જ શકે ન ઝડેની ;
કેં મિષ્ટ લહાણ કંટુમાં ગ્રહવા કહેવી -
એ તો દુખેલ પર ડામ દીધા સમાન .

ચંદા હતી સમજી સૌ ગત વાતથી કે
તેને હતું નિકટમાં નવ કો મુરખી -
જે અશ્રુ એ ભગિનીદર્દ તણાં લુછે વા
જે શોગ એ સમય સ્વલ્પ મહીં ઉતારે .

ચંદા જ કેમ ભજવી નવ કાર્ય લે એ ,
કો રક્ત સ્નેહથી વધુ રતિસ્નેહ આ છે -
કો શ્યામ વસ્ત્ર ઉતરાવી ગુલાબી દેવું -
તેથી વિશેષ સુખ હોય જ શું જહાંમાં ?

ના લગ્નને ગત થયા દશ એ દિનો એ *
ત્યાં કાર્ય આ રુદનનું દુઃખ આપનારું ;
સૌભાગ્યમાં રુદન તો અપશુકનું છે ,
સૌભાગ્ય સ્નેહ તણું કિન્તુ દુઃખો જ લેવા .

ધ્રુવજા બધી ગઢવી એ સમજી ગયોતો
શિખ્યા તણું હૃદય એ ખૂબ બાણતો કે -

હૂર્ગા તણે જ આવતાર જહાં પરે તે
ના અન્યતું દુઃખ જરી શકતી સહી એ.

હા - ના કશી ય કરવી ઘટતી હતી ના,
ધન્યા અતિથિઉરની યજમાનને કહે;
એ બહેન એ જગતથી ય વિરુદ્ધ માને,
ના તાણખેંચ પણ રનેહ સહી શકે છે.

જૂનો રિવાજ વળી રક્ત તણે ઉછાળો,
એ બહેનતું રુદન કાવ્યમયી કરીને
અશ્રુ તણા પૂર મહી ઉર ફાટવા દે -
એ બન્ધુની ઉપર એક પુકાર છેલ્લો.

એ લાલ વજ્ર સહ લાલી જ ધારવાની,
ખુલ્લા પછી રુદનને પરવાનગી ના;
સૌ બહાલનાં સ્મરણ છોડી દઈ પછી તો
સંસારબળ તણી ગૂંથણીમાં ગૂંથાવું.

સામે રહી હમીરપત્ની શરૂ કરીને
એ બહેનના હૃદયને દ્રવતું જવા દે;
રે ! વિશ્વમાં દરદને રડતાં ય જ્યાં ત્યાં -
કો અન્યની હૃદયહૃદે તણી અપેક્ષા !

એ રક્તસ્રાવ વત અશ્રુ તણા નિમાણા
ઝીણા સ્વરો હમીરતું ઉર કોતરે છે;
રે ! અહીંથી ય નવ તૃપ્ત દુઃખો થતાં શું -
કે આ વિલાપ ઉરફાટ મહી વહે છે ?

એ બન્ધુતું મરણ જન્મથી ગાય રોતી,
હેયે ચહે અણગણ્યા ગુણની સ્મૃતિઓ;
જે વર્તમાન મહી કે દિસતું હતું ના,
તે ભૂતકાલ બનતાં, નજરે ચહે સૌ.

*

*

*

*

એ સાત વર્ષ તણી ઉમ્મર ખાલકીની -
જ્યારે બધું જગત આ રમતું દિસે છે -
ત્યારે ત્યજી ગઈ હતી નિજ માત સ્વર્ગે,
એ જાહેનને ત્યજી ગઈ નિજ બન્ધુ સાથે.

જ્યાં જાહેન ચૌદ વરષે ચડવા જતી 'તી,
એ બન્ધુ આઠ વરષો મહીં ખેલતો 'તો -
ત્યારે પિતા પણ ગયા સહુ જાય છે ત્યાં,
આ વિશ્વમાં ત્યજી જ ખાલક ઓશિયાળાં.

એ ચૌદ વર્ષ-વય જે મધુ સ્વપ્નકાલ :
મીઠી બધી ચિનગી સ્પર્શ કરી રમે જ્યાં -
એ વિશ્વને સમજવા ઉઠનાર ખેલો :
આ જાહેનને તહીંથી વૃદ્ધ થવું લખેલું.

જાહેની તણા કર મહીં મૂકી તાત ચાલ્યા,
એ સ્નેહતું કુસુમ - બાન્ધવહસ્ત નહાનો ;
વાતસલ્યનો કર ઉઠાવી લઈ પિતાએ
એ જાહેનના હૃદયમાં ધરતાં કહ્યું 'તું' : -

“આ ભાઈતું દિલ કરી સુખપૂર્ણ વિશ્વે
“સંસારમાં પછી જ તું પગ મૂકજે ને
“મૂકી ભરેલ ગૃહ પત્નીવતી રસાળું
“જ્યાં હોય ત્યાં તુજ ગૃહે સુખાણી થજે તું.”

એ વેણ ચાલ કરી વતસલ આ ભગિની
એ હીરલો જિગર સાથ જડી રહી 'તી ;
આધાર સ્નેહ જગમાં દઈ જે શકે કે
તે બન્ધુ એ ભગિનીથી સહુ પામતો 'તો.

એ બન્ધુની ઉપર જીવન ઢાળનારી -
એ બન્ધુજીવન તણું સહુ પામનારી -

શોધી શકી વહુ ચ એ ભગિની હતી ને
વાતો ચ એ સુખદ લગ્નની ચાલતી 'તી .

પાવીસ વર્ષ તાણું દાર ઉઘાડતાં તો
આ બહેન પામી પણ બન્ધુ તણાં જ અત્રુ ;
એ બન્ધુ તો શિખર સત્તર વર્ષનાથી -
રે ! કાળના સુખ મહીં દઈ કાળ ચાલ્યો !

એ બન્ધુ આ ભગિનીઓથ મહીં રહીને -
ક્ષત્રિત્વની ભગિની પાસ લણી કવિતા -
કો આર્દ્ર ભાવમય શૃંગ પરે જતો 'તો :
પુષ્પો ધરી વધુ વધુ જ્યમ વેલ ચાલે .

ચિન્તા હતી ભગિનીને નિજ બન્ધુ માટે
તેવી જ બન્ધુ પણ કેં ધરતો બન્યો 'તો :
એ બહેનના સુખ સહે જ સુખી થવાનો
આભારસ્નેહભર નિશ્ચય કેં કર્યો 'તો .

આ બહેનના પતિની શોધ મહીં હતો એ ,
તૈયાર સર્વ કરિયાવરને ભર્યો 'તો ;
નાનુક મહેલ મહીં જે કંઈ હોય તેવું -
આ બહેન કાજ કરવા ઉરમાં ઉમંગ .

એ બહેનને જ જગમાં સઘળું ગણીને ,
એ બહેનના જ સુખમાં સુખ માનતો 'તો :
તોફાન શાન્તિ મહીં સિન્ધુ મહીં જનારો
જેવી રીતે શરીર ઉપર શીષ તારે .

સ્નેહાળ એ ઉર પ્રમાણિકતા ભરેલો
ચાલાક એ નયન ઉત્સવના પ્રકાશે -
તે યુદ્ધ - પ્રેમ - બિરદો - કવિતા સુણાવી
કો રાજ્યનો ગઢવીજી ચ થઈ શક્યો 'તો .

પંકાઈ વાણી તણો ઉજ્જવલતાં . ગઈ તે
સંઘામમાં ધરતી નૂતન કે વીરશ્રી -
જેનો અવાજ સહુ લશ્કરમાં સુણાઈ
સર્વત્ર રક્તમયતા ઉછળાવતો 'તો .

એ કાળમાં યવનયુથ વધ્યે જતાં 'તાં ,
કેઠા અને ગઠ ગધે સહુ સજ્જ રહેતાં ,
દ્વિત્રિત્રની યવન સાથની ઝપાઝપીમાં
ખુલ્લી સમી જ કરમાં સ્મશોર રહેતી .

એ ધૂમ્ર - અગ્નિમય વાદળીઓ ચડીને
ઠાકોરના નગર ઉપર પાસ આવી ;
એ ધર્મયુદ્ધ મહી' જીતવી રહેલ સર્વે ,
ઠાકોર સજ્જ વળી આહર આપવાને .

એ ચાર જંગ મહી' એ બિરદાઈ પોતે
જીત્યો હતો થઈ સુખી રણભૂમિ રંગે ;
નહાના વયે અનુભવી ઉર વૃદ્ધ જેવું
કે યુદ્ધમાં અડગ ધૈર્ય ધરી રહેતું .

ઠાકોર- પાસ જઈ પુત્ર કુમાર માગે
એ યુદ્ધમાં ચડી જવા બિરદાઈ સાથે ;
એ વૃદ્ધ તાત સુખપૂર્ણ વધાવી લેતો
ઉત્સાહને રણ મહી' પરવાનગી દે .

પ્રીયો ઉમંગથી બિવાહિત પાટવીને
તેવા ઉમંગ સહ કેસરિયાં ધરે છે ;
ટેવાય પુત્ર વળી યુદ્ધ તણી ધમાલે -
તેમાં ય રાજવટનો ઉપયોગ જોતો .

એ સૈન્યનો અધિપતિ કરી પાટવીને
આશિષના સુખ પરે કર ફેરબીને

આનન્દ સાથ નિજ પુત્ર વિદાય કીધો
ને શંભુનાથજયગર્જન સૈન્ય ગળે.

આકાશમાં ચઢતી વાદળી સામ સામે
તે મેઘધાર મહીં લેદી કરે કડાકા :
તેવા જ સૈન્ય દ્રવ્ય આ થઈ લેટલેટા
એ બાણની રમતમાં ઉતરી પડે છે.

એ તીર દૂર બહુ કાલ થકી થયા છે,
લાલાસ્થલે બરછી ને સમશેર ચાલે :
કો બેડીની ઉછળતી રતિની સમાન
સામિખ્યસ્નેહ રણવીર રણે ધરે છે.

એ યુદ્ધછત્ર રજપૂત તાણું ધરેલું
કો બાલ શીષ પર બેઠો ઉમંગી શત્રુ
અલ્લાહનો ધ્વનિ ઉઠાવી ધસી પડે છે
એ વાવટા ઉપર છત્ર નમાવી દેવા.

કો પૂરમાં ઉછળવા સરની સમાન
ચોપાસ થાય અરિયોધ તણો ધસારો ;
ને સિંહનાદ કરતો બિરદાઈ સંજ્ઞ
ચિત્તા સમો રિપુ પડે તલપી રહ્યો છે.

જે મોરચા સહુય એ યુવરાજ માથે
વિકાલ રૂપમય મૃત્યુ ગળવતા 'તા -
તે દેવીઅખર મહીં નિજ રક્ત દેવા
આહુતિ દેહ ગણીને બિરદાઈ બોલો.

આ લાલુ રક્તમય અસ્ત થવા ઢળે છે,
આ લાલ રંગમય રક્તગરા વહે છે ;

મધ્યાહ્નથી મુસલમાન મથ્યા કરે છે
એ ક્ષત્રિછત્ર કબજે કરવા નકામા .

ચાંડી તણી ઉડતી ઉત્કટ ગર્જનામાં
ક્ષત્રિખલે રિપુદલે ખુમરાણ ચાલે ;
જે શત્રુ પીઠ દંધ લાગી જતા હવે સૌ-
તે પાછળે ન કદિ ક્ષત્રિ રણે પડે છે .

એ વાવટો રણ તણે રિપુસૈન્યમાંથી
ધીમે ધીમે શરમમાં ઉતરી પડે છે !
સન્ધ્યા તણી ઝળકમાં હસતી નવું કું
ચેલી દેવજા શરણ સાથ મુલેહ યાચે .

શત્રુત્વનું, પ્રણયનું, રણ મૃત્યુનું વા
જે કોઈ એ જિગર નમ્ર બની ઝુકે છે
તે ક્ષત્રિનું અતિથિ આદર પામતું તે
આખા ય આ જગતમાં મશહૂર જ્યાં ત્યાં .

મુખત્યાર નીમી નિજ એ ધિરદાઈજીને
એ સંપ કાજ શરતો દંધ મોકલ્યો ત્યાં ;
ચેલી દેવજા મગર છે સ્મિતમાં દગાના -
જે હાસ્યને હજી ન ક્ષત્રિ પિછાનતા 'તા .

જે રીતથી ગઢવી રાજકુમારનાથી
છૂટો પડી નિજ કરે સપડાઈ જાય -
તેની જ યુક્તિરચના સમશેર નીચે
એ શત્રુછાવણી મહીં ધરી હસ્ત ઉભી .

એ ફોઝમાં પગ હજી ધરતો હતો જ્યાં -
ત્યાં ખડ્ગે કો કતલનું જ પડ્યું શિરે ને

તેને ન કાંઈ ગણુકારનારા
એ બન્ધુને એક પુકારવી ધા.

અંદા બની સ્તમ્ભ સમી રહી છે
તેને જ ટેકી ભગિની રહે આ ;
એ અશ્રુથી કાંઈ વિશેષ ના ના
કાંટા ભરી કંટકની ગદાઓ .

સાળુ એ ભીંજવી કાળો અશ્રુધાર વહ્યા કરે ;
સ્વરો આ બેસતા સાહે તે પૂરે ભળતા ઝરે :-

“ માતા ! માતા ! અમીજલ તણી રેલ ઢોળાઈ ક્યાં તું ? !
“ છાતું રાખી ત્યજી ગઈ નકી આજના કામ સાડ !
“ તો ઢંઢેરો ગજવ રડતાં સ્વર્ગની શેરીઓમાં
“ ત્યાંથી પાછો મુજ તરફ એ વીરને મોકલી દે !

“ વીત્યાં વર્ષો ! જરૂર વિસરી બહાલ તું બાલકોતું !
“ હું આવું છું ! ઘટિત બનશે ! વીરને મોકલી દે !
“ જન્મી એણે હજી સુધી નથી સ્વાહ ચાખ્યો કશો ચે !
“ શોધી મહેં તો વહુ પણ રૂડી હોંશ રાખી ઘણી ચે !

“ માડી ! એ તો તુજ ઉર તણો મીઠડો એક છાંટે !
“ હું જેવીને સમુદર હતો પુણ્યના પુણ્યનો એ !
“ માડી ! એનો પ્રલય મુજથી આજ શાથી સહાશે ? !
“ માતા ચે શું મુજ પર હવે આજ થા તું નમ્હેરી ? !

“ બાપુ ! બાપુ ! તમ પદ કને રાવ આ રેડું થેલી !
“ લહેણું મહારે તમ ઉપર તો સ્વર્ગમાં-તો ચ બાકી !
“ ભભી રાખી-અરર ! તડકે વીર આ તેલ છાંટે !
“ માથું વાઢી ધડ રખડતું રાનમાં આ કરે છે !

“છેલ્લો-ખાપુ ! મુજ કર મહી હસ્ત એ વીરલાને

“સોંપી બોલ્યા વચન-પણ તે આજ તો ભલથો ના !

“ખાપુ ! આ હું કમનસીબથી ચાકરી ના બળુ દે

“કે રીસાઈ રણ મહી હવે ભૂલવી ફેંદી ચાલ્યો !

“ખાપુ ! ન્હાનાં રમત કરતાં લાડકાંને વિસાર્યો ? !

“છોડી ચાલ્યા ! નવ કંઈ રુચ્યા ખેલ આ ખાલકોના !

“એ તો આવ્યો ! હજુ પણ નકી ખેલવા યોગ્ય ! ખાપુ !

“વિવા એના ઘટિત કરવા તો ચ છે ! મોકલો ને !

“ખાપુ ! એ તો તમ તરફની ફેણફારી દબને

“લૂંટી ચાલ્યો ! કરજ દઉં હું ! મોકલો ખાપલાને !

“સ્ત્રી સોડે જે પણ ઉછરતાં ખાલકો લે હડીલાં !

“મ્હાઈ બોલ્યું જરી પણ, અરે ! કોઈ દી એ ન માન્યો !

“પાછો આપો જરૂર ઘટતાં વેણ એને કહી બે !

“તીખા બોલો જરીક ખમવા શીખવો-ખાપુ ! એને !

“બાણ્યું ન્હોતું નિકર મધુરાં વેણ એને કહેતે !

“માબથીમાં પણ મધુરતા : વાંક મ્હારો નથી એ !

“વીત્યાં તેને મુજ હૃદયની રાવ વીતેલની આ -

“વૈરાગીને જખમી ઉરના રાગની વાત જેવી !

“માહી ! ખાપુ ! મધુર પડવો વીરલો એ તમારો -

“મીઠું ગાતો ; મગર પડવો બાબવી કો શક્યું ક્યાં ? !

*

*

*

*

“વીરા ! ત્હાઈ હૃદય કુમળું પુખ્તું જે હતું તે

“તેવું લાલ્યું, પણ પરખતા બિચની તું ચ શીખ્યો !

“વીરા મ્હારા ! મુજ રવિ હવે દૂભ્યો ત્હો-ગ્રહાયો !

“ન્હાને હાથે જખમ કરતાં-તાત ! છેલાઈ કીધી !

“ મહે' તો-વીરા ! તુજ હૃદયને આર્દ્રતા છે લણાવી !

“ ડાહ્યો-ખાપુ ! પણ નવ સુણ્યુ' ! જંગલે રાત પાડી !

“ સંભાળુ' એ મુજ જિજર આ છીછરે ના સમાતું !

“ વિસાળુ' એ દિવસરજની ! કાંઈ ના વિસરાતું !

“ વીરા મહારા ! પણ ક્ષણિક તું ફૂલડું એ વસન્તી !

“ કાલે ચૂંટયું મધુ સમયમાં ! બહેન આ વાટ ભેટી !

“ મહારા વીરા મધુ સુરસ શું સ્વર્ગ માટે જ સર્વે' ? !

“ દેવો પાસે કદર નવ કૈં ! આવ તું આવ - ખાપુ !

“ વીરા મહારા ! ઉધઈ ચડતો ઉમ્મરો આ કયો તહે' !

“ આગિન્તો તું - અરર ! ઉપડ્યો - વીર ! બંધી દિશાએ !

“ મહારે માથે વિધિકર તણી ગેબની લૂંટ ચાલી !

“ કોને ખોળે હુખી શિર ખરી - ખાપ ! હૈયું ઠલાવું ? !

“ કોને કાળે વળી લઈ ગયો મહોડખંધો કુમાર ? !

“ રે ! રે ! એ તો હુશમન તણી છાતીનો દાગ વીરા !

“ રે ! રે ! લૂંટ્યો જગત પરથી રાંકનો માળવો એ !

“ રે ! રે ! તૂટ્યાં સમય બપોલે સૌરભી એ કમાડો !

“ ભોળા વીરા ! તુજ સહ ગયો દેશદીવો બુઝાઈ !

“ ખાપુ ! તહે' તો ગરદન દઈ શત્રુના હાથ ડાચાં !

“ રે ! રે ! છૂટો પણ નવ થયો હસ્ત તહારો અટકો !

“ એ હિ તો મહોં નિશ્ચત ! અરે ખેલ છૂપો સમેટ્યો !

“ ઝાઝું ઝાઝું જતન કરતી બહેન - તે તું જ - ખાપુ !

“ જેને માટે મરત સુખથી બહેન - તે તું જ - ખાપુ !

“ કિન્તુ આંહી આણબપતણાં સ્વર્ગમાં ચે બપે ના !

“ રોક્યાં શાને મુજ ગરીબનાં લાકડાં તેં સ્મશાને ? !

“માઠી ! શું ના તુજ હૃદયને કોઈની મ્હેર આવી ? !
 “રંડાપો - ભા ! વગર પરણ્યે કોઈને શીદ દીધો ? !
 “ભોળા ! જેની હબ્બુ ચ પકડી હસ્તની આંગળી ના -
 “તેને માથે ફેરવત - અરે ! કાશીતું કેમ મૂક્યું ? !

“એ ન્હાનીને જગત પરથી - તાત ! હીણી કરી કાં ? !
 “એ મ્હારીનો - અરર ! મનખો ધૂળધાણી કયો કાં ? !
 “એ મ્હારાંને ઉઠર ઉતરી વેર તહે - બાપ ! વાળ્યાં !
 “તું ના જાણે ! પણ ન ખુઝતી આગ એ કાળજની !

“એ મ્હારીને ક્ષણ સુખ તણી લહાણ સ્વપ્ને ચ ક્યાંથી ? !
 “નોધારીને જીવિતભરતું શૂળ આપી ગયો કાં ? !
 “વીરા ! એ તો તુજ જિગરની, અન્યને કાં લખાવી ? !
 “ડૂબાવીને ભર સમુદરે-તાત ! તું કેમ લાગ્યો ? !

“સ્વર્ગોમાં ચે નહિ જ મળતા માનવી-બાપ ! મીઠાં !
 “વીરા ! એવી સમજણ છતાં, ભીંત તું કેમ ભૂંડ્યો ? !
 “તો એ શાને રુદન કરવું લાગ્યશાળી તાણું કે ? !
 “વેરી ! વીરા ! મુજ હૃદયનો વીર તહે શીદ લૂંટ્યો ? !

“તું ને તો ના પણ ગાહું મ્હને જોટ-બાપ ! પડી છે !
 “હુટાઈ એ તુજ સહ ગઈ અંધની લાકડી છે !
 “મ્હાણી લેજે ગગનપડદે કાળ અઝો ભલે તું !
 “કો દી-વીરા ! પણ ભગિની આ આવશે યાદ-જેજે !

“આ રોવાનું લખવી ઉતરી કેમ હું-બાપ ! આંહી ? !
 “આ અશ્રુને નિરખી હસજે-તાત ! સ્વર્ગે ભલે તું !
 “તો ચે નહોતી ઘટિત અમથી કાળજે લાજ દેવી !
 “ક્યાં ચે જોયા જગ પર નથી લાડકા ખેલ આવા !

“જૂની આંખે નવીન નિરખી હોય છે કૈંક રોતા !
 “કિન્તુ મ્હારે નવીન નયને વિશ્વ આ થાય જૂનું !
 “તુંમાં - બાપુ ! સુજ હૃદયની આશનું વૃક્ષ ખીલ્યું-
 “સિંચ્યું મેઘે-ટપકતું હજુ-વીજળીએ હણ્યું ત્યાં !”

હમીરજીનાં નયનો વહે ને
 અસત્યતામાં ઉર થાય ચીરા ;
 રોનારને તો પણ બાકી રોવું,
 છતાં ગયાં પાછળ જૂરવું ક્યાં !

રોનારને તો પણ હોય રોવું,
 એ અશ્રુનો કાળ હશે અગાડી !
 રોવું જ જેને પ્રથમે મળ્યું, તે
 રોતાં રહે : રોવું ન યોગ્ય તો યે !

હમીરથી જિભું થઈ જવાતું,
 ના ભાન બેઠતું જલ લૂછવાને ;
 પોશાકનો થાળ ધરી ગુલાબી,
 દીન સ્વરે યોધ સમું વહે એ:-

“ન રો રો ના હાવાં ! બસ કર હવે-ધર્મભગિની
 “ન તેના જેવો તો પણ તુજ હવે બન્ધુ બનું હું !
 “અરૂં-બાપુ ! ના ના જગત ધરતું જે ગત થયું !
 “પ્રભુ તે વીરાનો પણ અહીં ધરે કૈંક બદલો .

“અરે ! આવા ભાઈ જગત પરથી જે લઈ જતા-
 “અરે ! જે રત્નોનો છલકપટથી નાશ કરતા -
 “હાળી, છેદી તેને તુજ ભૂમિ થકી દૂર કરવા -
 “પ્રતિજ્ઞા લેઈને તહીં જ તુજ આ બન્ધુ નિકળ્યો .

“ન રો ! રો ના હાવાં તુજ કર ધરી આ શિર પરે-
 “અરે ! બહેની ! દેને તુજ હૃદયની આશિષ હવે !
 ૫૧

“માડી ! શું ના તુજ હૃદયને કોઈની મહેર આવી ? !
 “રંડાપો - ભા ! વગર પરણ્યે કોઈને શીદ દીધો ? !
 “ભાળા ! જેની હજીયે પકડી હસ્તની આંગળી ના -
 “તેને માથે ફરવત - અરે ! કાશીનું કેમ મૂક્યું ? !

“એ મ્હાનીને જગત પરથી - તાત ! હીણી કરી કાં ? !
 “એ મ્હારીનો - અરર ! મંનજો ધૂળધાણી કર્યો કાં ? !
 “એ મ્હારાંને ઉઠર ઉતરી વેર તહે - બાપ ! વાળ્યાં !
 “તું ના જાણે ! પણ ન ખુઝતી આજ એ કાળજની !

“એ મ્હારીને ક્ષણ સુખ તણી દહાણુ સ્વપ્ને ચ ક્યાંથી ? !
 “નોધારીને જીવિતભરતું શૂળ આપી ગયો કાં ? !
 “વીરા ! એ તો તુજ જિગરની, અન્યને કાં ભળાવી ? !
 “હૂબાવીને ભર સમુદરે-તાત ! તું કેમ લાગ્યો ? !

“સ્વર્ગોમાં ચે નહિ જ મળતા માનવી-બાપ ! મીઠાં !
 “વીરા ! એવી સમજણ છતાં, ભીંત તું કેમ ભૂંડ્યો ? !
 “તો એ શાને રુદન કરવું લાગ્યશાણી તણું કે ? !
 “વેરી ! વીરા ! મુજ હૃદયનો વીર તહે શીદ લૂંટ્યો ? !

“તું ને તો ના પણ બહુ મહત્તે ખોટ-બાપુ ! પડી છે !
 “હુટાઈ એ તુજ સહ ગઈ અંધની લાકડી છે !
 “મ્હાણી લેજે ગગનપડદે કાળ ઝાઝો લલે તું !
 “કો દી-વીરા ! પણ ભગિની આ આવશે યાદ-જેજે !

“આ રોવાનું લખવી ઉતરી કેમ હું-બાપ ! આંહી ? !
 “આ અશ્રુને નિરખી હસજે-તાત ! સ્વર્ગે લલે તું !
 “તો ચે મ્હોતી ઘટિત અમથી કાળજે લાજ દેવી !
 “ક્યાં ચે જોયા જગ પર નથી લાડકા જેલ આવા !

“જૂની આંખે નવીન નિરખી હોય છે કૈંક રોતા !
 “કિન્તુ મ્હારે નવીન નયને વિશ્વ આ થાય જૂનું !
 “તુંમાં - આપુ ! સુજ હૃદયની આશનું વૃક્ષ ખીલ્યું-
 “સિંચું મેઘે-ટપકતું હજી-વીજળીએ હણ્યું ત્યાં !”

હમીરજીનાં નયનો વહે ને
 અસત્યતામાં ઉર થાય ચીરા ;
 રોનારને તો પણ ખાકી રોવું,
 છતાં ગયાં પાછળ જૂરવું ક્યાં !

રોનારને તો પણ હોય રોવું,
 એ અશ્રુનો કાળ હશે અગાડી !
 રોવું જ જેને પ્રથમે મળ્યું, તે
 રોતાં રહે : રોવું ન યોગ્ય તો યે !

હમીરથી ઊભું થઈ જવાતું,
 ના લાન બેઠું જલ લૂછવાને ;
 પાશાકનો થાળ ધરી ગુલાબી,
 દીન સ્વરે યોધ સમું વહે એ:-

“ન રો રો ના હાવાં ! બસ કર હવે-ધર્મભગિની
 “ન તેના જેવો તો પણ તુજ હવે બન્ધુ બનું હું !
 “અરૂં-આપુ ! ના ના જગત ધરતું જે ગત થયું !
 “પ્રભુ તે વીરાનો પણ અહીં ધરે કૈંક બદલો .

“અરે ! આવા ભાઈ જગત પરથી જે લઈ જતા-
 “અરે ! જે રત્નોનો છલકપટથી નાશ કરતા -
 “હાણી, છેદી તેને તુજ ભૂમિ થકી દૂર કરવા -
 “પ્રતિજ્ઞા લેઈને તહીં જ તુજ આ બન્ધુ નિજવો .

“ન રો ! રો ના હાવાં તુજ કર ધરી આ શિર પરે-
 “અરે ! બહેની ! દેને તુજ હૃદયની આશિષ હવે !

“તહીં થુદે એનો મુજ ગાસિ સહે છે ગપ ધણો,
“રહી ભાલા માથે ચવનઉરમાં એ ઉછળશે !

“અરે ! બહેની ! ગાવા યશ જય તણા બન્ધુકરના :

“નહીં તો ગીતો શું રુદન કરવા એ મરણનું -

“રહેજે દીધોયુ ! લગિની સરણી આ જગતમાં

“રહેને-આત્માને આ અમર રસની દહાણુ ધરજે !”

ચાંદા તણા આગ્રહને નમીને
એ લાલ પોશાક સ્વીકારી લે છે ;
અને સુખી ભાભી તણા રૂઝા કરો
ગુલાબી સાડી સહ ચાંદલો કરે .

હઃખી હઃખો સર્વ રડી રહેતાં
એ શોગ ધીમે વિસરા બતાં ;
છતાં જય દહો ઉતારનારને
એ કાળને કોણુ ભૂલી શક્યું છે ?

બંહાણું અહીં હાથ દબ શકે ના !
નવાં સુખો કોઈ ધરી શકે ના !
મિત્રો અહીં શોગ જ ઉતરાવે !
સૌ સ્થામતા ત્યાં જ અને ગુલાબી !

ગુલાબી છે નેત્ર રડી થયેલાં -
આશિશની ત્યાં ભુરકી છવાતી ;
આસુ નવાં - ગિન્દુ ગિલોરી એ એ
સીવાઈ ત્યાં પાંપણુમાં રહ્યાં છે .

હેયું જ કાઠી નિજ અપતી શું
સાતા જ બિલી રણવીર પાસે -
તેવી જ આ બહેન કને નમીને
હસીર - વીરો નિજ માર્ગ લે છે .

ગગન ધૂલથી દૂર છવાય ને
ભગિની બન્ધુનું સૈન્ય નિહાળી રહે :
પ્રણયીને વિખૂટાં પડવું નહી !
પ્રણયનું સુખ આશિષ એકલી !

- ૧૮૬૭ .

હૃદયસલન

જરા કેં જાણ્યું 'તું' વદન મૃદુ એ આ સ્મૃતિ મહી ,
હતું અશ્રુ આવ્યું જરી જ નયને એક જ હજી ;
વહેવા ધારામાં નયન તલપીને ટમટમ્યાં ,
રહી છાતી કમ્પી મધુર કવિતામાં થડકવા .

હતું ચિત્રે આવ્યું વદન નવ પૂરું રમતમાં ,
હતા લાવો પીધા રસમય હજી ના હૃદયના ;
નહીં લહાણું કાંઈ પ્રિય વદનનું હું લઈ શક્યો ,
તહીં હૈયું કૂટી મધુર રસ એ તો ઢળી પડ્યો .

અરે ! રોડી કોઈ સખલન ઉરનું આ નવ શક્યું ,
ગવાયું ના હુંથી, રૂઢન કરવું એ નવ બન્યું ;
ભરાયું તેવું આ મુજ જિગર ખાલી થઈ ગયું ,
સખી , મિત્રે , કાળે મધુર રસ ના કેં ધરી શક્યું .

અતિ પ્રીતિની આ મુજ જિગરને રાવ કરવી ,
ઘટે આંસુડામાં જરીકે મુજ આ આંખ ઠરવી ;
જરા રોવા , ગાવા , મધુર રસનું અર્પણ થવા ,
મૃદુ હૈયા ! દેજે મુજ સખી પ્રતિ વાત કરવા .

૨૪ - ૩ - ૯૭ .

સ્વલિત હૃદય

આ ઉરથી ના ગીત ગવાશે :
 ના રસ આ ઉરથી અપાશે :
 નિશોવાવાશે રપશ પહેલાં
 દ્રવતું હૈયું આ !

રોયા પહેલાં રોઇ જાતું :
 આંસુડું સુકાયું થાતું :
 ઢાળાઇને ચાલ્યું જાતું :
 કુણું હૈયું આ !

૨૪ - ૩ - ૬૭ .

કોને કહેવું ?

ગિડાં દુઃખડાં કોને કહેવાં ?
 પૂરાં ધાવલ ક્યાં છે એવાં ?
 લાખ મળે છે જોવાં તેવાં :
 કહેવાં કોને ર ?

હૈયાના તો તારો તૂટ્યા :
 ગાવાના સૂરો એ ખૂટ્યા :
 આંખલડીના તારા ફૂટ્યા :
 કહેવું કોને ર ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

નિઃશ્વાસો

હૈયું આજ નિસાસા લેશે :
આંસુડાંને પૂરે નહેશે :
ભાંડાં દુઃખ નિચોવી દેશે :
આજ કોણ એ બીલે છે ?

વાયુ દૂર નિસાસા લે છે ,
એનાં દુઃખડાં કોણ સહે છે ?
એનું છે તે એનું ચે છે :
નિસાસા એકલદું લેશે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

एकलो हुं

જ્યોત્સ્ના ચોપાસે રહે છે :
ચોપાસે તારા ખેલે છે :
શાન્ત નિશા ગાતી ચોપાસે :
કો મહારી પાસે ?

જે આ આંસુમાં ન્હાનાઈ ,
જ્યોત્સ્નામાંથી રસ પાનાઈ ,
તે તો દૂર થયું થાનાઈ :
શું મહારી પાસે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

રજા

હાવાં જ્યાં ફાવે ત્યાં જા તું :
જ્યાં ફાવે ત્યાં રો વા જા તું :
ઢોળી દે હૈયું ફાવે ત્યાં :
શું આંહી કે ત્યાં ?

રો તું રો તું હી ને રાતે :
ઢૂળી જા તું એ જ અખાતે :
એ રાત્રિને નહોય પ્રભાતે :
જા જ્યાં ફાવે ત્યાં !

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

ઘા

વાંલ ભરી ક્યાંની ક્યાં મારી :
ક્યાંની ક્યાં લોકાઈ કટારી :
રક્તનીક ચાલી ક્યાંની ક્યાં :
ગૂમ થઈ તું ક્યાં ?

ઢોળી પાસે ઘા ખોલાયું ?
ઢોળે સાદ કરી ખોલાયું ?
ખોલે છે પડઘા દૂરે ત્યાં ,
“ રે રે ક્યાંની ક્યાં ! ”

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

દેશવટો

ઝરમર અધરે વરસે મોતી ,
કુલડાં આંખડીને ખૂણેથી ,
એ મુખડાનું વાસી દિલડું
દેશવટે ઉઠાસી રે !

પાળેલું પાણેલું પંખી ,
રણુવગડામાં મરતું ઝંખી ,
નાજ ગયો હૈયામાં ડંખી ,
તલકે પ્રેમપ્રવાસી રે !

૨૬ - ૩ - ૯૭

ઝમર

આંખલડી તહારી કાં રોતી ?
ભમરા ! કુલડું લેને ગોતી !
કાળી નાણુકડી તુંને જોતી ,
હોયે કાં રોતી !

પ્રેમયુષ્ય રોઈ જોવાનું ,
લાધ્યું ત્યારે એ રોવાનું ,
ગૂંથાતાં હૈયું જોવાનું ,
રહેશે આંખલડી રોતી !

૨૬ - ૩ - ૯૭ .

પ્રેમાધીન

કાચે તાંતણુલે ટાંગ્યું છે,
ભાંગે તો હૈયું ભાંગ્યું છે,
એ તો કાચ તણી જ કટોરી
તોડી દેશે એક ટકોરી !

એ તહાઈં તેથી તુને શું ?
એને મન તો ના છે શું શું ?
વેચે તો વેચાયા થાશું,
આંસુડે પણ ઘોતા બાશું !

૨૬ - ૩ - ૯૭ .

હસવા કહેતીને

રોવાનું કહે તો રોવાશે :
હૈયું કાંઈ હલકું થાશે !
શાને ખાલી હસવા કહેવું ?
ક્યાંથી હસશે ભારે હૈયું ?

ખ્યાલાં કાં ભરતી મહિરાના ?
એથી આ મુળકું ફરશે ના !
હૈયાના ચીરા ટળશે ના !
રોનાઈં હસશે ના હૈયું !

૨૭ - ૩ - ૯૭ .

રુદિપા

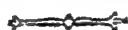
ઉલરાઈ જરા નયનો પલળે ,
 ઉરના શયને પણ દાહ બળે ;
 નવ ખાકે ઝરે , ઝરતો ન ઠરે હજી
 દહીં મહીં દિલદાગ કળે .

નવ પૂર વહે મનને ગમતું ,
 જિગરે જળતો વિષનો દશમે દવ :
 ખાકે મહીં ધગતું મુજ આ શળ :
 આ ઉર આ ઉરને દમતું !

૨૭ - ૩ - ૯૭ .

તહારાં આંસુ

રડી શાને વેરે તુજ નયન મોતી અણમૂલાં ?
 ન દે મીઠા લાવો જલકણ મહીં આમ વહવા !
 ત્હને જે લાસે છે તુજ હૃદયના લાર કડવા ,
 અરે ! એ તો મીઠા મુજ હૃદયના લહાવ સઘળા !

પ્રિયે ! તહોયે તું જો તુજ હૃદય આવું ઠલવશે ,
 પ્રતિ જિન્દુ એવું ગાણીશ નિરખી એક નજરે !
 એકેકે જિન્દુકે દઈશ નવી હું આલમ ત્હને !
 નકી એ જિન્દુકાં ટપકી ટપકી વ્યર્થ ન જશે !

૨૮ - ૩ - ૯૭ .

તે મુઝ

લગ્નગણુ નયનો દળતાં કે ,
આંખલડી ભીની બનતાં કે ,
પ્રેમ તણી વાતો સુણતાં કે ,
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

એ મુખડું તો ઢાળજ મહાઈં ,
સૌ ભાવોનું ખ્યાલું ખ્યાઈ ,
એ વિણ કેને ક્યાં સંભાઈં ?
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

૨૬-૩-૯૭.

— ❧ —

૧ વ્હરો

પ્રેમી આંખો કુદરત બધી શીઠ ભેવાઈ બાશે ?
જેને લાઘ્યું મધુર મુખડું આંખ કાં ખોલશે તે ?
જેને ખોળે જગત સઘળું ખેલવા ખેલ આવે ,
દેશે દેશે વન વન થઈ શીઠને આથડે તે ?

તારા , ભાનુ , મધુર પુલકાં , વેલડી ને ઝરા , વા
સૌન્દર્યોનાં જગતફલકે ચિત્રની સૌ સુરેખા ;
એ સૌ ભાસે મૃદુ વદનના શેષના રંગ મીઠા ,
એ સૌ કોઈ મૃદુ વદનના આશરામાં પડેલા .

આ હયાનું મધુર મુખડું વિશ્વનું મધ્યગિન્દુ ,
સૌન્દર્યોનું વહન જગતે એ જ મહાંથી વહનતું ;

એ મ્હોંનું હું સ્મરણ કરતાં ઝિન્દગી ગાળતો છો ,
આત્મા જતાં શરી, રવિ, ગ્રહો આથમી કે ઉગી છો .

આ સંસારે કંઈ મૃદુ મુખે હાસ્ય મ્હોં કૂંક જોયાં ,
જોયાં નેત્રો ટમટમ થઈ અશ્રુનાં પૂર બહેતાં ;
લજ્જાળુ મ્હોં નમી સ્મિત કરે, એ ય લાવો નિહાળ્યા ,
એ મ્હોંની નકલ વિણ તો ક્યાં ય સૌન્દર્ય છે ના .

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

✓ હૃદયખાલું

હૃદયનું આ ભરી પાતાં ત્હને ખ્યાલું કરું કાંઈ !
ધરું છું ત્હોય પાવાને ! ધરું કે ના ? કરું કાંઈ !
ખુમારીમાં સદા રોતાં મ્હને તો સ્વાદ છે આવ્યો :
મગર એ આગને પીતાં બળે હૈયું , કરું કાંઈ !

પ્રિયે ! ફોરું જરી પીતાં બગીચા લાખ ખીલે છે ;
મગર કાંટાભરી વાડો, ત્હને લેતાં કરું કાંઈ !
હસાશે ના પછી - ખાલે ! જરી પીધું સદા સાલે ;
રહી રહેતાં ય ના ખાલી થશે હૈયું , કરું કાંઈ !

હૃદયનું તોડતાં તાણું , મળ તો ખૂબ ઊંડી છે :
મગર ઊંડાણમાં તુંને લઈ જતાં કરું કાંઈ !
રડું છું હું , હસે છે તું , ઘટે ના લેલ એ પ્રેમે ;
પરન્તુ તોડતાં એવી જુદાઈ હું કરું કાંઈ !

બને તો તું હસાવીને મુખે દિલ ફેરવી આ લે ;
કહું છું ત્હોય કે હસતાં હવે તો હું કરું કાંઈ !
ત્હને રોતી કરું તે તો બતાવું તો બને તેવું ;
હસે તેને રડાવું કાં ? કરું સાથી ? કરું કાંઈ !

વસે તું તે વિસાચો કે હતો - તે હાલ ક્યાં હાવાં ?
 વિસામાની નહીં આશા, કહેતાં એ કહું કાંઈ !
 છતાં આશાભરી પ્રીતિ, ન કાં ખાલું ત્હને પાવું ?
 ઉરે આશા ધરું ના કાં ? ધરું કે ના ? કહું કાંઈ ?

૩ - ૯ - ૯૭.

રોનારાં

રોનારાંને રોવા દેજો :
 હસવાનું તેને ના કૂટેજો :
 શીઠ દયા ખાધી જોવાની ?
 રોતી આંખો રોવાની !

રોનારાંએ રાવું લીધું ,
 આંસુડાને હેડું લીધું ,
 આંખે લેલું અમૃત પીધું ,
 પી પી રોવાની !

૬ - ૪ - ૯૭.

વીત્યા ભાવો

વીત્યા ભાવો હવે મહારા મે :
 આગ મહી હા ક્યારા મે :

આંસુ તો સુખની ધારા છે :
આ હૈયાને ખીળું શું ?

તું એ મીઠા ભાવો સ્મરજે :
તેને સ્મરતાં સ્મરતાં મરજે :
હૈયાફાટ સહા વા રડજે :
રે રે ! ખીળું શું ?

૧૫ - ૪ - ૯૭ .

તલફું કાં

જે દુઃખ હૈયે યાખી રાખ્યું ,
જેને પીતાં અમૃત ચાખ્યું ,
જે માટે સુખ ફેંકી નાખ્યું ,
તેને સહેતાં તલફું કાં ?

જેમાં છે હૈયાને રહેલું ,
તે તલફી કાં લૂંટી લેલું ?
હેતાં કાં પૂરું ના રેલું ?
સહેતાં તલફું કાં ?

૨૩ - ૪ - ૯૭ .

વીત્યાંને રોવું

રોતું અન્તરવું રોનાઈ :
રોતું ભીતરવું ભોનાઈ :

લંહાનારું હૈયું એ લંહાતું :

પણ વીત્યાંને શું રોશું ?

મળતાં એમજમાતી આખી ,

હજી એ ના રોશું પડે રાખી ,

લર સમુદરિયે સાથે વહેશું ,

વીત્યાંને રોશું :

લંહાએ વીત્યાંને રોશું !

૨૯ - ૪ - ૬૭ .

✓ ક્રૂર મારૂક

કપાવી માશૂકે ગરદન હમારી કોઇને હાથે !

વળી છે રિશ્વતે દૂરે રખાવ્યા મોતને હાથે !

ખુદાઈ મોત પણ તાળે ઇશારે માશૂકે કીધું !

જખાં આંખો વગર આવું હમોને લોટવું કીધું !

ખુદાએ પાથરી આખું કુદોતું આ બિછાવું ત્યાં ,

લઇને પાંખડી તોડી રખાવ્યા માશૂકે કાંટા !

નગર એ શું નથી ખેડાંચી હજીયે આગની પાસે ?

હજી અજમાવવું એ છે રહું બાકી ખુદા સામે !

અજબ આ દેખતાં મુહું બને લેનાર છે પાણી !

મનમને કાયદે એવે જહાંને દૂર છે તાણી !

રહેલે સોખતી દૂરે ! વહેલે અન્ય કો પૂરે !

મને ના કયામતે આશા ! પડ્યા આ ના દરે પાસા !

હાં મૂની , જિગર નહાવું , અગર એથી કંઈ જુદું !

નાં નહાની , જિગર જૂવું , અગર એથી કંઈ જુદું !

જહાંને વખતના જેવી કરે છે વખત બહેનારો !
સહી જશે મહેને એ આ સનમનો ખારનો ક્યારો !
અરે ! છો કોઇને હાથે હજી ખવાડેશ ખર લાવે !
સનમ રાજી , હમે રાજી , ખુદાની એ જ છે મરજી !

૪ - ૫ - ૬૭ .

જાગર્તિનું સ્વપ્ન

નિસાસો આવે છે ! હૃદય ધડકે છે નવીન કે !
સહુ છુપા તારો અણુઅણુ થતા કમ્પિત ખની !
હલારો કોશોએ વદન પ્રિય 'જે દૂર વસતું',
ઉન્હા તેના શ્વાસો મમ અધર પાસે ફરકતા !

દિસે છે એ મૂર્તિ તરવર થતી આ નયનમાં,
ઉરે મ્હારે સ્પર્શી ખળખળ એ અશ્રુ ઝરતાં ;
પુકારી ઉઠે છે વ્યથિત ઉર તેના વદનમાં,
અને એ અજોથી મુજ અવયવો આ ધિગળતા .

ન તેને કે આશા મુજ હૃદયમાં વા જગતમાં,
ગરીબી ગાવાની મધુર કવિતા એ નવ મળે ;
મૃદુ એ નિર્માયું હૃદય શરતું લક્ષ ખનવા,
તૂટેલી આશામાં જખમ સહી દહે તડકવા .

પ્રભુ પાસે એ ના જિગર ફરિયાદી કરી શકે,
ગુન્હેગારોથી તે મૃદુ હૃદયને મહોખત ઠરી ;
છુરી ખુલ્લીથી જે કતલ કરવા હસ્ત ઉપડે,
હવા તેની ગાવી, નિરમિત થયું એ જિગરને .

પણ પાસે ના તે જિગર ફરિયાદે ફરી શકે,
રહી છે ના શ્રદ્ધા કુદરત તણા આ કમ પરે;
સહી ઘા માથે ઘા હૃદય કુમળું નિર્ભય થયું,
ગણ્યા તેણે દેવો, અરર ! અહુ તે રાક્ષસ હતા.

હતી ખેલાં આશા સુજ હૃદયમાં તે હૃદયને,
ન જાણી તૂટી તે પ્રથમ જ, અરે ! જે ગઈ હતી;
હજુ છેલ્લે એ તે સુજ હૃદયમાં કેં રસ જીવે,
હજુ તેને પીવા જીવિત કરવા યતન કરતી.

હવે હું પાસે તે હૃદય નવ દાવો કરી શકે,
હવે છેલ્લે છેલ્લે મધુર કંઈ એ મહોં કરગરે;
તરન્તી મૂર્તિ એ મમ નયન પાસે ટળવળે,
હજુ રેડે અશ્રુ ગરદન ધરી આ પદ પરે.

નિસાસા મહારા એ પ્રિય વદનની ઉપર પડે,
હજારો અંગારા ગત સમયના ત્યાં ઢળી પડે;
વિસામો લેવાની સુજ હૃદય આ આશ ધરતું,
નિરાશામાં કિન્તુ પ્રતિ પલ રહે છે ટપકતું.

નકી પૂર્વે આતું અનુભવી ગયું છે હૃદય આ,
અન્નાણ્યે રોતાં એ ગાહુ દિવસ ખેલાં ગત થયા;
મહેને છે યાદે આ મધુતમ દશાની મધુરતા,
નિરાશાનાં ધ્યાલા ગાહુ ચ ભરી ખાલી પણ ક્યાં.

ગયા જન્મોમાં એ પણ અનુભવ્યું આ નવ કદી,
મથી આવી કેા હી હૃદય પર કેા વિદ્યુત પડી;
સરી જાતાં મહારાં જગત પરનાં કાર્ય સઘળાં,
અહા ! હું ઓચિન્તો કળજ બનતો કેા અકપમાં.

ગણાઈ સંસારે ફરજ સઘળી જે હૃદયથી,
પ્રતિ પ્રાણીની જે જીવિત તણી ધર્યા કુદરતી,

હી તે સૌ જાતું , સમજણ નહીં શું થઈ જતું ,
પ્રિયાની મૂર્તિમાં મુજ હૃદય આ લીન બનતું .

લલે કાટી જાતા વિષધર મ્હને આ હૃદયમાં ,
લલે લાખો વીંછી મુજ મગજમાં ડંખ કરતા ;
ન છે શક્તિ નેત્રે રમણીપ્રતિમાથી ઉપડવા ,
લલે તૂટી જાતા મુજ જિગરના સર્વ પડદા .

મ્હને લાસે છે કેં રહન કરતી આલમ બધી ,
પ્રતિ બિન્દુડે તે મુજ હૃદયમૂર્તિ પણ બડી ;
ન કો એ મૂર્તિનું નહિ નહિ જ કો આલમ તણું ,
ગરીબી હું જેવી જગત ઉપરે વ્યાસ દિસતી .

મ્હને કોઈ ખેંચી અવર દુનિયામાં લઈ જતું ,
ખતાવી અશ્રુનો ઉદ્ધિ રડતું તે ગરીબડું ;
ન કેં કોની પાસે કટુ ઉદ્ધિને મિષ્ટ કરવા ,
ન કેં કોની પાસે જ્વલિત ઉરને શાન્ત કરવા .

અરે ! રોવા માટે કુદરત તણી આલમ બની ,
અરે ! અશ્રુ આંહીં કટુતમ બધાં નિર્મિત બન્યાં ;
જનોનાં હૈયાને 'રહન કરવું' લેટ પ્રભુની ,
ન કેં કોની પાસે રહન ઉરનું બન્ધ કરવા .

વિષે સૌ આંહીંનાં મધુતર બન્યાં અમૃત થકી ,
વિષે જન્મી જીવે હૃદય વિષને અમૃત ગણી ;
અમી આંખે જોવું પણ વિષ તણું પાન કરવું ,
પ્રભુએ નિમ્યું આ જનહૃદય માટે તલકડું .

પ્રતિ હૈયું આંહીં રહન કરતું કો હૃદયને ,
પ્રવાસી ચાલે છે નયનજલચીલા ઉપર સૌ ;
દિસે તેમાં સૌમાં રહન કરતી એ ભગવતી ,
અરે ! આ ખોળાને હૃદય ચીરી આપીન બનતી .

ઝીણા ઝીણા ઉઠે લલિત સ્વર તેના રુદનના,
પડે છાના તેના મધુર લાણુકારા હૃદયમાં;
કંઈ કાલો વીત્યા ફરી નવ સુણ્યો એ સ્વર હતો,
હજારો કોશોથી મુજ શ્રવણમાં આવ્ય પડતો.

અહો ! સંકેલાઈ હૃદયગલથી શું પૃથિવિ છે ?
અહો ! શું ખાલાતું હૃદયગલ આવું ફરી શકે ?
નિસાસા પ્રેમીના સહુ ય પડ ચીરી વહી જતા,
સખીતું હૈયું કે અતિ બલ કરે છે લપટવા.

“પિયુ ! બહાલા ! સાથી ! મુજ હૃદયની બહાર કરજે !
“હવે ના જન્મોમાં ગરીબ તણી સંભાળ કરજે !
“નિરાશા રોતાં વા તુજ હૃદયને શાન્ત કરજે !
“સખે ! મહારા દોષો રુદન કરતાં માફ કરજે !”

ઉઠી ધૂમે છે આ મૃદુ રુદન મહારા હૃદયમાં,
લવન્તુ એનું એ મુજ હૃદય કે ઉત્તર ધરે;
ઝૂમે છે નેત્રે રુદનજલતું ક્ષાર ઝરણું,
મીઠી પાણીની ત્યાં તડફડ થતી માછલી રહી.

તહીં તેને થાતું, મુજ હૃદયમાં તે અહીં બને,
અમે સાથે રોતાં, સમય પ્રિય તે આ ફરી મળે;
રડાવે રોઈને મુજ હૃદય કાં તે હૃદયને ?
અહીંના તારો કાં મદદ કરતા તે રુદનને ?

અહીં પ્રીતિ, મૈત્રી, પ્રણય, રતિ, એ ભાવ સઘળા,
અરેરે ! રોવાતું અરપણુ કરી શાન્ત બનતા;
અરે ! શું તેથી કે અધિક જનથી ના થઈ શકે ?
બને ના શું દેવું મધુર સુખ પ્રેમી હૃદયને ?

કહેવા સન્દેશા અનુપમ મળ્યો આ સમય છે,
ઉરોનાં દહાણાંની કુદરત બધી વાહક બને;

દિવાસો દેવા કાં મુજ જિગર આ ના ઉપડતું ?
ઉડી અશ્રુથી કાં લલકમય પહાડે ન ચડતું ?

અહો ! અત્યારે તો હૃદય ઉડવા તત્પર દિસે ,
જહીં હું ત્યાં તે એ ઉર ભટકવા તત્પર દિસે ;
ન કાં અપુ પાંખો ? નવ ક્યમ ગ્રહું પાંખ મધુરી ?
ન કાં ભાતુ સાથે કિરણમય હાવાં થઈ જવું ?

અહો ! અત્યારે તો મુજ હૃદય આધીન તલકે ,
સુધાના વંદોળા પ્રિય વદનના યોગમ ચડે ;
દખાઈ જાતાં આ મુજ જિગર કેલાસ ચડતું ,
નહીં ભાતુ સાથે કિરણમય થાવા મન રહ્યું .

અરે ! જૂઠાં જૂઠાં કિરણ ચળકે તે પ્રણયનાં ,
જનો માટે ના તે , નવ જન ઉડી ત્યાં જઈ શક્યાં ;
ઉડેલાં દાઝેલાં અગણિત અહીં આ તરફડે ,
ફરી ઉડી જવા જિગર કદિ હોંશે નવ કરે .

અમે એ પાંખીડાં બહુ વખત ત્યાં દહેર કરતાં ,
હવા આછી પીળી ઉપર કિરણોમાં ચ તરતાં ;
ઘડીનો ભાતુ તે , ક્ષણિક સહુ તે રંગ ગજબી ,
અહીં હું , બહાલી ત્યાં , ગત થઈ ગઈ સર્વ સુરખી .

રહ્યું રોવાનું તે ચિર સમયનું ને અમર છે ,
ભલે હું સાથે તે અમર ઉદ્ધિમાં ડુબી રહે ;
કંઈ શાને ચત્નો ચલિત ઘુતિનાં દર્શન થવા ?
ત્યજ્યે શે અશ્રુ ક્ષણિક સ્મિતથી બાથ ભરવા ?

સદા રોનારાનું સ્મિત વળી બલે ના કરી શકે ,
હસું જેવું તેવું , ક્યમ પ્રિય ઉરે તે જઈ શકે !
હજારો કોશોએ રુદન જ નકી બહાર કે
પ્રતિ ણિન્દુડે જ્યાં બલમય કંઈ વિદ્યુત

અરે ! મીઠાં અશ્રુ મધુર ગળે છે અનુભવે,
સદા તાજી તાજી રુદન કરતાં લગ્ન મળે ;
હસે આંહી તેની ઉપર અનુકમ્પા ઉર ધરે,
ખિયારાં કિન્તુ એ અનુભવ ભલે સર્વ લઈ લે.

જશું ખીજી કોઈ સ્મિતમય નવી આલમ માઢી,
જડી જાશે જ્યારે સ્મિત મધુર કો આ રુદનથી,
તહીં ત્યાંરે ચારે નયન ટપકે છે સ્મિતભયો,
નથી આ રોલું કે રુદન મધુર શાન્ત કરવા.

ધીમે ધીમે આ બે ઉર ઉરથી આલિંગન કરે,
ફરીથી એ જૂની ચકલી દિલડામાં ફડફડે ;
ફરી અશ્રુ બહેતાં ચકચકિત એ ગાલ ઉપરે,
ધીમે ધીમે મહારૂં દ્રવિત ઉર કાંઈ ગણગણે.

“ પ્રિયે ! બહાલી ! સાથી ! મધુર લહરી આ નિરખજે !

“ સદા જન્મે જન્મે મુજ જિજ્ઞાસામાં આમ વસજે !

“ નિરાશામાં આશા તુજ હૃદયની શાન્ત કરજે !

“ સદાની તહારા આ દૂષિત સહ પ્રેમે જ તરજે ! ”

લવન્ટાં આવું આ નયન નિરજે સ્વર્ગ નવલાં,

ભવિષ્યે ને ભૂતે નવીન કંઈ લાખો યુગ પડ્યા ;

તહીં જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રમી રહી !

અહીં જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રડી રહી.

જહીં જે ત્યાં તે છે નિજ ગગનમાં મોજ કરતું ;

અહીં ત્યાં સર્વેમાં સ્મિતરુદનજોડું રમી રહું ;

અમે રૂખી બતાં લટપટ અમારા ઉદ્ધિએ,

ગતિની ધરણ કે જરૂર પાણું કે એ નવ મળે.

અહો ! એ મહાં એ મહાં મુજ નયન પાસે તરવરે !

અરે ! ઊંડું ઊંડું હજીય ઉર એ કેં કરજારે !

નિસાસો આવે છે ! હૃદય ધડકે છે નવીન કું !
મહુ છુપા તારો અણુઅણુ થતા કમ્પિત બની .

૮ - ૫ - ૬૭ .

છાનાં રોશું દહે

ડસડસ કાં ત્હારાં દગ ભેતાં !
આમ ગરીબી શાને રેતાં ?
શાને આમ નિસાસા લે છે ?
શી ખીડા હેયે છે ?

રે ! મહારું શું એ હેયે છે ?
મહારા કાંટા ખૂંચે મુજને ,
ના રોશું ભે એ દુઃખ તુજને ,
ના મુખ ત્હારાં દહે ;
મુજને ના દુઃખ શું તુજ દહે ?
બહાલી ! છાનાં રોશું દહે !
નિસાસા લેવાથી શું છે ?
મહારે વા રોવાથી શું છે ?
ગીતો કું ગાવાથી શું છે ?
એ તુજને ભે દહતાં દહે ,
છાનાં રોશું દહે !

૮ - ૫ - ૬૭ .

✓ દૂર છે

જ્યાં ત્યાં કદમ ઈશ્કે ધયું, આલમ તહીંથી દૂર છે !
 એ દૂર છે ! દૂરે રહો ! આ ઈશ્ક નૂરે નૂર છે ! જ્યાં
 આલમ બધી ડાહી બની બીતી બનાવે કાયદા !
 જો છે ન ડર - છે ના ફિકર તો કાયદા સૌ દૂર છે ! જ્યાં
 પીતાં સનમ બીતી હતી જે જે હમે જમો લયો !
 આલમ મહીં પીતાં ડરી એ સૌ શરાબો દૂર છે ! જ્યાં
 ઈશ્કને આલમ લગાડી આંસુડાં પેદા કર્યાં !
 જે ઈશ્કનો તેની સનમ દુનિયા મહીં ત્યાં દૂર છે ! જ્યાં !
 જે ઈશ્કમાં પીવું ઘટે - જે ઈશ્કમાં પાવું પડે -
 તે પી સદા પાવું હમે - પીતાં ડરી એ દૂર છે ? જ્યાં
 જેથી અહીં ચારી ઉઠી તેથી તહીં દુનિયા થઈ !
 આ લાખ સીસા પામતાં એ હું અહીં, એ દૂર છે ! જ્યાં
 જે કાયદા તોડ્યા હમે, તે સાંધતી આવી સદા !
 બેકાયદે હું, કાયદે એ - છે દિલે પણ દૂર છે ! જ્યાં
 હું બોલતો “પી પી” અને તે બોલતી “ના ના” હતી !
 “ના ના” રહી તેની સદા, હું પી રહ્યો, તે દૂર છે ! જ્યાં
 મેં એર પીધું છે ! સનમ ! છે તો મળ ! શા અર્થની ?
 આ આજ થઈ બિટતી ! શું દૂરની તું દૂર છે ? જ્યાં
 તું ખૂબ પી દુનિયા હવે આ ઈશ્ક પી પી ચાલતો !
 “ના ના” કહે કે “હા” કહે - હાવાં સદા તું દૂર છે ! જ્યાં
 તું દૂર છે ! આ એર છે ! પણ ઈશ્કનું તો પૂર છે !
 ના શરાબે, ના સનમમાં તે હવે ના દૂર છે ! જ્યાં

જે ઝિન્દગીથી ના બન્યું, તે મોત આ દેશે કરી !

જે મોતથી દૂરે રહ્યું તે ઈશ્કથી ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦

પીળે શરાબો, ઓ સનમ ! આ ઝેર અંતે પામજે !

એ છે દુવા પીનારની ! પીંવું પરન્તુ દૂર છે ! જ્યાં ૦

શા અર્થની મારી મળ ? એ છે હવે ના પૂછવું,

કે પૂછવું કે બોલવું, એ ઈશ્કનાથી દૂર છે ! જ્યાં ૦

ઓ ઝેર ! દિલના ચાર ! તું તુજ કામ કર બેઠું હવે !

ના 'ના' હવે કે બોલશે ! એ દેખનાર દૂર છે ! જ્યાં ૦

એ આંસુડાં જે આંખ આ કે દૂરથી ભેડ શકે !

એ આંસુડાં મ્હાડે જિગર હાવાં - મગર કે દૂર છે ! જ્યાં ૦

જે ઝેર દર્દીને થયું બહાવું સદા ઈશ્કે અહીં,

તે તું જ છે ! તે તું જ છે ! ત્યારે નરો કાં દૂર છે ! જ્યાં ૦

શું એકલાને અર્પવું કે ઝેરને એ ના ગમે !

ખીનું નથી આલસ મહી ! એ દૂર છે ! એ દૂર છે ! જ્યાં ૦

જેને ખુદા પાસે ધરે - જેને ખુદા મ્હાડે કરે -

તે આ જિગરતું એ જિગર હુંથી સદા ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦

૧૪ - ૫ - ૯૭ .

સુકાની શબ્દ

“તહે આહું છું,” એ કદિ નવ પડ્યા શબ્દ શ્રવણે,
હવે એ શબ્દોના હૃદય લણકારા સુજ સુણે ;

✓ દૂર છે ✓

જ્યાં ત્યાં કદમ ઈશ્કે ધયુ", આલમ તહી'થી દૂર છે ।
 એ દૂર છે । દૂરે રહો । આ ઈશ્ક નૂરે નૂર છે । જ્યાં ૦

આલમ બધી કાફી બની બીતી બનાવે કાયદા ।
 બે છે ન કર - છે ના ફિકર તો કાયદા સૌ દૂર છે । જ્યાં ૦

પીતાં સનમ બીતી હતી જે જે હમે જમો ભર્યાં ।
 આલમ મહી પીતાં કરી એ સૌ શરાબો દૂર છે । જ્યાં ૦

ઈશ્કને આલમ લગાડી આંસુડાં પેદા કર્યોં ।
 જે ઈશ્કનો તેની સનમ દુનિયા મહી ત્યાં દૂર છે । જ્યાં ૦

જે ઈશ્કમાં પીવું ઘટે - જે ઈશ્કમાં પાવું પડે -
 તે પી સદા પાયું હમે - પીતાં કરી એ દૂર છે ? જ્યાં ૦

જેથી અહીં ચારી ઉઠી તેથી તહીં દુનિયા થઈ ।
 આ લાખ સીસા પામતાં એ હું અહીં, એ દૂર છે । જ્યાં ૦

જે કાયદા તોડ્યા હમે, તે સાંધતી આવી સદા ।
 બેકાયદે હું, કાયદે એ - છે દિલે પણ દૂર છે । જ્યાં ૦

હું બોલતો "પી પી" અને તે બોલતી "ના ના" હતી ।
 "ના ના" રહી તેની સદા, હું પી રહ્યો, તે દૂર છે । જ્યાં ૦

મેં જેર પીધું છે । સનમ ! છે તો મજા ! શા અર્થની ?
 આ આગ થંડી બઠતી ! શું દૂરની તું દૂર છે ? જ્યાં ૦

તું ખૂબ પી દુનિયા હવે આ ઈશ્ક પી પી આલતો ।
 "ના ના" કહે કે "હા" કહે - હાવાં સદા તું દૂર છે । જ્યાં ૦

તું દૂર છે ! આ જેર છે ! પણ ઈશ્કનું તો પૂર છે ।
 ના શરાબે, ના સનમમાં તે હવે ના દૂર છે । જ્યાં ૦

જે ઝિન્દગીથી ના બન્યું, તે મોત આ દેશે કરી !
જે મોતથી દૂરે રહું તે ઈશકથી ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦

પીજે શરાબો, ઓ સનમ ! આ ઝેર અંતે પામજે !
એ છે હુવા પીનારની ! પીંબું પરન્તુ દૂર છે ! જ્યાં ૦

શા અર્થની મારી મળ ? એ છે હવે ના પૂછવું,
કે પૂછવું કે બોલવું, એ ઈશકનાથી દૂર છે ! જ્યાં ૦

ઓ ઝેર ! દિલના ચાર ! તું તુજ કામ કર બેઠું હવે !
ના 'ના' હવે કે બોલશે ! એ દેખનારું દૂર છે ! જ્યાં ૦

એ આંસુડાં જે આંખ આ કે દૂરથી ભેધ શકે !
એ આંસુડાં મહાઈં નિગર હાવાં - મગર કે દૂર છે ! જ્યાં ૦

જે ઝેર દર્દીને થયું બહાણું સદા ઈશકે આહી,
તે તું જ છે ! તે તું જ છે ! તારો નરો કાં દૂર છે ! જ્યાં ૦

શું એકલાને અર્પવું કે ઝેરને એ ના ગમે !
ખીનું નથી આલસ મહી ! એ દૂર છે ! એ દૂર છે ! જ્યાં ૦

જેને ખુદા પાસે ધરે - જેને ખુદા મહાઈં કરે -
તે આ નિગરતું એ નિગર હુંથી સદા ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦

૧૪ - ૫ - ૯૭ .

સુકાની શબ્દ

“તુને ગાહું છું,” એ કદિ નવ પડ્યા શબ્દ શ્રવણે
હવે એ શબ્દોના હૃદય ભણકારા મુજ

કહેતી આંખો તે ક્યમ પ્રિય મુખે તહે નવ કહું ?
અરે ! તેને માટે વૃષિત ઉર આ છેવટ રહું !

તહને પૂછ્યું, બહાલી ! જાહુ વખત એ એક જ હતું,
“ ન આહે કે આહે ? ” ફરી ફરી રહું એ જ કથવું !
પ્રિયે ! આ નૌકાને નવ ગતિ તણી કોઈ જ દિશા,
સુકાની શબ્દો તે મુજ જિગરથી દૂર જ વસ્યા .

“ ન આહે કે આહે ? ” મુજ અધરતું એ ફરકવું,
સદા તહારા કુણા પુલકિત કપોલે સરકવું ;
સુણી મીઠું લેવા ટમટમી રહેતું હૃદય આ,
કહી તો તેના મહેં મધુર ભણકારા થ કલખ્યા .

છતાં એ સ્વપ્ને તો, અરર ! કદિ ના સત્ય નિવડ્યું,
હવે તો તે સાચું તુજ નયનતું એ ક્યમ ગાણું ?
હવે તો ના જૂઠું મુજ જીવિતને એ ક્યમ કહું ?
ગણી મીઠી આશા હજુ પણ ઉરે હું ક્યમ ધરું ?

કહે “ આહું છું ”, ને જગત સઘળું સત્ય બનશે,
હજારો જન્મોની મુજ હૃદય આશા થ ધડશે ;
કહે “ ના આહું છું ”, કુદરત પછી જોઈશ નહીં,
ઉખેડી સૌ શ્રદ્ધા નયન મુજ હું ફોડીશ પછી .

તરે ના તે હોડી જલધિતળિયે છે ડૂબી જતી,
લલે જાતાં તેનાં તૂતક શઠ વારિભય બની ;
પછી ક્યાં તું શોધે જગત પર જે ના કદિ મળે ?
પછી એ શબ્દો છે મુજ જિગરથી દૂર જ રહે !

કહું આ આંખોનું કુદરત ન દેતું નિરખવા,
છતાં કે સૃષ્ટિનાં મુજ નયન આડાં પડ રહ્યા ;
ત્યજીને એ “ આહું ”, તુજ અધર ના વ્યથ વદશે ;
તો કાલી લે, મુજ નયન જો કે ન ઠરશે .

પંછી રૂબાન્તાં એ નહિ મરું સુકાની વગેરે હું ;
જાધાનું તે સ્કારું ; પછી નહિ જ ઘોખો પણ ધરું ;
લલ્લે આ નૌકાને જાડક પર સ્કોટા મરડજે ,
અરે ! તે શબ્દોથી પણ હજી સુકાની થઈ જશે .

૩૦ - ૫ - ૯૭ .

૧ રસીલું

એ મુજ લવનો સાર રસીલું ! એ મુજ નેત્ર રસાલ !
મોતીડે મોતીડે રસ રસ એ આ ઉરનો હાર !
રસીલું એ મુજ નેત્ર રસાલ !

લાવ લયો મુજ ચન્દ્ર પ્રકાશિત
સ્નેહસુધા મુજ ચેતનનું ચિત્ત ,
ક્યાં દે તે દાતાર ?
અરેરે !
ક્યાં છે એ આકાર ?

જોવાનું ચાલ્યું ગયું ! આંખ રહી તે જાય !
કાંમ વિનાનું કોઈથી કેમ અહીં રહેવાય ?

આંખથી કેમ રાત સહેવાય ?
ગયેલું કેમ ગયેલ મનાય ?
હૃદયનું છેક લગાડ્યું તાન !
હૃદય આ ચાલ્યું છૂટી લાન !

રસીલું કેમ હવે વિસરાય !
તે વિણ કેમ હલાય અવાય ?

એ વિણ જાજ અન્ધાર ! અરેરે ! એ વિણ જીવિત લાર !
 એ વિણ વિશ્વ તણું કદ્દ ગાયન , ગાયન સહુ ખેતાલ !
 અરેરે ! એ વિણ શું મુજ હાલ ?

હાલ વિના થઈ આ મુજ હાલત !
 આ દુનિયા મહીં ક્યાં મુજ દોલત ?

ખોયાં મૂડી માલ !

રહી છે

એ જ જરીગી ખાલ !

ખાલક ખેત્ર ઉડી ગયા ! વૃદ્ધા અન્ધ જણાય !
 વયમાં કાંઈ મિષ્ટ તે આ અતુલવની જાહાર !

હતું પણ ચટકું મધુરું એક !

સ્પર્શતાં સળગી ઉઠ્યું છેક !

ગઈ તે ઝાંચ ! ગયું તે નૂર !

રહ્યું ના એક ણિન્દુ ! હતું પૂર !

રહી આખર આ એક જ હાય !

કાળજ મહીં રહી કોરાય !

ખેંચાતાં જ રહી શકે આ પ્રહોંડ અપાર !

ખેંચાવાતું ના મને ! ના કર કો દેનાર !

જ્યાં હું ત્યાં મુજ જડાજ દૂખે છે ! જ્યાં હું ત્યાં આ આજ !

નિત્ય હમારી એ જ હકીકત ! એ જ શુદ્ધામી તાજ !

દૂખે ને એ જ દૂખે ફરી જડાજ !

ચે કલી

પ્રિયે ! ગ્રીષ્મ તણી હતી દહાય ,
આપણે ફરતાં કુંજની મહાંય ;
ફૂલો સહુ નિદ્રામાં પોઢેલ ,
હળી 'તી શાન્ત શ્વાસમાં વેલ ;
નમ્યાં 'તાં વૃક્ષ વૃક્ષનાં અંગ ,
હતી ના મહેક , હતો ના ગન્ધ .

ત્યાં કળી કે ખીલતી હતી રમતી વાયુ સાથ ,
“ ચૂંટી લે , ભોખા ! મહેને ” એ લવતી 'તી વાત .

ભરેલો હજુ ચ હતો મકરન્દ ,
થયો ના હતો ભ્રમરનો સંગ ;
હતી તેમાં શી રસિક સુવાસ !
જવાનું મને ગમ્યું તે પાસ .
ચૂંટી તે તંહિં દીધી ઝટ મહેને ,
ક્યું મેં ચુમ્બન કેવું તહેને !

ઉઠી લૂ ઊડી ગઈ ! શીત થયાં સહુ અંગ !
આભારી મુજ નેત્રમાં નવો ભરાયો રંગ !

પ્રિયે ! તો મૃદુ મુખકળી એ આજ
ડરે : તું કેમ આપવા કાજ ?
દહે લૂ ગ્રીષ્મઝિન્દગી તણી ,
ઔષધિ નહીં વિના એ કળી .
પ્રેમમાં સદા ગધું અર્પાય :
અર્પતાં પ્રેમ કેમ વિદાય ?
શ્વાસ આ રસ એ લેતો ભલે ,
શ્વાસ જે આખર અર્પું તને .

ભૂલું ક્યમ તુજને, પ્રિયે ! કળીનો લઈ પરાજ ?
આભારી જનશે દગો ! ખૂઝાશે ઉર આજ !

ઉઠે છોને એ મીઠા લાવ,
હૃદય છોને લે મીઠા લહાવ !
કળી તું જો નવ દેશે આજ,
મહને પ્રભુ માળી દેશે કાલ ;
દિવસ જાતાં શી લાગે વાર ?
ફરી કાં નવ લે તું ઉપકાર ?
જીવનની સાર્થક ક્ષણ પણ એક,
પ્રેમમાં ઘટે ન લૂટી છેક.

માળી દે કુંદ તે લઈ ગાય ન કો ઉપકાર !
પ્રિયકરથી કંઈ પામતાં વહે હર્ષની ધાર !

પ્રિયે ! તો અર્પ અર્પ તું તું જ !
પડું છો પુણ્યપાંખમાં હું ચ !

૨૯ - ૬ - ૯૭.

દૂર છે સારું

સુણું તેને સદા ગાતું ! પરાણે દૂર કે ગાતું !
સદા સ્વરતાનમાં ફૂણું ! હજી પણ દૂર છે સાઈં !
પ્રભુના નાદની કરતું નકલ પ્રભુ પાસથી શીખી !
પ્રભુની જેમ એ ગાતું 'હજી એ દૂર છે સાઈં' !
દિવસ ને રાત એ ગાતું ! નથી મેં સાંભળ્યું થાક્યું !
જહીં હું એકલો બેઠું, સુણું ત્યાં, દૂર છે સાઈં !

હળે સન્ધ્યા ગળી જાવા, વહે લાલી ઉધાની વા,
હૃદય તવ સાંભળે મ્હાડું, હજી એ દૂર છે સાડું !

જિગર મુજ ખૂમ પાડે કે નિસાસે અશ્રુ ચાલે છે,
ચિતા મુજ ઉપરે ત્યારે લવે એ, દૂર છે સાડું !

અરે ! શું દૂર છે સાડું ? હજી તો કેટલું દૂર ?
નિરાશામાં પડું કે ના ? ફરી ગા 'દૂર છે સાડું !'

ગણું કોશો કહી ? પંખી ! ગણિતની ખૂંટાર એ સંજ્યા !
છતાં રાખું સદા શ્રદ્ધા ! લલે ગા દૂર છે સાડું !

૩૦ - ૬ - ૯૭ .

પુનરુદ્ધાહ

કુલો એ ગાલોની ઉપર પડતી ઝાંચ ધરતાં,
તરન્તાં મરછોમાં નયન સરખી છે ચપલતા ;
જહીં લક્ષ્મી શોભા તહીં કંઈક એ મ્હોં વત દીસે ;
પદાર્થો સર્વેમાં કંઈક સમતા વ્યાપ્ત સઘળે .

હુલન્ટી વેલીમાં મુજ હૃદય કેં પ્રેમ ધરતું,
હિસે નાચી રહેતું જલધિજલ એ વાળ સરખું ;
મ્હને એ અંગોની કુદરત હિસે લાવમયતા,
ગયેલા લાવોને ફરી ફરી ધરાવે સ્મરણમાં .

અધાં બહાલાં મ્હોંના કુદરત હિસે લાવ ધરતી,
અધેથી તો એવી મધુર ક્યમ લક્ષ્મી ન શ્રહવી ?
ગયેલાં બાલોને જનની કુલમાં છો નિરખતી,
લલે બહેણાંઓને રમત કરતા પાદ ગણતી .

જનોથી કિન્તુ જે જનવદન સાદૃશ્ય ધરતાં
કહીંથી પુષ્પે કે ઉદ્ધિ મહી તે હોય સમતા ?
રમન્તાં બાલોને જનની કુલ છોડી નિરખશે,
ગયેલા ભાવોની અધિક નકી ત્યાં દહાણ મળશે.

રજા છે અશ્રુને કુસુમ પર ઢોળાઈ પડવા,
મહેને ના વારે કે ઉદ્ધિ કૂદતાને નિરખતાં;
છળી તે બાલાની કંઈક ધરતી કોઈ લલના,
અરે! તેને જોતાં મુજ નયન કાં બન્ધ કરવાં ?

જનો, પુષ્પો, વેલી, કુદરત તણાં સૌ રમકડાં,
ઘટાવો શી રીતે કુદરત મહી લેદ ગણવા ?
જનોના આત્મામાં જીવન બસ કે ભાવમયતા,
અરે! તે લૂટીને જીવન કયમ લૂટી લઈ જતા ?

લલે કે બચ્ચાને અવર જનની યુગ્મન કરે,
લલે કે બાલાથી રમત રમનારો રમી રહે,
ગયેલાંના અંશો જહીં જહીં મળે છે કુદરતે,
તહીં સૌ અર્પાવા મૃદુ હૃદયનું તત્પર દિસે.

૧૨ - ૭ - ૯૭.

एकपतिपत्नीव्रत

સુગન્ધી પુષ્પો જે નવીન મકરન્દે મહકતાં,
રુચે ત્યાં અર્પે છે નિજ રજ સુગન્ધી રસભરી;
સદા સ્વચ્છન્દી આ પુલ્કણ તણા હું સ્વર સુણું,
નવી પાંખો સાથે લથપથ ઘૂમ જે મહકતાં,

ન આ કેદી ભાસે કુદરત તણાં સ્થૂલ હૃદયો ,
ખહું ના દેવાતું પણ દઈ શકે જ્યાં મન ગમ્યું ;
મૃદુ મીઠા અંશો નિજ હૃદયના ઉત્તમ બધા
સદા એ રેડાતા અનુકૂલ અને ઉત્તમ મહીં .

તહીં દેવો નાચે - ગગનપડદે સૂક્ષ્મ હૃદયો ,
અહો ! એ લહાણાં એ નહિ નહિ નકી પિંજર પડયાં ;
મળી જ્યાં જ્યાં જાવા નિજ હૃદય પ્રેરે કુદરતે ,
મળી ત્યાં જાવાની :સહુ હૃદયને છૂટ સરખી .

રુચે છે પ્રીતિને ક્ષણ ક્ષણ કંઈ નૂતનપાણું ,
રુચે છે આત્માને અનુભવ નવામાં વિહરવું ;
નકી હૈયું ખ્યાલું હૃદયરસ કેા એક જ વતી
ભરાતું ના પૂરું , નવ વળી અધૂરું રહી શકે .

જનોનાં હૈયાનાં રુદન કરતાં પાત્ર અધુરાં ,
ઉરો જ્યાં ખેંચે ત્યાં અરર ! નવ સ્થૂલો જઈ શકે ;
ઉરો ખેંચી લેવા જનઉર મહીં ના બલ કશું ,
ઉરો તો ઉડે છે લથબથ થવા સામ્ય નિરખી .

અરે ! પ્રીતિ એ તો જગત પરતું જીવન ઠયું ,
દઈ પ્રીતિ ફેંકી કયમ ફરી અને પથર થવું ?
દિસે ખહાડોડોમાં એ પ્રાણુયમય કેાઈ રસિકતા ,
નવું જોવા થાવા જગત સઘળું ચત્ન કરતું .

નવું જોડે કાંઈ જનહૃદયમાં સૂક્ષ્મ સળગે ,
જનોની પ્રીતિમાં કંઈક ચમકે દેવ સરખું ;
છતાં કે કાલોથી જનઉર રમે સ્થૂલ રમતો ,
જનોનાં અંગો ને અવયવ સહુ સ્થૂલમયતા .

રહી દૂરે ચાહી જનઉર ન સંતુષ્ટ બનતાં ,
ચહાતાં સ્થૂલો સૌ નિકટ બનવા ચત્ન કરતાં ;

ઉરો , વૃત્તિ , અંગો , શરીર પરનાં રોમ સઘળાં
ઉઠાડે કમ્પાવી લથળથ થવા પ્રેમચિનગી .

અરે ! જૂનો સાથી નવીન નવ જો કેં દહ શકે ,
નવું વા કેં જૂદી દર લઈ શકે જો નવીનતા ;
ન કાં તો તે સાથે હૃદય સ્થૂલનું ઐક્ય કરવું ?
અરે ! ખ્યાસા ખ્યાસા જલમય છતાં કેમ મરવું ?

મથે સ્થૂલે સર્વ પ્રતિ પલ વધુ સૂક્ષ્મ બનવા ,
અડાતાં તૃપ્તિથી અનુભવ લઈને પંગથિયાં ;
ન આડો બન્ધાવી કુદરતક્રમે કેં ઉચિત છે ,
પ્રભુની લીલા તો સરલ સહુ ખીલા વગરની .

દિવાલો ફૂદીને નવીન બનવાનું થઈ જશે ,
ઘસારા મ્હોટાથી તૂટી પડી દિવાલો પણ જશે ;
પ્રવાસીને દેવો અઘટિત વૃથા કાં શ્રમ ભલા ?
પ્રવાસીનો આવો સમય લઈ લેવો ક્યમ ભલા ?

૧૮ - ૭ - ૬૭

સ્મૃતિચિત્ર

હસી , મહારા જહાલા । જીવિત કડવું મિષ્ટ કરજો ,
અનાયાસે આવ્યું વગર દુઃખ તે ત્યાગ કરજો ;
પ્રકાશી જે આવે દિવસ સુખના આજ સરળા ,
ખની વેલા ગાળો ભરપૂર યુગે શાન્ત વહતા .

અહો ! હું તો હીંગી મધુર રસીલા પ્રેમઝરણો
બને ત્યાં સુધી તો ફાળી નવ કડં આ જિગરને ;

મૃદુ મીઠાં ન્હાનાં સ્વજન મુજના મંડળ તણાં,
ઘણાં આલેખું હું હૃદય પર ચિત્રો અવનવાં.

મુખારવિન્દો ખ્યારાં સ્મરણ કરતાં ના દિલ વસે,
અતિ જો ખેંચો તો હૃદય થકી તે દૂર ખસશે;
સ્વયં સ્ફૂરેલાં તે ખચિત બહુ સાચાં નિવડશે,
અને સૌ એ ચિત્રો હૃદય પડછન્દો ગજવશે.

ઘણાં આવી રીતે પ્રિય મુખ, અહો ! હું ભૂલી ગયો,
ખની ચિત્રો ઝાંખાં સરકી સહુ આલ્યાં હૃદયથી !
ચિતારાની પીછી નવ રજ હવે કાર કરતી,
હવે તો ચત્નોથી દિલ પર છળી કો ન વસતી.

થતાં જૂદી ખ્યારી અગણિત દુઃખોમાં દૂળી જઈ
રૂપાની ઘંટી શા મધુર સ્વરથી તે લવી હતી :—
“ ગયું તેવું જશે સુખભર, અહો ! વર્ષ વહતું,
“ મળી પાછાં સાથે હૃદયદ્વયના શ્વાસ ઝીલશું.”

અરે ! અસ્તુ ! અસ્તુ ! પણ નવ કહી કો કહી શકે,
થયાં જો જૂઠાં તો દુઃખદ દલ ક્યાં બન્ધ નડશે ?
ભરેલો નેત્રે તે પ્રણયરસ નિસ્તેજ બનશે,
ચીરાશે બે હૈયાં, જગત હસતું તે નિરખશે !

અરણ્યે શોભિતું, અગણિત દુઃખોથી રુચિર, તે
ઉભું એકાન્તે છે શિવસ્થલ રૂડું શ્યામવર્ણું;
ધ્વજ ફાટેલી છે, ખળભળી ગયો ઘુમ્મટ દિસે,
કરે ઘૂઘાટા ત્યાં અનિલસહરી આફળી વને.

તહીં નીચે નીચે રવિ નિજ કરો ફેરવી ઢળે,
પણે ધીમે ઊંચે ગગનપડદે અન્ન વિહરે;
ફરે એ ગોળા બે પણ અહીં આજ વિરમે,
અહો ! એકી કાલે રમણીય પ્રભા પાથરી રહે !

અહો ! શાન્તિ શાન્તિ હૃદય મમ ને આ જગ ખીએ ,
ભર્યાં તિર્યાંચો એ ભલકભારે આનન્દ ઉભરે ;
જડાત્મા વૃક્ષો તો ખિલખિલ હસી હર્ષ સૂચવે ,
અને પૃથ્વી માતા ફરતી ફરતી ગાયન કરે !

અહીં આ અન્ધરે , સુખદ સમયે બહાલી રહી આ ,
દિસે કે યોગિની , શિવવિભૂતિ , સાક્ષાત રતિ વા !
વિશાળાં રાતાં જે અનિમિષ રહ્યાં લોચન રૂડાં ,
અને ભાસે સર્વ વીજળીમય અંગો સળગતાં !

કુમાસી સુવાસી લઘુ દય રહે ઓઠ મુજતા ,
ભણે સ્તોત્રો મીઠાં પ્રભુપૂજનમાં લીન પ્રમદા ;
ધ્વનિ તેની ગાજી વનચર બધાંને વશ કરે ,
પિગાળી દે ખડાડો ! નવ નદીઝરાનાં નીર ઠરે !

કુસુમ્મી સાડીનો પટ સ્તન ગ્રહી ફરફર ઉઠે ,
મહા કે રાજનો જયધ્વજ ફરેરે જયમ ઉઘે ;
દ્વિશોરીના કેશો શરીર પર શા આમર કરે !
સ્તવે એ શંભુને , સુભગ પ્રિયને આ દિલ સ્તવે !

તહીં બાંધેલો છે તરુવિપટમાં ઘાંટ શિવનો ,
મુજે શાખા ત્યારે ઘણુઘણુ તે ઘોષ કરતો ;
બળવાને યત્નો વિફલ કરતી ખ્યારી સઘળાં ,
ફણે ઊભી ઊંચા કર કરી મથે છે પ્રિયતમા .

છુપી , છાનો દોડી , કટી વતી પ્રિયા તો ગ્રહી , અને
'બળવી લે, ખ્યારી !' કહી મુજ રસીલી ઊંચકી મહે ;
ગઈ બાઝી બહાલી શરમભર છાતી સરસી તે ,
અને સુમ્મી લેતાં મુજ હૃદયમાં હર્ષ ઉભરે .

અરે ! આવા સ્વપ્નો વિરહી દિલ મહારૂં રીઝવતાં ,
હવે ના આવે એ મુજ હૃદયમાં સૌ બાળી ગયાં ;

ગયાં વર્ષો વીતી, મુજ મુજ પ્રિયાનું ભૂલી ગયો !
સખા ! મીઠા મહેરા દિલથી સરી ગાલ્યા સહુ, અહો !

તમે, મિત્રો બહાલા ! પથરવત વા વળ સરખું
કહેશે આ હૈયું કઠિન અથવા ના રસભર્યું ;
અરે ! આ વાક્યો શું શિથિલ પ્રીતિની સ્થિતિ સૂચવે ?
કવિતા મહારી શું હૃદયજડતા સાખીત કરે ?

બુઝોને મ્હોં મ્હોટું વિભુ વશ કરે એ વખતનું,
ગળે તે ખડાડોને, સુર, જન અને વિશ્વ સઘળું ;
ઉડાડે તે તારા, રવિ, ગ્રહ બધાંને સમ આણું,
તમારો રાજા એ મુજ પર કરે રાજ્ય સરખું.

અતિ સાચું બોલો ! વખતનહનો છે પ્રબલ બોલો,
બાં ને સાચું તે જનહૃદયથી તે લઈ જતો ;
સુકાવી દે અશ્રુ, મધુર છાંતી ભૂંસી દઈ હસે,
અને રાનારાંને મરણશરણે તે ઘસડી લે.

રહે છે બે મીઠું જનકર મહીં સૂક્ષ્મ સઘળું,
બહુ રક્ષાથી તો હૃદય સહ રાખી સુખી થવું ;
સ્મૃતિચિત્રો ખ્યારાં સ્પુટ કદિ બને નષ્ટ સઘળાં,
ફીકા સંસ્કારો તો મરણ સુધી સૌ ઇષ્ટ ગણવા.

૨૬-૭-૯૭.

—૧૦૦૦—

—સ્વાકલિલ—

આ ખાકલિલ અંગારમાં ભારી હવે તું શું કરે ?
છેલ્લું થવું વીતી ગયું તેને હવે તું શું કરે ?

બાળે તપાવે બાકને શું બાકથી બીજું મળે ?
આલમ થકી બાતલ ઉડે તેને હવે તું શું કરે ?

બસ કર ! અધી બેગમ ! હવે આંગાર તહારો કુંકવો !
એ બાકને બાળે નહીં ! એ બાક થાયો ! શું કરે ?
છે બાકથી એ કામ ? તો તો હાથ લે ઓળી હવે !
આરામની કેદની વગર તેને મગર તું શું કરે ?

તહારી પછાડી આંસુડાં ! તું માગતી હસવું કરે ?
એ આંસુડાં ના લૂછતી ! તો વ્યર્થ દૂંઢયા શું કરે ?
આ ઝિન્દગીનું પૂછવા મહારો હવે હક ના રહ્યો !
ફરિયાદ વિશુ રોયા કરે તેને સનમ ! તું શું કરે ?

અવધૂતની માળા મહીં પારા ફરી લાખો ગયા !
આ એક પારો ઝિન્દગીનો ફેરવી તું શું કરે ?
અવધૂત હું તેને બખીલી એક પારામાં નહીં !
લાખો કહે, લાખો ફળો ! પણ મંત્ર વિશુ તું શું કરે ?

આ બાકના પારા પરે કો ઇતિમ સાધી બણતું !
તે હસ્તથી આ લૂંટ આવી તું કરીને શું કરે ?
આ બાકને બાળી સહે ચારી હતી બૂની કંઈ !
તું તો નકામી બાકથી મેલી બનીને શું કરે ?

આ બાક રોતી એટલું ! બાળી રહે તે એ જ છે !
બાળગરે બાળ મગર એવી રચી ! તું શું કરે ?
રાખું સખૂરી ! રાખજે તું એ સખૂરી ! આ સનમ !
તહાયે રહે ના આંસુડાં ! કોની સખૂરી શું કરે ?

✓ પરવાયો

હુઃખી દિલદર્દને ગાતાં, જિગરની આડમાં દહાતાં,
ફના ઇશકે સદા વાતાં હવે હું આજ પરવાયો !

ન લૂછું એક આંસુ વા કહું હું લૂછવાનું ના !
હવે છો ઘોઘ ચાલે આ ! રડી રોતાં હું પરવાયો !

હવે આ આંખમાં ના છે કંઈ દાવો, કંઈ ફરિયાદ !
ગમીના જામ એ પાતાં અને પીતાં ય પરવાયો !

હવે આ ઝેરનું ખ્યાતું છુપાવી શીદ પી જાવું ?
તું જો કે રો ! ગમે તે હો ! તમાથી છેક પરવાયો !

હતો મારો ચકાવ્યો ત્હેં જિગરને મારતો હસતાં !
મરે ખોખું તહીં રો તો રહમથી હું ય પરવાયો !

હું પરવાયો ! ન છે પરવા ! સુખે તે ને સુખે તું જા !
✓ ખુદાની ખન્દગી કરજે ! હું તો એથી ય પરવાયો !

હતું તેને સદા રોવું ! નવું તો કેં ન છે દેવું !
જતાં જૂતું નવું રોજે ! પછી તેથી ય પરવાયો !

હતું હૂલાવવું ખંજર દિલે એ હાથ મહારાથી !
કરી ઉમેદ એ તહારી હવે પૂરી હું પરવાયો !

હુકમ જહાદ થાવાનો ખજાનો આખરે, દિલખર !
હવે એ હુન્નરે કાબિલ દર્દ તુથી ય પરવાયો !

લણ્યો તહારી તુફલે તે હવે અજમાવવું તું પર !
છુરી નીચે નમી તો જો ! કઈ ઘા ને હું પરવાયો !

બુદાની આંખ ત્યાં રાતી ! મને તેની ન છે દરકાર !
 બુદાથી , ધક્કથી , સૌથી , મગજ , દિલથી ચ પરવાયો !
 સનમ ! તેનો અને તુજ તે અને જલ્લાદ છે મહારો !
 વહે ત્રણ ખૂનની નીકો ! તહીં હું નહાઈ પરવાયો !
 અરે ! આ હાથ મહારાથી દિલે મહારી છુરી વાતાં !
 ન તડકું વા કંઈ હું ના ! દરદરથી હું પરવાયો !
 અહલ ઇન્સાફની ગાત્રી બુદાની ત્યાં ચડી બેઝાં !
 પછી આહા ! અહાહાહા ! અહોહોહો હું પરવાયો !

૮ - ૮ - ૬૭

અતિ દીર્ઘ આશા

હું તો માનવી 'હું' ! વિશ્વ ના હું ! બ્રહ્મ ના ! જ્ઞાની નહીં !
 હજુ તો ઉછરતા પ્રેમમાં છે અજ તું એ હું સમી !

માયા અલકલટ તું તણી :
 તુજ ગાલની આ સુરખી :
 તુજ મિત્રની મીઠી ઝરી :
 તુજ પાંખ ત્યાં બાંધી પડી !

કોકિલ તણે આળો રમી ,
 તિરછી નમાવી આંખડી ,
 સુજ કાળને મીઠી છરી ,
 દેવી ત્હને રચી રહી !

કુંભે એકલાં બે ચાલવાં ,
 કદિ સ્મિતકુવારે મહાલવા ,

કદિ પાદમાં આળોટવા,
હંતુ આ ઉરે હોંશો ભરી!
આ છાતી પરે કે હાંફવું,
આ હાથ આવી હીંચવું,
મુજ બાગવું કુદકું થવું,
તેમાં ના તહને તૃપ્તિ હજી?

મનનું બધું મનમાં ભર્યું,
આ વિશ્વ ત્યાં વચ્ચમાં નડ્યું;
હાવાં ગીત એક જ આ રહ્યું,
ગાવું ગીત આંમુડાં ભરી!
'આંસુ' નામ જે અળખામણું,
તેમાં એ નિખાસે દાઝવું,
દુઃખમાં સદા સુખ માનવું!
જે, એ દહાણુ શી છે આપણી?

જીવ જાળવી પણ રાખવો,
તે એ એક કે આશાભર્યો,
બહાવાંએ હુકમ એવો કર્યો;
ઠરી મૈત્રી એવાં અન્ધની!

કહે છે, “લાખ જન્મો પામશો!
“સાથે લાખ જન્મો માણશો!
“હાવાં દહાવ રેવાનો લીઓ!
“પાણીનું પતાયું ઝિન્દગી!”

પોતાની ન દૃષ્ટિ જ્યાં પડે,
જેને માનતાં પોતે ડરે,
એવી આમ આપણને ધરે?
લેવી તે ચ આભારી બની!
ભૂલી આપવીતી સૌ જતાં!
જ્યારે દર્દે જેવાં પારકાં!

બહાલાં દૂરનાં તે દૂરનાં ।
 જીવ્યું કોણુ પર પેતે ગણી ?
 કદિ હોય સાચું તોય શું ?
 આ તો જીવ્યું જોળે ગયું ।
 ખારાં આંસુમાં આલ્યું જહું ।
 એ સૌ કોણુ લોગવશે પછી ?
 નટવો ચડે દોરી પરે,
 ચૂકી આંખ તો નછી મરે,
 મળે મોજ કે ના તે મળે ;
 જોવો દોર આશા આ, સખિ !
 પહેલાં તો મરીને દાગવું ।
 ઉન્હી ખાક થઇને ઊડવું ।
 કાંઈ તે પછી મીઠું ઠયું ।
 તેમાં તું કહે શું ? જોલની ।
 તારાં અને તું જ આંખ આ,
 તારાં અંગસૌક્ય આજ આ,
 તારાં સર્વ આનું આજ આ,
 તેમાં આ જિગરની પ્રીતડી !
 ખાજ્યા પછી એ કોણુ દે ?
 બહાલા તો રડી ભૂલી જશે ।
 ભૂતો આપણાં રોતા હશે !
 એની અન્યને તે શી પડી ?
 વર્ષા બધી ય વહી જશે,
 ત્યારે શું પછી જલહોદયે ?
 ના ના માવડે જગ જીતશે !
 તે એ કોણુ જાણે ક્યાં વળી ? !

નિમન્ત્રણનું ઉત્તર

મળેલાં પત્રોથી મુજ નયન આંસુ ટપકતાં,
ન હું આવું તો શું સુખી નવ થશે ? એ પ્રિય સખા !
મૃદુ પ્રેમી આજ્ઞા કમનસીમ પાળી નવ શકે,
અરે ! કેં રોવાતું મુજ જિગરનું તે ધરીશ હું !

અહો ! જ્યોત્સ્ના જોવા મુજ નયન આ ઉત્સુક હજી,
સુધાંશુની ધારા પ્રિય વહન શી ને રુચી રહી ;
છતાં હું ના જોઉં રજની ધવલા એ રમણી શી,
સખાઓ ! લીતિ કેં મુજ હૃદયમાં છે ખટકતી .

સુધાંશુની લાલી મુજ નમ્રરથી પીત ખનતી,
અમીની થાળી એ નયન પડતાં ક્ષીણુ દિસતી ;
શશીથી આ દૃષ્ટિ પરિચય વધુ જો કદી કરે,
નહીં ત્યાંથી એ તો જગ પર પછી અમૃત ઢળે .

હુઃખી મહારી દૃષ્ટિ હુઃખકર બધે છે થઈ પડી,
દિવાલો એ રોતી પ્રતિ કણથી મહારા ગૃહ તણી ;
લતા , વૃક્ષો , પક્ષી , જલધિ , ઝરાણું , વા રુચિર કેં ,
તહીં આ દૃષ્ટિને ઘટિત નવ હાવાં સરકવું .

વિસામો દેનારાં જગ પર જનોને બહુ નહીં,
અરે ! એવું સ્વદેષે મુજ નયન લૂટે કયમ ભલા ?
સુખો દેનારાંથી સુખ ન હીનલાગી લઈ શકે !
સુખો દેનારાંને હુઃખ દઈ કંઈને દહી શકે !

સખાઓ ! બહાલાઓ ! તમ ગૃહ સદા જે હસમુખાં,
ઘવાયેલાં લાખો અતિથિઉરને જે મલમ શાં,
હવે હું ત્યાં આવો પગ પગુ ધરૂં તે ઉચિત ના,
હવે આ નિર્માયા મુજ પદ સદા રાત ફરવા .

બહાલાં દૂરનાં તે દૂરનાં !
 જીવ્યું કોણ પર પોતે ગણી ?
 કહિ હોય સાચું તહોય શું ?
 આ તો જીવવું એજે ગયું !
 ખારાં આંસુમાં આટ્યું જવું !
 એ સૌ કોણ ભોગવશે પછી ?
 નરવો ચડે દોરી પરે,
 ચૂકી આંખ તો નક્કી મરે,
 મળે મોજ કે ના તે મળે ;
 એવો દોર આશા આ, સખિ !
 ખડેલાં તો મરીને દાઝવું !
 ઉઠી ખાક થઈને ઊડવું !
 કંઈ તે પછી મીઠું ઠયું !
 તેમાં તું કહે શું ? બાલની !
 તહારાં અને તું જ આંખ આ,
 તહારાં અગસોષત આજ આ,
 તહારાં સર્વ આતું આજ આ,
 તેમાં આ જિજરની પ્રીતડી !
 બાળ્યા પછી એ કોણ દે ?
 બહાલાં તો રડી ભૂલી જશે !
 ભૂતો આપણાં રોતાં હશે !
 એની અન્યને તે શી પડી ?
 વધાં બધી ય વહી જશે,
 ત્યારે શું પછી જલદોહ્યે ?
 ના ના માવઠે જગ જીતશે !
 તે એ કોણ જાણે કયાં વળી ? !

નિમન્ત્રણનું ઉત્તર

મળેલાં પત્રોથી મુજ નયન આંસુ ટપકતાં ,
ન હું આવું તો શું સુખી નવ થશે ? ઓ પ્રિય સખા !
મૃદુ પ્રેમી આજ્ઞા કમનસીમ પાળી નવ શકે ,
અરે ! કેં રોવાનું મુજ જિગરનું તે ધરીશ હું !

અહો ! જ્યોત્સ્ના જોવા મુજ નયન આ ઉત્સુક હજી ,
સુધાંશુની ધારા પ્રિય વહન શી ને રૂચી રહી ;
છતાં હું ના જોઉં રજની ધવલા એ રમણી શી ,
સખાઓ ! ભીતિ કેં મુજ હૃદયમાં છે ખટકતી .

સુધાંશુની લાલી મુજ નઝરથી પીત ખનતી ,
અમીની થાળી એ નયન પડતાં ક્ષીણ દિસતી ;
શશીથી આ દૃષ્ટિ પરિચય વધુ જો કઠી ફરે ,
નહીં ત્યાંથી એ તો જગ પર પછી અમૃત ઢળે .

હુઃખી મહારી દૃષ્ટિ હુઃખકર બધે છે થઈ પડી ,
દિવાલો એ રોતી પ્રતિ કણથી મહારા ગૃહ તણી ;
લતા , વૃક્ષો , પક્ષી , જલધિ , ઝરણું , વા રુચિર કેં ,
તહીં આ દૃષ્ટિને ઘટિત નવ હાવાં સરકવું .

વિસામો દેનારાં જગ પર જનોને બહુ નહીં ,
અરે ! એવું સ્વદ્યે મુજ નયન લૂંટે ક્યમ લલા ?
સુખો દેનારાંથી સુખ ન હીનભાગી લઈ શકે !
સુખો દેનારાંને હુઃખ દઈ કંઈને દહી શકે !

સખાઓ ! બહાવાઓ ! તમ ગૃહ સદા જે હસમુખાં ,
ઘવાયેલાં લાખો અતિથિઝરને જે મલમ શાં ,
હવે હું ત્યાં આવો પગ પગ ધરું તે ઉચિત ના ,
હવે આ નિર્માયા મુજ પદ સદા રાત ફરવા .

તમારા જાગોમાં નહિ નહિ કંઈ હું રહેન તો,
છતાં નિઃશ્વાસો તો નહિ જ અટકાવ્યા અટકશે;
જળી જશે પુખ્તો, તરુ સહુ નિસાચામય થશે,
પછી એ રોનારા અતિથિ સઘળા ક્યાં વિરમશે?

નિસાસો ના કોઈ સુજ હૃદય પૂરું ભરી શકે,
કમી કે નિઃશ્વાસો સુજ હઃજ હવે ના થઈ શકે;
કુલોને નિઃશ્વાસો કઈ સુખી થનારા અતિથિઓ
ભલે એ કુંજોમાં વિમલ ઝરણે હંસ ખનતા.

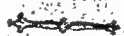
નિમન્ત્રો ના! બહાલા! અતિથિ નવ હાવાં થઈ શકું,
નિમન્ત્રો ના! બહાલા! અતિથિ નવ હાવાં કરી શકું;
તમારા હાસ્યોનાં મધુર નવ લહાણાં લઈ શકું,
ન મહારાં હેયાનાં રહેનમય લહાણાં લઈ શકું.

તમારા જાગોમાં મધુપ ફરતા હો પ્રતિ કુલે,
તમારા વીણામાં મધુર સ્વર હો સૌ ગકકતા;
તમારા મહેલોની ઉપર કરુણા હો પ્રભુ તણી,
સુખી ફરે એ છો, સમજી સુખી હું એ થઈશ હો!

૧૮-૮-૯૭.

બાલક

જે છે હંજુ રુધિર સ્વર્ગથી કલ આબુ,
જે ખાલ છે રમતમાં હંજુ એ જ રક્તે,
જેનાં ગુણો પણ હંજુ પુત્રતાં દિસે છે,
તે કેમ યૌવન તણાં સમજે હઃજોને?

પૂછે છે એ મહેને, “ક્યારે મહોટો, તાત! થઈશ હું?”
ઉત્તરે સાંભળ્યું ના ત્યાં મચે છે ફરી ખેલવું!

રમત કે રમવી નવ જ્યાં રુએ,
અણુગમ્યા ઉર કંટકે જ્યાં ખુંએ,
હૃદયદાહ જળ્યા જ જળ્યા કરે,
સફર ત્યાં પણ કાં કરવી ગમે?

ગયું ને આવવાનું ત્યાં કલ્પના મૃદુતા ધરે,
કલ્પનાહીનતા સર્વે વર્તમાન સૂક્ષ્મ કરે.

પણ મધુર આ વેળા ત્હારી ગઈ ન ફરી વળે,
સુખલર રૂડી આ વેળાની સ્મૃતિ ચ નહીં મળે;
સ્મરણનયને ચારે પાસે અહીં દવ ભાસતો,
જીવન જીવતાં આવું ખાઈ હવે જીવ ત્રાસતો.

ઈચ્છે છે તે નકી, ખાપુ! આવી કાલ ઉભું થશે,
ઈચ્છા જ્યાં પૂર્ણ થાશે ત્યાં અતૃપ્તિ જ વધી જશે.

ન ઈચ્છવું આ મુજ અર્થનું કશું,
છતાંય આ છે ઉર આશિષે લયુઃ—
“સદા રહે બાલક બાલબેલમાં!
“સદા વહે એક જ હૃદયેલમાં!”

દડાથી અંગુલી ત્હારી કેવી આજ રમી રહે!
પછી એ ધારતાં મુદ્રા હૈયા સાથ જડી હશે!

વા આ હશે સૌ મુજ કલ્પના શું?
તુંનેય દહો તુજ કે હશે શું?
રે! બાલ, વૃદ્ધો અથવા યુવાનો
છે સૌ પડ્યાં એક જ છાયમાં શું!

સ્મૃતિ ના ખોંચતી ત્યાં ત્યાં આનન્દી ઉદધિ દિસે!
પરન્તુ અંબવા જેવા શું એ સાગર સર્વ છે?

✓ છેલી જફા

જફાથી ક્યાં સુધી આખર જિગર આ નહાસશે દૂરે ?
 જફા કાળે જિગર છે આ ! જિગર કાળે જફા છે એ !
 જફા આ એકમાં બતાં જફા લાગેા ઉડી બશે !
 મગર કે બેજફા બિલકુલ જહાંમાં ના થયું થાશે !
 સુસાફર બિન્દગાનીનો જફાના નાવમાં ચાલે !
 પ્રતિ પગ સાહસે ભરવો , રડી બેઠે ચા ભલે મ્હાલે !
 જફા છેલ્લી , જવું રૂખી ! મગર દરિયાવ ખારો છે !
 થવાને બેજફા કિન્તુ મહેને એ દાવ ખારો છે !
 જફા હુનિયા ! જફા પ્રીતિ ! જફા આ મોતનું ખાલું !
 જફાની તો જફાના કાં હવે ના પન્થમાં ચાલું ?
 જફા નહાની તણાં બુંડો સહેતાં શી બઠાઈ છે ?
 મગર આ મોતની છેલ્લી જફા તો કે હવાઈ છે !
 લઈ સમશેર બિલું ? ચા દઉં સમશેર સીનામાં ?
 સમાઈ નાવ તૂટેલું ? અરે ! તેને ડુબાવું ચા ?
 સમાઈ તો નથી સાંધો ! નથી દરિયાવનો આરો !
 રૂખી બતાં તણું છે ક્યાં ? કહીં મીઠાશનો ક્યારો ?
 સમાઈ ના ડુબાવું ના ! જહીં જેચાઉં ત્યાં બલું !
 નહીં જ્યાં નાવ ચાલે ત્યાં જતાં રૂખી નથી ગાવું !
 ડુબાવાનો ય કે કાલે જશે એ વખત આવી બે ,
 બહુ એ વાત ટુંકી છે ! સુજે દેશું ડુબાવી તો !
 હશે બંદકના પડલા થયા ના શાન્ત આકાશે ;
 જિગરના આ બધા ધડકા તહીં પૂરા થઈ બશે !
 જફા ને , ને સનમ ને , ને સનમની કૂરતા ને , ને
 જહાંને આપતા બશું સલામી આંસુની છેલ્લે !

જેરી છુરી

છુરી કટાઈ ગઈ તે ઉરમાં ધરીને
હૈયું નિહાલ કરનાર ગઈ વિભૂતિ ;
તેને સબું જિગરની મુજ આ સરાણે ,
આશા ધરી અમર કે રસ પામવાની .

તે કાટ આ હૃદયરક્ત વતી ચડેલો ,
તેમાં હલાહલ લઈ સ્મૃતિનું ઉમંગે ;
તેને જરી ખટક એક જ આવતામાં
તે કાલનાં ફિતૂર સર્વ વિરામ પામે .

ક્યાં ક્યાં સુધી અદ્યતન શિર ચૂકવીને
દોરાઈ કાલકદમે નમતો ગયો હું ;
કાઠ્યાં અનેક નદ પહાડ અનેક ખોદી ,
આવી સિરીન ઘસ ખંજર અર્પવાને .

મહારી હતી ન તકલીફ મજા વિનાની ,
આરામ તો પણ હવે દિલ યાચતું આ ;
કાલે કહ્યું ભટકવા , ભટક્યો બહુ હું ,
મહારા હવે કળતરે પગ ઉપડે ના .

‘આ ભૂલ’ એમ સુણતાં જ અનેક ભૂલ્યો ,
કિન્તુ હવે હુંકમ એ ગણકારતો નાં ;
આજે ઉરે મધુર ભાવ રમી રહ્યા છે ,
તેને જ આ ઉર સદા રટતું રહેશે .

ખાલી થયું નવ હજી દિલ દઈ રેતાં ,
ત્યાં કોઈ અશ્રુ નયનેથી સુકાવવાનો
પ્રેમી મૃદુ હૃદય ઉપર ફાળ દેવા
ના કાલને હક મળ્યો પ્રભુનો કથો એ .

ચૂંટી આપકવ ઉરચુખા કદી ય લેના,
આશાભર્યાં જિગરને ઉચ્છેદી જવાનો,
મૃત્યુ આકાલ વતી કેા સ્મૃતિ લૂંટવાને,
ના દાલને હક મળ્યો પ્રભુનો દશેા એ.

દાવા પ્રચંડ વત વિશ્વની આળ માંહી
વાત્સલ્યની નજર છે હરિએ કરીને
અશ્રુ અને સ્મિત તણા પુલકે ભરેલા
સૌ પ્રેમના ચમન તૃપ્ત થવા જ રાખ્યા.

શું છે વળી વધુ કશું ય ઉડી જવાથી ?
ના લાઘતા ઉપર તારકના પ્રદેશો !
શું છે નવીન કદ સિન્ધુ બધો ય ડાળ્યો ?
માશૂકયોગ્ય મળતાં નવ મોતી ક્યાં એ !

એ પ્રેમ ક્યાં હૃદય ઉત્તમ જે બતાવે ?
ક્યાં છે અહં વિસરનાર રતિ જહાંમાં ?
ક્યાં કોઇ છે પડ સહુ ય બતાવનાર ?
આનન્દથી હૃદયનું સહુ આપનાર ?

નિઃશ્વાસ આ હૃદયના સહુ આગ કૂંડી
એ એક્યને જ જપતા સળગી વિરામ્યા ;
આ અશ્રુનું ય સહુ તેજ તહીં ગુમાવ્યું,
એ તો મળ્યું નવ મળ્યું, નવ જાણતો હું !

તો તે શિરીનકરની પ્રિય તેજ છૂરી
બેઠો સંજય મુજ આ ઉરની સરાણે !
જેથી સજી જરૂર તેજ કપાઈ જશે !
તે જેર આખર ક્ષણ ગળાઈ જશે !

તરછોડ નહીં

મુજ ખાતર તહે બહુ, નાથ ! સહુ,
કહુ વેણુ છતાં હજી તહે ન કહું;
તરછોડીશ કાં ? અપરાધી નહીં નકી !
આ જગમાં ક્યમ જાય રહું ?

ઉરનું તુજ પુખ્ત ન પોષી શકી,
રહતું નિરખતું તુજ આ મૃદુ અન્તર;
એ દવમાં ઉર આય નિરન્તર,
ના મુજ આંખ થઈ હલકી.

રસ કેં મૃદુ આ ઉરથી ન ઝર્યો કદિ,
સુન્દર ભાવ હશે ન ધર્યો કદિ,
તું ચ અતૃપ્ત અતૃપ્ત કર્યો કદિ,
તહે મુજ તહોય નિભાવ કર્યો !

નવ રાવ તણું સ્થલ તું વિણુ છે,
પરવારી રહી સહુ અન્ય, સખે !
જ્યમ રાખીશ તેમ હશે નયને,
તરછોડ નકી ! જલ લૂછ, સખે !

૨૩ - ૧૦ - ૬૭ .

ખાડી સાધુ*

“ ભલા ખાડી સાધુ ! વિકટ સહુ આ પન્થ ગિરિના,
“ તહીં દૂરે દીવા ટમટમ થતા આહરભર્યા;
“ મહેને દોરી જાવા જરીક કહી દે માર્ગ ચડવા,
“ તહીં આ પન્થીને શયન વળી કેં હૂંફ મળશે.

* અંગ્રેજ કવિ જોહ્નરિમથના The Hermit નામના કાવ્ય ઉપરથી.

“ભરી ધીરે ધીરે ત્રિભસ સવળો કલાન્ત પગલાં,
 પ્રવાસી થાકેલો વિધુર ભટકે માર્ગ વિચર્યો;
 “અજાણ્યાં સરે” આ તુમુલ્ય વન સીમા પગરનાં,
 અગાડી જાતાં જે વધુ મધુ દિશે નીર્ધર બનતાં;

“શિયાળાની રાત્રિ શરદ શરૂ થાતાં ચમચમે,
 “ભરેલા તોફાને ગિરિ સહુ અને આ નભ દિશે;
 “હજી છેલ્લી છાયા રવિકિરણની પશ્ચિમ પરે,
 “તહીં પેલા શૃંગે શ્રમિત પણ ખેંચી જઈશ હું.

“સરો આ ઊંચાં ના રજની સહ ભેટી હજી પડ્યાં,
 “શુક્રાઓ પેટીમાં ઉપર હજી ના વાદળ ચડ્યાં;
 “નથી એ ભૂંસાઈ ચુરખી બરફ પૂર્ણ હજી છે,
 “તહીં પેલા સ્થાને શ્રમિત પણ ખેંચી જઈશ હું.”

કહે સાધુ, “બેટા ! ન કર શ્રમ ને સાહસ હવે,
 “તહીં તો ભૂતોની ભયભર બધી આંધ્ર સળગે;
 “મશાલો લોભાવા તુજ નયનને એ ચમકતી,
 “સહુ એ તો જાણો ગિરિ પર રમે તે મરણની.

“હજી બુલ્લી મહારી પથિક સહુને પૂર્ણકૃટી આ,
 “ખિછાનાં હૂંફાળાં જૂંપડી મહીં છે ઘાસ પરનાં;
 “અહીં જોકે હિસ્સો પ્રભુ તરફનો સ્વદય સવળો,
 “છતાં એ અપાંતો સદય ઉરથી સૌ અતિથિને.

“સુખે, ત્યારે બાપુ ! રજનીભર આંહી વિરમજે,
 “અહીં જે બક્ષાયું સુખથી તહીં ભાગી પણ થજે;
 “ત્હને આપું ચાલો શ્રમહર કંઈ લોજન, અને
 “ખિછાતું વિશ્રાન્તિ, સુજ ઉર તણી આશિષ વળી.

“અહીંનાં ફરજતાં હરિણ સહુ સ્વચ્છન્દ રમતાં,
 “જનોને ધીરીને બતક તરતી જેલમ મહીં;

“સુખે પક્ષી આંહીં દિવસભર કંડોલ કરતાં,
“હથેલીમાં બેસી ચણ લઈ જતાં ખુલ્ખુલ કંઈ.

“છુરી નીચે પ્રાણી કદિ પણ અડીં ના તડકતાં,
“બહુ વેળાથી છે મુજ હૃદયને ત્રાસ હણતાં;
“કૃપાલુ શક્તિ જે મુજ પર દયાથી વરસતી,
“દયાલુ થાવાને તહીંથી મુજને શિક્ષણ મળ્યું.

“નહીં પાળી એવું ગિરિ ઉપરનું લોજન ધરું,
“વિશાળું નીલું આ ફલફૂલભયું છે વન બધું;
“વહી જતી ગાતી શીતલ જલ દે જેલમ અડીં,
“અને આ ક્યારાનું ઝરણ સઘળાં પોષણ કરે.

“પ્રવાસી ! ઠેરી જા, ફિકર કર તું દૂર સઘળી,
“બધી જૂઠી ચિન્તા જનહૃદયને આ જગતની;
“અપેક્ષા લોકોને અતિ લઘુ તણી આ તલ પરે,
“અને તે એ ના ના ચિર સમયની ને મળી રહે.”

હવે ધીમે ધીમે મધુર જયમ આ આકળ ખરે,
મુખેથી સાધુને નરમ ત્યમ એ સુસ્વર ઝરે;
પ્રવાસી સાધુની ઝૂંપડી ભણી ધીમે અનુસરે.
અને એ લજઝળુ શ્રમિત મુખડું નમ્ર નમતું.

વિસામાની મૂર્તિ નિજ પથ ભૂલેલાં પથિકને,
કનેના દીનોને સહુ સુખભર્યાં કંડપતર શું,
છુપાયેલું દૂરે વિજન સ્થલ નિદ્રસ્થ દિસતું,
તહીં કુંભેમાં આ ડ્રુમવર નીચે આશ્રમ રહ્યું.

નિશાની ભીતિની કશી ય હતી ના દ્વાર ઉપરે,
ન સ્વામીચિન્તાની જરૂર હતી એ આશ્રમ મડીં;
જરી ઠેલ્યે દ્વારે સ્વર કરી નિમન્ત્રે અતિથને,
અને દે આ બેડી ઝૂંપડી મડીં નિર્દોષ પગલાં.

હવે ઉઘોગી આ સહુ જન વળે છે નિજ ગૃહે,
કુટુંબો જ્યારે સૌ નિજ ઝુંપડીઓમાં મળી રહે,
જગાવી ત્યારે એ શગડી નિજ સાધુ હસમુખો
ઉઠાસી પોતાના અતિથિઉરને સાન્નિધ્ય કરે.

ધરે છે તે પાસે ફલ ફલ સહુ શીતલ, અને
જરા કે લેવાને નિજ અતિથિને આગ્રહ કરે;
કલાકો લાંબા બે વ્યતીત કરવા ગમ્મત મહી;
મજુરાંની સાથે સ્વર શરૂ કરે છે લજ્જનના.

સૂતેલો જાગીને શુક મધુર આલાપ કરતો,
લવી થોડા બોલો ફરી સ્થિર થઈને સૂઈ જતો;
દિવાલે છુપાઈ કંઈક તમજું ત્યાં તમતમે,
ઉડતા અંગારા શગડી પર પાસે તડતડે.

ન હશે કિન્તુ કે નરમ બનતાં તે અતિથિનાં,
કશું એ એ રહેરે સુખની ચિત્તગી ના પ્રકટતું;
ગમી ભારે કોઈ તરુણ હૃદયે વાસ કરતી,
અને અશ્રુ મહોટાં ટમટમ ખરે ગાલ પરથી.

ગમીને સાધુનું હૃદય દ્રવતું ઉત્તર ધરે,
અને ઢોળે થંડું નિજ ઉર જરી એ દવ પરે;
કહે, “બાપુ! ક્યાંથી તુજ દુઃખ અરે! આ ઉર મહી?”
“વૃથા શાને આવા કટુ રુદનનું સેવન કરે?”

“કહે! તહે શું જોયો જગત પરનો વૈભવ બધો?
“અરે શું કો આશા તુજ જિગરમાં વા તડકેડે?
“ન શું વા મૈત્રીમાં તુજ હૃદય પામેલ બહલો?
“મનોયોગી પ્રેમે અગર નવ શું આદર મળ્યો?”

“અરે! આનંદો જે જગત પરની સમ્પદ ધરે,
“લલા લાઈ! એ તો ક્ષયમય અને તુચ્છ સમ્પદા;

“અને જે લોળા એ ચપલ લઘુતા ઇષ્ટ ગણતા,
“અરે ખેટા ! તે તો લઘુતર નકી પામર બધા.

“જહીં આશાદીવો તહીં જરૂર અન્ધાર રજની,
“વધુ જ્યાં એ ખીલે તિમિર વધુ ત્યાં ગાઢ જ નકી ;
“નવાં દહોં કાંઈ નવીન લડકાઓ જગવતાં,
“અન્નાણ્યાને અન્તે મરણશરણે છેક ધરતાં.

“અને મૈત્રી એ તો જરૂર ઉરનો મુક્ત જ ધ્વનિ ;
“સુવાડી દેવાનું મધુર પણુ એ છેક સ્વપનું ;
“જહીં કીર્તિ લક્ષ્મી તહીં જ નકી એ છાંય ફરતી,
“ત્યજી રેતાં વહેતાં રુધિરમય કંગાલ નયનો.

“ગુહા પ્રીતિની તો હજીય વધુ ખાલી રસિકતા,
“અરે ! ખાલાઓનાં કટુ અટક્યાળાં મશકરી ;
“અહીં પૃથ્વી પાસે કદિય વસનારી ન દ્યુતિ એ,
“હશે તો માળામાં ચક્રવીચક્રવાના સ્વર મહીં.

“અરે ! મુગ્ધ પ્રેમી ! બસ શરમની ખાતર હવે,
“અવજ્ઞાથી ફેંકી દૂર જ કર સ્ત્રીના સ્મરણને ;”
પરન્તુ આવું એ અતિથિ સુણતાં કે કમકમે,
કપોલે ને ભાલે અરુણમયતા કે રમી રહે.

ઉઘાની લાલી શા ચપલ મૃદું ને રંગ નવલા
ધરે એ ચહેરાની ઉપર અટકીદાર બુરકો ;
ઢળેલાં નેત્રો છે અધર અધમીઆં જલભર્યાં,
અને એ ખૂણામાં પલપલ ચહે રક્ત ફરતું.

જરા નીચી ભીરુ શરમભર દૃષ્ટિ નયનની,
નીચે ઊંચે ધ્રુજ દરદમય છાતી ઉપડતી,
ખતાવી દે ખુલ્લી અતિથિઉરની એ સ્થિતિ, અને
કહી દે કન્યાનું મનહર મૃદુ મંજુલપણું.

અને બાલા બોલે , “ જરૂર અપરાધી પશિક આ ,
 “ પ્રભુ ને તું આંહી નિશદ્દિન સદા વાસ કરતાં ,
 “ તહીં સ્ત્રીનાં આવાં મલિન પગલાં આમ ધરતા ,
 “ અરે ! તારા આવા અપદ્મ અતિથિને કર ક્ષમા .

“ અરે આ કન્યા જે લટકવું શીખી છે પ્રણયથી ,
 “ લલા સાધુ ! તેની ઉપર કરુણાનાં દગ ઘટે ;
 “ સદા જે શોધે છે રગડી કરતાં શાન્તિ ઉરની ,
 “ નિરાશાનો જેને પણ નિજ પથે સોળતી મળે .

“ દૂરે ગંગાતીરે મુજ પ્રિય હતા તાત વસતા ,
 “ પ્રજામાં તેને હું કમનસીબ આ એક જ હતી ;
 “ મહેને એ મહેલ્લામાં મધુર ગણતાં સૌ રમકડું ,
 “ અરે ! બાલ્યાવસ્થા મધુર પણ થોડા દિવસની .

“ પછી આકર્ષીને નિજ કર મહીં તાતકરથી ,
 “ મહેને લેવા કે એ મુજ સહે યુવાનો ફરી રહ્યા ;
 “ હતા પ્રલાધાના કે સહુ દિશ ઉગેલા ચમન , ને
 “ સુગન્ધી યુગ્મો એ તહીં ડાંઢ હતાં મહેક ધરતાં .

“ હતા આ નેત્રોને શશીરવિ સહે કોઈ કથતા ,
 “ હતા મૂર્છાના એ કંઈક વળી વેષો લજવતા ;
 “ બતાવી બતા કો પ્રણયચિનગી કૃત્રિમ , અને
 “ હશે ક્યાં ક્યાં થોડો રસ પણ રસીલો ટપકતો .

“ હતો બીજા સાથે પણ રસિક કો ‘ કાન્ત ’ નમતો
 “ રહેતો દૂરે ને પ્રણય તણી ના વાત વદતો ;
 “ હતી તેની છાતી મુજ તરફ છાની ધડકતી ,
 “ છતાં એ નિઃસ્વાસો નયન કહી દેતાં ઘડી ઘડી .

“ હતાં તેની પાસે નહિ નહિ કશાં દ્રવ્યનગરો ,
 “ હતાં હીરાં ચોતી નહિ નહિ કશાં ભેટ ધરવા ;

“હતાં તેની પાસે નરમ ઉર ને એક કુલકું,
“છતાં એવું એનું મુજ જિગરને તો સહુ હતું.”

“પ્રભાતે પુષ્પો જે રવિકિરણને ઝાકળ ધરે,
“તડાગે જે પેલાં કમલ રજ અર્પે ભ્રમરને;
“નકી ત્યાં યે ક્યાં યે નહિ વિમલતા વા મધુરતા,
“અહો! જે તેના એ મૃદુ ઉરની સ્પર્ધા કરી શકે.”

“હતી એ હૈયામાં ઝરણ સઘળાંની સતતતા,
“હતી એ હૈયામાં પ્રભુહૃદયની આર્દ્ર પ્રભુતા;
“હતું આ હૈયું એ ગળી જઈ જ આધીન બનતું,
“હતો પાપી કિન્તુ મુજ ઉર મહીં તોર દઢ કે.”

“પરીક્ષાની મેં કેં અતીવ અજમાવી તરલતા,
“અભિમાની કીધા નવીન સહુ દુરાગ્રહ સદા;
“અરે! એનો બુદ્ધિ મુજ જિગરને સ્પર્શ કરતો
“ગણ્યો ત્યારે તેના દરદ મહીં મહારો જય હતો.”

“વિષાદે થાકેલો મુજ પુરુષ નિન્દા ઉપરથી,
“ગયો એ તો અન્તે ત્યજી મુજ ગરૂરી મહીં મહેને;
“અરે! તેણે શોધ્યો નિરજન નકી વાસ વનમાં,
“જહીં એ એકાન્તે ભટકી હિજરાઈ મરી ગયો.”

“ગમી કિન્તુ એ તો મુજ હૃદયની, દોષ મુજ એ,
“પ્રભુ ને હું તેનો જરૂર લઈશું: પૂર્ણ બદલો;
“તળું પૃથ્વીનું એ રખડી રખડી ઢંઢીશ, અને
“જહીં એ સૂતો ત્યાં મુજ અવયવોને ધરીશ હું!

“તહીં સંતાડી આ વદન મુજ પાપી ઝૂરી ઝૂરી
“નિરાશામાં રૂળી જિગર મુજ ચીરી મરીશ હું!
“અરે! હું કાળે તે હૃદય કરતું એ સહુ ગયું,
“અને તે કાળે તે કરીશ સઘળું હું પણ નકી.”

“ પ્રભુ વારે એ સૌ , ” ચમકી લવી સાધુ હૃદયથી
 “ લપેટે કન્યાના ધડધડ થતા એ હૃદયને ;
 “ ધગી કોધે વાંકાં નયન કરતી લાલ લલના ,
 “ પરન્તુ ભેટીને મુલગ નકી આ કાન્ત જ લવે : -

“ અહો ! કાન્તે ! કાન્તે ! મુજ હૃદયની મોહની ! પ્રિયે !
 “ ત્હને ને પ્રીતિને તુજ ફરી અહીં કાન્ત મળતો !
 “ અહો ! જે જોવાઈ નિજ ઉરની ધૂણી પર વસ્યો ,
 “ ફરી લે , લે , લે એ કર મહીં દીવાનો પ્રણયનો .

“ સદા રૂહેવા દેજે તુજ ઉર જડેલું મુજ ઉરે ,
 “ બંધી ફેંકી દેજે ફિકર તુજ મીઠા-હૃદયની ;
 “ જુદાઈ ના ના ના કદિ પણ હવે હો , રસિકડી !
 “ હવે સ્વીકારી લે જીવન મુજ , મહારં સહુ , પ્રિયે !

“ અરે ! જુદાઈ એ સ્વર પણ હોને ના શ્રવણમાં ,
 “ હોને ફરે ફરે કટુ કટુ વિરાગે જિગરથી ;
 “ હોને ત્હારી છાતી અચલ ધ્રુવ શી સ્તિગ્ધ સરલે ,
 “ અહો મહારા ઘેલા વિમલ નલ શા આ ઉર પરે .

“ નિસાસો મીઠો જે તુજ ઉર મહીં છેદ કરતો
 “ હવે રેસી દેશે તુજ ઉર તણા કાન્તઉરને ;
 “ હવે ત્હારાં અશ્રુ વિમલ ઉરના જે ઉમળકા ,
 “ ક્યોલેથી ચૂસી અંધર મુજ આ સાર્થક થશે . ”

જ્યેલો છે છૂટી શરીર પરથી છેક કળજો ,
 અને એ જાન્નેનાં થડકી ઉર ધૂળે અવયવો ;
 અહો ! તૃપ્તિ તૃપ્તિ સજલ નયને એ વરસતી ,
 અને મેમી સાધુ ઉરની નિજ દહેરી ઠલવતો :--

“ પ્રિયે ! કાન્તે ! બાલે ! વહમથલ સૌ દૂર તજશું ,
 “ અહીં આ કુળેમાં પ્રણયસ્સતું સ્વર્ગ રચશું ;

“ હવે ના તે જૂદા જગત તણી વાતો ય કરશું ,
“ અહીંની વસ્તીમાં તુજ મુખ અને હું બહુ હશું .

“ કુવારા હૈયાના પ્રણયઝરણે એક કરશું ,
“ વનોમાં આનન્દે કર કર મહીં લેઈ ફરશું ;
“ મહને તુંને સાથે ઉર પર કંઈ એક સમતું ,
“ સદા પૂજીશું તે હૃદયગળણીથી નિશદિને .

“ સૂતેલા આનન્દે મધુર સ્વરથી સૌ જગવશું ,
“ અહીં વીણા છે ને સ્વર પર કૂદે તે મૃગલીઓ ;
“ વિયોગોના લીના કરુણ મૃદુ ગાઈ સ્વર બધા
“ રમે ધૂજન્તાં આ ઉર લપટવા છૂટ કરશું .

“ પ્રભુ ખોવાયેલો મુજ હૃદયને જે મળી ગયો ,
“ સદા તેને મહારાં નયન પર રાખીશ તરતો ;
“ વળ્યો આત્મા મીઠો જિગર ખોખા મહીં ફરી ,
“ હવે તેને કંઠે કબજ કરી રાખીશ રમતો . ”

૨૬ - ૧૦ - ૯૭ .

✓ હમારી પિછાન

હમે જોગી બધા વરવા સ્મશાનો હુંઠનારાઓ !
તહીંનાં ભૂતને ગાઈ જગાવી ખેલનારાઓ !
જહાં જેને કરી મુઠું કબરમાં મોકલી દેતી ,
હમે એ કાનમાં બદ્દ હમારું કૂંકનારાઓ !
જહાંથી જે થયું ખાતલ , અહીં તે છે થયું શામિલ !
હમે તો ખાકની મૂઠી ભરી રાજી થાનારાઓ !
જહીં જખમો તહીં ખોસા તણો મરહમ હમે દેતા ,
બધાંનાં ઈશકનાં દહો બધાં એ બહારનારાઓ !

હમે જાહેરખાણે સૌ જિગરની છે લખી નાખી,
 ન વાંચે કોઈ યા વાંચે : ન પશ્વા રાખનારાઓ !
 ગરજ જે ઇશ્કખાણની, હમેને પૂછતા આવો,
 યાંધાં ખાલી ફિતરથી તો સદા એ ન્હાસનારાઓ !
 જહીં સ્પર્ધા તણી જગતી દખલ ના ખેંચતી ત્યાં ત્યાં,
 જમી ને આસમાનોના દડા ઉડાવનારાઓ !
 ગમે તે જોડયાઈને દઈ માયું ધરી જોળે
 હમે આરામમાં ક્યાં ચે સુખેથી બિંધનારાઓ !
 સતમની જોવકાઈથી નથી સુખ કાંઈ એ ડરતાં,
 હમે જાણ્યું, હમે માણ્યું, ફિકરને ફેંકનારાઓ !
 જખમથી જે ડરી રહેતાં, વગર જખમે જખમ રહેતાં;
 હમે તો ખાઈને જખમો ખૂબી ત્યાં માનનારાઓ !
 બની ઉસ્તાદ આવો તો થશે આંહીં તમે ચેલા,
 મગર મુરશિદ કરો તો તો હમે ચેલા થનારાઓ !
 હમારાં આંસુથી આંસુ મિલાવો; આપશું ચાવી;
 પછી ખંજર લલે દેતાં : નહીં ગણુકરનારાઓ !

૧૪ - ૧૧ - ૬૭ .

કોળ પરવાયું

આહીં દરવિશ યાંધાં બુઝરગ બુઢાના ઇશ્કખાનામાં !
 મગર એવી સફેદીથી બુવાની કોણ પરવાયું ?
 આહીં બહલી બધું બતું : જિગરનાં ચશ્મ ને ચશ્માં !
 મગર છે વસ્ત્ર એ, રે રે ! સતમથી કોણ પરવાયું ?
 આહીં માશૂક ના દેતી, કદી દે તે નહીં પૂરું !
 મગર એ લીજ માગીને લિખારી કોણ પરવાયું ?

અહીંના આશકો સુરમે કરે છે ગાલને કાળા !
મગર માથૂકની સુરખી રડીને કોણુ પરવાયું ?

અહીં પ્રત્યેક દાણા પર છુખ્યાં ખાનારનાં નામો !
મગર પરવા પરાઈથી , અરેરે ! કોણુ પરવાયું ?

અહીં હરગિઝ છે દહે પરેશાની પરેશાની !
મગર દહીં જિગર દહે લઈ દમ કોણુ પરવાયું ?

અહીં ખવાખો મળે રાતે : બધાં અન્ધારમાં જતાં !
મગર અફસોસ દી આખો કરીને કોણુ પરવાયું ?

અહીં અડતું નહીં સીધું દિલે કો એક પણ ખંજર !
મગર નીચોવતાં લોહી તડકતાં કોણુ પરવાયું ?

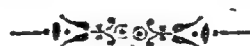
અહીં સઘળા ખતમ થાતા નશા બેચેનીમાં નાખી !
મગર એવા શરાબોને ભરી પી કોણુ પરવાયું ?

અહીં દાનાઈવું ખ્યાલું રહ્યું બસ મોતને હાથે !
મગર આ જિન્દગાનીની મુરાદે કોણુ પરવાયું ?

અહીંના આ ફકીરોની કદી : ઝોળી નહીં થંડી !
મગર એ બાકમાં દાઝી ફકીરી કોણુ પરવાયું ?

અહીં ફિટકાર છે લાજિમ બધી આ પાયમાલીને !
મગર લાનત સદા હિઝરાઈ લેતાં કોણુ પરવાયું ?

૧૭ - ૧૧ - ૯૭ .

ચુમ્બનવિપ્લવ

ત્યારે હતી અલક સૌ સરતે રમન્તી ,
ત્યારાં મૃણાલ વત બાલક અંગ સાથે ;
તું તો હતી ઉર ભણી મુજ આ ચડન્તી ,
ને એ લટો સરતી પાદર રાજ બેવા .

એ મેઘમાળ સમ વાળ કદી દેવી તો
રહેતા રચી ચુરસ રમ્ય કમાન દેવી ;
એ મધ્યમાં સ્મિતભયું મુખડું રમતું
આવી જતું કુસુમડું મુજ પાસ ચાવી .

હેતો તહેને જરૂર ઇચ્છિત ને વધુ કે
એ કાર્ય તાત વત વતસલતું કરતાં ;
હેતો લલાટ પર ચુમ્બન એક મીઠું
જાણે રહ્યો શીતલ ચન્દન અર્ચતો હું .

આહા ! લલાટ પર ચુમ્બન એક દેવું !
વાતસલ્યને અધિક તૃપ્તિ કહીંય ના ના !
નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ વધુ સ્નિગ્ધ કશુંય પામી
સંસારમાં હજી કૃતાર્થ નથી થયેલો !

સ્પર્ધા તણાં નયન કોઈ હતી ન ત્યારે,
ઇર્ષ્યા હતી ન મુજ એ સુખની જહાને ;
કો ચાચનાર ઉરને મુજ લહાણ એવી
ત્યારે હતું હૃદય તત્પર અર્પવાને .

શીખ્યું હતું ન મુજ આ ઉર 'માગવું' કે,
શીખ્યું હતું ન મુજ એ ઉર 'આપવું' કે,
વત્સા હતી ! ગુરુ હતો મુજ હું , કુમારિ !
ત્યાં એ હતી પણ તું પૂજનની જ મૂર્તિ !

કેવાં નિખાલસ પવિત્ર દુગો હતી આ
નિદોષ ભાલપટચુમ્બનનાં પૂજારી !
પૂજા જ ! હા ! જરૂર એ જ રસાલ ભાવો !
જે સ્વર્ગના ય જનકો નવ જાણનારા !

સ્વર્ગ પરંતુ જનગણ દ્રષ્ટી શકે ના ,
ના જ્ઞાતિબન્ધ તજતા કદિ કોઈને એ ;

વાયુ તણા પડ મહીં શુક ઉડનારા
ધૂમે અમુક જ પ્રદેશ અનન્ત વ્યોમે .

એ શો થયો નયનમાં ચમકાટ જૂદો !
લોખાં અજાણ ઉર ત્યાં સરકી પડ્યાં શાં !
મીઠા લલાટ થકી ચુમ્બન એ સચું , ને
મીઠા કપોલ ઉપરે સરકી પડ્યું , હા !

નહાના શુભાળ પર નાજુક ટીલડી શું
ચોટી રહ્યું થરથરી તહીં સ્નિગ્ધ એ તો ;
મૂર્છાઈ કોઈ ખુશબો ગ્રહતાં કુલે કો
ક્યાં એ ન ભૂંગ વધુ મત્ત હશે બનેલો .

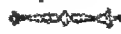
કેવી બની અલક એ જયની પતાકા ,
તહારાં સહુ ચ મૃદુ અંગ પરે છવાઈ !
ત્યાં કામ એ જ અલકેથી શરૂ થઈને
એવો જ સ્યામ થઈ આ ઉરને પટાવ્યું ?

એ ક્ષીરસાગર સમી બુધની બિછાતે
હું તો બન્યો અલક ઉપર શેષશાયી ;
ઉલ્લાસઉર્મિ પર ઉર્મિ ફૂટી રહ્યા , ને
નાચી રહ્યાં કમલ એ સ્મિતનાં રૂપેરી .

ત્યાં એક ચુમ્બન સહસ્ર સમું બનીને
લોલલોલ એ અધર ઉપર ગૂંચવાયું !
ને અન્ય લાળ બસ એક મહીં સમાતાં ,
એ તો હતો અકથ ચુમ્બનનો પ્રવાહ !

એથી અધિક મગફર નશા ભરેલો
કો દ્રાક્ષથી ન મદિરા કદિ એ મળ્યો છે !
એથી અધિક પણ મૃત્યુ જ ખેંચનાર
પીધું હલાહલ નથી કદિ નીલકંઠે !

માવના અને વિશ્વ

ઉર ઠલવવા શોધી કાઢ્યાં સખા , લલના , અને
 ઉર ઠલવવા શોધ્યાં પુષ્પો , ઝરા , તરુઓ વને ;
 ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પંખી , સુણ્યાં મૃદુ ગાયનો ,
 ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં થે બન્યું જ નહીં , અહો !

અહીં તહીં બધી લીલા લૂગી જહીં નવ એ બન્યું ,
 જગત સઘળું નીલું ના ના વસન્ત મહીં ગમ્યું ;
 રમણીયપ્રભું આ સંસારે અતૃપ્ત બધું દિસે ,
 જગત ઉપરે સ્વપ્ને કોઈ ક્યું ન ખરું દિસે .

કમલકલીએ લોગી લૂંગો લપી શમણે ઢળ્યા ,
 કમલહલનાં મીઠાં સ્વપ્ને અનેક રમી રહ્યા ;
 કમલવનમાં ઉગ્યે લાતુ ફરી ફરતા બન્યા ,
 પણ ગાણગણી રોવાથી ત્યાં અધિક નથી કંચા .

રવિ નવ ઉગે દહાડે જે ત્યાં હતો રજની મહીં ,
 ઝરણુ ધરતાં લાલી સ્વપ્ને ધરે નવ તે અહીં ;
 હૃદય ઠલવ્યું ઝીલી લેવા હતો કર કોઈ ત્યાં ,
 નયન ઉઘડ્યું , જોવાયો એ ભળી જઈ વ્યોમમાં .

જગત સઘળું ઘૂમી શોધ્યું , ફરી ન કદી મળે !
 મધુર કર એ વિશ્વે પાછો ફરી ન કદી ઢળે !
 નયન ઉઘડ્યું ને જેતાલું બસૂર બધું બન્યું !
 નયન ઉઘડ્યું , વંક્યું મીઠું રહ્યું કદુ આંસુડું !

નયન નિરખી રોવા લાગે અહીં સહુ સ્થલતા ,
 રમત કરતાં લાવણ્યે એ સુસૌખ્યવહીનતા ;
 અમર રસનાં ખીખાં આવાં બધાં વરવા , અરે !
 અગાહજ થતું તેની છાપો મલિન અહીં પડે !

અધર લલના મીઠો મીઠો ધરે અધરે ભલે ,
કુમકુમ ભરી હાથેલીથી જડે ઉરથી ભલે ;
સ્તનતટ પરે રોમાંચોનાં ભલે વન ઉગતાં ,
પરિશ્રમભર્યાં સ્વેદે છિદ્રો ભલે સહુ ઉઘડ્યાં ,

પણ રસ મહીં એવાંથી એ પ્રવેશ નહીં મળે ,
કંઈક રડવું મ્હારે , તહેને , રહું જ રહું ખરે ;
હૃદય ધડક્યાં, બોલ્યાં, ગાયાં , રડ્યાં, બથમાં ભર્યાં ,
પણ રસ તણાં ખુલ્લાં નેત્રે ન દર્શન સાંપડ્યાં !

શરીરપટનાં આત્મા માટે ન આવરણો ઘટે ,
રસમય થતાં આડા સ્થૂલો તણા પડદા ચડે ;
જગત સઘળું ન્હાતું ન્હાતું અનન્ત વિહારને ,
પણ રમતમાં ટૂંકી વાડે દડા અટકી પડે .

સ્થલસમયને છોડી ક્યાં એ ન દેહ ઉડી શકે ,
ફડફડ થતી પાંખો માટે ન દ્વાર મળી શકે ;
અમર રસને એથી બીજો ન વાહક વા મળે ,
નવ અહીં મળે સ્વપ્ને છે તે અખંડિત ના રહે .

હૃદય ઠલવી તહોયે ક્યાં ક્યાં જતાં જન બાપડાં ,
હૃદય ઠલવ્યું ત્યાં ત્યાં ભાસે બન્યાં સપનાં ખરાં ;
હૃદય રમતું આહવાદોમાં ઘડી વિષમાં ચડી ,
અમર રસની જાણે લહેરી તહીં જ થતી ખડી .

અધર લલના દે ત્યાં ભાસે અનન્ત સુવાસ કે ,
સ્તનતટ તણી ગાદી ભાસે અલંગ કુમાસ કે ;
નયનઝરણે જાહુ ભાસે અખંડ નવીનતા ,
અલકે અલકે ઝાંખી દેતાં પ્રભુત્વ નવાં નવાં .

કલમ લઈને જાણે એને સદા ચિતર્યો કરે ,
કવિત લલતાં જાણે એને સદા ય .

પણ ત્રુટિત એ ! ત્હાંયે મીઠી તહીં સ્વધાર છે ,
અમર રસનાં એવાં ણિન્દુ અહીં ઉપધાર છે .

પણ અમરતા વિશ્વે સ્થૂલે કદી નવ સમ્ભવે ,
અપલ પલમાં આત્માને ના કશી ચ મમ્મ મળે ;
સ્મિત અહીં કરો તો તો જૂનીં સ્મૃતિ વિસરી જશો ,
સ્મરણુ ધરતાં રોવું એમાં ન અન્ય ઈલાજ કે .

ભ્રમર કમલે ખીડાતા છે અને ઉડતા લલે ,
અનિલલહરી પુષ્પોતું કેં લલે અહવા મથે ;
ક્ષણિક સમણે લે સૌ લહેરો લલે ઉપલોગની ,
રસમય થવું શારીરીને ખને જ ખને નહીં .

ઉર ઠલવવા ખાત્રી હુંઠયાં સખા , લલના , અને
ઉર ઠલવવા ખાત્રી શોધ્યા અરા , તરુઓ વને ;
ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પંખી ખધાં જ વૃથા નકી ,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં ચે મળે જ મળે નહીં !

૨૭ - ૧૨ - ૯૭ .

નિદ્રાને

ત્હારા કૃપા અણુમાં ગૃહ આ સૂતાં સૌ ,
ત્હારી કૃપા જ ગગને શશી રેડતો આ ;
જ્યાં ત્યાં રચ્યાં શયન છે પ્રભુએ ચ હાવાં ,
હોલે સરો , ઉદ્ધિ કોઈ મહાન સ્વપ્ને .

ત્હારી કૃપા મુજ પરે ચ હતી જ એવી ,
ના આ હતાં નયન સ્વપ્નથી ઓળખીતાં ;
ત્હારું કયું - નવ કયું સ્મરણે હજુ , ત્યાં
એ પાંખ શાન્ત મુજ ઉપર ફેલતી 'તી !

ને એ મહાન વિરહી સમયેઃ મહીં એ
તું સ્વપ્ન દેઈ વધુ કેં મધુરી બની 'તી ;
તું એ મીઠાશ સહ આ ઉર જોડનારી
સ્વપ્નો ગઈ લઈ અને ગઈ તું ચ , રે રે !

રેતી ભરી ખરખરે મુજ નેત્ર માંહીં
એ તો કણું તું વિણ કોઈ ન કાઢતાઈ ;
આ અગ્નિથી ઉર હવે મુજ ખાક થાતું ;
છેલ્લે ચ આવીશ ન શું જલ છાંટવાને ?

જ્યારે મહને નયન ભિગડતાં રુચે ના ,
જ્યારે હવે જગત દાહ સમું દિસે આ ,
તુમાં જ આખર હવે મુજ આશ જ્યારે ,
ત્યારે જ તું ત્યજી ગઈ તુજ ચાચનારો !

તું એકથી જ જગ આ કંઈ ગોઠતું 'તું ,
તું એકથી જ ઉર દઈ ન ગાંઠતું 'તું ;
તું એકથી જ નયનો હતી લૂછનારી !
તે તું ગઈ વ્રણ સહુ ચ સમારનારી !

ત્યારે પ્રભાત મુજને કવિતા ધરીને
કોઈ મૃદ્ધ રુદનમાં ગવરાવતું 'તું ;
એ એકલો પ્રહર મિત્ર હતો ઉરે આ ,
તેને ચ ત્હેં દિવસના વિષમાં મિલાવ્યો !

હાવાં શુકો, અનિલ , પુષ્પ , ઝરા , કુવારા ,
જે ગાય ગાન તુજ સોડથી નિકળીને ;
ત્હારી કૃપા વગર તે સમજી શકું ના ,
ત્હારી કૃપા વગર તે ખસુરું તમામ !

જ્યારે બધા જખમીઓ જખમો વિસારી
નેત્રો મીચી મલમની પરવા કરે ના ,

ત્યારે હું ઔષધ બધાં ઠલવી ચ દેતાં
આ એકલો અહીં તહીં તડક્યા કરું છું !

જે સૌ ગયાં પ્રણયી એક જ પાઠ આપી
તેને જ પૂર્ણ શિખવી ગઈ તું ચ કે શું ?
“ દાવા ન હોય જગમાં કરી એ કૃપાના ,
“ પ્રીતિ, દયા , ક્ષણિક એ સહુ મેઢેરબાની.”

૨-૧-૯૮

પ્રેમમાં કૂર દોરો

જગતમાં બદલો સમજ્યા વિના
પ્રણય ના ચિરકાલ દહી શકે !
પ્રણયમાં બદલો સમજ્યા વિના
હૃદય કૂર જ કૂર બની શકે !

અને આ પ્રીતિને તુજ નયન બેઠું નવ

હશે ભાંચે નીચે સહુ ય દિશ તહાંડું મુખ ફર્યું,
અરેરે ! કેા વાકયે મદદ કરનાંડું નવ સુણ્યું ;
છૂરી ઉપાડીને તુજ કર હશે ત્યાં વિરમતો,
હજી મહારે માટે જીવિત ધરવા તું મથી હશે .

કેવો મહને મધુર ત્યાં ઠપકો દઈને
છૂરી હશે મરણની દૂર ફેંકતી તું !
શ્રદ્ધા હશે અડગ ત્યાં ઉછળી રહી શી
એ દૂર દૂર દિસતા પ્રાણુથી મડી આ !

કેવો તહને જ મધુરો ઠપકો દઈ તું
રોઈ હશે અરર ! એ નખગાઈ માટે !
કેવું હશે , અરર ! એ તલપ્રી રહેવું !
ના જીવ જાય ! નવ જીવ રહી શકે વા !

વીણાસ્વરે રસ મહી મૃગત્રી ચડેલી,
રે પારધીશર વતી જખમી બનેલી,
ચાટી જતાં ય નિજ શોણિત કાળજનું,
તહારા સમી તૃપિત એ તલકી હશે ના !

ત્યારે ફરી ફરી વળી ઉર ખૂસ પાડી
ધાયું હશે શિથિલ આશ બધી ઉપાડી ;
ઉડી ઉડી કબૂતરી કદી એક પાંખે
રે રે ! પ્રભુ ઉઝરડાઈ હશે પડેલી !

અરે ! અરેરે ! મુજ કલ્પનાઓ
એવી હતી ને જગતો હતો હું ;
અરે ! અરેરે મુજ પાસ કાંઈ
કિન્તુ હતું ના તુજ દાહ માટે .

તહેં તો અરે ! વારિ જ વારિ ચાર્યું,
મુઘા હતું મહેં તુજ કાજ શોધ્યું !

ત્યારે હું ઔપધ ગયાં કલવી થ દેતાં
આ એકલો અહીં તહીં તડક્યા કરું છું !

જે સૌ ગયાં પ્રણયી એક જ પાઠ આપી
તેને જ પૂર્ણ શિખવી ગઈ તું થ કે શું ?
“ દાવા ન હોય જગમાં કરી એ કૃપાના,
“ પ્રીતિ, દયા, ક્ષણિક એ સહુ મેઢેરમાની.”

૨-૧-૬૮.

પ્રેમમાં કૂર દોરો

જગતમાં ગદલો સમજ્યા વિના
પ્રણય ના ચિરકાલ ટકી શકે !
પ્રણયમાં ગદલો સમજ્યા વિના
હૃદય કૂર જ કૂર બની શકે !

અને આ પ્રીતિને તુજ નયન જોઈ નવ શક્યાં,
જરા સ્પર્શી હોયે નયન મુજ આ દૂર જ પળ્યાં ;
ન જાણે તું કેવું મુજ જિગર આ છે સળંગતું,
કદાપ તે માન્યું મુજ હૃદયને વળ સરખું.

અરેરે ! ક્યાં સુધી રહન કરતી તું રહી શકે ?
અરેરે ! ક્યાં સુધી મુજ તરફ હોયું ઢળી શકે ?
યુગો કેં કપોતા મદદ તુજને ત્યાં નવ મળી !
વૃથા તહારી આંખો મુજ તરફ આશામય મળી ?

હશે જાંઘાં શ્વાસો તુજ ઉર મહીં દાહ લેરતા,
હશે તેની આંખે શશીરવિ તહીં એ થરરતા ;
હશે એવાં એવાં તુજ ઉર મહીં કેં થઈ ગયાં ;
હશે આંખે આંખો મદદ મુજ માગી ઢળી રહ્યાં.

એ ધિક્કારો તુજ હૃદયનાં દહં કેવાં પવિત્ર ?
એ ધિક્કારો મુજ હૃદયની ફૂરતાનું જ ગાન !
એ મ્હોં એ મ્હોં મધુર કુમળું આજ કેવું ફરેલું !
ઓહો ! એવો હૃદયપલટો દહં લાખો પુકારે !

ઓહો ! એવો હૃદયપલટો સહેલ ના વાત કાંઈ ,
ધીમે ધીમે મૃદુ કુસુમ જ્યાં વજતું વજ થાતું ;
ધીમે ધીમે નયન કુમળાં આગ રોવા શીખે જ્યાં ;
ધીમે ધીમે અસુર બનવું દેવને જ્યાં ગમે છે !

આ હૈયાને અનુભવ નહીં પ્રેમમાં એ નશાનો ,
એ સીમાની ઉપર ઉર આ કોઈ કાલે ન પહોંચ્યું ;
ઠંડાલી ! ઠંડાલી ! તુજ દરદને કદપવા હું અશક્ત ,
તું છે ત્યાં આ ઉર ફડફડી પહોંચવાને અશક્ત .

તારા જેવી મુજ હૃદયની ઉઘ પ્રીતિ હશે ના ,
તારા જેવું સહન કરવું તીવ્ર પામ્યો ન હું વા ,
તારા જેવું જિગર કુમળું નહોત મ્હાડું , નહીં તો
ધિક્કારોમાં મુજ હૃદયને રૂખવ્યું હોત મેં એ !

ઓહો ! કેવું મધુ સુખ હશે પ્રેમ ધિક્કાર થાતાં !
ઓહો કેવું મધુ સુખ હશે ત્યાગતાં સર્વ આશા !
પ્રીતિ અન્તે મરણ અથવા ફૂરતા કે નિરાશા :
એથી બીજી જગત ઉપરે હોય તે લકાણુ કેવી !

એ ધિક્કારે તુજ હૃદયને લેઈ જનાર પ્રાણી ,
એ છૂરીને ગરદન ધરી શીર્ષ સોંપી દઈ હું ;
જાણું છું હું પણ નકી નકી કાલ એ આવતાં તો
એ છૂરી , એ હૃદય , કર એ ચાલશે નીર થાતાં !

કતલ જે કરવા કર ઉપડ્યો ,
કુસુમ તે લઈને જ સદા લખ્યો !

સુધા હજુ વારિ મળ્યું ન તુંને,
તું પાલ રૂનો થઈ ભસ્મ રે રે !

સુધા હજુ તે કર કોઈનાથી,
એ હસ્ત કે પામર માનવીનો ;
“હોજો હરિ તું પર, ખાણ ! રાજી,”
એથી ખીલું પામરને કહું શું ?

એ હસ્તની વાત હવે કંઈ ના,
એ ફૂરતાને પણ વિસરું ના ;
ભૂલું, ન ભૂલું, થઈ તો ગયું એ,
પ્રીતી પડ્યા સુન્દર સૌ બગીચા !

હવે નવું કે દિલ માનતું થયું,
વિચારતાં શું થ છતાં થઈ જતું !
અરે ! અરે ! ફૂર વધુ બાનું રખે !
તહને હજી દાહ વધુ દહિં રખે !

હતી ન એ સૌ પણ માત્ર કલ્પના,
સદા ય જોઈ તુજ ઉર હું શક્યો ;
સદૈવ સાક્ષી મન પૂરતું મહેને,
હજી ય શ્રદ્ધા મુજને તહીં રહે.

ધિક્કારન્તી મધુર લલના ! આજ છે શું મહેને તું ?
આહો ! એથી ઘટિત અધિકું હોય શું વિશ્વમાં આ ?
ધિક્કારોને પ્રણયથી વધુ યોગ્ય હૈયું નથી આ,
ધિક્કારે તું ! નહિ નહિ કશું ન્યાયથી એ વિશેષ.

ધિક્કારે તું ! પ્રણયરસમાં ન્યાયની વાત કેવી ?
ધિક્કારે તું ઉચિત સહુ એ પ્રેમને એ નહીં કાં ?
થાકી થાકી પ્રણય કદુથી શાન્ત કંઈક થાવા
ધિક્કારોમાં તુજ જિગરને યોગ્ય આરામ લેવો.

રજાની માગણી

ત્રોફયું જિગર ! તું છે ખુશી ! હાવાં રજા દેવી ઘટે !
 બાકી રહ્યા ઘા હોય તો જે ચાર દઈ દેવા ઘટે !
 તહિં શું કયું, તે આ બદન ખોલી બતાવાતું નથી !
 અંજીરથી છોડી મગર કેં શ્વાસ તો દેવો ઘટે !
 અરજી દઈ કેદી થનારો કેદખાને ઠીક છે !
 તેને ય પણ મેદાનની કેા દી હવા દેવી ઘટે !
 માશૂક કે ઝુલ્મી નહીં મુઠ્ઠા મહીં પામે મજા !
 લેવા મજા એ ઝુલ્મની આરામ તો દેવો ઘટે !
 છે જીવવું કે જીવવા મથવું ય રોવા કાજ છે !
 તો આંસુડાની લાયકી એ પામવા દેવી ઘટે !
 રીખાય તેની :લઝૂતો શું રીખનાઈ જાણતું ?
 થાક્યો નથી : તહોયે સનમ ! તાજે થવા દેવો ઘટે !
 આરામમાં આનન્દની આશા નથી રાખી હમે !
 છે દહથી દહે જવું ! ત્યાં તો જવા દેવો ઘટે !
 છે દહને બદલાવવું તે દહીંઓની દહેર કેં !
 જ્યાં ત્યાં બધે છે એ જ, પણ પૂરી તલબ કીધી ઘટે !
 ખંજર ચલાવી લાલ હાથેલી કરી તુજ હાથની !
 મહારી નહીં, તેની મગર કાંઈ દયા ખાવી ઘટે !
 માશું રજા, જાઉં લલે, આખર કદમ તહારે જ હું !
 એ ચાર દિન, એ ચાર યુગ, હાવાં રજા દેવી ઘટે !
 ૨૨-૧-૯૮.

શિકારીને

રહેવો દે ! રહેવો દે આ સંહાર, યુવાન ! તું ;
 ઘટે ના ફૂરતા આવી : વિશ્વ આશ્રમ સન્તતું .

જગતમાં પ્રણયી પ્રણયી સદા,
પ્રણયમાં ટકતી નવ દુરતા.

૨૬ - ૧ - ૯૮.

યજ્ઞમાં આમન્ત્રણ

અશ્રુની સૈયારી ધારા :
સૈયારી નિઃપ્રવાસે જવાળા :
પ્રેમની સૈયારી પીડા :
આ છે ખાકે સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

સાથી ના મૂકીને જાશે :
સાથી સાથે રોશે, ગાશે :
હિલની ખાક હિલે ચોળાશે :
ઝોળો હશે સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

શાનાં સૈયારી વિણ સુખડાં ?
સૈયારી ત્યાં શાનાં હઃખડાં ?
લોકાને હસવીશું સુખડાં :
લાવો નૌકા સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

સૈયારી સપનામાં આવ્યાં :
કેફની આ ભગવી ત્યાં લાવ્યાં :
ખેડેરાવી ને ના ખેડેરી કાં ?
આવો આવો, સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

બહાલાં ! આપું જે પામ્યો તે :
બહાલાં ! પામું જે આપ્યું છે :
સૈયારી જગવી 'તી હોળી :
લેવી સૈયારી ઝોળી - બહાલાં સૈયારી !

૯ - ૧ - ૯૮.

હુવા દેવી જુદાની છે ત્યાં રોશની એ એ ;
હુવા એ જાગતાં સૂતાં સદા દેતાં નહીં કાશુ'.

સગાં ! તમ રક્તની ગ્રન્થિ હમે તોડી બધી પૂરી ;
હવે તો સ્નેહમાં રૂખી વૃથા ના આગમાં લહાશુ' .
અહો ! બહાલાં ! સગાંઓથી સુલેહે મોતને પામી ,
અહીં બહેલાં ચડી આવો : બધાં એ સ્નેહમાં માશુ' .

૧૦ - ૨ - ૬૮ .

દિલની વાત

દિલે કેં વાત છુપેલી , સખી ! તુંથી કહેવી !
હૃદય આખું , જુદાઈ ત્યાં , સખી ! રાખે કેવી !

વ્યથા સહેતાં હજુ ખોયું નથી કેં સ્નેહી તાન ,
છૂટે ના એ , પ્રિયે ! હેયા તણી ખુશખો એવી !

જહીં ચૂસી જખમ ઉપસોગ લેતો મીઠો સ્નેહ ,
તહીં ખાવિન્દને સ્થાપી ઉરે ગાદી દેવી !

ભ્રમર ઉડી જતાં ભોળી નિરાશે ગાઈ ગાન
અરેરે ! પંકજે શાને પછી રજને લેવી !

કહું કાંઈ કહું , મીઠું કહેવું કીધું પૂર્ણ ;
કહેવા દે મહેને વાતો રહી જેવી તેવી !

નહીં તું કાન દે : રે ! રે ! થશે આ હેયું ચૂર્ણ ;
બહેતર છે પછી મહારે જુદાઈ એ સહેવી !

દિલોની તો જહાં વાતો સદા માગી રહેતાર ,
તહેને તો યાચતાં સુણના જિગર મહાઈ , દેવિ !

પંખીડાં, ફુલડાં ફૂડાં, લતા આ, ઝરણાં, તરુ,
ઘટે ના ફૂર દષ્ટિ ત્યાં : વિશ્વ સૌન્દર્ય કુમળું.
તીરથી પામવા પક્ષી વ્યર્થ આ ફરતા મથે;
તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂલ મળી શકે.

પક્ષીને પામવાને તો : છાનો તું સુષુ ગીતને,
પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામાં મળશે તહને.

સૌન્દર્યો વેડશી દેતાં ના ના સુન્દરતા મળે;
સૌન્દર્યો પામતા ખેડાં સૌન્દર્ય બનવું પરે.

સૌન્દર્યે ખેલવું, એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે;
પાવવું, પૂજવું એને, એ એનો ઉપયોગ છે.

રહેવા દે ! રહેવા દે આ સંહાર, યુવાન ! તું;
બધે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમાં કે ભળવું ભલું.

૨૯ - ૧ - ૯૮

સ્વર્ગનો સાદ

મરેલાંઓ ! સગાંઓને ભૂતી બાળે : હમે બાળું;
મરેલાં બહાલવાળાંને દુવા ગાળે : હમે ગાળું.

સગાં દેનાર દુનિયાને સગાઈ બહાલ સાથે ના;
મરેલાં બહાલ વિણુ તે તો મરેલાં બહાલ વિણુ થાશું,
અમોને એ અમારાંને મિલાવ્યાં મોતને હાથે;
હવે છોડી સગાંઓને ખરાં દિલદારને રહાશું.

સગાંઓ ! પિંડ ના દેશો : નહીં ખેંચે, નથી પ્રીતિ;
દુવા એ બહાલવાળાં દે : બની વેલાં તહીં બહાશું.
અરે બહાલાં ! દુવા દેતાં સદા તેવી હબ્બુ દેજો;
તમારી એ તૃષ્ણા એ તો અહીંથી ખૂબ એ પાશું.

જગત સહ એ આ હૈયે તો બધા પડતા કહે,
પણ જગતને સુણી લેવા મળ્યું નવ લાન છે.

કહીશ સઘળું, બહાલા ! તુંને, ભલે રડતાં કહું :
કહીશ સઘળું, બહાલા ! તુંને, બધું મરતાં ય હું :
મુંજ જીવિત તો તારી હૂંફે અહીં જીવવા સમું,
તુજ ચરણમાં ના તો ક્યાં હું પછી જઈને નમું ?

૧૨ - ૨ - ૬૮ .

✓ પ્યાલાને છેલ્લી સલામ

ખુદાતું નૂર પાનારા ! સલામો છે તહેને, ખ્યાલા !
ન રો છોડી મહેને જાતાં : મળ જ્યાં તોય ત્યાં જા, જા !

સદા સાકી તણે હાથે ભરેલો તર ભર્યો રહેજે !
પડેલા આશકો ફિકકા : જરા લાલી તહીં દેજે !

પ્રથમ દહીં જિગર પાસે જઈ દે દહીં ભૂલાવી !
ઘડી ખેલાનની દેવી ખુદાઈ ત્યાં જ છે તારી !

પછી ખાગો મહીં જાજે જહીં માશૂક હો આશક !
જિગરને ખોલતી આંખે નવાઈ ખોલજે ખેશક !

હમાઈ કોઈ પૂછે તો કહેજે આટલું, ખ્યારા : -
“અરે ! એને ભરી પીતાં સખૂરી ના રહી, ખ્યારા !”

વળી તારી મજેદારી હસીને ખોલજે આવું : -
“ભરી દરિયા ય નહાતાં એ જિગર ના ના નશે આવ્યું !”

જરી ફિલતું કહેતાં કે જહાં ઝિદી બધું માગે !
પછી તો રોઈને ગાજે, “બહુ પીતાં નશા લાગે !”

કહું જો અન્યને તો છે સુણી સુનારાં લાખ,
મગર તહારા વિના બાણું ન દિલ ખીલું રેવી !

દિલે છે વાત કેં ધીખી રહેલી : ઠાકે આવ,
હૃદય અપુ : બુદ્ધાઈ ત્યાં, સખી ! આવી કેવી !

૧૦ - ૨ - ૬૮ .

સ્વાનગી

કહીશ સઘળું, એમાં શંકા કરી ન કરી ઘટે :
કહીશ સઘળું, છપું તુંથી કશું ન રહે, સખે !
કહીશ સઘળું, ક્યાં એ વિશ્વે હશે સુણનાર જો,
નવ કહી શકે એથી ખીલે અભાગી અહીં કયો ?

મુજ જિગરમાં તુંને જ્યાં જ્યાં હશે ઉપયોગ, કે
મુજ જિગરમાં તુંને જ્યાંજ્યાં ઠયો ઉપલોગ છે,
દમશ કહી એ તુંને, બહાલા ! રડી રડી આમઠું,
મુજ હૃદયનું તાણું જેથી બને ફરી કામઠું .

જગત ઉપરે દહોં કહેવા અને સુણવા સમું,
પ્રભુનયનથી પુણ્યે ખીલું મળેલ નથી કશું ;
પ્રભુહૃદયનાં પ્યારાં તેથી દુઃખી દુઃખિયાં રહે,
પછી દરદનાં ક્યાંથી આંહીં નિવારણ સાંપડે ?

પણ દરદની વાતોમાં છે નિવારણથી વધુ,
દરદમયને દહોં થાતાં ઘટે કંઈ આવડયું ;
કમનસીબને દહોં એ ના અહીં મળતાં નકી,
કમનસીબથી દહોંની તો ન જોઠડી એ થતી .

જગત સહ તો તહારે મહારે ઘણા પડતા હશે,
પણ નર બધું અપુ શાને સંભલીયતા વિષે ?

✓ હમારી સ્થિતિ - હમારું કિસ્મત

હમારે તો ચમતમાંથી શુદ્ધોના ખાર છે આવ્યા !
હમારે તો જહાંમાંથી બધે જહાંદ છે આવ્યા !

નથી પીનારને કોને હમારું ખૂન આ લાવ્યું !
ઝુકેલી ડોક પર ખંજર ન દેવું કોણને ફાવ્યું ?

હમારું ખૂન દિલબરને શીશી શરબત તણી ઠેરી !
હમોને તેગ એની એ દવાઓ દર્દની ઠેરી !

અરે ! જે અન્યની આંખે ડરે છે આંજતાં સુરમો -
હમારી આંખનો તે તો કરીને આંજતી સુરમો !

હમે જેને અમી માન્યું, હમોથી દૂર એ ચાલ્યું !
જિગરથી ઝેરનું ખ્યાલું તસુ એ દૂર ના ચાલ્યું !

હમોને આ જહાંઓનો બતાવ્યો માશૂકે રસ્તો !
સનમ જેવી જહાં તેવી, બધે એ એક છે રસ્તો !

નકી એ એ જ ખંજરથી હમોને કોઈ હી ખોશે !
પછી તો રોઈને અક્કલ બધી ચોતાની એ ખોશે !

કબરમાં જ્યાં હમે જાશું ફૂલો ત્યાં આવશે દેવા !
✓ મગર આ ઝિન્દગીમાં તો બની લાલા સદા દેવા !

અરેરે ! આશકોની તો વધારે મોત છે કિસ્મત !
સનમને જીવનારાની નહીં કોડી તણી કિસ્મત !

શરાબો પી હમોએ એ સુખોમાં લાત ના રાખ્યું !
સુખોનું દૂરનું નામે હવે તો છે દિલે રાખ્યું !

નહીં જે આપતા તેને હવે આ માગવું આવ્યું !
ખૂરં એ માગવું આવ્યું મગર માગ્યે ન કે આવ્યું !

અરે! રા ના! ત્હને ઊડી નથી કે સાથ હું ચાતો!
ત્હને ધિક્કારનારી એ જળાંઓમાં નથી જતો!

પરી, ખ્યાલું બેઠિસ્તે એ, ખુદાનો હાથ જ્યાં સાકી :
જહાંમાં તો પત્રી પીવા રજા, હક હોય કાં બાકી?

મ્હને ને આ શરાબોને જહાં પાપી કહેતી હો!
ખુદા લોગાં ઉપર રાજુ : જહાં કાઢી થનારી છે!

ખરી તો મહેરબાની જે પહેલાં પાપને ભેટે;
બધી ચતુરાઈને તો આ દયા દેતાં બધાં એ છે!

હમારી તો ખૂરાઈમાં અધૂરું કાંઈ એ છે ના!
મગર મૌલા ખુદાઈમાં અધૂરો કાંઈ એ છે ના!

લલા ખ્યાલા! અરે! રા ના! સનમ ત્હારી ત્હને આપું!
ત્હને માશૂકની ઊલ્હે સીસાની સાથ હું ટાંચું!

મગર તું ને, શરાબોને અહીં કાં રાખવાં હાવાં?
હમારાં હૃદ્ તો ભૂલી જવાતાં ના, નથી બવાં!

હમારા બાગની સડકે સનમ દેતી કદમ ના ના!
રસીલા તું મળ્યોના મળ જ્યાં હોય ત્યાં જા જા!

મગર છેલ્લે સનમને તું કહેતો આટલું બાજે : -

“અરે લોખી! પરહેઝીથી જરા છૂટી હવે થાજે!

“અને દિલદાર ત્હારાને હૃદન છેલ્લે નહીં કરજે!

“મગર તેની કરી મિટ્ટી શરાબે ભેળવી દેજે!

કરીને ખૂચ એનાં તું સીસા પર રાખજે નિત્યે!

“ભરી પીતાં પછી એને જરા સંભારજે નિત્યે!”

હવે કિસ્મત ભલું ત્હારું હજે ત્હારી સહે, બહાલા!

બિગરની આ હવે છેલ્લી સલામો છે ત્હને, ખ્યાલા!

મહેને તો હર્ષોની સરણી દુઃખમાંથી જ મળતી,
સખી માટે રોતાં કંઈક હતી શાન્તિ હજી સુધી.

પ્રિયે ! એ રહેરાતું કવન કર શ્વાધા કરી કરી,
જરા ગાળે ગાળે હજી પણ, પ્રિયે ! સૌમ્ય સખીનું ;
અરે ! છેલ્લાં સ્વપ્નો અઘટિત કહી ભૂંસીશ નહીં,
ગધું તું માને તે તુજ સહ રહું છો, કહીશ ના.

ખગાડી ના દેજે મુજ હૃદયની મૂર્તિ મધુરી,
ખૂરાઈ ત્હારે જો કથન કરવી તો દૂર જળે ;
પ્રિયે ! ભક્તોની આ ઘટિત નવ કે આળ કરવી,
નથી રહેવાતું તો મુજ હૃદયને દૂર કર તું.

ન ઈંટોની ગિદ્દશ કદિ પણ સહી ભક્ત શક્તાં,
પ્રિયે ! શ્રદ્ધાલુ છો સુખથી નિજ શ્રદ્ધા સહ રહે ;
પ્રભુને રહાણે તું, મુજ પ્રભુ નહીં કે અવર છે,
ત્હને પાષાણો તે મુજ નિગરનું જીવન ઠ્યું.

સુણે તું ત્હોયે શું ? સુણીશ નહિ ત્હોયે નવ કશું,
ઠ્યું છે મ્હારે તો તુજ પદ કને રોઈ મરવું ;
પ્રભુ આ હૈયાનો તુજ ઘર સહી વાસ કરતો,
પ્રિયે ! ભીખું તેને ગણીશ કદુ ના આ ગરજને.

જ્યે તે રીતે તું મુજ પ્રભુ તાણું દાન કરજે,
ખતાવે શી રીતિ ગરજ વળી જે યાચક ઠ્યો ?
હું તો ઘેલો એના અધરરસનો લોહપ સદા,
અને આવીતાણું અમર રસનું એ તુજ કને.

ત્હને એ મુશ્કેલી કંઈ કંઈ હશે ત્હોય પણ શું ?
કદાપિ તે દાને તુજ કર ન લાગો થઈ શકે ?
અરે ! દાતારોની સ્થિતિ ન નિરખે યાચક કદી,
પ્રિયે ! ખીજે ભૂખ્યાં હૃદય નવ ઘોળો ધરી શકે.

મળેલું માગતાં જેને નથી તે માગતાં આપે !
ખુદાએ ના તહને આપ્યું ! પછી તું શું મહને આપે ?

લિખારી સૌ લિખારીથી જહાંમાં ભીખ માગે છે !
હમારું કિસ્મતે કાંઈ સદા એવું જ માગે છે !

૨૨ - ૪ - ૯૮

પ્રિયાને પ્રાર્થના - સન્નિપાત

લવાતું આવું કે : ધરીશ નવ તેનું હુઃખ , પ્રિયે !
પ્રિયે ! મૃત્યુવેળા લવન કરતાં હૃદય સઘળાં !
પછી મૃત્યુમાં તો નથી નથી કશું કાંઈ વધવું ,
નથી છેદું તેને , હુકમ કર : હું તત્પર , પ્રિયે !

કહેવાનું મીઠું હજી સુધી , પ્રિયે ! છે જની શક્યું ,
નથી ખૂંચાવ્યો મહેં તુજ ઉર મહીં કંટક કઠી ;
તહને ખૂંચ્યાં એ તો કુસુમ સહુ મહારા હૃદયનાં ,
પ્રિયે ! કેવું લાગ્ય ! પ્રસૂત તુજને કંટક દિશ્યાં !

મશાલો પ્રીતિની તુજ જિગરની તહેં પણ રચી ,
રચ્યું તેની પાસે મુજ જિગરને નૃત્ય કરવું ;
પરન્તુ આચો તો પ્રણયભડકો જે સળગતાં ,
પતંગોની પાંખો ઘસડી કરતો ભસ્મ સઘળી .

પ્રિયે ! એ બહિમાં મુજ દિલ તણી પાંખ સળગી ,
હવે તહારી પાસે નવ થઈ શકે નૃત્ય કરવું ;
હવે તો ત્યાં છેલ્લે મુજ જીવનના પ્રવાસ વહતા ,
વસન્તોમાં જેથી મુજ જીવિતને પાનખર આ !

ઘણાંઓને લાવે પ્રણય સુખની માળ સઘળી ,
વિનોદો બૂઠા એ સુખથી મુખ છે એ હસવતા ;

અને પાળેલાં એ તુજ ચમનનાં પંખી સઘળાં
શિરે પુષ્પોનાં એ પડ પર પડો કૈંક ધરશે !

નહીં છૂપી ચાવી પ્રભુકર તણી તું લઈ શકે,
છતાં પ્રીતિથી છે અગમગ થતી એ જવનિકા !
પ્રભુ રોનારાંને રહન કરવાનું જ ધરતો !
અરે ! રો ના ! આશા તુજ જિગરમાં છે પ્રકટતી !

જશે આ દહાડો ને ગત પણ થશે કાલ , અથવા
હશે તારો વારો હજુ પણ જરા દૂર અધિકો !
ફરન્ટા ચક્રે આ તુજ ઉરરચ્યું પ્રાપ્ત બનશે !
અરે ! રો ના , હૈયા ! તુજ સહુ અધીરાઈ અમથી !

સુવર્ણી થાશે એ રવિ તુજ કદી કિસ્મત તણો ,
બધાં કાળાં પાનાં ઉપર નવ બાજી હરિ તણી ;
ધરે ધીમે ધીમે ઝુલમગરના ઝુલ્મ સ્થિરતા ,
બધા નીલા કાંટા કુસુમ ધરતા ! તું રડીશ ના !

અહો ! યાત્રાલુ ! તું ક્ષિતિજ પર તો દષ્ટિ કરજે !
રહે છે શાને તું ? મૃગજલ બધે હોય નહિ - હો !
સુનેરી રેતીની મધુર ખુશબો માનસરની
નથી શું તહાઈ આ મગજ તર આખું ચ કરતી !

વૃથા કાંટા તારા ઉર પર કરે છે ઉઝરડા !
અહો ! હાવાં તો આ ફૂટતી ક્લીને ચોર ટહુકે !
પ્રભુ ઠારો તહાઈ ધગધગ થતું રક્ત સઘળું !
બહુ છે જોવાનું ! નયન નવ ફોડીશ રડતાં !

બધી વેળા જો કે તુજ જીવિતનો મહેલ ડગતો
અને ચોપાસે આ મરણનદ સોટો ઘુઘવતો ;
રહે છાતું રો ના ! જલ ઉપર નૌકા તરી શકે ,
કિનારે ઇચ્છેલે અનિલ શઠ તારો લઈ જશે .

નહીં તું દે તો હું મુજ શિર ધરી દાદર પરે,
મરી ખાકે થાતાં રડીશ પદની ધૂળ બનતાં;
ન આવો કોઈને હંજુ સુધી હશે ચાચક મળ્યો,
વળી તુંથી અન્યે પ્રભુ તણી હશે લૂંટ ન કરી.

પ્રિયે ! હું બાણું છું ; મુજ હૃદયમચ્છયું નહિ મળે,
છતાં તહારી પાસે રુદન કરવા ટેવ જ પડી ;
અરે ! કિન્તુ તહારો કર ઉપડશે દાન કરવા,
પછી તો બાણું છું મુજ ઉર નહીં ચાચક રહે.

પ્રિયે ! હું બાણું છું રુદન મુજ તુંને દુઃખ કરે,
છતાં એ રોવાનું કમનસીબ છૂપું નવ રહે ;
ઘણાં સન્નિપાતે જખમી દિલ જેવાં બડબડે,
ગળી તેવો જૂઠી પણ જરૂર 'હાહા' જ કરજે.

૨૪ - ૪ - ૯૮.

દિલને દિલાસો

વનેથી એ સીતા તુજ તરફ પાછી જ ફરશે—
અરે ! જેનો ચહેરો ઘડીક છુપી ચાલ્યો ! રડીશ ના !
હવે ના રોજે-હો ! સહુ દુઃખ તણા વાસ મહીં એ—
સૂકેલી ભૂમિથી હંજુ પણ પુલો એ નિકળશે.

અને છૂપા-દહે હૃદય પ્રભુમાં જે ઢળી પડ્યું—
તૂટેલા હૈયા રે ! મુખ ફરી તહને હાથ ધરશે !
પ્રભુ ! શાન્તિ હોજો ક્ષુભિત ઉરને ! તું રડીશ ના !
રહે તો કોને ના ! તુજ સમ બહુ ના ગત થયું ?

હવે ના રોજે તું ! મધુ સમય તહારા ભવિતનો
જુ ફૂટી નીલો તુજ ગૃહ તણો બાગ રચશે !

ઝંઘ લે તું નીરાંતે

સૂ નીરાંતે ! ગડગડ થવા સિન્ધુને ટેવ જૂની !
એની ભાષા સમજી ન શક્યો કોઈ એ છે ખલાસી ;
તોફાનો આ પ્રણય રચતા બહાણી સાથે છે ને !
સૂ નીરાંતે ! રમત કરતાં કોઈ જીતે : પડે છે !

સૂ નીરાંતે ! મગર તરતાં આવડે કેં તહને છે ?
તે શીખેલું નવ ભૂલી શકે , ઊંઘ ક્યાંથી નીરાંતે !
ભૂલી જા કે હજી વધુ જરા મહાવરો તું કરી લે !
વા પી પ્યાલો હરિ હરિ કરી , ઊંઘ લે તું નીરાંતે .

૨૮ - ૪ - ૬૮ .

પ્રથમ નિરાશા

આશાની પીડા વીતી છે !
અશ્રુધારા ના વીતી છે !
કાળમુખે જાવા પ્રીતિ છે !
વીતી છે તે વીતી છે !

આશાના પ્રણ હાવાં લાવે !
કોણ ફરી ક્યાંથી એ લાવે !
આશા કોણે કાં લૂંટી 'તી ?
કોણે જાણતું , શું વીતી 'તી ?

આશા તો આ ઉરને નડતી !
કોઈ અન્યને એ તો રડતી !
કોઈ કોઈ દી તમ પદમાં તો
બહાલાં ! પુષ્પ બની પડતી 'તી !

પીડા તો પીડા એ મહારી !
કાંઈ નથી તેથી તો સારી !

ખરું છે કે - પાસે નહિ નહિ જ કે બન્દર દિસે,
ખરું, છે કે જંગી ગડગડ ચતા લોહ ઉછળે;
બધી દહેરી કિન્તુ ઘસડી વહતી એક જ સ્થળે,
જહીં જોભે ફેંકી થઈશ હલકું તું રડીશ ના!

ખરું! તહારાં મિત્રો તુજ જિગરની કાતર બન્યાં!
ખરું! તહારી સૂઝી રસહીણુ થઈ આ ઝૂંપડી એ!
ખરું! તું વંટોળે ગગન ચડવા તત્પર થયું!
પડયું વારે વારે શિથિલ સઘળા આ અવયવો!

રહે છાતું! એ તો વિભુઉર તણું ઇચ્છિત બન્યું!
રહે છાતું! ના ના ઘટિત નબળાઈ પ્રકટવી!
જનોને જૂઠું આ રુદન તુજ ભાસી હસવતું!
ખરું તો ના કાટે ક્યમ હજી સુધી? તું રડીશ ના!

બધાં પ્રેમી અશ્રુ પ્રભુ ઉપર ઝેઠા ગણી રહ્યો!
ન રો! એને દહીં સહુ જિગરની બાણ સઘળી!
સુણાઈ તહારી એ કતલ દિલની માંદગી બધી!
દવા દેશે! રો ના! અકસીર તહીં ઔષધિ બને!

હવે દે ગીતાતું તુજ હૃદયને ગાન કરવા!
ઘડી લે એનાથી સહુ ય તુજ સંસાર સવળો!
ન રોએ મહારું તું પણ કદિ મહેને પૂછીશ નહીં!
પરન્તુ રોતાં તું મુજ મન તણી વાત કરતું!

“સુવર્ણે આજે તો રુદન કરતાં પથ્થર જડું!”
“ક્યેં દુહાડે કિન્તુ જરૂર જડશે કોણ હિરલો?”
કહું છું હું એ તે સુખથી કથળે તું પણ ભલે!
છતાં રોઈ શાને કવન કરવું? તું રડીશ ના.

હું વિશ્વનો નહિ જ કું ઉપયોગ જાણું ,
કો ખેદમાં ગતિ તણું ઉર મૌન ધારે ;
મહારો હિસાબ વિધિ પાસ કશો ન લાંબો ,
જીવ્યો , મરીશ : જ્યમ તારક ત્યાં ખરે છે .

સેવા તણી ગરજ છે વિહુને ન મહારી ,
નોકા તણી ગરજ ના જ્યમ સિન્ધુ રાખે ;
સૂઈ ઉલા રહી પ્રકાશની રાહ જોવી ,
તેમાં ય એ જ હરિની બજતી જ સેવા ,

આ શુષ્ક પાનખર શી મુજ દગ્ધ આશા ,
તેને પરન્તુ હજી છે ફરિયાદ કાંઈ ;
ફિક્કાશ આ રુધિરની રડવી નથી કું ,
એ પ્રેમનો તડફડાટ બધો ગયો છે .

જે સર્વદા સહજપ્રાપ્ય તજી દહને
જે લાઘવું કઠિન ત્યાં નિજ તીર તાકે -
તે પ્રેમને ઘટિત અશ્રુ બધાં ય આ છે :
તેમાં કશી ય ફરિયાદ કરી ન છાજે .

કિન્તુ વસન્તસમયે સહુ પુષ્પ ખીલે ,
તોફાન સિન્ધુજલનાં શરદે શમે છે ;
જ્યાં શાન્તિનો સમય માનવીઓ ગણે સૌ -
ત્યાં દર્શને ન હજી શાન્તિ તણું હું પામ્યો !

ખાલ્યા ગઈ જ , ગત યૌવન છે થયું , ને
મૃત્યુ તણા ય પડવા શ્રવણે સુણાતા ;
રહોયે રહે તરસમાં મરતો બપૈયો -
ને પિંજરા હૃદયને ફરિયાદ રાવી .

વીતી છે વીતી છે એ તો
મીઠી લાચારી !

હાવાં આંસુ એ ના ઉન્હાં !
રેવાનાં ગીતો એ સૂનાં !
ઉખા જીવનની વીતી છે !
મોત તણી થંડી જતી છે !

હુંએ શ્વાસો ત્હોય ફરે આ !
કંઠ મહીં નિઃશ્વાસ તરે આ !
બહાલાં ! કાષ્ટ બળ્યું આ જીવે !
શું વીતી ? શું ના વીતી છે ?

૧ - ૫ - ૬૮ .

જીવનહાનિ-ચોવીશ વર્ષ

ફૂટી ગયેલ ઘટની ઘટમાલ જોવાં
મહારાં ફર્યાં વરસ : જીવનભાગ સૂક્યો ;
એકેય બિન્દુ નવ ચોવીશ ચક્રમાંથી ,
વા કોઈ એ ન ઘટમાલ સમારનારં .

સેવા બળ ન પ્રભુની કશી કોઈ દી એ ,
બાકી રહી સહુય ચેતનહીન આશા ;
તેમાં પરન્તુ ઉરને ફરિયાદ ના ફેં ,
જાએ શુદ્ધાબ કહીં કંટકને રડીને !

મહારં સદાય સહુવું સહુ છે સહુ મહેં ,
માળી તણો કર સુખે જ્યમ પુણ્ય સહેતાં ;
મહારી ગરીબ કવિતા બસ કાંઈ રોતી -
તેવી પ્રભુ પણ શમા સહનાવને દે .

“રે! રે! સનમ! રે! રે! સનમ!
“ત્હારા જલાઓ કર ખતમ!
“દેખાડી ત્હારું દે બદન!
“તું તું સનમ! ભૂલું નહીં!”

જડ વૃક્ષ થઈ એ ઝૂરવું!
શશીહીન વા કુસુદું થવું!
દૃઢ શીઘ્રને બનવું કશું!
નકી મોત કોમલ પ્રીતડી!

એ બોલતાં એ શી કરે!
એ લાલ રંગો શા તરે!
સુન્દર અંધારી તો કરે!
ત્હોરે ન કાં લેલું હજી!

કે કોઈને શું ના ગમી
આવે સનમ! જે આપથી?
તું ભીખતો તે આ ઉભી!
જા, પુણ્યશાલી! ભેટની!

જે મત્ત તરુઓ મદ અરે:
જે કેદમાં વેલી ગડે:
તે આંસુડાં ખારાં બને,
સુરભે ગઈ! વેલી કહીં?

દેતો ખજનાઓ ખુદા,
એ પામતાં તે પાપ શાં!
તું કાલને થઈ આજ જા!
જા, પુણ્યશાલી! ભેટની!

૧૯ - ૫ - ૯૮.

વહાણું

ઠાલાંને ઠાલાંની પીડા!

લૂછાતાં અંશુ એ કીડા!

મ્હારાં ત્હારાં : ત્હારાં મ્હારાં :

એ દુખડાં સુખડાં સુખડાં !

મ્હારાં તો દુઃખ સૌ મ્હારાં છે !

ઠાલાંને સુખ સૌ ઠાલાં છે !

દેવાયાં ભેવાને એ તો

મ્હારાં દુખડાં છે !

દેવાયાંને ના લાગે કેં !

દેવાતાં હસવું જાગે કેં !

મ્હારે તો રાવું ને રાવું,

જાવું તાણું કેં !

મ્હારો સ્વજાનો

જેણે ખજાનો જ્યાં કર્યો તેવું જિજર ત્યાં ત્યાં નકી ;
જેવું જિજર જ્યાં જ્યાં કર્યું તેની ઠરી ત્યાં ઝિન્દગી !

હાવાં મોતની એ મહફિલે , મૂડી હવે જો મોતમાં ,
ચાવી ખજાનાની રહે ! તો ઝેરના ખ્યાલા ઘણા
મહેતલ ન કાં પૂરી બને ? બેલાન જો પીને બન્યા ,
શું એ જ માંગે આંખડી ! તો દહેરમાં જાવું પતી !

આ ચશ્મની દૂરળીનને જે મેઘલીની વાદળી ,
શું રૂપ તે મોતે હશે ! માશૂકની સાડી બની ,
ક્યાં એ સનમ ! ક્યાં મોત એ ! ત્યાં એ છળી એ મોતની ,
પલટયો ખજાનો શું બની ? આજે નઝર આગળ ખડી !

ના ના કુલોવાળી સનમ ! જ્યાં જ્યાં દીદારે માશૂકી :
ના ઈશ્કના હાથે દફન ! જ્યાં એ જ ગાલોની સ્મૃતિ :
આકાશનું હોજો કફન ! તે તે શુલોની એ કડી
મુજ ત્યાં જિજર ! ત્યાં ઝિન્દગી ! ચીંધે મોત સામી આંગળી !

માશૂક ખ્યારી સર્વને ! મ્હારો ખજાનો જોઈ હું !
આ મોત તો કેં ના ગમે ! છે પાસ કાં ના લેઈ હું ?
મ્હારા જિજરને જે દમે , માશૂક વરવી કાં ગણું ?
તે મોત માશૂક છે ઠરી ! લાગી નઝર તો એ લાણી !

એથી સનમ ખીલી હતી ! એ રીઝતી કે ખીજતી
એ દૂર : હું રાજી નકી ! તહોયે સનમ રૂડી હતી !
પાસે હવે લાવ્યે ખુશી ! શું મોત છે એની છળી !
આશા એ હમારી ઈન્દની ! કેવી શિકલ , રે રે ! ફરી !

મ્હારી સનમના ઝુલ્ફની ખેલી , અધડી આવતાં
શાહી હમે જોઈ નહીં ! શું એ મુખો આવાં થતાં ?
વી સફેદી એ નથી ! શું મોતનાં એ મોતમાં ?
હાલી , સફેદી મોતની ! તેના પુઠાપા એ વળી !

જેને વીતી ગઈ સંસારે,
તે તો બેપરવાઈ ધારે!
વીતે છે તેને તો,
જેને વીતી તે લાધ્યે શું?
જેને વીતી તે સાથે શું?

વીજ વાહળી સાથે જાતી,
કાલે : ગઈ : આજે ભૂલાતી!
સૂકાઈ ડોરી છાતી થઈ,
જેને વીતી ગઈ!

૧ - ૬ - ૬૮.

શંકારીલ

ચીરો પડ્યો હૃદયની સુજ આરસીમાં,
જેમાં સખીવદનનું પ્રતિબિમ્બ ઠેચું;
રે! એ છબી ય વિરહે કટકા બની બે
બે લાગમાં ત્રુટિત ચમ્પકની કલી શી!

શું સત્ય એ પ્રણયદર્શન સ્વપ્નનું, કે
આ આરસી તૂટી ગયેલ તૂટ્યું જ દેખે?
ચીરાય છે હૃદય એ સખીનું અધિકું,
કે ફાટ આ જિગરની અધિકી બને છે?

અન્ધાર છે વિકટ : જ્ઞાન રહ્યું નથી કે,
જે પ્રેમથી ઉદય પ્રેમથી અસ્ત પામ્યું!
જેવી ઉઠે વીજળી વાહળી સાથે કિન્તુ
એ મેઘનો જ અતિયોગ થતાં છુપાતી!

બહાલાં । ટેવ મહને એ બાઝી ।
 ઘોખાની મીઠા સો દાઝી ।
 ત્હોયે આ જવા ધીએ તે
 જોટી છે બાજી ।

૨૪-૫-૯૮.

સોવાતું ચિત્ત

નયને જલ એ વહેતાં રહતો ।
 સુખમાં પછી હું ન મહને જમતો ।
 સુજથી પણ આ મુજ ચિત્ત બને શુભ
 એ સહવું કયમ ? ના સમજ્યો !

ઉર ખહાર વહી જ ઉરત્વ જતું ।
 જલથી જ્યમ ફરે જલત્વ બને, અહ !
 મીન ગરીબ રહે : ન મરે, અહ !
 એ સહતાં ય સહું ન થતું !

૨૫ - ૫ - ૯૮.

જેને વીતી ગઈ

‘જેને વીતી તે તો જાણે,’
 જખમી એવું માની મહાણે ;
 જોખામાં શિર ધરવા આણે,
 ત્યાં આ ખંજર શું ?

જેને વીતી તે જાણે છે : -

“હાં ! કે વીતે તો તું ને છે !

“વીતે તો જોને વીતે છે !

“વીતે એમાં શું ?”

જે એક પ્યારશરણે જ સદૈવ ખેલે ,
સ્વાભાવિકી શી ઉપભોગની યોગ્યતા ત્યાં !

એ કામનીય પણ ભસ્મ તણી ય મૂર્તિ
ના છે રહી હૃદયમાં રતિ કાજ હાવાં ;
એ દંશનું વિષ ગધું ઉતર્યું દિસે છે ,
ઘેરાય આ નયન તો પણ કેમ આવાં !

સૌન્દર્યપૂજન ઉરે અધિકાર પામ્યું -
તે ભાવદષ્ટિ પણ છેક સરી પડે છે !
છે કાલની કરવતી સઘળે ઘસાઈ ,
તૂટી ગયેલ પણ નિર્મલ આરસી આ .

માશૂકની પ્રતિકૃતિ પણ કેમ આવી ?
જેવી દિસે ફૂદી રહેલ ઝરે તૂટેલી !
શું ઝાંઝવાં જલ અને જલ ઝાંઝવાં છે
કે આ કુરંગ તરસ્યું ફફડે બિચાઈ ?

કે 'સ્વચ્છતા તણી કણી પણ સ્વચ્છ જોતી ,'
એ વેણ શું પ્રભુ તણું લલચાવવાને ? !
કે આરસી ઉપર અશ્રુ હજી પડ્યાં તે
લૂછી સુકી કરી ભૂકી કરવી પડે શું ?

કે સત્ત્વ માનવી તણું વિષયો જ સર્વે ,
જે તોડતાં સહુ ય જીવન સાથ તૂટે ?
કે શું અપકવ ફલ મેં ઉચ્છેદી લીધું છે -
જેથી ન ખીજ બન્યું છાલ થકી નિરાણું ?

કે શું અનન્ત યુગની સુજ આરસી આ
ભાણી શકી ન હજી વિશ્વ તણી ગતિ કેં ?
હું આ અહીં પવનવેગ વતી ઉડું તે
છે ખાત કે પ્રિય ભણી અડવું હશે આ !

છાતી તાણું શયન પાથરતો હતો , ને
જે કાંજ અંગ સુજતું કરતો અશીશું ,
તે એ ન આજ સુજ સાદ સુણી ઉઠે આ ,
કે નાદતું ગગન વાહક ના બને છે ?

ઉન્માદથી નયન અન્ધ નથી થયાં આ,
ફાટી પડ્યા ન હૃદયે અથવા વિકારો ;
છે દર્દ તો સમય કેં નહિ શૂન્યતાનો ,
તહોયે વિચાર ગતિ કેમ કરી શકે ના ?

છે લોભ કીર્તિ , સુખ વા યશનો ન કાંઈ ,
છે લેશ એ વિષયની રજ ના અરીસો ;
છે કાંઈ કોઈ સુખતું ; પણ તે ન હાવાં ,
છે લોભ તો દઈ ચૂક્યો સઘળી સલામી .

રે ક્રોધ ! એ ઝનૂન રાક્ષસનું બિચારું :
ક્યારે હતું ? ક્યમ ગયું ? નવ તે ય બાણું !
ખેલવી ટકોર ઉરમાં અડતાં બધું એ ,
ધારા પડી જલ તાણી જ્યમ ચૂણું થાય !

કંગાલને ન મદ તો ઘટતો કશો એ ,
ભિખારીને કદિ ય સમ્ભવતોય ના ના ;
એના સદા સહુ ય તીર બની જ ખૂઠા
આ આરસી ઉપર કાર કરી શક્યા ના .

હા કામ ! એ કુસુમતીર સ્મૃતિ મહીં છે ,
એના ગુલાબમય કંટકના વણો આ ;
હા દેવ કામ ! મૃદુ યૌવનની પતાકા ,
તે કેં હસે , નવ હશે , ઉરફાટ માંહી .

એ લાગણી ઉપર રહેમ જરા ઘટે છે ,
જે છાયેમાં વિષય અન્ય ઉઠી જતા સૌ ;

જે યાદી ના કું ભાવે તો -
ભૂલી જવા આશાઓ !

૪ - ૬ - ૯૮ .

एकलो बोल

“ચાહું છું,” બાલે ! તું કહે છે :
તો કાં આંખ મહીં ના એ છે ?
ના કાં એ ગાલે છે રમતું -
ખેલાડી પેલું ? આનંદી પેલું ?

મહારામાં એક જ માં તહારો
હૈયે હોત ઠલાચો ભારો :
તો - તો બહાલી બાલે !
આવી કંગાલી શાને ?
શાને દેવાતે બાલે ?

બ્યાં બ્યાં ભેદે માતો , બાલે !
ત્યાં આ રક્ત ઉછાળે ચાલે !
થંડું ત્યાં તહાઈ લો ભાલે -
પ્રેમે ઉત્તર શો ?

ખોલ એકલો તુજ દિલ ખોલે !
મહાઈં નામ મૃદુ શી બાલે !
તહાયે આ ઉરના બુસ્સા ના
તવ હૈયું ફાલે !
બાલે ! તવ હૈયું ફાલે !

જીને - પરમાળાં તહારાં એ
આ ગોળે હો હી શાં આવે !

નહાસી જતી સૃગીને ઘવાયેલો સૃગ

જરા પાસે ! જરા પાસે ! પારાધિ હજી દૂર છે ;
ચાટેલો કાળજે ઝેરી તાલે ધા અતિ દૂર છે .

ન તીર સાથે હણનાર ખેડોયે ,
ધા સાથ ના જીવ જતો રહે છે ;
ઠયો નથી ધા : હજી રક્ત ઉન્હું ,
હજી રહ્યું સ્નેહનું લાન જાનું .

સૌન્દર્ય આ વિશ્વ તણું ન જોવા
છે કાલ છેલ્લો ઉપલોગનો આ ;
હારી , પ્રિયે ! એક જ દષ્ટિ લેવા
હજી ય ઇચ્છા હૃદયે ભરેલ છે .

હવે ટોણું બધું મહારું નહાસી દૂર જતું ભલે ;
વેદના ઠારવા કિન્તુ ઠેરવું તુજને ઘટે .

બધે ય ખેલો નિજ જિન્દગી શું ?
હજી શું એ ત્રાસથી કમ્પતી તું ?
છે તીર કે અન્ય ન છૂટવાનો !
દીર્ઘાયુ તું સાથ કુરંગ આ હો !

નથી અહીં વૈરીતું વૈર લેવું ,
નથી અહીં શોણિતખિન્ડ દેવું ;
અહીં રૂડું સ્નેહનું દર્દ રહેવું ,
તહીં ય સ્વસ્નેહની આ શી ભીરતા !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! મહારો આ વ્રણ આટવા !
અરે ! નહાલી ! હવે તો આ લાગે છે સ્વર કાટવા !

તહોરે હિમલયાં | સન્ધુની
શરદી કાં લાવે ?
ગાલે ! શરદી કાં લાવે ?

શબ્દ માત્ર શું હું જેવાને ?
ગાલેલા તું જેવીના એ !
પ્રીતિ શી ? જે ના છે ગાલે -
લાલે કે ગાલે !

રાતે સપને તું આવે છે :
ત્યાં તો કેં જૂઠું લાવે છે !
કમ્પે કમ્પ, સ્મિતે સ્મિત, ગાલે !
સપનાં તો મ્હાલે !

સપનાં તો સપનાં સપનાં છે !
જળી જોતાં શા જપનાં છે ?
લેટનાં અહિંયાં તો ગાયે
પ્રતિમા આરસની !

ગાલે ! આ હૃદયે અમ્પાતાં -
જે તુંને સુખલાન કશું ના,
તો તું ડાહી હોયે !
તો તું સુન્દર હોયે !
નિત્યે નિમંલ હોયે -
ફિરુ પ્રીતિ ક્યાં ?

જૂદી જ કેં પ્રેમ પિછાન દે આ !
છતાં ય આ ઝિન્દગી તું જ તું મથી !

ખરે ! એ તો સ્મૃતિથી એ બણે જીવ ફરી વળે !
ઃદિ તું ફેંકતાં તો ધા ફગાઈ કયમ ના મળે ?

રહેવારથી સાંજ સુધી શિકારી
થતો હતો પાછળ બાણધારી;
બૂદાં થઈ આપણ ભેટતાં તે
તહને ન શું યાદ જરી ય રહે છે !

હર્ષાશ્રુ દેનાર શિકારીનો એ
કેવો થતો 'તો ઉપકાર ત્યારે !
અંગૂર શી નૂતન શીંગડી તે
શી થાકને સર્વ હરી જતી હતી !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! હર્ષાશ્રુ હળુ આપવા !
મૃત્યુમાં ચાલનારાની છેલ્લી દહાણુ જ આપવા !

હર્ષાશ્રુ બહાલાં તુજને સદા એ,
તહને મળું ત્યાં હળુ એ જ એ એ;
જે સ્નેહસિન્ધુ મહીં ઉપરિ છે,
તે ભર્મિનો વાસ તહને રહે છે.

જે ઝિન્દુનો સિન્ધુ બનાવવાને
જે સાગરે સ્નાનથી મહાલવાને,
વિયોગ તું ઇચ્છતી પામવાને,
પ્રિયે ! અહીં તે તુજ કાજ નાચતું !

પ્રિયે ! તું ઇચ્છતી તહોયે જૂદાઈ ગમતી નહીં !
હવે શું અ-તની આવી તહને કેં દમતી નહીં ?

કે શું વિલાસી સહુ અશ્રુઓ તે
વિલાસની આકાશમાં ગળીને ,

લીરુ બન્યાં આંગ બધાં ચ જેનાં,
કેવાં મૃદુ બહાલ સદૈવ તેનાં !

બહાલી ! છતાં એ સહુ સ્નેહ કાયા,
સૌન્દર્ય જો લબ્ય બની શકે ના .

એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?

આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા !

માની હતી પ્રીતિ વિશાલકાયા ,

તહીં ચ આબી લઘુતા ભરેલ શી !

સ્નેહને તોડવા જાણે મહાફ આ મન થાય છે ;
અપાંટ પ્રવાસ આ કિન્તુ આલ્સો દૂર જ જાય છે .

અરે ! અહીં છેવટ સર્વ ભાસે ,

ફલંગ દેવા ન છલાજ પાસે ;

પ્રિયે ! પડી પ્રેમની અન્થિ તેને

કેં જોઇએ કાલ જ તોડવાને .

બીજા પ્રણેથી ચ અચાવવાને ,

જે માનતો તે જ મનાવવાને ,

ફલંગ દે એક જ આવવાને !

પ્રિયે ! પ્રિયે ! આ તુજ સાથી જાય છે !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! બહુ ના , ક્ષણ એ જ છે !

પ્રિયે ! તું આહતી જેને આ બહાલો તુજ એ જ છે !

તહને સ્મૃતિ હો અથવા નહીં હો ,

ભૂલી બધું તું ક્ષણમાં જ , ઝોહો !

જે રેડતી જીવન મૃત્યુમાં એ ,

મીઠી સ્મૃતિ આ ઉરમાં તરે તે .

ન આહવું , પુરુષથી બને ના !

સ્ત્રીજાતિથી સ્નેહ કશે મળે ના !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! ગરે ! શાન્તિ નહીં મળે !
વિવાસી તું સુખી થાજે ! પ્રભુ શાન્તિ ધરે તને !

૯ - ૬ - ૯૮ .

તું વિણ - મેઘલ વાજસુર !

૧૨૦૬

— — — — —

મે'ની ભેતાં વાટ , ઉન્હાળો ઉડી ગયો !
પણ ના લીલી ભાત , ત્હારી દેખું - વાજસુર !
ખીજાંને મે' આજ , સૂચરાચર ભમી પડ્યો ,
પણ ચાતકની ભાત , તરસી - મેઘલ વાજસુર !
સ્વાતું ગોતે છીપ , ખીજો મે' ખપતો નહીં ;
ખપતો એ જ અદીઠ , રાખીશ કાં તું ? - વાજસુર !
અણખપિયાંની ભાત , ગાંઠી જગમાં સામગ્રી ;
જેથી ઠરતી આંખ , તે મે' આથો - વાજસુર !
હવન કરું કે હોમ ? ઉજેણી ભેશું કરી !
પણ તુજ સામે ભેમ , શું પામરું ? - વાજસુર !
દેખાલીશ હુકળ ? શે'શું ખીને છવશું !
જપશું ત્હારી માળ , તો એ - આપા વાજસુર !
ના છે કાંઈ એ - મેઘલ ! અમ લોડની ;
તો એ ત્હારી મ્હેર , લીલા લહેર જ વાજસુર !
અણઘડી એ તું આવ ! 'આજ - કાલ' કર મા હવે !
મતએતર સોસાય , તું વિણ - મેઘલ વાજસુર !

— ૯ — ૯૮ .

અર્થા કર્થા? તાં તુજ નેત્રમાંથી
લોભાવવા આ તુજ મૂર્ખ સાથી ?

વિલાસ, જે સ્નેહ તણું જ આંગ,
તે આ કરે સ્નેહ તણો જ ભંગ !
વિલાસ તો છેક પતંગરંગ :
પ્રિયે ! તહીં સ્નેહ ઘટે મિલાવવો .

જરા પાસે ! જરા પાસે ! વિલાસી મૃગલી અહીં !
વિના એ નેત્રની છાયા છેલ્લે ચેત પડે નહીં !

કંગાલ છે સ્નેહ વિલાસના એ
તેમાં જ વીતી સુજ ઝિન્દગી છે ;
એ આંખ, એ આંખ જ ! આંખ ત્હારી :
પ્રીતિ નહીં, ફૂર, છતાં ય પ્યારી !

કંગાલ જેની ગમ્ ઝિન્દગી છે,
કંગાલ તેવું નહીં મૃત્યુ એ છે ;
કંગાલ આ રક્ત બધું વહે તે
પુકારતું એક જ વ્યર્થ ઝાંઝવે !

હવે તું આવતાં પાસે કંગાલી જ વધી જશે !
છતાં આ મર્મના ઘાને કાંઈ થંડક તો થશે !

અરે ! અરે ! છેવટ સત્ય જોવું,
તેથી સદા બહેતર અન્ધ રહેવું !
હતી, પ્રિયે ! એક જ દૃષ્ટિ દેવી,
છેલ્લી ઘડી થાત અબાણુ કેવી !

નવું ભણી ધૂલ મહીં ભળું છું !
પ્રિયે ! છતાં મોહ મહીં તરું છું !
વિકરાલ દાવાદરદે જળું છું !
ફરે વળી મૃત્યુની ધૂળ સામટી !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! અરે ! શાન્તિ નહીં મળે !
વિદારી તું સુખી થાજે ! પ્રભુ શાન્તિ ધરે તને !

૬ - ૬ - ૬૮ .

તું વિણ-મેઘલ વાજસુર !

૨૫૨૫

મે'ની નેતાં વાટ , ઉઠાળો ઉડી ગયો !
પણ ના લીલી ભાત , ત્હારી દેખું - વાજસુર !
ખીન્નને મે' આજ , સચરાચર નમી પડ્યો ,
પણ આતકની ભાત , તરસી - મેઘલ વાજસુર !
સ્વાતું ગોતે છીપ , ખીલે મે' ખપનો નહીં ;
ખપનો એ જ અઢીઠ , રાખીશ કાં તું ? - વાજસુર !
આણખપિયાંની ભાત , ઝાઝી જગમાં સામટી ;
જેથી ઠરતી આંખ , તે મે' આઘો - વાજસુર !
હવન કરું કે હોમ ? ઉજેણી ભેશું કરી !
પણ તુજ સામે ભોમ , શું પામરું ? - વાજસુર !
દેખાડીશ દુકાળ ? ઘેંશું પીને જીવશું !
જપશું ત્હારી માળ , તો એ - આપા વાજસુર !
ના છે કાંઈ ખેડ - મેઘલજી ! અમ લોકની ;
તો યે ત્હારી મહેર , લીલા દહેર જ વાજસુર !
અખઘડી યે તું આવ ! 'આજ - કાલ' કર મા હવે !
મનખેતર સોસાય , તું વિણ - મેઘલ વાજસુર ! ✓

- ૬ - ૬૮ .

ઉત્સુક હૃદય ✓

— ❦ —

અહો ! ક્યારે પેલો કનકમય ભાતુ નિકળશે ?
પ્રિયાનો લેટો જે કિરણકરથી કાલ ધરશે ?
હશે ત્યારે શું શું ? મુજ હૃદય ધારી નવ શકે ,
તહીનું અત્યારે અનુભવી થવા વ્યર્થ જ મથે .

ઉડું ? ના ઉડાતું ! ઝડપું ક્ષણ તે ? તે નવ બને !
અને હાવાં હૈયું પલપલ અધીરું ટમટમે !
નિશા ગાળી : એ તો રુદન કરતાં એ ગર્થ વેહી ,
ઉપાની આ વેળા ચક્રવીચક્રવાને વધી પડી .

✓ ગર્થ છે સૌ ચિન્તા , અનુકૂલ વિધિ એ થઈ ગયો ,
અમારાં ભાવીને વણકર વિધાતા વણી રહ્યો ;
પ્રભુએ , બહાલાંએ , જગત પરનાં લોક સઘળે
દીધો નિર્મી તેનો મધુર કર મહારા કર સહે .

હવે તો જાણે એ કુસુમપદને ચુમ્બન કરે ,
ભરાઈને ખ્યાલે અધરપરવાળે જઈ ઠરે ;
હવે તો એ પાસે મુજ જિગર કેં તાંડવ રચી
રહ્યું નાચી રાચી ઉદ્વિગ્ન રસનામાં રહ્યું મચી .

✓ મુધાની ખ્યાલી આ સહુ તરફ જાણે છલકતી ,
હવામાં હીરાની ઝગમગ થતી આ રજ ભરી ;
દિસે તાબું તાબું જગત સહુ રોમાંચમય આ !
ભુલઈના કિલ્લા હૃદયચક્રે શું ઢળી જતા !

છુપી કીડા પેલી રવિકર અને વાદળી તણી ,
છુપી કીડા પેલી ગ્રહકેપગ્રહોની રસિકડી ;
ન રાખે કો છૂપું મુજ હૃદયથી આજ જરી એ ,
જહી દિધે નાણુ અનહદ તહી આદર મળે .

છતાં “લે ! લે !” એવો મધુર ધ્વનિ જાણે ગાણુગણી ,
મહને દેતાં દેતાં પવનલહરી કેં ખસી જતી ;
નકી પી દારૂ ને કુદરત વિનોદે ચડી દિસે ,
પ્રભુને જોવાને અગર મદમાતી થઈ ચડે .

સદા હું પૂજું તે મુજ તરફ છે જેટલી વળી ,
અહો ! મહારી પાસે કુદરત દિસે તેટલી ઢળી ;
પ્રિયાને પામતાં કુદરત બંધી પામીશ નકી ,
જહીં ઈષ્ટપ્રાપ્તિ તહીં સહુ , તહીં મહેર હરિની .

છતાં હાવાં હૈયું પળપળ અધીરું ટમટમે ,
સ્મૃતિનું ચિત્રે આ હૃદય પર કેા ના સ્થિર રહે ;
હવે જોવા આદ્યું જિગર મુજ સાક્ષાત હરિને ,
તહીં તેની કેાઈ પ્રતિકૃતિ કશો શો રસ પૂરે ?

વહે હૈયું મહારું : અધિક નહ કેાઈ નવ વહો ,
અને આ દા'ડા તો ગતિ નિજ તણ સ્થિર જ થયો ;
ઉડી જાણે જાશે મુજ રુધિર આ એક ભડકે ,
ઉડું ? ના ઉડાતું ! ઝડપું ક્ષણ તે ? તે નવ અને .

૬ - ૧૨ - ૯૮.

પ્રમુ - અનાલાપી ગાન*

પ્રભુ શું તે આંહીં જગત પર છે કેાણ કથવા ?
કહીં છે જે તેનું સમજ સ્ફુટ નામે દઈ શકે ?
‘મહને તેમાં શ્રદ્ધા,’ સમજ નિજ એ જોલ વદવા
કહી ના જ્ઞાનીએ કદિ પણ હશે હિમ્મત કરી ?

પરંતુ પોતાના ઊર પર બદાત્કાર કરતો -
 દળાવી મારીને કચરી નિજ અન્તઃકરણને -
 કુહાડીથી હેયું, કંધિર સઘળું પથથર કરી -
 હશે ક્યાં કુહાનારો જગત પર, 'શ્રદ્ધા નહિ મહને' ?

સદા ધાતા, દાતા, સહુમય અને જોડે જ સદા -
 કહે - તે શું તુંને, મુજ ગરીબને ના ધરી રહ્યો ?
 કહે - તે શું તુંમાં, મુજ ગરીબમાં ના રમી રહ્યો ?
 અને સૌનો તેવો નિજ પણ ન શું એ બની રહ્યો ?

અહો ! પેલું ભૂરું ગગન નથી શું ગોળ સરળ ?
 ન શું હું જાણો તે સહનશીલ અશ્રુબ્ધ ધરતી ?
 સ્મિતાળા તે કેવા ચકચક થતા આપણ પર
 નિશાની કીડાના ચક્ર ફરતા રક્ષક રમે !

ન શું હું તહારાં આ નયનઅરવિન્દે નયનને
 મિલાવી જાણો ને નહિ શું રસનો દોર વણતો ?
 ન શું મહારૂં હેયું કબૂલ કરતું આ પ્રતિ પદે :-
 'મહને હું જેવામાં દરશન થતું કેા ગહનતું' ?

અને દૃશ્યાદૃશ્ય પ્રતિ આણુ નિગૂહાર્થ સઘળું,
 બધું પાસે તુંમાં શ્રમરહિત કેા કારણ સમું,
 નથી શું એ તુંને, તુજ હૃદય, આત્મા, જીવિતને,
 ચડાવી વંટોળે અગર દળાવી કાઢી કરતું ?

સુખાભિજ્ઞામાં કેા અવર સઘળું લાન વિસરી
 ભરી તેથી લેને તુજ જિગર પૂરું છલકતું :
 પછી તેને કહેજે, 'પ્રણય' ! 'પ્રભુ' ! 'હૈયું' ! 'સુખ' ! અને
 કહેજે ઈચ્છે તે અગર મુખમાં જે ચડી ગયું .

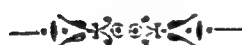
થી તેને માટે મુજ મગજમાં નામ વઢવા,
 અનાલાપી ગાણું, જગત ! પ્રભુ ! એ લાગણી બધું !

ધ્વનિ , નામો , ગાણાં - અવર સઘળાં ધૂમ્ર સરખાં
 દ્યુતિ તેનીને સૌ મલિન તિમિરે અંખપ ધરે .
 અલિવ્યાપ્તિમાં આ પ્રતિ ઉર અને તે પ્રતિ સ્થળે
 રુચે તે ઉક્તિમાં પલ જ પલ તેને કથી રહ્યાં ;
 કહે - મહારી ભાષા પછી કયમ કહે ના નિજ રુચ્યું ?
 વિના કહેતાં કહેવા અગર નવ કાં મૌન જ રહ્યું ?

૧૨ - ૨ - ૯૯ .

ઢાલાંને

ઢાલાં ! ઉર આંખને પાલે :	આંખ તો એ જાણે છોડી :
થોડાંને ગાળે ને રહાળે :	મેમાની કરલે ના થોડી :
ગાતાંને , રહાતાંને રહાળે :	હૈડાનું દેલે સૌ છોડી :
રહાળે ઢાલાં ઢાલાંને .	એ તો ઢાલાં ઢાલાંને .
ઢાલાંમાંથી ઢાલાં આવે :	જેમાંથી જે તે પાતે તે :
ઢાલું તે દેવાને લાવે :	ઢાલાંનાં ઢાલાંઓ જે છે :
ઢાલું લઈ ઢાલું સૌ દેલે :	એવાંને હૈયામાં લેલે :
ઢાલાં ! ઢાલાંને .	ઢાલાં ઢાલાંને .

૨૬ - ૪ - ૯૯ .

શાને રોવાનું ?

જે અપનું ના તે જોવાનું : જોવાતાં શાને રોવાનું ?
 લેનારાંને જો જોવાનું , ઢાલાં ! શાને રોવાનું ?
 માગો ને માગો તે લેતાં : તોયે કાં આંસુમાં રહેતાં ?
 દેનારાંને જોવા કહેતાં , ઢાલાં ! કાં રોતાં ?

૧૦ - ૫ - ૯૯ .

૨૬ ✓ સ્વતા નહીં જાતી

પેદા થયો ખતા મહીં : ખતા નહીં જાતી ;
પેદા કરી તકલીર ના તકલીરથી જાતી !

મગર ખતા તકલીરથી , સનમ ! સદા તું દૂર ;
આશક તણી તુંથી ન ખતા શું ખસી જાતી ?

હિના કરે તુજ કદમની , સનમ ! ચમનમાં રોજ ;
હુંથી શુભે ન ખારની હારો મગર જાતી !

તું ફૂલથી કાંટા , સનમ ! ચાહે તો કર દૂર ;
તુંને મગર તકલીફ એ આપી નહીં જાતી !

કાકર દિલ આ તો કરે , સનમ ! લાખ તકસીર ;
તહારી મગર ચાલી વગર ઘડી નહીં જાતી !

એ યાદી પર તું , સનમ ! કરી રહી છે મહેર ;
તું આવતી પણ બુલબુલે ગલરાઈને જાતી !

તું ચાહે તો શોર એ કરે ઇશારે ચૂપ ;
તુંથી મગર રહમ અને શરમ નહીં જાતી !

તહારી નાદાની અને તહારી લિયાકત , ચાર !
તેમાં દીદારની ઘડી લટાઈને જાતી !

ખાર અને આ શોર ત્યાં તું ખુરકમાં આવ ;
ત્યાંથી મગર એ શિકલે શુલ જોઈ નહીં જાતી !

આશક આલમમાં ભર્યું , સનમ ! બધે તહેં ઝેર !
ચૂમે ન તું ત્યાં ઝેરની તાસીર ના જાતી !

લાખો , સનમ ! તુજ ફરકતા પલ પલ ખોસા કાજ ;
આ બેવુઝે પણ શિકલ ના ધરી તહને જાતી !

ખતા કરી ભૂલું ખતા, સનમ ! હબરો વાર ;
લેટતાં તુંને મગર ના એ ખટકે જાતી !

તું તો ચારીનો સહા, સનમ ! ધરી રહી હાથ ;
આ હાથની રેખા મગર ખૂરી નહીં જાતી !

કેમ કહું તુંજને ખતા કરવાને મુજ સાફ ?
આ હાથની એ હાથથી ઘોઘ નહીં જાતી !

કિસ્મત જામે શરાબનું ભરી શાહી ત્યાં મહેં જ
કે ચિત્વનો સાશુકની ચીરી નહીં જાતી !

ના તાકાત મજે, સનમ ! ના કિસ્મત પત્તટાય ;
કમખખત આ જૂઠાઈ તો ન ક્યામતે જાતી !

૩ - ૮ - ૯૬.

✓ સાકીને ઠપકો ✓

સાકી, જે શરાબ મહેને દીધો દિલહારને દીધો નહીં ;
સાકી, જે નશો મુજને ચઢ્યો દિલહારને ચ ચઢ્યો નહીં !

મુજ ચક્ષમમાં ચરખો ફરે, કદમે ખદન લથડી પડે ;
દિલહાર તો મત્તક્યા કરે, નકી ચારને પાયો નહીં !

આશક અને માશૂકને, પાવો એક જામે ને સીસે ;
પાવો એક હાથે સાકીએ, ઇનસાફ તહેં કીધો નહીં !

મહારી ગધ શરમે ખધી, દિલહાર હુજ મહીં હજી ;
તહારી ખની ખાલી સીસી, પાવાય તહેં રાખ્યો નહીં !

સરખાં ખને ખન્ને જરા, ત્યાં તો શરાબીની મઝા ;
ઉલટી કરી તહેં તો સજા, નયને સનમ ખેલી નહીં ! ✓

મુજ ખૂન આ ફૂલી રહે, દિલહારનું થંડું ખને ;
મુજને ચડે ત્યાં ભિતરે, કાંઈ મઝા આવી નહીં !

આ રાત પહેલી વરસની, માશૂકના ઇનકારની ;
ત્યાં ખેવકૂટી તહેં કરી, તુજ જામ કાં ફૂટયું નહીં !

ના રોશની ગાલે ચડી, જરી ના લખે સુરખી પડી ;
ઘેરી બની ના આંખડી, દિલ ચારતું જામ્યું નહીં !

આ ખેડાર ચાર જ રાતના, કંઈ વાયદા વીત્યે મળ્યા ;
કંઈ હોંશથી જિગરે જાળ્યા, તેની કદર તુંને નહીં !

ના ખેંચ આશક તો કરે, માશૂકને પાવો પડે ;
ના સાકીએ પીવો ઘટે, તહેં કાયદો પાળ્યો નહીં ! ✓

જોઈ સનમને રૂણરૂ, ઘેલો હતો પૂરો જ હું ;
પાયો ફરી, પીતો ચ તું, પણ ચારને પાયો નહીં !

આ વાય ફજર તણી હવા, મુજ રાત વીતી મુક્તમાં ;
દિલદાર આ ઉઠે જત્રા, એ એ શુકન યોલી નહીં !

જો આવશે કે દી સનમ, તો લાવશે આંહીં કદમ ;
તું રાખજો - લાઈ ! રહમ, ગફલત ઘટે આવી નહીં !

૪ - ૮ - ૯૯.

✓ સનમને ✓

ચારી શુલામી શું કહું તહારી ? સનમ !

ગાલે ચૂસું કે પહાનીએ તુંને ? સનમ ! // ✓

તું આવતાં ચક્ષમે જિગર મહાઈં ભરે,

જાતાં મગર શું શું કરી રોકું ? સનમ !

✓ તું ઈશક છે ચા મહેરબાની ચા રહમ ?

હસતાં ઝરે મોતી લખે તે શું ? સનમ ! ✓

મેંદી કદમની જોઈ ના પૂરી કદી !

આવી ન આવી જોમ શું થાતી ? સનમ !

તહારી સવારી ફૂલની ક્યાં ક્યાં ફરે ?
તેનો ખતું લમરો બની શું શું ? સનમ !

બાણે વિંટાઈ ઝુલ્ફમાં છુપી રહું !
તાકત ના દીવારમાં રહેતી ! સનમ !

છે દિલગીનો શોખ કે તુંને નહીં ?
તો આવ કાં ? કાં બોલ ના આવી ? સનમ !

બેઈ તડને આંખો નકામી આ બધે ,
ફેાડી દહીં પૂરી તડને આંખે ? સનમ !

આ ચશ્મની તુંને ચઢર ખૂંચે નકી , ✓
કોને બિછાને તું સદા પોઢે ? સનમ !

આપું બિગર રહોયે ન તું ત્યાં સું તડને ?
માલેક આલમના બિગરની તું , સનમ !

તુંને કહું હું ચાર તો ગુસ્સે નહીં :
રહોયે હસે છે દૂરની દૂરે ! સનમ !

તુંને કહું ખાવિન્દ તો રીઝે નહીં !
ત્યાં એ હસે તું દૂરની દૂરે ! સનમ !

- ૬૬ -

✓ સનમની ચારી

ચારી કહું તહારી ? કહું ચા ના ? સનમ !
કોઈ ખુવારીથી કહું ચા ના ? સનમ !

તુજ તાજ કાંટાનો ઉપાડી લે , સનમ !
ખૂને ઝરે કૈં આલમો ત્યારે , સનમ !

છે સોઈ તુંને કે નહીં દિલવારની ?
તુંને નઝર આ દિલ કહું ચા ના ? સનમ !

છે દુશ્મનો લાખો લુલાવા રાહને,
દુશ્મન બનાવી ચાર અંબયો, સનમ !

ગફલત મહીં હું, ગલિયો કાબિલ એ,
જૂઠાઈ ચારોની મઝા એને, સનમ !

જે રાહદારીમાં અમોને લૂટતું,
ઉમેદ ખર આવો નહીં એની, સનમ !

તહારી મદદ કેને હશે, માલૂમ નહીં,
શું ચારના દુશ્મન સહે ચારી ? સનમ !

પાંચે નમાઝે ઝૂકતાં તહારે કદમ
આડા ફેરે છે બેબુદાઓ એ, સનમ !

છો હમબહમ ખંજર રમે તહાઈં દિલે,
કાફર તાણું કાતિલ ખેંચી લે, સનમ !

તું માફ કર, દિલદાર ! દેવાદાર છું !
છે માફ દેવાદારને મહારા, સનમ !

કાંઈ નઝરબક્ષી થવી લાઝિમ તહને,
ગુઝરાનનો ટુકડો ઘટે દેવો, સનમ !

પેદા થઈને ના ચૂમી તહારી હિના,
પેદા થયો છું મોતમાં બાણે, સનમ !

શાને કસે છે મુક્ત આ લાચારને ?
દાવો સુતાનો છે હમારો ના, સનમ !

પથ્થર બની પેદા થયો છું ખડાડમાં,
છું આહનારો એ ચ તુંથી છું, સનમ !

કોઈ દીવાનો મસ્ત હો, લાચાર હો,
તેને રજા દરબારમાં ચા ના ? સનમ !

મહારે ટકોરે દ્વાર ખુલ્લો કે નહીં,
તહારી પુકારે શેરિયે ચા ના ? સનમ !

છે શોખ મિજમાનો ફકીરોનો ન ચા ?
કેં ઝિદ્દ કરે દરવાનથી ચા ના ? સનમ !

તકલીફની પરવા ન પીવા આવતાં,
હાથે મગર તું પાય છે ચા ના ? સનમ ! ✓

લાળો જવાહિરો જહાં તુંને ધરે,
રાની કરે ત્યાં ગુલ રુબુ ચા ના ? સનમ !

જ્યાં લાખ ચશ્મે ચૂમતાં તહારા કદમ,
ત્યાં ભેટવા દોડું તહને ચા ના ? સનમ !

નાલાયકી ને યેવકૂશી ચારની,
ત્યાં તું શરાબીમાં ભજે ચા ના ? સનમ !

શાહી ફકીરીથી ભળી જાણી નહીં,
દિલ તહાય ચાહ : ચાહવું ચા ના ? સનમ !

જોઈ તહને ચશ્મે ઝરે છે ખૂન તે
તહારી હિનામાં રેડવું ચા ના ? સનમ !

તું છે બધું, હું કાંઈ એ છું ના, મગર
ચારી કરે તહારી ? કરે ચા ના ? સનમ !

— ૬૬ —

સનમની શોધ ✓

વેદા થયો છું હુંઠવા તુંને, સનમ !

ઉમ્મર ગુઝારી દૂંઢતાં તુંને, સનમ !

છે હુશ્મનો લાખો ભુલાવા રાહને,
હુશ્મન બનાવી યાર અંબયો, સનમ !

ગફલત મહીં હું, અલિમો કાબિલ એ,
બુદ્ધાઈ ચારોની મઝા એને, સનમ !

જે રાહદારીમાં અમોને લૂટતું,
ઉમેદ બર આવો નહીં એની, સનમ !

તહારી મદદ કેને હશે, માલૂમ નહીં,
શું યારના હુશ્મન સહે ચારી ? સનમ !

પાંચે નમાઝે ઝૂકતાં તહારે કદમ
આડા ફરે છે બેબુદાઓ એ, સનમ !

છો હમબહમ ખંજર રમે તહાઈં દિલે,
કાફર તાણું કાતિલ બેચી લે, સનમ !

તું માફ કરે, દિલદાર ! દેવાદાર છું !
છે માફ દેવાદારને મહારા, સનમ !

કાંઈ નઝરબક્ષી થવી લાઝિમ તહેને,
ગુઝરાનનો ટુકડો ઘટે દેવો, સનમ !

પેદા થઈને ના ચૂમી તહારી હિના,
પેદા થયો છું મોતમાં બાણે, સનમ !

શાને કસે છે મુક્ત આ લાગ્યારને ?
દાવો સુતાનો છે હમારો ના, સનમ !

પથ્થર બની પેદા થયો છું ખડામાં,
છું આહનારો એ ચ તુંથી છું, સનમ !

✓ સનમને સવાલ

તું ચાર ક્યાં ? હુશ્મન ક્યો ? જાણું નહીં !

આ દિલ ધડકતું જાય ક્યાં ? જાણું નહીં !

આવે ધરી આ હુશ્મનો તહારી શિક્ષ-

યા આંખ આ અંધી ખની ? જાણું નહીં .

✓ છે હાથ તો લાંબો ક્યો , દોરાઉં છું :

છે દોરનાર કોણ આ ? જાણું નહીં .

#

#

#

છે તો ચમન તહારો , રચેલો તહે ખુદે :

ચૂંકું ગુલો થા ખાર આ ? જાણું નહીં !

જાહ લરી ખુલખુલ ખતવે વાંસળી :

✓ તેની જખાંમાં કોણ છે ? જાણું નહીં !

સ્વર્ગગીત ✓

ખોવાયેલાંને ખોલાવો :

સ્વામીનો સન્દેશો કહાવો :

પગ ધોવાને પાણી લાવો

ખોવાયેલાંને માટે .

ભૂખ્યાંને ભોજનમાં લાવો :

તરસ્યાંને દ્રાક્ષાસવ પાચો :

પાથરજો હેયાં થાક્યાંને-

લાવો ખોવાયાં સૌને !

આવો , મહેલ ઉઘાડો આવો :

દોરી દોરી દોરી લાવો :

આવોને ગાતાં સ્વામીને

ખોવાયાં સાથે .

ના ખોવાયાં ના તરસ્યાં છે :

ખોવાયાં ભૂખ્યાં તરસ્યાં છે :

સાથ તજી એવામાં જાઓ -

ખોવાયાં લાવો !

નવો સૈકો ✓

લક્ષ્મી તણા અમર પદ્મની આસપાસ

ફૂટી ખીલી ખરી જતી કંઈ પાંખડીઓ ,

વર્ષો તણાં શતક તેમ અનન્તતામાં,
કૂટી ખીલી ખરી જવા વહતાં હનરો.

કૂટે, ખીલે, ખરી પડે કંઈ પાંખડીઓ,
ક્ષીરાન્ધિનું કુસુમ એક જ લહેર રહાણે;
ત્યાં ભૂંગ જે ચ ચકચૂર સુધા મહીં તે
આ પાંખડી કૂટી ખરી ન ગણે ન જાણે.

આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે નહિ જ તે યુગને - ક્ષણોને,
ક્યાં દેશકાલ? સઘળે જ વસન્ત જામી.

ક્યાં શીતઉષ્ણ? સઘળે જ વસન્ત છાઈ,
ફેલે પરાગ સહુ એક જ ભૂંગ કાળે;
તેને કયું નવલ છે ફુલ અર્પવાનું?
આશિષ આ ઉછળતી પણ કોણ માટે?

એ ભૂંગના જ સહુ વારસ છે અહીંઆં,
એ પદ્મની મધુરતા બધી વારસો છે;
શુંજે ઉડો સુખથી સૌ જ પ્રવાસમાં આ,
યાત્રા પવિત્ર રમણીય સ્થલે સ્થલે છે.

બહાલાં : સખા, સખિ, સહોદર બાલ ભોળાં,
લક્ષ્મી તણા કુસુમના મધુનાં વિહારી!
ઈચ્છું કયું નવીન હું સુખ સૌ તમોને
આ ખેસતું શતક વર્ષ તણું ખતાવી?

જાણું નહીં અશુભ શું શુભ શું હશે તે,
જાણું નહીં અહિત શું હિત શું હવે વા;
જાણું નહીં સુખ સુખે અથવા દુઃખે તે,
શું ઈચ્છવું : નહિ જ એ પણ જાણતો વા.

જાણું પરન્તુ રસનાં સહુ છે વિહારી ,
જાણું વળી કુસુમ એક જ છે રસાળું ;
છો જે તમે કુસુમનાં કુસુમે રહો એ :
એ લાગ્ય , એ જ હિત , એ શુભ કંચિવાનું .

સેવા ધરું નવીન શી ચરણારવિન્દે ?
ગૂંથી ક્યાં કુસુમનો લઈ હાર આપું ?
લક્ષ્મી તણા સુમન પાસ કુલો લબ્ધતાં ,
સ્વામી ધરે સહુ જ ત્યાં કથી ભેટ લાવું ?

લાવી ધરું હૃદય તો પણ આ તમોને ,
લાવી ધરું હૃદય તે નિજ સાથ લેજો ;
પીજો પીવાડી મધુ અમૃત પુષ્પનું સૌ ,
ખીજું : ધરે પ્રભુજી તે લઈ મગ્ન રહેજો ! ✓

✓ સારાવનો ઇનકાર*

આવું , કહો ! ક્યાં એકલો ? આશક જહાં થાતી નથી ;
ખ્યાતું લયું આ : ના કહર ! પીવા જહાં ખ્યાસી નથી .
છે ખ્યાસ , છે શોખે અને છે આ જિજરને મહોળતે ;
મીઠું લયું જામે , મગર હા ! સોળતી પીવા નથી .

* આ કવિતા શિયોસોરીએ આપેલી એક સારાવના પરથી બનેલી છે :

ગીતામાં ભગવાને કહ્યું છે કે મુંજતે તે ત્વં પાપાં ચેપર્વત્યાત્મકારણાત્ ॥

વિશ્વવ્યવસ્થ ના ચક્રાર્થે પકાવવું અને એ હવિમાંથી શેષ માત્ર લેવું ,
એ ગીતાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે . એ કમથી બિલટો ચાલનાર સ્વાર્થી છે અને
ચાર છે . બધા સ્વાર્થી ચાર છે કેમકે જે વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે , તે તે પેતાને
માટે જૂંટી લેવા માગે છે . બધું જ એ વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે , તેથી નહાનો
સ્વાર્થ પણ મહોટી ચોરી છે .

શિયોસોરી કહે છે , કે અગણિત જન્મના ફેરા પછી નહાનાં નહાનાં
સ્વાર્થો પછી , અને નહાની નહાની આશાઓ પછી એવો એક સમય

નૂરે જુહાઈમાં તમે, સાકી, શરાબી ને સનમ ;
સોખત હમારી આલમે, આલમ ચડી ઈશ્કે નથી .

ખેઈશ્ક શું જાણે શરાબી યા શરાબીની સ્મૃતિ ?
ખેઈશ્કથી જૂની મહોખત તૂટતી આજે નથી .

આલમ, પિદર, માદર, બિરાદર, દોસ્ત ને શું શું નહીં ?
ગફલતે તેને સુવારી જામ પીવાતું નથી .

આ જામ પર લાખો જહાં કુરખાન તો કરવી ઘટે ;
તો યે સગાઈના હકે એ પેશકદમી ના થતી .

પીવાડવું જો ના બને, પીવું પછી ચોરી કરી ;
આલમ રહે, હું ક્યાં હસું ? એ ખૂન જોવાતું નથી .

સોખત વિના કેવી શરાબી ? શી ખુમારી એકલાં ?
આ જામ ખ્યાડું ઝિન્દગીથી તો ય ચૂમાતું નથી .

આવે છે, ન્યારે જીવ નિર્વાણભૂમિકાના દ્વાર પાસે આવી ઉભો રહે છે અને આખા વિશ્વને પોતાની સાથે લેઈ જવાની મહાન્ આશામાં મહાન્ સ્વાર્પણ માટે તૈયાર થાય છે . નિર્વાણભૂમિકા તરફ એક પગલું તે અગાડી ભરે અને કુદરતની બધી સ્થિતિઓથી પર જાય અને પછી આ સંસાર સાથેનો તેનો દોર તરી જાય ; પણ, ગીતાના ઉપલા ઉપદેશને અનુસરી, ધણું મહાત્માઓ નિર્વાણનું સુખ છોડી દેઈ, સંસારીને મદદ આપવા સંસારમાં રહે છે. નિર્વાણભૂમિકામાં પગલું મૂકવા જતાં જ, હૃદયમાં મહાન્ ક્ષોભ થાય છે . જાણે પાછળ દુઃખમાં પડેલી આખી કુદરતનું દયામણું ઢંદન પુકાર મારતું અને સાદ કરતું લગી હોઈ છે . પરમ દયાળુ મહાત્મા આપણા ઉદ્ધાર માટે, ઉપર ન જતાં, નીચે ઉતરી આવે છે .

નિર્વાણભૂમિકાનું દ્વાર ઉઘડે છે, કુદરતનો પુકાર સંભળાય છે અને મહાત્મા આપણા ભોમિયાનું અને રક્ષકનું કાર્ય બજાવવા ઓપણી તરફ વળે છે . તે સ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખીને આ કવિતા લખાઈ છે . મહાત્માના બોલ એવા એક મહાત્માના મુખમાંથી નિકળતા હોય એવી રચના રાખી છે .

સનમ અને સાકી નિર્વાણભૂમિકાનાં સ્નેહ અને સ્તુત્ય છે અને શરાબ એ ભૂમિકાનો આનન્દ છે .

આટલું કલા પછી બીજું બધું સહજ સમજાય તેવું સરલ છે .

ખાલું જરી પીતાં જિગરથી આ જહાં જૂટો પડે ;
પીનાર પી પી જાય તો આલમ તણું ઠોઠું નથી .

ખાલું ધરું જ્યાં હું લાગે , આલમ પુકારી ઊઠતી ,
ઝાડો , ઝરા , ફૂલો રહે , આંસુ સહાતાં એ નથી .

છો ખ્યારથી આવ્યા અહીં , આફત ન આ ધારી હશે ;
નાઉમેલીની હવે માફી મગાતી એ નથી .

સાફી ! સુનમ ! પાછાં ફરો , ઠેલું તમારા હાથને ;
ઇશકે જહાંમાં ઇશકનું આ જામ દેવાતું નથી !

તો ચે , સુનમ ! સાફી ! હમારી રાહ તો જોજો જરૂર :
પીધા વિના આ જામને , રાહત નથી ! ચેને નથી .

તાઝિમોથી , ઇશકથી , લાગો ખુશામદથી અગર -
જો જહાંને લાવવા , તો ત્યાં મઝા એને નથી .

આશક થઈ ખ્યાસી હશે આલમ તમારી ચોંટી શી :
સાથે લઈ પીશું શરાબી , હુજ ત્યાં પીવા નથી .

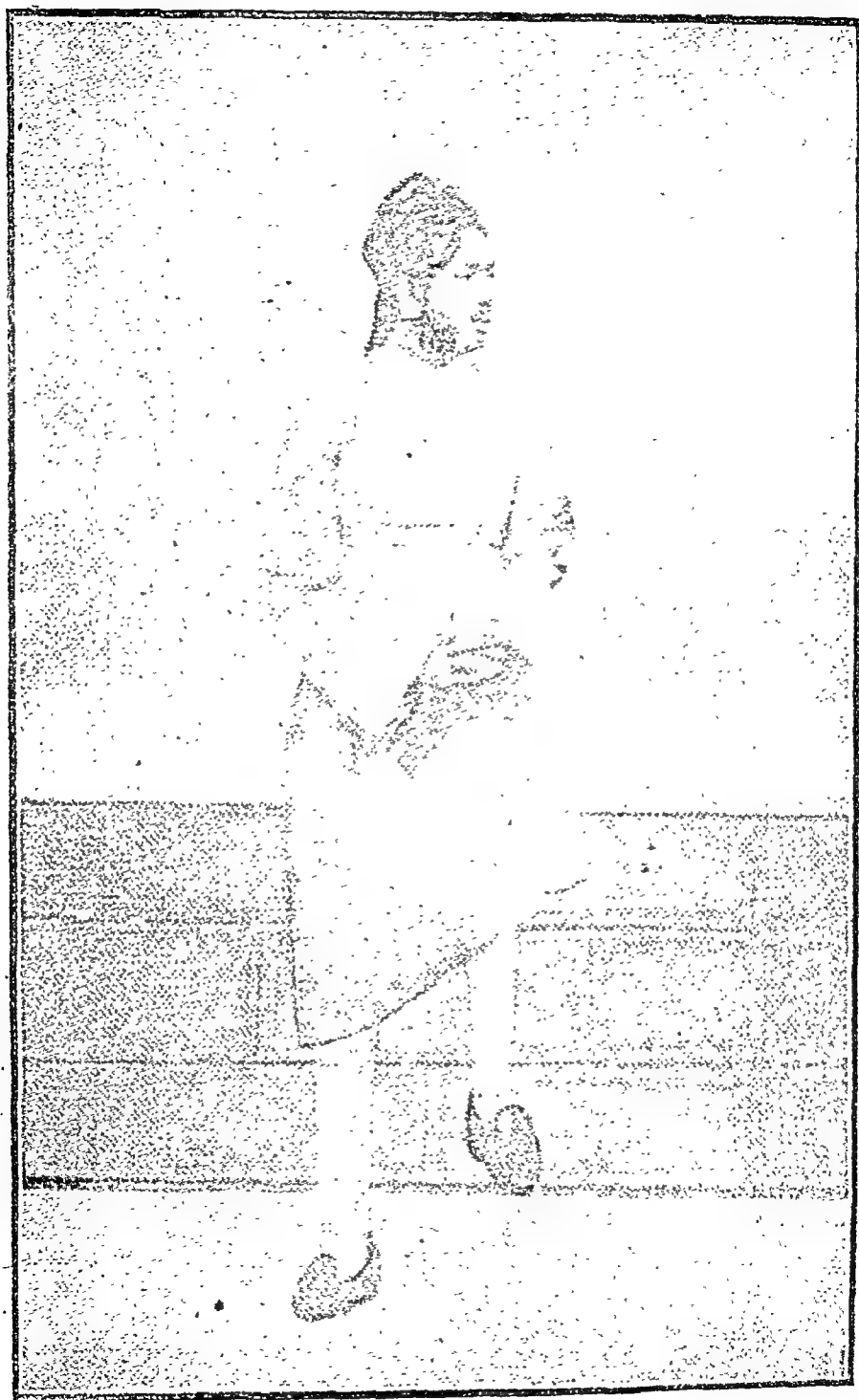
✓ આપની યાદી ✓

જ્યાં જ્યાં નજર મહારી ઠરે યાદી લરી ત્યાં આપની ;
આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની !

માશૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી , અને
જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં ગુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની !

✓ જોઈ અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીઠી લહર ,
✓ તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી આપની !

✓ તારા ઉપર તારા તણાં ઝૂમી રહ્યાં જે જૂમખાં ,
તે યાદ આપે આંખને જોખી કચેરી આપની !

આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હમારી ગોદમાં,
આ દમ અ દમ ખોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની !

આકાશથી વર્ષાવતા છે ખંજરો હુશ્મન બધા ;
ચાહી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની !

દેખી ખૂરાઈ ના ડરું હું , શી ફિકર છે પાપની ?
ઘોવા ખૂરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની !

થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાં એ આશના :
તાજી બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાણી આપની !

જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ ચારે ત્યાં મિલાવી હાથને ,
અહેશાનમાં દિલ ઝૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની !

ખ્યાઈ તજીને ખ્યાર કોઈ આદરે છેદલી સફર :
ઘોવાઈ ચાહી ત્યાં રડાવે છે જૂદાઈ આપની !

રોઉં ન કાં એ રાહમાં એ બાકી રહીને એકલો ?
આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની !

જૂતું નવું જાણું અને રોઉં હસું તે તે બધું :
જૂની નવી ના કાંઈ તાજી એક ચાહી આપની !

ભૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામઠી :
જેયું ન જેયું છે અને જે એક ચાહી આપની !

ફિરમત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી ;
છે આખરે તો એકલી ને એ જ ચાહી આપની !

શ્રી કલાપીના કેકારવનો શબ્દકોષ

—ॐ—

અતીવ = અતિ ; પુષ્કળ ;

એશુમાર .

અનલિપ્તા = અનલિપ્તાપણું ;

અનલિપ્તપણું ; ભોળું ; અસાન .

અનલ = દેવતા ; અગ્નિ .

અનલહુંક = “ બ્રહ્મથી હું અલિપ્ત છું ” એવા અર્થનો અરબી

મન્ત્ર ; આ મન્ત્રનો જપ

મનસૂર નામના મહાત્માએ

કયો હતો અને ઈશ્વરની સાથે

એકતા હોવાનો દાવો કરવા

માટે મુસલમાનોએ એમને

દેહાન્તદંડ કયો હતો .

અનિલ = પવન ; વાયુ .

અનંગ = કામદેવ ; પ્રેમદેવ .

અલિસારિકા = પોતાના પ્રેમ-

પાત્રને અત્યંત ઉત્સુકતાથી

મળવાનો સંકેત કરનારી

નાયિકા .

અભ્ર = વાદળું .

અભ્રુન = શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના

તેમ જ શ્રી મહાભારતના વીર

પુરુષો પાંડવો - જેમાં મુખ્ય

ધનુર્ધર અભ્રુન - પ્રેમનું

સંસ્કરણ પામેલા મનનું એ

રૂપક છે .

અલકલટ = માથાના વાળનો

જથ્થો-ગુદ્દ - વાળની લટ .

અવધિ = હદ ; સીમા .

અવધૂત = જેણે રાગની તેમ જ

૧

ત્યાગની અન્ને ભાવનાઓ

ત્યજી દીધી છે તેવો તપશીલ

અને જ્ઞાનસિદ્ધ મહાત્મા ;

રાગત્યાગથી અતીત મસ્ત

પુરુષ - ત્રિગુણાતીત સન્ત .

આખ્યાયિકા = ન્હાનું આખ્યા-

ન ; દૂંડી વાર્તા .

આતશ = અગ્નિ ; દેવતા .

આનન્દકેન્દ્ર = જેનું મધ્યબિન્દુ

આનન્દ છે એવું .

આકૃતાખ = સૂર્ય .

આસીન = અસ્તુ !

આર્દ્ર = ભીનું ; કામળ .

આલમ્બ = ટેકા ; આધાર ;

અવલમ્બન .

આશક = ઈશક જેનું જીવન છે

તે આશક , ચાહનાર ; પ્રેમી ;

ભક્ત .

આહુ = નિઃશ્વાસ .

આહ્લાદ = ઉલ્લાસ ; આનન્દ .

ઈન્ધ્યાલ = નસીબ ; કિસ્મત .

ઈન્ધ્યાશક્તિ = હૃદયબલ - ‘ વિલ્-

પાવર. ’ Will-Power .

ઈશક = મહોબત ; પ્રીતિ ; ભક્તિ ;

સ્નેહ .

ઉત્કૃષ્ટલ = પ્રકૃષ્ટલ ; ખીસેલું .

ઉદ્ભિદ્વિધા = વનસ્પતિશાસ્ત્ર .

ઉદર = પેટ .

ઉપવન = બાગ ; બગીચો .

ઉપાલંભ = રૂપકો ;

ઉદ્દેશ = માયા ; મહોત્તર ; પ્રેમ .

ઉષા = પ્રભાત .

ઉષ્મા = ગરમી ; હૃદય .

ઉસ્તાદ = શિક્ષક ; ગુરુ .

ઝંપિ = વેદોની ગુહ્ય પરિભાષાને સમજીને ગાનાર પ્રેરિત પુરુષ ;

આન્તરમાં પ્રકાશ પામેલો પ્રેરિત પુરુષ તે ઝંપિ .

ઝાંકાર = અશ્વત્થનો - પરમાત્માનો એકાક્ષરી મન્ત્ર ; એને પ્રણવમન્ત્ર પણ કહે છે .

અંક = જોળો - ઉચ્છંગ .

અંજામ = છેવટનું પરિણામ .

અંબર = વસ્ત્ર ; કપડો .

કંજા = મોત ; મૃત્યુ .

ક્યામત = મરણ પછી નવેસર ઉઠવાની સ્થિતિ . મહાપ્રલયની સ્થિતિ . આ શબ્દ ઈસ્લામી ધર્મનો છે .

કરંટ = કાગડો ; કરંટ-ઉપરથી .

કલુપમયતા = કલેશ ; મસિનતા .

કાતિલ = કતલ કરનાર ; ગ્રાણી લેનાર .

કાલિદાસ = સંસ્કૃત કાવ્ય - સાહિત્યના સર્વત્રેષ્ઠ કવિ .

કાસાર = સરોવર ; તળાવ .

કિરાત = લીલ - મહાદેવજીનું એક નામ છે .

કિશોરી = ન્હાની વયની .

કાન્ત = પ્રેમી ; ચાહનાર ; આશક .

કાન્તિ = રૂપ ; ખુબસુરતી .

કુરંબ = મૃગ ; હરણ .

કૃષ્ણ = ભગવાત વિષ્ણુના દશ

મુખ્ય અવતારોમાં આઠમો અવતાર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનો . તેઓ પૂર્ણપુરુષ ગણાય છે અને પ્રેમનો , જ્ઞાનનો અને યોગનો પૂર્ણ સંસિદ્ધ અવતાર મનાય છે .

કેલિ = વિહાર ; ઉપભોગ .

કલાન્ત = થાકેલો ; શ્રમિત .

ખૂણ = તદ્વાર .

ખતો = લૂલ ; ગુનાહ .

ખાક = ખાળ = રાખ = ધૂળ ; માટી .

ખાકી = ખાખી = અવધૂત ; જોગી .

ખાર = કાંટા .

ખાલિક = ખાલેક = ખલકના ચાલેક ; પરમાત્મા .

ખિલાફ = ખોટું ; ખૂટું . અવાસ્તવિક .

ખેરાત = દાન ; અક્ષિસ .

ખોદ - ખોદ = ગુસ્સો ; ક્રોધ .

ખ્યાખ = સ્વપ્ન .

ખ્યાલિશ - ખાલેશ = ઇચ્છા ; મરજી .

ખેલર = કામળ .

ખમ = કુખ ; દિલગીરી .

ખમખ્યાર = કુખથી ખરાબ થઇ ગયેલો .

ખાદિલ - માદેલ = અજાન ;

ખેલાન ; ગદ્યલતમાં રહેલો તે માદેલ .

ખાયરી = આજાણ , અનિય અને

વૈશ્યને નિત્ય જપવાનો
ઋગ્વેદમાં કહેલો મંત્ર;
એમાં ત્રણ પદ હોવાથી એને
ત્રિપદા પણ કહે છે.

ગિરિ - ગિરિવર=પહાડ ; પર્વત.

ગિટલા=નિન્દા ; અપકીર્તિ.

ગીતા=શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા -

આર્યોનું એક અતિ મહત્ત્વનું

અને અદ્ભુત ધર્મપુસ્તક.

એમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન

વચ્ચે સંવાદ છે. ૭૦૦

શ્લોકો અને ૧૮ અધ્યાય છે.

એના કર્તા ભગવાન વ્યાસ

મુનિ છે.

ગુલ = ફૂલ ; પુષ્પ.

ગુલઝાર = બગીચો.

ગુટમ = પાંડાનો ગુચ્છો.

ગમ્બી = અદશ્ય ; દિવ્ય.

ગંદ = દડો - દડી.

ગૌણ = સુખ્ય નહિ તે ; નાનું.

ગંગા=પવિત્ર નદી. (ગંગાજના
નામ ઉપરથી.)

ગ્રીવા = ડોક ; ગરદન.

ગ્લાનિ=દિલગીરી ; શોક.

ગ્યમન=આગ ; બગીચો ; ઉપવન.

ગ્યરમ = આંખ.

ગ્યરતા = સુન્દરતા ; રૂપ.

ગ્યર = લાંબું ; દીર્ઘ.

ગ્યિવન = પડદો.

ગ્યંડાળી = એક ન્હાના પંખીનું

નામ છે. અહીં તો રૂપક છે.

જડા = હુઝ. બેજડા = હુઝ-
રહિત.

જળ્યાં = જલ ; ભાષા ; વાણી.

જલધિ = દરિયો ; સમુદ્ર.

જહન્નમ=નરક ; નારકી ભૂમિકા.

જહાંગીર = દુનિયાને જીતનાર.

જવર = તાવ ; જુખાર.

ઝખમ = ઘા.

ઝળેહુ = કતલ.

ઝાલિમ = ઝુલ્મગાર.

ઝુલ્ફ = માથાના વાળની લટ.

ઝુલ્ફાં.

ઝેદી-ઝમરી=ટૂંકપણું ; ઘડપણ.

તકસીર = ભૂલ.

તક્તૂર = પતરાનું એક વાસણ, જે

શેકવાના કામમાં આવે છે.

તમિસા = રાત્રિ.

તરલતા=ચંચલતા ; અસ્થિરતા.

તરુ-તરુવર=ઝાડ ; મોટાં ઝાડ.

તલબ=અતિ આતુર ઇચ્છા.

તસદલી=સમજવટ ; સમાધાન ;

શાન્તિ.

તાઝિમ=માન આવકાર ; સત્કાર.

તાસીર = અસર.

તિર્યચ્ચ = પંખી.

તુફેસે = વારતે ; માટે.

તુમુલ = અતિ ગાઢ ; ઘીચ.

તુષાર = ઝાકળ.

તેગ = તલ્વાર.

તોખાડુ = પરતાવો ; પશ્ચાત્તાપ.

દમ = શ્વાસ ; પળ, ક્ષણ.

દમ બ દમ=પળેપળ ; ક્ષણે ક્ષણ.

દર = હરેક.

દરખત = ઝાડ.

દર્વિશ-દરવેશ = સાધુ ; સન્ત ;

કઠીર ; મહાત્મા.

દસ્ત = હાથ .

દાઝ = મધ-(પ્રેમરૂપી) .

દિગમ્બર = દિશાઓ જેનાં વચ્ચે એ ; નગ્ન .

દિનકર = સૂર્ય .

દિલખર = પ્રિયતમા .

દીકાર = દેહાર = દર્શન .

દુમ = ઝાડ .

દેતલ = દેનાર ; (આરણી ભાષાનો પ્રયોગ છે .)

દૌર્બલ્ય = દુર્બળતા .

દ્યુતિ = પ્રકાશ ; જ્યોતિ .

દ્વિગુણી = ગમણું .

ધવલ = ધોળું .

ધાતા = કર્તા ; સ્રષ્ટા .

દૂર્ઘટિ = મહાદેવ - શંકર - શિવજી .

ધ્વંસ = નાશ .

નક્રસ = માનસિક વિકાર ; કામ . ?

નાસ્તિક = માત્ર દેશ્ય વસ્તુ જ સત છે એમ માની કેવળ આંહિક જીવન જીવનાર અને ધર્મવરને આન્તરમાં નહિ માનનાર અતિબુદ્ધિવાદી ; વિકૃત બુદ્ધિવાદી. Sceptic; Nihilist .

નિગાહ = નકર; કૃપાદષ્ટિ .

નિમિષભર = ક્ષણભર .

નીચી = સ્ત્રીને કટિ ઉપરનું પહેરવાનું વસ્ત્ર .

તન = નવીન .

ન્યામત = પદ્યાન; મિષ્ટ લોજન;

એ ઉપરથી કૃપા; મહેરબાની.

પેતાકા = ધાન , ચાવડો .

પથિક = પથી , મુસાફર, પ્રવાસી .

પરુપ = કઠોર , કઠણુ .

પરેશાની = ઉદાસીનતા .

પલ્લવ = ખાળોચીક ; ન્હાની તલાવડી .

પીયૂષ = અમૃત , સુધા .

પુનરુદ્ધાહ = ફરી વારનું હગ્ન .

પુરાતન = મુરાજી; જૂનું; પ્રાચીન.

પુલકિત = આનન્દી ; હર્ષિત .

પુલીન = નવલીન - સુકાષ્ઠ ગમેલું તળાવ; જવરહિત સ્ત્રી કિનારો.

પુંજ = હમલો .

પેર = કદમ , પગ .

પ્રણુવ = પ્રેમ , પ્રીતિ , સ્નેહ .

પ્રણુવ = જુઓ ઝં .

પ્રશાખા = ન્હાની ડાળી .

પ્રસ્તુન = ફૂલ , પુષ્પ .

પ્રજા = પૂણું જ્ઞાતી .

પંચત્ય = નિર્વાણ ; મૃત્યુ .

ફેઝલ = મહેરબાની, કૃપા, આનન્દની નજર .

ફેના = તાશ ; સ્વાર્પણ; ત્યાગ .

ફેરહાદ = ઇરાનના એક પ્રખ્યાત આશકનું નામ છે. તે સાધારણ હાલતનો આદમી છતાં શીરીન નામની સ્ત્રીની રાણીને ચાહતો હતો અને તેના પ્રેમમાં તેણે મહોટો પહાડ ખોદ્યો હતો. શીરીન ફેરહાદનાં નામ ઈશકના સાહિત્યમાં બહુ પ્રખ્યાત છે.

ફેલક = (૧) આકાશ ; (૨) હાથ ;
(૩) સપાટી .

ફેલવી = નમ્ર ; પ્રશંસક .

ફેલસૂફી = તત્ત્વજ્ઞાન : Philosophy .

ખેદન = શરીર .

ખેરકત = લાલ ; નફે .

ખાલાક = બિગતો સૂર્ય .

ખિયાખાન = જંગલ ; અરણ્ય .

ખેસમિટલાહ = “ પરમાત્માના
નામ સાથે ” એવા અર્થનો
પ્રત્યેક કાર્યને આરંભે ખોલ-
વાનો ઇસ્ત્રામી મંત્ર .

ખીન = વીણા .

ખુખાર = તાવ .

ખુલખુલ = મધુરા સ્વર ગાનાર
એક નાનું પંખી. જીવાત્મા-
ના રૂપક તરીકે આ શબ્દ
વપરાય છે .

ખુઝરગ = વૃક્ષ .

ખુરખો = મ્હોં ઉપર ઢાંકવાનો
કપડાનો પડદો .

ખેગમ = (૧) રાણી , મહારાણી ,
(૨) ગમ વગરનું . (૩) દુઃખ-
રહિત ; શોકરહિત .

ખેગાના = અનુભવો ; તિરોહિત .

ખેઝાર = કંટાળેલો ; દુઃખી ; થાકેલો .

ખેત = કવિતાની યા ગઝલની જે
લીટીની કડીને ખેત કહે છે .

ખેલુખૂ = અપવિત્ર ; નાપાક .

[પરમાત્માનું ધ્યાન યા બન્દગી
કરતા પૂર્વે હાથ મ્હોં ધોષને
પવિત્ર થવાની ક્રિયાને “ખુખૂ-

કરવું” કહે છે, તેથી રહિત
તે ખેલુખૂ .]

ખેહયાઇ = હૃદયહીનતા .

ખેહિરત = સ્વર્ગ .

ખો = ગન્ધ ; વાસ .

ભરત = આ ભરત રાગની કથા
માટે જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવત ,
સ્કન્ધ ૫ ; અધ્યાય ૮-૯ .
(જુઓ આ ગ્રન્થમાં માર્ગ-
દર્શક ટીકા .)

ભુજ = હાથ .

મંકરન્દ = પુષ્પનો રસ .

મજનૂં - એનો શબ્દાર્થ “દીવાનો
આશક” થાય છે . લેલાં-
મજનૂંની પ્રેમકથા બહુ અને
ફારસી સાહિત્યમાં બહુ પ્ર-
ખ્યાત છે. મજનૂં ધીઝનીના
બાદશાહનો શાહનદો અને
લેલાં મીસરના કાજીની
દીકરી હતાં . લેલાંને
જેતાં જ મજનૂંને પૂર્વ-
સ્મૃતિના સંસ્કાર જાગે છે
અને તેનામાં તેને અનિ-
ર્વાચ્ય દર્શન થાય છે . એ
બન્નેની અનેક પ્રકારે કસો-
ટીઓ થાય છે . મજનૂં
લેલાંના શબ્દને અલ્લાહનું
ફરમાન સમજે છે અને એક
ઝાડના થડમાં તપ કરે છે .
છેવટે બન્નેનું મળવું થાય છે,
અને થોડી કાળમાં બન્ને
શરીરો છૂટી જાય છે.

ભગવતી મીરાં, મહાત્મા
તુલસીદાસ અને મજનૂં

ગામીઓના જેવી અનન્ય-
ભક્તિનું આ દર્શાત છે .

મગલ = શક્તિ ; ગળ , જોર .

મધુપ = ભ્રમર , ભગેરો .

મનસુર = મનસુર = હુસેનખીન

મનસુર અલ્લ હુલ્લાજ , એવું

આ ઉપદાનિષ્ઠ મહાત્માનું પૂરું

નામ છે . તેઓ ખગદાદમાં

થયેલા અને અનલહક

એટલે અહં બ્રહ્માસ્મિ અથવા

સોઽહમ-શિવોહમ બોલવા

માંડે ત્યાંના મુલતાને

એમને કેદમાં પૂરીને છેવટે

દેહાન્તદંડ કરેલો ; એમના

શરીરને સૂળાએ ચડાવેલું .

(હિજરી સન ૩૦૯) ઇસુ

ખ્રિસ્તની પેઠે દેહવિસર્જન

પછી પણ પોતાના ચૂસ્ત

આશકોને એમણે દર્શન દીધેલું

એવી પણ માન્યતા ચાલે છે .

મરહમ = મલમ .

મઝ = દેદ .

મહફિલ = મંડળી ; સલા ; મિજલસ

મહબૂબ = પ્રિયતમા ; મધુર હૃદય .

મહમ્મદ-મોહમ્મદ = ઇસ્લામના

હેલા પયગમ્બર હઝરત

મહમ્મદ સાહેબ .

માદર = માતા ; જનેતા .

માઘ = સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યમાં

કાલિદાસ અને ભવભૂતિ

જેવો મહાકવિ એનું રચેલું

નૈપથકાવ્ય પ્રખ્યાત છે .

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એક

ઉક્તિ છે કે :-

અપમા કાલિદાસસ્ય

મારવેરથર્થગૌરવમ્ .

વૃણ્ડિનઃ પદલાલિતયે

માઘે સન્તિ ત્રયો મુખાઃ ॥

મારુદ = પ્રિયતમા ; દિવ્યર ;

સેનમ ; દિવ્યદાર , કેટલીક વાર

‘ સનમ ’ શબ્દને બદલે આ

શબ્દ વપરાયેલો છે અને કેટ-

લીક વાર સાધારણ અર્થમાં

પણ વપરાયો છે .

મિસ્કીન = ગરીબ ; નકર .

મીરાં = રાઠોડ વંશનાં કુમારી

અને જેવાડનાં મહારાણી શ્રી

મીરાંબાઈ મહાન ભક્ત

થયાં . તેઓ અનન્ય પ્રેમથી

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને ભજતાં

હતાં અને નરસિંહ મહેતાની

પેઠે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એમને

પણ વખતોવખત પ્રત્યક્ષ

તેમ જ બુદ્ધા બુદ્ધા ચમત્કારો

વડે દર્શન દીધાં હતાં .

મુકદ્દર = નસીબ ; કિસ્મત .

મુક્તા = મોતી .

મુરબત = શરમ .

મુરાદ = ઇચ્છા ; હોશ .

મુશિદ = ગુરુ ; શિક્ષક .

મૃગપતિ = સિંહ .

મોહતાબ = ગરીબ ; લાચાર ;

કંગાળ .

મોલા = પરમાત્મા .

મલાનિ = દિવંગીરી ; શોક .

મહેતો-મહેતો = કાઠીઆવાડના

મુપ્રસિદ્ધ ભક્ત નરસિંહ

મહેતા જીનાગઢમાં થયા .

તેઓ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના
અનન્ય લક્ષ્ય હોવાથી તેમને
અનેક રૂપે પ્રત્યક્ષ તેમ જ
બ્રુહા બ્રુહા અમલકારો વડે
પરમાત્માએ દર્શન દીધાં હતાં.

યુગલ = જોડું - જોડી.

રોહ = રસ્તો ; માર્ગ.

ધર્મપ્રવાહ ; ધર્મપન્થ.

રાહત = આરામ ; સુખ ; શાન્તિ.

રાહદારી = રસ્તો ; પ્રવાસ ; મુસાફરી.

રિપુદલ = દુશ્મનનું લશ્કર.

રુદ્ધિષા = રોવાની ઇચ્છા.

રૂહ = જીવ ; જીવાત્મા.

લેકઝ-લબ્ઝ = શબ્દ ; ઉદ્દગાર.

લખ = જોડ.

લાઝિમ = યોગ્ય.

લેલી = ઇશકના દીવાનાં મજનૂંએ

જેની ખાતર ભારે તપ કર્યું

હતું તે એની પ્રેમમૂર્તિ લેલાં.

લ્યાકત-લ્યાકત = લાયકાત ;

યોગ્યતા.

લ્યાનત-લ્યાનત = ફિટકાર ; ધિક્કાર

વસ્લ = મેળાપ ; સંયોગ ; દર્શન.

વાટિકા = વાડી.

વારિથિ = દરિયો ; સમુદ્ર.

વિટપ = ઝાડ ; છોડ.

વિધુ = ચન્દ્ર.

વિનિમય = બદલો-બદલોબદલો ;

સાદું.

વિપુલ = પુષ્કળ.

વિસ્લવ = તોફાની ફેરફાર ; ભારે

ઉથલપાથલ.

વિશદ = સ્પષ્ટ ; ચોખ્ખું ; શુદ્ધ.

વીચિ = લહરિ ; ભિર્મિ ; તરંગ ;
મોબું.

વ્યજન = વીંઝણ ; પંખો.

વ્યથા = દુઃખ ; દર્દ.

વ્યોમ = આકાશ.

વ્રણ = ઘા ; ઝખમ.

વ્રીડા = લજ્જા ; શરમ.

રીયતાન = આસુરી સત્તા.

શરાબ = દારૂ ; મદ્ય. પ્રેમનું રૂપક

આ શબ્દથી વ્યક્ત થાય છે.

શશાંક = ચન્દ્ર.

શાહી = સુલતાની ; રાજપણું.

શિતાબી = ઝડપ ; ત્વરા ; જલદી.

શીકર-સીકર = પાણીનો છાંટો ;

જલકણ.

શીરીન - શીરી' = ઇરાનની

શાહનદી અને ચીનની

શહેનશાહ્યાનું હતી-ફેરહાદ

નામનો ગરીબ મજૂર એના

ઉપર આશક થયો અને

પરિણામે આખો પહાડ ખોદી

કાઢવાનું મહાભગીરથ કાર્ય

એણે શીરીનને મેળવવા

માટે કર્યું. શીરીન મરી ગઈ

એમ સાંભળતાં જ એણે માથું

ફેડી નાખ્યું. એની જ કબર-

માં શીરીન જીવતી સૂતી છે.

શુકન-સુખન = શબ્દ.

શુક = આશીર્વાદ ; સ્તુતિ.

શુચિતા = પવિત્રતા.

શાણિત = ઘોઘી.

સ્લાધા = વખાણ, પ્રશંસા.

સેનમ = (૧) પ્રેમસ્વરૂપ પ્રિયતમા-

The Beau Ideal-માશક ;

સગુણ બ્રહ્મમૂર્તિ, પરમાત્મા-
(God.) બન્ને પ્રકારના
અર્થોર્થો આ શબ્દ આ
અન્યમાં વપરાયો છે.

સમિધ = યજ્ઞમાં હોમવાનાં કાળ; સૂક્ષ્મ લાક્ષણ, બળતણ વગેરે.
સર = સરોવર.

સલિલ = પાણી ; જળ.

સાકી = શરાણી મહાદેવમાં જેના હાથમાં દારૂનો સીસો અને ખાસો રહે છે અને જે ભરી ભરીને સૌને પાય છે, તે સાકી કહેવાય છે; આ ઉપરથી પ્રેમરૂપી મધ પાનાર - પ્રેમને પાંચે ચડાવનાર ગુરુ-
The Spiritual Guide.

સાવજ=દીપડો, વાદ્ય, ચિત્તો.

સિતમ=જૂલમ.

સિતમગર=જૂલમગર.

સિકેત=વખાણ, પ્રશંસા.

સીના=જાતી.

સુખન-શુકન = ખેલ; શબ્દ.

સુધાંશુ=ચન્દ્રમા.

સુપ્રભ=સુપ્રકાશિત.

સુમન=ફૂલ.

સુરખી=લાલાશ, લાલી.

સુરલી=ગાય.

સુરભ-સુરલી-સુરભે=સુગંધ.

સુરા=મધ, દારૂ, પ્રેમના-ધરિકના તેમ જ ભક્તિના રૂપક

તરીકે આવા શબ્દો પ્રાચીન કાળથી વપરાય છે.

સંચિત=ઝોઠું કરેલું.

સ્તિબ્ધ=સ્તેહાન; સ્તેહભરેલ.

સ્વેદ=પસીનો; પરમેવો.

હુક=પરમસત; બ્રહ્મ, પરમાત્મા.

હુરગિઝ=કદાપિ; કદી પાવું.

હુલા=સખીને સંબોધનનો શબ્દ છે. હે હતા ! હે હવે ! હે સખિ ! એમ કહેવાય છે.

હાસિલ થયું=પ્રાપ્ત થયું; નફો થયો; કંઈ મળ્યું.

હિજ્ઞ=વિરહ.

હિના-હીના=મેંદી-પગના નખ ઉપરની મેંદી. આ રૂપક પ્રેમની સુન્દરતાનું નિરૂપણ કરે છે.

હિમાંશુ=ચન્દ્રમા.

હુજ્ઞ = અન્દરનો ઓરડો ; અન્તરંગ ; જ્ઞાનપક્ષે જોઈએ તો વિજ્ઞાનમય કોંપ.

હુસ્ન=સુન્દરતા ; રૂપ.

હુર = હુરી = અપ્સરા ; સુન્દરી ; પરી.

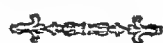
હુલ્લ = એક જાતનું લોખંડી ઓગર-સોયા જેવું-પેચવાળું. (Screw).

ક્ષીરાગ્નિ=ક્ષીરસાગર; પુરાણમાં કહેલ એક સમુદ્રનું નામ છે. ત્યાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને સમદેહવાળા શેખનાગ ઉપર શયન કર્યું છે. ॥ ૭૪ ॥

ॐ સદ્ગુરુ

શ્રી કલાપીના કેકારવની માર્ગદર્શક ટીકા

ફેકીરી હાલ

આ સૌથી પહેલું કાવ્ય શ્રી કલાપીએ સત્તર અઢાર વર્ષની જીગતી તરુણ વયે લખેલું છે. રાજા તરીકે રાજ્યગાદી ઉપર બિરાજતાં જ-સાંસારિક સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરતાં જ, આવા ફેકીરી હાલના ખ્યાલ આ મહાપુરુષને આવેલા છે. એમના અઘૌંકિત જીવનની આ વિશિષ્ટતા છે. સ્વ. કાન્ત યોગ્ય જ કહે છે કે - “કલાપી તો સુરતાની વાડીનો મારણ છે.” સુરતા એટલે દેવત્વ - આટલા મોટે જ શ્રી કલાપી દેવ.

આ ફેકીરી હાલનું કાવ્ય શ્રી કલાપીની ફેકા દ્વારા ગરવી ગૂજરાતમાં સંલગાયલાં કાવ્યોમાં સૌથી પ્રથમ છે. એ વિલક્ષણ આત્માના મન્યનનું આ પહેલું જ મોજું છે. આ કાવ્ય એક કરતાં વધારે રીતે ઉકેલી શકાય :

ઉલ્લેખિત અને બેગમનાં સંબોધનો , જેમ પોતાને તેમ માયાને - પ્રકૃતિને પણ આરોપાય :

જે દરખત પર ચડવાની અહીં વાત કરેલી છે, તે દરખત બાઇબલમાં કહેલું જીવનવૃક્ષ-Tree of Life. યોગની દૃષ્ટિએ જોતાં, અક્ષરધ્રુવી અન્દરના પદ્મદંડને-Spinal chord ને દરખતનું રૂપક અપાય.

આ ફેકીરી હાલની ગઝલ આ ગ્રન્થનું વીજક છે.

જે બુલબુલને ટૂંકવાની અહીં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયેલી છે, તે બુલબુલને આપણા પ્રાચીન સન્તોએ, ભક્તોએ અને વેદાન્તીઓએ તથા યોગીઓએ કહેલા હંસ : સોહમ્ સાથે સરખાવી શકાય:-

“એ પિંજરા નહીં તેરા, હંસા રાજા !

એ પિંજરા નહીં તેરા.” કબીર,

ફક્ત નાગો બિયાબાને=નાગો=માયાના મલ, વિશેષ આદિ
આવરણથી રહિત. સરખાવો :-

“નવસ્યા કાઇરતની પાછળ જીવે પણ નવસ્યા થઇને ફરવું જોઇએ.”
ચેન્દ ચોલ,

હું જે હું = “બ્રહ્મ” = નપુંસકલિંગ = અલુલિંગી -
(Beyond Sex) જાતીયતાથી પર-છે તેથી “હું”-એમ
નાન્યતરમાં કહ્યું છે-નિર્ગુણ-નિરંજન સ્વરૂપ.

હવે તે વૃક્ષ પર ચડવું અને મહારા હંસાને મહારે શોધવો : આ
ભવાટવીમાં આવરણરહિત થઇને ફરવું. મહારી સ્થિતિ વિરાગી છે. હું
જે આત્મતત્ત્વ-સ્વસ્વરૂપ હું તે હું નથી. મહારો હાત ફકીરી
હાત છે.

આ અને આવી ગૂઢ ગઝલો, આ પ્રકારે વસ્તુના આંતરમાં
ઉતરીને અભ્યાસી વિચારી શકે એટલા માટે આ દિશાસૂચન છે.

મધુકરની વિજ્ઞપ્તિ

પહેલી ગઝલ જેમ પ્રથમ વિરાગી સ્થિતિમાંથી એટલે ચિત્તની
નિવેદ્યપ્રધાન ભાવનામાંથી આવે છે, તેમ આ કાવ્ય વિપ્રલંભ
શૃંગારજન્ય ભાવનામાંથી એટલે ચિત્તની પ્રથમ પ્રણયપ્રધાન ભાવના-
માંથી આવે છે. કાવ્ય રસિક અને સરળ છે.

એકપ્રેમ

હકીમ કે તબીબની તલબ નથી મને-વગેરે=

વૈદ્ય કે ડાક્ટરની મહારે જરૂર નથી !

ધનિદ્રમજન્ય સુખની કે પ્રેમની મને પરવા નથી !

દે-પૂન દિલ દર્દ-કર્તા હસ્ત લાધું ના મને=

કાષ્ટનો હાથ એવો ન જ મળ્યો કે જેથી દિલને દર્દ કરનારા રક્તનો નાશ થાય.

વનમાં એક પ્રભાત

આ કેવળ વર્ણનાત્મક કાવ્યમાં હૃદયને કુદરતમાં રમવાને છૂટું મૂક્યું છે. આખા કાવ્ય ઉપર “અન્દ્ર” માસિકના તે કાળના તન્ત્રી સર્દાર ડૉ. હરિલાલ હર્ષદરાય દ્રુવની વર્ણનાત્મક શૈલીની પ્રયત્ન છાપ છે.

કુદરતને જોધને એનું નિરીક્ષણ - અવલોકન કરવાની શ્રી કલાપીની અદ્ભુત શક્તિનો આ કાવ્યથી આપણને પરિચય થાય છે.

મસ્ત ઈશક

હૃદય નાદાન પ્રેમીલા-વગેરે =

આશક આ પડયા બેહોશ-વગેરે =

કરી ખામોશ પછડા મા - વગેરે =

માયિક પ્રેમ તરછાડી - વગેરે =

ઓ નાદાન પ્રેમીલા હૃદય ! હવે આક લગાડીને દિગંબર બની જા-આ પ્રેમી શુદ્ધિહીન દશામાં પડેલો છે ; તે હિજરાબને પ્રાણત્યાગ કરશે. આ ફરહાદની કબરે કાષ્ટ શિરીત સુવાની નથી ! બસ ! હવે ઓ લોળા લાગ્યહીન હૃદય ! તું અદક અને પ્રેમના અક્ષણ યત્નો તજી દે-ખામોશ રાખીને હવે તું પોતાને આઘાત ન ઉપજાવીશ. આ હાવભાવ તો બધા સ્વપ્નના છે. આ બગીચો જાદૂનો છે અને તે પ્રપંચી જળથી અને ઠગાઈઓથી ભરેલો છે. * * * સાચાની મહોબતનો તિરસ્કાર કરીને તું અનલહકનો-પ્રાણી સ્થિતિનો-આત્મતત્ત્વસ્વરૂપનો = પરમાત્મા સાથેની એકતાનો સ્વીકાર

કર-મરત-મસ્તાન-ઉન્મત બની રહે. આખંડાનન્દના અનુભવ-સાક્ષાત્કારમાં તે પ્રસન્ન રહે.

પ્રેમ અને મૃત્યુ, પ્રેમ અને શ્રદ્ધા, ચંચલ પ્રેમ સુખ

વિકટોરિયન સદીના અંગ્રેજ રાજકવિ ટેનીસન અને ટામસ મૂરનાં કાવ્યો ઉપરથી પ્રેમનાં ત્રણ કાવ્યોનો શ્રી કલાપીએ આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે.

પ્રેમી હૃદયોની અભિન્ન રિયતિનો-પ્રેમની એકશ્વતાનો અહીં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ કાવ્યો પ્રેમના દિનનત કમનું દર્શન કરાવે છે અને અભ્યાસી હૃદયને પ્રેમપ્રભોધામૃતનું પાન કરાવે છે.

પ્રેમીની આશિષ

આ રાગવ્યતિકાવ્ય Lyric છે.

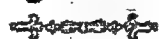
પ્રેમી હૃદયો માટે હાસ્યવિરાજિત આનન્દનાં અશ્રુની, અને તે નહિ તો અનુકમ્પાનાં - Smpathy-સમલાપનાં અશ્રુની આ સ્નેહી હૃદય કેવી કદર કરે છે, તેનો ખરો ખ્યાલ સંસ્કારી સહૃદયતાને આ કાવ્ય ઉપરથી આવે છે.

માનવજીવનમાં જો સ્નેહ ન હોત - એ ચેતનસવિતાની ઉષ્મા જ ન હોત, તો જીવન જ અરુચિર થઈ પડત અને એ જ સત્ય છે એવું આ કાવ્ય શિખવે છે. સ્નેહનો વિશ્વંસ થાય, તો જીવન પણ પુર્ણાહુતિ પામે એવું અહીં ઈચ્છવામાં આવે છે :

અને, જગત માત્રને જીવાડનાર પ્રેમ (Love) ના અનિર્વાચ્ય તત્વનો જીવનતત્ત્વ તરીકે સ્વીકાર કર્યા પછી એ આત્મપ્રદીપ પ્રત્યેક હૃદયને પ્રકાશિત કરે, એવી પરમ ઉદાર આશિષ આપવામાં આવે છે.

પ્રેમનું પૃથક્કરણ

સ્નેહને તામે દુનિયાદારીમાં જો અસહ્યાર પ્રવર્તમાન છે તેનું કાવ્યના પૂર્વખંડમાં આકર્ષક ચિત્ર બતાવ્યું છે; ઉત્તરખંડમાં

રસિલાં સ્નેહી હૃદયનાં લક્ષણોનું નિરૂપણ છે. સ્નેહ અને સ્નેહાભાસ બંનેનાં વિધાન આ કાવ્યમાં જડે છે. પ્રાકૃત હૃદયોનો સ્નેહનામી બહુરંગી સ્નેહ અને અલૌકિક હૃદયનો એકરંગી સાચો (Sincere) સ્નેહ એ બંનેનું આ કાવ્યમાં ખુલ્લું પૃથક્કરણ છે.

કમલિની

ઇંગ્રેજ સુપ્રસિદ્ધ કવિ શેલીના "The Cloud" નામના કાવ્ય ઉપરથી આ કવિતા લખાયેલી છે. શેલીના આ જ કાવ્ય ઉપરથી બીજાં વિદ્વાનોએ - સ્વ. ગોવર્ધનરામ, સ્વ. હરિલાલ, તથા સ્વ. નરસિંહરાવ તથા મિ. ખખરદારે પણ કાવ્યો લખેલાં છે.

સ્વ. નરસિંહરાવનું "ચંદા" નામનું કાવ્ય તેમ જ "મેઘ" નું કાવ્ય રસ, ભાવ અને વર્ણનમાં આસ્પદ - કવિત્વ પૂર્ણ છે.

શ્રી કલાપીનું આ કાવ્ય પણ પરમ રમણીય છે - ચેતોહર છે. શેલી અને કલાપી બંનેની સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક દષ્ટિ વાચક આમાં ભેદ શકશે.

તુષાર

વર્ણનશૈલીમાં તેમ જ કવિતામાં સુદ્ધ કાવ્યત્વ છે. ઈંગ્લિશ કવિતાની વર્ણનશૈલીનું અનુકરણ આમાં ખુલ્લું દેખાઈ આવે છે.

મૃત્યુ

આ કાવ્ય વિષે વિવેચક જણિલે કહ્યું છે કે તેમાં "પ્રેમશ્રવિત પુરુષના વિનાદરૂપ ખાલકના અવસાન" નો ધ્વનિતાર્થ છે.

કાવ્યમાં તત્ત્વજ્ઞાનના તેમ જ માર્ગવ અને મધુરતાના અધ્યાત્મ-
અર્થોના સુંદર સંમિશ્રણ છે. કાવ્યના આન્તરમાં ઉતરતાં, આણું
કાવ્ય તેના અન્તરંગમાં ફિલસુફી અને કવિતા (Poetry)નું અનેક
સ્પષ્ટ થાય છે.

જ્યાં તું ત્યાં હું

આ મોહક કાવ્ય શ્રી કલાપીએ લખેલી સુંદર પ્રણયધાન કવિતા-
માંનું છે. સ્વ. બાલાશંકરનું “સ્નેહાલાપ” તું કાવ્ય આ જ
વૃત્તમાં છે અને તે જાણીતું છે. શૈલી અને ભાવ બન્નેમાં ઘણું અંશે
સમાન છે. બાલાશંકરની ઉન્મત “મસ્તી” જે કે આ કાવ્યમાં
નથી, પણ તેની ચારુતા, તેની મધુરતા, તેની પ્રણયમયતા અને તેની
કલા તો આમાં સર્વાંશે છે.

હુમારા રાહ

શ્રી કલાપીએ જે અદ્ભુત ગઝલો લખી છે, તેમાંની આ એક
છે—મહુમ સાક્ષર પ્રોફેસર મણિશંકર ભટ્ટ જેને શ્રી કલાપીની
“લઘ્ય ગઝલો” કહે છે, તેમાંની આ એક છે.

ઈશ્કનો એટલે પ્રેમનો માર્ગ દુનિયાદારીના સામાન્ય માર્ગો કરતાં
કટલો વિલક્ષણ છે તે આ અને આના જેવી બીજી ગઝલોમાં શ્રી કલા-
પીએ સ્પષ્ટ કયું છે.

પ્રેમનો પ્રવાસી યોગી આત્મા સંકુચિત કાયદાઓની બાંધેલી
મર્યાદાને કદાપિ માનતો નથી; પણ, જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું શિક્ષણ
પ્રસંગ માત્રમાંથી હરકોઈ ભોગે તે લે છે અને પરમાત્મા પ્રતિ ઠેઠ સુધી
ગતિ કર્યાં જ કરે છે.

તેના વિરોધ દુનિયાની સાથે નથી—જગતની સાથે નથી પણ
દુનિયાદારીની ભાવનાઓ—તેમાં રહેલી કુદ્ર વાસનાઓ સાથે જ તેના
વિરોધ છે—એટલે કે દુનિયા તરફ તેને, બેલાયક, અનુકરણપૂર્ણ છે—
દુનિયાદારીની કેવળ ઔદિક વાસનાઓ તરફ જ તેના દિલની સ્પષ્ટ

અવગણનાવૃત્તિ છે. અમેરિકાનો તત્ત્વવિવેચક એમર્સન કહે છે તેમ :-

“ In the world, but not of the world ” યાને દુનિયામાં, પણ દુનિયાનો નહિ-આ ખાસ મુદ્દાની બાબત છે.

ચુસ્ત આશક્તું ભગવં હૃદય-સાધુહૃદય આ ગઝલમાં ખુલ્લું દેખાય છે. જુઓ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, અ. ૨, શ્લો. ૬૯ :-

યા નિશા સર્વં ભૂતાનાં તસ્થાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥

જગતજનોની અને આશકોની - સાધુહૃદયોની સ્થિતિનો વિશેષ જાણે જગતજેટલો જ જૂનો છે અને તે માટે; નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ વગેરેનાં અનેક દ્વાન્ટો મૂલકમશહૂર છે.

“ ગુલામો કાયદાના છા ? ભલા એ કાયદા કોનો ?

“ ગુલામોને કહું હું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છા ! ”

સરખાવો - વડસંવર્ધની આ લીટીઓ :-

* * * all is slavery ; we receive

“Laws, but we ask not whence those laws have come;

“ We need an Inward sting to goad us on. ”

Borderers; Act IV.

આ ગઝલ આ ગ્રંથની શક્તિ છે.

કુદરત અને મનુષ્ય

ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડસવર્થની Lines Written In Early Spring નામની કવિતા ઉપરથી આ કાવ્ય લખાયલું છે.

આ વર્ણનાત્મક કવિતાને એવી જ બીજી કવિતા “ મનુષ્ય અને કુદરત ” ની સાથે સરખાવીને વાંચવાથી બન્ને કાવ્યો અધિકતર સ્પષ્ટ થાય છે. જેમ ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડસવર્થની તેમ શ્રી કલાપીની પણ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક અને વિવેચક દૃષ્ટિનો આ નમૂનો છે. બન્નેમાં રમણીયતા અને નવીનતા છે-કલા છે-કવિતા છે.

પાન્થ પંખીડું

આપણે સર્વ અહીંના ત્યાં જનારાં પાન્થ એટલે પ્રવાસી છીએ, અને સર્વ “પંખીડાં” છીએ, એ મહાસત્યના સ્મરણ સાથે આ કાવ્યના આન્તરમાં પ્રવેશ કરી શકશે.

વરહસ્ત્ર મરણ

આ પ્રણયપ્રધાન કાવ્યમાં વિરહના દર્દનો અતિ વેગભર્યો ઉછાળો ખુલ્લો છે, તે છતાં તેમાં ઉચ્ચ રસિકતા અને મૂર્તિમન્ત પ્રણય દસ્ય થાય છે એ પ્રેમીના ઉચ્ચ સંસ્કારિતા છે.

આખું કાવ્ય તલસ્પર્શી વાચકના હૃદયને એકદમ હલાવે એવું છે. છેલ્લી એ લીટીમાં તો પ્રેમપૂર્ણ હૃદયનું આર્દ્ર ઔદાર્ય સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે.

વિષયાન

આ અતિ કરુણ કાવ્ય વિવશતા અને વ્યગ્રતાની ભાવમયતા દ્વારા જનિત છે. જેઓને જર્મન મહાલેખક ગીટી (Goethe)ની “*The Sorrows of Young Werther*” નામની એક અખ્યાયિકાના નાયક “વર્થર” ની કથાનું સ્મરણ હશે, તેઓ આમાં ‘વર્થરિઝ્મ’ જોશે. છતાં એમાં એ ઉપરાન્ત વિશેષ ધ્વનિ છે :

હૃદયને કાષ્ટ વિષ જેવી કડવી વાત – “ઝેરી ઘૂંટડો” ગળાવ્યાની અમુક ક્ષણોનું એમાં ગેળી નિરૂપણ છે.

કાવ્ય પ્રણયપ્રધાન છે અને એના ઉપર ઇંગ્લિશ કવિ શેલીની જાળરી અસર બોધ સકાય છે.

સારસી

કાવ્યમાં પ્રાણ સ્નેહનો છે, તથાપિ, રચનાશૈલી-ઈન્દ્રિય અંતર વર્ણન વગેરે જોતાં વસ્તુનું જે કવિતાશરીર અંધારું છે, તે પણ સુન્દર અને કલાપૂર્ણ છે-આકર્ષક છે.

કહે છે, કે સારસ પંખી જોડી ખંડિત થતાં એકબીજા જીવી શકતું જ નથી, પણ પ્રાણત્યાગ કરે છે, એ ઉપરથી આ આખ્યાયિકા રચનામાં આવી છે.

પ્રિયતમાની એંધાણી

આ કવિતા પ્રણયપ્રધાન ભાવના બોલે છે, છતાં કદપના અને કલા એમાં એતપ્રોત છે. પ્રેમની માત્ર “એંધાણી” એટલે “નિશાની” જ નથી; પણ, ભાગણી અને કલાના અંશો કાવ્યમાં સંકલિત છે.

“વિરહસ્મરણ”ની માફક આ કવિતા જો કે હૃદયને એકદમ હલાવી મૂકતી નથી અને હૃદય એનાથી સમર બનતું નથી, પણ ધીમે આકર્ષાય છે.

દગો

“કદમ તુજ બોસવા ગભરૂ” વગેરે =

તહારાં પાદચુમ્બન માટે હું સુકોમલ પગમાં પડ્યો હતો. અરે! તેને હેરાન કરવાથી ત્યારે હાથ શું આવ્યું?

“હુતી બ્યાં વસ્ત્રની ખાહિશ” વગેરે =

બ્યાં સમાગમની ઉત્કંઠા હતી, ત્યાં ઝેરથી ભરેલું પ્યાલું મળ્યું! પરંતુ, તું કહે કે એ પ્યાલું ભરવાથી ત્યારે હાથ શું આવ્યું?!

“જિગર અશરાફ આ મહારે” વગેરે =

મતારા સરસ હૃદયે ત્યારે અપરાધ ક્ષમા કર્યો છે. હવે હમેશ પશ્ચાત્તાપ કરીને તું અટકજે - પરમાત્મા તને ક્ષમા આપે.

તું મહારી હતી

“કુખજ આ રૂ થયે ત્યારે” વગેરે =

રૂ=રુહ=જીવ. ગારશે=દાટશે.

આ જીવ બ્યારે પરાધીન થઈ જશે - રૂંધાઈ જશે, ત્યારે મુક્તિને જમીનમાં દાટશે-તેના પર કૂચ ચડાવીને તું એવું કહેશે કે:-

“હું તેને ચાહતી હતી” ?

“હવા તુજ વસ્ત્રની પસરી—” વગેરે =

તહાઈ દર્શન થતું હતું ત્યારનું વાતાવરણ બદલાઈ ગયું ! અને મહારો અગીયો ઉજડ થઈ ગયો ! હવે આ હાડપિંજરનું જે છેવટનું થઈ જવાનું તે થઈ જાય એ જ મહાઈ મળતર છે.

આત્મ માતા

શ્રી હલાપીએ આ કાવ્યનું મથાળું “શેરડી” —એવું રાખ્યું હતું—પાછળથી પોતે જ આત્મ માતા એવું આ કાવ્યનું નામ ફેરવ્યું હતું.

દ્વન્તકથા જાણીતી છે, કે “ધરતીએ રસકસ ચૂસી લીધા,” કારણ કે :-

“જેસી ધાનત વેસી બરકત.”

શેરડીના ખેતરમાં અચાનક જઈ ચડનાર તરસ્યા રાજાને પાણી માગતાં, પાણીને બદલે શેરડીના મીઠા રસનું પ્યાલું મળે છે. નગણો રાજા, તેના બદલામાં, ઊતરું જમીનનું મહેસુલ વધારવાનો કુવિચાર કરે છે ! પરિણામે શેરડીમાંથી રસ સુકાઈ જાય છે.

હૃદયમાં રહેલા વિચારબળથી — *Effect of Thought-force* થી બાહ્યમાં પણ કેટલો બધો પસરો થાય છે, એ આત્મ-વિશુદ્ધિની અતિ અગત્યની અને સૂક્ષ્મ વિચારણા પણ આ કાવ્યમાંથી સુમુક્ષુને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ આખી આખ્યાયિકા સહૃદય સુમુક્ષુને ઈશ્વરી દનેહની દિશા બતાવે છે.

બિદ્યમંગલ

આ કાવ્યને શ્રી હલાપીએ તુલસી એવું નામ આપ્યું હતું; પરંતુ સ્વ. મણિશંકર લાટે તેને બિદ્યમંગલનું નામ આપ્યું છે, કારણ કે, કાવ્યની ઐતિહાસિક કથામાં જે વસ્તુ આવે છે, તે સહાત્મા તુલસીદાસજીના જીવન કરતાં મહાત્મા બિદ્યમંગલજીના જીવનને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વધારે લાગુ પડે છે. આટલા ચોટ કાવ્યના મથાળામાં, તેમ જ કાવ્યની પંક્તિઓમાં સ્વ. કાન્તે કરેલા ફેરફાર અહીં કાયમ રાખ્યો છે.

શ્રી કલાપીની વર્ણનશૈલી હમેશાં જ સુંદર છે-હમેશા જ આકર્ષક છે, તેમ આ કાવ્યમાં પણ આરમ્ભ બહુ સુંદર રીતે કર્યો છે.

દામ્પત્યસ્નેહમાંથી અથવા કહો કે સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહમાંથી ધૈર્યસ્નેહનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થયો તેની સવિસ્તર સ્નેહકથા આ કાવ્યનું બીજક છે.

પોતાના પ્રિયતમે પોતા તરફના સ્નેહની લાગણીને વશ થઈને કેવાં ભારે જોખમો ખેડ્યાં હતાં તે એ પ્રિયતમાને વિદિત થતાં તે

“આભારે કે પ્રણયઉભરે શીર્ષ નીચું નમાવે”

છે અને જે તત્ત્વબોધ બિહ્યમંગલને પોતાની પ્રિયતમા દ્વારા થવાનું નિર્માયણ હતું, તે તત્ત્વબોધામૃત તે બહુ દઢતાથી, સ્નેહથી અને ગમ્ભીરતાથી પ્રિયતમને પાય છે. સુમુક્ષુ જીવાત્માનું ક્ષાત્રખલ, વૈરાગ્ય અને રસ વગેરે પ્રકાશની કંઈકઈ આકર્ષક અને જ્યલન્ત રેષાઓથી આ કાવ્યચિત્ર દીપી રહ્યું છે. જુઓ :-

“શું છે હુંમાં ? મુખમય તને દેહ આ ના થવાની” વગેરે.

“રે ! કલ્યાણી ! સખિ ! ગુરુ ! પ્રિયે ! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !

“તહારે પન્થે વિહરીશ હવે જાળજંજાળ તોડી ! વગેરે.

દામ્પત્યસ્નેહ (Conjugal Love) જે અસ્ખલિત હોય-અભિન્નતાના અનુભવ સુધી પહોંચ્યો હોય, અને તત્ત્વતઃ પૂર્ણ વિશુદ્ધ હોય તો ઈશ્વરી સ્નેહ (Divine Love) નો દિવ્ય માર્ગ અવશ્ય જ ખુલ્લો થાય છે. આ વાત આપણને બહુ જ સરળતાથી આ કાવ્ય શિખવે છે. સુંદર કવિતા હોવા ઉપરાંત, આખા કાવ્યનો આન્તર મર્મ ઈશ્વરી મહિમા નિરૂપે છે.

કન્યા અને કૌંચ

બિહ્યમંગલતા કાવ્યની જેરે આ કાવ્ય પણ એક સ્નેહકથા છે.

“મર્યુ છે યુદ્ધ બ્રહ્માંડે, દેવ દાનવનું સદા” - વગેરે -

સરખાવો :- પિંડે તદ્ બ્રહ્માન્ડે ॥

આખું કાવ્ય વારંવાર મનનપૂર્વક વાચનયોગ્ય છે.

પુત્રીમરણથી હસતો પિતા

નામનિર્દેશથી જ કાવ્યનું બોધક સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. પિતાનો પુત્રી તરફ, બેદાશક, સ્નેહ છે, પ્રીતિ છે, મમતા છે ; છતાં, એ

લાગણીમાં જ્ઞાનપ્રકાશ-દિવ્યતા છે, અલખત, માહાત્મ્ય છે. પિતાને છાજતા હાપણથી તે સમજે છે કે :-

“કહે છે ‘પ્રીતિ’ તે જગત પર તો ‘રાજ’ જ બધો,
“ખરી પ્રીતિમાં ના કદિ પણ રહે કબજાડકો; વગેરે વગેરે.

શ્રી કલાપીના હૃદયમાં રહેલું સામ્રાજ્ય છે અને હરકોઈ કપિ બ્યારે રહેના - ભક્તિના ઈશ્વરી સામ્રાજ્યમાં ભળી શકે છે, ત્યારે જ અધિક ઉન્નતિ સાધી શકે છે. શ્રી કલાપીનો નિવાસ કલ્પનાના હ્રદયગામી પણ કેવળ મનોકલ્પિત મહાલયનો નથી-તે તો રહેલના આહી ચેતનમન્દિરને ।શખરે બેઠેલો અને ત્યાંથી જ હુલુકતો દેવી મારલો છે.

માફી

આખી ગઝલ સહૃદયતા મૃદુતા અને અર્થગૌરવયુક્ત છે.

“હરગુઝર કર એ ખતા તો હરગુઝર કરવી ઘટે !”

ક્ષમા કર, એ અપરાધ તો ક્ષમા કરવો ઘટે છે !

*

*

*

“દિલ કુમળું તુજ કંપતાં, ત્યાંથી ઝર્યો મીઠા શરાબ” વગેરે =
તહાર કોમલ હૃદયે પ્રવતાં, ત્યાંથી મધુર પ્રીતિનું ઝરણુ વહું અને તે રહેલું પાત્ર

‘આ રહેહી ! સ્વીકારી લે !’

એવું કહીને તહે મહે ધર્યું ! મહે દુલાંગીએ એ પ્રેમનો તિરસ્કાર કરેલો, તે તું ક્ષમા કર. મહારી એ મનુષ્યહીનતાને તું તહારા શાણુ-પણથી ક્ષમા કર.

*

*

*

“આ સખત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પણ આખરે-” વગેરે =
પરંતુ, આ દેવિ ! આખરે આ વળતું હૃદય ભેદાયું છે અને તહાર માટે આજે મહેને શિક્ષા મળી છે. અરે ! રહેના શખ્તો કહેવાને મહેને કશો જ અધિકાર નથી. ‘આ કઠોર હૃદયનો તું સ્વીકાર કર’ એવું કહેવાની પણ મહારી શક્તિ નથી ! પ્રેમના પ્રદેશમાં, ખરેખર, હું પ્રથમ જ જૂલમગાર નથી ! ઈશ્વરી નિર્માણ જ એવું છે કે જે પ્રેમમાં મદાદાર હોય તેને આપતો આવે. પુખ્ત જેવી સુન્દર અને સુકોમલ, વરતુને આરપાર વીધીને તેના તોરા, કલગીઓ બનાવવાનો

જગતનો જૂલમ જાહેર છે. મનુષ્યજાતિની પ્રકૃતિમાં - એના સ્વભાવમાં જ - એ કલંક છે કે પુષ્પ જેવી વસ્તુને આંખે અડાડીને આંખ વડે ચૂમી લેવાને બદલે તે તેને આરપાર વીંધવાનો જુલમ કરે છે ! પરંતુ, સ્નેહના બદલામાં જ્યાં હૃદયહીનતા જ મળે છે, ત્યાં તો - અફસોસ - આ જગતમાં ક્ષમા એ જ ઇશ્વરી પ્રકાશ છે.

માધુર્ય, ઔદાર્ય અને માદર્વથી ઉભરાતું હૃદય અહીં વિનીત થઇને માફીમાં આત્મવિશોધન કરતું પ્રત્યક્ષ થાય છે.

સ્નેહ માટે “ શરાબ ” અને સ્નેહી હૃદય માટે “ જામ ” એવા સૂફીના ખાસ પારિભાષિક (Techno - logical) શબ્દો અહીં વાપરવામાં આવ્યા છે. પ્રેમને મદિરા અને પ્રેમીને મત્ત, ઉત્તમ અથવા જડનું ઉપમાન આપીને ભગવાન વ્યાસે તથા શ્રી નારદાદિએ આવા જ ઉલ્લેખો કર્યા છે. ફારસીમાં તો આવા સાહિત્યની ખાસ જુદી જ પ્રસિદ્ધ પ્રણાલિકા છે - જેવી હિન્દુઓમાં વૈષ્ણવી સંપ્રદાયની શાખા.

એક સ્વપ્ન

આ કાવ્યમાં સ્વપ્નના ઉદ્ગાર અને તેનું નિરૂપણ એવાં તો તત્ત્વબોધક છે, કે આ સ્વપ્નને સ્વપ્ન કહેવું કે સુષુપ્તિ કહેવી કે કવિનું સ્વપ્ન કહેવું એની વિચારણામાં જ ઝૂકી જવાય છે.

મનોહર વર્ણનશૈલી અને રૂપક આપીને ચિત્ર આલેખવાની શ્રી કલાપીની લાક્ષણિક નિપુણતા જાણીતી છે.

કાવ્યના આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં રસભર કલા અને સુંદર કલ્પના છે - વરતુમાં કલાવિધાનનું સુષુપ્ત કુશલતાથી દાખલ થયેલું છે.

વૃદ્ધાવસ્થા, બાલ્યાવસ્થા, અને યુવાવસ્થાના વહનની સાથે નદીના વહનની કરેલી સરખામણી કેટલી સુંદર છે ! જુઓ આ પંક્તિઓ : -

“ ઝરા રે બહેનારા ! ગહન તુજ છે ગૂઢ વહવું - ” વગેરે -

પ્રેમની ઓટ - ક્ષમા

આ બન્ને ત્રોટક વૃત્તમાં લખાયેલી સુંદર અને ભાવગમ્ય કવિતામાં સ્નેહના લાક્ષણિક સ્વરૂપની જે અભેદાત્મક કદર જાહેર કરી બતાવી છે, તે વ્યાવહારિક જગતને જરૂર જ જાણવા અને માનવા જેવી છે.

પ્રેમની ભરતી ચહેલું હૃદય મિત્રને પ્રાર્થે છે : -

“ વ્યવહાર શિખાવ મળે ન , સખે !

“ તુજ પ્રોઠ થયું દિલ , બાળક હું ;

“ બની પ્રેમી બની ફરી બાલ , સખે ! વગેરે .

સ્વ . દામોદરદાસ ‘ખુ . બોલાદકરની “ પ્રેમ અને સત્કાર ” નામની ગઝલમાંની નચેની પંક્તિઓ સરખાવો : -

અખંડિત પ્રેમને , બન્ધુ ! જરૂર શું હોય આદરની ?

‘ પધારો ’ આવજો , ખેસો ’ - વૃથા એ વાદ શા સાર ?

*

*

*

*

‘ પધારો ’ એમ કહેવાથી , પધારે તે પધાર્યા ના :

નિમંત્રણ પ્રેમીને શાનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાને ?

*

*

*

*

વિનયની પૂરણી માગે , અધુરી તેટલી પ્રીતિ ;

પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા , નથી અધિકાર આદરને .

વગેરે વગેરે .

હૃદયત્રિપુટી

બરાબર પચાસ પૃષ્ઠના આ શુદ્ધ સ્વાનુભવરસિક (Absolutely Subjective) કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી પોતાના સ્નેહજીવનના સવિસ્તર ઇતિહાસનું પરમ રમણીય અને ચેતોહર નિરૂપણ કરે છે , એટલું જ નહીં પણ અભ્યાસી વાચકને પણ તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે .

હૃદયની વિવિધ લાગણીઓ એટલે ચિત્તવૃત્તિની ભાવનાઓના આન્તર સમરક્ષેત્રનું , સૂક્ષ્મ છતાં અતિ આકર્ષક , પારદર્શક ચિત્ર આ આખા આત્મલક્ષી કાવ્યમાં છેક આરંભથી તે ઠેક અંત સુધી ચિતરાયલું છે .

કલા , કલ્પના અને સત્ય કિંવા ઇતિહાસ , એ ત્રણેના ન્યૂનાધિક અંશોના વિલક્ષણ સંમિશ્રણથી , શ્રી કલાપીના જીવન - ચરિત્રના જ એક પ્રકરણનું જાણે આ ખંડકાવ્ય બનેલું છે .

શ્રી કલાપીના અંગત જીવનની વ્યક્તિગત હુકીકત (Personal Life) આ અને આવી બીજી કેટલીક કવિતામાં એવી રીતે સંકલિત થયેલી છે કે તેને વસ્તુથી છૂટી પાડી શકાય નહિ અને તેના રૂપ વિશેષ વિવેચન કરવા જતાં ઉચિત કાલમર્યાદાનો ભંગ થવાનો

સંલગ્ન છે. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન વિવેચક સ્વ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે તા. ૧-૨-૧૯૦૩ ને રોજ શ્રી કલાપી જન્મતીને પ્રસંગે ખરાખર કહ્યું છે કે :-

“ જેમના સમકાલીન જનો જીવતા હોય, તેવા ગત પુરુષોની જીવંતગાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી; તેથી આ વૃત્તાન્ત છે તેવા કથમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ. ”

“ હૃદયત્રિપુટી ” ના કાવ્ય ઉપર ખાવીશેક વર્ષો પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલા નીચેના લેખો અભ્યાસી જોઈ શકશે :-

(૧) હૃદયત્રિપુટી - એક પ્રશંસા .

વસન્ત પુ. ૭, અંક ૮. પૃ. ૩૪૯ થી ૩૬૦ .

લખનાર રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ. એ.; એલએલ. બી.

(૨) કલાપી અને તેની કવિતા .

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અં. ૫-૬; ઇ. સ. ૧૯૦૯ મે - જુન
લખનાર સાગર .

(૩) રા. ‘ સાગર ’ અને હૃદયત્રિપુટીનું અવલોકન .

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અં. ૬ .

લખનાર રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ. એ.; એલએલ. બી.

આ કાવ્યમાં પૃ. ૧૪૮ મે -

“ આ બ્રહ્માંડ અને તેની નિસરણી - ”

એવું છપાયું છે તે ભૂલ છે. તેને સ્થાને

“ આ બ્રહ્માંડ અનન્તની નિસરણી - ”

એ પ્રમાણે જોઈએ.

આ અતિ મહત્વની ભૂલ ઠેકથી ચાલી આવતી હતી. શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દક્ષતરો આ કાવ્ય છપાઈ ચૂક્યા પછી મળેલાં હોવાથી આ અગત્યનો સુધારો આ સ્થળે કર્યો છે.

શાન્ત પ્રેમ

“ વિચિત્રં ચક્રં કાવ્યં ” આવા શબ્દો શ્રી કલાપીએ પોતે જ આ કાવ્યના મથાળાની નીચે લખેલા છે.

આરંભમાં હૃદયને કરુણરસથી દ્રવીભૂત કરવું, વચ્ચે વચ્ચે પ્રણયના તેમ જ પ્રણયકલહના મધુરા-કડવા અનેક અનુભવનાં કેટલાંક

પ્રેમની લાગતી ચહેલું હૃદય મિત્રને પ્રાર્થે છે : -

“વ્યવહાર શિખાય મહને ન , સખે !

“તુજ પ્રોઠ થયું દિલ , બાળક હું ;

“બની પ્રેમી બની ફરી બાલ , સખે ! વગેરે .

સ્વ . દામોદરદાસ ‘ખુ . બોટાદકરની “પ્રેમ અને સત્કાર” નામની ગઝલમાંની નીચેની પંક્તિઓ સરખાવો : -

અખંડિત પ્રેમને , બન્ધુ ! જરૂર શું હોય આદરની ?

‘પધારો’ આવજો , બેસો - વૃથા એ વાદ શા સાફ ?

*

*

*

*

‘પધારો’ એમ કહેવાથી , પધારે તે પધાર્યા ના ;

નિમંત્રણ પ્રેમીને શાનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાને ?

*

*

*

*

વિનયની પૂરણી માગે , અધુરી તેટલી પ્રીતિ ;

પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા , નથી અધિકાર આદરને .

વગેરે વગેરે .

હૃદયત્રિપુટી

બરાબર પચાસ પૃષ્ઠના આ શુદ્ધ સ્વાતુલ્યવરસિક (Absolutely Subjective) કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી પોતાના સ્નેહજીવનના સવિસ્તર ઇતિહાસનું પરમ રમણીય અને એતોહર નિરૂપણ કરે છે , એટલું જ નહીં પણ અભ્યાસી વાચકને પણ તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે .

હૃદયની વિવિધ લાગણીઓ એટલે ચિત્તવૃત્તિની ભાવનાઓના આત્મર સમરક્ષેત્રનું , સદૃશ છતાં અતિ આકર્ષક , પારદર્શક ચિત્ર આ આખા આત્મલક્ષી કાવ્યમાં છેક આરંભથી તે રૂઝ અંત સુધી ચિતરાયલું છે .

કલા , કલ્પના અને સત્ય કિંવા ઇતિહાસ , એ ત્રણેના ન્યૂનાધિક અંશોના વિલક્ષણ સંમિશ્રણથી , શ્રી કલાપીના જીવન - ચરિત્રના જ એક પ્રકરણનું બળે આ ખંડકાવ્ય બનેલું છે .

શ્રી કલાપીના અગત જીવનની વ્યક્તિગત હકીકત (Personal Life) આ અને આવી બીજી કેટલીક કવિતામાં એવી રીતે સંકલિત થયેલી છે કે તેને વસ્તુથી છૂટી પાડી શકાય નહિ અને તેના ર વિશેષ વિવેચન કરવા જતાં ઉચિત કાલમર્યાદાનો ભંગ થવાનો

સંભવ છે. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન વિવેચક સ્વ. રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠે તા. ૧-૨-૧૯૦૩ ને રોજ શ્રી કલાપી જન્મતીને પ્રસંગે ખરાખર કહ્યું છે કે :-

“ જેમના સમકાલીન જનો જીવતા હોય, તેવા ગત પુરુષોની જીવંતાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી; તેથી આ વૃત્તાન્ત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ. ”

“ હૃદયત્રિપુટી ” ના કાવ્ય ઉપર ખાવીશક વર્ષો પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલા નીચેના લેખો અભ્યાસી જોઈ શકશે :-

(૧) હૃદયત્રિપુટી - એક પ્રશંસા .

વસન્ત પુ. ૭, અંક ૮, પૃ. ૩૪૯ થી ૩૬૦ .

લખનાર રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ. એ.; એલએલ. બી.

(૨) કલાપી અને તેની કવિતા .

બુદ્ધિપ્રકાશ ; પુ. ૫૬ ; અં. ૫-૬ ; ઇ. સ. ૧૯૦૬ મે - જુન
લખનાર સાગર .

(૩) રા. ' સાગર ' અને હૃદયત્રિપુટીનું અવલોકન .

બુદ્ધિપ્રકાશ , પુ. ૫૬ ; અં. ૬ .

લખનાર રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ. એ.; એલએલ. બી.

આ કાવ્યમાં પૃ. ૧૪૮ મે -

“ આ બ્રહ્માંડ અને તેની નિસરણી - ”

જોવું છપાયું છે તે ભૂલ છે . તેને સ્થાને

“ આ બ્રહ્માંડ અનન્તની નિસરણી - ”

એ પ્રમાણે જોઈએ.

આ અતિ મહત્વની ભૂત ટેકથી ચાલી આવતી હતી . શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દક્તરો આ કાવ્ય છપાઈ ચૂક્યા પછી મળેલાં હોવાથી આ અગત્યનો સુધારો આ સ્થળે કર્યો છે .

શાન્ત પ્રેમ

“ વિચિત્રં ચક્રં કાવ્ય ” આવા શબ્દો શ્રી કલાપીએ પોતે જ આ કાવ્યના મથાળાની નીચે લખેલા છે .

આરમ્ભમાં હૃદયને કરુણરસથી દ્રવીભૂત કરવું, વચ્ચે વચ્ચે પ્રણયના તેમ જ પ્રણયકલહના મધુરા-કડવા અનેક અનુભવનાં ફેટલાંક

ગારચિત્રોતું ગમ્ભીર દર્શન કરાવતું અને અન્તે પ્રેમ, શાન્તિ ગામ્ભીર્ય અને એકનાના ભાવોમાં કરુણ રીતે પૂરું થયેલું જણાતું બરાબર પચાસ પાનાતું હૃદયત્રિપુટીનું શુદ્ધ આત્મલક્ષી (Subjective) કાવ્ય સમાપ્ત થયા પછી તુરંતજ જ આ શાન્ત પ્રેમનું નહાતું કાવ્ય આવે છે; અને, આ “શાન્ત પ્રેમ” ની પછી તુરંત જ જરૂરમાં પ્રિયાને એવું ચોખ્ખા શૃંગારરસની કળકથી દીપતું સંગીતમય કાવ્ય આવે છે.

“હૃદયત્રિપુટી” ને શૃંગારરસ પ્રધાન કાવ્ય ગણીએ તો, આસપાસનાં એ શૃંગારરસપ્રધાન કાવ્યોની વચ્ચે, આ શાન્ત પ્રેમનું શાન્તરસપ્રધાન સાર્વત્રિક કાવ્ય, શૃંગારની મર્યાદા સાચવતું હોય, એમ સૂચવતું ઉચિત સ્થાને પ્રકાશી રહેલું વાચકનું ચિત્તાકર્ષણ કરે છે.

આ કાવ્યને શાન્તપ્રેમનું મથાળું કેવળ જ ચોખ્ખું છે, એવું કાવ્યનો અમાનુષિક એટલે દૈવી (Divine) આન્તર ભાવ હૃદયમાં ઉતારતાં, અભ્યાસીને અવશ્ય જ લાગે છે.

આખા કાવ્યમાં ભાષાની અતિ સરળતા છતાં વિચારોની ગૌરવન્વિત ગમ્ભીરતા છે.

અનિર્વચનીય દિવ્યતાથી આખું કાવ્ય ઉલ્લસતું છે.

“ગૃહિણી” માતૃત્વપદ પામ્યા પછી, તેનામાં વાત્સલ્યપ્રેમનો નવીન ઉમેરો થયેલો જોઈને, શ્રી કલાપીનાં પ્રજ્ઞાનચક્રુઓ તેનામાં “કાંઠ” —

“નવું” અને “જુદું” જ શોધે છે, જુવે છે અને ત્યાંથી જ આ અલૌકિક કાવ્યનો આરંભ થાય છે :

પોતાના Ideal લક્ષ્ય વસ્તુને અનુસરીને પોતે તત્ત્વદષ્ટિએ જુએ છે. એ દષ્ટિ બહિર્મુખ દૃષ્ટિ નથી, પણ, તત્ત્વાભિમુખી દષ્ટિ છે. સરખાવો :—

“Love, in thy face I have seen the Eternal.”

Bunsen.

“પ્રિયે ! તારા વદનમાં મને તે અનન્તનું દર્શન થયું છે.”

બન્સેન.

શ્રી કલાપીને પણ “ગૃહિણી” માં જે “કાંઠ” “નવું” જણાય છે તે, બન્સેનની પેઠે “તે અનન્ત” નું જ રૂપાન્તરબોધે શ્વાતિત્ત્વ તત્ત્વદર્શન છે.

પોતાની અદ્વાયની-દિવ્ય એટલે તત્ત્વજ્ઞાનાભિમુખી દૃષ્ટિથી તે કહે છે :-

“ ગૃહિણી દેવી તું દિલની મમ માતા પણ થજે.”

“ ઓ ગૃહિણી ! મનુષ્યમાત્રને પોષનારો દેવી રસ-તકારા હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે રેડાયેલો છે, તેથી તું દેવી છે; અને ઓ દેવી ! મહારા હૃદયને પણ તકારા દિવ્ય રસથી તું પોષણ આપનારી માતા થજે-એટલે ઇશ્વરી પ્રેમના ઉમેરાથી આપણા પ્રણયમાં દિવ્યતા અનુભવાશે અને આપણે ખરો-ઉન્નત સ્નેહ ઇશ્વરી પ્રેમ શિખીશું.”

ગૃહિણીને “ માતા ” થવાનું કહેવું એ પ્રાકૃત હૃદયને ઉચિત નહિ જણાય, પરંતુ, માતા તે શરીરની નહીં, પણ હૃદયની છે અને ચર્મનાં ભુદ્ર બાહ્ય આવરણો એ ખરા હૃદયથી કેવળ જુદી વસ્તુ છે. વિશેષ નહિ તો છેવટે, મોડેણે માતા એ સૂત્રના સ્મરણથી અને મનથી પણ આવી ભુદ્રક શંકા વાંચક નિવારી શકશે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં સમજવેલા કર્મમાં અકર્મના ગહન તત્ત્વબોધના સિદ્ધાન્તની દિશા (Theory) પણ અહીં સમજાય છે.

ચોથા ચરણમાં આ જ વાત અધિકચર સ્પષ્ટતાથી કહેલી છે:-

“ જ જે દેવી પ્રેમથી તું ચિરંજીવ બાહુ તરફ જુએ છે, તે જ દેવી પ્રેમથી-પ્રભુથી પ્રેરાયેલા તે જ નવા-વિશુદ્ધ દેવી પ્રેમથી તું મહારા તરફ જોજે.”

આ કાવ્ય શિખવે છે, કે જે પ્રેમ દેવી છે તે હમેશ જ સર્વ તરફ સમાન છે એટલે વિકાર વિનાનો છે, મોહ વિનાનો છે અને તેથી ભેદથી રહિત છે.

“ ગૃહિણી ” ને પોતાના લક્ષ્ય વસ્તુ (Ideal) ને અનુરૂપ ઇશ્વરી સ્નેહનો સ્વાનુભાવ કરાવવાના ઉદ્દેશથી સ્વાભાવિક રીતે પ્રેરાયેલો આ તત્ત્વબોધ છે - જીવાત્માની ભેદબુદ્ધિનો લય કરનારાં અને તેને અભેદ સાક્ષાત્કાર કરાવનારાં આવાં મૂલ સૂત્રો પણ આ કાવ્ય શિખવે છે.

પંડિતા: સમદર્શિન : અને આત્મવત્ સર્વમૂતેષુ -

સ્નેહ દેહનો નહીં, પણ આત્માનો - વગેરે.

આખા કાવ્યમાં બહુ જ મનન યોગ્ય લાગે તો તેનો ઉત્તરાર્ધ જ છે અને તેમાં પણ :-

“મહને બહાણાં લાગે ચપલ દગધી શાન્ત નયનો” વગેરે પંક્તિઓ ગૂઢ છે :—

ત્યારાં ચપળ દગ કરતાં ત્યારાં શાન્ત નયનો, મહને તથા પ્રિય છે, એટલે તું ચપલાક્ષી છે, એટલા માટે વધારે પ્રિય છે એમ નથી જ, પણ ત્યારાં નયનો શાન્ત હોય-શુદ્ધ સાત્ત્વિકતાપૂર્ણ હોય-તેહને પ્રદલે આત્માને જ જોનારાં હોય એ મહને વધારે ગમે છે અને તું એવી શાન્ત-સાત્ત્વિક દાંષ્ટવાળી હોય એ જ મહને વધારે પ્રિય છે.

“પતિ હું ના ના, પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો” અને :—

“મહને બંધુ, બહાલો, પિયુ, તુજ પિતા, પુત્ર ગણજે”
“અને એ ભાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજે.”

મહને શું પતિ જ ગણવાનો? ના-ના, મહને તો હૃદયનો મિત્ર ગણવાનો.”

પતિપણ અને પત્નીપણ એ તો ઐહિક સુખનું પ્રાધાન્ય માનનારા અને સ્થૂલને અનુલક્ષીને પોતે ઉભા કરેલા સંસારના ખાણ વર્મો છે.

મનુષ્યાત્માની ઈતિહાસિક વ્યતિ તો સ્થૂલને ઉદ્દલધીને તેને પેલે પાર છે.

“તું મહને બંધુ, બહાલો, પતિ, પિતા, પુત્ર બધું જ ગણજે અને તું એ સર્વભાવોએ હૃદય ભરીને મહારા હૃદયનો રસ પીજે.”

અશારીરિક આત્મત્વની ભાવનાનું અહીં શિક્ષણ મળે છે.

જીવાત્માની વૃદ્ધિ અને ઉત્તરિતા ક્રમમાં આ ભાવના-અભિલિંગી અનુભવની - (Beyond Sex) ની ભાવના અસીમ ઉપયોગી છે. શ્રી કલ્યાણી આ કાવ્યના અન્તિમ ચરણમાં આ જ ગદ્ય વસ્તુ સરળતાથી શિખવે છે :—

“નકી દેવી રીતે હૃદય પ્રણયીના રસ પીતું”

“ખરા રત્ને હે જ્યારે શરીરસુખ સૌ ગોણ બનતું.”

ઐહિક સુખ માત્રથી પર એવું શાશ્વત સુખ માણવાને ઐહિક સુખથી પર જાતે જીવનું બોધ્યે અને એવા ખરા રત્નેહતા - ઈશ્વરી રત્નેહતા સ્વાનુભવ માટે શરીરનો રત્નેહ, અલબત્ત, છેક જ ગોણ

ગણાવો જોઈએ. આમ ઐહિક સ્નેહને ગૌણ ગણનાર જ ઇશ્વરી સ્નેહનો સ્વાનુભવ કરી શકે છે :

આ પંક્તિઓ કાવ્યની અતિમ પંક્તિઓ છે અને તે શિખવે છે કે :-

“વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આવા પ્રણયથી -”

“અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છિત નહીં.”

હિન્દુઓમાં પુરાણો કહે છે, કે સ્વર્ગમાં હિચ પ્રકારના ભોગ-વિલાસાદિ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઇશ્વારીઓ માને છે કે સ્વર્ગમાં જનારની તહેનાતમાં પરીઓ અને શુદ્ધામે ખિદમત ઉઠાવે છે ; પરંતુ, જેણે અશારીરિક આત્મત્વની અનુભવદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી છે તે હિચ ક્યા ઐહિક સુખભોગનું તરસું હોય ? અને એની અણુલિંગી આત્મા-નુભવની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય ત્યાં સુધી સ્વર્ગના સરખા ભોગવિલાસ પણ વ્યર્થ જ છે : દિવ્ય સ્નેહ (Divine) એટલે જ શરીરથી પર - *Love Beyond Sex - Spiritual - not in flesh but in Spirit*.

મહાત્મા શ્રી અખાણ વચાર્થ જ કહે છે કે :-

“લિંગનો લંગ થયા વિના, સર્વ મનની ઉપાસના.”

અને :-

“અખા ! એ જ અનુભવ ખરો, જેણે મહાજન નીપત્યા ;

“લિંગલંગ થયા વિના સૌ સાધન કાળની સેવના.”

(અનુભવગિન્દુ ; શ્રી અખાણ.)

શ્રી કલાપીના આ શાન્ત પ્રેમને અંગ્રેજ કવિ વડર્સવર્થ *Unerring Light* કહે છે.

સરખાવો :-

Serene will be our days and bright ,

And happy will our nature be ,

When Love is an Unerring Light ,

And Joy its own security .

Wordsworth.

જનરમાં પ્રિયાને

ગઝલ - સાળીની કાવ્યરચનાની નવીન ઘટનાને અનુસરીને આ સંગીતકામ કાવ્ય રચાયલું છે અને તેથી ખાલ આરુતા અને આનંદ રમણીયતા બન્નેના સુન્દર મેળ મળ્યો છે.

ભાષા અને રચના ઉભય સ્વભાવિક અને સરળ છે. કાવ્યના વસ્તુ ઉપર વિશેષ વિવેચન આવશ્યક નથી.

ગઝલ-સાળીની રચના ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલવહેલી સ્વ. હાદ્યાભાઈ દેરાસરીએ 'બુલબુલ' નામના ન્હાના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી અને તે ઉપરથી કેટલાક સમય સુધી આવા માપની કૃતિ "બુલબુલના રાગ" તરીકે ઓળખાતી.

કૃતધ્નતા

હૃદયને થયેલી અસીમ વ્યથાના મહાપ્રળય આઘાતવ્યાધાતની અતિ વ્યથા, રોદ્ર અને દ્રાવક આનંદરચિતિ આ કાવ્યમાં આખેહુણ ચિતરાયલી છે.

પ્રલય સરખા આટલા બધા તોફાની ઉજાળા પછી પણ બ્યારે એનું શમન થયેલું જોવાય છે ત્યારે શ્રી હવાપીનું અસીમ ઔદાર્ય-ભરેલું અસાધારણ વ્યક્તિત્વ અને એમાં મહાત્માની ક્ષમાવૃત્તિ સ્પષ્ટ જોવાય છે. કિં બહુના ?

"કાવ્ય-માધુર્ય" ના વિદ્વાન સંગ્રહકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણુશાસ્ત્રી અંજારીઆ એમ. એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં કાવ્ય-માધુર્ય પૃ. ૩૧ મેં લખે છે :-

"આ રાજવી કવિની ઓળખ વિશેષ આપવી પડે તેમ નથી. તેનું હૃદય કેટલું કોમળ છે, તેની લાગણી કેટલી ઉત્કટ તથા ઉભરાતી છે, તેની લેખનશૈલી કેવી સચોટ છે; તથા તેની લેખનકળામાં કેટલાં ચાતુર્ય અને પ્રબળ પ્રયાસ છે, તે સૌ વાચક રહેજમાં જાણે તેમ છે. વગર પ્રયાસે સમજાય તેવી કવિતા હોવા છતાં તેમાં ઉચ્ચ પ્રકારનું કવિત્વ અક્ષરે અક્ષરે ઝળકી ઉઠે છે - તેમાં *fluent freshness of Poetic Style* એવી તો રસભરી છે કે તેનું એક કાવ્ય નાનું યા મોટું - હાથમાં લીધા પછી અથેતિ વાંચ્યા વગર મુકાય તેવું નથી, તેટલું જ નહિ પણ દરેકમાં - કાંઈ ને કાંઈ નવું, નવો ભાવ વો વિચાર, નવો ઉદગાર, નવું ચિત્ર, કે નવી પ્રતિભા જણાયા વગર

રહે તેવું નથી. પરિચિત વસ્તુઓને પણ એવું નવું રૂપ આપતાં આવડે છે કે આપણે કેમ જાણે તે વસ્તુ નવી જ જોતા હોઈએ તેવો ભુલાવો ખાઈએ છીએ.

“આ કાવ્ય પોતા તરફ ખતાવાયેલી કૃતજ્ઞતાથી છે-તેમાં કવિનો ખગે જુરસો, નિરાશા, વૈરભાવની તીવ્ર લાગણી અને દુષ્ટ જનોનો તિરસ્કાર આખેહુય દશ્યમાન છે. પરંતુ આખર તોફાની સરોવર વાયુનો અપાટા નરમ પડવાથી હળવે હળવે શાંત સ્વસ્થ સ્થિતિમાં આવી જાય તેમ તેનું કામળ, નરમ, પ્રેમીલું હૃદય પાછું મૂળ અવસ્થાને પામે છે ને આશ્ચર્યકારક થયું તે જૂનો દિવાસા આપી વિરામે છે.”

ખાલકે કવિ

આ કવિતા શ્રી કલાપીએ સાક્ષરબન્ધુ શ્રી લલિતને ઉદ્દેશીને લખેલી હોવાનું સાંભળવામાં છે. શ્રી લલિતે શ્રી કલાપીને સંબોધીને પણ એક લાગણીભરેલી સુન્દર કવિતા લખેલી છે.

જુઓ :- મહારા મયૂરને, આમુખ; પૃ. ૬૬.

કાવ્યમાધુર્યકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરીયા એમ.એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૩૭ મે લખે છે કે :

“એમાં જગતની સંસ્કારી પુરુષ તરફની દૃષ્ટિ સંબંધીના વિચાર સાથે સરખાવો :-

“The world has ever, we fear, shown but small favour to its teachers; hunger and nakedness, perils, and reviling, the poison chalice, the cross have, in most times and countries, been the market-price it has offered for wisdom the welcome with which it has treated those who have come to enlighten and purify it.”

“The fate of Burns. Carlyle.”

નદીને સિન્ધુનું નિમંત્રણ

આ કાવ્ય માટે શ્રી કલાપીએ એવું લખ્યું છે કે :-

“હૃદયત્રિપુટીના જ વિચારોનો સાર આમાં ખેંચવામાં આવ્યો છે.”

(શ્રી કલાપીની કાવ્યરીમાંથી.)

પૃષ્ઠ દેલિયો

ત્રીસ પૃષ્ઠનું આ લાંબું, કરુણરસથી ભરપૂર કાવ્ય અંગ્રેજ કવિ વર્ડસ્વર્થની “ The Old Cumberland Beggar ” નામની કવિતા ઉપરથી રચાયેલી એક આખ્યાયિકા છે.

લાપા અને ઈઆરત ઉપરથી આખી કવિતા ઇંગ્લેન્ડ ઉપરથી થયેલું અનુકરણ છે, એમ તુરત જ લાગે છે-જે-કે લાપાની સરળતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

“ બાલાં ખડેન ”નો દુઃખમય ઇતિહાસ સ્નેહી વાચકના હૃદયને અવરથ ઢ્રવીભૂત કરે એવો છે.

કાવ્યમાંની કેટલીક પંક્તિઓમાં તો ખાસ એવાં જ સૂત્રો છે કે જે અભ્યાસી કદાપિ ભૂલી શકે નહિ. જેમકે :-

પુત્રી ને ગૃહને નાણે જેવારો ન થયો કદી;

પિતૃની ને પ્રભુની કે દષ્ટિ તીખી તહી નહી.

જિજ્ઞાસા કાજ દહીંની વાતો ના સુણવીં ઘરે;

ઇચ્છા એવી મરેલાંમાં રાખતાં ઇપકા ઘરે.

કામનાં એ દુઃખોમાં છે યોગ્ય ના સુખ પામવું;

મરેલાં તો પ્રભુનાં છે, તેનું માન જ રાખવું.

*

X

X

શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો,

ગરીબને દઈ સમાં બને છે.

*

*

*

મરેલાંનાં સર્થો મરણ સુધી ના ના મળી શકે;

અને રાહા જેવી, વધુ પણ કશું ના થઇ શકે.

વગેરે વગેરે.

પ્રિયા કવિતાને

શ્રી સરસ્વતી, શ્રી કલાપીને પ્રસન્ન છે, તેનું સુંદર વર્ણન આહી કવિતામાં જોઇ શકાય છે. કવિતામાં મૂર્તિમન્ત પ્રિયાપણું આરોપીને તેઓ શ્રી સ્વાતુભવ કહે છે કે :-

“ અને તું આલિંગી, બમણુ સહુ લાંબું હૃદયનું !

X

X

X

અને પછી:—

“ પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા,
 “ મને લાગ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર બનતા;
 “ મને કુંચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની,
 અને, તાળું ખોલી, તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી.

*

*

*

આમ છતાં શ્રી કલાપી ‘કવિ (Poet) નથી; પણ, મહાકવિ (Mystic) છે.

વિધવા બહેન બાબાને

પ્રેમ, જ્ઞાન, અને વૈરાગ્યનો પ્રભોધ કરતી આ અતિ અદ્ભુત કવિતા માટે શ્રી કલાપી પોતે નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ આજે ‘વિધવા બહેન બાબાને’ લખ્યું છે. બાબાં સાહેબ-
 મહારાં Sister-in-law જેઓને મહેં બહેન માનેલાં છે, એમને માટે
 અને એમના જ પ્રતિ આ લખાયું છે. એ એક વિદ્વાન બાઇ છે. ધર્મ-
 પુસ્તકો વાંચવામાં હમેશાં most regularly ચાર કલાક ગાળે છે
 અને એક કલાક કીર્તનભજન ગાવા માટે રાખેલ છે. મણિલાલની
 ગીતા એમણે એ વખત વાંચેલ છે.

“ ત્યારે ત્યારે હું એમનું મહેં જોઈ છું ત્યારે ત્યારે મહેં લાગી
 આવે છે કે વૈધવ્ય સૌભાગ્ય કરતાં વિશેષ પવિત્ર છે. સૌભા-
 ગ્યમાં જે ભક્તિનાં ‘વાઇબ્રેશન્સ’ (Vibrations) દેખાય છે,
 તે વૈધવ્યમાં નથી રહેતાં અને તેથી કાંઈ હૃદયની કોમળતાની અદ્-
 ભુત એકતારતા રહે છે. જે મહેં એમને શિખવવા ચત્ત ક્યું છે, તે
 માત્ર કહેવા બાતર જ છે; પણ ખરું તો એ જ છે કે એમના મહેં પાસેથી
 હું આ શિખ્યો છું અને એમની આ સ્થિતિની મહારી મૌન લાગણી સામે
 એમનું હૃદય આ મૌન જવાબ આપી રહે છે. હૃદયે મહારી સખીને
 પણ તારા જેવો પ્રેમનો મધુર અનુભવ થાય એ ઇચ્છી, કાવ્ય
 બંધ થાય છે.”

(રા. રા. રૂપશંકર ઉ. ઓગસ્ટનો પત્ર; તા. ૩-૫-૯૬.)

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન સંગ્રહકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી
 અંજારીઆ એમ. એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં, કાવ્યમાધુર્ય
 પૃ. ૫૨ મેં લખે છે કે:—

“ પ્રભુ પર ખરી આસ્થા-તેના સર્વ રસ્તાઓ સારા માટે છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ અને આવેશી સ્થિતિમાંથી પણ ઉત્તમ બોધ અને સંતોષ મનાવનાર આ કાવ્યની મધુર છાપ અનેરી જ છે.”

“ એ લેખકનાં કાવ્યમાં કળાવિદ્યાન એવું તો સાવધન રીતે થયેલું છે કે તેની એક લીટી નવીન આનંદભરી મીઠાસ વિનાની નથી, એટલું જ નહિ, પણ તેનાં સર્વ લખાણમાં અથથી તે ઇતિ સુધી ભાવ વધતા જતા રસથી જળવાઈ રહે છે.”

વૃદ્ધ માતા

આ કાવ્ય ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડ્સવર્થની “ The Affliction of Margaret ” નામની કવિતા ઉપરથી લખાયેલું છે. અસલ ઇંગ્લિશ કાવ્ય નીચે પ્રમાણે શરૂ થાય છે :—

“ Where art thou, my beloved Son,

“ Where art thou, worse to me than dead ? ”

અને તે નીચે પ્રમાણે પૂરું થાય છે :—

“ Then, come to me, my Son, or send

“ Some tidings that my woes may end !

“ I have no earthly friend ! ”

મહાત્મા મૂળદાસ

કાવ્યના મથાળા નીચે મૂકેલા શબ્દો શ્રી હલાપીએ પોતે જ લખેલા છે.

આખું કાવ્ય શિક્ષકરૂપ છે.

કુવે પડીને આપવાત કરવા આવેશી બાઈને, આત્મહત્યા કરવાનો જગતમાં કોઈને પણ હક્ક નથી, એ સિદ્ધાંત બહુ સુન્દર રીતે કહેવરાવ્યો છે : જુઓ :—

“ જેનું કાઈ નહીં અરે જગત આ આખું મ તેનું નથી,

“ ને જેનું જગતે જરૂર જાયનું ‘ પોતાનું ’ કાઈ નથી.”

કુવે પહોંતે આપધાત કરવા આવેલી સંગભાં વિધવા આપનો અચાવવાને મહાત્મા શ્રી મૂળદાસજીએ બતાવેલો માર્ગ સૌ કોઈને આશ્ચર્યમાં ઝડકરી નાખે એવો છે. તેઓ શ્રી કહે છે :-

“લેજો તું મુજ નામ મે થગશ હું મુખે પિતા બાલનો !”

કીર્તિના ભોગ આપવો, જૂની લોકેષણનો ત્યાગ કરવો એ સૌથી વધારે કઠિન છે. મહાત્મા બરાબર જ સમજે છે કે :-

પોણું છે જગ ને નહી જગતની કીર્તિ જ પોલી દિસે,
પોણું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે;
એ પોલાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે,
લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે.

મહાત્મા મૂળદાસજીનું આખ્યાન સાચી અનુભવી વાત (Fact) ઉપરથી લખાયલું છે. અમરેલીમાં હજી પણ “મહાત્મા મૂળદાસની જગા” મોજૂદ છે.

અર્પણપાત્ર

“અસ્ત્રાર્પણ” એવા મથાળાથી આ કવિતા પૂર્વે જાણીતી હતી. આ મથાળું શ્રી કલ્યાણીની સ્વકસ્તદ્વિખિત પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી ફેરવ્યું છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં :-

“દેવિ ! ત્હારા હૃદયરસની લહેરીઓથી ગળીતે” એવું હતું ; તેને સ્થાને આ ગ્રન્થમાં :-

“દેવી ત્હારા હૃદયરસની લહેરીઓથી ગળીતે” આવો ફેરફાર કર્યો છે ; તે પણ શ્રી કલ્યાણીના હસ્તાક્ષરની જુદી જુદી પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી કર્યો છે.

એકે ઘા

“મને જોખને ઉડી જતાં પક્ષીઓ” એ કવિતા સાથે આ કવિતા ભેળવી દર્શને સડજ ફેરફાર સાથે તેને ગુજરાતી વાચનમાળામાં દાખલ કરવામાં આવી છે. આ પસંદગી ઘણી યોગ્ય થઈ છે.

વળી “રજોપીઆને” એ કવિતા જે વચ્ચેથી છોડી દેવામાં આવી છે, તે પણ વાચનમાળામાં સાથે જ લઈ લેવા જેવી છે.

પશ્ચાત્તાપ

છેટસી બે કડીઓ ખાસ મનન થોગ્ય અને સર્વદા સ્મરણ થોગ્ય છે :-

હાં! પસ્તાવો વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ભીતરું છે,
પાપી તેમાં ફળદ્રી દઈને પુણ્યશાળી બને છે,
ઓહો! કેવું સ્મરણ મધુરં પાપનું એ ધરે છે!
ગાફી પામ્યું કદરત કને, એમ માની ગયે છે.

રાજ્યોથી કે જીલમ વતી કે દંડથી ના બને જે,
તે પસ્તાવો સાહજ વહતાં, કાર્ય સાધી શકે છે;
હું પસ્તાવો, પ્રભુ! પ્રણયીએ માફી આપી મહેને છે,
હું પસ્તાવો, મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે.

ત્યાગ

આ આખી ગાંઠલ આન્તર ત્યાગનો એટલે પૂર્ણ પ્રેમવૈરાગ્યની ઉન્નત સ્થિતિનો નિર્દેશ કરે છે.

કડી ૧૦ મી :-

તમ ઊર્મિ એ તમ વારિધિ મુજ વારિધિ મુજ ઊર્મિ છે!

પાઠાન્તર :-

મુજ ઊર્મિ એ તમ વારિધિ! તમ વારિધિ મુજ ઊર્મિ છે!

મહારી કબર ખાંધી અહીં-વગેરે=

મહારા જે સ્થૂલ રૂપને જગત્ જાણે છે, તે હું “હું” નથી; હું
તો અનન્તમાં છું.

(જુઓ “ જન્મદિવસ ” ની કવિતા;)

ત્યાગમાં કેંટક

સનમના સાચા પ્રકરમાં સરત થયેલું, ત્યાગી, વિરાગી, સનમનું
અનુરાગી એવું આ ફેડીરી જિગર ત્યાગનો યજ્ઞ આદરે છે;

અનલહકનો આશક, ઇશ્કહકીકીનો ફક્કીરે-મનસૂરની પેઠે ફના-ફિદલાહ કરે છે-પરમાત્મામાં સર્વસ્વસંમર્પણ કરે છે.

સામાન્ય યજ્ઞોમાં બલિ હોમવાનો વિધિ છે, તદ્દનુસાર, આ ત્યાગયજ્ઞોત્સુક સાધુ હૃદય પણ પોતાના આન્તરયજ્ઞમાં મ્હોટા મ્હોટા પહાડોનું, વિકરાલ દાવાઓનું, પ્રાણીમાત્રનું, આશાતૃષ્ણા, મનો-વિકાર અને સ્થૂલેષણ માત્રનું બલિદાન હોમે છે-એ મહા બલિઓને તે ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે-તેની ખાખ ખનાવે છે અને તે ખાખ દિલ ઉપર નહીં, પણ દિલમાં-દિલની અંદર લગાવે છે.

મનોવિકારને લીધે ઉત્પન્ન થતી જુદી જુદી મહા બલવતી - ઉન્મત્ત આકાંક્ષાઓને એક પરમાત્મામાં જ વાળવાનું કાર્ય મ્હોટા પહાડોને ખાળીને ખાખ કરવા જેવું છે ; તેથી જ કહ્યું છે કે :-

ખાળી પહાડો સહુ ખાક કીધા !
તે ખાક ચોળી જ શરીરમાં આ !
વિકરાળ દાવા મુજ ત્યાગધૂણી !
તેણે ખચાવ્યું નવ કોઈ ત્રાણી !

આઠ્ઠું અધું કરવા છતાં હવે તે કહે છે કે :-

મહારા ત્યાગયજ્ઞમાં બલિ હોમવા માટે મોટા પહાડોને મ્હેં ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યા છે - અતિ પ્રબલ મહત્વાકાંક્ષાઓને મ્હેં દિલમાંથી અરતરફ કરી નાખી છે - તેમાં -

હા ! હા ! તહીં કંટક આ કહીંથી ?
નીલો રહ્યો છે દ્રવતો જલેથી !
ના અગ્નિમાં એ મુજ દિલ દાઝે !
ભોંકાય તેમાં ક્યમ કુમળો એ ?

મેઘધ્વનિમાં કંઈ વજ્રપાત,
હરે ન તેની ગિણી કેં વિસાત !
તે હર આ કાયર કેમ થાય ?
કાંટો અડચે પીગળી કેમ જાય ?

મહા પ્રબલ બલિદાનો, ત્યાગના યજ્ઞમાં હોમીને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યાં-ત્યાં આ એક કાંટો લીલો ને લીલો જ રહે છે અને બળતો નથી એ શું ? !

અગ્નિથી યે ન ઢાઝનારૂં એવું મહારૂં દિલ-તેને બેદીને, તેને ભોંકનારો આ કુમળો કાંટો શો અને ક્યાંથી ?

આત્મપરોક્ષણ એ શ્રી હલાપીની કવિતાનું હંમેશનું લક્ષણ છે. તે સત્યને જ સોઈનારૂં, સત્યને જ મહાનારૂં અને સત્યને જ આળખનારૂં છે. હજી આગળ તે વિચારે છે :-

મહારી સમાધિ હળી જાય છે 'કે' !
તફીર કાંટા મહીં થાય છે 'કે' !
આ યોગ મહારો કયમ મહાત થાય !
ખેંચાણુમાં કાં વહતો જણાય ?
ચોગીઉરે કંટક આ હશે શું ?
આ રાગ ત્યાગીઉરમાં રહ્યો શું ?

‘ ફકીરી હાલ ’માં અને ‘ હસારા રાહ ’માં તેમ જ ‘ શાન્ત પ્રેમ ’માં જોયું હતું તે જ, શ્રી હલાપીનું મસ્ત, ત્યાગી, વિરાગી અને ધરકનું અનુરાગી હૃદય પોતાને જ પૂછે છે કે :-

ધર્શરી સ્નેહ (Divine Love) માંથી મહારી ચોગીની સમાધિ કેમ હળી જાય છે ? મહારા ત્યાગીના ઉરમાં-ચોગીના હૃદયમાં આ રાગ શો ? ! આ પ્રીતિ શી ? ! આ ખેંચાણુ (Attraction) શું ? ! આ (Attachment) આસક્તિ શી ? !

ખુદ્દિ મહીં આ દિલનો ઝરો શું ?
પાણાણુમાં રોપ હવો હશે શું ?

ખેંચાણુ ચાચે નગળાઈ કાંઈ,
અશુ વહે છે કયમ નેત્ર માંહીં ?
કાંટો ગળીને મૃદુતા ધરે છે,
ચિત્તે સ્મૃતિવાદળ હૈં ચડે છે !

વહાલી હતી તે ફરી ચાય વહાલી !
તે અશુની આપતી કાંઈ ચાલી ;
આ ત્યાગ્ય લાગે મુજ ત્યાગ શાને ?
ના ત્યાગ્ય તે રાગ મ્હને દિસે છે !

પરંપર જેવી ફેવળ મહી - ખુદ્દિની મહા દદ ભૂમિકા-તેને બેદીને માંથી આ હૃદયનું-વૃત્તિનું ઝરણુ શું ? ક્યાંથી ? આ ખેંચાણુ તો

નબળાઈનું જ પરિણામ છે-આ ખેંચાણ તો પ્રલોભન-
(Temptation) જ છે-આમ તે બરાબર સમજે છે, પણ તેટલામાં
તો, પૂર્વરમૂર્તિનું જૂનું વાદળ આડું ચડી આવે છે અને તેના આક્રમણને
લીધે તો એટલી બધી આંધી ચડી આવે છે કે ત્યાગને ત્યાજ્ય અને
રાગને ત્યાજ્ય નહિ, એવું મનાવવા સુધારી પણ એ આવરણ
હિસ્મત ધરે છે કુદરતનો સંકેત જ એવો છે કે વૃત્તિની ઢઢતાની
પરિપૂર્ણવિસ્થા માટે, તેનું લિન્ન :લિન્ન પ્રકારે પરીક્ષણ નિર્માયનું
હોય છે; અને તેથી, વિકટ પ્રલોભનો સામે લડીને તેને હઠાવવાનું,
ઉન્નત જીવનના પ્રવાસી માત્રને આત્માના પ્રવાસમાં આવે છે.

આ પ્રસંગે તો, આ સહૃદય, યોગી મહાત્મા પ્રલોભનની સામે
ઢઢતાથી ટકી શકે છે. ખેંચાણમાં નબળાઈ જ છે, એવી આત્મ-
પ્રતીતિ તેને થયા પછી તે યોગ્ય જ નિશ્ચય ઉપર આવે છે કે :-

ભોળું ન થા, હર ! હવે ફરીને,
માન્યું વૃથા તે નહી સૌ વૃથા છે;
કાંટો ચ ખાળી કર ભસ્મ તેને,
તે ભસ્મ ચોળી, અવધૂત ! લેને !

ઓ દિલ ! ભોળું ન થા-વૃથા તે બધું વૃથા છે-કાંટો તો
પ્રલોભન છે અને તેને પણ ત્યાગના યજ્ઞમાં હોમી દે-ખાળી દે-
ભસ્મીભૂત કરીને તેની ખાખ બનાવી લે-અને, ઓ અવધૂત ! એ
ખાખ તું દિલની અન્દર લગાડી લે !

શ્રી કલાપીએ પોતે પોતાને “અવધૂત” તું સંબોધન કર્યું
છે, એ અભ્યાસી ધ્યાનથી લક્ષમાં રાખે છે.

આવી રીતે ત્યાગયજ્ઞની પૂર્ણહુતિ થશે, તો જ ઇશ્વરી સ્નેહની
ઝાંખી થશે; કેમકે એણે માત્રનો ચિત્તમાંથી સંપૂર્ણ પરિત્યાગ
કર્યા વિના પરમાત્મયોગની પાત્રતા જ નથી.

ક્ષાત્રહૃદયની આ વીરવાણી છે અને યોગી અથવા ભક્ત માત્રને
તે મોર્ગેશન અને ઉત્તેજક છે. અસ્તુ.

પ્રાથમિક અથવા :માધ્યમિક કેળવણીનાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાં
શિખવવા યોગ્ય શ્રી કલાપીની ઘણીક કવિતા છે અને આ કવિતા
પણ, ભાષા અને વિચારો બન્ને જોતાં, તેવી જ શિક્ષણીય છે.

આ બધું જો અક્ષર છે તે ખસ છે. એમાં તો બત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનું ગઢું રહસ્ય છે. આ બધું જો જ ઉદ્ધાર છે.

(આપહક્યાપનિપત ૧)

આટલા માટે જ :-

હૃદયકારના રત્નમાં દિન જાય આદ્યા -

એકાગ્ર ચિત્તથી બને પરિણમી રાજા

અને :-

આહાર કન્ઠકલનો કરતો સદા ચે,

એકાન્ત, શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

તે યોગી ભરત રાજા આ પ્રમાણે સાત્ત્વિક જીવન જીવતા, એકાન્ત, શાન્ત સ્થલમાં રહેતા કેમકે અસંગતા-કેવળ જ અસંગતા એ યોગીનું વિશિષ્ટ નિયમન છે અને એ જ અસંગતા ભક્તનું આનુષંગિક લક્ષણ છે.

ભરત રાજા યોગી અને તપસ્વી થયા હતા. કોઈ પણ પ્રલોભન તેમની આડે આવે નહિ તે માટે તેમણે યમ, નિયમ, ધ્યાન, ધારણા, તપ, જપ અને એવા તો કંઈ કંઈ પ્રખલ આત્મસંરક્ષણના મંજખૂત કિલ્લાઓ બાંધી દીધા હતા. જુઓ :-

એ યોગતેજ તરૂમાં ચળચી રહ્યું છે ! વગેરે.

જટા પીળી શીષે કૃશ અવયવો ઉપર રહી - વગેરે

આમ તો ઘણો કાળ ચાલ્યું, પણ એક દિવસ એવું બન્યું કે નદીના પૂરમાં આ જતાં પડી જઈને તણાઈ જતું એક ન્હાનકડું મૃગનું બચ્ચું તે જુએ છે અને તેને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવીને પોતાને આશ્રમે લાવે છે, પાણી પાય છે-ચારો નીરે છે અને પાળે છે-બન્ને વચ્ચે સ્નેહ થાય છે. રાજર્ષિને અહીંથી જ જાણે પ્રેમની પતોતી ખેસે છે :-

‘યોગી ચાલ્યો જપ તપ ભૂલી ગ્રેમ ખેંચાણ માંહી’-

આવી ન ધ્રુષ્ટિવા યોગ્ય હાલતમાં રાજર્ષિ ભરતજી આવી પડે છે :-

‘રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હેયું એ કુલતું હવું’-

એવું છેક જ થઈ ગય છે.

પોતાની આ સ્થિતિની ઋષિને પિછાન થાય છે અને તે વિચારે છે કે :-

બ્રહ્માંડ આખું નિજ માનનાર જે,

“અને ન વ્યક્ત કદિ બાળનાર તે;” વગેરે

પણ, નિર્માણ એવું છે કે આવી રીતે હળી ગયેલા મૃગ-આળસને જોડી દેવાનું હવે ઋષિયી બની શકતું નથી. તે કહે છે ખરો કે :-

“જય તપ કરનારો પાળશે આ તહને ના”

પણ સ્નેહને લીધે મા ધ્યાને લીધે તે તુરત જ વિમાસણ કરે છે કે :-

“અરર ! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ ?”

રાજર્ષિ ભરતજીના હૃદયમાં, યોગ અને સ્નેહ અથવા તો કર્તવ્ય અને દયા એ બે વચ્ચે, તુલ્ય થઈ ગયે છે.

શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીની આવી અનુકંપાધોગ્ય સ્થિતિ જોતાં કહે છે કે :-

ઋષિ ! તહારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને દયા,
આવશે બહાનથી તેને પંપાળીશ હવે ન શું ?

અને રાજર્ષિને તેઓ શ્રી પૂછે છે કે :-

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી,
કીડા ગમે છે કંઈ માછલીથી;
સન્ધ્યાસમે કંઈ વધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ તહાર મૃગહું ત્યજે છું ?

હજી આગળ વધીને શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીને માર્ગ બતાવવાનો - તેના અંતરમાં યોગ્ય પ્રકાશ પૂરવાનો પણ વ્યર્થ પ્રમાસ કરે છે :-

રમાડ તેને, પણ, હુબધ ના ચલે,
ઋષિ ! ન શું એ તુજથી બની શકે ?

એથી પણ આગળ વધીને, આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઈએ તે વિષે પણ શ્રી કલાપી પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જ કહે છે કે :-

છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે તહને જો,
તો ના શાને, પ્રણયી બનતાં, સાચવે ત્યાગ તહારો ?

પ્રણયી બનવા છતાં, ત્યાગી વૃત્તિ સાચવી રાખવાનું શા માટે બનતું નથી ? એવું બને, તો જ યોગી મહાયોગી થાય અને જ્ઞાની મહાજ્ઞાની થાય. શ્રી કલાપીના જીવનનું સૂત્ર છે કે :-

“ ઉપયોગી થવું, પણ, આસક્ત ન થવું. ”

રાજર્ષિ ભરતજીને શ્રી કલાપી પૂછે છે કે :-

આવું કેમ બનતું નથી ?

પણ, જો તો, ખરેખર, નથી જ બનતું; અને રાજર્ષિ ભરતજી બિચારા પોતાના બહાલા મૃગલાને અરણ્યમાં એકલું ત્યજી દઈને પંચતવ પામે છે.

પોતાના તરફથી અહીં તો અક્ષરે ઉચ્ચાર્યા વિના, મૂક લાગવત-કારના શબ્દોનો જ સાર આપીને આ પ્રેમકથાની શ્રી કલાપી પરિ-સમાપ્તિ કરે છે :-

“ કથા એવું કહે છે કે, જન્મશે મૃગ એ ઋષિ ;

“ વાંછના જે રહી તે તે પૂરી સૌ કરવી પડે. ”

‘ વાંછના ’ નહીં, પણ વાસના. જે ઇચ્છા અથવા જે વાંછના ઘટમાં વાસ કરીને રહે તે જ ઇચ્છા અથવા તે જ વાંછના તે વાસના અને તે જ મનુષ્યના જન્મમૃત્યુમાં હેતુબૂત બીજ. સ્પષ્ટ જ છે કે :-

જેવો જેનો સ્નેહ , તેવું તેનું સ્વરૂપ !

As a man liketh, so he is - અર્થાત

જેવી જેની પ્રીતિ , તેવો તે .

શ્રી કલાપીએ પોતાના સ્વાનુભવને જ ભરતના કાવ્યમાં ગાયો છે અને ચિતર્યો છે; અને તેથી જેમ તેઓ ધીની લગભગ બધી જ કવિતામાં, તેમ આમાં પણ સ્વાનુભવરસિકતાના વિલક્ષણ યોગે સમગ્ર ચિત્રાવેબનમાં કલા, કલ્પના, અને ઇતિહાસ ઉપરાન્ત પ્રેમ અને યોગીની પ્રાહ્લો ભાવનાઓની આકર્ષક રેખાઓ પ્રજ્વલત જણાય છે.

પંક્તવતા

Projects:-

“ પંક્તવતા સાથે કળા આવી, અને કળા આવી, તો તેના લોહા પણ આવ્યા - નૈસર્ગિક. ”

[પોતાની હાથરીમાંથી.]

શ્રી કલાપી.

ઋણુ

આ કવિતામાં પ્રથમની ચાર પંક્તિઓ શ્રી કલ્યાણીની હસ્તલિખિત એક પ્રતમાં જોવાથી તે અહીં ઉમેરવામાં આવી છે.

આખું જ કાવ્ય સુન્દર છે, તત્ત્વબોધક છે, પ્રકાશથી ભરપૂર છે.

સર્વને જાણીતી, છતાં વખતોવખત જ વિસરી જવાતી બહુ જ સાધારણ વાતનું સ્મરણ નીચેની પંક્તિઓ કરાવે છે :-

બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ વાતનું છે,
આધાર સૌને સહુને રહ્યો જ્યાં; વગેરે.

ગોળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
ખેંચાઈ એ એક જ તત્ત્વનાથી;

અર્થે ગ્રહે છે સહુ એ જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે.

તો કાં ન અર્ધું મુજ શીર્ષ તુંને ?
અર્ધું કહી, તો, ઋણુ થાય શાનું ?

હજી આગળ વધીને શ્રી સુરસિંહજીનું સુરહૃદય વીર ગર્જના કરીને પૂછે છે :-

માગે ન લોહી મુજ કાં મુખે તું ?
શાને ડરે છે કંઈ માગતાં તું ?
લહાઈ ગણે ના કંચમ સર્વ મહાઈ ?
મહાઈ ગણે ના કંચમ રવ લહાઈ ?

ચોગીશ્વર શ્રી ભર્તૃહરિના જ શબ્દોને જાણે શ્રી કલ્યાણી મહારાજ પોતાના જ સ્વાનુભવની વાણી કરીને ઉચ્ચારે છે :-

अयं निजः परो वेत्ति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुंबकम् ॥

છેલ્લાં જમાનાના લોકપ્રિય કવીશ્વર સ્વ. દલપતરામે તેમની હમેશની સરલ, બોધક અને મનોરંજક શૈલીમાં શિખવ્યું છે કે :-

“ એક કુટુંબી આપણે એક પિતા પરિવર.”

આ આખું બ્રહ્માંડ એક જ દયામય પરમાત્માથી ઓતપ્રોત બાંધ છે અને પ્રત્યેક, વિદ્યવાસી દયાલુ પિતા પ્રભુનું બાલક છે-

સૌ કોઈ તે પરમ પિતા દ્વારા બરાબર સમાન રીતે અંબુભાવની એકતાથી સંકલિત છે.

શરીરો તો સર્વ જુદાં જ છે, પણ તે સર્વ જુદાં શરીરોમાં રહેનાર અને તત્પતઃ ચક્રનવલન કરનાર પરમાત્મા તો સૌ કોઈમાં એક જ છે, જીવનરક્ત પણ સૌમાં એક જ છે; અને, આ પ્રમાણે બ્યારે બાનતરમાં એકતા જ સર્વત્ર સિદ્ધ છે, ત્યારે ઉદાર રાજવીર શ્રી કલાપી પૂછે છે કે આવી રીતે અભેદ જ સાચું છે તો પછી :-

“કણુ થાય શાનું ?”

જે કે મહાઈ છે, તે બધું તહાઈ જ છે, એમ કેમ ગણતો નથી ? અને જે તહાઈ છે તે બધું મહાઈ જ છે એમ પણ કેમ ગણતો નથી ? જવાબ સ્પષ્ટ જ છે :-

“આ વાત શાને જગમાં કરે છું ?

“સંસારમાં વેર જ નીરખું છું.”

“બ્રહ્માંડમાં આ એક જ ભાવુભાવ, વગેરે.

આ ભેદ, આ કણુ અને આ ઉપકારની ભાવનાઓ જન્મી ક્યાંથી ? એ બધા બીજ વગરનાં ઝાડ છે-વ્યર્થ વિચારણાઓનાં જ નિષ્ફળ પરિણામો છે અને તેથી કેવળ જ ત્યાગ્ય છે-અવિચારણીય છે. સાચો તો સર્વત્ર અભેદ જ સિદ્ધ છે.

આખું કાવ્ય, ભાષામાં સરળ છતાં, પ્રેમ અને પ્રકાશથી ઝળહળતું છે અને ગુજરાતી વાચનમાળાની જઠી કે સાતમી ચોપડીમાં દાખલ કરીને ગુજરાતની પ્રાથમિક નિશાળોમાં તે અવશ્ય શિખવવા યોગ્ય છે.

હું આવરો

Projects :-

આશક્તી નિગાહમાં જે સૌંદર્ય છે, તે કચી માથુકના ચહેરા પર હોય છે ? કેમકે, પોતાની ઉંચામાં ઉંચી કલ્પનાની પૂતળીનો જીવ-એ નજર માથુકમાં દાખલ કરે છે. (પોતાની હાયરીમાંથી.)

શ્રી કલાપી,

“તેની ગંઝોમાં કલાનું પ્રાધાન્ય નથી; તે તે લાગણીના શિરોમણિ આલેખક છે. લાગણી એ તેની ગંઝોમાં

મુખ્ય તત્ત્વ છે અને મરકી આદમીની ઝિન્દગાનીનું પણ એ લક્ષણ ચોક્કસ કાલ સુધી હોય છે જ. કલાપીની ગઝલોમાં, ખરું જોતાં, ‘કવિની કલા’ નહિ; પણ, લાગણીને વશવર્તિની તેના હૃદનો પ્રખલ પ્રેમોર્મિઓ છે. પ્રેમયોગમાં લીન થયું અને લીનતા દ્વારા અન્તે એમાં જ લય પામવું, એ કલાપીની ગઝલનો સાર છે-મરકનો પણ એ જ સાર છે : પ્રેમ, પ્રેમયોગ; લક્તિ; લીનતા અને લય; નવું જીવન-શાન્તિ-મુક્તિ-નિઃશ્વેગુણ્ય.”

(શુજરાતી ગઝલિસ્તાનનો ઉપોદ્ધાત; પૃ. ૩૫.)

પ્રેમીની પ્રતિમા

આ અને આવા પ્રકારની શ્રી કલાપીની કવિતા ચથાર્થ રૂપમાં સમજવા માટે, અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક એમર્સનના પ્રેમના અને સુન્દરતાના નિબંધો (Emerson, On Love; On Beauty) નું ધ્યાનથી નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ; કેમકે, એમર્સનના ઘણા તાત્ત્વિક અને આધ્યાત્મિક વિચારોની શ્રી કલાપીની માનસિક ભૂમિકા ઉપર પ્રખલ અસર થયેલી સ્પષ્ટ દેખાય છે. એમર્સનનો નીચેનો ઉતારો પણ વસ્તુ-વેધકને દિશાસૂચક થશે:-

“ This agrees well with that high Philosophy of Beauty which the ancient writers delighted in; for they said that *the soul of man, embodied here on earth, went roaming up and down in quest of that other world of its own, out of which it came into this, but was soon stupefied by the light of the Natural Sun, and was unable to see any other objects than those of this world, which are but shadows of real things.* Therefore the Deity sends the glory of youth before the soul, that it may avail itself beautiful bodies as aids to its recollection of the Celestial Good and Fair; and the man beholding such a person in the female sex runs to her and finds the highest joy in contemplations of the form, the movement, and intelligence of this person

because it suggests to him the presence of that which indeed is within the Beauty, and the Cause of Beauty.

"If, however, from too much conversing with the material objects, the soul was gross, and misplaced its satisfaction in the body, it reaped nothing but sorrow, body being unable to fulfil the Promise which Beauty holds out; but if accepting the hint of these visions and suggestions which Beauty makes to his mind, the soul passes through the Body. * * * *

the lover ascends to the highest Beauty, to the Love and Knowledge of the Divinity, by steps of this ladder of created souls.

"Somewhat like this, have the truly wise told us of Love in all ages. The Doctrine is not old nor is it new. If, Plato, Plutarch and Apuleius taught it, so have Plutarch, Angelo and Milton."

(EMERSON, On Love.)

હૃદીસ શરીર, જેમાં ઇસ્લામી પયમગ્યરોની અને આસિયાની-દર્વેશોની-મહાત્માઓની સવિસ્તર તવારીખ છે, તે ગ્રંથમાંના ઉતારો પણ શ્રી દલાપીના આશકોને ઉપયોગી છે :—

“અલ મિલજી કન્સતર-તુલ હકીકતે ;

“અલ ઈન્સાનો મીર અતુલ ઈન્સાન.”

ભાવાર્થ કે :—

“ઈશકમિલજી એટલે અપરા પ્રીતિ એ ઈશકહકીકીની એટલે પરાલક્ષિતની સીડી યાને નિસરણી છે ;

“માણસ એ માણસને લેવાનો આયનો યાને દર્પણ છે.”

પ્રેમીનું સ્મરણ

શ્રી કલાપીની એક હસ્તલિખિત પોકટ ડાયરીબુકમાં આ પંક્તિઓ નેવામાં આવેલી અને તેથી તેને અહીં ક્રમપૂર્વક સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રેમીની મૂર્તિપૂજા

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન્ સંગ્રહકાર રા. રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબારિયા, એમ., એ. આ કાવ્ય ઉપર વિવેચન કરતાં, નીચે પ્રમાણે લખે છે :-

“ આ ભાષાન્તર તો એટલું ખૂબ રસમય અને ભાવોર્મિતું તદ્દાકાર ચિત્ર ખડું કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી.

“ અંગ્રેજ મહાન્ નાટ્યકાર રોકસ્પીઅરના *Winter's Tale*ના ચોથા અંકમાં, ત્રીજા પ્રવેશમાંની ફ્લોરિઝાની “*What You Do*” ઇત્યાદિ ઉક્તિનું ભાષાન્તર છે. રસ, ભાવ અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયાં છે. ક્યાંઈક આ લેખકની કલ્પના સહેજસાજ ભળી છે ખરી, પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે. ” (“ કાવ્યમાધુર્ય ” પૃ. ૩૧૪)

મનુષ્ય અને કુદરત

જીવો :- પાછળ કુદરત અને મનુષ્ય - એ કવિતા, તેમ જ આ કવિતા, પિંડગત તેમજ બ્રહ્માંડગત પ્રકૃતિ-*Micro-Cosm and Macro-Cosm*- બન્નેની સુંદર ગંહુન એકવાક્યતા સ્પષ્ટ કરે છે આ બન્ને કાવ્યો સાથે વાંચતાં એવું અવશ્ય જ લાગે છે કે શ્રી કલાપી પિંડબ્રહ્માંડની એકતા શિખવનાર સમર્થ શિક્ષક (*Mystical Saint*) છે.

સુખમય સ્વપ્ન

શ્રી કલાપી મહારાજના માનવન્ત બાલમિત્ર નામદાર હંડાળા દરબાર સાહેબ શ્રી વાળસુરવાળાએ શ્રી કલાપીના પોતાના ઉપરના સર્વ પત્રો વગેરે તમામ સાહિત્ય ખાસ સંભાળથી સાચવી રાખ્યું છે અને આ ગ્રંથને માટે તેઓશ્રીએ કૃપા કરીને આ લખનારને સ્નેહ-

પૂર્વક મોકલી આપેલા સાહિત્યમાંથી આ કાવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે અને તેને કમલ; સ્થાન આપ્યું છે.

આ કાવ્ય ઉમેરાવાથી, શ્રી કલાપીના અભ્યાસીને અલગત, બહુ જ કિંમતી મદદ થઈ છે.

વૈશાખ

“ સુખમય સ્વપ્ન ”નું કાવ્ય જાણે આ વૈશાખના કાવ્યના આમુખ (prelude) જેવું છે.

પોતાનું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અન્તરવલોકન કરતાં કરતાં, શ્રી કલાપીની જગત તરફ અત્યંત અનુકરણાત્મક બળે છે; દુનિયા સત્યો ભ્રમ શકે, મહાદેવાધન પરમાત્માની અસીમ દયાથી જગતને ધરવામાં આવેલા અતિ ઉદાર આનન્દો, જગત યથાર્થ રીતે ભોગવી શકે એવું એ બહુ જ ઇચ્છે છે; પણ આ કાવ્યમાં તે કહે છે તેમ :-

નહિ, નહિ, પણ એવી વિશ્વની આર્દ્ર વૃત્તિ,
ધડમથલ અહીં સૌ જીવનાર્થે મચેલી,

*

*

*

નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રોડે કદી હું,
નિરખી જગ કદી આ હાસ્યમાં ફૂળતો હું. વગેરે.

આ બંને કાવ્યો, શ્રી કલાપીના ચિત્તની નિર્વેદવૃત્તિના નમૂના છે.

તહારી બેહવાઈ

આ ગદ્યમાં ત્રીજી બેત શ્રી કલાપીની એક સ્વહસ્તલિખિત હાયરીમાંની પ્રત ઉપરથી ઉમેરેલી છે.

એક ફેરફાર
ફરિયાદ શાની છે ?
વિદાય

સરખાવો :-

“ આશક માયુકમાં, રે ! ૩૫ ગુણ શા દેખે !
“ જેહું બાસે છે તેહને, રે ! અવર તેહુ નવ પેખે ! ”

અને :-

“ તમારા તો હરિ સમગ્રે રે અમારા તો એક સથળે !

“ તમે રીઝો ચાંદરણે , રે ! અમે રીઝું અન્દ્ર મળ્યે !

(પ્રેમપરીક્ષા ; દયારામભાઈ .)

Compare :-

“ Oh ! that the desert were my dwelling place ,

“ With one fair spirit for my minister ,

“ That I might all forget the human race ,

“ And , hating no one , love but only her . ”

Lord Byron .

“ Love is Heaven and Heaven is Love . ”

Sir Walter Scott .

એક અંડોલને

અંડોલને એટલે સામાન્ય અંડોલ પંખીને નહિ, પણ, પોતાની કલ્પનામૂર્તિને અંડોલ પંખીનું રૂપક આપીને લખેલી અન્યોક્તિ.

શ્રી કલાપીના આન્તરને-તેના મર્મભાગને સમજીને ઉકેલવા માટે આ કવિતા બહુ ઉપયોગી છે.

એમાં નીચેના શબ્દો તેના ખાસ પારિભાષિક અર્થમાં સમજાવવાની જરૂર છે :-

રસ,

જખમ અને દર્દ

આ કાવ્યની પૂર્વનાં કાવ્યોમાં, તેમ જ તેની પછીની કવિતામાં જ્યાં જ્યાં આ શબ્દો આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેને ઉંડા વિચારપૂર્વક યથાર્થ અર્થમાં સ્પષ્ટ સમજવાની જરૂર છે. જેમકે :-

રસ = સત્ત્વ = બ્રહ્મ - આત્મા - ઇશ્વર - જ્ઞાન - પૂર્ણતા -

Peace - Wisdom.

જખમ = ચિત્ત = વિરહ - દીનતા - યોગ - ઇશ્ક - મસ્તી -

Love - Concentration.

દર્દ = આનંદ = ભક્તિ - પ્રેમ - ઇશ્ક - લગની - જીવત્માને

તરફડાટ - Passion - Desire.

વગેરે - વગેરે.

આ વિચારપરંપરા (Hypothesis) વડે આવા ખાસ પાર-
લાધિક શબ્દો સમજશે, તે આ મહાપુરુષની વાણી તેના ખરા
સ્વરૂપમાં સ્પષ્ટ થશે. આટલું મૂલભૂત - *Fundamental* - સૂચન
સુમુક્ષ અભ્યાસીને ખસ છે.

વીણાનો મૃગ

ભરતના કાવ્યમાંના સ્નેહની સમરૂપતા જ આ કાવ્ય પ્રત્યક્ષ
કરે છે, પરંતુ અત્રે સ્નેહનું પરિણામ ભરત રાગની કથાથી લિપ્ત છે.

કન્યાને મૃગની લગની લાગી છે અને મૃગને પણ કન્યાના
વીણાસ્વરોનો નાદ લાગ્યો છે. લીનતાના આવા મધુરા સમયમાં, કન્યાના
ખાપને જ હાથે મૃગ હણાય છે. આ સ્નેહકથાનું આ ટૂંકું પણ અતિશય
કટુણુ વસ્તુ છે.

સંગીત પ્રાણીમાત્રના હૃદય ઉપર સામાન્ય ભોગવે છે. કન્યા
“સ્વરોની દેવી” છે. મૃગ રસનું અધિકારી છે. સ્નેહની સ્થિતિ
અહીં એવી સૂચનાય છે કે :—

દિસે ખન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

અને :—

લગની હો લગાડે છે ઉરોની રસએકતા ;
પશુ આ , માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને.

એ હૃદયનું રસૈક્ય એ સાચા સ્નેહનું સ્વરૂપ, આ સૂત્ર આ
કાવ્યમાં બહુ જ આકર્ષક રીતે શ્રી કલાપીએ સમજાવ્યું છે. મૃગકન્યાના
હૃદયનું સમજનારું-તેના તાનનું-તેના નાદનું સ્નેહી છે અને તેના
મરણથી કન્યાને જે દુઃખ થાય છે તેનું વર્ણન ખરેખર દ્રાવક છે. મરતાં
મરતાં પણ મૃગની પાસે જે વચનો શ્રી કલાપીએ કહેવરાવ્યાં છે, તે તે
આબેહૂબ જ સ્નેહી હૃદયોનો આન્તર સ્નેહ મૂર્તિમન્ત ખડો
કરી બતાવે છે :—

“કરી લે શીયનું તુમ્હું”, નેત્રની નખલી કરી,
“ખળવી લે ખળવી લે ત્હાર” બીન હજી હજી !”

પણ, જગતમાં બતાવો એવા નો દુર્ગમ્ય બને છે કે શ્રી કલાપી
કહે છે તેમ :—

“ બહાલાં હાય, અરે અરે ! જગતમાં બહાલાં હશે ચીરતાં ! ”

અને, તેના કારણમાં પણ આપણે તુરત ખીજી પંક્તિમાં ઠીક જ સમાધાન બોધ્યે છીએ કે :—

“ ભૂલોની જ પરંપરા જગત આ, એવું દિસે છે, ચિતા ! ”

આખું જગત આ કન્યાને મન હવે શૂન્ય છે—શૂન્યવાદ એ જ તેને મન પરમ સત્ છે; અને અતિ દુઃખમય ચિત્તવૃત્તિમાંથી તે બિચારી શૂન્યવાદીની ભાષામાં પોતાનો નિર્વેદ જ પુકારી ઉઠે છે.—

“ ક્યાં શ્રદ્ધા ? અહુ પ્રેમ ક્યાં ? જગત આ આખું અકસ્માતનું ! ”

આ આખું જગત અકસ્માતનું બનેલું છે, એમ કહેવું એ, અલ્પજ્ઞ, પ્રજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સર્વોપરિ સત્ય નથી; તથાપિ, કન્યાની અત્યારની સ્થિતિને અનુરૂપ અનુભવ તો નિર્વેદવાદનો જ છે અથવા ખીજી રીતે કહીએ તો બૌદ્ધદર્શનના શૂન્યવાદનો જ છે. તેની અને પૂર્ણતાની વચ્ચે એક આખી મંજિલનો—એક મહત્ત્વના મુકામનો અન્તર છે.

સત્સેદ

‘ *Unity in diversity and Diversity in Unity* ’ અર્થાત્ સેદમાં અસેદ અને અસેદમાં સેદ, એ જ આ બ્રહ્મલીલાનો અટપટો કોહાડો (*Mystery*) છે. જગતનાં બધાં જ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારો તેમ જ જગતના બધા જ ધર્મો અને બધા જ ધર્મસંસ્થાપકો આ અટપટા કોહાડાને જ જુદી જુદી રીતે ઉઠેલી ગયા છે; પરંતુ, એ સર્વનો સાર બેતોં એક સત્ય એવું પણ પ્રતીત થાય છે કે જાણે સ્થિત્યન્તર એ કુદરતના ક્રમનું સ્વાભાવિક જ લક્ષણ છે— *Change is the Law of Nature*. શ્રી કૃષ્ણપી આ કવિતામાં આ સત્યને બહુ સરલ અને સુંદર ભાષામાં પ્રદર્શિત કરે છે:—

જગત પર આ જન્મ્યા પ્રાણી સહુ મતસેદથી,
ફરજ સહુને શીર્ષે આંહી જુદી જ જુદી પડી;
મુજ જિગર આ તહારા જેવું બરાબર હોય બે,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરેર કશી ન તો.

અને, એથી હજુ આગળ:-

તુજ મન તણા બિંડા યાયા ન માનીશ તું કદી,
મૂલરહિત છે આ તો ભોળું નેકી તરુ માનવી;
કુદરત મહીં ત'ણુ તાણી, સહુ વચતાં દિસે,
કુદરત કદી કોઇને એ ગૃહો ચણવા ન દે.

બહેળો રસ

આ કાવ્યની શ્રી કલ્પાપીએ પોતે લખેલી ત્રણ ચાર જુદી જુદી પ્રતો જોવામાં આવી છે. તેમાંની એક પ્રતમાં આ કાવ્યને

કુદરતનું ઔદાર્ય

એવું મથાળું આપવામાં આવ્યું છે. આખું કાવ્ય કુદરતના ઔદાર્યનું જ નિરૂપણ કરે છે. ખરેખર, આપણે સર્વ જો દયાધન કુદરતની વચ્ચે જ નિરંતર રહીએ છીએ, તો શ્રી કલ્પાપી સૂચવે છે તે કેવળ જ યથાર્થ છે કે :-

અરે શાને રોવું? રસમય છતાં, કેમ કરવું?
શરાખોનું પીવું ચુપ રહી ન ખ્યાલું કયમ લલા!

અને પોતે પોતાને સ્વાતુલવપ્રબોધનું રસપાન કરાવતાં બહુ યોગ્ય જ કહે છે કે :-

ન હાં શ્રદ્ધા નાખું કુદરત તણા એ રસ પદે?
વહન્તી વેળામાં સુખમય બની ના કયમ કુખું?

અને,

મળે છે ઔદાર્યે, યહી કયમ બનું કંજુસ, લલા?
અરે! શાને જૂઠી પ્રિકર કરવી કાલની લલા?

પ્રત્યેક સુસ્ત વાચક પોતે પોતાને આ પ્રબોધામૃતનું રસપાન બેલાશક કરાવી શકે. અસ્તુ.

આશા

આ ગ્રંથ ખુંદ શ્રી કલ્પાપીની સ્વહસ્તાલિખિત કાયરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં અહીં ક્રમશઃ પ્રસિધ્ધ કરી છે.

પ્રિયા કવિતાને 'છેલ્લું' આલિંગન

“આંખ ભર્યે શું થાય ? હઠીલી ! આંખ ભર્યે શું થાય ?”

સ્વ. પ્રો. મણિલાલની એ સુંદર કવિતાનું આ રસમય અનુકરણ છે.

જન્મદિવસ

જન્મદિવસ-૧૮૭૪, ફેબ્રુઆરી, ૨૬ મી.

શ્રી કલાપીનું આન્તરહૃદય સમજવનારી આ બહુ જ ઉપયોગી અને પ્રેરિત કવિતા છે. પોતે આ જાણે ભવિષ્યવાણી જ કહી છે કે :-

“જે ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જશે,
“ને, મૃત્યુની જલદ પાંખ સમાપ્ત થાશે.”

અને પોતાને પોતાના સ્વરૂપનું ‘ખરેખર’ પિછાન છે, એમ પણ નીચેની પંક્તિઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે :-

“કે હું અનન્ત યુગનો તરતાર યોગી
જાતાર જે હજી અનન્ત યુગો તરીને ?”

કિં બહુનો ?

નૂતન સખા પ્રતિ

નૂતન સખા એટલે સ્વ. કાન્ત = મહાંમ સાક્ષર શ્રી. મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ, બી. એ.

શ્રી કલાપીની હાયરી ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી કલાપી અને શ્રી કાન્તની પ્રથમ મુલાકાત તા. ૧૪-૧-૯૭ને દિવસે થયેલી. આ કવિતા તે પછી લગભગ એક માસે લખાયેલી છે. સ્વ. કાન્તે આ કવિતાનો ઉત્તર લખેલો અને જેમ આ કવિતા તેમ તે ઉત્તર પણ, બન્ને કવિતા, ઈ. સ. ૧૮૯૭ ના વર્ષના “સુદર્શન” ના અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. મહાંમ મણિશંકરનો ઉત્તર અભ્યાસી વાચકને જાણવા માટે આ નીચે ઉતાર્યો છે :-

અજ્ઞાન સખા પ્રતિ

“નહિ નહિ, સખે ! તહારે શબ્દે જરા લલિતો ધટે ;

“નહિ ક્યમ હજી માયાની એ તહને જડતા મટે ?

“ હૃદય પણ શું બૂલે, આસ્થા ડગે, નહિ સાંભરે -

“ પ્રણયરસની ગ્રાહી'વસ્થા ? સજે ! ન ઘટે ! ખરે !

*

*

*

“ નહિ રસ, સજે ! આત્માનો એ કદાપિ કમી થતો,

“ રસમય લરે આત્મા તો એ અચર્યમાં હતો ;

“ સ્મરણ કરતે માટે વહાલા ! સ્વરૂપ લણું ; અને -

“ સંકલ્પમયતા - સ્થાને આવી સમે મળતે મળે.”

કાન્ત .

શ્રી કલાપીની કવિતા ખલુ જ આર્દ્ર (Pathetic) છે - શ્રી. કાન્તની કવિતા બોધક (Didactic) છે .

ભવિષ્યના કવિને

આ કવિતા શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં, તેને અહીં કમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે .

Projects :-

“ સ્વર્ગનો જૂનો ધુમ્મસ તોડ . દરેક વસ્તુ પોતાના કવિ માટે રાહ જોયા કરે છે . થોડા જ પદાર્થો તૃપ્ત થયા છે . કમલનાં ગીત ખલુ ગવાઈ ગયાં . મધુરતા ત્હારામાં ન હોય તો, સખત પણ, નવું ગા . માધુર્ય પાછળથી સેંકડો વર્ષો સુધી બીજાઓ ઉમેરશે .”

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

ઇશ્કનો ખન્દો

શ્રી કલાપી મહારાજની “ ફકીરી હાલ ” ની તથા “ હુમારા રાહ ” ની ગઝલો જેટલી અને જેવી ઉપયોગી છે, તેટલી અને તેવી જ આ ગઝલ તેઓશ્રીના આન્તરને સમજવાને ઉપયોગી છે.

ઇશ્કનો ખન્દો = ઇશ્ક = પ્રેમ = ભક્તિ = Love = પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માનો સેવક-પ્રેમનો ભક્ત = In Services of Lord Love .

આ ગઝલ માટે, આ ગ્રન્થના આમુખમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે :-

“ ઇશ્કનો ખન્દો ” તથા “ હુમારી પિછાન ” આ ગ્રન્થનો

કીલક છે: અને રસો વૈં સ: । એ આ અન્યતો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર અથવા ફલપ્રાપ્તિ છે.

“ ભાવાર્થ કે , પોતાના ‘ હું ’નો પરમાત્મારૂપી વિરાટ હુંમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો પ્રેમધર્મનો રસપ્રપૂર્ણ માર્ગ તીવ્ર અને આર્દ્ર મુમુક્ષુને આ અન્યમાંથી અવશ્ય જ જડે છે; કેમકે, ચાદર્શી માવના ચસ્ય લિદ્ધિર્ભવતિ તાદૃશી ॥ ” (આમુખ).

પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાના - પરમાત્માની સાથે એકતા અનુભવવાના, યદ્યપિ, લક્ષ્યાધિ માર્ગો જગતમાં આજ સુધી ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિઓએ અનેક દાર્શનિકોએ દર્શાવ્યા છે અને પોતપોતાના માર્ગની સુગમતા તથા શ્રેષ્ઠતા પ્રત્યેક દાર્શનિક વા ધ્રુવોએ ખતતા તમામ પ્રયત્ને સિદ્ધ કરી બતાવી છે ; છતાં, એ સર્વનો સ્નેહથી સમન્વય કરતાં તત્ત્વભૂત સાર એ નિકળે છે કે :- પ્રેમધર્મનું શાસન જ માનવજાતિના જીવનનું - માનવજાતિના ધર્મનું મૂલતત્ત્વ - *The fundamental Element of Human Life and Human Religion* છે, એ નિર્વિવાદ છે અને જ્ઞાન, મુક્તિ, નિરત્રૈગુણ્ય - પરમાત્મસાક્ષાત્કાર એ સર્વનો જનક એક પ્રેમ જ છે.

જગતના તમામ પ્રેરિત પુરુષોએ યુગેયુગે આ જ મુદ્દાની વાત કરી કરીને અનેક રૂપે તાજ કરાવી છે અને કરાવે છે કે પ્રેમધર્મ એ જ પરમાત્માનો ખરો ધર્મ છે.

શ્રી સીતારામ અને શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં મહાભવ્ય મન્દિરો બનાવીને પ્રેમથી તેમને પૂજનાર હિન્દુ, કુમારી મેરીને માતાજી અને હજારત ઇસાને “ દેવનો દીકરો ” વિશ્વાસથી માનનાર ખ્રિસ્તી પ્રેમને જ માને છે અને પ્રેમને જ પૂજે છે .

અગ્નિને અને સૂર્યને માનનાર પારસી પ્રેમના જ પ્રતીકને પૂજે છે અને સવિતાને તેમ જ યજ્ઞહોમાદિને માનનાર વૈદિક આહ્વાણ પણ પ્રેમની ઉષ્માને અને જ્ઞાનના ભર્ગને જ પૂજે છે .

હજારત મુસા (*St. Moses*), હજારત દાવુદ (*St. David*), હજારત અલી સાહેબ અને હજારત મૌલાના જલાલુદ્દીન રૂમી સાહેબ જેવા સદીઓ પહેલાં થયેલા હકપરસ્ત ઓલિયાના આશકોને તો ચોકકસ જ ખબર છે કે યહુદી તેમ જ ઇસ્લામી પણ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રેમને જ મહત્ત્વ આપે છે .

‘અહિંસા’ અને ‘દયા’ માનનાર જૈન અને ખૌદ્ર પ્રેમને જ પરમાત્મત્વ માને છે એ તો સહજ જ સમજાય એવું છે .

યુનાની (Greek) તત્ત્વજ્ઞો પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ અને પીગ્લ, ‘નિયો - પ્લેટોનિસ્ટ’ ચિન્તકો પણ પ્રેમને જ Platonic Love - Concentrated Love ને ધર્મતત્ત્વમાં અગ્રપદ આપે છે .

પરમ પ્રેમરૂપત્વાત્ એવું ભક્તિસૂત્રમાં પ્રેમસૂત્ર પ્રબોધીને પ્રેમને જ પ્રભુ માનતા શ્રી નારદજી પ્રત્યક્ષ થાય છે .

ધરાનનો હાફેઝ, તાતારનો ગોમર ખચ્ચામ, ઈંગ્લેન્ડનો મિલ્ટન - શેલી - બાયરન, અમેરિકાનો એમર્સન, ઋષિયાનો ટાલ્સ્ટોય, ઇટલિનો ડેન્ટી, જર્મનીનો ગેટી અને એવા સર્વ મહાત્માઓ પ્રેમને જ પરમાત્મત્વના આદર્શ તરીકે પોષારી ગયા છે .

મહાત્મા કબીર, મીરાંબાઈ, નરસિંહ મહેતા, દયારામ, નર્મદ, મણિલાલ, બાલાશંકર અને તાઝેતરમાં કાઝી અનવર દ્વારા ગુજરાત તો પ્રેમના ભજનને અને પ્રેમના કીર્તનને સારી પેઢે બાળે છે.

શ્રી કલાપી મહારાજ પ્રેમનું આ પુરાણ ગાણું પોતાના ધર્મગીત તરીકે પોતાની જ હમેશની મસ્ત ભાષામાં આ પ્રમાણે ગાય છે અને જે તીવ્ર સુસુક્ષ્મે પરમાત્માની અથવા પ્રેમની [કેમકે, બન્ને એક જ છે -] ખરેખરી ગરજ છે, તેને માટે સરલમાં સરલ તેમ જ વિકટમાં વિકટ મહાવીરતાનો પ્રેમનો માર્ગ આ પ્રમાણે રોશન કરે છે. આ આખી ગઝલમાં દરેક સ્ત્રીટીએ શ્રી કલાપીનું સ્વતન્ત્ર વ્યક્તિત્વ ખુલ્લું દેખાય છે અને તે ખાસ કરીને અભ્યાસી હૃદયને અસર કરે છે .

જો ઇશક ના તો શું ખુદા ? આલમ હરી તો ચે ભયે !

જો ઇશક ના તો શું જહાં ? એને ખુદા ચે શું કરે ?

પરમાત્મા નિરંજન નિરાકાર છે, અને આત્માને તો નથી કોઈ ઘાટ કે નથી કોઈ ગુણ કે નથી કોઈ નામ; સર્વોપરિ પ્રેમતત્ત્વનું આ જ પૂર્ણ સ્વરૂપ છે - આત્માનું પ્રકટીકરણ પામેલું આ જ બ્રહ્મદર્શન છે - પૂર્ણતાનું આહી સત્ત્વ છે : પરન્તુ, જગત “છે” એવું જો સ્વાતુલ્યમાં છે, તો ઈશ્વર “છે” એવું પણ સ્વાતુલ્યમાં હોવું જ જોઈએ. રામ, કૃષ્ણ, યુદ્ધ, ઈસુ અને એવી એવી મહાત્મ દૈવી વિભૂતિઓને જગતે આજ સુધી ઈશ્વરના જ અવતારો અથવા પ્રેરિતો

માન્યા છે અને માને છે . એ બધા પ્રેમના જ અવતારો - પ્રેમના જ પેગમ્બરો છે . આટલા માટે જ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલાપી પૂછે છે કે :—

જે પ્રેમ ન હોય , તે ઇશ્વર શું છે ? જે પ્રેમ ન હોય , તે જગત્ પણ શું છે ? વિશ્વમાંથી પ્રેમનો અભાવ જો કદાપી શકાયે , તે જરૂર જ વિચારી શકાયે કે :—

જે પ્રેમ જ ન હોય , તે વિશ્વતું તેમ જ ઇશ્વરતું સુદ્ધાં અસ્તિત્વ હોવું સંભવિત નથી . આટલા માટે જ ઇશ્વરના તમામ અવતારો વા પ્રેરિતો પ્રેમના જ અવતારો - પ્રેમના જ પ્રેરિતો થયા છે . એ સર્વ પ્રેમસ્વરૂપોએ પ્રેમ દ્વારા જ પ્રેમની ભક્તિ , પ્રેમનું જ્ઞાન અને પ્રેમ દ્વારા જ સચ્ચિદાનંદનો અલ્પયોગ અને તેની સ્વરૂપાનુભવપ્રાપ્તિ શિખવ્યાં છે . સર્વતું મૂલભૂત તત્ત્વ પ્રેમ જ છે .

આ કારણાતું ઇશ્કતું , જો જો તપાસી ખૂબ ખૂબ !

આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઇશ્ક છે !

વારંવાર ચિન્તન , મનન કરીને ખૂબ ધ્યાનથી જો અજ્ઞાનચક્ષુ વડે આ વિશ્વચત્રને જોવાય , તે અવશ્ય જ દેખાય , કે આ બધો ફેલાવો પ્રેમના જ જ્યોતિસ્વરૂપનો - નૂરે ઇશ્કનો - વેદોના દિવ્ય સવિતાની હૃદમાનો અને તેના ભગનો જ છે . વિશ્વ અને વિશ્વનિયંત્રતા બે નથી , પણ એક જ છે .

न त्वं नाहं जगन्नेदं सर्वमात्मैव केवलम् ॥

(૧ - ૧૫ . અવધૂતગીતા .)

આ તો બધો એક જ આત્માનો પ્રસ્તાર છે ; નથી તું , નથી હું , કે નથી આ બધું જગત્ .

વસ્તુતાએ તો , આ ત્રિકાલાબાધિત સત્યનો અખંડિત સાક્ષાત્કાર જ પ્રેમનો પૂર્ણાનુભવ છે . નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ સ્વભાવાતુસાર સચુણરૂપે દૃશ્ય અને પ્રતીત થાય છે અને તેથી જ પદાર્થ અને તેના ઘાટ, ગુણ પરત્વે જુદું જુદું નામ ધારણ કરાવીને , આ અખિલ સમૂહતત્ત્વને આપણે “ વિશ્વ ” એવું નામ આપીને વ્યવહાર કરીએ છીએ ; પરંતુ અનલ-હકનો ઇશ્ક પુકારનાર , પચાત્રનાર અને ફેલાવનાર અવધૂતરાજ ગુરુ-દત્તાત્રેય ભગવાન તો પ્રેમની નિર્ગુણી દૃષ્ટિએ જ જુએ છે કે :—

पञ्चभूतात्मकं विश्वं मरीचिजलसन्निभम् ॥

(૧ - ૩ . અવધૂતગીતા .)

અર્થાત્ : - આ પંચભૂતાત્મક વિશ્વ મૃગજન સમાન છે એટલે વસ્તુતાએ છે જ નહિ , પણ માત્ર દેખાવા પૂરતું જ છે.

પૂર્ણતાની આવી અવધૂતી - સંપૂર્ણ પ્રજ્ઞદર્શિત પ્રાપ્ત થવા માટે પ્રેમ એ એકજ આપ્તાદ ઉપાય છે.

એથી હરં તો ક્યાં હરં ? કોને ખુદા મહારો હરં ?

ત્યાં લાઈલાલી સર્વની , ત્યાં કાણ કોને હાથ દે ?

હકીકત એ છે કે : - પ્રેમ જ વિશ્વના સર્વ ધર્મોના સમન્વય કરીને સત્યનું અલેદી દર્શન કરાવે છે. જો ધર્મમાત્રમાંથી પ્રેમને ઉચકી લેવામાં આવે , તો ખુદ ધર્મનું જ અસ્તિત્વ સંભવિત નથી . શ્રી કલાપી યથાર્થ જ કહે છે કે :-

ક્યાં ચે હશે જો કો ખુદા , તો ઈશ્વનો ખન્દો હશે !

જો ઈશ્વથી જુદો થશે , તો ઈશ્વથી હારી જશે .

મીરાં , નરસિંહ , તુકારામ , નામદેવ , સૈના નાઈ અને એવા ઘણા ઘણા પરમ ભક્તોના પોતા પ્રતિના અસીમ અને અસ્ખલિત પ્રેમના પ્રવાહને વશ થઈને , પરમાત્માએ તેમના સેવક થઈને તેમની અનેક રીતે સેવા કર્યાનાં દષ્ટાન્તો સર્વત્ર સુવિદિત છે. પરમાત્મા પોતે પ્રેમના જ સર્વોપરિ સેવક છે - પોતાના ભક્તોને માટે - આશકોને માટે પોતાની તમામ મહારાધ - પોતાનું ઐશ્વર્ય માત્ર છોડી દઈને સામાન્ય મનુષ્યનું સામાન્યપણું ઈશ્વરે યુગે યુગે પ્રેમથી સ્વીકાર્યું છે. પ્રેમના સ્વભાવે કરીને જ એ બન્યું છે ; કેમકે , પરમાત્માને પ્રેમ સિવાય બીજો કોઈ સ્વભાવ જ નથી. પરમાત્માથી બધું જ બની શકે ; પણ તેના સાચા આશકની ભક્તિ પાસે છુપા રહેવાનું તો ખુદ પરમાત્માથી પણ કદાપિ ચે બની શકતું નથી . નરસિંહ મહેતાના આ વચનોને તો સૌ કોઈ જાણે છે કે :-

“ બહાલો પ્રેમને વશ થયા રાજ રે -

“ એમાં શું કરે પડિત અને કાજ ? !

“ બહાલો પ્રેમને વશ ૦ ”

ઈશ્વરનું યા પ્રેમનું પ્રાબલ્ય એટલું બધું અનિવાર્ય છે કે તે ખુદ પરમાત્મા ઉપર પણ વિજય મેળવે છે , કેમકે ખુદ પરમાત્મા પણ

તેને અધીન થાય છે. શ્રી કલાપી આનું પણ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. તેઓ શ્રી કહે છે કે :-

હા ! લાખરંગી ઈશ્વરું કે એકરંગી જનમ છે !
મસ્તાનના મસ્તાન એવું જનમ પીનારા અમે !

દુનિયાના સામાન્ય મનુષ્યોની પેઠે અમારું ચિત્ત લાખો આખતોમાં ભટકતું નથી ; પણ પાતાંજલ યોગશાસ્ત્રમાં નિરપેક્ષો યોગશિષ્ટતત્ત્વ-નિરોધઃ એ નિરોધ, પ્રેમયોગ - અનન્ય ચિન્તન - એટલે સ્વાલાવિક ઉપરામવૃત્તિને લીધે, અમારું લક્ષણ જ થયું છે. એક જ પ્રેમના પ્યાલામાં વિશ્વના લક્ષ્યાવધિ સ્નેહોત્તે ઘોળીને પી ગયેલા અમે બ્રહ્મમંસ્ત પુરુષ છીએ .

ખરે, પ્રેમ એ એવી જ અદ્ભુત વસ્તુ છે કે જેના કરતાં ખુદ પરમાત્મા પણ પોતાને અધિકતર માનતા નથી ; કમકે, પરમાત્માને પોતાને પણ વારંવાર પ્રેમ જ બનવું પડ્યું છે અને બનવું પડે છે. શ્રી કલાપી છેલ્લી બેતમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે :-

એ ઈશ્વરની લાડી મહીં લાખો ખુદા થેલા બન્યા !
એ લાખમાંના એક પણ જુદા જ હું થેલા અમે !

સરખાવો :-

“ મੈં ખુદ હું ખુદા ! ઈશ્વરકે મયખાનેમેં દેખા !

“ ન જંગલમેં ન કાળમેં - બુતખાને મેં દેખા ! (ગરબે અમીર.)

પ્રેમના નિર્ગુણ બ્રહ્મનું અગ્નયન પ્યાલું - શરાબના એટલે મદ્યના પ્યાલા સાથે, ઈશની તત્ત્વજ્ઞાનની પરિલાપમાં સરખાવ્યું છે. આર્ય ઋષિઓ એને સોમરસના ઉન્માદક પણ દિવ્ય રસના પાત્ર સાથે સરખાવતા. આ સર્વ, દ્રષ્ટાઓની, ઉપમાલંકારની રચના છે. જેમકે :- પ્યાલ અરુણના ઉદયકાલને જોઈને કોઈ કહે કે તેણે “ અદ્ભુત સુન્દરીના ગુલાબી ગાલનું દર્શન કર્યું ” અને તે અદ્ભુત પ્યાલાનું નામ ઉષાકુમારી હતું, ” તો કલા અને તત્ત્વના એ અભેદ-દર્શનને આપણે અવસ્થ સ્વીકારીશું અને સત્કારીશું. પરમાત્માના દ્રષ્ટાઓની લાખા પણ આવી જ ગૂઢ (Mystical) હોય છે. આર્યોના વેદોમાં સુદ્ધાં આવી જ અને આથી પણ ગહન Mystical Technology (ગુહ્ય પરિલાપ)નો ઉપયોગ થયો છે એ નિલ્કતા અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે. શ્રી કલાપી કહે છે :-

પ્રેમના એ ગુલાબી સૌન્દર્યને જોતાં જ, લાખો દેવોએ પોતાનું પૂરું-પૂરું લાન ખોયું છે - એ લક્ષ્યાવધિ દેવોમાંના અમે પણ એક દેવ છીએ. “સમક્ષે” ન્યારા ” એવા કોઈ પ્રેમના અનખ અખત્રૂત છીએ.

પ્રેમના ખરા અને પૂરા ઉપાસકને -- ઈશ્વરના ચાને હકના આશકને ખરાખર ખચ છે કે :-

નિર્ગુણ બ્રહ્મ - *God is All Love* - પૂર્ણ પ્રેમરૂપ છે; પરંતુ, માયા માત્ર - *All love is not God* - નિર્ગુણ બ્રહ્મ નથી.

પ્રેમ એ ઘાર કે ગુણ નથી, પણ તત્ત્વ છે, એ હવે આટલા વિવેચન પછી નવું નથી. ઈષ્ટ પ્રભુ જડ મૂર્તિના હો, કે ચેતનમૂર્તિના હો, કે પ્રતીક મૂર્તિના હો, કે તે કેવળ કાલ્પનિક કથેયમૂર્તિ - (*Beau Ideal*)ના હો, તેને નહીં, પણ, આશકના ચિત્તના વિશુદ્ધ પ્રેમપ્રવાહને - તેની વિશુદ્ધ સતતતાને જ પરમાત્મા પિછાને છે અને તેને જ અધીન થાય, કમકે, એ પ્રવાહ પોતે પ્રભુ છે. ॥ ૐ ॥

પૃ. ૬૮૬મે છેલ્લા પેરેઆફની ત્રીજી પંક્તિમાં “દષ્ટીઓએ” છપાયું છે તેને બદલે “દૃષ્ટીઓએ” એમ વાંચવાનું છે.

સવિષ્મ અને શ્રદ્ધા

આ સુંદર કવિતા પ્રથમ જ પ્રસિદ્ધ થાય છે. શ્રી કલાપી મહારાજની હસ્તલિખિત ડાયરી બુકમાંથી તે પ્રાપ્ત થઈ છે.

શ્રી કલાપીના જીવનસિદ્ધાન્તની વિચારપ્રણાલિકા સમગ્રવાને આ કવિતા ઘણી જ ઉપયોગી છે.

પચાસ પંક્તિની આ કવિતામાં, પ્રારંભથી ત્રીસ પંક્તિઓ પછી, ચિત્તનું ક્ષણિક *Pessimism* - નૈરાશ્યદર્શન - નિરાશાવાદ એકદમ જ હટી જાય છે અને વ્યાપ્તિને સ્થાને *Optimism* - શ્રદ્ધાદર્શન - આશાવાદ પરમ રમણીયતાથી સ્થપાય છે.

શ્રી કલાપીની વાણીમાં આ ખાસ લક્ષણ ઘણું પ્રસંગે જોવાય છે. આન્તરના તુલ્ય સુરાસુરસઆમ પછી, જ્યારે તે શુભદર્શનમાં - તત્ત્વદર્શનમાં જ પ્રેરાય છે.

હમીરજી ગોહેલ

આ રસપૂર્ણ ખંડકાવ્ય કેટલાક સર્ગોમાં લખવાનું હતું ; પરંતુ એના ચાર જ સર્ગ લખાયા છે :

આજ પર્વન્ત આ કાવ્યના ત્રણ જ સર્ગો જાણીતા હતા ; પરંતુ , શ્રી કલાપી મહારાજના મનવન્ત પૌત્ર નામદાર લાઠી ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદસિંહજીએ જે હસ્તલિખિત દશતરો સ શોધનાથે આપવાને સ્નેહપૂર્વક કૃપા કરેલી , તેમાંથી ચોથો સર્ગ પણ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી નવીન રૂપમાં આ ખંડકાવ્ય પહેલી જ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે . વળી , પ્રથમ સર્ગના મંગલાચરણમાં પણ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી આરંભની પંક્તિઓ કરતાં આ પ્રતમાંની પંક્તિઓ જુદી અને નવી છે , કેમકે , આ પ્રસંગે હસ્તલિખિત પ્રતમાં પ્રાપ્ત થયેલું મંગલાચરણ તે પ્રમાણે છે .

આ ખંડકાવ્ય જેટલું લખાયું છે તેટલું પણ એટલું તો રસમય અને પ્રત્યેક પ્રસંગે વર્ણનશૈલીમાં એટલું તો ચિત્તાકર્ષક છે , કે વારંવાર વાંચવા છતાં તે ફરી ફરી વાંચવાનું મન થાય છે . આખું કાવ્ય પૂર્ણ થયું હોત, તો તે કેટલું ભવ્ય થયું હોત એવી વ્યર્થ વિચારણા પણ થઈ જાય છે .

આ કાવ્યની રચનામાં ઇંગ્લેન્ડ વિ સર વૉલ્ટર સ્કૉટનું ખૂબીદાર અનુસરણ-અનુકરણ છે .

સ્કૉટનું “ લેડી ઑફ ધ લેક ” (“ સરોવરની સુન્દરી ”) એ નામનું છ સર્ગનું વીરરસપ્રધાન ખંડકાવ્ય સુપ્રસિદ્ધ છે - તેને દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને આ કાવ્ય લખાયું છે . સ્કૉટની પેઠે શ્રી કલાપીએ પણ છ સર્ગોમાં આ કાવ્ય સમાપ્ત કરવાનું ધાયું હોય એ સંભવિત છે .

કાવ્યના આરંભમાં વીણાને સંબોધન કરતાં , જે સુન્દર અને ભાવવાહી વચનો કહ્યાં છે , તે તો સ્કૉટનું ભાષાન્તર જ છે . જુઓ :-
“ લેડી ઑફ ધ લેક ” ; કન્ટો ફર્ટ :-

“ *Harb of the North ! that mouldering long
hast hung* ” વગેરે પંક્તિઓ

અને સરખાવો :-

ઓ વીણા ! તું બહુ યુગ થયાં શાન્ત આંહીં દિસે છે ;
ટંગાયેલું દિવસ રજની વૃક્ષ સાથે ઝુલે છે .

વગેરે પંક્તિઓ

કૌશલ્યથી શક્તિમદ્દિમા ગવરાવ્યો છે. એમાં બાણે શ્રી દેવી હાગવતનું સંક્ષિપ્તમાં આપું તત્ત્વ આવી ગય છે. બુઝો પૃ.

આ દેવીપુરાણ અને સૂક્ષ્મોની નિર્ગુણ બ્રહ્મમૂર્તિ સનમનું તત્ત્વપુરાણ બનેની સુંદર અને ગૂઢ અસિન્નતા આ પદિતઓ સમજાવે છે.

આ આજો જ સર્ગ શ્રી કલાપી મહારાજના સંસ્કારી હૃદયને- એમના પ્રેમના સિદ્ધાન્તને - એમના સ્વાનુભવની પૂર્ણતાને વણીક રીતે સ્પષ્ટ કરે છે.

શ્રી કલાપીનું દર્શન સર્વાનુભવરસિક તેમ જ સ્વાનુભવરસિક લખનાર તરીકે - બને રીતે આ કાવ્યમાં થઈ શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ જેમ જેમ જાંડા ઉતરીને શ્રી કલાપીના સાહિત્યને વધારેને વધારે ધ્યાનથી જોવામાં આવશે, તેમ તેમ અવ્યક્તિ અવશ્ય જ અનુભવથી પ્રતીત થશે, કે શ્રી કલાપી સામાન્ય મનુષ્ય કે સામાન્ય લખનાર નથી, પણ મહાત્મા - મહા કવિ - Mystic છે.

અંજની ગીતો

એક પછી એક એમ અગિયાર અંજની ગીતો સાથે છે. દરેક ગીત બહુ જ કરુણ (Pathetic) છે. મરાઠીમાં “ઝોની” નામની છન્દરચના છે, તેને મળતું આ ગીતનું માપ છે. “સરવડાં” અને “ઝાંડણાં” નામની રચના પ્રાચીન ભક્તોએ કરેલી છે, તેનું માપ પણ લગભગ આતું જ છે. ગાતી વખતે આ ગીતોમાં અતિશય જ કરુણ રસ અનુભવાય છે.

તીવ્ર અને આર્દ્ર પ્રેરણાથી સભર હોવા ઉપરાન્ત, પૂર્ણ કૃશલતા વિના, આવાં હૃદયભેદક - સંગીતક્ષમ કાવ્યોત્તમ પ્રાદુર્ભાવ મંલવિત નથી.

હમારી પિછાન

હમારી પિછાન = We, Introducing Ourselves.

“ઈશ્વરો બન્યો” એ ગ્રંથમાં આપણે જોયું છે કે શ્રી કલાપી પ્રેમનું તત્ત્વજ્ઞાન જગત સમક્ષ ધરે છે અને પ્રેમનું એ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રેમના રા અને પૂરા ઉપાસકને કેહ પૂર્ણતા સુધી પહોંચાડે છે.

આ ગઝલમાં શ્રી કલાપી પોતાની આન્તરસ્થિતિ સ્પષ્ટ કરે છે.
જુવો પહેલી જ બેત :-

હસે જોગી બધા વરવા — વગેરે .

જોગીઓ તો અમે છીએ જ પણ ઘાટ, રૂપ કે સુન્દરતા જેવું જેને કશું જ નથી એવા વરવા — બેડોળ — કદરૂપા જોગીઓ છીએ . શોધકો એટલે ઝીણામાં ઝીણી નજરે વસ્તુને શોધી કાઢવાને જ મથનાર એવા શોધકો અમે છીએ , પણ , કબ્રસ્તાનો અને રમશાનોના શોધકો છીએ ! જાદૂઈ ખંસી તો અમે બળવીએ છીએ , પણ કબ્રમાં અને રમશાનમાં રહેનારી ભૂત ભૂતાવળો માટે જ એ બળવીએ છીએ , કેમકે અમે તો ભૂતોને જ જગાડીએ છીએ અને તેમની જ સાથે ખેલીએ છીએ .

બીજી જ બેતમાં આ જ અલૌકિક સ્થિતિને વધારે સ્પષ્ટતાથી અને વધારે સરસતાથી વ્યક્ત કરે છે :-

જહાં જેને કરી મુદ્દા, કબરમાં મોકલી દેતી ,

વગેરે .

જગતના જગતપણાએ અર્થાત્ સંસારની એકાદ માત્રના સમૂહે જેમને બરતરફ કર્યા છે , દુનિયાનું દુનિયાદારીપણું જેમને મુદ્દા મિસાલ — શબવત્ ગણી ચૂક્યું છે એટલે કે જેઓ દુનિયાદારીને બપોત બિલકુલ રહ્યા નથી અને જેમનો નિન્તરનો વસવાટ કબરમાં જ છે — જેઓ જીવતા છતાં, મરેલા (*Breathing, of course, but Dead in desires*) છે , તેઓ જ હમારા ઈશકનો જાદૂ હાથમ કરવાને યોગ્ય અધિકારી છે .

આગળ ત્રીજી બેતમાં, હજીપણુ વિશેષ સરસતાથી એજ વાત સમજાવે છે કે:-

જહાંથી જે થયું ખાતલ , અહીં તે છે થયું શામિલ !

વગેરે .

ખાસ કરીને દુનિયાના દુનિયાદારીપણાએ જેનો બહિષ્કાર કર્યો છે અર્થાત્ જેઓ ચુસ્ત દુનિયાદારીની ભૌતિક ભૂમિકાના — જગતના જગતપણાના અન્તરુચાવી છે , તેઓ જ અમારા અન્તરુચાવી હોવાના યોગ્ય અધિકારી છે — બીજાઓ નહિં . દિવ્ય વિભૂતિની એક ચપરી માત્રથી અમે પૂર્ણ પરમાનન્દમાં નિરન્તર મસ્ત રહીએ છીએ .

આ પ્રમાણે આ ગઝલ પણ

(૧) ફકીરી હાલ મહારો છે

(૨) હમારા રાહ ન્યારા છે !

અને (૩) ઈશકનો બન્દો

એ ગઝલોના જેવી જ જિંદા જિતરીને સમજવા યોગ્ય શિક્ષણીય વસ્તુ છે. પ્રેમના અતિ ઉન્નત સ્વરૂપાનુભવની કદર કરવામાં આ ગઝલ બહુ જ ઉપયોગી છે.

શ્રી દલાપી પોતે કચી ભૂમિકા ઉપરથી બોલે છે, તે આ અને આવી વસ્તુ ઉપરથી અભ્યાસી ઉઠેલી શકે છે.

પ્રેમથી તું શું કરે ?

ઈશ્વરી પ્રેમનો પ્રવાહ આ કાવ્યમાં પરમ રમણીયતાથી, અતિ સરલતાથી અને ઉન્નત ભાવવાહી પ્રેરણાથી નૈસર્ગિક રીતે જ વહી છે.

કાવ્યનું શરીર ગઝલનું છતાં તેમાં ઉર્દૂ શબ્દોનો અભાવ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

પ્રેમસ્વરૂપ કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહેલું મૂઠ્ઠા જ્ઞાન કેવળ પ્રેમરૂપ જ છે - પ્રેમનું જ સત્ય છે - Duty is Beauty - કર્મ કરવામાં જ ત્હારે અધિકાર છે - કર્મ કરવું એ જ શરીરીનો ધર્મ છે - શરીરીનું લક્ષણ છે. પરિણામનો વિચાર કરવો એ તેનું કાર્ય જ નથી; પણ સનાતન વિધિનિયંત્રણ નું જ નિરંતરનું કાર્ય છે. પ્રેમનું આ જ દિવ્યાનુભવસ્વરૂપ આ કાવ્યમાં પ્રખોધવામાં આવે છે. પરમાત્મા અસીમ પ્રેમસ્વરૂપ છે, માટે તેના સાક્ષાત્કાર માટે મુમુક્ષુએ પણ પ્રેમરૂપ અનુભવવું જોઈએ. પ્રેમ એટલે સ્વાર્પણ = દલાનુસંધાન રહિત. સ્વભાવતઃ એટલે પોતાના પ્રેમ વડે જ કરાયલું કર્મ ધર્મરૂપ છે. કર્મ કરાયલું, છતાં તે અર્ક્ષ છે. પ્રેમીનો આ નિરંતરનો જ જ્ઞાનાનુભવ હોય છે.

ગુજરાતી વાચનમાળામાં દાખલ કરીને, દેશની ભાવિ પ્રગતે, બેલાશક, શિખવવા યોગ્ય વસ્તુ છે. અસ્તુ.

ભાવના અને વિશ્વ

આ કાવ્ય અભ્યાસીને બહુ જ ધ્યાનથી મનન કરવા યોગ્ય છે; કેમકે, એમાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મની તત્ત્વવિચારણા છે.

સ્તનું અભિજ્ઞાન, રસની કદર અને રસરૂપાનુભવ થવામાં રહેલાં ભૌતિક આચરણો, આ અર્થ આ કાવ્યમાં બેવાય છે.

શિકારીને

આ કાવ્ય એટલું તો પ્રકાશમય છે, કે તેને વારંવાર વાંચતાં, તેમાંની દરેક પંક્તિ શ્રુતિની ઝડપા જેવી અને દરેક શબ્દ જાણે મંત્ર જેવો જ પ્રતીત થાય છે.

દયા, પ્રેમ, ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ, સત્ય એ સર્વનું તત્ત્વ જુદું જુદું નથી; પણ એક જ છે અને તે એ કે મનુષ્યે “સન્ત” થઈને જીવવું — આ કાવ્ય મનુષ્યને સન્ત થવાનું જ શિખવે છે. શુજરાતી વાચનમાળામાં ખાસ દાખલ થવાને યોગ્ય કવિતા છે.

હમારી સ્થિતિ — હમારું કિસ્મત

પ્રિયાને પ્રાર્થના — સન્નિપાત

પોતાના હસ્તલિખિત નોટબુકમાં આ પ્રમાણે મથાળાં હોવાથી, તે પ્રમાણે રાખ્યાં છે.

જીવનહાનિ — ચોવીસ વર્ષ

પોતાની હસ્તલિખિત નોટબુકમાં, આ કાવ્યનું ઉપર પ્રમાણે મથાળું છે.

આખી કવિતા પ્રભુભક્તિથી ભરેલી છે — તેમાં ભક્તની નમ્રતા, ભક્તની હૃદયવિશુદ્ધિ અને તે ઉપરાન્ત, પોતાના ભૌતિક દેહના અવસાનની ભવિષ્યવાણી સૂચવનારાં પણ વચનો છે:—

ખાલ્યા ગઈ જ, ગત ચૌવન છે થયું, ને
મૃત્યુ તણા ચ પડધા શ્રવણે સુણાતા.

આ ભવિષ્યવાણી પછી, અરાખર બે વર્ષ પોતે ભૌતિક શરીર છોડી દે છે.

સરખાવો અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનની આ પંક્તિઓ:—

‘They also serve who only stand and wait.’

(Milton, on His Blindness.)

અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનના વિચારોની અસર પણ શ્રી કંસાપીના આન્તર ઉપર થોડી થયેલી નથી. મિલ્ટનની ધર્મવૃત્તિની છાપ શ્રી

કલાપીની માનસિક સૃષ્ટિ ઉપર થયેલી હોય, એવું તેઓ શ્રીની ખીજ પણ કેટલીક કવિતા ઉપરથી દેખાય છે. જુઓ 'મિલ્ટનનું' આ કાવ્યનું મથાળું : - *On His Being Arrived at the Age of Twenty-Three* અને "ત્રેવીસ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં" એ "જન્મદિવસ"ની મશહૂર કવિતાની પહેલી જ લીટી.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમ મહાકવિ કાલિદાસ કરતાં પણ ભવભૂતિ, રસની દૃષ્ટિએ અધિકંતર છે, તેમ આંગ્રેજી સાહિત્યમાં પણ ધર્મની દૃષ્ટિએ મહાકવિ શેકસ્પીઅર કરતાં પણ મિલ્ટન અડિયાતો છે, એ મુશ્કેલી અભ્યાસીને વિદિત છે.

અણુમ્યશ્વમહદમ્યશ્વ શાસ્ત્રેભ્યઃ કુશલો નરઃ ।

સર્વતઃ સારમાદયાત્ પુષ્પેભ્યઃ ઇવ ષટ્પદઃ ॥

નીતિશાસ્ત્રના આ વચનાનુસાર, પોતે ભ્રમરવત્ જ્યાં જ્યાં સાર વસ્તુ - તત્ત્વ વસ્તુ - સત્ત્વ વસ્તુ - જોઈ ત્યાં ત્યાંથી ગ્રહણ કરી છે, અને ત્યાં ત્યાંથી પ્રેરણાનું સ્ફુરણ અને સ્ફોટન કર્યું છે.

'કલાપી' ઉપનામ રાખતા પૂર્વે, પોતે 'ભ્રમર' એવું ઉપનામ પણ થોડો કાળ ધારણ કર્યું હતું, અને, આ અન્યના આમુખમાં છાપેલી અસ્તાવના પણ પોતાના કાવ્યસંગ્રહ - "ગુનરવ" માટે જ લખેલી હતી.

નહાસી જતી મૃગીને ઘવાએલો મૃગ

આ કાવ્ય અતિશય કરુણ છે - વસ્તુ બહુ જ ચિત્તપ્રાવક છે. કલિદાસને છોડી દઈ ને, કાવ્યના પ્રાણને જ તત્ત્વતઃ જોઈશું :-

મૃગ = પુરુષ - જીવાત્મા

મૃગી = પ્રકૃતિ - માયા.

આ પ્રમાણે જોતાં, કાવ્યનો ગૂઢ તત્ત્વાર્થ - સહસ્યોર્થ સરલતાથી ઉદ્ઘાસે.

ઘવાયલા મૃગને છોડી દઈ ને, ભાગી જનારી અને તેનો વારંવારના આર્ત પુકાર છતાં, તેને ન ગણનારની મૃગી, અલખત, સ્વપ્નનેહી છે - વિલાસી છે - અને તેથી ખરા સ્નેહની સ્નેહી નથી જ - તે સાચી પ્રેમી નથી જ.

ખિચારા મૃગનો પ્રેમી પ્રાણાત્મા પુકારી ઉઠે છે કે :-

"નહાસી છતાં એ સહુ સ્નેહ કાચા,

"સોનદ્ય" નો લાભ ખતી શકે ના."

માત્ર ખાલાંગની જ સુંદરતા અને તેનાં જ વિલાસનાં, તેનાં જ ઉપભોગની કદર કે રુચિ હોવી એ કંઈ સુંદરતાનું પૂરું કે ખરૂં સ્વરૂપ નથી કે તેની ખરી કે પૂરી કલ્પના નથી. સુંદરતાની આ લઘુતાભરેલી કલ્પના કરતાં ખરી અને પૂરી સુંદરતા કેવળ જ ભિન્ન છે.

શ્રી કલાપીએ જ કહેલું છે :—

સૌન્દર્યો પામતા રહેલાં, સૌન્દર્ય અનર્થ પડે. —

(પૃ. ૫૦૦ ; શિકારીને .)

ખાલ્ય સુંદરતાનો સ્નેહ તો મનુષ્યમાં રહેલા ચેતનતત્ત્વની આજી કદર કરવાને લીધે ઉપજેલા “કાર્પણ્ય”નું જ પરિણામ છે. સૌન્દર્યની ભવ્યતા તો તેનાં ખરા અને પુરા સ્વરૂપમાં છે એટલે કેવળ નગ્ન સુંદરતા — *Naked Beauty - Beauty in Its Own Form* — નિર્ગુણ — નિરંજન પ્રેમતત્ત્વના દેહાતીત સ્વાનુભવમાં છે. સૌન્દર્યનું એ જ ભવ્ય રૂપ છે.

મૃત્યુ પામતો મૃગ ખેવફા મૃગીને કહે છે : —

એ શું ખધી દેહ તણી જ માયા ?
આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા ? ✓
માની હતી પ્રીતિ વિશાલ ક્યા,
તહીં ય આવી લઘુતા ભરેલ શી ? !

દેહની જ માયા, એ તો પ્રેમ નથી, પણ, વિલાસ છે — દેહ કારા, પણ સ્નેહ તો આત્માનો જ — દેહનો નહીં; દેહ છતાં પણ, દેહ પ્રતિ સ્નેહ નહિં, પરંતુ આત્માને જ લક્ષ્ય કરીને, દેહ અને દુનિયા ઉભયથી અતીત પ્રેમ તેજ શાન્ત પ્રેમ — તેજ દિવ્ય પ્રેમ.

આવા ઇશ્વરી સ્નેહ માટે દેહ એ સાધન, પણ સાધ્ય નહીં જ. આ ખાસ મહત્ત્વની અને મુખ્ય મુદ્દાની વાત છે. એ બિંદી અને ગુહ્ય વાત ન સમજવાને લીધે જ, પ્રેમના નામથી મનુષ્ય ગમે તેવી રીતે મોહ પામે છે અને ભયંકર ભૂલો કરે છે. આવું ન થાય, તે માટે સ્નેહી મૃગ-અરાયર જ સૂચવે છે :—

વિલાસ જે સ્નેહ તણું જ અંગ,
તે આ કરે સ્નેહ તણું જ ભંગ !
વિલાસ તો છેક પતંગરંગ ! !
પ્રિય ! તહીં સ્નેહ ઘટે મિલાવવો.

ઈશ્વરી સ્નેહનું એટલે અણલિંગી આત્માનુભવનું - નિર્ગુણ પ્રલદર્શનનું - પૂર્ણ અદૈત પ્રેમતત્ત્વનું જ લક્ષ્યબિન્દુ રાખીને આત્માનો આત્મા પ્રતિ સ્નેહ તે દિવ્ય પ્રેમ છે ; વિલાસ, ઉપભોગ, સુખ એ સર્વ તેનાં છેક જ ગૌણ ઉપગો છે - તે સાધનો છે - સાધ્ય નથી જ - તેને ખદલે જ્યારે વિલાસને - ઉપભોગને વા સુખને જ પ્રેમમાં અધાન ગણવામાં આવે, ત્યારે તો આખું જીવન જ કેવળ વિષયચલરેલું અને હાનિકારક જ નીવડે, જ્યાં આવું જ થાય, ત્યાં તો - બીજી રીતે બોધીએ તો જાણે - ઈશ્વરી પ્રેમનું ખૂન થયા જેવું જ થાય, કેમકે, બાહ્ય ઘાટને - મૂર્તિને - દેહને-સાધનને ખદલે, સાધ્ય જ માનવામાં પરમાત્માના નિર્ગુણ નિરંજન પ્રેમસ્વરૂપતા સ્વાનુભવનો જાણે હેતુપૂર્વક જ જીવાત્મા ઈન્કાર કરે છે અને તેને સ્થાને બાહ્ય ઘાટ, ગુણ, જે માત્ર સાધન જ છે તેને અણુઘટનું મહત્ત્વ (Undue Predominance) આપે છે અને તે આત્માના તાત્ત્વિક વા સાર્ત્વિક સ્નેહની ઉપેક્ષા કરીને ! આ તો એક પ્રકારની 'નાસ્તિકતા' પણ કહેવાય અને જગતમાં આવું થાય છે, તેથી જ કેટલાક નીતિવેત્તાઓ (Moralists) ને પ્રેમની વિરુદ્ધ ખડું સખ્ત રીતે બોલવાના પ્રસંગો આવે છે.

“અકૃતિ” અથવા “માયા”નો સ્વભાવ દર્શાવનારી નીચેની મહત્ત્વની પંક્તિઓ પણ આ કાવ્યમાં અભ્યાસીનું ધ્યાન ખેંચે છે :-

ન ચાહવું પુરુષથી ખને ના,
સ્ત્રી - જાતિથી સ્નેહ કશો મળે ના.

પ્રેમમાં જ્યારે ઘાટને, ગુણને કે બાહ્ય પરિસ્થિતિને ન બેઠવું મહત્ત્વ અપાય છે, ત્યારે યોગની મહત્તા ભૂલીને જીવાત્મા ભોગની કે રોગની બળમાં જાણી બેઠવે જ સપડાય છે એમ માનવું અવાસ્તવિક નથી. પ્રેમના એટલે ભક્તિના - સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરી સ્નેહના શુદ્ધ, અપ્રતાદિ, અતન્ત અને અહ્યાનન્દરૂપ નિરંજન નિરાકારના પ્રત્યક્ષ અનુભવને અવગણીને, જીવાત્મા જ્યારે આધિભૌતિકને જ વળગે છે - વળગી રહે છે, ત્યારે તે સાચી શાન્તિ કે મુક્તિના સ્વાનુભવ કરતાં, બાહ્ય વિલાસને - ક્ષણિક ઉપભોગને અને અદ્યપકલિક સ્થૂલ જીવનને જ વધારે ભજે છે એ સ્પષ્ટ છે.

આવો સ્નેહ તે ઈશ્વરી સ્નેહ નથી જ, એ તો “કાચો સ્નેહ” છે - “માયા” છે.

અને, આટલા વિસ્તૃત વિવેચન પછી, એ તો સહજ જ સમજાય છે કે :- “કાચો સ્નેહ” એ જ માયા છે ; ‘કાચો સ્નેહ’, ‘ખોટો સ્નેહ’, ‘તદુપેક્ષક’ (Relative) સ્નેહ - ‘બાહ્ય સ્નેહ’ એ ‘માયા’ છે.

એથી કેવળ ઉલટું, પાકો એટલે પરિપૂર્ણ પ્રેમ - સનાતન પ્રેમ - નિરપેક્ષ (*Impersonal*) પ્રેમ તો અનાદિ છે ; અનન્ત છે અને તે ત્રિકાલાખ્યાયિત સત છે . આ જ પ્રેમનું નામ અદ્વૈત બ્રહ્મ છે ; અને તેને પાતામાં અનાદિ , અનન્ત રૂપે અનુભવતાં , રાજર્ષિ : કલાપી કહે છે કે :-

“ સત્ય અનાદિ અનન્ત છે અને તેથી આશા છે , અને તેથી જ , સત્યની મારફત જ આપણે અસત્યને જોઈ શકીએ છીએ . સત્યનો અભાવ ક્યાંએ છે જ નહિ . ”

“ દિશ્ચિયત દયા

વેદાન્ત ન્યાય

“ દયાન્યાય

ન્યાયદયા . ”

(શ્રીકલાપીની ડાયરીમાંથી .)

(ઇ. સ ૧૮૯૯ - ૧૯૦૦ .)

આ પૂર્ણ પ્રેમબ્રહ્મ , જેનું નિત્ય નિરન્તર સ્તવન , તન્નવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત ॥ એવાં મંત્રવેદનાં - જ્યોતિર્માય વચનોમાં , મંત્રપિઓને મુખે , સાવિત્રી દ્વારા થઈ જ રહ્યું છે , તેના પ્રત્યક્ષ સ્વાનુભવ માટે શ્રી કલાપીનાં વચનો કેટલાં ઉપયોગી અને કેવાં શિક્ષણીય છે !

આ વચનોમાં પણ કેવી વિલક્ષણ બ્રહ્મશિક્ષા છે :-

“ If you ride a horse , sit close and tight -

“ If you ride a man , sit easy and light -

“ If you ride the sense , sit light and tight -

“ To know the Brahma or Divine Light . ”

[From Shree Kalapsee's Pocket Book. 1899-1900]

અર્થાત :-

“ ઘોડા ઉપર સવારી કરવા માટે -

“ ખરાબર જકડીને અને મક્કમ બેસો -

“ માણસ ઉપર સવારી કરવા માટે -

“ સરલ અને હળવા થઈને બેસો -

“ બુદ્ધિ ઉપર સવારી કરવા માટે -

“ હળવા અને મક્કમ થઈને બેસો -

“ બ્રહ્મ અથવા દિવ્ય જ્યોતિના અનુભવ માટે . ”

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .) (ઇ. સ. ૧૮૯૯ - ૧૯૦૦) .

ઈશ્વર પદાર્થોના સંગ ત્યાગતો નથી , પણ , પદાર્થો ઈશ્વરનો સમાગમ ત્યાગે છે.

જે પ્રભુ પાસેથી આવે છે , તે પ્રભુ પાસે જાય છે.

પ્રેમ , પ્રભુ કરતાં કોઈક ખાખતમાં વધારે ઉચ્ચ છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

તું વિણ - મેઘલ વાજસુર !

સોરઠા અથવા કાઠીઆવાડી “ દૂહા ” માં લખાયલું આ કાવ્ય ફરખાર શ્રી વાજસુરવાળાને સંબોધીને લખાયલું છે. પોતા પાસેનું શ્રી કલાપીનું સાહિત્ય પ્રેમથી સાચવી રાખવા માટે , તેમ જ આ પ્રસિદ્ધિમાં સ્નેહથી આપવા માટે , આ દીકકાર તેમ જ વાંચનાર પ્રતિ પણ તેઓ શ્રીનો ઘણો જ ઉપકાર થયો છે.

પ્રભુ - અનાલાપી ગાન

સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાં મથાળું આ પ્રમાણે છે .

જર્મન મહાકવિ ગેટે (Goethe)નું ફૅસ્ટ નામનું - આધિ-દૈવિક પાત્રાતું એક સુંદર નાટક છે - તેમાં અન્ધની નાયિકા માર્ગરેટ પોતાના પ્રિયતમ ફૅસ્ટને પૂછે છે કે :-

“ પરમેશ્વરમાં તું માને છે ? ”

તેના ઉત્તરમાં ફૅસ્ટ જે વચનો ઉચ્ચારે છે , તેનો આ અનુવાદ છે . અસલ જર્મન ઉપરથી , ઇંગ્લિશમાં આવેલાં , મહા કવિ ગેટેનાં વચનો આ પ્રમાણે છે :-

Faust :-

My darling, who shall dare

“ I believe in God ! ” to say ?

Ask priest or sage the answer to declare,

And it will seem a mocking play,

A sarcasm on the asker.

Margaret :-

Then thou believest not !

Faust :-

Hear me not falsely, sweetest countenance !
 Who dares express *Him* ?
 And who profess *Him*,
 Saying : " *I believe in Him !* "
 Who, *feeling, seeing,*
Deny His being,
 Saying : " *I believe Him not !* "
 The *All-enfolding,*
 The *All-upholding,*
Fold and upholds he not
Thee, me, Himself ?
Arches not there the sky above us ?
Lies not beneath us, firm, the earth ?
 And rise not, on us *shinning,*
 Friendly, the *everlasting stars ?*
 Look I not, *eye to eye, on thee,*
 And feel'st not, *thronging*
 To head and heart, the *force,*
 Still *weaving its eternal secret,*
Invisible, visible, around thy life ?
 Vast as it is, fill with that *force thy heart,*
 And *when thou in the feeling wholly blessed art,*
Call it, then, what thou wilt,-
Call it Bliss ! Heart ! Love ! God !
I have no name to give it !
Feeling is all in all :
The name is sound and smoke,
Obscuring Heaven's clear glow !

*

*

*

The same thing, in all places,
 All hearts that beat beneath the heavenly day

Each in its language-say;

Then why not I, in mine, as well ?

(*Faust, Martha's Garden Scene XVI.*)

આ કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી તથા ગેટ બન્ને મહાલેખકોની પ્રભુ સંબંધી વિચારણાનું તથા તેમના આન્તરનું દર્શન થાય છે .

કાવ્યનું ખાસ મનન અને અભ્યાસ કરવાથી તેમાં એતપ્રેત રહેલો શ્રદ્ધાનો , ભક્તિનો અને પ્રાણનો અસ્ખલિત પ્રવાહ સ્પષ્ટ થાય છે .

રાજર્ષિ કલાપી કહે છે :-

I have seen the *human nature* in all its forms, it is everywhere the same, but the *wilder* it is, the *more virtuous*.

(From *Shree Kalapee's Diary-99-1900.*)

(મનુષ્યસ્વભાવને તેનાં અર્ધાં જે રૂપોમાં રહે જોયો છે , સર્વત્ર તે તેનો તે જ છે , પણ , જેટલો તે વધારે જંગલી - વધારે અસંસ્કારી - વધારે અદ્વિતીય , તેટલો તે વધારે સદ્ગુણી .)

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી) .

I find the *Omnipresence* and the *Almightiness* in the *reaction of every atom in Nature*.

(કેદરતમા , પ્રત્યેક અણુની પ્રતિ ગતિમાં સર્વવ્યાપકતા અને સર્વશક્તિ-મત્તા રહેને જણાય છે .)

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

*

*

*

There is an inter-dependance of *intellect* and *morals*. The heart has its arguments, with which the understanding is not acquainted. As *much* love, | so *much* mind.

(From *Shree Kalapee's Poeket Book, 1899-1900.*)

બુદ્ધિની અને નીતિની વચ્ચે આન્તરવિશ્વાસ અથવા આન્તર આધાર હોય છે . હૃદયને તેની એવી દલીલો હોય છે , કે સમજણ તેને આજાણખતી જ નથી .

જેટલી પ્રીતિ , તેટલું મન .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી . ઇ. સ. ૧૮૯૯-૧૯૦૦ .)

ખતા નહીં જતી

ફારસી શૈલીમાં સૂફી મહાત્માઓની ઢબથી શ્રી કલાપી પર-
માત્માની લક્ષિતું - અદલાહના ઇશકું - તેની દિલ્લગીનું આખાદ
ગાણું ગાય છે.

ખાલ શરીરમાં જેમ આ ગાણું ગજલનું છે, તેમ તેમાંની વિચાર-
પ્રણાલિકા રૂમી , હાફેઝ , એમર ખયામ વગેરે મશહૂર સૂફી સન્ત-
પુરુષોની ફારસી વાણીને સમરૂપ છે .

પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ આ આખી ગજલમાં દેખાઈ
આવે છે, અને , ખૂબ જ્ઞાન લાહેલા મગઝની ધણી જ અક્કલહુશિયારી
કરતાં , પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ જ માલેકની મહોબતમાં તો ,
અલખત , વધારે ચડિયાતાં છે . શ્રી કલાપી કહે છે:-

દરેક માણસ , યોતાનો પડોશી યોતાને છેતરતો તો નથી - એવી
સંભાળ રાખે છે, પણ એક સમય એવો પણ આવે છે , જ્યારે તે યોતે
યોતાના પરોશીને છેતરતો તો નથી - એવી સંભાળ રાખવા લાગે છે
અને ત્યારથી તે કદી છેતરાતો નથી અને સર્વ ઠીક થઈ જાય છે . ત્યારથી
તેનું રંગસીંઘ ગાડું સૂર્યનો રથ ખની જાય છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

*

*

*

દુનિયાની હુચ્યાઈ સમજનાર દેવ નથી , પણ , હુચ્યાની હુરસાઈમાં
પણ લલાઈ જોઈને જે છેતરાય છે , તે દેવ છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

સાકીને ઠપકો

ઉપરની ગજલની પેઠે , આ પણ એવી જ રીતે ફારસી સાહિત્યમાં
મશહૂર સૂફી સન્તમહાત્માઓની વિચારપ્રણાલિકાને અનુસરીને
લખાયેલી શુદ્ધ પ્રેમભક્તિની મસ્ત ગજલ છે .

સાકી=પ્રેમનો પ્યાલો પાનાર - મુશ્ફિક - શુરુ - The Guide .

Each in its language-say;

Then why not I, in mine, as well ?

(*Faust, Martha's Garden Scene XVI.*)

આ કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી તથા ગેટ ખન્ને મહાલેખકોની પ્રભુ સંબંધી વિચારણાનું તથા તેમના આંતરનું દર્શન થાય છે .

કાવ્યનું ખાસ મનન અને અભ્યાસ કરવાથી તેમાં ચોતપ્રોત રહેલો શ્રદ્ધાનો , ભક્તિનો અને પ્રજ્ઞાનો અસ્ખલિત પ્રવાહ સ્પષ્ટ થાય છે .

રાજર્ષિ કલાપી કહે છે :-

I have seen the *human nature* in all its forms, it is everywhere the same, but the *wilder* it is, the *more virtuous*.

(*From Shree Kalapee's Diary-99-1900.*)

(મનુષ્યસ્વભાવને તેનાં બધાં જ રૂપોમાં મળે જોવા છે , સર્વત્ર તે તેના જે જ છે , પણ , જેટલો તે વધારે જંગલી - વધારે અસંસ્કારી - વધારે અકૃત્રિમ , તેટલો તે વધારે સદ્ગુણી .)

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી) .

I find the *Omnipresence* and the *Almightiness* in the *reaction of every atom in Nature*.

(કુદરતમાં , પ્રત્યેક અણુની પ્રતિ ગતિમાં સર્વવ્યાપકતા અને સર્વશક્તિ-મત્તા મળે જોવાય છે ,)

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

There is an inter-dependance of *intellect* and *morals*. The heart has its arguments, with which the understanding is not acquainted. *As much love, so much mind*.

(*From Shree Kalapee's Pocket Book; 1899-1900.*)

બુદ્ધિની અને નીતિની વચ્ચે આંતરવિશ્વાસ અથવા આંતર આધાર હોય છે . હૃદયને તેની એવી દલીલો હોય છે , કે સમજણ તેને આજખતી જ નથી .

જેટલી પ્રીતિ , તેટલું મન .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી . ઇ. સ. ૧૮૯૯-૧૯૦૦ .)

ખતા નહીં જાતી

ફારસી શૈલીમાં સફી મહાત્માઓની ઢબથી શ્રી કલાપી પર-
માત્માની ભક્તિનું - અદલાહના ઇશકનું - તેની દિવ્યગીતનું આખા
ગાણું ગાય છે.

ખાલ શરીરમાં જેમ આ ગાણું ગઝલનું છે, તેમ તેમાંની વિચાર-
પ્રણાલિકા રૂમી , હાફેઝ , ઓમર ખયામ વગેરે મશહૂર સફી સન્ત-
પુરુષોની ફારસી વાણીને સમરૂપ છે .

પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ આ આખી ગઝલમાં દેખાઈ
આવે છે, અને , ખૂબ જ્ઞાન લાદેલા મગઝની વાણી જ અચ્છલહુશિયારી
કરતાં , પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ જ માલેકની મહોબતમાં તો ,
અલખત , વધારે ચડિયાતાં છે . શ્રી કલાપી કહે છે:-

દરેક માણસ , પોતાનો પડોશી પોતાને છેતરતો તો નથી - એવી
સંભાળ રાખે છે, પણ એક સમય એવો પણ આવે છે , જ્યારે તે પોતા
પોતાના પડોશીને છેતરતો તો નથી - એવી સંભાળ રાખવા લાગે છે
અને ત્યારથી તે કદી છેતરતો નથી અને સર્વ ઠીક થઈ જાય છે . ત્યારથી
તેનું રંગસીંદુ ગાડું સૂર્યનો રથ ખતી જાય છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

*

*

*

દુનિયાની હુચ્ચાઈ સમજનાર દેવ નથી , પણ , હુચ્ચાની હુચ્ચાઈમાં
પણ ભલાઈ જોઈને જે છેતરાય છે , તે દેવ છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

સાફીને ડપડો

ઉપરની ગઝલની પેઠે , આ પણ એવી જ રીતે ફારસી સાહિત્યમાં
મશહૂર સફી સન્તમહાત્માઓની વિચારપ્રણાલિકાને અનુસરીને
લખાયેલી શુદ્ધ પ્રેમભક્તિની મસ્ત ગઝલ છે .

સાફી=પ્રેમનો પ્યાલો પાનાર - મુશ્ફિક - ગુરુ - The Guide .

“ પ્રેમમક્તિ ” ના તખલ્લુસથી સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર કવિવર રા. રા. ન્હાનાલાલ શ્રી ‘ કલાપીના વિરહ ’ ના ઉપોદ્ધાતમાં લખે છે કે :—

“ રાજવી કવિ કલાપીનું ચિરંજીવ નામ ગુજરાતી સાહિત્યના કોઈ અભ્યાસીથી અજાણ્યું નથી. સરયાન લાઠીના સ્વ. ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુર-સિંહજી, પ્રભાતના શુકની પેઠે, થોડું આયુધ્ય લોગવી, ભરથોવનમાં જ વિદેહ થયા, પણ પોતાના એ તખલ્લુસને ગુર્જર ગિરાના અંગમાં જ ગૂંથી દઈ એ વાણી જેટલું આયુધ્ય અર્પી ગયા છે. ”

*

*

*

“ ગુર્જર સાહિત્યની રસવાદિકામાં એમની ચે એક રસદેરી છે, અને એ દેરીમાંના એ રસદેવ છે, અને એ દેવ ને એ દેવની દેરી ઉભય પોતાનાં તેજોબળ ને પ્રતાપપ્રતિભાથી સુઅખ્યાત છે. ”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ પણ રાજર્ષિ કલાપી ની થોડી છતાં સાચી કંઠર એ દસકા પૂર્વે કરી ચૂક્યા છે.

સનમને

સનમની યારી

સનમની શોધ

શ્રી કલાપી મહારાજ આ ત્રણે ગઝલોમાં, ફારસી શૈલીની પ્રણાલિકાનુસાર પૂર્ણ પ્રેમભક્તિની ગૂઢ ભાષામાં સૂરી તત્ત્વજ્ઞાનને આખ્યાદમાં આખ્યાદ રીતે રુખૂ કરે છે. એમાં ભવ્યતા છે, દિવ્યતા છે, અપૂર્વતા છે.

સનમ એટલે કોઈ વ્યક્તિ નહિં. ઘાટ, ગુણ કે મૂર્તિ જેવું કશું જ લક્ષ્ય નહીં — સનમ એટલે સુંદરમાં સુંદર અભૂતિ (*Beau Ideal*).

શ્રી કલાપી કહે છે :—

“ હું એક કંગાળની માફક લથડતો ચાલતો હતો, તે મહારી ચાલ છોડી દઈને, એક ઉડતા વિમાનમાં બેસી ગયો — જ્યાં મહારો આનન્દ, ગયેલું અને આવવાનું સ્થાન તપાસી કરવામાં અને હિરમત ધરવામાં ન રહ્યો, પણ તે ન્હાની વાતો મહારી મતિના જ આનન્દમાં ફૂળી ગઈ. હવે, હું જેને ‘ કુદરત ’ કહેતો તેને — ‘ પરમાત્મા ’ — કહીશ. ”

“ નસીબ — એ કાંઈ જ નથી ; એવી ખીનાઓ છે, જ્યાં હજી આપણા વિચારો પહોંચી, તેનાં મૂલ કારણો શોધી શકેલ નથી. ”

“શિક્ષા બધે છે અને સરખી છે - માત્ર ફેરફાર - તેજને ટકોરો અને ગદ્યાને ડાંગનો છે.” (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

પરમાત્મા, પુરુષાર્થ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં, માનવીને શિક્ષાઓથી લાવી મૂકે છે. (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

સનમને સવાલ

શ્રી કલાપીની પોતાની હસ્તલિખિત આ ગઝલ ઇ. સ. ૧૯૦૮માં સ્વ. કાન્તે આ લખનારને રૂબરૂમાં આપેલી અને તે “બુદ્ધિપ્રકાશ”માં પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ સંગ્રહનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, તેને ક્રમશઃ સ્થાન આપ્યું છે.

સ્વર્ગગીત

ઈશ્વરી સ્નેહનું આ દિવ્ય ગીત મૂલમાં તો પ્રેમના અવતાર ઇશુએ આપ્યલમાં કહેલાં વચનો ઉપરથી રચાયું છે. મૈથુ જેવા માછીની સાથે ઇશુ જેવા સન્તને જોઈને, તેનો ખુલાસો પૂછવામાં આવેલો, ત્યારે ઇશુએ ઉત્તરમાં આ વચનો ઉચ્ચારેલાં.

નવો સૈફો

પોતાના દેહાવસાન પૂર્વે થોડા જ માસ પહેલાં, આ કવ્ય લખેલું છે. નવો સૈફો એટલે ૧૮૯૯ થી ૧૯૦૦.

ધર્મતત્ત્વના સ્વાતુલ્યમાં રાજર્ષિ કલાપી અનન્તાદ્વૈતને સ્વીકારે છે. બુદ્ધિ આ કાવ્યમાં આ પંક્તિઓ:-

આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે જ નહિ તે યુગને - ક્ષણને,
ક્યાં દેશકાલ ? સઘળે જ વસન્ત નભી.

આત્માના ભરપૂરપણામાંથી સ્વાભાવિક રીતે જ વાણીમાં આવિલાંવ પામેલો આ પ્રવાહ બ્રહ્મજ્ઞાનથી ઉભરાતો છે, અને એમાં શત વર્ષના એક યુગને અન્તે, આ વિશ્વને આપવામાં આવેલા, મહાત્માના હૃદયના પ્રજ્ઞાનપૂર્ણ સપ્રેમ આશીર્વાદ છે.

શરાણનો ઈન્કાર

શ્રી કલાપીએ પોતે જ લખેલી દીકા સાથે આ ગદ્ય પોતાની નોટબુકમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે અને તે પ્રમાણે જ કથા: પ્રસિદ્ધ કરી છે, શ્રી કલાપીની વિચારપદ્ધતિ કેવા પ્રકારની છે, તે આ દીકા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમગ્ન્ય છે.

આપની યાદી

‘રાજપિ’ કલાપી મહારાજના કાવ્યસંગ્રહની - આ ગ્રંથની આ છેલ્લી જ કવિતા - છેલ્લી જ ગઝલ છે. એમાં શ્રદ્ધા છે, ભક્તિ છે, યોગ છે, જ્ઞાન છે, અને પરમાત્માનો સ્વાનુભવ છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ, આ અપૂર્વ ગ્રંથનો ઉપસંહાર કેવી સુંદર અને યથાચોગ્ય રીતે થાય છે! એક પરમાત્માની જ યાદી!

“જસ! એ જ યાદી આપની!”

આ પ્રમાણે, નિત્યાભિયુક્ત પરમાત્મસ્મરણ, એ જ આ ગ્રંથનું તત્ત્વ છે, એમ આ સ્વાભાવિક ઉપસંહારમાંથી આપો-આપ જ સમજી નીકળે છે અને આ “આપની યાદી” વારંવાર ગાવાનું, વારંવાર વિચારવાનું અને મનન કરવાનું અભ્યાસીને મન થાય છે.

(૧) “ફકીરી હાલ”, (૨) “હુમારા રાહ” (૩) “હુમારી પિછાન” (૪) “ઈશ્કનો બન્દો”, અને (૫) “આપની યાદી” આ પાંચ ગઝલો આ ગ્રંથમાં ખાસ મહત્વની છે.

ગ્રંથના સ્વાભાવિક ઉપસંહારની સાથે જ આ માર્ગ-દર્શિકા દીકાનો પણ હવે ઉપસંહાર કરીશું.

12818

ઉપસંહાર

૨૮૬
૩૪

રાજર્ષિ કલાપીની પ્રેમભક્તિ, તેની કલા, તેનું તત્ત્વજ્ઞાન અને તે સર્વનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો અને લક્ષણો આપણે જોયાં છે.

તેના આન્તર જીવનનો આહી પ્રવાહ જો પિછાની શકાય, તે તેનો પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ, તેનો પ્રકાર, તેનું પ્રમાણ અને તેની મીમાંસા સુદાં સમજાય.

આ અખિલ વિશ્વને 'જીવન' અર્પનાર ભગવાન સંવિતામાં તેમ ઉભા અને જ્યોતિ ઉભય તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને 'તત્ત્વોત્તર' રહે છે, તેમ શ્રી કલાપીમાં પણ પ્રેમની ઉભા અને જ્ઞાનનું જ્યોતિ એ બન્ને મહત્તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને 'તત્ત્વોત્તર' રહેલાં છે.

તત્ત્વદષ્ટિએ જ જોનાર સુસુક્ષ્મે સમજશે, કે પરમાત્માને જામે પહોંચવાના માર્ગમાં, રાજર્ષિ કલાપીની વાણી અપૂર્વ કારની એક અદ્ભુતસરણી છે - અલબત્ત - કેવળ યોગ્ય અધિકારી દે જ.

એક મુદ્દાની વાત પણ અવશ્ય વિચાર કરવા યોગ્ય છે: શ્રી કલાપીના સિદ્ધાન્તનું અને જીવનનું હાર્દ પ્રેમ છે, પરન્તુ, પ્રેમ જ્ઞાન એવાં કાંઈ બે જુદાં જુદાં પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો હોવાની પતા કરીને, અભ્યાસીએ ભ્રમ ભ્રમો કરવાની કશી જરૂર નથી; કે, પ્રેમ અને જ્ઞાન, એક જ તત્ત્વ છતાં, માત્ર અવસ્થાન્તર કરીને જ તેનાં બે જુદાં જુદાં નામ છે.

તેવી જ રીતે, પ્રેમ અને વૈરાગ્ય પણ બે જુદી જુદી વસ્તુ નથી, એક જ અનુભવનાં બે જુદાં જુદાં માત્ર નામ જ છે.

પ્રેમને જ જાનાર દયારામ પ્રેમના અથવા ભક્તિના જે રસને તત્ત્વ માને છે અને ભજે છે, તેને જ - તે જ રસને - તે જ ને - સંપૂર્ણ વૈદાન્તજ્ઞાની અભિવેક્ષા અખાણ પણ માને છે અને

તો

એ

દિસતી

અશુ
માં
સો

વે

તું

પમાં

કત

૧૨૧

૧૨

૧૩

શરાબનો ઇન્કાર

શ્રી કલાપીએ પોતે જ લખેલી ટીકા સાથે આ ગઝલ પોતાની નોટબુકમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે અને તે પ્રમાણે જ કમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે. શ્રી કલાપીની વિચારપદ્ધતિ કેવા પ્રકારની છે, તે આ ટીકા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આપની યાદી

રાજર્ષિ કલાપી મહારાજના કાવ્યસંગ્રહની - આ અન્યની આ છેલ્લી જ કવિતા - છેલ્લી જ ગઝલ છે. એમાં શ્રદ્ધા છે, ભક્તિ છે, યોગ છે, જ્ઞાન છે, અને પરમાત્માનો સ્વાનુભવ છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ, આ અપૂર્વ અન્યનો ઉપસંહાર કેવી સુંદર અને યથાયોગ્ય રીતે થાય છે ! એક પરમાત્માની જ યાદી !

“બસ ! એ જ યાદી આપની !”

આ પ્રમાણે, નિત્યાલિયુક્ત પરમાત્મસ્મરણ, એ જ આ અન્યનું તત્ત્વ છે, એમ આ સ્વાભાવિક ઉપસંહારમાંથી આપો-આપ જ સમજાઈ જાય છે અને આ “આપની યાદી” વારંવાર ગાવાનું, વારંવાર વિચારવાનું અને મનન કરવાનું અભ્યાસીને મન થાય છે.

(૧) “ફકીરી હાલ”, (૨) “હમારા રાહ” (૩) “હમારી પિછાન” (૪) “ઈસ્કનો બન્દો”, અને (૫) “આપની યાદી” આ પાંચ ગઝલો આ અન્યમાં બાસ મહત્ત્વની છે.

અન્યના સ્વાભાવિક ઉપસંહારની સાથે જ આ માર્ગ-દર્શિકા ટીકાનો પણ હવે ઉપસંહાર કરીયું.

ઉપસંહાર

રાજર્ષિ કલાપીની પ્રેમભક્તિ , તેની કલા , તેનું તત્ત્વજ્ઞાન અને તે સર્વનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો અને લક્ષણો આપણે જોયાં છે .

તેના અંતર જીવનનો આહ્વા પ્રવાહ જો પિછાની શકાય , તે તેનો પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ , તેનો પ્રકાર , તેનું પ્રમાણ અને તેની મીમાંસા સુધ્ધાં સમજાય .

આ અખિલ વિશ્વને ' જીવન ' અર્પનાર ભગવાન સંવિતામાં જન્મ ઉભા અને જ્યોતિ ઉભય તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને ઓતપ્રોત રહે છે , તેમ શ્રી કલાપીમાં પણ પ્રેમની ઉભા અને પ્રજ્ઞાનનું જ્યોતિ એ બન્ને મહત્તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને ઓતપ્રોત રહેલાં છે .

તત્ત્વદષ્ટિએ જ જોનાર મુમુક્ષુને સમજાશે , કે પરમાત્માને મુકામે પહોંચવાના માર્ગમાં , રાજર્ષિ કલાપીની વાણી અપૂર્વ પ્રકારની એક અદ્વનિસરણી છે - અલબત્ત - કેવળ યોગ્ય અધિકારી માટે જ .

એક મુદ્દાની વાત પણ અવશ્ય વિચાર કરવા યોગ્ય છે : શ્રી કલાપીના સિદ્ધાન્તનું અને જીવનનું હાર્દ પ્રેમ છે , પરન્તુ , પ્રેમ અને જ્ઞાન એવાં કાંઈ બે જુદાં જુદાં પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો હોવાની કલ્પના કરીને , અભ્યાસીએ ભ્રમ ભ્રમો કરવાની કશી જરૂર નથી ; કેમકે , પ્રેમ અને જ્ઞાન , એક જ તત્ત્વ છતાં , માત્ર અવસ્થાન્તર ભેદ કરીને જ તેનાં બે જુદાં જુદાં નામ છે .

તેવી જ રીતે , પ્રેમ અને વૈરાગ્ય પણ બે જુદી જુદી વસ્તુ નથી , પણ , એક જ અનુભવનાં બે જુદાં જુદાં માત્ર નામ જ છે .

પ્રેમને જ ગાનાર દયારામ પ્રેમના અથવા ભક્તિના જે રસને પરમતત્ત્વ માને છે અને ભજે છે , તેને જ - તે જ રસને - તે પ્રેમને - સંપૂર્ણ વેદાન્તજ્ઞાની અક્ષયેતા અખાજી પણ માને છે .

ભજે છે; કેમકે, જેમ બ્રહ્મ એક જ છે, આત્મા એક જ છે, સૂર્ય એક જ છે, તેમ, અનાદિ, અનન્ત પરમાત્માનો પ્રેમરસ પણ એક જ છે, અને ॥ રસો વૈ સઃ ॥

પ્રેમી દયારામ કહે છે :—

‘જે કોઈ પ્રેમી અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં કરે.’

અને :—

‘નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મહારા વાલમો,

પ્રેમ કેરી પોળ પૂજી જાળે રે લોલ !’

‘નિશ્ચયના મહેલમાં ॥’

બ્રહ્મવેત્તા શ્રી અખાણ પણ પ્રેમનો જ રાહ દર્શાવે છે :—

સાંઈ મીલન મુશ્કેલ હે રે । ઔર પ્રેમીઓં કો હે મહેલો,

વિરહસરાણુ, ઔર આપ હીરા, નેહકી રજ તે ધસ પહેલા ;

અલગસા હે, ઔર સલગ સહી, કોઈ પ્રેમદીવાના જાનતા હે ;

ના હંસકી બોલી ઔર ખુડે, વે સખકી પિજાનતા હે ;

ચીજ મન લીઈ, જિહું નેન ધરી, સો ફરકા સખ નજીક દેખે ;

કેલ ખગેર આલમ, અખા ! પાસે કો બિ ના પેખે .

પ્રકટે બહુત પંડિત હોવે, ઔર ખાત મહોબતકી બહુત બહી,

પેલ ન રહે ન્યારા પિયુ, અબ્બ મહોબતકી રાહ જડી ;

ન્યું મેહ દેખ્યા લૂત હોય પાની, સો નીરમે નીર હોવે જ હોવે,

અજબ આરફાન હોવે, અખા ! સો અબ્બ મહોબતસુ ‘આપ’ એવો .

નેહનદીકો ના માલે, સાહી સૂકે નેહી જહાં પડયા ;

લાખ ખાતુકી ખાતાયે હિ, અખા ! સાધંગ ઉત્કા, જિસે નેહ જડયા .

‘પ્રેમખાતાલ જહાં ફરતા હે, નીકટ નહીં સો નીર કહી,

‘અખા ! આખર એન હોવે, સખસે નેહકી ખાત બદી .

મહાત્મા શ્રી અખાણ જેવા પ્રમાણપૂર્ણ સન્તજ હજી આથી

જ આગળ વધી । સ્વયં તે વિશેષ વ્યક્ત કરે છે,

“તત્ત્વના તું પણાને તુચ્છ” માનનાર અને “પ્રેમરસ” પીવાનું જ નિત્યનિરંતર માગનાર નરસિંહ મહેતા, તેમ જ, “પ્રેમની પ્રેમની અને પ્રેમની જ કઠારી” જેને વાગી છે, તે મીરાંબાઈ વગેરે પ્રેમીઓ પ્રેમના જે રસપ્રવાહને પરમ તત્ત્વરૂપે નિરૂપે છે, તે જ રસપ્રવાહને શ્રી અખાણ જેવા પ્રજ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ પણ પરમતત્ત્વરૂપે નિરૂપે છે:—

છાની છતકા છાક ચડે, જે લાગ્યા હોય નેહ છાના,
જયું ધાસ ધસોદી આગ ન રહેવે, સુલગતે સુલગતે જગ જાન્યા;
પ્રેમના નાગ જિસે ડસતા હૈ, લીમ ઓર લૂણ તિસે હોય મીઠા;
યું સારા આલમ, અખા! પ્રેમ લાગ્યા તિનું આપ દીઠા.

[“ અપ્રસિદ્ધ અક્ષયવાણી ” .]

આ વચનો જોયા પછી, શ્રી અખાણને પ્રેમી કહીશું કે જ્ઞાની? અમારી તો સ્વાનુભવથી પ્રતીતિ છે, કે શ્રી કલાપી પૂર્ણ જ્ઞાની છે અને શ્રી અખાણ પૂર્ણ પ્રેમી છે. ॥ ૐ તત્સત્ ॥

[પ્રેમના અનંતાદ્વૈતરસાનુભવમાં જેને પ્રેમથી જ વિલસવું છે અને પ્રેમથી જ વિજ્ઞાવું છે, તેને તો પ્રેમ અને જ્ઞાન એવી બે વસ્તુનું દ્વૈત જ નથી, તેમ, તેને મન તો પ્રેમ અને વૈરાગ્ય એવું પણ ‘દ્વૈત’ નથી જ નથી. અલમતિવિસ્તરેણ ॥

‘અદ્વૈતવાસના’ થી આ અન્યતો સ્વાભાવિક, છતાં, મુન્દર ઉપક્રમ થયો છે: અન્યના ઉપક્રમમાં, પહેલી જ ગઝલ “ફકીરી હાલ” માં જોવાય છે કે:—

“ન ધારું હું કંઠી કંઠની” અને “બુલબુલ મહારું હું હું હું” તથા “પરેશાની જ છે રાહત”. (ઉદાસીનો ગતવ્યથ: ॥ ગીતા ॥)

અન્યના ઉપસંહાર માં રાજર્ષિ કલાપી કહે છે:—

“જ્યાં જ્યાં નઝર મહારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની”

અર્થાત્:— ॥ યત્ર યત્ર મનો યાતિ તત્ર તત્ર સમાધય: ॥

સ્થિતપ્રજ્ઞના આ કેવળ સ્વાભાવિક જ સ્વાનુભવોદ્દગાર છે. નિર્વિકલ્પ રાજહંસની આ સહજાવસ્થા અથવા સહજસમા શ્રી ફલાપીના તો જાણે આ અંતિમ જ ઉદ્દગાર છે:

આ અપૂર્વ ગ્રંથની માર્ગદર્શિકા દ્રીશનો, તેમ જ
રાજર્ષિ કલાપોદેવનો આ અલોકિત વાણીનો, આ પ્રમાણે
સ્વાભાવિક રીતે જ ઉપસાદાર થાય છે.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ ૐ ॥

ૐ સાગરાશ્રમ;

શ્રી સરળેશ, જિ. અહમદાબાદ;

૧૧ : આકાશનાર : ૧૯૩૧

ૐ સાગર;

ૐ પ્રમુખી

॥ ૐ સદ્ગુ ॥

શુદ્ધિપત્ર

આ શુદ્ધિપત્રમાં અગત્યની અશુદ્ધિઓ આપી છે, તે સિવાય પુસ્તક છપાતાં અક્ષરો ભાગવા-વૃદ્ધવાથી થયેલ અશુદ્ધિઓ આ શુદ્ધિપત્રમાં અપાઠ નથી, જે સ્વાભાવિક જ સુધારી સકાય તેવી હોય છે.

શુદ્ધિપત્ર સુધારી લીધા પછી જ પુસ્તક વાંચવું ધોર.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬	૨૧	શુક	શુષ્ક
૨૪	૨૧	સમ	સમો
૨૫	છેલ્લી	લાડકું	લાડકું
૨૬	૧૬	વ્યોભ	વ્યોમ
૨૮	૬	નભ ઉપર	નભ પર
૩૬	૧૧	તે તું તો	તે ભેદ તું તો
૪૧	૧૧	રૂડાં	રૂડાં
૪૬	૧૮	મોહ જે	મોહજ
૪૬	૨૪	બાલાંતું	બાલાંતું
૪૭	છેલ્લી	પારધીનેએ	પારધીને એ
૪૮	૩	દેખાય	દેખાવ
૫૦	૧૪	નકળી જ	નકળીજ
૫૩	૧૯	ખેતરમાં	ખેરાતમાં
૫૩	૨૫	સ્વચ્છ, દિસતી	સ્વચ્છ, સ્વચ્છ દિસતી
૫૪	૧૩	વૃક્ષ	વૃક્ષા
૫૬	૨૪	મ્હાનિ અશ્રુ	મ્હાનિ કે અશ્રુ
૬૧	૨૬	શું કે હું માં	શું છે હું માં
૬૩	૧૫	ચિરસમય એ સૌ	ચિરસમય સૌ
૬૫	૧૮	વૃદ્ધીને	વૃદ્ધી
૬૭	૬	ન આવે	ને આવે
૭૫	૧૦	દિ તું	દિને તું
૭૬	૨૪	હૃદય	હૃદયમાં
૮૪	૫	નગીહી	નસીહત
૯૧	૧૪	રમતી'તી	'રમતી'તી
૯૬	૭	હીને	હીને
૧૦૧	૧૬	રમાને	રમાને!

૧૧૦	૧૦	અંગે	અંગ ને
૧૨૨	૨૬	શું ના	શું ના
૧૨૪	૧૩	સુખડું	સુખડું
૧૨૪	૧૪	ગાભરી	ગાભરી શ્રી
૧૨૮	૧૪	વા ભત	વાભત
૧૪૮	૯	અરેર !	“ અરેર !
૧૫૦	૨૫	મરેલાં	મરેલાં તે
૧૬૯	૧૭	કવિતાને	કવિતાને
૧૭૦	૬	આવાં	આવી
૧૭૨	૨૦	છેલ	દેલ
૧૮૧	૨૦	પાપ	પાપ
૧૯૨	૨૧	ખાલશે	ખાલશે
૨૪૨	૧૯	હૃદયમાં	હૃદયમાં
૨૫૨	૧૧	હૃદયનું	હૃદયનું
૨૫૫	૮	આવા હૃદય” તું,	આવાહૃદય” તું,
૨૬૯	૨૨	શબ્દો	શબ્દો
૨૭૦	૨૬	ના,	ના,
૨૯૩	૪	દયની	હૃદયની
૩૨૧	છેલ્લી	શૌચ	શૌચ
૩૨૫	૬	દય	હૃદય
૩૩૪	૧૦	ખલખળ	ખળખળ
૩૫૨	૩	હેતુ	હેતુ
૩૫૬	૪	પાસે-	પાસ-
૩૫૯	૧૩	—ના !	—નાથા !
૩૭૨	૮	અલાંકૃત	અલાંકૃત
૩૮૦	૧૧	તલવારની !	તલવારની ! ”
૩૯૧	૧૭	કહું ‘તું’:-	કહું ‘તું’:-
૪૦૨	૧૩	વિસરા	વિસરાય
૪૩૧	૨૦	ખાડામાં	ખાડામાં
૪૫૨	૧૭	કંઈ	કંઈ
૪૫૫	૨૩	યનારાઓ !	યનારાઓ !
૪૭૩	૨	ત્યાં	અહીં ત્યાં
૪૮૯	૧૬	ત્રુટિ	ત્રુટિ
૫૧૨	૭	કુંસુમ	કુંસુમ

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે.

146/16	18 DEC 1990	10 JAN 1991
11-357	18 AUG 1992	13 DEC 1997
11-409	18 SEP 1992	2 MAR 1998
24 JUL 1988	2 OCT 1992	21 MAR 1993
927/9	3 JUL 1993	4 MAY 2000
1 NOV 1988	924/C	3 JUL 1998
28 AUG 1989	3 JUL 1998	3 DEC 1998
20 APR 1990	20 SEP 1995	
22 SEP 1990	30 MAY 1996	
8 OCT 1990	10 AUG 1996	
23 OCT 1990	4 SEP 1996	
7 NOV 1990	20 OCT 1996	
22 NOV 1990	16 DEC 1996	
6 DEC 1990		

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯

૪૬૧.૩૨

૧૨, ૪૧૪

કલાપી

(કેકા)

૭
કુકાર્પ - કલાપી.

૪૬૧.૩૨

કલાપી - (કેકા)

૧૨, ૪૧૪

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અ'થાલય

અમદાવાદ - ૬